

BAKAY KORNÉL: AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGA 1/5

[ŐSTÖRTÉNETÜNK TITKAI](#)

[BEVEZETÉS](#)

[A TÖRTÉNETÍRÁS MÓDSZERTANA](#)

[HOGYAN LETTÜNK FINNUGOROK?](#)

[Jugria](#)

[A finn-magyar rokonítás](#)

[Új távlatok /1800-1849/](#)

[A finnugor irányzat uralomra jutása /1850-1867/](#)

[A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG KORONÁZÁSI JELVÉNYEI](#)

[Nos, mit mondanak a krónikáink?](#)

[Következzék a Szent Korona vizsgálata.](#)

[A MAGYAR TÁRSADALOM A KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADÁBAN](#)

[Ábrázoló művészetünk eredete](#)

[Királyi székhelyek](#)

[AZ UTOLSÓ ÉVSZÁZAD](#)

ŐSTÖRTÉNETÜNK TITKAI

Második kiadás

Budapest, 2002.

BEVEZETÉS

Harminchét esztendővel ezelőtt jelent meg az első munkám 64 oldalnyi terjedelemben. A szerény kivitelű, A/4-es alakzatú füzet tagadhatatlanul nagy örömet okozott, hiszen azt igazolta, hogy az egyetemen jól felkészültem, és képes vagyok önálló munkára. Valójában az egyetemi diplomamunkám egyik fejezetét fogadták el közlésre. (1) „Sikeremhez” erősen hozzájárult nagyszerű tanáromnak és mesteremnek, László Gyula professzor úrnak az ajánlása és támogatása. Úgy vélem, egyetemi éveimben, majd gyakornok koromban is, szorgalmas és törekvő voltam s ezt nemcsak tanulmányi érdemjegyeim jelezték, hanem az évfolyam-sorrend is, amelynek első három helyezettje között találhattam magamat. Némi tanulságul szolgálhat tehát, ha leírom a neveket: Szabó Miklós, jelenleg akadémikus (2) (a 88 esztendőskorában elhunyt László Gyulát soha nem választották meg!), a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem volt rektora, Kovács Tibor, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója és jómagam. Jóllehet nem a mostani felsorolás volt a sorrend, mire vittem én? 1995 decemberében az akadémiai OTKA (3) Magyar Őstörténeti Bizottsága egy őstörténeti monográfia elkészítésére benyújtott pályázatomat a következő „értékeléssel” utasította el: „Maga a téma -a magyarság eredetének és

őstörténetének vizsgálata - aktuális, és nyilvánvalóan minden komoly szakértelemmel bíró szerzőtől várhatók új eredmények, az eddigi adatok újfajta megközelítése. A pályázó azonban - eddigi dolgozataiból ítélve - nem von be új forrásanyagot vizsgálatába, nem komoly szakértelemmel rostálja meg az eddigi forrásokat, hanem a középkori eredetű hun-magyar és avar-magyar rokonság avított elgondolását igyekszik beleerőszakolni a magyar őstörténetbe. A dilettáns, kutatók kedvenc és harcias vesszőparipáját is meglovagolja, s azt bizonygatja, hogy a magyar nyelv finnugor rokonságát aktuális politikai cézzal terjesztették el az agyafűrt osztrák és orosz tudománypolitikusok, természetesen magyarellenes cézzal, hogy megfosszanak bennünket dicső hun származástudatunktól.” „Bakay Kornél célja nemes, egy ilyen könyv megírása feltétlenül szükséges, és meg is valósítható. Az egyetlen baj, hogy számomra és az ország szakmai közössége számára teljességgel érthetetlen módon, de kétségtelenül, Bakay Kornél körülbelül 4-5 évvel ezelőtt megváltoztatta tudományos felfogását, egészen pontosan felhagyott a tudományos normák követésével. Egészen röviden, a sumér-magyar nyelv- és talán etnikai rokonság híve lett, ami még hagyján [sic!]. (4) De legutóbbi munkáiban dühödt támadásokat intéz a klasszikus és mai magyar tudományosság minden eredménye ellen, nála nemcsak a magyarok és sumerek, hanem irániak, szittyák, hunok és mindenféle más nációk, talán már az etruszkok is [sic!] rokonok. Bakay tervezete elvontan mindenben megfelel a tudományos követelményeknek, egyetlen kivétellel. Az pedig az, hogy e tervezett munkában immáron tudományos formaságok és keretek között óhajt feldolgozni egy olyan témát, amely feltétlenül támogatandó lenne, ha nem tudnánk vagy legalább is én nem tudnám, hogy fel óhajtja rúgni a magyar nyelvtudomány, történettudomány, régészet minden eddig elért, de kétségtelenül még nem végleges, eredményét. Lényeges észrevételként közlöm tehát a Szakkollégiummal, hogy véleményem szerint ilyen csacskaságokra még akkor sem adható pénz, ha cél önmagában nemes, a könyv szükséges, és a pályázó hajdanában érdemes kutató volt.” „A Kik vagyunk? Honnan jöttünk? című munkájában annyi csacskaságot összeírt, amely miatt nem bízhatok abban, hogy tárgyilagosan tudna ítélni. Pályázatának szövegében pedig kétségtelenné teszi, hogy továbbra is a sumér-magyar hívők [sic!] táborába tartozik.” (5) „Korábban írt alapos munkáinak tudományos elveit láthatóan teljesen feladta, újabb tevékenysége a szélsőséges politikai publicisztika műfajába tartozik.” Mindezt leírta néhai Engel Pál.

Egy másik pályázatomra, amely Kőszeg középkori történetének a feldolgozásához igyekezett anyagi támogatást szerezni, a hatalmi gögjéről elhíresült Engel Pál a következőket írta: „A pályázó személye elvben a legalkalmasabb volna a vállalt feladat teljesítésére, hiszen régész, történész és egyben a városi múzeum igazgatója. A gyakorlatban azonban komoly fenntartásaim vannak iránta. Régészeti működését nincs módomban megítélni, de történelmi tevékenységéről nem tudtam kedvező képet alkotni. Kőszeg várainak történetéről szóló tanulmányát (6) annyira rossznak találtam, hogy ennek egy vitacikkben (7) hangot is adtam, noha helytörténelmi

kérdésekben különben ritkán fogok tollat (hogyan is tehetné egy ilyen kiemelten nagy tudós?) (8) Azóta egyéb olyan írásai is megjelentek, amelyek, noha Kőszeggel nem kapcsolatosak, tovább mélyítették kedvezőtlen benyomásomat Bakay történeti attitűdjeiről. Elsősorban a „Hogyan lettünk finnugorok?” című, néhol döbbenetes dolgozatára gondolok, amelyet a jelen pályázat szerint tíz legfontosabb munkája közé sorol. Ugyanígy veszi számba egy, a Hunniában megjelent írását is. Ezt ugyan nem volt módom olvasni, de szilárd meggyőződésem, hogy olyannak, aki igényt tart a „történész” minősítésre, jobban meg kell válogatnia azokat a fórumokat, ahol publikál. A legfontosabb azonban, hogy említett, ide vágó tanulmányából ítélve nem lesz képes Kőszeg történetét úgy megírni, ahogyan azt kellene. Pályázatát ezért nem támogatom.” (9)

Hogyan juthattam el idáig? Mivel „érdemeltem ki” a fenti értékelést? Miért idézgetik folyton azokat a tanulmányaimat (10) és könyveimet (11), amelyek tulajdonképpen elsősorban anyagközlő feldolgozások, szerény javarészt másoktól átvett történeti értékeléssel, és miért váltam azon nyomban tudománytalan számárságok kiötlőjévé, amikor három évtizedes szakadatlan tanulás és anyaggyűjtés után őstörténetünket más szemszögből kívántam bemutatni?

Nehéz és súlyos kérdés. De megválaszolható. Aki érvényesülni akar, aki elismerést óhajt kapni, aki igényt tart arra, hogy kitüntetései és hivatalos címei legyenek, annak bele kell illeszkednie a hivatalos élet közegébe, annak el kell fogadnia az „előírt normákat”, annak szakadatlan ápolnia kell a kapcsolatait, annak csak „elfogadott nézetei” lehetnek. Ahogyan Király Péter írja a Magyar Nyelv 2000. évi első számában: „A tudomány fellegvárában ülőknek az az érdeke, hogy 'igazságaik' változatlanok maradjanak.” Aki megkísérli fellebbenteni a sötét és nehéz függönyt a magyarság titkos és titkolt történetéről, annak számolnia kell a kiközösítéssel.

A magyarok titkos története kifejezés felidézi a „Mongolok titkos történetét”, (12) de ahhoz valójában nincs köze, hiszen ez a cím nem a mongoloktól hanem a kániaktól, tehát idegenektől ered. (13) A titkos történet (die Geheime Geschichte, the Secret History) egyrészt sejtelmes bizonytalanságot sugall, a titkolt viszont magában foglalja a nyíltan, szabadon el nem mondhatót is.

A könyv alcíme ezt kívánja kifejezni.

***

Nem az a célunk, hogy „megoldjuk” a magyar őstörténet és az Árpád-kor ágas-bogas kérdéseit, hanem az, hogy ráirányítsuk a figyelmet arra, hogy a feltevések: feltevések akkor is, ha akadémikusok vetik papírra és akkor is, ha tengernyi irodalmi idézet ékesíti őket. „Nem a tanulás s tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése és jó elrendeltetése”. (14) Valójában

másra, mint feltevések felsorakoztatására nem is vagyunk képesek és vajon nem az volna-e a helyes, a tisztességes, a követendő, ha minden fajta irányzat egyenlő esélyt kapna akár nemzeti-konzervatív, akár liberális kozmopolita? „A Cosmopolita tágasb szívűnek tartja magát s így jobbnak, mint másokat. Ő magasb értelműnek képzelem magát, mert minden régi szokáson, bevett ítéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet s kaméleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz.” (15) Az ellenem felhozott vádakból annyi kétségtelenül igaz, hogy én pártos vagyok a magyarság iránt és ezt tudatosan vállalom. „Kit magyarnak teremtett az Úristen és nem fogja pártját nemzetének: nem derék ember!” - írta Széchenyi István.” (16)

S valójában itt kezdődött a baj.

1992 koranyarán sorozatot indítottunk az egyik új (helyesebben: feltámasztott régi) ifjúsági lapban, (17) majd a sorozat anyagát egy vidéki kiadó kötetben is megjelentette. (18) Ezt megelőzően látott napvilágot a „Hogyan lettünk finnugorok?” c. tanulmányom.” 1994-ben két szakkönyv (9) egészítette ki a sort, s talán jól jellemzi a jelenlegi helyzetet az, hogy az ingyenes recenziós példányokat a szerkesztőségek, nem fogadták el, hanem ismertetés nélkül visszaküldték! Tehát a tudományos vita helyett, az elhallgatást, a megsemmisítő tudomásul- nem-vételt választották. Nem volna különösebb jelentősége a fentieknek, ha egyedi, kivételes esetről volna szó. De nem így van. Ez a kötet azért is készült, mert szeretné fellebbenteni a fátylat néhány elhallgatott vagy egyenesen meghamisított tényről, jelenségről vagy személyről. Rendkívüli jelentősége volt tehát annak, hogy ez a kötet a magyar keresztény királyság ezredéves ünnepén jelenhetett meg először, a Magyar Millennium kormánybiztosának támogatásával (23) Tudódjék már ki egyszer, miért volt például Fettich Nándor akadémikus, egyetemi magántanár „náci-fasisztaként” megalázva, majd később szaktársai által kicsúfolva és lehetetlenné téve, többnyire törpelelkű középszerűek által, holott „a középszerű az ocsmánnyal rokon” (25) Ellenőrizhető módon tapasztalhatta meg az olvasó, ki kicsoda és milyen súlyú ítéletei vannak a magasrangú tudósoknak. Miért és milyen alapon érzik magukat egyesek feljogosítva arra, hogy ítélkezzenek, és más kutatók nézeteit eleve tudománytalannak vagy „jogalap” nélkülieknek bélyegezzék?

Természetesen a kiindulópont csakis az lehet: tudomány-e a história s ha igen, milyen eszközök állnak a kutatók rendelkezésére? Igaz-e az az állítás, hogy a történetkutatásban is a jelenkori sokkal magasabbrendű, sokkal értékesebb a régebbinél, amiként például a reáliáknál tapasztalható. Elavult, „avított”-e egy kétszáz esztendő mű avagy idejét múlta-e a múlt század sok történeti munkája? Mi teszi értékessé a történeti műveket? A szerzőik tudományos rangja, beosztása, ismertsége, idézettsége, a felhasznált irodalom számszerű nagysága? (26) Vajon azoknak a munkái jelenhetnek meg inkább, akik tehetségesebbek, vagy akik szorgalmasabbak, vagy akik közelebb vannak a tűzhöz”? Ki a szakember és ki az

amatőr? Ki a komoly tudós és ki a dilettáns? (27) Mi adhat állításainknak, feltevéseinknek hitelt? E bonyolult és valóban nehéz kérdésekre különböző módokon és különbözőképpen lehet válaszolni, számomra azonban az tűnik a legtisztességesebbnek, ha erőm és képességeim alapján, bemutatok egy-egy fejezetet a magyar történetírás nagy könyvéből s így mindenki számára világossá válhat, ki mit állít és állításait, feltevéseit mire alapozza. Ez a kérdéskör ugyan nem tartozik közvetlenül az Árpádok országának a témaköréhez, ám mégis alapvető számunkra s aligha kezdhetném mással ezt a könyvet.

1. Bakay Kornél, Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Dunántúli Dolgozatok 1. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Kiadványai. Pécs 1965.

2. Hanczár János, Világhírű magyar régészet. In: Napi Magyarország. 1998. július 22. 10. o. Szabó Miklós állást foglalt a Vörös Győző-féle egyiptomi felfedezésekről, természetesen elítélve Vöröst.

3. Országos Tudományos Kutatási Alap.

4. A sumérkodás vádjára lásd: Bakay Kornél, Turánizmus, finnugrizmus. Turán. Új folyam I (1998) 5. szám, 6-10.

5. Ezt a képtelen és hamis vádaskodást Rédei Károly is képviseli: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Magyar Őstörténeti Könyvtár 11. Sorozatszerkesztő: Zimonyi István. Budapest, Balassi Kiadó. 1998, 106-107. Rédei Károly könyve megdöbbentően rossz mű, mégis nagyon jó, hogy megjelent, mert minden tárgyilagos olvasó megtapasztalhatja, mekkora és milyen tudománya van a finnugristáknak.

6. Bakay Kornél, Árpád-kori vár, lakótorony és védmű Kőszegen. Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője 19/2 (1990/91) 46-79.

7. Engel Pál, Kőszeg középkori várai. Hozzászólás egy vitához. Vasi Szemle 45 (1991) 602-606. Előzménye a cikknek: Dénes József „szakszerű bírálata”: Megjegyzések Kőszeg és környéke Árpád-kori várairól. Vasi Szemle 45 (1991) 461-464., majd erre a válaszom: Bakay Kornél, Asinus ad lyram. Válasz. Vasi Szemle 45 (1991) 465-467.

8. Csapodi Csaba, Thuróczi, Chronicle-ról. Magyar Tudomány 37 (1992) 246.: „Engel Pál a művelődéstörténet területén meglepő tájékozatlanságot árul el. Szinte azt a benyomást kelti, hogy Magyarországnak kőkorszak~ társadalma volt.” Hasonlókat mondhatunk egyik könyvéről is: Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Háttér Kiadó 1990. Engelre és társaira nem egyszer ráillene: Jediji boka bak! Vö. Vámbéry Ármin, Mutatvány az eredeti török szólásmódokból. Magyar Nyelvészet 6 (1861) 379. - Dr. Adorján Imre

miskolci főorvos 1996. május 10-én kelt, Engel Pálnak címzett leveléből idézek: (A Beilleszkedés Európába c. könyvéről van szó) „süt belőle a magyar-ellenesség, a magyarság lekicsinylése a történelmi múltján keresztül, az idegenek ajnározása, a magyar öntudat és büszkeség megrontása, a sérült nemzettudat előidézése!”, „a könyv valamilyen presszióra készült munka, amely nem a valóságot tartalmazza.” Dr. Adorján Imre még a művelődési miniszterhez is panasszal fordult.

9. OTKA T 19538. sz. pályázat bírálata, KO 6211/96. A zsűri és az opponensek együttes véleménye szerint a kért téma OTKA támogatást nem kaphat.- Éry Kinga, a zsűri elnöke- A két opponens nem írta alá a nevét

A középkori Kőszeg c. szakkönyv pályázatot is elutasították: OTKA T 9014/KO 8079/96. Itt az egyik bíráló ugyancsak Engel Pál volt, aki a szombathelyi Dénes József számára jelentős összegű OTKA- pénzt biztosított, tudományos múlt és teljesítmény nélkül. Engel és Dénes történetkutatói tevékenysége körülbelül azonos jelentőségű, noha a felkészültségük között óriási a különbség. A Kőszeg-könyv megírására a szerző képes volt.

1996-ban elkészült és napvilágot látott a Castrum Kuszug c. munka, 2001-ben pedig megjelent A középkori Kőszeg c. monográfia.

10. Bakay Kornél, Grüberfelder aus den 10-11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. Alba Regia 6-7 (1965-66) 57-84., 8-9 (1968) 57-83. - Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Acta Archaeologica 19 (1967) 105-173.

11. Bakay Kornél. A magyar államalapítás. Budapest 1978. Magyar História sorozat. Gondolat Kiadó. Második kiadás 1981 - Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. Studia Comitatus 6 (1978). - Bakay Kornél, Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Eastern Connections. Amsterdam, Hakert Verlag- Budapest, Akadémiai Kiadó 1971.

12. A mongolok titkos története. Közreadja Ligeti Lajos. Budapest, Gondolat Kiadó, 1962

13. Uott 209.-Ez a cím-tudomásom szerint-először Grandpierre K. Endre, Királygyilkosságok. Hogyan haltak meg a magyar királyok? c. könyvének főcímeként jelent meg a Titokfejtő Könyvkiadónál 1991-ben. Lükó Gábornál is szerepel: Hunnia 20 (1991) 46-49. Lükó Gábor ezt írja: „Titok ez is, mindmáig titok. Mint a mongoloké volt. Mert hiába írták meg a tudós kínaiak, amit tudni véltek, a tatár koponyákba és szívekbe bele nem láthattak. Márpedig az igazi történelem ott megy végbe a csontok üregében.”

14. Gróf Széchenyi István politikai iskolája saját műveiből összeállítva. Kiadja Heckenast G. I. Pest 1863, 10.
15. Uott 62.
16. Gr. Széchenyi István, Napló. Budapest 1978. Gondolat Kiadó.
17. Magyar Cserkész 31 (1992) 6. szám. - „Kik vagyunk? Honnan jöttünk?” címmel 27 részletben 31 hónapon át jelent meg a sorozat, az utolsó 34 (1995) 2. számban. Itt említem meg, hogy ez után jelent meg Kiszely István, „Honnan jöttünk?” c. könyve. Hatodik Síp Alapítvány kiadása.
18. Bakay Kornél, Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, Tikett Nyomda. 1994.
19. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Hunnia 44 (1993) 5-14., 45 (1993) 4-16.
20. Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. A jegyzeteket és az irodalom-, valamint a forrás jegyzéket átdolgozta: Bakay Kornél. In: uő. A hunokról - magyar szemmel. Budapest, Szabad Tér Kiadó 1994, VII-XI. - Sacra Corona Hungariae. Edited by Kornél Bakay. Kőszeg, Városi Múzeum 1994.
21. A Magyar Tudomány Szerkesztősége, Budapest, Nádor u. 7. és a Századok Szerkesztősége, Budapest, Úri u. 51/53.
22. Egyetlen kivétel akadt, Makkay János, Attila kardja, Árpád kardja. Irániak, szarmaták, alánok, jászok. Szeged, Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995, 9. nagyon szerencsésnek tartjuk, hogy a Szabad Tér kiadó vállalkozott Szász Béla érdemtelenül elfeledett nagy munkájának a megjelentetésére, Bakay Kornélnak a forrásokra és kútfőkre vonatkozó 90 oldalas bibliográfiájával együtt.”
23. E helyütt is szeretnék hálás köszönetet mondani dr. Nemeskürty István kormánybiztos úrnak.
24. 15 évvel ezelőtt még nem mertem megírni mindent. Vö. Bakay Kornél, Fettich Nándor emlékére. Életünk 18 (1981) 55-62. - vö. Farkas Adrienne, Bakay Kornél, őstörténetkutató. Magyar Demokrata 3 (1999) 24. szám 44-47
25. Széchenyi István, Hitel. In: Gr. Széchenyi István politikai iskolája. I. Pest 1863, 98.
26. Bakay Kornél, A tudomány és minősítése. In: Emlékkönyv Pap Gábor 60. születésnapjára. Budapest, 1999. - Uő Kapu 1999/9. 22-23. -A hebehurgya

ítélkezés két legújabb példája: Fodor István, A magyar művelődés korai szakaszai, In: Magyar művelődéstörténet. Szerkesztette: Kósa László. Budapest, Osiris. 2000, 23.: „Az ősmagyar műveltség szkíta vagy szkíta-jellegű elemei azonban semmiképpen sem értelmezhetők úgy, mintha ezek alátámasztanák a magyarság szkíta rokonságának vagy származásának tudománytalan elméletét.” - Uő Az uráli népek őshazája és őstörténete. In: Nyelvrokonaink. Szerkesztette: Nanovszky György. Budapest, Teleki L. Alapítvány. 2000, 22.

27. Dilettáns: műkedvelő, műszerető, műbarát. Nem szakember, avatatlan, kontár. Tolnai Vilmos, Magyarító szótár. Budapest 1900, 89.

A TÖRTÉNETÍRÁS MÓDSZERTANA

A legelső és legfontosabb kérdés az, melyek a múlt megismerésének forrásai? A felhasználható források lényegében négy csoportra oszthatók. Az első: a nyelv, a második: az írott források, a harmadik: a tárgyi emlékek, ideértve az embertani, az állattani, a növénytani és a földtani maradványokat is, a negyedik pedig a hagyományok egésze, ide sorolva mindazt a szellemi kincset, amelyet egy nép létrehozott és megőrzött s szájról-szájra adott tovább, és amelyet, ha szabad így fogalmaznom, génjeinkben hordunk magunkban. Népdalaink, népmeséink, legendáink mondáink, díszítő- és építőművészetünk, világképünk, Isten-hitünk, mind-mind szerves részei történetünknek. A felsorakoztatott források nem egyforma értékűek, noha egyenlő rangúak. De más vonatkozásban is jelentős az eltérés a forráscsoportok között. Vannak állandóan gazdagodó, egyre jelentősebb számú anyaggal rendelkező források (ilyen például a régészet, az embertan, a történeti állat- és növénytan), vannak szinte kimeríthetetlen források (ilyen a nyelv és a hagyományok egésze) és vannak alig bővülő források s ezek az írott emlékek. Magától értetődik, hogy a történetírás kezdettől fogva elsősorban az írott kútfőkre alapozta megállapításait. Látszólag az írott források a legtárgyilagosabbak, a legjobban kezelhetők, kivált, ha összevetjük őket például a régészeti emlékekkel. A legideálisabb állapotot az ókori Kelet és az antik világ kultúráiban tapasztalhatjuk, ahol a tárgyi emlékek között nagyszámú írott forrás található s így az azonosítás nem tehető kérdésessé. Nem így van ez például a magyar őstörténet esetében, ahol új írott forrás közel kétszáz esztendeje (1) nem került elő, (2) az egyre nagyobb számban napvilágra jutott rovásírásos emlékeket pedig nem sorolják az őstörténeti emléktanyagunkhoz, (3) vagy - alappal vagy anélkül - mindenfajta rovásírásra vonatkozó kísérletet tudománytalanak minősítenek. (4) Ilyen formán, bár a kutatók elismerik a hagyományok és kultuszok jelentőségét, (5) s azonnal vitathatónak vagy éppen tudománytalanak minősítik azokat a megállapításokat, kísérleteket, amelyek „mélyebb értelmet” keresnek (és találnak) e forráscsoportban.” A történetkutatás számára tehát nem maradt más, mint a nyelvészet és a régészet támogatását remélni, amikor újra és újra „átértelmezi” az

írott történeti forrásokat. Az írott szövegek ugyanis csak annyiban változnak (vagy változhatnak), hogy bizonyos szövegrészeket, bizonyos szavakat, kifejezéseket másként olvasnak vagy másként értelmezik. Ez a „módszer” nem csekély horderejű, amint ez néhány példából is kitűnik.

A magyar történelem egyik fontos forrásában, Bíborbanszületett Konstantin császár híres művében: „A birodalom kormányzásáról” c. munkában, a 38. fejezetben az olvasható, hogy a magyarok a kazárok szövetségesei voltak és együtt laktak a kazárokkal három esztendeig. (7) Ezt az évszámot Thunmann, (8) teljesen önkényesen 203 évre „javította”, majd Dankovszky Gergely (9) „saját tetszése és önkénye szerint” (10) 300 évet írt. A német kutatók” „kész tényként” kezelték a javítást, amelyet azután többen átvettek,” úgyannyira, hogy a jelenkori magyar történetírás (13) is, kimondva- kimondatlanul, huzamosabb kazár alávetettséggel számol.

A másik példa is Konstantin császár munkájából való, a 37. fejezetből s itt arról van szó, hogy a besenyők határosak voltak az úzokkal (úzós) és a magyarokkal (mazarós). A forráskritika azonban „íráshibára” hivatkozván a szókezdő M-et X-ra „javította” s így lett a magyarból kazár (khazarosz). (14) Az egyetlen betű önkényes megváltoztatása igen súlyos módosítást jelent, mivel a besenyők szállásterülete ekkor a Volga (Etil) és az Ural/ (Jejik, Dzsaük) folyóknál volt, ha tehát a besenyőkkel szomszédosak voltak a magyarok, ők sem lakhattak a Dontól nyugatra. (15)

Az írott források újraolvasása, ismételt ellenőrzése természetesen elengedhetetlen, hiszen bárki tévedhet, ám nem volna szabad becsmérelni azokat, akiknek más véleménye van, vagy a forrásokból mást olvas ki, máshová helyezi a hangsúlyokat. Arról nem is szólva, hogy a források számbavétele sohasem teljes, nem is lehet az, amint a teljes szakirodalom áttekintése sem lehetséges. (16) A magyar nemzeti történetírás kezdeteit tulajdonképpen az őskronikáig kellene visszavinni, (16A) a tudományos történetkutatás kora azonban sokkal fiatalabb, kerekítve: egy negyedévezredes. Persze, ez is hatalmas idő, öt nemzedék írásművei, tanulmányai, könyvei halmozódtak fel óriási mennyiségben. Nyilvánvaló az is, hogy minden nemzedék merít elődeinek forrásműveiből s az is emberi tulajdonságunk, hogy átveszünk másoktól gondolatokat, ötleteket, értelmezéseket, fordításokat, magyarázatokat. Az már kevésbé nemes szokásunk, hogy gyakran nem, vagy nem kellő módon hivatkozunk elődeinkre vagy társainkra. Komoly és súlyos, módszertani kérdés tehát, hogy mit nevezhetünk eredeti kutatásnak? Régen is voltak, ma is vannak, olykor elképesztően termékeny szakírók, (17) akik gyakran a vélemények egymás mellé helyezésével töltik ki műveiket, ami önmagában egyáltalán nem hiba, ha tárgyilagosak és korrektek

Az alábbiakban éppen azt szeretném bemutatni, milyen eredmények születtek hajdanában, és milyen nézetek és vélemények élnek napjainkban. Jól nyomon követhető a változás is, a vissza-visszakanyarodás is, tetten érhetők a „sorsfordulók” és a „külső ráhatások”, a kényszerek, a megszülető társtudományok növekvő térnyerése, mindennek előtt a régészeté és a pénztörténeté. Nem áll módomban megközelítően sem teljes képet adni a szakirodalomról a XVII. század végétől napjainkig, ám a kiválasztott művek, azt hiszem, igazolni fogják azon véleményemet, hogy a történetírás hitele elsősorban a kiválasztott kutatási módszer minőségén és a kutató személyiségén múlik. A történeti igazságot lényegében csak megközelíteni vagyunk képesek, ha az emlékek, az emlékezet és a forrásokat létrehozó tekintélyek adatai fedik egymást vagy legalább is nem ellenkeznek egymással (18). A történelemben nincsenek végleges eredmények, az írott forrásokban is általában feltételezett tények olvashatók, az írott forrásokon azonban nem szabad változtatni! (19) A forrás (a tekintély) lehet szószátyár, csapongó, pletykás és botránykeverő, elnézhetett, elfelejthetett vagy elhallgathatott, tudatlanságból vagy szándékosan elferdíthetett tényeket, de ezekre a hiányosságokra a történésznek nincs orvossága. (20)

1. A vonatkozó irodalom összegzése: Lékai Lajos, A magyar történetírás. Budapest 1942., valamint a forrásokra vonatkozóan: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest 1994. c. kötetben: Bakay Kornél, Források és irodalom. 561-584. - vö. Gunst Péter, A magyar történetírás története. Debrecen, Csokonai Kiadó. 2000.

2. A nagy tudományos szenzációként tálalt Ibn Hayyan-féle „új arab forrásról” lásd: Czeglédy Károly, Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Magyar Nyelv 75 (1979) 273-282. - Györffy György, A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséhez. Magyar Nyelv 76 (1980) 308-217.-Elter István, Néhány megjegyzés Ibn Hayyannak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához. Magyar Nyelv 77 (1981) 413-419. - Czeglédy Károly, Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Magyar Nyelv 77 (1981) 419-423. vö. Makkay János, A magyarság keletkezése. Szeged, 1994, 32-33. Illő alázatra kellene tanítson valamennyiünket az arab szöveg fatális félreértése a legnagyobb tudósok részéről!

3. Vö. Püspöki Nagy Péter, A felsőszemerédi rovás emlék. Magyar Nyelv 67 (1971) 1-17., 205-207. - uő A magyar rovásírás eredetéről. Magyar Nyelv 73 (1977) 303-313. - Vékony Gábor. Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Karpát-medencében. Szombathely, Életünk Könyvek 1987.-Dienes István, Rovásjelek egy honfoglaláskori tegezszájon. Életünk 30 (1992) 537-541. - Legutóbb: Vékony Gábor, 10. századi székely felirat a Somogy megyei Bodrog határában, História 21 (1999) 8. szám, 30-31.-Fodor István, Vélemény a Bodrog-büi rovásleletről. Uott 31

32. - Ráduly János, A Bodrog-alsóböi rovásfelirat olvasatához. In: Népújság (Kolozsvár) 51 (1999) augusztus 20. 193. szám 7. oldal.

4. Példa erre Debreczeni Miklós, Az ősmagyar írás néhány hazai és oroszországi emléke. Budapest 1914., valamint Varga Géza, A bronzkori írásbeliség. Budapest 1993. - Igen jó összefoglalás: Ferenczi Géza- Ferenczi István, Magyar rovásírásos emlékekről. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Bukarest, Kriterion. 1979, 9-32. Ferenczi Géza, Székely rovásírásos emlékek. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó 1997. - Ráduly János, Rovásíró őseink. (Adalékok rovásírásunk ismeretéhez.) Hazanézó Könyvek, Korond, Firtos Művelődési Egylet, 1995. - Uő Erdély legkorábbi székely (magyar) rovás emléke. Hazanézó 10 (1999) 1. szám. 14-15.

5. Vö. Bartha Antal, Mítosz és történelem.- Vargyas Lajos, A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében. - Mesterházy Károly, Hitvilág és társadalom kapcsolata a honfoglaló magyaroknál. - Kristó Gyula, Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? - Ecsedy Ildikó, A magyarországi „Attila-sírja” - hagyomány keleti háttéréről. - Voigt Vilmos, A magyar mitológia kutatásának tanulságai. -Hoppál Mihály, Mítosz: kép és szöveg. A felsorolt tanulmányok: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 3. kötetben. - vö. Ecsedy Ildikó, The Oriental Background to the Hungarian Tradition about, Attila's Tomb”- Acta Orientalia ASH 36 (1982) 129-153.

6. Elsősorban Pap Gábor, Molnár V. József munkái említhetők: Jó pásztorok hagyatéka. Debrecen 1993.-Jött éve csodáknak. Budapest, Szabad Tér Kiadó 1994.-Csodakút. Népmese, beavatás, álomfejtés, Napút, mélylélektan, ezotéria, Tanulmányok a népmeséről. Szerkesztette Pap Gábor. Debrecen, Pontifex Kixdő 1996.-Molnár József, Egészség. Melius Alapítvány, Pécs. 1995. - uő. és Gál Péter József, Idvezlégység Szent László kerály, Magyarországnak édes oltalma. Örökség Könyvműhely. Budapest 1999. - uő. Világ-virág. A természetes műveltség alapjelei és azok rendszere. Bp. Örökség Alapítvány. 1996. - uő Kalendárium. Az esztendő körének szokásrendszere. Budapest, Örökség Könyvműhely. 1988.

7. Az Árpád-kori történet bizánci forrásai. Ed. Moravcsik Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984 (A továbbiakban: Fontes Byzantini) 43. - latinul: Catalogus fontium historiae hungaricae aevo ducum et ragum ex stirpe Árpád descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Coll. A. F. Gombos. Budapestini 1937. 1. 742: Habitarunt autem cum Chazaris annos tres. (A továbbiakban, Gombos, Catalogus)

8. Thunmann G., Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig 1774,116,141.

9. Dankovszky Gregor, *Hungariae constitutionis origines gentis incunabula et diversae sedes, quae e graecis, latinis, syriacis, arabicis, slovenis et domesticis fontibus deduxit*. Posoniensis 1825, 69-70.

10. Szabó Károly, *A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig*. Pest, 1869, 33.

11. A. L. Schlözer, *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Göttingen 1796, 167. - Büdinger M., *Österreichische Geschichte*. Leipzig 1858. I. 214.

12. Lásd *Fontes Byzantini* 43., 20. jegyzet

13. Fodor István. Verecke híres útján. Budapest, Gondolat 1975, 174: 2-300 évet sejt, de 1996-ban már megkerüli a kérdést és csak kazár szomszédságról és szövetségről beszél, időtartam-megjelölés nélkül. Vö. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest, MNM 1996, Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, Magvető. 1980, 116. A kazár alávetettséget másfél évtizedre „becsüli”, 1996-ban már legyőzött katonai segédnépnek nevezi a magyarokat, akik 840 tájától éltek kazár szolgaságban: Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1996, 49-61. - vö. Kapitánffy István, Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *Antik Tanulmányok* 43 (1999) 283-285.

14. *Fontes Byzantini* 40. 10. jegyzet. - Kállay Ferencz, A Keleti nyelvek magyar történeti fontossága. *Tudománytár* 6 (1839) VIII. 152. - Wenczel Gusztáv, Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. Szontágh Gusztáv ebbéli értekezéseire vonatkoztatva. *Új Magyar Múzeum* 1 (1850) 494. Szabó Károly, *A magyar vezérek kora*. 1869, 26.. 3. jegyzet. - Nagyon találó Czuczor Gergely és Fogarassi János megfogalmazása: „De bajos ám a kútföket tetszés szerént igazítgatni!” A magyar nyelv szótára. IV. Pest 1867, 57.

15. A kérdés jelentőségére határozottan rámutatott Hunfalvy Pál is, megengedve, hogy az eredeti alakzat a helyes! Mivel azonban „csak egyszer fordul elő, biztosabb helyette khazaroit olvasni”. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnográfiája. Budapest 1876, 21 l., 17. jegyzet -Gombos Albin eredeti olvasatot ad: Mazari atque Uzi. Vö. Gombos, *Catalogus* I. 741. Vö. Györffy György, Besenyők és magyarok. Kőrösi Csoma Archívum. 1/5 Kiegészítő kötet (1935-1939) 397.

16. A következő fejezetekben számos példát hozunk állításunk igazolására.

16A. Vékony Gábor joggal nevezi Anonymust és Kézai Simont az első magyar történésznek és régésznek: Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya-Esztergom 1996. május 28-31. Tudományos füzetek 11. Szerkesztő: Fülöp Éva Mária, Kissné Cseh Júlianna. Tata, 1999, 196-197.

17. Például Kiszely István, Kristó Gyula vagy Györffy György, a régészek közül Bóna István, Makkay János vagy Kovács László. Bakay Kornél, A történész hivatása és felelőssége. László Gyula emlékest a Magyarok Házában. Szent László Akadémia és a Püski Kiadó közös estje, 1999. június 1-én. Megjelent: Bendefy László, A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa kötet előszavában. Budapest, 1999. I-V - uó, Kapu 1999/9, 22-23. „Robin G. Collingwood, A történelem eszméje. Budapest, Gondolat. 1987, 297.

Némi elfogultsággal hadd kezdjem a kőszegi Ambrózy János kis munkájával, (20) A magyar királyság és nép eredetéről című 26 oldalas tanulmánnyal. Amire itt különösen figyelni érdemes az az, hogy milyen auktorokat használt a szerző közel három és fél évszázaddal ezelőtt (!). Felsorolom a neveket: Regino, Orosius, Priskos rhétor, Eunapius, Strabo, Plinius, Jornandes, Hipocrates, Aventinus, Claudianus, Marinus Sanutus, Ammianus Marcellinus, Tertullianus, Procopius, Curtius, Eustathius, Sidonius Apollinaris, Agathias, Thuróczi, Nicephorus, Aeneas Sylvius Piccolomini, Bonfinius, Zonaras, Isidorus, Theophylactos Simocata, Hérodotos, Hermolaus Barbarus, Freisingi Ottó, Paulus Diaconus, Sigbertus Gemblacensis, Oláh Miklós, Callimachus, Hieronymus, Theodoretus, Suda lexikon, Arrianus, Szamosközi István, Zosimus, Sozomenus. Ambrózy egyértelműen vallja, hogy a magyarok szkíta eredetűek, viszont a hunok is szkíták, tehát a magyarok hun rokonsága is igazolt. Természetesen ismeri Plinius thuni - hun adatát, bőven idéz Bonfini és Aventinus munkáiból, igyekszik meghatározni a hunok szállásterületét, világosan azonosítja a hunokat a szabírokkal, egyértelműen azonosul J. C. Calanus-szal, hogy a hunok avarok, az avarok pedig magyarok. Elemzi Jordanes (Jornandes) adatait az akacírokról, Agathias és Procopius kutrigurjait, uturgurjait. Elutasítja Aventinus és Irenicus állításait, mely szerint a hunok germánok lettek volna. Ugyanezért elmarasztalja Bonfini, Thuróczit és Oláh Miklóst is. Kimondja: olim Scythas dixere, postea Hunnos, ac ultimo demum Turcos appellatos. S mindezt kifejti 1659-ben a források alapján!

Lássunk még egy XVII. századi munkát, egy sokkal nevesebb szerzőnek híres művét. (21) J. W. Valvasor hatalmas összefoglalása négy kötetben (összesen 3090 oldal terjedelemben) jelent meg és azt igazolja, hogy a szerző mind a régmúlt időkre nézvést, mind az újabb korokra (XVI-XVII. század) vonatkozóan rendkívül nagy forrásismerettel rendelkezett. Helytelen és igaztalan tehát a jelenkori kutatóknak általában elmarasztaló vagy lekicsinylő értékelése a régi történetírók munkáiról. (22) Valvasor térképekkel, korabeli illusztrációkkal gazdagon díszített műve első kötete négy könyvből és 53 fejezetből áll. A harmadik könyvben Krajna (Karinthia) történeti-topográfiai leírása, az állat- és növényvilág jellemzése, az ásványkincsek és természeti ritkaságok felsorolása található. A második kötet (23) Krajna népeivel foglalkozik. A szerző véleménye szerint a krajnaiak Ascenaztól származnának (II. kötet 4142.), de részletesen foglalkozik a keltákkal, a szkítákkal, majd a hunokkal és az avarokkal. Valvasor egyáltalán nem rokonszenvezett sem a

szkítákkal, sem a hunokkal, sem az avarokkal, még kevésbé a magyarokkal, (24) a XVII. század végén fellelhető forrásoknak azonban birtokában volt. Ekkor még nem voltak ismertek a kínai források, a bizánci kútfők közzététele is éppen csak megindult, (25) a magyar krónikák közül pedig nélkülöznie kellett Anonymust, Kézait, a Képes Krónikát.

Valvasor könyvében azért szemlélünk, hogy világossá tegyük, a történetkutatás a rendelkezésre álló források (ekkor még kizárólag az írott fonások jöttek számításba, sem a nyelvészet, sem a régészet történeti forrásként nem létezett!) számbavételén túl elsősorban módszertani kérdés: hogyan közelítem meg a forrásadatot, mit fogadok el hitelesnek, mit kívánok hangsúlyozni, milyen magyarázatot fűzök az egyes adatokhoz. Valvasor például a hunokról így ír: „Illő, hogy a legszükségesebbeket ismertessük az eredetükről. Ennek a barbár népnek kegyetlen természete és rút külseje arra indította a régieket, hogy vagy elhiggyék, vagy féljék, hogy a hunok gonosz szellemek ördögi keveredéséből és átkos szeretkezéseitől születtek.” (26) Természetesen itt a hunok jellemzését illetően Jordanest másolja ki, aki így írt: „A hunoknak minden vadságnál szörnyűbb népe a gótok ellen támadt. Filimer, a gótok királya népei között néhány varázsló nőt talált, akiket maga anyanyelvén haliurunnáknak nevezett s mivel őket gyanúsaknak tartotta, onnan elzavarta és seregétől messze a pusztába szalasztva, kóborlásra kényszerítene. Midőn ezek a pusztaságban bolyongtak, tisztátalan szellemek meglátták őket, s velük ölelkezve párosodtak s ezt a szörnyű vad fajt nemzették, amely kezdetben mocsarakban lakott, kicsiny, rút, silány s alig emberszámba vehető és felismerhető is csak olyan hangról volt, ami némileg hasonlított az emberi beszédhez.” (27) Valvasor hosszan idézi ugyan forrásait, ám véleményét is hangoztatja: „A hunok tulajdonképpen igazi eredete Szkítiából való és egy ázsiai tatár népből származnak. (28) Kezdetben a Kaukázus mögött éltek, „ahonnan sötét viharfelhőként hirtelen előtörtek és rátámadtak az európai Szkítiára és más országokra” (29) azt azonban nem tudjuk, írja 1689-ben, honnan származik a Hunni elnevezés? S ma tudjuk? Ma sem. (30) Valvasor ismeri a Hunor és Magor történetet, idézi Kedrénosz Muagerisz (nála Moagoras/31) adatát is, Plinius és Eustathius Thunni, Strabo Thunatae megnevezéseit (ezeket a Tanain- vagyis a Don névével hozza kapcsolatba), ám felteszi a kérdést: az avarok és a hunok egy nép volt? (32) Majd D. Schönlebenre hivatkozva azt mondja, Theophylactos Simokatta és Landolphus szerint a hunokat türköknek is nevezték és Kedrenosz is azt írta, hogy az Unni-t és az Ungri-t türköknek is mondták, ennek ugyanis az az értelme, hogy a türkök a hunoktól vették az eredetüket. Agathias viszont a hunokat Onogori-nak mondja, ami nagyon közel esik az Ongari vagy Ungari hangzáshoz. Eginhartus (Einhard) pedig Unnit és Avars-t említ, Ortelius ugyanakkor egyenesen azt állítja, hogy a Hunni azonos az Ugri-val, illetőleg a Magores-szel. Cedrenus/Kedrénosz hozzáfűzi, hogy a türkök a maguk nyelvén mind a mai napig magukat Maggioroknak szokták hívni s ugyanez a Maggior a magyarok neve!”

Igen figyelemre méltó, hogy több, mint háromszáz évvel ezelőtt milyen világosan írtak a történetbúvárok és már akkor csaknem mindent tudtak. Valvasor Procopius és Cedrenus alapján megkülönböztetett fehér és fekete hunokat. A fehér hunok az Oxus és a Jaxartes vidékén, Perzsia szomszédságában laktak, baktriai és szogd vidéken és eftalitáknak vagy a perzsák által abtelatáknak nevezték őket. Megemlíti Dysabulus kagánt, Türckestan-t s azt, hogy a perzsák a hunokat türköknek (34) hívták, mivelhogy ők a hunok lakóhelyét erőszakkal birtokba vették. A türkök népe tehát hunfajta s ebben az értelemben nevezték türk királynak a magyar királyt, azaz hunnak. Zonaras azt írja, hogy az ugrok türkök és a Duna mentén (Ister) laknak. Ugyanezt állította Nicephorus, Callixtus, Nicetas Choniates és J. Curopalates is. (35) A nyugati vagy fekete hunokat Valvasor Káspi-kapu és a Meotiszi mocsár közötti területre helyezi, és egy részüket azonosítja szabirokkal (Procopius nyomán). Igen figyelemreméltó, hogy felfigyelt Ammianus Marcellinus azon adatára, hogy a Káspi-tengertől északra a Jeges-tengerig a finnek (finnbéliek) voltak a szomszédok, akik közül a cseremiszek is a hunokhoz tartoztak. (Ekkor még finnugor származáselméletről szó sem volt! (lásd a II. fejezetet) Valvasor ezután rátér az avarokra és antik auktorokra hivatkozva kijelenti: az avarok is hunok. Azt ugyan nem tudjuk biztosan, hogy az avarok született hunok voltak-e, de az biztos, hogy a hunok országát foglalták el. Megemlíti, hogy a kazárok az avarokkal azonos népnek tűnnek, s úgy látszik ugyanaz a hun vagy türk nép volt. A Var és Chunni nép a Kaspi-kapun túl lakott, ahogyan erről Abulpharagius beszámolt, azaz az Örmény hegyeken túl éltek eredetileg és nem azonosak a grúzokkal! Tárgyilagosan idézi Paulus Diaconus és Sigbertus Gemblacensis véleményét is, majd felteszi az igazi kérdést: nem kevesebbbről van itt szó, mint arról, hogy a magyarok vérszerinti utódai-e a hunoknak vagy egészen másként kell vélekedni?"

Vannak, akik azt vallják, hogy Atilla halála után a birodalom széthullott és a népei szétszóródtak, míg mások (pl. Isidorus és Jordanes) szerint Atilla utódai Pannóniában maradtak, illetve Szkítiából nemegyszer visszajöttek. Az újabb történetírók (Blondus, Sabellicus, Petrus Ranzanus) hitet tesz amellett, hogy a magyar és a hun egy nép. Ugyanakkor Valvasor azt is tudja, hogy a moszkvai nagyfejedelem címei között szerepelt a hungarok hercege megnevezés is, sőt forrásából, a XVI. századi Aventinustól is idéz. Aventinus ugyanis kereken tagadta, hogy a magyarok rokonai volnának a hunoknak, szerinte a hunok németek voltak, a magyarok viszont 889-ben Ázsiából jöttek Fehér-Oroszországon keresztül és három évig, mint a cigányok, állandó lakás nélkül ide-oda kóboroltak. Aventinus hivatkozik II. Pius pápára is!

Valvasor azonban elutasítja Aventinus álláspontját és kifejti, hogy az orosz cár hatalma alá vetette az ázsiai tatárokat, a cseremiszeket, a mordvinokat, a nagáji tatárokat, a kalmüköket s bár lehetséges, hogy egy részük hajdan a hunok népei voltak, a magyarok azonban ezektől nem származhatnak, mivel a nevük sokkal

korábról ismert: ungrorum (Ammianus Marcellinus), onogororum (Agathias), hunagorum (Jordanes). Kitér Herberstein, Ganguinus és Mechovius (38) állításaira is, hogy ti. a Jeges-tenger közelében, Permiában és Juguriában lakók nyelve azonos a magyarok nyelvével. Rubruquis-re és Plano Carpinire utalva azzal érvel, hogy itt a baskírokról van szó. Összefoglalásként Valvasor úgy vélekedik, hogy a hunokat, az avarokat és a magyarokat egy népnek lehet tekinteni, függetlenül attól, hogy a hunok megjelenésekor önálló nép volt-e vagy sem. (39) Ebben a szellemben beszéli el Karinthia VI-X. századi történetét, kezdve Samo uralkodásától. Módszertani szempontból továbbra is azt az utat követi, hogy a felhasznált források mellett szembeállítja a különböző véleményeket. Ebben a részben (IX. és X. könyv) elsősorban Doctor Johann Schönleben, Pleuratus és Megiserus nézeteivel vitatkozik. Hosszan idéz Fredegariustól az avar-szláv viszony jellemzésekor, (40) különösen a venétek kettős elnyomatásának bemutatásakor. Határozottan kijelenti, hogy Samo született frank kereskedő volt, (41) akinek 12 vend asszonya és 27 gyermeke volt. Valvasor hosszan foglalkozik Samóval, elvégre Krajna történetét kívánja bemutatni, (42) művét párbeszédekkel és képekkel illusztrálva. A Samo halála utáni állapotokat (Boruth időszaka: 708-750) Szent Virgil legendájából vett forrásidézetekkel jellemzi, latinul is, németül is közölve a részleteket. A VIII. századot illetően inkább Megiserus véleményét osztja, aki szerint az avarok Atilla leszármazottai és újabb hullámuk 732-744 között (!) érkezett Magyarország és Erdély területére, (43) nagy riadalmat keltve. A IX. századi eseményeket is alaposan taglalja, forrásai között szerepel W. Lazius, Sigbertus Gemblacensis, Regino, a fuldai évkönyvek, a szász krónika. Ez utóbbiból különösen hosszan idéz, bemutatandó a magyarok rémséges szörnyűségeit, hogy ti. az asszonynepet a hajuknál fogva összekötözve úgy hajtották el, mint a barmokat, a megölt férfiak testét feldarabolták és asztalokon (!) feltálalva ettek a húsból, a szívüket kivágták és megzabálták, az embereket elevenen megsütötték, a gyerekeket a szüleik szeme láttára megfojtották vagy a falhoz vagdosták. Mindezt egy képen is bemutatja: nyársra szúrt gyermeket sütőget egy magyar harcos, a háttérben asszonyokat terelnek. (44) Ugyanakkor említést tesz például a karintiai Mosburgról, (45) alaposan leírja a 907. évi pozsonyi csatát s éppen a magyarok sorozatos támadásaival magyarázza -a szász krónika szavaival -a bajorországi, a thüringiai és a szászországi vár- és erődítmény-építéseket, a sziklacsúcsokra rakott lakótornyokat. (46)

Felmerülhet a kérdés: miért elemeztük J. W. Valvasor nagy művét, hiszen az abban foglaltak régen elavultak és a történetkutatás jószerével tudomást sem vesz róla. Ez igaz is, meg nem is. Éppen azt kell megvizsgáljunk, hogy mitől „korszerű” és mitől „avított” a történetkutatás? Attól, amint a Bevezetésben is utaltam rá, hogy egyes hivatalos vezető történészek ezt kijelentik vagy a források jellegétől, netán a megfogalmazás formájától? Nyilvánvalóan a történettudomány is korszerűsödik, egyre gazdagabb és sokrétűbb anyaggal dolgozik, a forráskritika is rendkívül sokat fejlődött, azt azonban mégsem feledhetjük el, hogy háromszáz esztendővel ezelőtt

(!) mennyi mindent ismertek a historikusok és ha nem ritkán hibás szövegekkel kellett is dolgozniuk, csaknem minden elérhető kútfőt kiaknáztak és elolvastak, mert tudtak görögül, latinul, héberül, az európai élő nyelvekről nem is beszélve. A későbbiekben számos példával szeretném bizonyítani, hogy a régiek munkái nem értéktelenek, nem elavultak, nem figyelmen kívül hagyandók. (47) Lássunk most néhány példát a Valvasor könyvből. Vezérfonalunk legyen egy német történeti lexikon. (48) A legújabb magyar történeti lexikon (49) ugyanis a hunokat fel sem vette címszavai közé. Mindazok a forráshelyek, amelyek 1689-ben szerepeltek (Jordanes, Priscus, Paulus Diaconus, Ammianus Marcellinus, Plinius, Strabo, Victor Aurelius, Agathias, Procopius, etc.) megismétlődtek az ókori lexikonban s a szövegértelmezés sem tér el lényegesen. Természetesen más irodalmat használt 1913-ban Kiessling és ismét mást 1689-ben Valvasor, de az alapadatok ugyanazok! Valvasor forrásai közül talán a legfontosabbak Ioannes Cuspinianus munkái, aki számtalan történeti forrást felhasználva írta meg műveit. (50) Válasszunk ki most egy későbbi adatot s lássuk, mit tudott Valvasor és mit tudott például kétszáz év múlva Szabó Károly, (51) háromszáz év múltával pedig Kristó Gyula. (52)

A 907. nyarán lezajlott nagy csatáról Valvasor elmondja, Regino, Aventinus, Lazius, Megiserus és Adalbrecht alapján, hogy résztvett benne Luitpold marchgraf, Theodomarus érsek, Otto freisingi püspök és sok más magasrangú személy, de súlyos vereséggel szenvedtek. Kiköszörülendő a csorbát Lajos császár nagy sereget gyűjtött, de ő is csatát veszített. (53) Szabó Károly részletesebben mutatja be a csatát, de ugyanazon források, elsősorban Aventinus, Annales Boiorum IV. 31. fejezete alapján. 907. június 17-én Ennsburg váránál Lajos király személyesen is jelen volt. Mellette maradt Burghard passauai püspök és Aribó gróf. A Duna északi partján nyomult Luitpold, a déli parton Dietmar salzburgi érsek, Zakarias sábeni, Ottó freisingi püspökök, középen Sieghard herceg. Pozsonyig nyomultak előre (ezt Valvasor nem említi). Augusztus 9-én a csatában elesett Dietmar, Ottó, Zakarias és még 19 bajor főúr. Harmadnap a hajóhadat is tönkre verték. Lajos király pihent hadával vonult a magyarok ellen, de ugyancsak súlyos vereséget szenvedett (54) Kristó Gyula csaknem szó szerint megismétli Szabó Károlyt, ám őrá nem hivatkozik, csak Vajay Szabolcsra (55) Mind Vajay, mind Kristó, mind a korai magyar történeti lexikon (56) a csata időpontját július 4-6-ra teszi, Luitpoldot pedig Luitpoldnak írja (Aventinus és így Vajay is Luitpoldot ír!). Kristó Gyula is kitér Lajos király csatavesztésére, de sokkal rövidebben, noha Szabó Károly sorai itt is visszaköszönnek. (57) Világos tehát, hogy teljesen téves az a beállítás, hogy mindaz „avított”, amit régen élt szerzők írtak. Sokkal közelebb áll a valósághoz, hogy egyrészt nem ismerjük a régebbi szakirodalmat, másrészt mindazok, akik „merítenek” belőle, legtöbbször „elfeledkeznek” forrásaikra hivatkozni. Hasonló megfigyeléseket tehetünk majd sok más mai kutatónál is, akik sokszáz oldalas műveket állítanak össze ezernyi aprólékos adattal és semmi új következtetést nem tudnak levonni.

A XVII. századi magyar történetkutatók közül Otrokócsi Fóris Ferencsel (1648-1718) /58/ és Bél Mátyással (1684-1749) /59/ a II. fejezetben is foglalkozom, ezért itt rövidebben térek ki munkásságukra. (60) Nyilvánvaló, hogy Otrokócsi két kötetes (468 + 327 oldalas) fő műve (61) a mai olvasó számára tartalmaz „furcsaságokat” (amelyeket azonban a Bevezetésben idézett magasrangú akadémikusokkal ellentétben nem neveznek „csacskaságnak”), jóllehet nem valljuk a zsidó-magyar rokonságot, (62) ugyanakkor tiszteletet érdemel nemes hazaszeretete (63) és számos helyes észrevétele. (64) Névelemzéseik különösek (így például az, hogy Athila nevét az acél (Atzállas) -ből vezeti le, a Herkulest a harkályos-ból, az Istert Eszterhás-Eszterág-Esztergom-ból, a Kaukázust a Kókás-Kóká-ból, a Hunnivar-t Hunyadvárból, a szarmatát a sár-sármálból, a Góg nevet a gögösből, etc. Azonban korántsem hibás az a véleménye, hogy Bajánsenye és bán szavunk az avar Baján nevével kapcsolatos, hogy Erdély az erdő szóból jön, hogy a Gyöngyös (Gyndes) eredhet a pártus Gendos-ból. (66) Másrészt mennyivel „okosabb” (hogy azt ne írjam „kevésbé csacska”) a mai neves történészek azon állítása, hogy a legszebb, legősibb, legveretesebb magyar nyelvet beszélő székelyek eredetüket illetően nem magyarok, hanem csak „elmagyarosodtak”! (67) Az a tény, hogy a magyar történetírásban egyáltalán felmerülhetett ilyen feltevés, túlszárnyal mindenfajta képtelenséget. (68) Így kerülhetett sor arra, hogy a székelyek hadifoglyokként kerültek Erdélybe, (69) vagy hogy a székelyek hűrt származástudata is bolgár-török hagyomány. (70) Mind a nyelvészek, (71)

20. I.N.J. De origine genus ac regni hungarici, moderante Jo. Schmidelio, Lips. Ph. M. Dissertatio philologica Joannis Ambrosii, Günsino-Hungári. Ad d. Novembr. A. O. R. Jenae 1659. Literis Krebsianis. - Schidelius Joakim nevét ismeri Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái XII. Budapest 1908, 470. - Ambrózyét azonban -a XVII. századból, nem. Vö. Szinnyei id. mű I. Budapest 1891, 150.

21. Valvasor Johann Weichard, Die Ehre dess Hertzogtums Crain, d.i. wahre Gelegen und Beschaffenheit dieses Erblandes historisch-topographische Beschreibung in 15 Büchem. Laibach-Nürnberg 1689.

22. Ez a magatartás természetesen nemcsak a magyarokra vonatkozik. Az osztrák történészek sem hivatkoznak a régi szerzőkre. Valvasort például alig említi meg Huber Alfonz, Ausztria története. Budapest, MTA. 1899. és Erich Zöllner, Ausztria története. Budapest, Osiris Kiadó. 1998, 223. is éppen csak felsorolja a nevek között.

23. A népszerű és igen kedvelt műnek 1877-ben facsimile utánnomása is megjelent!

24. A II. kötet 152-153. oldalán például egy rémisztő képet is közöl egy „vad hunról”.

25. Ch. Du Fresne Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*. I-II. Lugduni 1688. c. középgörög nagyszótára nagy lendületet adott a *Corpus Byzantinae historiae* sorozatnak is. Vö. Olajos Teréz, *A magyarországi bizantinológia a XX. században*. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok* Kristó Gyula tiszteletére. Szeged 1995, 383.

26. Valvasor id. mű II. kötet 214: „ wir geben billig zu forderst einen Bericht von ihrer Herkunft. Die grausame Natur und häßliche Gestalt dieses barbarischen Volkes hat den Alten Anlaß gegeben, entweder zu glauben oder zu tichten, es wäre aus einer teuflischen Vermischung und verfluchten Buhlschafft der bösen Geister erbom.”

27. *Hunorum gens omni ferocitate atrocior exarsit in Gothos Filimer rex repperit in populo suo quasdam magas mulieres, quas patria sermone Haliurunnas is ipse cognominat, easque habens suspectas de medio sui proturbat longeque ab exercitu suo fugatas in colitudinem coegit errare. Quas spiritus inmundi per herimum vagantes dum vidissent et eorum complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum ediderunt, quae fuit primum inter paludes, minutum tetrum atque exile quasi hominum genus nec alig voce notum nini quod humani sermonis imaginem adsignabat.* *Iordanis Romana et Getica*. XXIV. 121-122. MGM AA V/I, 89. Berolini 1882-Magyar fordítása: Dr. Bokor János, *Iordanes. A gótok eredete és tettei*. *Középkori Krónikások* 111. Szerk. Gombos F Albin. Brassó 1904,70-71.-vö. Márki Sándor, *Történeti irodalom. Századok* 39 (1905) 347-355. - Ezt a történetet ismeri Procopius is *De bello gothico*. 4.5. Procop von Caesarea, *Der Gotenkrieg*. Berlin 1938.

28. „Der recht-eigendliche Ursprung aber der Hunnen ist aus Scythien und aus einer Asiatischen Tartaren.” Id. mű II. kötet 216.

29. „Denn sie haben anfänglich hintet dem Caucasischen Gebirge gelebt, von dannen sie wie eine finstre Hagel-Wolcke plötzlich ausgebrochen und das Europäische Scythien nebenst anderen Ländern überfallen.” Ugyanott.

30. Ennek igazolására elég elolvasni Harmatta János előszavát az „Attila és hunjai” c. kötet reprint kiadásában, Budapest 1986, I-XXXV. - vö. Bakay Kornél, *A hunokról - magyar szemmel*. In: Szász Béla, *A hunok története. Attila nagykirály*. Budapest, Szabad Tér. 1994, VII-XL. - vö. Harmatta János. *A hunok eredete. Antik Tanulmányok* 43 (1999) 227-238

31. Itt említem meg, hogy a történetkutatás módszertanához természetesen legelőször is ez önellenőrzés tartozik hozzá, saját magunk állandó kontrollja, mert nem ritkán egyszerű nyomda- vagy gépelési hiba komoly értékvesztést eredményezhet. Sajnálatos példa a „Húnokról - magyar szemmel” c.

tanulmányomban szereplő Maugerisz, a helyes Muagerisz helyett. S a hibát csak tetézi, hogy a „Kik vagyunk? Honnan jöttünk?” c. népszerűsítő kis könyvemben úgy „javítottunk”, hogy „Maugerisz (Muagerisz olvasat is van) „, 59. Hasonló hiba más munkáimban is található, erre is rámutatok majd a következő fejezetekben.

32. „Eine andere und noch gewissere Mutnassung wollen wir bald hernach beytragen, wann wir die Frage erörtern, ab die Auares und Hunni einerley Volck gewesen?” Id.mű 218.

33. Der D. Schönleben gedenckt, daß beym Simocatta und Landulpho die Hunni auch gleichfalls Türcken genannt werden Denn.solcher Meinung nennen nicht nur Simocatta und Landulphus, sondern auch Zonaras, imgleichen Keyser Leo mit dem Zunamen der Weise, wie auch Simeon Magister officiorum, und eben sowol Cedrenus, die Türcken Hunnen. Und wiederholt dieser Ießter, nemlich Cedrenus zum öfftern, daß die Unni und Ungri Türcken benamst werden, diesel Sinns nemlich, daß die Türcken von den Hunnen ihren Ursprung genommen. Beym Agathia heissen sie Onoguri (welches mit Ongari oder Ungari) im Laut har nahe sich befreundet. Beym Eginharto Unni und Auares. Beym Ortelio nicht nur Hunni, sondern auch Ugri und Magores Cedreni hinzufügt, noch heutiges Tages in ihrer Sprach die Türcken „Maggiör zu nennen pflegt”. Valvasor id. mű 218.

34. Makk Ferenc A korai magyar történelemről. In: A turulmadártól a kettőskeresztig. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 1998, 19.

35. „Denn es werden sowol vom Procopio, als Cedreno zweyerley Hunnen gesetzt, orientalische und occidentalische, oder weisse und schwarze. Die weisse oder orientalische grentzen mit dem Persern oberhalb der Ströme Oxi und Jaxartis, deren Jener die Bactrianer beflösst, dieser aber unter allen Scythischen Flüssen in Asia, so ins Caspische Meer lauffen, der grösseste ist, und aus dem Sogdianischen Gebirge entspringt- Wurden auch sonst Ephtalitae, und von den Persem Abtelatae genannt. Abtelah aber heisst auf Persisch soviel, als das „Güldne Wasser”, und ist der Nam eines Hunnischen Königs gewest, wovon auch das gantze Volck Ephtalitae benamst worden nachmals aber bey Regierung Keyzers Justiniani von dem Türkischen Fürsten oder Suldan Chagano, der sonst von Andren Dysabulus wird genannt, hingegen auch geschlagen, und von ihrem Sitze vertrieben. Also haben hiernechst die Türcken das Land der Orientalischen Hunnen behaltan und Türekestan benamst. Wie Theophanes Byzantius und Theophilus Simocatta beglauben. Weswegen besagter Simocatta beym Eusthatio berichtet, daß die Hunnen von der Persern werden Türcken genannt, weil sie der Hunnen ihren Sitz mit Gewalt in Besitz genommen. Um gleicher Ursach willen non soll auch, wie mann vorgiebt, Cedrenus die Türcken Hunnos heissen. Aber aus Cedreni Worten erfolgt ein anderer Verstand, nemlich dieser, daß die Türcken hunnisches Geschlechls seyen. Denn er sagt deutlich „Der Türcken Volck ist hunnisches

Geschlechts". In eben diesem Verstande nennet er auch „den Türkischen Cralyen einen Hungarischen König, daß ist, einen Hunnischen". Und Zonaras schreibt, daß die Türcken, welche man sonst auch Ugros nennt, an der Ister wohnen". Beym Nicephoro, Callixto, Niceta Choniate und Johanne Curopalate kommt dergleichen ebenfalls oft vor. Valvasor id. mű 219. - Nagyon tanulságos egybevetni ezt a szöveget a legújabb irodalommal History of civilisations of Central Asia. II. Ed. Harmatta János. Paris, Unesco. 1996. - III. Ed. B. A. Litvinsky. - IV, Ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworth.

37. Die occidentalische (oder Schwarze) Hunnen haben oberhalb der Caspischen Pforten an dem Meotischem See-Pfuhl gewohnt, allwo heut zu Tage die Destensisch und Precopenische Tartern) eben. Einen Theil derselben hat man Saberes geheissen, wie Procopius zeugt. Es richte der Hunnen Nam gewaltig weit, also, daß alle Scythen oberhalb des Don-Stroms und Caspischen Meers bili an dal Eis Meer darunter begriffen wurden, und sie nach Marcellini Bericht der Fennen (oder Finnlasnder) Nachbarn waren. So haben auch die Töreken und die Massageten, welchem ihrer Sprache Kermichiones damals hiessen, anjetzo aber Czeremissen heissen, zu den Hunnis gleichfalls gehört, und dieselbe findt man bey Marcelhno gu scheinbar- und deutlich beschrieben." -G. Homius: Die Chazari scheinen mit den Avaribus einerley und ein Hunnischoder Türkisches Volk zu seyn." „Abulpharagius ausdrücklich schreibt, die Avars seyen durch die Pforte aller Pforten, das ist, zu den Clausen des Caspischen Meers heraus gegangen, folg daraus, dali sie jenseite des Armenischen Gebirgs gewohnt, und also ein anders Volek gewest, als die Georgianer." „So nun Chazari und Avari einerley und ein Hunnisch- oder Türkisches Volek seynd nicht unrecht „ Valva.cor következtetései végül is a következők: 1/ a hunok ázsiai „tatárok”, 2/ a kínai „Chini' név alakult át Chunni-ra, 3/ a Chuni-ból lett a Huni-Hunni, 4/ a hunok uralkodóját Hhakon chini-nek hívták s később ez a név torzult el, 5/ az avar hun nép volt. „Nicht weniger wird auch diese bezweifelt, ob die Hungarn für eine Nation Hunnisches Geblüts und Herkommens oder für eine andre ganz besondere zu achten?" Id. mű 219-221.

38. Részletesen e kérdésről a II. fejezetben lesz szó.

39. Valvasor id.mű 222. - „Allein der redliche Aventinus verirrt sich selbstn darinn gar sehr, daß er die Hunnen für Teutsche ausgiebt." - Uott 223.: „In der Relation deß Herrn von Herbersteins, imgleichen bey Ganguino und Mechovio wird gemeldet, es lige am eussersten NordEck gegen dem Eis-Meer zu das Land Permia und nahe damals dabey Juguria, dessen Einwohner noch damals mit den Ungarn einerley Sprache geredt. Rubruquis und Planocarpus nennen selbige Gegend Paschatir mit Vermeldung, die Einwohner in Paschatir haben einerley Sprache mit den Ungarn, und Paschatir sey das Land, daraus die Hunnen, welche man hernach Hungarn benamst habe, heraus gebrochen." - „Solchem allen nach

will das glaubhafteste scheinen. daß die Hunnen, Avarn und Ungarn, nach dem wiederholtem Einbruch der Hunnen für ein Volck geachtet worden, und der Nam Hunnen dem Namen der Hungarn endlich die Stelle geraumt.”

40. Chronica Fredegarii c. 48.: „Erant ab antiquo Winidi Bifulci Chunis, sive Hunnis, sive Avaribus, quasi bifariam illos fulciantes. Nam in praeliis praesto esse debebant Slavi seu Winidi, et praeliari pro Hunnis: Hunni vero castra servabant spectatores praeliannum: neque accurrebant, nisi perinclitantibus Slavis. Praeter haec auxilia magnis onerabantur tributis Winidi et venientibus ad se Hunnis ad hyemandum, cogebantur illis suas prostituere.”- Valvasor id. mü 148.

41. ”Dieser Samo soll ein geborner Franck und Handelsmann gewest seyn.”

42. Id. mü 152-162.

43. „Und eb wir zwar diese Hunnen vorhin mit dem Megisero bald Avarn, bald Hunnen genannt haben, muß man doch, so man sich an die Worte ganz genau will binden eigentlich keine Avarn allhie verstehen, ohnangasehn die Avarn von den Hunnen herkommen, sondern die recht eigentliche Hunnen, welche im achten Seculo oder Jahr-Hundert aus Scythia, das ist, aus der Tartaren von neuem hervorkommen, und von deß Attilae Nachkommen gewest. Etliche wollen, daß diese Barbern Anno 732, Andre aber, daß sie im Jahr 744 Ungarn und Siebenbürgen mit ihrer Ankunft erschreckt haben.” Id. mü 162.

44. „Denn die Ungarn, damit sie den Leuten desto mehr Furcht und Schrecken einjagen mögten, gingen unmenschlich mit ihnen um knüpfften die Weiber, Mägde und Jungfrauen mit den Haaren und Zöpfen zusammen, und trieben sie vor sich hinweg wie das Vieh. Was wehrhaft und männerlich war, erschlugen sie nicht allein, sondern sofften auch einander der Erschlagenen Blut- zumachten auch von den todten Körpern Tische und Bäncke und hielten ihre Mahlzeit drüber. schnitten die Todten auf, zogen ihnen das Gedärm heraus, zerschnitten die Herten der Entleibten zu kleinen Stücken, und frassen dieselbe also rohe, in Meinung, hiedurch desto hertzhaffter zu werden. Etliche Orten haben sie auch die Leute lebendig gebraten und davon gefressen, die Kinder vor den Augen der Eltern (!) erwürgt, zerhackt, oder an Jen Wänden zerschmettert.” Id. mü 95 196.

45. Valvasor id. mü 191 - vö, Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, 1998, 253 skk.

46. Vö. Bakay Kornél, Castevm Kwszug. Kőszeg, 1996.

47. Feltétlen megemlítendő itt Götz László, aki engem is erősen ösztökélt és sarkallt szavaival

„Meggyőződésünk szerint nem lenne haszontalan időtöltés, ha egy-két kutatónk rászánná magát e korai idők magyar történeti irodalmának feldolgozására, különös tekintettel akkori történettudósaink nézeteinek, szemléletének összevetésére az újabb régészeti és művelődéstörténeti felismerésekkel. Úgy tűnik azonban, hogy senki sem vesz magának fáradságot arra, hogy eredetiben utánanézzon, miket is állítottak ezek a 'Horvát Istvánok', hanem eleve elfogadva az utóbbi száz évben kialakult véleményt, továbbra is szorgalmasan idézgetik apáik, nagyapáik megsemmisítő kritikáját. Pedig nem ártana, ha néha felütnének egy-egy ilyen ásatag 'coptos' vagy 'biedermeier' fóliánst, mert nem egyben igen elgondolkoztató dolgokat találhatnának.” Götz László, Keleten kél a Nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. Budapest, Népszava 1990, 27. - Vö Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Hunnia 44 (1993) 6. és uő. Életünk 32 (1994) 717.

48. Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Hrg. Wilhelm Kroll. VIII. B. 16 Halbband Stuttgart 1913, 2583-2615.

49. Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, Szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó 1994, 274. o.-on csak a „hun-magyar rokonság” címszót vette fel.

50. Ioannis Cuspiniani viri clarissimi, poetae et medici, ac D. Maximiliani Aug. oratoris, De caesaribus atque imperatoribus romanis. Opus insigne: Ab innumeric, quibus antea scatebat, mendis vindicatum. Cum Wolfgangi Hungeri I. C. doctiss. Annotationibus, quibus innumera cum huiusce auctoris, rum aliomm quoq. historicorum loca et restituuntur, et explicantur. Francofurti 1601. Austria, Ioannis Cuspiniani cum omnibus eiusdem marchionibus, ducibus, archiducibus, ac rebus praeclare ad haec usque tempora ab iisdem gestis. Francofurti 1601.

51. Szabó Károly, A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest 1869.

52. Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, Magvető 1980.-Uő. Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1990. Mindenről lásd e kötet III. fejezetét.

53.”Ums Jahr 907 und 908 kamen sie gleichwie eine böse Müntze wieder, brachen ein in Oesterreich, welches zu der Zeit unter dem Namen Bavariae begriffen war, de ihnen Luitpold Marchgraf von Oeeterreich, eine Schlacht lieferte, aber dieselbe samt dem Kopf verlohr, und nebenst ihm Theodomarus, der Ertz-Bischoff von Salzburg, ihm gleichen Otto Frisingensis, und viel andre Personen hohes Ansehns und Adels, wovon unterschiedliche Scribenten ausführlich geschrieben. Keyser Ludovicus büßte gleichfalls mit dem Heer, welches er aus Bayern, Schwaben, Kärndten und Crain zusammen gezogen in a Hoffnung, diß grausame Volck damit

gänzlich auszurotten, das Feld ein, und viel tausende Leute, denn diese bö.se Schnitter waren von Gott geschickt, um der Künden willen, die Menschen wie das Gras und Korn weg zu hauen.” Id. mű 194.

54. Szabó Károly id. mű 148-152.

55. Szabolcs von Vajay, Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-933). Mainz, Hase und Koehler Verlag, 1968, 42. Sajátságos, hogy Szabó Károlyra Vajay sem hivatkozik sehol sem!

56. Korai magyar történeti lexikon. Budapest 1994, 128.

57. Kristó Gyula „szigorúan” a forrásokat idézi (Gombos, Catalogus), de Szabó Károly is ezt tette több, mint száz évvel korábban. - Bóna Ferenc, A magyarok és Európa a 9-10. században. História Könyvtár. Monográfiák 12. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA TI. 2000, 34.: Liutpold, Theotmar, Udo névváltozatot ír és még öt nevet felsorol!

58. Otrókócsi Fóris Ferenc bölcséleti, teológiai és jogi doktor, akadémiai jogtanár volt. Felső iskoláit Uttechtben végezte, majd 1673-ben hazatért és protestáns lelkész lett. Ezért börtönre. majd nápolyi gályarabságra ítélték. Lipótváron sáncokat kellett ásnia, súlyos köveket kellett hordania, majd 10 hónapot sínylődött nápolyi gályákon! 1676-ban szabadulása után Oxfordba, majd ismét Utrechtbe megy, de 1679-ben újra itthon van. Idegbetegsége miatt később állásából felfüggesztették, ezért megint külföldre utazik (Oxford, Frankfurt, Bécs, Róma). 1699- től a nagyszombati egyetem jogi tanszékének professzora. - Vö. Szinnyi József. Magyar írók élete és munkái. X. kötet, Budapest 1905, 3-14.

59. Bél (Belius) Mátyás felsőfokú képzését Halleban szerezte, majd Besztercebányán gimnáziumi igazgató lett. - Vö. Szinnyi József, Magyar írók élete és munkái. I. kötet, Budapest 1891, 780784.

60. Vö. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Hunnia 45 (1993) 6., 198. jegyzet

61. Origines Hunggricae, seu liber, quo vers nationis Hungáricae origo et antiquitas, é Veterum monumentis et linguis praecipius (praesipuis), panduntur: Indicatio hunt ad finem fonte tum vulgarium aliquot Vocum Hungáricarum, tum aliorum multorum Nominum, in quibus sunt: Scythia, Hunnus, Hungarus, Magyar, Jász, Athila, Hercules, Ister, Amazon, etc. Opus hactenus desidergtum. Franequerae 1693.

62. Id. mű Ad Lectorem (Praefatio) I-XXXVIII, és 36-37., ahol kifejti, hogy a.szkfták is héberek és Magóg is az. Majd 145-152. o.-on az avarokról állítja

ugyanezt. A 345-386, oldalakon a Muagares-Magares-Mohagerin-EI-Magarint veti egybe a görög Megara - Magar-ral és héber szavakkal. Jancsó Benedek, Magyar nyelvtudománytörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Budapest, Aigner Lajos 1881. 103 skk.

63. A Dedicatio-ban így ajánlja művét: „Reverendissimi, Venerabiles, Illustrissimi, Spectabiles, Magnifici, Generosi ac Circumspecti Domini et Universa meg Natio Hungárica!”- Önmagáról így írt: „Humillimus Servitor ac fidissimus Patriae filius.”

64. Helyesen említi Plinius Thuni kifejezését (75.), jól látja, hogy az avarok is hun-fajták (145.), az urogok és onogurok is hunok, (res est clara!, 153.). Elutasítja a Juharia-elméletet (lásd a II. fejezetet), Herberstein, Werniter és II. Pius pápa állításait (261-276.)

65. Otrókócsi Fóris Ferenc, Originum Hungaricarum, Pars.secunda. In qua, variarum nominum, originibus Hungaricis exornandis inservientium, expositio philologica continuatur. Quorum in numero sunt: Pannónia, Dacia, Erdély, Athila Deucalion, Prometheus, Orion, Tyndareus, Helena, Hercules, Argos, Ister, Meotis, Tanais, Parthus, Caucasus, Ararat, Araxes, cum multis aliis, quae claudit celebre illud Amazon. Franequerae 1693, 26, 36, 40-42, 91, 95, 192-207, 129, 153, 197. oldalak.

66. Id. mű 26, 183-184. A bán szavunkat illetlen a legújabb álláspont lényegében megegyezik a 300 évvel ezelőttivel: Róna-Tas András, A honfoglaló magyar nép. Budapest, Balassi Kiadó, 278.

67. Szinte hihetetlen, hogy az 1996-ban megjelentetett „Őseinket felhozád „ A honfoglaló magyarság c. kiállítási díszkatalógusban Fodor István ezt írja: „ egy másik népcsoport is társult a magyar népességhez, a mai székelyek elődei, akik a Volga melletti eszkil bolgárok közül szakadtak ki, az eszkilek olvadtak be korábban a magyarságba s hagyták el az eredeti bolgár-török nyelvüket. „ MNM Budapest 1996, 15. - Fodor István hasonló nézeteket vallott már évtizedekkel ezelőtt, azzal a különbséggel, hogy „továbbra is számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a székelyek nem a volgai eszkil bolgárok, hanem valamely más török nép kötelékéből szakadtak ki. Erre nézve azonban szinte semmiféle konkrét bizonyítékunk nincs. Az eszkil bolgároktól való származást viszont a volgai bolgár és a magyar régészeti emlékek nagyfokú hasonlósága valószínűsíti.” A magyar- bolgár- török kapcsolatok történeti háttéréről. Irt: Bolgár Tanulmányok III. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 37 (1980) 20. Másutt így ír: „a székelyek eredetileg csatlakozott nép voltak, de nem magyar, hanem török nyelvűek. Feltehető, hogy igen korán, még 700 előtt szakadtak ki a volgai bolgár-törökök egyik törzséből s így a honfoglalás idején már bizonyára jórészt vagy teljesen elmagyarosodtak” Fodor I., A kettős honfoglalás. Irt: Új

Erdélyi Múzeum 1 (1990) 25. Az Adams Kiadónál 1992-ben megjelentetett kis könyvében (A magyarság születése) sok korábbi nézetét megváltoztatta, a szikil-eszkil-székely azonosítás mellett azonban kitart (104:), nyíltan vállalva Györffy György tulajdonképpen semmivel meg nem alapozott hipotézisét. Györffy György a székely-kérdésben sem eredeti. A krónikáink és a magyar östörténet. Budapest 1948. c. könyvében csaknem mindenben követi Hóman Bálintot, aki a székelyek hun származástudatát elismerte ugyan, elutasítva azokat a német írókat, akik a magyar nyelvet, történeti forrásokat és kultúrát egyáltalán nem vagy csak hiányosan ismerték („entweder überhaupt nicht oder nur mangelhaft kannten”), ám a székelyeket nem magyaroknak véli, akik felcserélték régi török nyelvüket. Vö. Hóman Bálint, Der Ursprung der Siebenbürger Székler. Ungarische Jahrbücher 2 (1922) 10-30.

Györffy György újabban jelzi, hogy az eszkil hibás olvasat a helyes síkit helyett: vö. Györffy György, Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Válogatott tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 11-12. Újabban: Makkay János, A magyarság keltezése. Budapest, a szerző kiadása. 1993, 75. - Uő, A magyarság keltezése. 2. kiadás. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 48. Szolnok 1994. 113. -A székelyek eredetét száz év óta „vitatják”: Nagy János, A székelyek scythia-hun eredetisége és az ellenvélemények. Kolozsvár 1879 - Szabó Károly, A magyarországi székely telepekről. Századok 14 (1880) 490-499. - Uő A „székely” nemzeti névről. Századok 14 (1880) 404-410. - Hunfalvy Pál, A székely kérdéshez. Századok 15 (1881) 97-114, 193-206. - Edelsbacher Antal, A székelyek eredete. Dél-magyarországi Értesítő 7 (1881). - Szabó Károly, A régi székelység. Kolozsvár 1890. - Nagy Géza, A székelyek és a pannóniai magyarok. Ethnographia 1 (1890) 165-179. - Tagányi Károly, A honfoglalás és Erdély. Megvitatásul a székely kérdéshez. Ethnographia 1 (1890) 213-223. - Balassi József. A székelyek nyelve. Ethnographia 1 (1890) 309-313. - Sebestyén Gyula, A székelyek neve és eredete. Ethnographia 8 (1897) 30-54, 141-167, 241-257, 345-362. 417-430. - Thúry József, A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum 15 (1898) 65-87 738-163, 195-216. - Sebestyén Gyula, Az avar- székely kapcsolatok emlékei. Ethnographia 10 (1899) 10-22. - Karácsonyi János, A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Értekezések a történettudományok köréből 20 (1905). - Erdélyi Lajos, A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján. Ethnographia 27 (1916) 37-41. - Erdélyi László, A székelyek eredete. Kolozsvár 1918. - Hóman Bálint, A székelyek eredete. Magyar Nyelv 17 (1921) 90-107. - Erdélyi László, Zur Herkunft der Siebenbürger Székler. Ungarische Jahrbücher 6 (1927) 335-337. - Németh Gyula, A székelyek eredetének kérdése. Századok 69 (1935) 129-156.- Rugonfalvi Kiss István, A nemes székely nemzet képe. I-III. Debrecen 1939-1940. Györffy György, Der Ursprung der Székler. Ungarische Jahrbücher 22 (1942) 129-151. - Moór Elemér, A honfoglaló magyarok megtelepedése és a székelyek eredete. Szeged 1944. Legújabbban pedig: Kristó Gyula, A székelyek eredetéről. Szegedi

Középkortörténeti Könyvtár 10. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, 1996, I 16: eredeti nyelvük feladásával magyar nyelvűekké váltak.

68. Legújabbán Vékony Gábor- 10. századi székely felirat a Somogy megyei Bodrog határában. *História* 21 (1999) 8. szám, 31.: „Azonnal sutba lehet dobni olyan (egyébként új keletű [!!!]) elképzeléseket, hogy a székelyek csak a 11. században váltották volna fel eredeti török nyelvüket a magyarral.”

69. Konrad Schünemann, Hunnen und Ungarn. *Ungarische Jahrbücher* 5 (1925) 293-303. - Vö. Karácsonyi János, Waren die Ahnen der Székler-Bogenschützen? *Ungarische Jahrbücher* 5 (1925) 444-445. és Erdélyi László, Zur Herkunft der Siebenbürger Székler. *Ungarische Jahrbücher* 6 (1927) 335-337.

70. Györffy György, Der Ursprung der Székler. *Ungarische Jahrbücher* 22 (1942) 129-151.-/ Uez magyarul: A székelyek eredete és településük története. Irt: Erdély és népe. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest 1941. Ugyanez legújabbán: Györffy György, A magyarság keleti elemei. Budapest, Gondolat 1990, 11-42./ Az idézett szövegrész: „Es ist also nicht ausgeschlossen, daß durch die Bulgaren auch hunnische Reste der ungarischen Stammesorganisation angeschlossen und später als türkisch- bulgarische Volkselemente Teile der Székler Stammesorganisation wurden.”

71. Moór Elemér, A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. *Szegedi Múzeumi Kiadványok* 1/13 (1944) 38-63. - Németh Gyula, A székelyek eredetének kérdése. Irt: Németh Gyula, *Törökök és magyarok*. Budapest 1990, 98-125, Németh nagyon könnyedén mond ítéletet „lehetetlen elméletekről” és „kalandos felfogásokról.” Színt vall: „véleményünkhöz ragaszkodjunk és azt vigyük be a köztudatba. Viszont, ami kétséges arról inkább ne is beszéljünk”. Elismeri a székelyek magyar jellegét, mégis makacsul kitart, hogy „a székelység idegen néptörzs”. Azután csavarosan így „érvel”: „De már csak azért sem valószínű a székely népnév magyar eredete, mert maga a nép idegen.” „Adataink a székelyek magyar eredete elméletének feltétlenül ellentmondanak”, noha a székely nem- és ágnevek „határozottan magyar eredetűek.”

72. Thúry József, A székelyek eredete. *Erdélyi Múzeum* 15 (1898) és 16 (1899). Thúry igen komoly érvek segítségével azt bizonyítja, hogy a székelyek avarok (id. mű 200 skk.). Feltevése szerint nagyszámú avar érte meg a honfoglalást. Törökös helyneveket keresett, ahelyett, hogy az avarok nyelvéről vallott álláspontját módosította volna, igazodva a régiekhez, elsősorban Engel Keresztélyhez, Hunfalvyhoz és Marczali Henrikhez. - Mályusz Elemér, A székelység eredetéről In: *Melich Emlékkönyv*, Budapest 1942, 254-262. - uő. A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok* 73 (1939) 290-291. A székelységet török nevű és szervezetű népelemnek nevezi, de így folytatja: „Csakhogy ekkor meg rejtély,

hogyan lett nyelvében, jellegében magyar, miért nem őrizte meg esetleges török nyelvét?”

73. Egyelőre itt elég utalnunk Hunfalvy Pál, Magyarország ethnográphiája. Budapest, MTA. 1876, 299-306. oldalakra, ahol a szerző székelyek hun eredetét „csudás mesének” nevezte, bár magyarságukat nem vonta kétségbe. A székelyek eredete, mondják, nincs megoldva (Thomas von Bogyay, Über Herkunft, Gesellschaft und Recht der Székler. Ungarn- Jahrbuch 1970, 20-23), holott régészetileg is (Bóna István, A székely-kérdés mai állása egy régész szemszögéből. Korunk 3 /1991/ 1529-1536.) és nyelvészetileg is (Benkő Loránd, Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1 /1991/ 109-122.) teljesen egységes a magyar kultúra Erdélyben és Erdélytől nyugatra. -A legtalálóbban e kérdésben Makkay János fogalmazott: „Gyalázatos dolognak tartom, ha akár tudósok, akár politikusok vagy bárki más bármiféle elmélet érdekében éppen a székelyeket akarja kirekeszteni a magyarság nagy eredeti tömbjéből, azt állítván, hogy eredetileg török nép voltak.” Makkay János, Keletről jöttünk ide, a Kárpátoktól le az AI-Dunáig. Havi Magyar Fórum 4 (1996) 59.

Mind a nyelvészek, (71) mind a történészek (72) számára „éles” a székely-kérdés, de valójában inkább csak azzá tették. (73)

Egyébként Otrókócsi már kétszáz évvel Hunfalvy előtt elismerte, hogy a székely név két részre bontható: szék-hely, mint loca sedium vagy vár-hely, azaz loca castrorum” (Hunfalvynál szék-elv).” Ugyancsak Otrókócsi Fóris Ferenc állt ki elsőként - Komáromi Csipkés Györggyel (1628-1678) együtt, amellet, hogy a székely-magyar rovásírás ősi kulturális kincsünk, s szkíta-hun eredetű, noha Geleji Katona István is „ős magyar betűknek” mondta Magyar Grammatikácskájában.!, Csipkés György, Magyarország leírása c. munkájának a bevezetésében azt írta: (a debreceni református kollégium könyvtárában) „létezik nálunk egy olyan könyv, amely régi magyar betűkkel van teleírva s ezt az ősi írást el tudjuk olvasni, megértjük, és mind a mai napig írni is tudjuk”. Komáromi idézi M. Z. Boxhorniust, akinek állítása szerint a florenci hercegi könyvtárban egy ősi magyar betűkkel írt könyv lett volna, ami azonban tévedés. Ősi magyar betű 32 van és pedig azért, mert az másképpen íratik a szó közepén és elején. Komáromi Csipkés György nemcsak járatos volt e betűk leírásában, hanem - amint fentebb utaltunk rá meg is maradt Veszelin Pál emlékkönyvében ez az ősi magyar (székely) írás. (78)

Otrókócsit saját kora jeles tudósnak ismerte el,” s a XVIII. század legnagyobb magyar tudósa, Bél Mátyás (1684-1749) is nagyra becsülte. Bél Mátyás példáján igen jól megmutatható a történetkutatás, bizony eléggé torz és felületes módszere. Nyilvánvaló, s józanul senki által sem vitatható, hogy évszázadok hatalmas forrásanyagát és irodalmát senki sem képes teljes egészében megismerni,

feldolgozni és bemutatni. Bél Mátyás a maga korában mégis megpróbálta és hatalmas nyelvtudásával, óriási szorgalmával hihetetlen mennyiségű művet alkotott. S mit kapott az utókortól? Elsősorban is feledést. „Érdemei és történeti jelentősége nincs jelen a magyar köztudatban” (80), vagy a „megbecsülés a messzeség érzésével vegyül, hiányzik belőle a közvetlen élmény melegsége. Évszázados megállapításokat hurcolunk tovább, régi tekintélyek vélekedését ismételtetjük, ahelyett, hogy magunk próbáltunk volna ember és mű eleven közelségébe férközni.” (81) ' Igen, talán ez hiányzik a legjobban. Vegyük kézbe például Kosáry Domokos vaskos könyvét a XVIII. századi Magyarországról, jóformán csak felsorolásszerűen jelennek meg az akkori jeles emberek és az „értékelések” is elfogadott közhelyek. (82) Világos dolog, hogy egy összegző munkában nem bocsátkozhat a szerző részletekbe, de akkor ítéleteket sem kell közölnie! Bél Mátyás a történeti források összegyűjtésében követte Hevenesí Gábort (1656-1715), aki 140 kötetből álló kéziratos gyűjteményt állított össze, Timon Sámuel (1675-1736) és Kéri Borgia Ferencet (1702-1768). (83) Forrásgyűjteménye az Adparatus (84) füzetében jelent meg vagy Schwandtner, Scriptorésében, (85) ahol először látott napvilágot Anonymus Gestája is. Magyarország történetét három könyvben kívánta megírni s el is készítette művének beosztását, amelyet érdemes elolvasnunk. (86)

I. könyv: A régi Magyarország leírása. I. periódus: A szkítakor. I. fejezet: A szkíták, ezeknek eredete, Ősi voltuk, szokásaik, vallásuk, stb. általában.

2. A szkíták régi szálláshelyei, azaz a két Szkítia, úgymint az ázsiai és az európai. - II. periódus: A hun-kor. 1. fejezet: A hun-szkíták, ezeknek sokfélesége, szokásaik, vallásuk és egykori szálláshelyeik. 2. A hun-szkíták első benyomulása Európába s azok a népek, amelyeket az első, támadás során elűztek, stb. 3. A hun-szkíták első európai szálláshelyei, a kisebbik Szkítia, Thrakia, a két Moesia. 4. Dacia és a bevándorolt jazigok vidéke. 5. Az ókori Pannónia. 6. Az ókori Pannónia népei és városai. 7. Az ókori Pannónia folyói és hegyei. 8. A hunok sorsa Pannoniában Attila halála után. - III. periódus: Az avar-kor. 1. fejezet. A hun- avarok második benyomulása Európába, főként Pannóniába. 2. A hun-avarok története, milyen népeket győztek le, mely területeket foglaltak el. 3. Sorsuk és a Nagy Károly elleni vesztés háborúk. etc. - IV periódus: A magyarkor. 1. fejezet. A hunok harmadik benyomulása Pannóniába, etc. és vajon hol voltak Hun-Szkítiában? 2. Azok a vidékek, ahonnan kijöttek. 3. Azok a népek, amelyeket elűztek őseik földjéről. A II. és III. könyv már a magyar királyság történetet tárgyalja.

Tervezetéből csak egy fejezet jelent meg nyomtatásban, a „Tanulmányok a régi hun-szkíta irodalomról” címmel. (87) ' Az első részben (Sectio primo), amely a De litterarum origine generatim címet viseli, Otrokócsi Fóris Ferencet követve, a héber-magyar nyelv rokonságának kérdését fejtegeti gazdag forrásanyag alapján. Természetesen ismeri és használja W. Valvasor általunk is elemzett munkáját. (88)

A második szakasz (Sectio secunda) szól magáról a hun-szkíta írásról (89) A fő kérdés az, írja 1718-ban Bél Mátyás, hogy „az ősidőkben voltak-e betűink, és ha igen milyenek?” Procopius és Priscos véleményével szemben Szent Kelemenére hivatkozik, aki szerint a szkíták a legrégebbi időkben hieroglifikus írásmódot használtak. A rovásírást (90) Bél korában is ismerték, hivatkozik Balasskó Pál kálnói zsellérré. Tsétsi János nyomán elmondja: „Bizonyos hagyomány, hogy a magyarok Szkítiában saját írásukat használták, jobbról balra haladtak. Egyenek szerint kétségtelen, hogy ennek az írásnak nyomai még megvannak az erdélyi székelyeknél „

Bemutat egy rovásírási abc-t, amelyet Kapor Sámuel-től kapott. Majd így folytatja, „ne hagyjuk, hogy őseink dicsőségével együtt írásuk is elveszen.” „Sok más között ez a mi népünk legfőbb baja, hogy saját dolgaival rút hanyagsággal nem törődik. „Hiszen mikor az ember jobbára a külföldi dolgok után törekszik, semmibe veszi a sajátját.” „Krisztus megismerése után minden közügyet latinul foglaltak írásba s nem volt senki, aki valamit is magyar betűvel és magyar nyelven írt volna. S minden biztonnal szép számmal lehettek magyar kéziratok a világhírű budai könyvtárban, de könnyen megeshetett, hogy szétépték, elpusztították vagy máshová hurcolták azokat „ Vannak persze, akik tagadják ősi írásunkat, mint például Tröster János (91) és Hunfalvy Pál, aki szerint a magyarok ún. szkíta rovásírását a reformátorok találták ki a XVI. században!

Arról, hogy a magyar betűrovás (rovásírás) élt-e még a XX. században is a magyar nép körében, Szily Kálmán akadémiai főtitkár kérésére, egy bizottság kezdett vizsgálatot 1902-ben, és megállapították a bizottság tagjai (Szilády Aron, ifj. Szinnye József, Katona Lajos, Szilasi Mór, Fadrusz János és Herman Ottó, hogy ekkor már csak a számrovás dívott, a betűrovást egyesek könyvből tanulták meg. (92) Bél Mátyás esetében is vizsgáljuk meg fő kérdésünket, hogy ti. a régiek álláspontja, nézetei, állításai egytől-egyig elavultak, „avítottak”-é? Jogos-e úgy érvelni a történetírásban is, mint a természettudományok esetében? A jelenlegi álláspont szerint (93) „a Kárpát-medencéből több rovásírást ismerünk: a szarvas-nagyszentmiklósi írást, a Kalocsa-környéki rováslelétet és a székely rovásírást. Az írások közötti több száz éves időközök nem teszik lehetővé, hogy történeti összefüggésük kérdésében tudományosan megnyugtatóan állást foglaljunk. A Kelet-európai írások, ill. az azzal írt rövid szövegek megfejtésére több kísérlet történt, így gondoltak többféle török nyelvre (besenyő, kazár, dunai bolgár, csuvasos típusú), szlávra, magyarra. E megfejtések egyelőre bizonytalanok, ill. nem meggyőzőek.” A székely rovásírással kapcsolatban a szerzőnk megjegyzi, hogy „magyar nyelvre való alkalmazása a 9. század vége előtt nem történhetett meg.” A szarvasi tütartó címszónál kiemeli, hogy csaknem azonos a szarvasi 59 betű a nagyszentmiklósi írással, de kapcsolatát pl. a székely rovásírással eddig nem sikerült bizonyítani.' Sehol nem hivatkoznak a régiekre, nemhogy Komáromi Csipkés Györgyre, Otrókócsi Főris Ferencre, de Bél Mátyásra sem.

Sőt, az elmúlt évszázad kutatóira sem (95) A legfeltűnőbb azonban, hogy a jelenkori szerzők közül az emberileg csodálnivaló kutatót, a szeme világtól megfosztva alkotó Fornai Sándort, ill. műveit (96) „ egyáltalán nem említik meg.

Tulajdonképpen csak néhányan „elfogadottak”, (97) ők a „mértvadók”.

A történeti tudat formálásában igen nagy szerepet játszó ún. tudományos ismeretterjesztő folyóiratokat átnézve, azt láthatjuk, hogy általában egy viszonylag szűk kör tagjait szerepeltetik, akik közé nehéz bejutni. Legújabbban” pedig terjedőben van a nem- szakember által összeállított „utánközlés”

***

Példaként vegyük a História c. folyóiratot és az Élet és Tudomány elmúlt negyed századát. A História c. lapban (98) 22 évfolyam több tucatnyi számában mindössze kétszer szerepel a rovásírás (99) s az első cikk is mindjárt így kezdődik: „Sajnálatos ma még nincs egyértelmű képünk arról, hogy mikor és milyen körülmények között alakult ki az írásbeliségnek ez a sajátos megjelenítési formája.” A szerző elítéli a „kivülálló kutatási eredményeit”, de legalább részben hivatkozik a régi tudósokra és hozzáértőkre is. Nyilvánvalóan etikátlan is, tudománytalan is a múlt kutatásában az elődeink munkáját és nagy hozzáértését elhallgatni, vagy úgy tenni, mintha a mi ötletünk volna az, amire a régiek már rájöttek vagy feltételeztek. (100) Miközben például a História c. folyóiratban 22 év alatt én egyetlen egyszer szerepelhettem, (101) addig a „kiválasztottak” tollából az olvasók számtalan korszakos bölcsességet tanulhattak meg. (102) Felmerülhet a kérdés: lehetséges-e kapcsolat a régebbi történeti munkák és a maiak között?

72. Thury József, A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum 15 (1898) és 16 (1899). Thury igen komoly érvek segítségével azt bizonyítja, hogy a székelyek avarok (id. mű 200 skk.). Feltevése szerint nagyszámú avar érte meg a honfoglalást. Törökös helyneveket keresett, ahelyett, hogy az avarok nyelvéről vallott álláspontját módosította volna, igazodva a régiekhez, elsősorban Engel Keresztélyhez, Hunfalvyhoz és Marczali Henrikhez. - Mályusz Elemér, A székelység eredetéről In: Melich Emlékkönyv, Budapest 1942, 254-262. - uő. A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok 73 (1939) 290-291. A székelységet török nevű és szervezetű népelemnek nevezi, de így folytatja: „Csakhogy ekkor meg rejtély, hogyan lett nyelvében, jellegében magyar, miért nem őrizte meg esetleges török nyelvét?”

73. Egyelőre itt elég utalnunk Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest, MTA. 1876, 299-306. oldalakra, ahol a szerző székelyek hun eredetét „csudás mesének” nevezte, bár magyarságukat nem vonta kétségbe. A székelyek eredete, mondják, nincs megoldva (Thomas von Bogyay, Über Herkunft,

Gesellschaft und Recht der Székler. Ungarn- Jahrbuch 1970, 20-23), holott régészetileg is (Bóna István, A székely-kérdés mai állása egy régész szemszögéből. Korunk 3 /1991/ 1529-1536.) és nyelvészetileg is (Benkő Loránd, Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1 /1991/ 109-122.) teljesen egységes a magyar kultúra Erdélyben és Erdélytől nyugatra. -A legtalálóbban e kérdésben Makkay János fogalmazott: „Gyalázatos dolognak tartom, ha akár tudósok, akár politikusok vagy bárki más bármiféle elmélet érdekében éppen a székelyeket akarja kirekeszteni a magyarság nagy eredeti tömbjéből, azt állítván, hogy eredetileg török nép voltak.” Makkay János, Keletről jöttünk ide, a Kárpátoktól le az Al-Dunáig. Havi Magyar Fórum 4 (1996) 59.

74. Otrókócsi Fóris Ferenc, Origines I. 734., 454. Hasonló nézetet képviselt Szabó Károly id. mű (1869) 53. - Kordé Zoltán, A székely-kérdés Hunfalvy Páltól Hasan Erenig. In: Őstörténet és nemzettudat 1919-1931. Szerkesztette: Kincses Nagy Éva. Magyar őstörténeti Könyvtár 1. Sorozatszerkesztő: Zimonyi István Szeged, 1991, 50-57.

75. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest 1876, 301.

76. Origines.. 1693, 318-319. - Forrai Sándor, Az Ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Antológia Kiadó, Lakitelek 1994, 327. csak Csipkés Györgyöt említi meg.

77. Matthiae Belii De vetere Litteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae, Apud Petr. Conr. Monath 1718, 49-50.: „Georg Csipkés Komarini, Hung. Illustr. prolego m. p. 21. sequentia habet: exstat apud nos (Bibliothecam subintelligo publicam) liber litteris vetustis Hungáricis exaratus quam scripturam vetustam legere, intelligere preterea et iamnum hodie scribere eadem possumus. Bél Mátyás munkáját (Tanulmányok a régi hun-székita irodalomról címmel Déri Balázs fordította magyarra: Bél Mátyás, Hungáriából Magyarország felé. Magyar Ritkaságok sorozat. Szépirodalmi Kiadó 1984, 1 19-120. - Nagyon jellemzőnek tartom, hogy - mint annyiszor csak töredékeket kaphat az olvasó. Bél Mátyás műve (amely megvan a kőszegi gimnázium könyvtárában!) négy részből áll és 80 nyomtatott oldalt tesz ki. Az első, a harmadik és a negyedik részt egyáltalán nem fordították le, a másodikból pedig kihagytak részeket. Legújabbán Ráduly János, Rovásíró őseink. Hazanéző Könyvek sorozat. Szerk. Ambrus Lajos. Korond 1995. 118-127. foglalkozott Bél Mátyás tanulmányával, de nem ismeri az eredeti munkát.

78. Jancsó Benedek, Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Budapest 1881, 136.

79. Historiae Hungaricae literariae antiqui medii atque recentioris aevi Líneamenta quorum Prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literariam

introxluctionem continentia prodeunt Studio ac sumtu H. M. Hungari. Altonaviae et Servestae 1745, 28,198. - Jancsó Benedek a 78. jegyzetben idézett munkájában elítélte Otrokócsit, mondván „Otrokócsi megalapítja azt a tudományos hóbortot, mely másfél századon át valódi tudományos maszlag volt tudósainkra nézve a philológiai és a történelmi tudományok körében. Id. mű 185. - Pozitívan értékeli Otrokócsit Hegedős József, A magyar nyelvhasználat-történet korszakolásának kérdése. Magyar Nyelv 88 (1992) 206-212.

80. Tamai Andor bevezetése: Bél Mátyás, Hungáriából Magyarország felé. Budapest 1984, 7.

81. Wellmann Imre, Bél Mátyás Történelmi Szemle 2 (1979) 381. A közelmúltban kiadták: Bél Mátyás levelezése. Magyarországi tudósok levelezése III. Szerkeszti Tornai Andor. Sajtó alá rendezte: Szelestei N. László. Budapest, Balassi Kiadó. 1993.

82. Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980, 142, 148, 151.

83. Timon Samuel, Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventos et res gestas gentis hunnicae. Historico genere strictim perscripta. Cassoviae 1733. - Hóman Balint, Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. A Szent István Akadémia történelmi, jog- és társadalomtudományi osztály felolvasásai. I/5. Budapest 1920. - Vásáry István, A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. Magyar Tudomány 25 (1980) 369.

84. Matthias Bel, Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientum. (Decades I-II.) Posonii 1735-1745.

85. Johann Georg Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricarum veritas ac genuina cum amplissima praefatione Mathiae Belii. I-3. Vindobonae 1746-1748.

86. Bél Mátyás, Hungáriából Magyarország felé. Magyar Ritkaságok. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1984, 134-140.

87. Mathiae Belii, De verete Litteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae 1718, I-80. Id. mű 9.

88. Ennek nagyobb részét fordította le Déry Balázs, kihagyva azonban a 8-11.-t és a 19-20.-t

90. Talán szerencsésebb lett volna, ha a betűrovás szó terjedt volna el, amint a régiók ajánlották.

91. „Ante adventom in Pannóniam, ac antiquis iam rum temporibus, characteres fuerint et quales illi.” Külön említi Székely Istvánt és J. B. Aubanus Teutonicust: „At vero, meminit litterarum Hunniacarum Stephanus Székely, in Chronico suo, quod hungarice conscripsit, quodque prodiit Cracoviae 1558, quin et Iohannes Boemus Aubanus Teutonicus, in libello, quem de moribus, legibus et ritibus omnium gentium compocuit, Lib. III. c. X. p. m. 230. palam testatur, de Hungaris loquitur privatas litteras, sed Romanis libentius utuntur.” - „Carte a Scythis antiquissimis hieroglyphicum scribendi genus usurpatum fuisse, docet Clemens Alexandrinus.” „Paulus Balassko, Hraboviensis, ex adverso pago Cálno in audiendo verbo Dei fustellis insculperet.” /Itt jegyzem meg, hogy ez a Balasskó Pál meghagyta, hogy a rótt botokat holtteste után dobják a sírjába s vele együtt temessék el, mert majd ezek lesznek egyszer a bizonyítékai, hogy meghallgatta Isten ígét: Moriturus mandasse fertur his, qui circa se erant, ut fustellas istas, futuras olim auditi a se Verbi Dei testes, tumbae, pone cadaver suum, iniicerent, secumque inhumarent. Nyomban eszébe jut az embernek az 1983-ban Szarvason feltárt avar csont tűtartó! V ö. Juhász Irén, A szarvasi avar kori rovásírásos tűtartó. Magyar Tudomány 30 (1985) 92-95. - Róna Tas András, A szarvasi tűtartó rovásírásos feliratáról. Magyar Tudomány 30 (1985) 95-98. vékony Gábor, A szarvasi felirat és ami körülötte van. Életünk 22 (1985) 1133-1145. - Bakay Kornél, Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely 1994, 23. - Bakay Kornél, A hunokról magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XXVIII. o.-on sajnálatosan Szentes szerepel Szarvas helyett./ „Nunc longioris subsellii quaestio se ingerit, quales Hunno-Scytharum, si quas habuerunt, sicuti habuerunt omnino, litterae fuerint. Io. Tsetsi: Hungari, post habitis suis, iam a multis seculis, quibus in Scythia, unde olim egressi sunt, utebantur litteris, loco earum utuntur latinis. Et mox: Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis litteris fuisse usos, progrediendo intet scribendum a dextra versus sinistram. Harum litterarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent, apud Székeliios Transylvanienses superesse „ „Acceptum fid fero Viro, dum viveret, intet suos celeberrimo, Samueli Capossio. Complectitur illud litteras XXXIV scriptas ritu Orientalium retrogrado, hoc est, a dextra ad sinistram procedente.” - „Neque paterentur, cum maiorum suorum gloria, litteras quoque interire.” „Homines enim plerumque, dum appetunt peregrina, fastidiunt sua! Accedit illud quoque, port agnitum Christum, omnia, quae publice gerebantur, in latinis litteras fuisse relata: Hungárico caractere aut idiomate, qui aliquid scriberer, erat nemo. Et fuerint sane codices manu exarati in celeberrima Bibliotheca Budensi, bene numerost „- Tröster Jánossal a II. fejezetben foglalkozunk. - vö. Hegedűs József, A magyar nyelvhasználat-történet korszakolásának kérdése. Magyar Nyelv 88 (1992) 202-212.

92. A rovásírás él-e a magyar nép között? A Magyar Tudományos Akadémia 1. Osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett Jelentés. Budapest, Hornyánszky. 1903.

93. Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 581-582. Róna Tas András tollából.

94. Uott 625-626. és 617-618, - Fodor István, A magyar művelődés korai szakaszai. In: Magyar művelődéstörténet. Szerkesztette: Kósa László. Budapest, Osiris Kiadó. 2000, 25: „Egyelőre a székely rovásírás eredete megnyugtató módon nem tisztázott, az újabb kutatások arra derítettek ~ fényt, hogy legkorábbi emlékei talán késő Árpád-koriak” (!?)

95. Fischer Károly Antal, A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Budapest 1889. -Nagy Géza, A székely írás eredete- Ethnographia 6 (1895) 269-276. - Sebestyén Gyula, Rovás és rovásírás. Ethnographia 15 (1904) 241-255, 289-311., 17 (1906) 265-284, 343-355., 18 (1907) 74-87. Sebestyén Gyula, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915.-Mészáros Gyula A nagyszentmiklósi kincs rovásírásos feliratainak megfejtése. Ethnographia 26 (1915) 1-21- - Németh Gyula, A régi magyar írás eredete. Nyelvtudományi Közlemények 45 (1917) 21-44. Ligeti Lajos, A kazár írás és a magyar rovásírás. Magyar Nyelv 23 (1927) 473-476. -Julius Németh Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Anhängen: I. Die Sprache der Petschenegen und Komanen. II. Die ungarische Kerbschrift, Budapest-Leipzig 1932. - Csallány Dezső A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere. Jóna András Múzeum Évkönyve 10 (1968) 31-84. - Uő A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírásos gyűrű kapcsolatai. Jóna András Múzeum Évkönyve II (1969) 89- 95. - Uő Rovásírásos emlékek a Kárpát-medencében. JAMÉ 12/14 (1972) I 35-160.

96. Forrai Sándor, Kúskarácsontól Sülvester estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírásos emlékeink. Múzsák Kiadó, Budapest 1985.-Uő magyar rovásírás eredetének őstörténeti háttere. Hunnia 9 (1990) 53-57. - Uő Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig - Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. -Uő. A magyar rovásírás elsajátítása. Budapest 1995. Korábbi művei: az 1994-es könyvében a 407-408. 1974-től publikált!

97. Vékony Gábor, Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk Könyvek, Szombathely 1987. - Uő Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken. Acta Archaeologica ASH 39 (1987) 211-256.- Uő A halomi honfoglaláskori felirat. Életünk 30 (1992) 542-546. - Uő. Ótörök felirat a homoknégy-halomi honfoglaláskori temetőből. Életünk 31 (1993) 783-802. - Dienes István, Rovásjelek egy honfoglaláskori tegezszájon. Életünk 30 (1992) 537-541- (Sándor Klára ed.) Rovásírás a Kárpát-medencében. Magyar Őstörténeti Könyvtár 4. Szeged 1992. - Róna Tas András, A magyarság korai története. Magyar Őstörténeti Könyvtár 9. Szeged 1995, 107-130, 139-145. - Olykor egy-egy vidéki lapban helyet kaphat nem „beltag” is. PI. Pálfy Miklós, Hozzászólás a

szarvasi-nagyszentmiklósi írás megfejtési kísérleteihez. Életünk 24 (1987) 778-781 - vö. Ferenczi Géza id, mű (1997). - Muzsnai László, Az énlaki rovásleírásról. - Forrai Sándor, Az énlaki unitárius templom felirata 1668-ból. - Ráduly János, Még egyszer az énlaki rovásleírásról. - Ferenczy Géza, Az énlaki „titokzatos” dakódiakun szó magyarázásához. In: Hazanéző. A korondi Firtos Művelődési Egylet folyóirata. II (2000) 1. szám, 20-24.

98. História. Szerkesztő Glatz Ferenc. I (1979) -22 (2000) számaiban témánk szempontjából az alábbi szerzőkkel találkozunk: Györffy György, Makkai László. Mócsy András, Hanák Péter, Vékony Gábor. Tomka Péter, Kristó Gyula, László Gyula, Váczy Péter, Fodor István, Bartha Antal, Demeter Zsuzsanna (?), Engel Pál, Halasi-Kun Tibor, Zimonyi István, Czeizel Endre, Szűcs Jenő, Veres Péter, Kordé Zoltán, Wojtilla Gyula. Kiszelt' István. Bóna István. Kosáry Domokos. Székely György, Ujajay Szabolcs, Róna Tas András, Éry Kinga, Niederhauser Emil, Szász Zoltán, Benkő Elek.

99. Benkő Elek, A székely rovásírás. História 18 (1996) 31-33. -Ráduly János, Honfoglalóink kultúrája: a rovásírás. História 19 (1997) 4. szám, 23-25.

100. Erre a későbbiekben több példát hozok fel. A finnugrizmussal kapcsolatos példák a II. fejezetben olvashatók.

101. Bakay Kornél, A koronaörség végnapjai. História 4/2 (1982) 32-33.

102. „A mítosz helyébe az ásatás lépett.” „A vezérek hősi tetteitől a Dunatáj (?) népeinek kultúrateremtő munkássága (?) felé fordult az érdeklődés.” „A tudományosság (sic) azonban már túljutott a mítoszokon, sőt egyenesen a mítoszok történeti kritikáját követeli.” Lásd: Hanák Péter-Györffy György-Mócsy András-Makkai László, A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. História I/1 (1979) 26-28. Ugyanitt Györffy kijelenti: „Az avarok között, ha voltak is magyarul beszélők, nem ők határozták meg a Kárpát-medence etnikai arculatát.” „Anonymusnak nincs hiteles forrásértéke.” „A történeti Magyarország helységnevényaga általában nem vezethető vissza a honfoglalás előtti időszakra. Ezt azzal tudjuk bizonyítani (?), hogy a honfoglaló magyarok a Dunától keletre és északra lévő területeket nagy csaták (?) árán foglalták el a bolgároktól és a morváktól, viszont Pannónia úgyszólván harc nélkül esett ez ölükbe. Elvárhatnánk, hogy a 9. századi pannóniai helységnevek megmaradnak és továbbélnek a magyar helynévanyagban [mint ahogyan van is! B. K.]. Ez azonban nem (?) következett be. Minden helységnev honfoglalás utáni (?). Ez arra mutat, hogy a helységnevek nem alkalmasak (?) semmiféle kontinuitás megállapítására.” Tomka Pétertől olvashatni: „az avarkori rovásírásos szórványemlékek mai magyar nyelven való elolvasása nélkülöz minden tudományos alapot”. -Györffy György, Az Árpádok és a kereszténység. História 6/6-6 (1983) 11-12.: A magyarok elődei (?) -finnugor

nyelvrokonaikkal az isz. előtti évszázadokban a Volga és a Káma vidékének az Urál hegység felé eső részén laktak és az 5- században az onogurok és a szabiok elől menekülve (?) sodródtak az Azovi tenger vidékére.” „Az ungar-magyarok a Kazár Birodalom alattvalóiként éltek több mint 250 éven át „ - Fodor István, Finnugor vagy bolgár-török? História 8 (1986)

3-4.: nyelvünk származása és rokonsága réges-rég (?) beigazolt tény (?) „ „Jelen ismereteink szerint az látszik a legvalószínűbbnek, hogy őseink az időszámítás kezdete körüli időkben a Dél-Urál keleti oldaláról, a Volga és az Urál közti területre költöztek. Nagy részük 700 körül (?) innen dél-délnyugat felé húzódott a Volga-Don-Donyec folyók vidékére. A magyarság egy része továbbra is Magna Hungáriában maradt.” „A volgai bolgárok eszkil nevű (vö 67. jegyzet) törzse a székelyek ősei, akik teljesen elmagyarosodtak (!?).” „A kabarok bolgár-törökök”

A steppén teljesen szokatlan (?) és idegen (?) finnugor eredetű nyelvünk megnehezítette (?) a szomszédokkal való kontaktusnak az etnikai egységre már káros elmélyülését (?). Valószínűleg így magyarázhatjuk a magyar „csodát” (?) „ - Kristó Gyula, A magyar kalandozások. História 8/1 (1986) 5-6.: A magyarokat „a zsákmányszerzés vágya fűtötte. 836-895 közti hat évtizedben szinte élettevékenységüké (?) vált a szomszédos gazdagabb (?) népek kirablása (?) -

Györffy György-Potó János, A honfoglalás vitás kérdései. História 8/1 (1986) 7-11.: „A kettős honfoglalás elmélete módosított változata annak a középkori felfogásnak (?), mely szerint a Szkítiából kijött magyarok azonosak más, ugyancsak Szkítiából kiszakadt népekkel: a szkítákkal és a hunokkal. Priszkosz azt elmondja (?), hogy 463 körül az Urál (?) vidékén előrenyomultak az onogurok, szaragurok és urogok. A magyarok tehát (?) ekkor az Urál környékén éltek „ Két honfoglalás kép van: „egy diadalmas honfoglalás és egy menekülés-szerű az Etelközből- elűzötték honfoglalása.” - Váczy Péter, Hogyan lett Moráviából „Nagy Morva História 8/1 (1986) 14-17.: „Anonymusnál nagy vonásokban meglepően helyes (!) az a kép, melyet alkotott magának e honfoglalás előtti Duna-Tisza menti táj politikai arculatáról” Bartha Antal, Földnek és égnek vannak titkai. História 10/6 (1988) 32-34.: „Az őstörténeti (?) magyarságot mítosz és biológiai közösségnek (^) foghatjuk fel. Az utóbbit tudathasadásos (?) félelemmel (?) szoktuk elismerni, tartunk a fajelmélet (?) vádjától.” „A magyar őstörténet az őskutatás gyanúját (?) kelti.” „Nem felemelő érzés, hogy tabu félelem fűz bennünket távoli ősünkhöz [ebben igaza van! B. K.] - „Az őstörténeti magyar nyelv fényévnnyi távolságra van az uráli és az ugor nyelvektől.” „Többen feltételezik, hogy az uráli népek élettere a Bajkáltól az Uralig terjedt - komoly tudósok (?) hogyan tudnak lelkesedni ilyen elméletért? „A baskíriai magyar őshaza elmélete is alapjaiban ingott meg (!).” „Valamiféle alaktalan (?) magyar történelem mégiscsak létezett a 9. század előtt” Van persze színpadias rájátszás (?), szenzációs felfedezések a hazai nem-szakértői (?) közönség tetszésére.” -V eres Péter, A

magyar nép etnogenezise- História 12/2 (1990) 3-5.: „A Volga-Káma-Baskíria elmélet gyenge lábon álló feltevés

(!) „A magyarok az állattartást, a földművelést, a törzs-szervezetet a bolgár-törököktől vették volna át. Mindez állítólag nem sokkal a honfoglalás előtt történt.” „Valamilyen ismeretlen ok következtében dél felé voltak kénytelenek vándorolni.” „A nyugat-szibériai ugor őshaza (?) elmocsarasodott az i.e. II-I, évezred fordulóján, az obi ugorok elvándoroltak, a proto-magyarok (?) lovasnomádok lettek (?) „ „Embertanilag a magyarság az i.e. 12-10. században alakult ki a Káspi- és az Aral tó közötti területen (!). Ekkor alakult ki a magyar nyelv is (!) - Az ősmagyar etnikum tudatosult kulturális egység (?). A magyar nép dinamikus adaptív nyílt rendszer (?). A magyar etnikum: ősmagyar törzsi nyelvjárások láncolata (?), közepes intenzitású (?) információs hálózattal bíró (?) zárt kommunikációs rendszer (?).” - Szűcs lenő, „Gentilizmus”. História 1?J2 (1990) 5-6.: a Hunor-Magyar onogur-magyart jelent. „A IX. századi „törökös népszervezés” ellentétben áll a forrásokkal”! - „A magyarság a Kárpát-medence belsejének népességét - viszonylag gyorsan. 2-3 évtized alatt, nyelvileg asszimilálták (?) -Czeizel Endre, Őstörténet és genetika. História 12/2 (1990) 7-8.: Közép-Európa egységes, „genetikai szempontból semmiképpen sem vagyunk egyedül, európai nép vagyunk, mehetünk az Európa Házba” (?) Halasi Kun Tibor, A magyar-török rokonságról. História 12/2 (1990) 810.: „A hódító türkök (?) nyelvcserevel (?) lettek magyar nyelvűek, mivel a no-k (magyar rabnők, etc.) átplántálták a” nyelvüket (?). „A rovásírást a kazároktól vettük át, a kabarok három kazár törzs volt (?): Abád, Borsod és Miskolc (?).”-- Zimonyi István, Törlik-magyar rokonság és nyelvcsere lehetősége. História 12/2 (1990) 10-11.: „A magyar ág az erdőzónából ment a steppére (?) A három kabar törzs biztosan (??) török volt.” - Engel Pál, A magyar őstörténet három problémája. História 12/Sfi (1990) 58-60.: „A magyarság első (?) európai szállása (?) a Dél-Ural (?) és Volga között Baskíria (?) volt.” „Közelítőleg sem lehet tudni, mikor, milyen körülmények között hagyták el előző (?) délszibériai (?) lakóterületüket, ahol kb. a Kr. sz. előtti I. évezred közepéig (?) mutathatók ki (??).” Innen „taszították ki őket” és „sodródtak” (?). „szerfelett bizonytalan, hogy a magyarok mikor hagyták el baskíriai hazájukat (?) és költöztek át a Volga” nyugati partjára (?), Levédiából vándoroltak Etelközbe, ám „e vándorlásnak sem oka sem hatása nem mutatható ki (!).?? 700 után nem ismeretesek olyan népmozgalmak, amelyek a magyarságot szállásaik (?) elhagyására készítették volna 700-tól a magyar honfoglalásig nem érte nomád támadás Kelet-Európát” . „

A besenyő roham olyan megrendítő (?) erejű volt, hogy a magyarok évtizedek múlva is rettegve (?) emlékeztek rá. Meg sem próbáltak ellenállni (?) hanem pánikszerűen menekülve (??) előzönlötték (?) a Kárpát-medencét”. Anonymusnak a szó szoros értelmében sejtelve sem volt semmiről (?). „Árpád hadaival szemben nem volt számottevő ellenállás (!). A bolgár uralomról alig urdunk valamit (!). - Az avarok magyar etnikumúak, a székelyek azonosak az avarokkal - Fodor István,

Őstörténet és történeti tudat. *História* 13/5-6 (1991) 42-44.: „Jelentősen megnőtt a 'csodabogarak' (?), a megszokottól eltérő elméletek iránti figyelem, a merengő álmódosítások (?) ötletei” „műkedvelő (?) nyelvészeink, szakismeretek hiányában (?) azután a hályogkovács biztonságával (de nem annak ügyességével) nyúlnak a kérdéshez.” „A tévutakat (?) járó amatőr (?) őstörténész nem azzal okoz kárt (?), hogy önmaga szórakoztatására (?) dolgozatokat írogat, hanem e művek hatása okoz kárt (?) több-kevesebb ember történeti tudatában” (?). - Engel Pál, Feltevések a magyarok őshazájáról és vándorlásairól. *História* IS/8 (1993) 3-4.: „nincs jóformán egyetlen szilárd pont sem az ugor őshazától Etelközig”, „VII. Konstantin műve ellentmondásokkal zsúfolt” (!), „Annyi biztos (??) csupán, hogy a magyar nyelvet a korai időszakban erős permi hatás (?) érte. Ennek legkönnyebben elképzelhető (!) színhelye a Volga és a Káma folyók vidéke (?),” „Annyi kétségtelen (?), hogy a magyarok komolyabb időn át (?), talán a 7. század (‘) óta a kazár birodalom fennhatósága alatt (?) éltek Csak valamikor a 9. században, talán 830 táján (?) váltak függetlenné. „Korábban népszerű volt, de ma már nem elfogadott (??) a 'kaukázusi őshaza' gondolata.”

- Wojtilla Gyula, Kik voltak az árjak? *História* 16/8 (1994) 3-5.: az iráni ág óiráni nyelvei közé sorolja a szkítát, a közép-iráni nyelvek közé a párthust. - Györffy György- Hatházi Gábor, Hová lettek az avarok? *História* 17/3 (1995) 3-9.: „az avarok teljesen elszlávosodtak (?). a magyar honfoglalást inkább csak vegetáló (?), egyedi kiscsoportokként (?) megérő avar töredékekről lehet szó (?), „a hét magyar és a három kabar törzs létszámához képest túl nagy (?) területet tartott birtokában.” - Bemáth Viktória, Géza, a többnejű. *História* 17/5-6 (1995) 59. - Bóna István- Hatházi Gábor, A „vad hunok”. *História* 17/8 (1995) 3-7. - Bóna István- Hatházi Gábor, Attila sírja. *História* 18/1 (1996) 14-16. -A 18 (1996) 2. szám teljes egészében a honfoglalás témájának szentelt. Kosáry Domokos: „a társadalom jelentős rétegeinek tudata válik hajlamossá arra, hogy befogadjon olyan romantikus légvárakat (?) és rögeszmés, téves elképzeléseket (?), amelyeket 'normális' időkben csak néhány mániákus (?) képvisel.” „a gyenge színvonalú nemesi (?) hun-török hagyomány”. „A magyar honfoglalás tudatos, koncepciózus katonai és politikai akció volt, egy súlyos vészhelyzetből (?) előremenekülés”. „Valójában katasztrofális menekülés volt, nagy veszteségekkel.” „Az új hazában hamar elfeledték (!) mekkora veszélyből kellett kimenekülni”. „Az Attila-kard fikatív voltával (?) a magyarok tisztában voltak, ezért adták át bajor Ottónak (?): ' „A magyarok főleg szlávokat találtak itt, a hun hagyomány német eredetű. - Székely György, Népmaradványok a Kárpát-medencében. *História* 18 (1996) 2. szám, 8-12.: a nyugatiak az avarokat hunnak, a magyarokat avarnak tekintették (!), a frankok az avarokat „földművessé és disznópásztorra (?) süllyesztették.”

Vajay Szabolcs, Honfoglalók, kalandozók, vasverők. uott 13-16.: a magyarok hadjárataik során azért pusztították el a templomokat, mert katonai őrhelyek váltak a templomok, mint az erdélyi erődtemplomok (!). - Györffy György, A népesség.

uott 17-IB.: a magyarok száma 500 ezer, az itt talált népeké 200 ezer. - Kristó Gyula, Hányan voltak a honfoglalók? uott 19-22.: a magyarok létszáma 60 max. 120 ezer, „de a magyarok sem nyelvileg (?)..sem tudatilag (‘) nem alkothattak tiszta etnikumot. „A Kárpát-medencében senki ne gondoljon (?) a kettős honfoglalás első magyar hullámának a népére”. „A magyarok eleve számottevően kisebb (?) számban jöttek a Kárpát-medencébe, mint amilyen létszámban az őslakók itt éltet:.. „ - Róna Tas András, Krónikák, évkönyvek, szájhagyomány. uott 22-24.: „a valóságot jobban (?) tükrözzük, ha figyelmen kívül hagyjuk (!) a magyar hagyományt”, „a kép nagyon hiányos, de megrajzolására vagy 'kifestésére' (?) nem használtuk fel krónikáink adatait'. Hogy tudatos volt-e a honfoglalás, nem lehet egyértelmű választ adni erre. - Éry Kinga, A honfoglalók és utódaik. uott 27-29.: 340 (!) honfoglaláskori csontváz alapján mond ítéletet 1300-ig is csak 3300 csontvázunk van! „Az Árpád- kori népesség zöme nem tekinthető (!) sem az avar kori lakosság, még kevésbé a honfoglalók leszármazottainak (?) (Hát akkor kinek a leszármazottai? B. K.) - Benkő Elek, A székely rovásírás. História 18 (1996) 3. sz. 31-33. - Engel Pál, A pogány magyarok népe. História 18 (1996) 4. szám, 3-6.: A 10. századi magyarok barbárok voltak, sokkal kegyetlenebbel:, mint a normannok vagy más germánok. A nyugati krónikások megfigyelései tehát helyesek voltak (!). - Engel Pál, A pogány magyarok népe. uott 8. szánt, 12-13.: jelentős szláv lakosság volt kivált Erdélyben, ahol 1119 helynévből 104 szláv (!). (Engel ennyire nem tudna számolni sem?) - Bóna István, A képzelt bizánci „fenyegetés” korszaka. Tévhitek és cáfolatok. História 22 (2000) 1. szám, 7-9. - Engel Pál, A kereszténység győzelme Magyarországon. História 22 (2000) 2. szám, 10-13.

Vagy: van-e jelentősége annak, hogy mi olvasható például az Élet és Tudomány c. nagy példányszámú ismeretterjesztő folyóiratban?' (103) Azt hiszem, nagyon is komoly jelentősége van, hiszen egyrészt az érdeklődő közönség eredeti forrásokat egyáltalán nem olvas, régi könyveket is csak nagyon elvétve, így igen könnyen elhitethető, hogy a mai történetírás művelői az egyes-egyedül korszerűek és az igazi tudósok, a régiek pedig - legalább is a nemzeti tábor tagjai - romantikus álmodozók, szerencsétlen balgák, imitt-amott egy-egy helytálló gondolattal. (104) Ezért szükséges elővenni a régi magyar történelmi munkákat s amennyire lehet és képesek vagyunk: elolvasni őket, mert Bél Mátyásnál (1684-1749) is azt láthattuk, hogy a latin nyelvű munkáiból csak szemelvényeket fordítanak le. (105)

Vannak persze kivételek is.

***

Ennek a könyvnek az első változatát 1993 őszén írtam abban a reményben, hogy 1994 karácsonyára megjelenik. Hét év elteltével szükséges volt a kézirat átdolgozása, pontosítása, kiegészítése. Eközben olvastam G. Nagy Ilién és Maczó Ágnes nagyszerű írását, (106) akik Bél Mátyástól idéznek hosszan. S nagyon

igazuk van! Találón írják: „Bél Mátyás sem akart mást, mint lemosni azt a gyalázatot, amit ránk zúdítottak hosszú időközön át. Talán ezért nem válhat közkinccsé életműve.” Sajnos, nincs módunk és képességünk arra, hogy- akárcsak a legfontosabb munkákat is alaposan ismertessük és elemezzük, arra azonban talán elégséges az erőnk, hogy felhívjuk a figyelmet a történetírás módszertanának talán legnagyobb fogyatékoságára: a XVIII. századi és a XIX. századi magyar történeti irodalom elsuvasztására, lebecsülésére. Nem azt állítom természetesen, hogy mind az oklevéltan, mind a forráskritika ne fejlődött volna hatalmasat, (107) hanem azt, hogy az írott történeti források olvasati és értelmezési gondjai nem módosultak akkorát, mint amekkora fordulatot vett a magyar történelemírás jó száz esztendővel ez előtt. Természetesen a finnugrizmusról van szó, (108) amelyet- bizonyos közvéleménykutató cégek szerint- állítólag, ma már a lakosság 89%-a elfogad. (109)

A történeti közvélemény átalakítása egyáltalán nem volt gyors, hiszen évszázadokon át, még a legegyszerűbb kalendáriumokban is ilyesmit olvashattak régen az emberek: „A Magyar Nemzetnek Emlékezetes viselt dolgairól. Anno C. 371. A Magyarok Scythiából ki-készülnek, 373. Az Tanais vizén általkelvén, tíz százezeren Európába jönnek, 380. A Magyarok Pannóniában le-telepednek. 401. Atilla (sic!) Magyar hertzeggé tétetik. 416. Atilla Magyar Királlyá tétetik. 441. Atilla Német Országot pusztítja 461. Azután Csaba, Atillának egyik fia 15 000 Magyarral Scythiába mene, a többi Erdélyben le-telepedének, kik most Székelyeknek hívattatnak. 744. A Magyarok másodsor jönnek ki Magyar Országba. (110) De másfélszáz év múltán egy hat kiadást megért tankönyvben is ilyen megállapítások találhatók: „A magyarok eredete, mint közönségesen minden népé, bizonytalan. Legrégibb történeteik is homályosak egészen a 884. Évig a mesés hagyományoknak nem sok hitelt adhatunk, s más kútfők után bizonyosnak tarthatjuk, hogy bölcsőjük Ázsiában, valahol a Volga folyamon túl, a Káspi tenger északi részein, az Altai hegylánc vidékén létezett. Ezen tájakról több más népek is eredtek, minők a hunok, a kazárok, a besenyők, a jászok, a palócok, a bolgárok, az avarok stb. E népek az ősi hajdankorban a magyaroknak mind szomszédjai, rokonai valának s velük együtt körülbelül ugyanazon nyelvet beszéltek”. (111)

Az igen erős nemzeti hagyományok mellett a nemzeti történetírásunk nagyjai alapozták meg a magyarság történeti tudatát s egyáltalán nincs igaza például Kosáry Domokosnak, aki Pray György (1723-1801) életművét és szemléletét, noha erényeit is említi, „erősen konzervatív, feudális, rendi-nemzeti és katolikus” jelzőkkel illeti, „őstörténeti munkájáról” (112) pedig lekezelően vélekedik: megpróbálta „alátámasztani a hun-magyar azonosságnak a nemesi szívekben oly mélyen gyökerező elméletét”, történetiszemléletében semminemű progresszív vonás nincs, retrográd a maga egészében. Főművéről (113) azt írja, hogy „szakmai igényekkel készült”, ám „az ősi dicsőséget hízelgő színekben mutatta be, a nemesség hagyományos, elmaradott történeti tudatát fejezte ki és egyben erősítette is annak

retrográd vonásait”. (114) S az a Kosáry, aki akadémiai elnökként a honalapítás 1100. esztendejének a megnyitó beszédében olyan gögös magabiztossággal szónokolt a „hamis tudat jelenségeiről, a romantikus légvárakról és rögeszmés téves elképzelésekről (115) másodkézből vett megállapításokkal tömi tele vaskos könyvét, mert az nyilvánvaló a hivatkozásokból, (116) hogy például sem Pray, sem Katona István, sem Fejér György. etc. műveit kézbe nem vette vagy legalábbis belőlük semmit nem idéz! Pedig nagyon is lehetne, mert sem a kicsúfolt Kalmár György, (117) sem a kiváló Pray György nem a „szamárságok tárháza”, hanem - amint ezt Thallóczy Lajos 1888-ban, majd A. Kollautz 1954-ben megállapította (118) - messze kora feletti színvonalat képviselt. Lássuk tehát Pray György néhány munkáját.

A hunok, avarok és magyarok történetével foglalkozó nagyalakú (45 x 30 cm-es) 388 oldalas műve hét oldalas mutatót (index) is tartalmaz. Az Olvasóhoz (Ad Lectorem) c. négy oldalas bevezetőben világosan megmondja, hogy az ókori forrásokon kívül nagymértékben felhasználta a „legszorgalmasabb férfiú” Deguinesius (Deguignes) nagy unkáját, (119) aki külön fejezetet szentelt a magyaroknak. Egyik-másik jelenkori tudósunk forgatta ugyan e nevezetes köteteket, (120) a sorok közül azonban többnyire az olvasható ki a véleményekből, hogy nem érdemes időt fecsérelni ezen ásatag könyvekre. Holott Pray György az írott kútfők hatalmas tárházát vonultatta fel mind a szkíták, mind a húsok, mind az avarok és mind a magyarok esetében. Útmutatót (praevia) kíván adni e népek eredetét illetően, nem hallgatva el a rossz és képtelen nézeteket sem (mint pl. Jordanes-Jornandes hamis állításait). Elutasítja, hogy a gótok a hunok leszármazottai volnának (121) és így mindazokat, akik a húsokban germánokat vagy szlávokat véltek látni. (122) Óriási tudása és forrásismerete ellenére (vagy éppen azért) megbecsülő tisztelettel beszél tudóstársairól és elődeiről, bár látja a hibáikat is. A manapság már semmibe vett Ottokócsi Fóris Ferencet „laudatus (dicséretes) Ottocotius”-nak nevezi,

Deguinesius (Deguignes) -t pedig „eruditissimus (legtudósabb) et praestantissimus (legjelesebb) férfinek (vir) mondja, aki kétségbevonhatatlan tényeket vonultat fel s bizonyossá tette, hogy a címben tárgyalt népek a Kínával szomszédos területekről származtak. (123) Pray nagy művében térképek is szerepelnek s a hatalmas adattömeg révén csaknem minden hunokra vonatkozó kérdésre kitér (így a heftalitákra, a massagétákra, a jugárookra), majd pontos eseménytörténetet ad szinte évről-évre haladva (375-től 469-ig) (124) Ha az ember összeveti Pray György könyvének adatait a jelenkori történeti művekkel, (125) aligha lehet valaki számára kétséges, hogy a régi tudósok csaknem mindent ismertek és tudtak, leszámítva az újabb régészeti és embertani adatokat. S nemcsak a kútfők lexikális adatairól van szó, hanem történetiszemléletről is.

Pray például elveti Jordanes Atila-ábrázolását, aki valamennyi hun uraként és béketeremtő, korlátlan hatalmú királyként mutatja be „Isten ostorát”, holott a királyi hatalom a hunoknál nem volt korlátlan. (126) Érdeemes megvizsgálni Priszkosz rhétor követjárásának elemzését, annál is inkább, mert ennek a magyar őstörténetben is alapvető forrásnak korszerű és a művelt érdeklődők számára hozzáférhető magyar fordítása csak a közelmúltban jelent meg. (127) Elgondolkodtató, hogy az agyonidézett Bölcs Leó császár nevéhez kapcsolt „Tactica” c. hadtudományi munkának sincs kielégítő teljes kritikai kiadása. (128)

103. Témánk szempontjából tekintsük át itt is a szerzők névsorát 1970-től 2000-ig: Szurovy Géza, Hajdú Péter, Mesterházy Károly, Makkay János, Frisnyák Sándor, Komjáthy Miklós, Bakay Kornél, Balázs György, Németh Ferenc, Fodor István, Györffy György, Lipták Pál, Harmatta János, Tóth Imre, Erdélyi István, Tasnádi Kubacska András, Kralovánszky Alán, Matolcsi János, Vásáry -István, Gulya János, Schütz Ödön, Lukinich Prigyes, E. Holtkova, László Gyula, Korompay János, Standeisky Andor, Bartha Antal, Németh Zsigmond, Benkő Loránd, Turánszky Ilona, Németh Péter, Szatmáry László, Bereczki Gábor, Tóth János, Daniss Győző, D. Pavlov, Kovács László, Rosner Gyula, Müller Róbert, Szőke Béla Miklós, Polonyi Péter, Zétényi Endre, Bödey József, Kristó Gyula, Bánhegyi Zsolt, Normantas Paulins, Szilágyi Ferenc, Miczek György, Madaras László, Csöre Pál, Szij Enikő, Forrai Sándor, Róna Tas András, Papp Gábor, Istvánovits Eszter, Király Péter, Ecsedy Ildikó, Hankó Ildikó, Takács László, Berta Árpád, Kálmán Béla, Tegye Imre, Schütz Ödön, Rétvári László, Lukács Béla, Gábris Gyula, Vojnits András, Lőrinczy Gábor, Hegyi Imre, Hoffman Tamás, Juhari Zsuzsanna, Kerezsi Ágnes, Szegedy László, Trugly Sándor, Farkas Árpád, Nemeskürty István, Révész László, Csepregi Márta, Kubassek János, Klíma László, Nyirkos István, Somhegyi Tamás, Babics Anna, Szalkai Zoltán, Kádár Zoltán, Rajkay László, Tóth Endre, Vízkelety András, Terplán Zoltán, Kardos László, Albert Valéria, Molnár György, Szöllősy Gábor, Gömöri János, Kiss Etele, Hámori Péter, Tóth Csaba, Vida Tivadar. - Az Élet és Tudomány sokkal „nyitottabb” volt 1994-ig, mint a história, bár az egyes szerzők gyakorisága iránymutató.

Néhány példát érdemes idézni, mondjuk Fodor Istvántól Lipták Páltól, Györffy Györgytől, Erdélyi Istvántól, Bartha Antaltól, Benkő Lorándtól, Vásáry Istvántól, Kristó Gyulától, Róna Tas Andrástól, Berta Árpádtól, Hajdú Pétertől. - Hajdú Péter, A modern finnugor tudományok kezdetei. Reguly Antal. ÉT 24 (1969) 1311-1314. - Uő Mit mond a nyelvészet a honfoglalók életmódjáról? ÉT 33 (1978) 1810-151 I. - Uő A nyelvrokonság bizonyítékai. ÉT 45 (1990) 246-247.: „nem rökönödhetünk meg (?) azon, hogy a nyelvészet olyan szavakat is rokonít, amelyekben legfeljebb egy közös hang van” (?), „A nyelvész a túlságosan egyező szavakat egyenesen gyanúsak (?) találja”. „Az alapnyelv rekonstruált váza nem egy szervesen működő állapotnak felel meg inkább egyfajta logikailag (?) felépített rendszer, amelybe komparitisztikai elgondolásainkat (?) belesűrítjük” /Komparatív

- összehasonlító, B. K./ „Finn-magyar közös elem a finnben 4500, a magyarban cca. 400. Sok ez vagy kevés? Sok (?) és bőségesen elegendő” (?) - Fodor István.

A volgai bolgárok. ÉT 26 (1971) 350-353.: „A volgai bolgárok 680 után vonultak északra s itt a magyar őshazában (?) találtak magyarokat”, „az erdőlakó finnugor népektől” eltérően a bolgároknak „lenyűgöző épületei voltak az építőmestereket Közép-Ázsiából hívták.” Uő A rakamazi ezüstkorong. ÉT 32 (1977) 1503-1504.: „a korongok készítésekor a turul /sas/ képzetek (?) már elavultak (?) voltak.” - Uő Őseink hajléka. ET 33 (1978) 662-664.: „Ház szavunk eredetileg egészen mást (?) jelentett”, „veremlakásokra (?) vonatkoztak a ház, a lakik, az ajtó, küszöb, ágy szavaink (?)”, „az ágy bizonyára (?) leterített állatbőr volt” (?), „az ősmagyarország i.e. 1000 és 500 között (?) vált ki (?) ugor rokonai kötelékéből (?). Az i. sz. első századaiban (?) Magna Hungária-ban lakott” (?), „a magyarok a honfoglalás után is (?) 3,5 x4 m-es verem (putri) lakásokban élt (?), amelyek a legfejlettebb (!?) típusok voltak, ám a veremlakás szűk, füstös, ablak és kémény nélküli volt. Valószínűleg (?) a putrik nem alkottak utcákat” (!).-Uő A honfoglalók társadalma. ÉT 33 (1978) 1494-1496. - Uő Őseink nyomában- szovjet földön.

ÉT 33 (1978) 1395-1397.: „Az Uraltól délkeletre, Nyugat-Szibériában lelték meg (?) a régészek őseink (^) nyomait.” „Ősmagyar népről 2500-3000 év óta beszélhetünk”. - Uő A rakamazi arany szemfedő. ET 34 (1979) 1088-1056.: „Az ősmagyarország nagyjából másfélezer évvel a honfoglalás előtt kivált (?) az Ural-vidéki (?) finnugor népek közösségéből (?)”, „A rakamazi szemfedő pontosan (?) megegyezik az obi-ugor szemfedőkkel (!?), így ősi finnugor hagyományokat (?) őriztek meg Árpád magyarjai”. Uő ÉT 38 (1983) 1183-84.: a hajdúdorogi csont botvég „szibériai típusú (?) sámánbot-vég” (?). - Györffy György, A magyar kereszténység kezdetei. ÉT 27 (1972) 609-612, 632-636.: „A hadi kudarcok miatt a fejedelmek hite is megingott (?) az a tapasztalat, hogy a pogány (?) magyarok istene nem segíti többé a magyarokat, viszont a keresztények istene segíti a keresztényeket, bizonyára (?) válságot okozott (?) a vezető réteg hiedelemvilágában és egyengette az utat (?) a kereszténység számára.” - Uő Az augsburgi csata 955. ÉT 33 (1978) 1539-1541.: „a pusztító barbár nomád nép hibás beállítás 951-ben” (!). „I. Ottó végleg (?) elzárta Magyarországot a Nyugattól” (?): Bartha Antal, Őstörténeti konferencia Novoszibirszkben. ÉT 31 (1976) 339-343.: „Az életföldrajzi elméletek csupán laza munkahipotéziseknek tekinthetők (~) s egymagukban az őshaza problémáját nem oldják meg”, „minthogy az őstörténethez erős érzelmek is fűződnek, minden tudósnak minden fórumon, de különösen az ismeretterjesztésben kötelessége figyelmeztetni az őstörténeti ismeretek korlátaira és pontatlanságaira (!) is. Ennek elmulasztása etikátlan, a tudomány érdekeit sértő cselekedet.” - Uő A kazár rejtély. A szent kagán országa. ÉT 43 (1988) 1448-1450: kijelenti, hogy a kazárok törökök (?), de a nevük törökül szabir! - Lipták Pál Hunok és avarok. ET 26 (1971) 2468- 2471.: „Mongóliától az Alföldig egykor ide-oda (?) hullámozott a lovasnomádok áradata. Útjuk kikerülhetetlenül (?) a Kárpát-

medencébe vezetett”, „a hun törzsszövetség örökre (?) letűnt (?) a történelem színpadáról”, „Arra, hogy Attila hunjai valamilyen közvetlen kapcsolatba kerültek volna az egészen máshonnan (!) származó magyarokkal, semmiféle (?) hiteles (?) adatunk nincsen (?). Ez a hiedelem (?) gyökeret vert népünkben is”, „Az avaroknak is (?) menekülniük (?) kellett, így érkeztek a Kárpátmedencébe.” „Az avarokori népesség 16 %-ka mongolid, azután színid, bajkái és tungid. A népesség túlsúlyban lévő része europid (!) „ „A magyar köznép egyezik az avar köznéppel (!) s ez történelmi folyamatosságot jelent'. - Üő A magyar nép kialakulása.

ÉT 26 (1971) 2507-2511.: „Az ugor eredetű- (?) magyarokhoz még az erdőövezetben (?) lévő őshazában csatlakozott egy onogur eredete, török nyelven beszélő népességcsoport. Őseink ezután elhagyták az erdős övezetet (?) s menekülve (?) érkeztek a Kárpát-medencébe.”- Kristó Gyula-Danis Győző, A honfoglalás 892-900. Beszélgetés. ÉT 39 (1984) 6-7.: „a honfoglalás törzsesemény” (?), „A magyarok gyaníthatólag (?) jól érezték magukat Etelközben az Etel- közből való elmozdulásnak nem volt gazdasági oka, annál inkább volt katonai kényszerűség” (?), „a magyaroknak nem volt szilárd politikai irányvonaluk (?) se hadjáratoknak nem volt olyasféle céljuk, feladatuk, hogy a leendő haza területét cserkesszék be (?), a bolgárok félreértették (?) a magyarokat.. és súlyos vereséget szenvedtek”, „az Aral tótól nyugatra élő népek egymásra torlódtak (?).. s ez a mozgás (?) egészen Etelközig elgyűrűzött” (?), „a népnek menekülnie kellett” (?), „a Kárpátokon átvergődés szó helyénvaló (?), azt több forrás valószínűsíti” (?), „a blakok a mai románok elődei” (??), „Kézai Simon kialakított egy máig élő tévhitet (?): a hun-magyarok Attila korában már birtokolták a Kárpát-medencét’, „Ez persze már a hamis tudat (?) jelenségének körébe tartozik”. - Az ismeretterjesztő irodalom számos más adatára az adott helyeken hivatkozunk, az azonban figyelmet érdemel, hogy az 50 (1995) évfolyam 52 számából mindössze egy foglalkozik honfoglaláskori vagy őstörténeti témával: Rajkay László, Hol lehetett Árpád szállása? - Szentpéteri József, Lépések egy új honfoglaláskori kép felé. ÉT 50 (1995) 238-240., az 51 (1996) évfolyam számai közül 15: Terplán Zoltán, A besenyők és a honfoglalás. ÉT 51 (1996) 290-293., Kordos László, A honfoglalók természeti öröksége. ÉT 51 (1996) 387-389., Kádár Márta, Lehel kürtje megszólalt. ÉT 51 (1996) 523-525. - Albert Valéria, Első nyelvtörténészünknek, Anonymusnak a nyomában. Uott 714-716. - Terplán Zoltán, Tervszerű zsákmányszerzés. Kalandozások vagy hadjáratok? Uott 803-805. - Molnár György, A honfoglalók hadviselése. Uott 808-809. - Szöllősy Gábor, Honfoglaló őseink fegyvere. A magyarok nyilai. Uott 835-837. Gömöri János, Ezerszáz éves vasasok. Uott 1160-163. A 28. számtól Körséta címen közöltek magyar tárgyi emlékeket hét részben. Az 52 (1997) évfolyamban honfoglaláskori téma már nem szerepel és a XI. századi magyar királyságról is csak hét cikk: Terplán Zoltán, Vajk. 52 (1997) 163-165. - Kiss Etele, Konstantinosz Monomachosz. A császár koronája. Uott 259-262. - Terplán Zoltán, Kelet-Európa szentje, Adalbert. Uott 707- 709. - Hámori Péter, Skizma. Uott 771-773. -Tóth

Csaba, István király pénzét is hamisították. Uott 776-777, 786. - Kunkovács László Uott 906-907. - Kádár Zoltán, Szent István király régi új arca. Uott I 192-1193. Az 53. és 54. évfolyamban pedig lényegében nincsen ilyen témakör!

104. A hivatalos álláspont szinte teljesen egységes ebben a kérdésben. Rédei Károly id. munkája (1998) a legjobb példa arra az elvakult és összevissza vagdalkozó magatartásra, amely a hivatalon álláspont képviselőit jellemzi. Munkája hemzseg az ilyen kitételektől: délibábos dilettáns nemzetbutító, ostoba, kacagtató fércműveket gyártó, lázálomban született agyszülemények, zagyvaságok, vicclapba való gyermekteg etimológiák, balga és durva melléfogások, mániákusan képzelgő sarlatánok és idióták.

105. Mathias Bel, Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica, Divisa irt Partes Quatuor, quarum Prima, Hungárium Cis-Danubianam, Altera: Trans-Danubianam, Tertia: Cis-Tibiscanam, Quarta: Trans-Tibiscanam: Universim XLVIII Comitatus. Accedunt: Samuelis Mikovinii. Tomus 1-0. Viennae 1735-1742. Az 5. kötetből (Moson) csak kevés példány maradt meg. Nagyon kis hányada olvasható magyarul: Hungáriából Magyarország felé. Budapest 1984, 195-297. - Kéziratai közül több megye anyaga megjelent: Bél Mátyás, Békés vármegye leírása.

Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 18. Gyula 1993. Szerk. Krupa András, Dumnoki József tanulmányával. Bél Mátyás, Vas vármegye leírása. Bevezette: Bendefy László. Fordította: Tihanyiné Szálka Irma. Vasi Szemle 30 (1976) 108-125, 241-257, 463-476, 567-582. - 31 (1977) 60-80, 266-294, 446-469. -A 12 történelmi emléket tartalmazó munkája gyakorlatilag ismeretlen: Adparatus ad Historiam Hungariae. Decades II. Posonii 1735-1746. Kivált érdekes és fontos volna a Decades II. 1 Attila missis acceptisque legationibus illustris. Posonii 1745., mivel ebből kiderül, hogy 250 éve ismert adatoknak sincs elfogadott értelmezése. -A többi művére lásd. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. I. Budapest 1891, 782-784. 106. A magyar jövő 12 pontja. Irt: Magyar Fórum. Közéleti hetilap 8 (1996) 20. szám, 8-9. - Itt jegyzem meg, hogy az ellenem irányuló támadások azóta erősödtek, hogy a Magyar Fórumban egy őstörténeti sorozatot indítottam „Hazát kell néktek is teremteni” címmel 1996. február 22- től, amely 1996. december 26-árt zárult. A sorozat szerzői közül többen a hivatalos vonalat képviselték, az összefoglalás pedig (Vekerdi József írása) lényegében lerontani igyekezett a sorozat szellemiségét.

107. Horvát Árpád, Bevezetés a magyar oklevéltanba. (Oklevéltani jegyzetek). Budapest 1880. Uő. A diplomatikai írástan alapvonalai. Budapest 1883. - Uő. A diplomatikai kortan alapvonalai. Budapest 1883. - Hóman Bálint, A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon. A magyar történettudomány

kézikönyve 1/3. Budapest 1925. - Györffy György, Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat. Levéltári Közlemények 51-52 (1980/81) 97-109. 52

108. Lásd a II fejezetet

109. Kertész István. A közvélemény történelmünkről. 1995. História 19 (1997) 1. szám, 5-7 A Szonda ipszosz adata

110. Új és Ó kalendárium, Kit Christus Urunk születése után való 1700. Eszt. írt Neubarth János, És Magyar Országra, Erdélyre, és egyéb tartományokra alkalmaztatta. Nyom. Baewerne Sophianál

111. Horváth Mihály, A Magyarok története a tanuló ifjúság számára. Hatodik kiadás Pesten. Eggenberger Ferdinánd m. a könyvtárosnál 1862, 3-4.-Horváth Mihály püspök, a m. t. akadémia tagja (1809-1878), a szabadságharc után halálra ítélték, majd 18 esztendő száműzetésben töltött. Vö. Szinnyi József, A magyar írók élete és munkái. IV. Budapest 1896, 1277-1287.

112. Georgius Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum CCX ad annum Christi CMXCVII deducti ac maximam partem ex orientis, occidentisque rerum setiptoribus Gongesti. Vindobonae 1761.

113. Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomalibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis cengesti. 1-V. Viennae 1763-1770. Ezek a kötetek és a Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae Rege. Posonii 1774. megvannak a kőszegi múzeumban

114. Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 147, 574-575.

115. Kosáry Domokos, A honfoglalás emléke. História 18/2 (1996) 3-6. - Vö. Bakay Kornél, Hazát kell néktek is teremteni. Kik vagyunk? Magyar Fórum. Közéleti hetilap 8/8 (1996) február 22., 16.

116. Kosáry Domokos, Művelődés. 571-584. I-18. jegyzet.

117. Georgio Kalmár, Prodrumus idiomatis scythico-mogorico-chuno (seu hunno-) avatici sive adparatus críticus ad linguam hungaricam. Posonii 1770.

118. Thallóczy Lajos, Pray György és a magyar korona melléktartományai. Századok 22 (1888) 523-532. Ezt írja: „A magyar történetírás soknemű kötelessége közt van egy, mely mentől elébb teljesítésre vár. Érdemük szerint méltatni kell történeti irodalmunk alapvető munkásait, emléket állítani Engelnek, Katonának,

Praynak, Fejér Györgynek s azoknak a fáradhatatlan munkásoknak, kiknek annyi hálával tartozunk.” Pray Györgyöt 'magyar Liviusnak' nevezi, majd így folytatja: „Nagy szolgálatot tenne históriánknak, ki e férfiú életét és munkáját kritikai és irodalomtörténeti szempontból megírná. Kitűnnék, hogy sok úgynevezett 'felfedezés' már ezelőtt száz évvel terra cognita (ismert) volt” „Pray véghetetlen lelkiismeretességgel dolgozott és sok olyant megoldott, amit későbbi írók maguknak vindikáltak.” Erről a jelenségről már tizenöt évvel ezelőtt szóltam: Bakay Kornél, Vita a Magyarország története első kötetéről. Szabolcs-Szatmári Szemle 21 (1985) 42-44. - Kosáry idézi ugyan Thallóczyt, de egyetlen elismerő szavát sem másolta ki! - A. Kollautz, Die Awaren. Saeculum 5 (1954) 131. -Kollautzot idézi: Götz László, Keleten kél a nap. Budapest 1990,

119. Annales veteres 8. Diligentissimus vir Deguinesius. - H. Deguines, Histoire générale des Huns des Tures, des Mogols et des autres Tartares occidentaux avast et depuis J. C. jusqu'a présent. I-IV Paris 1756-1758. Magam Deguignes eredeti művét soha kézbe nem vehettem, amint Pray György egyetlen műve sincs magyarra lefordítva, ugyanígy ez a fontos francia munka sem olvasható magyarul. Persze nem csak ezzel vagyunk így! A németek 12 év alatt lefordították: Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken címmel jelent meg Greifswaldeban 1770-ben. Ezt használtam Göttingában.

120. Ligeti Lajos, A magyarság keleti kapcsolatai. In: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. Budapest MTA. 1979. 34. - Uő Attila hunjainak eredte. In: Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest 1940. /reprint 1986/, 14-16.

121. Annales veteres.. 1.

122. Annales veteres 5-6.: pl. Aventinus, A. Florentinus, A. Crantzius, Eccardus. etc.

123. „, ut Hunnorum originem ex ultimo oriente, Sinisque confini. _ nudam factorem narrationem in suo argumento, dubitandum non est, via illis, dum reliquae in orientem abierant, septentrionalem versus fuit, qua Armeniae el Georgiae montes porriguntur ad Derbentum urbem sant, aditus in planicidem Volga et Tanai conclusam, Sed multo certiora sunt quae Sinici annales de hoc argumento prodibere tres provinciae Senszi, Sanszi et Pecseli quae deinceps sub nomine Hunnorum, Turcorum, Mogolum, Hungarorum ac Tartaroum claruerit.” „, quod circa annum ante natum Christum CCX evenisse Sinici zcriptores passim affirmant. Athque isthinc Hunnorum epocham, quae extra controversiam sir, et continenti fere annorum serie contexta. eruditissimus Deguinesius orditur, ex quo res gestas Hunnorum in Asia summa fide referemus, indicatis ubique Sinarum auctoribus, ne

quid nobis fraudi ab ullo verti possit, si quis nostra cum Gallico opera praestantissimi vici contenderit.” Id. mű 9-12.

Pray György jelentőséget tulajdonít annak, hogy Priszkosz a hunokat scythae-nek mondja, és állandóan használja a rex ex Scythis, reges Scytharum kifejezéseket, de az akacirokat is hunfajtának tartja (gens Hunnica). (129) Mindennek persze csak akkor van jelentősége a magyar őstörténet szempontjából, ha osztjuk és valljuk azt a nézetet, hogy „a Chunni, Chuni, Hunni és Unni nevezet azon egy nemzet, nevezetesen a magyar faj egyik ága”. (130) Aki veszi a fáradságot és végigböngészi (131) Pray György nagyalakú (folio) művének negyven oldalát, alig talál érdemi eltéréseket a külföldi kritikai kiadások szövegközléseivel viszonyítva. (132) A forrást latin átírásban idézi, ám kritikai megjegyzései időtállóaknak bizonyultak még akkor is, ha a nevek átírásánál eltérések vannak (pl. Vigilász helyett Bigila). Nagy tudományos apparátussal végezte elemzéseit, például az Atilla-kardra, Bléda vagy Atilla halálára vonatkozóan. Bléda megölését említi ugyan, de felhívja a figyelmet arra, hogy ez bizonytalan. Hasonlóképpen tesz Atilla halála kapcsán is.” Érthetetlen, hogy 235 év alatt senki sem tartotta szükségesnek Pray György munkáinak magyarra fordítását! (135) Munkája második részében három könyvben az avarokkal foglalkozik 310-től 827-ig, (136) világosan kifejtve, hogy az avarok a turkok családjába tartozó hunok, de már itt utal arra, hogy a kazárok is turkok, vagyis magyarok. (137) A harmadik rész foglalja magában a magyarok történetét 551-től 997-ig. (138) Forrásai között természetesen szerepelnek a XVIII. században ismételten kiadott görög kútfők. (139) Sőt történeti térképek is! Az első

Térképén (140) Erdélyben szerepelnek az avarok, délebbre tőlük a blachi” még délebbre a bulgárok. Kelet felé az Aldunánál a „Patzinacitae”, a Borysthenes/Donyec és a Tanais/Don között a kazárok, a Kaukázus keleti oldalán pedig ez a felirat olvasható: „Turcorum seu Hungarorum”, az Etil/Volga torkolatánál és a Kászpi-tó északkeleti részén „Turcorum seu Hungarorum vetus sedes”, azaz a magyarok ősi lakhelye. Keletebbre pedig „Vetus sedes Chazarorum et Uzorum”, még keletebbre „Patzinacitarum vetus sedes”. A kazároktól északra található a mordvák és Bulgaria Magna. Pray ismerteti Konstantin császár híradásait mind a besenyő támadásról, mind a szavárd magyarokról, (140) sőt ismeri azt a tézist is, hogy a magyarok nyelve megegyezik a finnel, (142) a nyelvrokonsággal azonban egy másik munkájában foglalkozik részletesen. (143) Pray György minden általam ismert munkája (144) alapos, hiteles és rendkívüli teljesítmény. Roppant meglepő hát a mai magyar történettudomány értékelése Prayról. Egyes nyelvészek úgy állítják be, mintha a jezsuita és a piarista rend vetélkedése folyt volna Pray György és Desericzky József Ineze között s mintha elfogadták volna a finnugor rokonság elméletét. (145)

Kosáry Domokos a jezsuita iskola legjelentősebb alakjának mondja Pray Györgyöt, aki „már világi történelemmel is (!) foglalkozott”, aki „a kínai évkönyvek adataival próbálva alátámasztani a hun-magyar azonosságnak a nemesi szívekben oly mélyen gyökerező elméletét”, de szemlélete „erősen konzervatív, feudális, rendi-nemesi és katolikus.” Korszerű forráskritikát használt, de „az ősi dicsőséget hízelgő színekben mutatta be, a nemesség hagyományos, elmaradott történeti tudatát fejezte ki”. (146) Miért bántak el így nemzeti történetírásunk óriásaival? Saját korukban is sok nélkülözést kellett elszenvedniük, hiába volt Pray királyi történetíróvá kinevezve, (147) de a mai történészek ócsárlása minden korábbi mértéket felülmúl. Ugyanakkor félok, hogy az ítélezőknek talán még a kezükben sem voltak ezek az értékes könyvek. Desericzky Incze (1702-1763) éppen úgy megkapta a magáét, mint Katona István (1732-1811). /148/ Tulajdonképpen a magyar történettudomány fő kérdése már a XVIII. században megfogalmazódott: vajon a magyarság eredetét, származását illetően igaza az ősi hagyomány, hogy ti. mi a szkíta-hun-avar-türk népeknek vagyunk a rokonai, avagy valóban csakis a finnugor rokonság elmélete az egyedül tudományosan igazolható álláspont? E kérdéskörrel a következő fejezetben foglalkozunk részletesen, ezért a továbbiakban a legrégebbi történeti szakfolyóiratokban közzétett tanulmányok képezik vizsgáldásunk tárgyát, különös tekintettel a történetkutatás módszertanára. (149)

Noha az első önálló magyar nyelvű folyóiratok még a XVIII. század végén jelentek meg (kassai Magyar Múzeum, Orpheus, Mindenés Gyűjtemény, etc.) a magyar őstörténet kutatásának eredményei legelőször a Tudományos Gyűjtemény kötetekben láttak napvilágot 1817 és 1841 között. (150) 1834-től megindult a Tudománytár sorozata is Schedel (Toldy) Ferenc szerkesztésében. (150/A) Természetesen önálló kötetek is gazdagították az őstörténeti szakirodalmat, amelyek közül ugyancsak bemutatok néhányat. (151) A célunk minden esetben az, hogy az olvasó világosan érzékelhesse és ellenőrizhesse, milyen eredmények születtek száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, melyek a változások vagy a változtatások s ezek indokoltak-e?

Elsőként Horváth János tanulmányába pillantsunk bele. (152) Isten szavunk eredetét vizsgálva elemzi a magyarok ősi vallását, kiemelve a perzsa Onnuzd és Ariman (jó és rossz szellem) hatását. Megállapítja, hogy a magyarok különbséget tettek a test és a lélek között s nyelvünk is őrzi a régi állapotokat (ördög és ármány szavunkban). Az ördögös asszonyokat czondráknak, boszorkányoknak nevezték, de voltak táltosaik és sámánjaik, a dalosokat pedig csélcspóknak, csúfoknak és tréfaűzőknek mondták (joculatores, trufatores, jongleurs/153). Ha ellenőrizni kívánjuk, mit fejlődött a magyar nyelvtudomány 1817 óta, akkor azt tapasztaljuk, hogy az isten és ördög szavunk ismeretlen eredetű, ármány szavunk pedig dehogyis van kapcsolatban, Ariman-nal, a német arme Mann, azaz szegény ember (! der holde, der bauer, der nicht frei, der leibeigene/154) a kiinduló pont, ebből lett a népnyelvi ármányos, paraszt, amely tolvaj, lator értelmű. (155) pedig Horváth

Jánosnak inkább igaza van, amint az eskü szó esetében is, amelyet az „ess kö” kifejezésből származtat, ellentétben Bárczi Gézával, aki az esik igét elismeri ugyan, de a szót a sámánkodás korába vezeti vissza, amikor a „táltos földre esve hívta a felső hatalmakat” (156) Horváth János kifogástalanul kezelte a történeti forrásokat és a korabeli szakirodalmat. Tanulságos, amit a temetkezési szokásokról ír. Megkülönböztet bebalzsamozást, hamvasztást és földbetemetkezést. A sír szavunkat a sírásból származtatja, amint a temet igét is a tömni szóból. (157) Nagy olvasottságát jelzi, hogy ismeri Pallast, Gmelint, Falkot. Általában jellemző, hogy a régi szerzők kiemelten foglalkoznak vallási kérdésekkel, (158) amint Horváth János veszprémi kanonok is teszi. Számunkra különösen az írott történeti források használata tanulságos. Az avarok és a morvák megtérésével kapcsolatosan elemzi II. Eugenius, VIII. János pápa levelét, a bajorok és karantánok megtéréséről szóló Conversio-t, Theotmar érsek levelét és Cirill, illetve Method kapcsán nemcsak a közismert 7 illetve 8 sornyi szövegrészt idézi, (159) hanem például Szvatopluk durvaságait Metód püspökkel szemben. (160) A korai kereszténység kérdésével sokkal behatóbban foglalkoztak a régiek, mint manapság, holott a Magyar Nemzeti Múzeum reprezentatív emlékkiállításán bemutatott emléktárgyak különleges és nagyszámú keresztjeire még a nem szakemberek is megdöbbenően rácsodálkoznak és joggal kérdezik: mindez miért csak most derül ki? (161) Vajon fenntartható-e a primitív sámán-pogány szemlélet, (162) vajon rendjén van-e, hogy a pannóniai VIII-IX. századi kereszténység részletes elemzése máig sem készült el? (163) Miért nem tűnik fel a szakembereknek, hogy az avar és magyar keresztelen nemcsak Jézus, hanem Mária (Boldogasszony) is látható? (164) A régi kutatók azért ismertették alaposan és részletesen a IX. század végi honfoglalást megelőző időszak egyháztörténetét, mert szoros és szerves kapcsolatot láttak az avarok és a magyarok között. (165) Legújabbban például „A bajorok és a karantánok megtérése” (Conversio) c. művet fel sem veszik az östörténeti forrásaink közé, (166) s jóllehet számosan foglalkoztak ezzel a kútfővel, (167) teljes magyar fordítása vagy kétnyelvű kiadása máig sem közkinccs. (168) Bár újabbban is felhasználták I. Miklós pápa Mihály bolgár királynak adott válaszait (169) elgondolkoztató, hogy 1819-ből alaposabb elemzést olvashatunk erről a forrásról, mint 1977-ből!

Az 1810-es évek végétől kezdett komolyabban publikálni Horvát István (1784-1846), akit az utókor, kivált a XX. században, a gyilkos gúny és a megbélyegzés fegyverével kívánt kitörölni a magyar történettudomány képviselői közül. (170) Érthetetlen ez a gyűlölködő rosszindulat kivált azok részéről, akik talán soha életükben nem olvastak egyetlen eredeti sort sem tőle. A Tudományos Gyűjtemény kötetében 1817-től 1841-ig 271 cikket közölt. Mind e tanulmányai, mind önálló könyvei (171) arról tanúskodnak, hogy a keze, a szíve és az esze mindent a hazáért tett. Mégis, amikor végre megjelenik egy tisztességes könyv Horvát István levelezéséből válogatva, (172) annak előszava is így kezdődik: „Horvát István a reformkor 'hírhedett' történetírója.. a szélsőséges nacionalizmus, a magyar nemzet bálványozásig vitt szeretete, a mindenben és mindenkiben a magyarság őseit

felfedezni kívánó tudós megtestesítője bizarr figuraként élő, a magyarság emlékeit fanatikusan kutató-kereső, megszállott történetíró „Horvát István őstörténeti vonatkozású munkálkodását Schwartner Martin forráskiadványainak elemzésével kezdi, (173) ám a későbbi nézeteinek megértéséhez szükséges áttekintenünk, hogyan foglaltak állást a XIX. század első felében a kutatók. (174)

Világossá szeretném tenni, miért fordítottam annyi fáradságot és figyelmet ezekre a régi kutatásokra, amelyek javarészt úgy vetették szemétre a Bach-korszak után és napjainkban is, hogy jószerevel el sem olvasták őket. Bírálóim és öntelt gúnyolóim nyilván igyekeznek majd nevetségessé tenni engem eljárásomért, de az Olvasó észre fogja venni, aranybánya a régiek által felhalmozott ismerettár még akkor is, ha a forráskiadványok szövegközlései nem ritkán nem kifogástalanok.

Mindenek előtt egészen más volt a történetkutatók szemlélete. Tudatosan, sőt öntudatosan vállalták fajtájuk szeretetét. Az egyik cikk így kezdődik: „Egy gyenge szózat bátorkodik fel emelni, s a nagy, nemes Magyar Nemzetet meg szólítani, ezt a Nemzetet, mely Óriási lépésekkel siet az Európai népek között az első helyek egyikét elfoglalni, melyet neki már régolta az ő ereje, az ő méltósága, az ő tántomai és szép erköltsei kimutattak. Egy gyenge szózat ugyan, de a mely a legnagyobb és legtisztább Hazaszeretetből származik.” „Számos, nem mondom esztendőktől, hanem századoktól, foglalta és foglalja most is el Hazánk sok nagy és nemes gondolkozású polgárjait ezen szép és felséges gondolat: egy néhány tudós és alkalmas férfiakat azon eredeti helyekre kiküldeni, melyekből atyáink, a régi Magyarok e mostani lakóhelyünkbe jöttek, s így Nemzetünk valóságos eredetéről, eredeti lakhelyéről, régi rokonságáról, s a belőle felmaradott maradványokról, az ő legrégebb történeteiről és tetteiről, mely a mi Históriánkban igen is homályos, egy kis világosságot fel keresni s terjeszteni. Valóban mennyei gondolat! annyira, hogy a ki annak nagyságát és méltóságát, egész az elragadtatásig nem érezné, annak minden nagy és felséges iránt érzéketlennek kellene lenni.” „A legelső és legfontosabb kérdések, melyeket természetesen előre kell bocsátani e következők látszanak lenni: hova s mely tájékokra kellene ezen utazást intézni? Hol voltak a Magyarok első lakhelyei? északi Európában? északi vagy nyugoti Ásiában? a Magyarok Finniai, Európai, vagy Ásiai-Scythiai (Tatár) avagy Mongol törzsök-e? A Hunnok, Avarok és Magyarok ugyan azon egy, vagy különböző, de legalább rokon nemzet voltak-e? hol lehetne még most is a régi Magyar nemzetbeli rokonságnak maradványaira vagy nyomaira akadni?” „Ha az igazat meg akarjuk vallani, némely újabb történetírók ezen nehéz és a Históriának homályba borult kérdésekre nézve még nagyobb homályba és zűrzavarba akartak bennünket hozni.

Nagy volt és leszen Schlözernek (175) neve, nagyok az ő történelmi érdemei, de megfoghatatlan, hogy mondhatta ezen nagy férfi a Magyarok Ásiai eredeteket képtelennek? Innen származott, hogy azóta, mióta Sajnovics lármát ütött, és mióta Schlözernek tekintete imponálni kezdett, a Magyaroknak, igen nagyon különösen,

két, sőt három rendbeli Hazát is kimutatnak. Egyet a Caucasusnál, a másikat Szibériában, a harmadikat Lappóniában. (176) Figyelemre méltó, a mit Engel ír: „Milyen történet vetette légyen a Magyarokat a zordon északból déli Ásiába a Caucasus szomszédságába? ezt nem tudjuk. A História itten esmertetett meg velek legelőször, főképpen a Terek folyó vizénél. Honnan tudja Engel, hogy északból vetődtek déli Ásiába, ha legelőször is itten esmerkedünk meg velek? Avagy déli Asiából először északra költöztek s onnan ismét vissza tértek? Erre sem Engelsek, sem Schlötzernek sincsen elegendő oka s ezért ezen állítást Históriai igaznak nem lehet venni. (177) Hová kell tehát utaznunk? - teszi fel a szerző a kérdést. Nyugat-Áziába, Baskíriába, a Don vidékére, a Terek folyó vidékére, a Kaukázusba és a Kászi-tó vidékére. A Tudományos Gyűjtemény szerkesztője (1828-tól egyébként Vörösmarty Mihály szerkesztette, majd tőle vette át Horvát István!) lábjegyzetében megemlíti: „Azon vagyon a mi jeles Kőrösi Sándorunk, hogy a Nemzetnek, sőt az egész emberiségnek ezen régi óhajását teljesítse, csak hathatósan segítsék elő Hazánkfiái által. (178)

Nagyon figyelemre méltók a következő sorok is 1821-ből: „A legelső Nemzetek, menyekkel a történetírás a Magyarokat összekapcsolva elő adja a Persák és Cházárok. Kétség kívül igen sok Persiai lehetett az ő szokásaikba, nyelvekbe, s hajdani vallásokba. De még szorosabb atyafiságban voltak a Cházárokkal. Melly nyomós lenne, ha ezen Expeditio ezen hatalmas Nemzetnek maradványaira akadna (179) „Hihető, hogy az, észak és nyugott Asiai Nemzeteknek nagy sokasága, egy máshoz legalább az előidőbe rokon volt, vagy hogy mindnyájan egy ős törzsökből származott.” „Török, Tatár, Turkomán, Kun, Hun, Avar, Chazar, Magyar, Kabar mind rokon és egy eredeti nemzetből származó népek, de hogy a Magyarok, Chazarok, Uzok, Hunok és Turkomanok, Petsenegek, Desgvines szerint, a Törököknek maradékai, bizonytalan. Éppen oly bizonytalan, hogy a Magyarok, a már elébb Magyar Országban volt Hunoknak, és Avaroknak maradékaik, vagy éppen ugyan azon egy Nemzet.” Ami a magyar nyelvet illeti, fontos észrevétel: „Tudva való, mennyire tsonkították és rontották el a Görög írók a Magyar szót, úgyhogy azon sokakból, mellyeket elő hoznak, alig lehet egy-két valóságos Magyar szót kikeresni.” A magyarság elnevezéseit is sorba veszi: Magyar, Madzsar, Ugri, Jugri, Uhri. Végül a következő útmutatást adja a tervezett expedícióra vonatkozóan: „A mi magokat a meglátogatandó tartományokat illeti, annyit kellene bejárni a mennyit csak lehet. Mert a Magyar szokás és nyelvbéli rokonság nem csak a Fekete és Caspium tenger között fekvő tartományokra terjed ki, hanem beljebb Persiába egész Gruziniáig vagy Georgiáig ebből kitetszik, hogy ezen Expeditiora legalább két vagy három esztendőtt kellene szálni.”

***

130. Szabó Károly, Priszkosz szónok és bölcsész életéről s történetirata töredékeiről. Új Magyar Múzeum 1 (1850-51) 545-566.-Ugyanez megjelent Szabó Károly Kisebb történelmi munkái. I. Budapest, Ráth Móránál. 1873, 3-58. Idézendőnek vélem az Új Magyar Múzeum szerkesztőjének, Toldy Ferencnek 145 évvel ezelőtti szavait: „Úgy hisszük igen kedvesen lepjük megolvasóinkat s őstörténetünk minden barátját a hun élet ismeretének ezen legnevezetesebb forrásával. Történetíróink merítettek ebből eddig is úgy ahogy, s állíthatni, miszerint ősi történeteinkre se hunok és a magyarok által lakott részek földiratára nézve nevezetes eredményekre segített.”

131. Nem úgy, mint például Kiszely István, aki A magyarság őstörténete (Mit adott a magyarság a világnak) I-II. Budapest, Püski Kiadó 1996. c. munkájában Pray főművét nem is említi, csak a 13 évvel későbbi kiegészítését: Georgius Pray, Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1770. -vö. Kiszely id. mű I. 25. 46, 79.

132. Vö. Szász Béla- (Bakay Kornél). A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér 1994, 580.

133. A száz évvel későbbi görög és latin nyelvű szövegkiadás /Sapientissimi imperatoris Constantini Porphyrogeniti scripta quae reperiri potuerunt omnia. De legationibus gentium ad Romanos. Ex historia Byzantina Prisci rhetoris et sophistae Excerpta de legationibus gentium ad Romanos. J.-P. Migne, Petrologiae Graecorum CXIII. Paris, 1864, 677-756. hasáb, illetve Carolus de Boor kritikai kiadása /Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes. Berlin 1903, 121-155., 575-591., valamint Ivánka Endre és Ernst Doblhofer német nyelvű szövegkiadása Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren. Byzantinische Geschichtsschreiber IV Graz-Wien- Köln 1955, 15-78./ alapján elvégezhető az ellenőrzés. Lásd: Bakay Kornél, A hunokról - magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XV. skk. -A későbbiekben Priszkosz szövegelemzésére visszatérünk. A legújabb szövegkiadás: Blockley R. C., The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus 1-2. Liverpool 1981, 1983.

134. Pray id. mű I14-116. „445, Bledae caedes. Causa et genus mortis incerto sunt. Modus vero incertus. Perinda de mortis genere variant scriptores.”- 172. „Causa mortis non una est a scriptoribus prodita alii violenta morte extinctum patent.” Itt elbeszéli Jordanes orrvérzés-történetét, de utal Sigbertus gyilkossági adatára is.

135. A legújabban megjelentetett hun témájú könyvekben, például Bóna István, A hunok és nagykirályaik. Budapest 1993. „új tudományos eredményként” emlegetik, hogy a catalaunumi csata megnevezés hibás. Pray már 1761-ben in campum Mauriacum-ot írt. (id. mű 147.). - D. Fessler, Attila König der Hunnen. Breslau,

bey W. G. Korn. 1794, 224.-on ugyancsak Mauriacumról beszél igen részletgazdag munkájában!

136. *Anoalium pars II. Complectus res gestas Avarum ab anno Christi CCCX ad annum DCCCXXVII. 185-200.: Dissertatio praevia Vares, seu ut alii scribunt, Avaros genere fixisse Hunnos. Lib. I-III. 201-292*

137. Pray id. mű 260. Chazari, sive Turci, aut Hungari.

138. *Annalium pars III. Complectens res gestas Hungarorum ab anno DLI ad annum CMXCVII. 295-388.*

139. Moravcsik Gyula, *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása.* Budapest 1950, 25-26.

140. Pray id, mű 295.

141. Pray id. mű 306. Tanulságos összevetni Kovács Előd, *A magyarok i. sz. 895 előtti savarti nevének jelentéséről. Jászkunság 45 (1999) 45. szám, 255-257, aki elveti a szavárd-szabír értelmezést és a „világos színű, sárgás” jelentést tulajdonítja a szónak.*

142. Ezt Comenius vette észre először, majd Eccardus megismétli. Martinos Fogelius medicus egy finn-magyar szótárt is összeállított, amely kéziratban Hannoverben van. E kérdés kifejtését lásd a II. fejezetben.

143. Georgius Pray. *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1774.* Előszót írt a 243 oldalas nagyalakú (folio) könyvhöz gr. Monyorókereki Erdődy József, Latin és német nyelvű tartalomjegyzékkel. - Jellemzőnek tartom, hogy mennyire felületesek vagyunk, Gulya János esetét, aki Prayról értekezvén (*Die Idea der Sprachverwandschaft im Spiegel der kulturell-politischen Strömungen, In: Sprache und Volk, im 18. Jh. Symposium in Reinhausen bei Göttingen 3-6. Juli 1979. Hrsg. Haris-Hermann Bartens. Opuscula Fenno- Ugrica Gottingensia I. Frankfurt-Bern 1983, 79.*) a fenti művet így idézi: *Dissertationes historico-criticae. In: Annales*

144. Georgius Pray, *Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi Stephani primi Hungariae regis. Vita Sancti Stephani. Vindobonae 1771.-Uő. Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege. Poson 1774.- Uő. Historia regum Hungariae cum notitis praeviis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus. I-III. Budae 1801.*

145. „, G. Pray, der Begründer der ungarischen historischen Geschichtsschreibung. Die genannten Personen, alle Mitglieder der Societas Iesu, sahen ihr Eintreten für

dia finnisch-ugrische Verwandschaft und ihre Tätigkeit in diesem Sinne eigentümlicherweise nicht nur als wissenschaftliche Aufgabe an, sondern auch als Aufgabe des Jesuitenordens.,.” Gulya id. mű 78. -E téves beállításra vö. a II. fejezetet.

146. Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII, századi Magyarországon. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1980, 147., 574-575.

147. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. XI. Budapest 1906, 1 12. h.

148. Desericius, De initiis et majoribus Hungarorum commentaria. Budae et Pestini. I-V. 1748, 1753, 1758-60. Stephanus Katona, Historia critica priorom Hungariae ducom, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata I-IV Pestini 1778-1780. - Historia critica regnum Hungariae stirpis Arpadianae, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. I-VII. Budae 1779-1782. - Historia regum stirpis mixtae. I-XII. Pestini-Budae 1788-1793. Historia regum stinpis Austriacae. I-XXIII. Budae, Váci, Colocae, 1794-1817. Erről a 42 kötetes hatalmas történeti műről Kosáry azt írja: „kommentált forráskiadványt nyújtott”, „hatalmas vállalkozása odaadó egyéni munka, de sajnos.. a magyar felvilágosodás tragikus veresége, tudományos programjának ígéretben maradása”, a szerző koránál „egy nemzedékkel korábban is elavultnak volt tekinthető”. Kosár id. mű 577. Szinnyei József másként nyilatkozott: „Ezen 42 kötetes történeti mű nem egyszerű elbeszélése a történeti eseményeknek, hanem gondos összeállítása a hazai és a külföldi emlékeknek, melyek egyes eseményekről szólnak, kapcsolatban a fölmerülő kérdéseknek beható megvitatásával.” Magyar írók élete és munkái. V. Budapest 1897, 1199. h. - Jellemző, hogy manapság a szlovák Juraj Sklenár (Szklenár György) és Katona István közötti nagy vitát Nagy Moravia fekvéséről, úgy mutatják be, mintha a mai álláspontot Szklenár képviselte volna, holott éppen ellenkezőleg van! Vö: Püspöki Nagy Péter; Nagymorávia fekvéséről. New York; Püski-Corvin. 1982, 3-4

149. A régi források értéknövekedését jelzi, hogy a közelmúltban Győrben kiadták a Tudományos Gyűjtemény pontos mutatóját. -A Tudományos Gyűjtemény repertórium. Összeállította: Csécs Teréz. Gynr, Xantus Múzeum- Megyei Levéltár. 1998.

150. Tudományos Gyűjtemény. Első kötet, 1817. A Cs. és Kir. Felség kegyes Engedelmével Pesten Trattner Tamás János betűivel, és költségével. - 1841-ben már Trattner- Károly tulajdonában.

150/A. A német származású Toldy Ferenc tüzes magyar hazafi lett. Vö. Pukánszky Béla, Német polgárság magyar földön. Budapest, Franklin Társulat. é.n. 47., 57.

151. Bodor Lajos, Magyar pogány hitregék. Bevezetésül az „Álmos” című tündérműhöz. Kolozsvárott özv. Barrané és Stein könyvkereskedésében. É. n. (1808-ban).

152. Horváth János, A Régi Magyaroknak Vallásbéli s Erkölcsi Állapottokról. Tudományos Gyűjtemény I (1817) II 27-91.

153. Anonymus gyakran hivatkozik a joculatorokra, akiket manapság regösöknek fordítunk. Vö. Benkő Lóránd, Anonymus élő nyelvi forrásai. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László, Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel. Főszerk. Györffy György. II. Budapest, Balassi Kiadó. 1996, 225.

154. Gombocz Zoltán- Melich János, Magyar Etymológiai Szótár (MESZ). 1. 136-137.

155. Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest, Egyetemi Nyomda 1941 és Budapest, Trezor Kiadó, 1994, 138. 228. és 10. Vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. Szerk. Kiss Lajos és Papp László. Főszerk. Benkő Lóránd. Budapest Akadémiai Kiadó 1967. 178.-2. Budapest 1970, 242. - 3. Budapest 1976, 32-33. Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia. Budapest 1929, 65-77. Kundra Kabos. Magyar Mythologia. Eger 1897, 63-73. - Természetesen egészen mást találunk Czuczor Gergely-Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. III. Pest MTA, Emich Gusztáv nyomdásznál. 1865. 136-138. hasábokon, mint a mai szótárakban. Révai Miklós a Jehova szóból származtatja, mások a perzsa jisdan szóval hozzák kapcsolatba., Mindezen fejtegetéseknél kevés vagy semmi figyelemmel nem valónak éppen magára a magyar nyelvre. A magyarban régiesen is (ös), ten (tört, dön, don), régiesen ösdön, isden vagy isten annyit tesz, mint östevő, ösvaló, öslény, melynek ezek szerint tiszta magyarságát, akár találó jelentését. csak az elfogult tagadhatja. Sa magyar még különösen szereti hozzátenni: élő.” A török tengri és a kínai thién szintén ég, idő jelentésű! Az ármány szó esetében sem merül fel a német arm mann: „Öseink által a pogány hittelt behozott régi szó, amely gonosz szellemet, ártalmas istent jelent. Többek véleménye szerint a perzsa ahriman vagy ahrman-ból ered, amely rosszat jelent”. - Kállay Ferencz, Szónyomozások. Tudománytár 5 (1835) 154-168. - Czuczor- Fogarasi id, mű I. Pest 1862, 337-338. A IV. kötet Pest 1867, I. 192-1193. hasábon az ördög szóról azt olvashatjuk, gonosz szellem, sátán. A halotti beszédben urdung, rokon az örjüng szóval. vö. gr. Kuun Géza, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis. Historia antiquissima. I. Cladiiopoli 1892, 23. - Legutóbb Forrai Sándor. Rédei Károly és Makkay János foglalkozott az isten szavunkkal. Rédei Károly, Isten szavunk eredete. Magyar Nyelv 95 (1999) 40-45. - Makkay János, Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Budapest, a szerző kiadása. 1998, 196., 374. jegyzetben elutasítja Róna-Tas András feltevését a hetita Istanu szóval kapcsolatosan.

-Érdekes, hogy Fodor István legutóbb visszatért Czuczorék álláspontjához: „Isten szavunk az ő szó származéka lehet.” Id. mű (2000) 13.

156. Bárczi id. mű 68.

157. Különös véletlen, hogy a temet- töm kapcsolatot jelenleg is elismerik, ám a sír szavunkat a „siher” szóból nyakatekert módon vezetik le. Vö. Bárczi id. mű 271. és 306.

158. Molzer Jakab, Az Avarok Kereszténységéről. Tudományos Gyűjtemény 1 (1817) XI. 85-89. Horváth János, Az Egyházi Kormány (Hierarchia) története a Magyaroké lett tartományokban, a IX. s X. században. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) II. 3-33., III. 3-45., I V. 3-36.

159. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György. 3. kiadás. Budapest, Gondolat 1986, 127-128. - Vö. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995, 160-162. - Király Péter, A Konstantin és Metód-legenda magyar részletei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.. Kovács László, Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel II. Főszerk. Györffy György. Budapest, Balassi Kiadó. 1996, 113-118. - H. Tóth Imre, Metód találkozása az „ugor királlyal”. In: Kelet és Nyugat között. Történelmi tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.. Koszta László. Szeged 1995, 191-196. - Valamivel bővebben: A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére. Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest, MTA. 1900, 366 skk. és Melich János, A magyar honfoglalás kútfői. Szlav források. Századok 39 (1905) 355-358.

160. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) II. 21. (c) jegyzet.

161. Bencsik András, Isteni őseink. Demokrata 1996. június 13. 22-25. - vö. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 322-324.

162. 1999, június 1-én László Gyula posztumusz könyveinek bemutatóján a Magyarok Házában. Pap Gábor élesen megtámadta László professzort, többek között a primitív sámánizmus hirdetése miatt.

163. László Gyula, Die Awaren und das Christentum im Donauraum und im östlichen Mitteleuropa. In: Das heidnische und christliche Slaventum. Wiesbaden 1967. 141-152. - Uő Adatok az avarok múipar ókeresztény kapcsolataihoz. Budapest 1935. - Uő Magyarok és szlávok. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged 1971/1 282 skk. - Vö. Hummer A., A kereszténység nyomai Magyarország területén a honfoglalás előtt. Katholikus Szemle 8 (1894) 347-509. - Balics Lajos, A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig.

Budapest 1901. - Alföldi András, A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest, MTA 1938, 151-170. - Moravcsik Gyula, A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. Uott 173-212. Váczy Péter, Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. Uott 215-265. 1999., június I-, én a Magyarok Házában tartott László Gyula esten Pap Gábor megtámadta László professzort, amiért a sámánizmust alacsonyrendű szertartásrendnek tartotta. Pap Gábor érvelése számomra elfogadhatatlan, érdemben azonban nem fejtette ki álláspontját. - Tóth Endre, Kereszténység a honfoglalás előtti Kárpát-medencében. In: Magyarok térben és időben. Tata, 1999, 163-182.

164. Lovag Zsuzsa, Bronzene Pektoralkreuze aus der Árpádenzeit. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 363-372. Az avarkort cikói keresztet nem tartja hitelesnek, a bronz mellkereszteket legkorábban a XI. század első felére, derekára keltezi.: „Die einfachen Pektoralkreuze aus Bronze wurden sehr frühe, wahrscheinlich schon in der ersten Hälfte oder gegen die Mitte des 11. Jh. angefertigt.” Lényegesen jobb feldolgozás Szatmári Imre, Bizánci opusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica I. Szerk.. Bende Livia- Lőrinczy Gábor-Szalontai Csaba. Szeged 1995, 219-264. Szatmári Imre külön foglalkozik a Mária-ábrázolásokkal (Békéscsaba, Makó. Kecskemét, Szentes, etc.) és eltér a tudományos közhelyek vonatkozó megállapításaitól, vagyis a bizánci kereszténység közvetlen hatása, a szentföldi hadjáratok hatása, és így tovább. Megpendíti a közvetlen keleti eredet lehetőségét is (244.)

165. Prof. Birtnitz, A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) II.. 5974. A szombathelyi szerző Mosaburgot Zalavárral azonosítja.

166. A magyarok elődeiről 1986, 196-203. oldalakon még közölt részleteket. - Vö. Fritz Losek, A pannóniai népek megtérése. A honfoglalás írott forrásai. Szerk.. Kovács László, Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel. II. Főszerk.. Györffy György. Budapest 1996, 143-152.

167. Thomas von Bogayay, Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum el Carantanorum. Südost Forschungen 19 (1960) 52-70. - Boba Imre, Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague-Wiesbaden 1967. - Uő The Episcopacy of St. Methodius. Slavic Review 26 (1967) 85-93. - vö. Király Péter, A magyarok említése a Metód-legendában. Magyar Nyelv 70 (1974) 269-285., 406-430.

168. A latin szöveg kritikai kiadása: MGH SS XI. 1-14. - Magnae Moraviae Fontes Historici. III. Brno 1975, 292 skk. A Conversio latin és magyar szövegét első ízben Henszlmann Imre tette közzé, A Székes-fehérvári ásatások eredménye c.

könyvében, Pest 1864, 97-105. - MHK 301313. Miklós Kos, *Conversio Bagoariorum el Carantanorum*. Laibach 1936.

169. Nicolai I. *Responsa ad Consulta Bulgarorum LXX.* - Vö. Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat 1977, 93-96.

170. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. IV. Budapest 1896, 1211-1221, h. -- 1834-ben egyik tanítványa és barátja így írt róla: „Ha megoszlanak is történeti vitatásaid felett a vélemények, mély és széles tudományodról senki sem kételkedik. Ha Tégedet egy némelly tébolyodottnak képzel is, én jeles dicsőségemnek tartom általad barátaid közé számoltatni.” *Tudományos Gyűjtemény* 1813 (1834) 3. - Horvát István méltatására lásd még: Wenczel Gusztáv, *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről*. Szontágh Gusztáv ebbeli értekezésére vonatkozva. *Új Magyar Múzeum* (1851) 499: „tollamat még le nem tehetem, míg boldogult egykori igen tisztelt tanítónak, Horvát Istvánnak az érdekében pár szót nem mondok. Ha ezen dicső férfi még élne, hallgatnék. De a már elhunytnak tudományos becsületét védeni, nekünk, kik háládatos tanítványainak valljuk magunkat, egyik szent tisztünk.. a kigúnyolás, nevetségessé tevés nem kritika. Hogy Horvát Istvánnak, mint tudósnek, és névszerint mint magyar tudósnek való reális érdemei vannak, azt senki, ki őt s munkásságát ismerte, tagadni nem fogja. Hálával és tisztelettel fogunk rá visszaemlékezni. Mi nem azt mondjuk, hogy Horvát István, kutatásaiban csalhatatlan volt, hogy ő szinte nem hibázhatott, sőt hibázott is.” - Vass Bertalan, *Horvát István életrajza*. Budapest-Pozsony 1884. - Szikora Sándor *Horvát István, a nagy tudós és igaz magyar*. *Hunnia* 60 (1994) 46-50. - Nem tagadható, hogy Horvát István különöségeit kortársai is ismerték *A Vasárnapi Újság* 33 (1886) 38. számban a 607-608, oldalon ezt olvashatjuk: „Ezen jeles férfiúval csak a Jankovich- gyűjtemény átvételekor jöttem közelebbi érintkezésbe s volt alkalmam tapasztalni roppant olvasottságát, kitartó szorgalmát, csaknem aggodalmas pontosságát, de egyszersmind egy pár gyöngéjét is. Beszédje, előadása rendesen doctrinair-professzori volt. Históriai ismeretei szélesek, terjedelmesek, de nem mindenkor kritikaiak. A régi hősök és nemzetek magyarítása, úgy látszott, rögzött eszméjévé {fixa idea} vált, mindenütt magyart keresett, s ez sokban gátolta históriai búvárkodásának tisztába hozatalát.” Egy alkalommal Széchenyi Istvánnak is azt mondta az angolok valóságos magyarok. „Széchenyi bámulva nézett Horvát szeméi közé, s Horvát távozta után így nyilatkozott: „Kár ezen jeles férfiúban, hogy már rögzött eszméje van”.

171. *A legismertebb: Magyar ország gyökeres régi nemzetségeiről*. Pest 1820 és *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből*. Pest, 1825.

172. *Horvát István és Ferenczy János levelezése*. *Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae*. Magyarországi tudósok levelezései II. Szerk. Tarnai Andor. Sajtó alá rendezte: Soós István. Budapest MTA 1990.

173. Horvát István, M. Schwartner, Introductio in Rem. Diplomaticam Aevi Intermedii, Praecipue Hungaricam. Budae 1802. Tudományos Gyűjtemény 3 {1819} VIII. 70-108., IX. 65-89., X. 7299., XI. 83-106. és XII. 89-100.

174. Emlékirás a Nemes Magyar Nemzethez, melly magában egy Javallatot foglal, a Magyarok régi lakhelyeinek, s a még ottan lakó régi Magyarok maradványainak felkeresésére éjszak napnyugati Ásiába a szárazon küldendő Expeditióhoz. Tudományos Gyűjtemény 5 (1821). V. 67-87. - Kovács Sámuel, A Magyarokról és Törökökről. Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) VI. 3-29. - Szudi István, Régi Magyar Eleinknek egy része nem neveztetett-e Párthusoknak? Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) VIII. 36-49. - Y., A Magyarok régi lakhelyeiről Próbátétel. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) VI. 3-56.

175. Lásd a II. fejezetet.

176. Milyen furcsa és szomorú, hogy egy neves magyar tudós egy nagyközönségnek szánt könyvének ezt a címet adta: Szkítiától Lappóniáig. A szerző, Domokos Péter, talán idős kora okán, éppen olyan durva módon támad rá a finnugor elmélet ellenzőire, mint a bokájáig sem érő hangoskodók. Még László Gyula professzortársát is megfeddi, amiért „az őstörténésznek önátképzett bőrgyógyász”, Götz László könyve elé bevezetőt merészelt írni?! Azt vallja, hogy ezek „a tévúton támolygók” nézetei igen veszélyesek és nyilvánvalóan (??) a náci fajelmélet is megbújik mögöttük (?!), elvégre szőke hajat, kék szemet emlegetnek a barbár lappokkal szemben. Hát ha ilyen kijelentések is tudományosnak számítanak, akkor legjobb a hivatalos tudomány házatáját nagy ívben elkerülni. (Lásd: Rédei Károly id. mű (1998) 10.)

177. Tudományos Gyűjtemény 5 (1821) V. 67-70.

178. Uott a 68. oldalon. Körösi Csoma Sándor valós őstörténeti szerepe és igazi jelentősége máig sem tisztázott, illetve homályban hagyott. Thaisz Redactor, Hiteles kútfőkből merített tudósítás Körösi Csoma Sándor iránt. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) I. 9-10. oldalán közli 1821. március 1.-jén írt levelét: „Kedves Hazámfiak! Nemzetünk eredetének. és régibb történeteinek felkeresése és kifejtése végett indultam volt ki Hazámból, költségem nem léte akadályul volt. Ezen nemes szívű Anglus Urak segedelme által most módot találván a tovább való menetelre, bízván azon Isteni gondviselésben, a melly mind eddig életemet, különösen megtartotta és vezérelte, indulok a mi Elejünk legrégibb Hazájába, nagy és kis Bukáriába, de ha én. Isten őrizzen, olyan szerentsés nem lehetnék, hogy ezen utamat végre hajtsam, íme ezennel meghagyom, hogy az a ki ezen tzelban én utánam megindul, Konstantinápolyban a török nyelvet megtanulván, ezen egy nyelvvél bátran elindulhat, és egyenesen az említett Országokba menjen, és onnan kezde további vizsgálódását. Ugyanis én az eddig valókból tökéletesen meg vagyok

győződve, hogy a Mi Elejünk ezen Vidékekről szállottak le, mint cultus nemzetek a Krisztus előtt több századokkal, és mindeközül ma Persián, Arábián, Adyssiába (?) által mentenek volna, onnan visszatérvén és az említett Birodalmakban különböző időkben, különböző Dynastiákat formálván, Syrián, Assyrián, Armenián, Georgián és Russián keresztül Európába kényszerítettek menni az Ásiai sok Revolutiók miatt. Az említett Tartományokban található monumentumok, ezen népeknek szokásaik, rendtartásaik, ezek között lévő Traditiók, ezeknek Annalisaik a vizsgálódónak megmondják, hogy a mi Elejünk mitsoda nevek alatt, mikor, mitsoda Dynastiákat formáltak, mitsoda dolgokat vittnek véghez, és mitsoda okokból mentenek által Európa felé. Írtam Persiának Residentiális városában, Teheránban.” Életúljáról kortársai is beszámoltak, például a Fillértár 1834. évfolyama a 268-269, 277. oldalakon. - Körösi Csoma Sándor történeti hagyatéka máig sincs rendesen feldolgozva és közzétéve. Nagyságát már kortársai elismerték: Eötvös József: Emlékbeszéd Körösi Csoma Sándor felett. Pest 1843., ám szellemi örökségét eltorzították. Östörténeti nézeteiről számot adott gr. Kuun Géza, Körösi Csoma Sándorról tartott akadémiai felolvasás. Budapest 1908. - Duka Tivadar, Körösi Csoma Sándor Dolgozatai. Budapest, MTA 1885, 47-51. „bátor vagyok azt állítani. hogy én jártas vagyok több régi és újabb európai nyelvekben, és hogy anyanyelvem, a magyar, közel rokon, nem szavakban ugyan, de alkotásban, a török, indiai, chinai, mogul és tibeti nyelvekkel.” „Ázsia különben egy általánosságot jelentő szó, mely annyit tesz, mint 'magasan fekvő tartományok', se szerint magában foglalná az összes régi Scythiat Imaus innenső oldalán, következésképpen határai közé zárja Transoxóniát, Khorassant és Baktriát.” - Vö. Schmidt József; Körösi Csoma Sándor. Körösi Csoma Archivum 1 (1921) 3-26. - Ligeti Lajos, Körösi Csoma Sándor emlékezete. Körösi Csoma Archivum 3 (1939) 111 11-8. Németh Gyula, Körösi Csoma Sándor célja.

Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. 10. Budapest 1935: szerző azt fejtegeti, hogy miért fordult Körösi Csoma Sándor figyelme az ujugurok felé, majd így folytatja: „Ha eljut az ujugurok földjére, akkor sem találta volna meg a magyarok őshazáját ha Jugriába, Nyugat-Szibériába megy Csoma, itt megtalálja, mint ahogyan pár évtized múlva Reguly Antal meg is találta a magyarok őshazáját, a magyar nyelv legközelebbi rokonait.” - Baktay Ervin, Háromszéktől a Himalájáig. Körösi Csoma Sándor életútja. Budapest 1942. - Uő Körösi Csoma Sándor. Budapest 1984 - Csetri Elek, Körösi Csoma Sándor indulása. Kriterion. Bukarest 1979, 233-241. o.-on - többek között - azt írja: „Az előkelő hun-magyar közös származás gondolata a világbíró Attila népével tartott atyafiság és Hunniának erősen hitt öröksége sokkal kedvesebb volt akkoriban, és alapvetően meghatározta tudományos közvéleményünket, s ez ázsiai nyomok felé irányította még a legjobb kutatók lépteit is. Már útja kezdetén Csoma bensőleg egyetértett (?) Deguignes, Pray, Fischer (?), Schlözer (~?) és Klaproth elméletével -s bár úgy látszik (?), elismerte a magyar nyelv finnugor atyafiságát (?), a magyar-ujgur etnikai rokonságot vallotta. Utazásakor az ujugurok lakóhelye: Közép-Ázsia felé igyekezett,

és ennek az elméletnek rabja (!) maradt élete alkonyáig.” Nagyon sajnálatos, hogy a kitűnő Csetri Elek ennyire felületes volt ebben a kérdésben, hiszen Csoma soha sem „fogadta el” a finnugor-elméletet és az sem igaz, hogy „a tudományos kutatások azóta bebizonyították (?), hogy téves nyomokon indult.”

Legalább segítségül hívhatta volna Blaskovich Lajos könyvét: *Őshaza és Körösi Csoma Sándor célja. Körösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján.* Budapest, Studium 1943, 41.: „Csoma nagyértékű kéziratait a tudományos akadémia a mai napig sem adta ki, tehát nem tudjuk megállapítani, hogy mi volt Csomának a tudományos felfogása a hiungnu-hun-magyar származás és az őshaza helyének kérdésében.” - Körösi Csoma anyagából csak levelei egy részét tették közzé: *Körösi Csoma Sándor levelesládája.* Gondozta: Szilágyi Ferenc. Magyar Ritkaságok. Szerk. Bella György és Szalai Anna. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1984. - Legutóbb Kiszely István foglalta össze, eléggé felületes válogatással, a főbb adatokat. *A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak).* Budapest, Püski Kiadó 1996, 86-87. Sokkal hasznosabb dolgozatok: Kiszely István, *Körösi Csoma Sándor igazi útjáról.* Hunnia 32 (1992) 3-8. - *Uő Magyarságtudat - múlttudat.* Hunnia 43 (1993) 40-44. - *Uő. Kínai Turkesztán és a magyar őstörténet.* História 16 (1994) 341-348. - *Eléggé szerény hozadékú Erdélyi István, Magyar őstörténet kutatás Körösi Csoma Sándor korában.* Studia Nova 1 (1994) 47-58. - Nagyon figyelemre méltó azonban Aradi Éva, *Körösi nyelvészeti kutatásairól c. dolgozata (kéziratban ismerem), amelyben a hunok indiai szerepét elemzi, majd kijelenti: „Körösi Csoma nem tévedett, amikor az indiai tájakon is kereste múltunkat.”* Hivatkozik a magyarokra, akiket azután 1995-ben Lovass Ferenc és kis kutató csoportja fel is keresett Nepálban és feltűnő hasonlóságokra derült fény. Kiemelkedik a magyarok kopjafa-állítása, amely megszólalásig hasonlít a mi kopjafáinkra, népviseletük és zenéjük is hasonló. A legújabb feldolgozás: Bernard Le Calloc'h, *Új adatok Körösi Csoma Sándorról.* Körösi Csoma Kiskönyvtár 24. Szerkeszti: Ecsedy Ildikó. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998. és Kubassek János, *A Himalája magyar remetéje. Körösi Csoma Sándor életútja.* Budapest, 1999. Az 1999. novemberében Nagyenyeden tartott tanácskozáson Csetri Elek részben módosította korábbi nézeteit.

179. A kazáriai emlékeket jelentős mértékben feltárták az orosz régészek, lásd: Bakay Kornél, *Őstörténetünk régészeti emlékei II.* Miskolc, MBE. 1998, 59-98.

A kutató utak tulajdonképpen meg is indultak a XVIII. században. Hatvani Turkolly Sámuel 1725-ben egy levélben említi először a kaukázusi Madzsar városát, (180) később Orlay János (1770-1829) indult a Kaukázus és az Urál vidékére (181) Őt követte Nagylaki Jaksits Gergely és Szabó Nazarius, akiknek híradásait már a kortársak kétkedéssel fogadták: „Ha Nagy Laki Jaksits Gergelynek hitelt adhatunk (!), a Caucasus és Caspiai Tenger nyugoti környékén még most is mintegy hét millió (?) Magyarok tanyáznak. T. T. Szabó Nazarius Alvinczi Sz.

Ferentz Szerzetesbeli Gvardian pedig Mogol Országban több milliókról vett hírt.” (182) Lényegesen megbízhatóbb utazó volt Ógyallai Besse János (1765-?), akinek önálló könyve is megjelent, (183) beszámolóit pedig a tudományos Gyűjtemény közölte. (184) A Kaukázus déli részén a lezgek és avarok elkeresése után talált olyan nemzetségeket, akik magukat a magyarok leszármazottainak vallották s bár a nyelv elveszett, a helynevek megmaradtak (Kasza út, Kis Madjari, (185) Kubány, Terek, Csík, Dombai, Bitó, Szombati, Zizi /Zichy?/). A kutatás kezdettől érzékelte azt a komoly nehézséget, amely mindmáig sarokpontja a magyar őstörténetnek, hogy ti. a magyarság saját nevének csak a IX. századtól szerepel az írott forrásokban. (186) Ezért taglalták már a régiek is a számba vehető népneveket." Az összefoglaló szkíta „igen sok Nemzetnek törzsöke”, de a magyaroké is, „második nevének a legrégebb Magyaroknak a Hunnus név.” Virág Benedek például ezt írta 1820-ban: „senki eddig nem tudta bizonyosan megmutatni, hogy a Magyarok nem volnának Attilának maradékától, ama hatalmas Hunnusi Királynak, kinek halála után a Birodalomnak nagyságához képest kis fiai elvesztették Országokat, a melyet azután 435 esztendő múlva a Magyar nép szerencsésen visszanyert.” (138) A régiek azt vallották, hogy a kunok is rokonaink voltak, (189) amiképpen egynek vették a „Hunnusokat az Avarokkal”. Kovács Sámuel így írt erről: „A Görög és Deák Írók hasonló értelemben vagynak. Ezeknek tanúbizonyosságának hitelesebbnek kell lenni, mint némely mai Tudósok vélekedésének, kik a Magyaroknak a Hunnusokkal és Avarokkal való atyafiságát, úgy látszik, csak azért tagadják, hogy azokat a Finnusi törzsökre vihessék.” „Tagadhatatlan, hogy minden Népnek eredete homályos szokott lenni, nem csuda tehát, hogy a Magyarok eredetéről is annyi sok a vélekedés.” „Az Avarok nemzete egy a Magyarokéval.” (190) A fentiekből következik, hogy a VI. századi hun népet is rokonaink közé sorolták, mindenek előtt az uturgurokat és a kuturgurokat, az előbbieket királya volt Gordasz és Muagerisz, akit - természetesen kapcsolatba hoztak a magyar népnévvel! (191)

Más kérdés, hogy a magyar népnév eredetét kezdettől nem tudjuk kielégítően értelmezni. (192) Nyilvánvalóan ehhez a fő kérdéshez tartozik az ún. őshaza helyének meghatározása is, vagy ahogyan évszázadokkal ezelőtt mondták: a magyarok régi lakhelyei. (193) „Őseink lakhelyének nyomozását szükségessé teszi nemzeti méltóságunk.” Ámde mi legyen a kiinduló pont? A XIX. század első felében a történettudósok meg voltak győződve arról, hogy az ókor legendás népe, a párthusok a magyaroknak rokonai voltak. (194) A mai kutatók ezt hallván vagy olvasván, nyomban „ósvi, tudománytalan-t kiáltanak, holott a korszerű iranisztika sem tud róluk többet, mint a régiek. Sőt! (195) Szúdi István szinte az egész írott forrásanyagot (Justinus, Trogus Pompejus, Curtius, Sallustius) áttekintve (1822-ben!) megállapítja, hogy a párthusok a szkíták közül valók voltak (196) és magyarul beszéltek, mivel Justinus azt írja: „Ezt a nevük is nyilvánvalóvá teszi, mert scythia nyelven a száműzötteket 'párthusoknak' mondják” (197) „Nyelvük a scythia és a méd nyelv között középen foglal helyet, a kettőnek a keveréke”. Mind a ruházatukat, mind a fegyverzetüket, mind a hadi taktikájukat illetően „azok is

olyan, mint az Asiából Európába ki jött Magyaroké voltak.” Curtius az európai szkítáktól származtatja a párthusokat, bár alighanem tévesen. Mivel a párthus királyság magában foglalta az ókori Hyrcania-t és elnyúlott az Oxus folyóig, nagyon is érthető, hogy Kőrösi Csoma Sándor „igen nagyon megfontoltan” délről szándékozott észak felé menni. „Kőrösi tehát éppen a veleje körül tapogatódzik a dolognak. Vajha több segítő társai volnának, hogy ne kellene magának egyedül küszködni a terhes bajjal.” (198) A párthusok többször legyőzték a rómaiakat és legutóbb már a Carhae melletti csata (Kr.sz.e.53) leírása szerepel egy magyar honfoglaláskori tanulmányban! (199) Ez nem kis jelentőségű, ugyanis a párthusok magas kultúrája, írása, építkezéseik, az országuk közigazgatása, vallásuk, művészetük (200) egészen más kiinduló pontot jelenthetne, mint a jelenlegi irányzat. Ez természetesen a szkíták szerepének elismerését is jelentené, akiktől származtak a párthusok is, meg a hunok is. Erről 1825-ben így írtak: „Azért látszottak a Görög és a Római Íróknak a Scythák kivesztetteknek már a II. században: mivel az ő tulajdon nevek jött keletbe a közös helyett. Illyen a Chun, Jász és Alán név. Legalább Ptolomaeus tudós Geographus K. sz. u. második században, éppen azon helyre jegyzi a Hunnokat, hová helyeztette Herodot a Georgius (földművelő) szkítákat, oda ő a Jászokat, hová ez a Basiliusokat, s oda az Alánokat, hová ez a Nomades {királyi} Scythákat.” (201) A párthusokat ismerte Hérodotosz, Plinius és az idézett Justinus. Ptolemaiosz szerint a párthusok földje eredetileg a korezmiaké volt és megadja a határokat is.

A párthus tartományokat megemlíti Pomponius Mela, Strabo és Plinius is. Az idézett tanulmány hatalmas forrásmennyiséget vonultat fel, erről bárki meggyőződhet, így a lenéző, ironikusan lekezelő magatartás egészen alaptalan a mai szakemberek részéről, kivált, ha még hozzávesszük a régiek bámulatos nyelvismeretét is. Így rövidítéssel szereplő szerzőnk is megerősítve látja, hogy a „Magyar Eleinknek a Parthusokkal egyezése tagadhatatlan.” „A Magyar nyelv is, mint a Parthusoké Medusi szókkal, formáltatásokkal vegyes: mint megbizonyította T. Hazánkfia Beregszászi Pál.” A párthunok szakáknak, később pedig Turkusoknak is neveztettek, amint hogy a hunokat is szkíta fajúnak mondták az ókori szerzők. (202) A párthus birodalom tartományaiból származtak a heftaliták vagy fehér hunok s ők költöztek Európába, nem pedig a Deguignes-féle hiurag-nuk. De hozzájuk tartoztak a szabírok (akacírok) s a kidarita hunok is. A VI. században a hunok kétfelé oszlottak: az uturgurokra és a kuturgurokra (Procopius, Agathias). „A Parthus birodalomnak ama népei is, kik az Okszus vizén fölül az Ural bérceiig elterjedtek, a tulajdonképp való Turkusok, kifejtődtek nem sok idő múlva a Persa iga alól: már az ötödik században úgy jelennek meg, mint függetlenek.” A párthusok szerepe a magyar őstörténet-kutatásban a finnugrizmus győzelméig megmaradt, (203) egy évszázada azonban csak „dilettánsok” írhatják le a nevüket. Pedig nagyon is tanulságos volna alaposan tanulmányozni ezt a régi őstörténeti vonalat. Nemcsak azért, mert forrás-kezelésük módszertanilag is példás, (204) hanem azért is, mert a jelenkori, zömmel szobatudósokkal szemben, földrajzilag is

jól tájékozottak és magasfokú volt a rendszerező képességük. Nagyon is jól mondta Miskolczi Gyula: „Rendezetlen, kritika nélkül való adathalmaz képviseli még mindig őstörténetünket, s aki ezek feldolgozásában eredményt tud felmutatni, a tudományos világ legnagyobb elismerésére tarthat számot.” (205) Az ókori szerzők földrajzi adatait nagyon is szükséges térképre vetítve tanulmányozni, (206) hiszen csakis ez lehet az alapja a régészeti kultúrák azonosításának.

A XIX. század első évtizedeiben még nem kerültek elő a híres orchoni türk rovásírásos emlékek, így kizárólag az írott kútfők alapján lehetett következtetni a türkök eredetére. Justinus szerint a turkok szakák, Theophanész szerint viszont hunok, illetve a nyugati türkök a kazárok. Korenei Mózes azt írta: Szkítia vagy Turcia, ugyanakkor Lázia (Chalchis) tartomány mellett Gudamakarokat említ. (207) Ma már tudjuk, hogy a türk szó a rovásírásos kőemlékeken egyáltalán nem fordul elő, a kínaiak tu-chüeh-nek nevezték őket, és a türk szó csak Bugut szogd nyelvű stéléjén olvasható. (208) Ezért a régiek joggal kérdezték: kik voltak ezek a Turkusok? Parthus Turkusok voltak és Sabarti asphali-Turkusok, azaz Magyarok voltak. Ezt igazolják az orosz évkönyvek is, amelyek az avarokkal és a perzsákkal hadakozó Herakliosz bizánci császár szövetségeseit fehér ugoroknak nevezik. (209) „Ezen Turkus Magyarok az északi Kaukázus mezején, a Kuma vize környékein hosszabb üdeig laktanak, bizonyos.” „Majd 655 után a hatalmas Arabsok rajtok is erőt vettenek volna, ha azt önként kiköltözésökkel meg nem előzték volna”. Az arabokkal szemben a magyarok és a kazárok együttesen állottak ellen, sőt Derbentet is magyarok védték. „A Magyar-Turkusok tehát a Kaukasus mezein, a Kuma vize környékén laktak mintegy 350 esztendeig (384-734).” A magyarok megtartották saját nevüket, az idegenek azonban turknak nevezték őket, akik pedig a Kuma mentén laktak Kumanok (Cumani) lettek. Kr.sz. után 734-től 884-ig a magyarok a Tanais (Don) és az Etil (Volga) között éltek. Végezetül a szerző 1825-ben így foglalja össze nézeteit: „Őseinknek lakhelyei többek voltak, eredetiek a Kaspiumi tenger napkeleti és a Kaukázus hegyének északnyugati környékei. Az első helyen most a Turkománok laknak, a másikon a Nogáji Tatárok. A Nemzetiek: Párthia, most Irak, napnyugati Persiában, Armenia, most Irán vagy Eriwan ugyan ott, Kuma és Terek vizek melyéki, most Kaukazia, a Volga vizének Fölsőbb környéke, most a doni és a volgai Kozákság.” (210)

***

Nyilvánvaló, hogy a magyarság őstörténetének kutatásához csakis akkor lehet hozzákezdeni, ha tisztáztuk, milyen népek között éltünk egykoron. Aligha vezethet bárhová az olyasfajta „tudósi alapállás”, mely szerint „a magyarok nem voltak említésre méltóak, nem sokra mentek volna a magyar névvel”. (211) Tudósaink már az 1800-as évektől vizsgálták a különböző népnevek jelentését és a magyarokkal való kapcsolatát. (212) Horvát István szerint: „A Régiségek a Magyarokat nem vaktában nevezték Agareusoknak. Illyen nyomós ok mindenek

előtt az, hogy az Arabs Írók az Agarenus nemzetet Magar, vagy más kimondással Mahzsár néven nevezik”. (213) A mai szakirodalomban a jászok, a kunok, a palócok, etc. vonatkozásában két jelenség figyelhető meg. Az egyik: a bizonytalanság, a másik a régiek egy-mozdulatos, hanyag lesöprése. (214) Nagy kérdés, vajon miért teszik ezt a mai történészek? Igaz, a régiek igyekeztek a forrásokból érdemleges válaszokat kiolvasni, s így például azt vallották, hogy a VII. Konstantin császár művében olvasható kétnyelvűség valójában csak kétféle tájszólást (dialektósz) jelent. (215) A régebbi volt a párthus- magyar vagy palóc nyelvjárás, amelyet a kunok, a jászok beszéltek, a másik pedig maga a magyar nyelv. A sokat gyalázott Horvát Istvánnál pedig kevesen fogalmazták meg keményebben a tudományos hitelességet: „Holmi mendemondák a Tudomány Országában semmit sem nyomnak. Hiteles Tanuk és hiteles emberi Tekéntetek teszik a Történeti Tudomány talpkövé, nem az Önkény vagy banyás Állítgatások.” (216) Ugyanakkor arra is figyelmeztetett: „Soha sem tudtuk becsülni az olyan írókat, kik, fönnakadásukon könnyen segíteni akarván, most, századok vagy ezredek után jobban akarják tudni a hajdani Történeteket, mint a maga magával híven megegyező Régiség.” „Abban soha nem kerestük vagy találtuk örömünket, hogy az egész Világot Magyarra tegyük.” (217)

***

A kezdetekről képet kaptunk. Megállapíthatjuk, hogy a magyar történetkutatás és történetírás, bár a XVIII. század végén erős idegen hatás alá került, (218) a XIX. század első felében még megőrizte ősi, nemzeti irányvonalát és módszertanilag betartotta a história törvényeit. Sőt, gyarapodott is, mivel 1834-től megindult Schedel (Toldy) Ferenc szerkesztésében a Tudománytár, helyet adva számos értékes őstörténeti munkának. (219) Különösen figyelemre méltóak Kállay Ferenc (1790-1861) és Jerney János (1800-1855) tanulmányai. Annak bemutatására, hogy a régi tudósok hogyan dolgoztak, tekintsünk át néhány cikket. Kállay Ferenc, aki a magyarok vallásáról könyvet is írt, (220) világosan látta, hogy ármány szavunk a perzsa Ahrimán-ból származik, amint az Atilla név sem a germán „atyácska” értelmű. (221) Felveti, hogy a kabar nem azonos-e az abar-avarral. (222) Fő művei azonban a keleti nyelvekkel, (223) Lebediával, (224) illetve a szabírokkal és a kazárokkal (225) foglalkoznak. Igen sajnálatos, hogy nagyértékű keleti kéziratokat kivittek hazánkból, mint például a füleki várból a perzsa királyok históriáját Bécsbe (ki vizsgálta azóta is?). A pecsenyegek (besenyők) karagár/kankar nevében a régi perzsa kankal-korona szót keresi, mely megmaradt a magyar Konkoli-ban. A régi turkok koronájáról más források is szólnak (ezeket J. H. Holtinger közölte /226), ám ezeket nem igen vették figyelembe. Elutasítja, hogy a Konstantin-féle kangar szó „erőset” vagy „hőst” jelentene. Érdekesek a kocsi szavunkkal kapcsolatos fejtegetései is (a kínai kan-cse népnévből eredezteti). Kállay nem hitt a magyar és török nyelv rokonságában (amiként korábban Otrokócsi Főris Ferencz is tagadta ezt) s így szemben állt Kalmár György és Pray György nézeteivel. (227)

Ugyanakkor jelentős szerepet tulajdonított a perzsa kapcsolatoknak, kiemelve krónikáink vonatkozó adatait (Kézai, Thuróczy) a kaukázusi népek (ingusok, lezgek, cserkeszek) magyar származás-hagyományát, valamint a Terek folyó menti Madzsar városát. Sok máig értékes adatot sorol fel Kazária kapcsán, hangoztatván a magyarok és a kazárok rokonságát. (228) Korezmről is alapadatokat sorol fel, meghatározván, hogy a regnum Chorasminorum-ot északról az Aral-tó, nyugatról a Kászpi-tó, délről Khorasszán, kelet felől pedig a Jaxartész (Szír- darja) határolja. Ahol egykor nagy termékenységű korezmi föld volt, ma homok oázisok vannak. (229) Majd így folytatja: „E khorasminai földnek történeteit kellene már nekünk tanulni és nyomozni”, ezt meg is tehetnék, „ha a perzsa nyelvet tanuljuk s az eredeti kútfőket használhatjuk. Perzsiával szomszédos lakozása a magyaroknak nem lehetett ismeretlen a keleti írónál. (230) Később a szkíta-szaka népet, illetve népnevet elemzi, beleszöve a mordvin-mard népnevet is. Kállay megkísérelte összefésülni a finnugor nézeteket és a régi hun-hagyományokat mégpedig Klaproth és Remusat alapján - oly módon hogy a hunokat, ugorokat és a kazárokat is finn származásúaknak mondja. Mindenesetre hangoztatta a hun-kazár rokonságot s azt is, hogy e népek bölcsője az ázsiai Szkítia, a perzsák Turánja volt. Tanulságos magának a kazár névnek a históriája, hiszen napjaink „nagy felfedezésének” tartják a mongóliai rovásfeliratot amelyben QSR - qasar népnév olvasható. Azt állítják tudósaink, hogy a kazár népnevekben többnyire z-s alak olvasható, (231) ezért roppant jelentőségű az s-es forma.

Valójában már 1839-ben (!) tisztában voltak azzal, hogy Pliniusnál igenis Casiri alak olvasható. (232) S ebből le is vonták a megfelelő következtetéseket, hangoztatván, hogy a kazár a katzirból (akacir) származik. A kazárokkal a „magyarok jól éltek” és nevük fenn is maradt a Kozárvári nemzetségben a Cesar-földön (terra Cezar!). (233) Az arab utazók és írók is tanúsítják, hogy a magyarok is kazár-féle nép, (234) ezért múlhatatlanul szükséges és fontos az arab nyelv elsajátítása. Kállay az arab források segítségével igyekszik tisztázni Levédia kérdését is, amely azért olyan bonyolult, mert egyrészt maga az alapforrás, tehát VII. Konstantin császár leírása homályos és erősen ellentmondásos, másrészt, mert a szerzők, amint „önbelátásuk hozza” javítgatják a textusokat. Máig érvényes intelemmel írja magáról a tudományos vitáról: „Új pálya nyílt fel tehát tudományos vitatkozásokra, a min csak örvendenünk kell, mert azoknak következtetésében könnyebben fejtik ki az igazság, ha ti. nemes fegyverekkel küzdünk az ellenvélemények ellen, mindig a dolgot és csak magát a tárgy dolgát tartván szemünk előtt.” (235) Eltelt azóta 160 év s nem tanultunk meg azóta sem tisztességesen vitatkozni

Levédia szempontjából két alapkérdés van: a/ A birodalom kormányzásáról c. műben a 37. fejezetben a besenyők szomszédai a magyarok vagy a kazárok voltak? b/ a kazárok és a magyarok 3 vagy 203 esztendőn (vagy még több?) éltek-e együtt? (236) Persze vitás maga a Leved (Lebed) szó is. (237) Egyesek szerint az Elődnek

felelne meg, mások viszont felemlítik, hogy vannak hasonló nevű görög városok is (Lebedosz, Lebadea)." (258) Kállay Ferenc idézi Ibn el Vardí leírását a kazár földről, mely kelet felé Korezmig nyúlt, a Kászpi-tóba ömlő Oxusig, de határos volt Georgiával is, tehát mindenképpen a Volga torkolat-vidéke és attól keletre és délre eső terület. Mindaz, amiről Kállay vitatkozik, máig is eldöntetlen. (239) Voltak és vannak, akik Levediát és Etelközt egynek tartják, de az Etel mégiscsak a Volgára kell vonatkozzék, (240) noha többet e kérdésről ma sem tudunk, hiába vonultathatjuk fel a régészetet. (241) Legfeljebb megváltozott a szemlélet s bár az írott forrásokban, amint később látni fogjuk, egy szó sincs róla, egyes mai vezértörténészek (242) a leghatározottabban kijelentik és hirdetik, hogy a magyarok a kazárok segéd és szolga-népe volt, legyőzött nép voltunk. (243) Vannak persze, akik sokkal árnyaltabban fogalmazzák, (244) az alaplakban azonban, lényegében száz esztendeje, ugyanaz olvasható: a magyarok alárendelt helyzetben voltak Levediában is. (245) Régen ilyen nemtelen szemlélettel, a legnagyobb vita kapcsán sem találkozhattak az olvasók, mindaddig, amíg a finnugor elmélet végzetesen meg nem osztotta a tudós társaságot. A Tudománytár-ban is gyakran szereplő Jerney János, (246) aki 1844-ben útra kelt, felkeresendő eleink lakhelyeit, írásaiban is mindenkor hitet tett magyarsága mellett s ezt a nemzeti pártosságot vállalta, legyen szó a kun és a magyar nyelv rokonságáról vagy a magyarok istenhitéről, amely - szerinte - kétségtelenül a perzsa Zoroaszter tűzimádó Isten (Jezdan), azaz a Napisten, az örök tűz, az Örök Világosság hite volt. (247) Ezt Xenophon egyértelműen leírta. (248) Mind Jerney János, mind más régi szerzők (249) tudatában voltak annak, hogy egy fejlett nép hitvilága nem lehetett a primitív sámánkodás, amely a mai nézetek szerint a kereszténység felvételéig, tehát a XI. századig jellemezte volna őseinket. A sámánok létét sem a régmúltban, sem a közelmúltban nem tagadhatjuk, ám egykori szerepüket nem szabadna kizárólag a szibériai gyűjtések alapján meghatározni. (250)

180. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. XIV Budapest 1914, 576-577. h.

181. Tardy Lajos, A cári udvari orvos és magyar őstörténetkutató: Dr. Orlay János. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 13 (1970) és Magyar Történelmi Szemle 1 (1970) és (1971) 595-603.

182. Tudományos Gyűjtemény 9 (1826) V. 7.

183. Joanne Besse, Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Armenie, en Asie Mineure Constantinople, en 1829 el 1830 pour servir á l'histoire de Hongrie. Paris 1838. - Vö. Vásáry István, Ógyallai Besse János kaukázusi tudósításai. Körösi Csoma Társaság kiadványai. Budapest 1972.

183. Ó Gyallai Besse János Negyedik Jelentése Kaffa Kerymi Fél-sziget Városából és Ógyallai Besse János 5-dik Jelentése A Török Birodalom fő városából Sztambulból. 5.-dik Julii 1830. Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) II. és V. 85-100. és 98-108.

185. Málüje Madzsari és Nyizsnyije Madzsari helynevekre felfigyelt Pallas is 1793/94-ben: P. S. Pallas, Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthaltschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794. Mit coloriten Kupfern. I. Leipzig 1799., II. 1801. Az 516 oldalas első kötetben 25 képes táblát találunk, az 525 oldalas másodikban 27 táblát és 3 térképet. I. 290. o.-on olvasható a Kis- és Alsó-Madzsar város leírása. Minderre lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, MBE. 1998, 21 skk.

186. Jellemző példa Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak sorozat. Budapest, Magvető. 1980, 14- 28., durvábban: Kristó Gyula, Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Budapest, Kossuth. 1996, 28.

187. Itt a szkíták, a hunok, avarok és hungarusok elnevezéseire gondolunk.

188. Virág Benedek, Magyar Századok. 884-1437. Budán, Kir. Univ. 1816. I. 4.

189. Tanulságos itt megjegyezni, hogy a legújabb összefoglalásokban is ez áll: „A 11. század előtti történetükről keveset tudunk”. Vö. Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Budapest Akadémiai Kiadó. 1994, 384.

190. Kovács Sámuel, A Magyarokról s Törökökről. Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) VI. 6-20.

191. Jellemző, hogy a Korai magyar történeti lexikon Gordás és Muager nevét fel sem vette a címszavak közé. Pedig Moravcsik Gyula is hitet tett a Muager-moger-magyar azonosság mellett: „Muagerisz király. Magyar Nyelv 23 (1927) 258-271. - Vö. Bakay Kornél, A hunokról - magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XXII-XXIII.

192. A jelenlegi hivatalos akadémiai álláspont, hogy ti. a manysi /manu/ „ember” és valamiféle török eri „férfiember” szavak összetétele volna, /vö. Györffy György, A magyar állam ezer évvel ezelőtt. História 20 (1998) 1. szám, 3-5./ számomra mindig elfogadhatatlan volt. Vö. Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor. 1994, 194-195.

Czuczor Gergely és Fogarassi János 16 teljes hasábon foglalkozik a magyar népnévvél (A magyar nyelv szótára. IV. Pest 1867, 45-60. h.). „A magyar szó történeti eredetét meghatározni a régiségbúvároknak volna feladatuk, azonban ez még mindeddig nincs bizonyosságra emelve, főleg azon okból, mert bár

eredetünket a hagyomány a hun történelembe vezeti, de éppen a hunok ősi történelmét eddiglen mi magyarok nem tanulmányozhattuk, holott saját nyelvének segítségével egyedül csak a magyar dönthetné el végképpen a kérdést.” Végeredményben a mag-erő, mageresztő, magvető értelmezést fogadják el.

193. A Magyarok régi lakhelyeiről Próbatétel. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) VI. 3-57.

194. Szúdi István, Régi Magyar Eleinknek egy Része nem neveztetett-e Párthusoknak? Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) VIII. 36-49.

195. Roman Ghirshman, Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok. Budapest, Gondolat. 1985, 218.: „Az a kevés, amit a párthusok eredetéről tudunk, arra enged következtetni, hogy a párn törzsből származtak, mely a Kászpi-tenger és az Aral-tó közötti sztyeppéken nomád életet folytató szkíta törzsekből álló daha néphez tartozott.” - Vö. Burchard Brentjes, Die iranische Welt vor Mohammed. Leipzig, Koehler und Amelang. 1978, 175 skk. - Guy Rachet, Dictionnaire de l'archéologie. Paris, Robert Laffont. 1994., 733: On ignore le nom qu'ils se donnaient, mais l'appellation de part provient saras doute de Parthava et dont le sens en iranien serait „combattant, cavalier.”

196. Justinus, *Historiae Philippicae*. Libr. XII: Parthi, penes quos, velut divisione Orbis cum Romanis facta, nunc Orientis Imperium est, Scytharum exules fuere. Magyarul: „A parthusok, akik kezében most, miután szinte megosztottak a földkerekségen a rómaiakkal -a Kelet fölötti uralom van, a szkíták száműzöttjei voltak.” M. I. Iustinus, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig*. Fordította: Horváth János. Ed. Bohók János. Budapest, Helikon. 1992, 291.

197.”Hoc etiam ipsorurri Vocabulo manifestatur: nam Scythico sermone Parthi exules dicuntur.” Szkíta nyelven tehát a párthus vagy inkább pártos kibujdosottat jelent, akik mintegy elpártoltak nemzetüktől. Rédei Károly id. mű (1998) 131., 20. jegyzetben kéjesen fölényeskedik, mondván, a párt szavunk a latin pars szóból ered, így „elképesztő tájékozatlanság” és „naiv feltételezés” a párthusok nevével kapcsolatba hozni. Ámde például Bárczi Géza, *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, Trezor. 1994, 236-237. azt írja: valószínűleg, esetleg. Egy akadémikus professzornak ismernie illene ezen szavakat. Minderről részletesen: Bakay Kornél, *Őstörténetünk régészeti forrásai I*. Miskolc, MBE. 1997, 210 skk.

198. Szúdi id. mű 42.

199. Mesterházy Károly, Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok* 128 (1994) 329.

200. Ghirshman id. mű

219-260.

201. Magyarok Régi Lakhelyeiről Próbátétel. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) VI. 9., jegyzet.

202. Plinius, Liber 6. cap. XIX.: Ultra Sogdiani includente flumine Iaxarte, quod Scythae Silim vocant. Ultra sunt Scytharum populi Persae illos Sacas universos appellavere, a proxima gente, antiqui Aramios, Scythae ipsi Persas Chorsaros et Caucasum montem Croucasim, hoc est nive candidum, multitudo populorum innumera, et quae cum Parthis ex aequo degat, celeberrimi eorum Sacae, Massagetae, Dahae, Essedones etc” C. Plinius Secundus, Naturalis Historiae. -- Naturkunde. Hrsg. Kai Brodersen. Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt. 1996, 42-45. Menander, Excerpta leg.: Terci, qui antiquitus Sacae vocabantur. - Theophylactos Simmokatia: Hunni gens Scythica sunt, habitantes Orientem, ebi vicinus est Persis, quos Turcas etiam nominare, pluribus iam constat.

203. Bartal György, A Párthus és hunmagyar Scythákról. Kiadja Toldy Ferenc. Pest 1860. Emich Gusztáv nyomdásznál. - Beleházi idősb Bartal György, A parthus, hun-magyar scythákról. Kiadta Knauz Nándor. Pest 1862. Pfeifer Nándor bizománya. Feltétlenül vizsgálendő a daha-dákkérdés, amint erre Ferenczy István rámutatott.

204. Vegyük példának a türkök történetéből Maniak és Zemarch követjárását 566/567. évben. Az 1825-ben írt kútfő-elemzés csaknem teljesen megegyezik a legújabbakkal: Wolfgang Ekkehard Scharlipp, Die frühen Türken in Zentral-Asien. Darmstadt 1992, 26-27. - Vö. Darkó Jenő, A magyarokra vonatkozó népvnevek a bizánczi íróknál. Budapest, MTA. 1910, 45-49. - Ismertetése: Miskolczi Gyula, Történelmi Szemle 3 (1914) 387-396. - Németh Gyula, A törökség őskora. In: Törökök és magyarok 1. Budapest MTA, 1990, 81-97. - Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc, MBE. 1997, 247-248.

205. Történelmi Szemle 3 (1914) 396.

206. The Times. Atlasz. Régészet. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 149, 158, 186, 190-191. - Jonathan Potter, Country Life Book of Antique Maps. London 1988.- Hans Wilhelm Haussig, Archäologie und Kunst der Seidenstrasse. Darmstadt 1992. - K. M. Bajpakov 1998., 1999. A. Akisev 1999, 38-62.

207. Hae autem gentes plurimae Sarmatiam incolunt: Chaziri-Hunni-Gudamakari, Massagetae, qui ad Caspium more pertinent, a quo Caspasi brachia prope absunt, obi murus Darbantius (Derbent) ducitor.

208. W. E. Scharlipp, Die frühen Türken in Zentral-Asien. Darmstadt 1992, 14.: „Das einmalige Auftauchen der Schreibung Twrkt in der sogdischen Inschrift der

Stele von Bugut könnte ein Hinweis auf eine sogdische Ausgangsform sein, die von anderen Sprachen übernommen wurde.” - vö. Guy Richey id. mű (1994) 972-973

209. Hodinka Antal, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye. Budapest, MTA. 1916, 33. - vö. Király Péter, A magyarok népneve a történeti forrásokban és a szomszédos népek névhasználatában. Életünk 35 (1997) 101-102. - Font Márta, Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996, 41 skk. csak 1118-tól tárgyalja az adatokat.

210. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) VI. 51. Tanulságos egybevetni Zeki Validi Toltán, Völkerschaften des Chasarenreiches im neunten Jahrhundert. Kőrösi Csoma Archivum 3 (1940) 51-53.

211. Bartha Antal, A kelet-európai sztyeppén élő magyarság eszköz-kultúrája. In: Népi kultúra-népi társadalom. 16 (1991) 91.

212. Horvát István, A Magyarokról, mint Agarenusokról. Tudományos Gyűjtemény 12 (1828) XII. 103-126. - Uö. A Jászokról, mint Magyar Nyelvű Népről és Nyilazókról. Tudományos Gyűjtemény 13 (1829) VI. 15-31., V11. 3-59., VIII 3-59., IX.3-60. - Uö Jászok. Tudományos Gyűjtemény 14 {1830) VII. 3-55., VIII. 3-67., IX. 3-65. -Antal János Jakab, Az Ásiai Kunságról. Tudományos Gyűjtemény 16 (1832) XI. 69-85.

213. Vö. Bakay Kornél, Hungary in the tenth and eleventh centuries. In: Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, Városi Múzeum. 1994, 4.

214. Pl. Györffy György, A jászság betelepülése. In: A magyarság keleti elemei. Budapest, Gondolat. 1990, 312-315.: „A jászság ideköltözésének ideje történet rejtély.” A romantikus történetírásnak nincs alapja. - Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 301.: A jászok betelepülési ideje nem ismeretes. Ugyanakkor az 1422. évi un. jász szójegyzék nyelvi hovatartozásáról egy szó sincs! - Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, MBE. 1998, 104-105. - Makkay János, Előítételek nélkül a jászokról. Budapest, a szerző kiadása. Tractata Minuscula 5. 1997.

215. Hasonlóan vélekedett Szabó Károly, id. mű (1869) 57.

216. Tudományos Gyűjtemény 13 (1829) IX. 33.

217. Uott 59.

218 „Idegen Anyától születék a Magyar Történetírás” -Tudományos Gyűjtemény 11 (1827) I. 10.

219. S. F” Hunn maradék a helvétiai havasokban. Tudománytár 1 (1834) II. 229-230. - Széplaki Erneszt, A japán birodalom. Tudománytár 1 (1834) III. 146-160. - Toldy Ferencz, A Kelet népei és literatúrája. Tudománytár 2 (1835) VI. 86-106. - Kis János, Az európai országokban a nyugati birodalom elenyészése által okozott általános változások. Az európai országok első alapulása. Tudománytár 1 (1834) III. 169-191., 2 (1835) V. 91-147.

220. Kállay Ferencz, A pogány magyarok vallása. Pest 1861

221. Határozottan ezt vallotta például Képes Géza is: Kőbe vésett eposzok az Orkhon és a Tola folyók mentén. A magyar őstörténet nyomai. Budapest, Helikon. 1982, 23.

222. Kállay Ferencz, Szönyomozások. Tudománytár 2 (1835) V 147-174.

223. Kállay Ferencz, A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár 6 (1839) VIII. 94165., X. 219-245., XI. 287-300., XII. 341-450..

224. Kállay Ferencz, Lebedias. Tudománytár 7 /Úf. 4/ (1840) III. 170-182., IV. 203-221. Másfél évszázaddal később lényegében ugyanazt fejtegeti Fehértói Katalin, Lebediasz vajda. Magyar Nyelv 45 (1999) 321.

225. Kállay Ferencz, A kozár népnek az ogor népfajhoz tartozásáról. Akadémiai Értesítő X (1850). -A magyaroknak régi sabír nevééről. -A kazár nép származásáról. - XI (1851) -A kozár nép származásáról. A kozárok uradalmáról. A kozár birodalom királyairól és a kozár alkotmányról s kereskedésről. A magyar és kozár kapcsolatok.

226. A turk kagán Atropaténe tartomány templomában áldozott az örök Tűznek, majd koronáját és kardját örök emlékül hagyta a templomban. Sőt, megemlíti, hogy Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reichs. X. kötet 681. lapján kifejti a turk kagán koronája perzsa korona volt, sőt annak formájára készült a magyar korona is, ha ugyan nem egy azzal! Vö. Tudománytár 6 (1839) VIII. 101-102. - László Ferenc, A kagán és családja. Kőrösi Csoma Archívum I/1 (1940) 29. - megemlíti, hogy a keleti türk kagán az ősök barlangjában áldozatot mutatott be évente.

227.”A magyar és turk nyelv közötti viszonyok meghatározásában, nagyobb szerénységgel s több grammatikai ismerettel kellene eljárni, mint azt a külföldi tudósok teszik, kik nyelvünket igen felületesen vagy éppen nem ismerik, hanem auctoritások után mennek.” „Ha tehát több tudósok állítják is eddig a török s magyar nyelv rokonságát, azt mi nem fogjuk hinni mind addig, míg meg nem történik a két oldalú összehasonlítás „

228. Kállay a finn-ugor rokonságot elfogadta. Vö. Finn-magyar nyelv. Pest 1844. Lásd a II. fejezetet.

229. E tekintetben különösen fontosak Stein Aurél utazásai és kutatásai. Nagyon különös, hogy a történettudomány szinte tudomást sem vesz ezekről a munkákról. Stein Aurél, Romvárosok Ázsia sivatagjaiban. Budapest 1905. - vö Indiából Kínába. Harmadik utam Belső-Ázsiába. 1913-1916. Fordította: Halász Gyula. Budapest, Atheneum. 1923. - vö Nagy Sándor nyomában Indiában. Fordította: Halász Gyula. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest, Franklin 1930. - uő Ősi ösvényeken Ázsiában. Három kutató utam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain. Fordította: Halász Gyula. Budapest, MTA. 1934. Mindezt magam is megtapasztaltam 2000. őszén tett tanulmányutamon.

230. Minderre lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. 1. Miskolc, MBE. 1997, 195 skk.

231. Róna Tas András, A kazár népnévről. Nyelvtudományi Közlemények 84 (1982) 349-380. Uő. Újabb adatok a kazár népnév történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 85 (1983) 126133. Ugyanezek megjelentek A magyarság korai története. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged 1995, 47-78., 95-101. - Vö. uő A honfoglaláskori Magyarország. Értekezések, emlékezések. Akadémiai székfoglaló. Budapest, Akadémiai Kiadó 1991, 23. - Tolat Tekin, The Tarlat (Terkhin) Inscription. Acta Orientalia ASH 37 (1983) 48. - Sz. G. Kljastornij, The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qagan. Acta Orientalia ASH 39 (19885) 153-154.

232. C. Plinii Secundi, Naturalis Historiae. Liber VI. cap. 17.: Ab Attacoris genus Thuni (Hunni) el Focari (Toehari), et iam Indorum Casiri introrsus ad Scythas versi humanis corporibus vescuntur, - D. Detlefsen, Die geographischen Bücher der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat. Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie. Hrsg. W. Sieglin. Berlin 1904, 140. és Kállay Ferencz, Tudománytár Úf. 3 (1839) VIII. 293. - Bodor Lajos, Magyar pogán hitregék. Kolozsvárt. é.n_ (az 1830-as években!) a 63. oldalon világosan felsorolja a kazárok nevei között a cäsar-t is!

233. Malcolm, Geschichte Persiens. Berlin 1830. I. 82.: Perzsiában a római császárok neve keisours azaz caesares! Vö. Bakay Kornél, A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel. Belvedere Kiskönyvtár 9. Szeged 1996, 52.

234. Ali Dedeh leírása: „Qui primus regum Persarum in montibus victoriae Caucasicis arces castella portasque Ionderet Kezra (Khoszróesz) Anusirvan est, qui id fecit metu, ne Turci Tartarique praevalent. Obtensa catena faucium maximam occlusit, ultraque eam castella 360 extruxit in tractu contiguo terrae Chazarorum

Horum reliquiac ad henc usque memoriam nostram id est 997 Chr. superstites sunt, natio scilicet nota sub nomine Madschar..”

235. Tudománytár Úf. 4 (1840) I II. 170.

236. A három évet először Thunmann, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig 1774, 134. javította át 203-re, majd öt követte Dankovszky Gergely - és a maiak!

237. Jakubovich Emil, Lél és Lebedias. Magyar Nyelv 14-17 (1918-1920) 225-230.: Leved-et a lenni igéből származtatja. - vö. Kristó Gyula, Levedia és Etelköz. Magyar Nyelv 44 (1998) 151-157. - Fehértói Katalin, Lebediász vajda, Magyar Nyelv 45 (1999) 320-323.

238. Talán ez is befolyásolta Padányi Viktort, aki szerint a bizánci császár etimológiája téves, mert sem tartomány, sem személynévről nincs szó, ellenben katonai tisztséget jelent. Dentu-Magyararia. Veszprém, Turul. 1989, 143-159.

239. Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 406-407.

240. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest 1876, 214-215. -Jellemző, hogy a régiek Konstantin császár szövegét úgy olvasták, hogy Leved hajóval ment a kazár kagánhoz, ami fontos körülmény, hiszen csak a Fekete-tengerről vagy a Kászpi tóról lehet szó, ám a legutóbbi időkig ezt hibás, rossz olvasatnak minősítették. Fejér György már 1839-ben felhasználta ezt az adatot, mondván „Lebediasból Chazariába hajón lehetett jönni.” Tudományos Gyűjtemény 23 (1839) V. 101. -- Legújabbán Harmatta János, Konstantina Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Veszprémy László, Kovács László. A honfoglalásról sok szemmel 11. Főszerk. Györffy György. Budapest, Balassi. 1996, 108. oldalán a szöveget így fordítja: „a kazár kagán üzenetet küldött, hogy küldjék el hozzá hadihajóval Lebediast, első vezérüket.”

241. A korábbi álláspontra: G. Vernadsky, Lebedia. Studien zur ungarischen Frühgeschichte. München 1957. - Fodor István, Verecke híres útján. Budapest, Gondolat. Magyar História sorozat. 1975, 173. skk.

242. Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, Magvető Kiadó. 1980, 26. skk. - Uő Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Budapest, Kossuth Kiadó. 1996, 49. skk. - Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Budapest, Háttér Kiadó. 1990, 96. Különösen megdöbbentő Engel akadémikus szemlélete és hangneme. Vö. A pogány magyarok népe. História 18/4 (1996) 3-6.: „A 10. századi magyarok a

sztyeppe jellegzetes kultúrájú barbár népei közé tartoztak.” Engel magyargyűlölete szinte égeti az olvasót. Lásd: Kitalált helynevek. História 18 (1996) 31-32.

243. Részletesen erről: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 59 skk.

244. Bartha Antal, A magyar honalapítás. Budapest, Tankönyvkiadó. 1987, 47. skk. - Uő A magyar nép őstörténete. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1988, 325-369.

245. Hóman Bálint-Szekfű Gyula, Magyar történet. 1. Budapest Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1935, 66. skk. - Magyarország története tíz kötetben. Előzmények és a magyar történet 1242ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984. 523.

246. Jerney János, A kubecsi népség. Tudománytár Úf. 3 (1839) XI (. 351-376. - Uő Abulfeda tanútétele a magyarokról. Tudománytár Llf. 6 (1842) XI. 81-100. - Uő. Kadán mongol hadvezér parancslevele 1242. Tudománytár Úf. 6 (1842) XI. 323-350. Jerney János, Világosítás Ásiában a Kaukázus hegyén lakozó avarok és kunságiak nyelvének magyartalansága iránt, a Kaukázusi népek rövid általnézésével. Szegeden 1829.

247. A Napisten ősi kultusza már a Kr. sz. előtti II. évezredből jól kimutatható, elsősorban a hettitáknál. Vö. Makkay János, Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Budapest, a szerző kiadása. 1998, 190. - Legutóbb Grandpierre Attila foglalkozott e kérdéssel. - Világosan rámutatott a Napisten-kultusz jelentőségére Mátyás Flórián, Pogány szokások őseinknél. Roger és 'famás esperesek a nagy tatárjárásról. Budapest, MTA. 1897, 12-16. A Nap-kultusz fontos bizonyítékai az ázsiai és észak-európai sziklarajzok. Vö: A. P. Okladnyikov 1974., 1981, -Z. Sz. Szamasev 1987, 247-273. - 1. N. Svéc 1999, 103-110. - A. P. Okladnyikov-A. I. Martinov, Szibériai sziklarajzok. A bevezető tanulmányt Hloppál Mihály írta. Budapest, Corvina. 1983. - John Coles, Patterns in a Rocky Gand: Rock Carvings in South-West Uppland, Sweden. I-II. Uppsala, 2000.

248. Xenophon, Kürosz nevelkedése. VIII. könyv 3.,7. Fordította: Fein Judit. Budapest, Európa. 1979, 275., 300. - Kétnyelvű kritikai kiadás: Xenophon, Kyrupadie. Die Erziehung des Kyros. Griechisch- deutsch. Hrsg. Rainer Nickel. Tusculum. München, Artemis. 1992, 586-587., 638639. Az utóbbi helyen Helioszról beszél, mint Napistenről. (Sonnengott), akinek fehér lovat áldoztak. vö. Grandpierre Attila, A magyar ünnepek eredete értelme és újjászületése. Kapu 1999/5, 44-47.

249. John R. Hinnells, Perzsa mitológia. A mítoszok világa. Budapest, Corvina. Manapság is egyre többen vallják a revízió szükségességét. PI. Hoppál Mihály. -

Ugyanakkor egyre erősebben terjed az a magaviselet, amelyet Kristó Gyula így fogalmazott meg: „A történész nem lehet saját népének kutatásában sem derék hazafi, sem hazaáruló bitang ” A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. Szeged 1995, 8.

250. Az elmúlt évben Lovass Ferenc és kis csoportja járt Nepálban, a magyarok között és értékes, eredeti film és fotó-felvételeket készítettek a magyar sámánokról, akik biztosan nem a szibériai sámánok „leszármazottai”.

S megint előttünk a kérdés: a régiek miért látták ezt a kérdést is másként, miért keresték vallási kultuszaink és hitvilágunk gyökereit a keleti nagy világvallásokban? Olvassunk bele a több, mint száz esztendővel ezelőtt íródott „Magyar pogán hitregék” című könyvbe, (251) s ha ódonnak és nehezen érthetőnek is találjuk, egészen más képet kapunk őseink vallási felfogásáról, mint a sámánizmust hirdetőktől (252) Bodor Lajos így fogalmazott: „A Sámánok Sibiriai vakhite vagyis babona füstgomolya, alig érdemel említést.” „A Sámánizmus, mely Hindiából majd egész Ázsiában kiterjedt. Így bámulák vad népek az ihledt Jós (Javós), Táltos idegrángásait, vonyarcait, sőt, mint Baskiri sámánoknál rémítő képmázaikat (innet az agymáz vagy népiesen hagymáz), álarcaikat s ábrándos öltönyeiket, kik magokat Ertengh (Ördöng) könyvről, melynek erejével kérkedtek, ördöngösöknek, cudrájukról Condráknak nevezék, sorsot (valaha cink) vetének, innet a cinkos. Világosan ilyesek voltak már a hunoknál is.” (253) A régieknél nemcsak a szómagyarázatok nagyon figyelemre méltóak, hanem az a szemlélet is, amely elképzelhetetlennek tartotta, hogy őseink ne ismerték volna a Teremtő Istent. (254) Isten szavunk eredete régóta foglalkoztatja a kutatókat, (255) s úgy tűnik, az igazság közelebb áll a régiek vélekedéséhez. A XIX. század első felében tehát fellendült a magyar történeti kutatás, a XVIII. századvégi „finnitési törekvések” szinte felingerelték a kutatókat. Különböző színvonalú és értékű művek születtek, (256) amelyeket azonban elolvastak, komolyan figyelembe vettek és megbíráltak. Nem így, mint manapság, amikor egyeseknél még az is „tudományos érv”, hogy „igazi történész” nem írhat tanulmányt például a Hunnia számára. (257)

A történetírás módszertanát vizsgáljuk s el nem titkolt célunk annak bemutatása, hogy a történettudományban nem érvényes az a törvény, hogy ami régi, az elavult és hibás. Ugyanakkor azt is szeretném megmutatni, attól, hogy egy történeti feltevés régen született, korántsem válik hitelesebbé, mint a jelenkoriak. Lássunk most két műívet egy kissé részletesebben. Az egyik a maga korában eléggé nevezetes vidéki lelkész, Kiss Bálint (1772-1853) könyve, a „Magyar Régiségek”, (258) a másik a magyarul csak felnőtt korában megtanult morva Dankovszky Gergely (1784-1857) néhány munkája. (259)

Kiss Bálint világosan látta, hogy ha csak gyönyörködtetni akarjuk az olvasót, „a históriából mesék lesznek”. Majd így folytatja: „életünk rövid, tehetségünk

keskeny határok közzé szorított, előmenetelünkben, kivált az olyan környüállások közt, mint én is vagyok, sok az akadály. Azonban a história eredetére nézve olyan mint a nap, éjszakából jő ki világosítani a földet, hajnala homályos, azelőtt pedig a tárgyakat nem láthatjuk.” „Idegenekre ne támaszkodjunk, ne higyjük, hogy mindenkor jobb volna az ő állításuk, mint amit magunk helybenhagyunk. Nem lesz mihozzánk senki hívebb, mint magunk.

Kiss Bálint szerint a magyarok első hazája „a Tigris és az Eufrátés folyóvizek környékei voltak”, közelebbről az ókori Média, tehát „a Magyar nem a Finnusoktól származott, mint vélekedett Sajnovics, nem is az északi Sarmatháktól, Eszthonoktól, Vogulok, Votyákok, Morduink Cseremiszek vagy más Tatár fajtáktól, mint állítja Schlözer és Herder, és a magyar nyelv nem a tótból származott, mint a belga a németből, miként a tudós, Bochart gondolkozott, hanem Ázsiának azon részén vette eredetét, melly régen Madaj-Arának, azután Médiának, Syriának neveztetett, s onnan bujdosott e mostani hazájába.” (260) Számunkra most nem az a fontos, hogy eleink őshazája Média lehetett-e, még az sem, hogy valójában ma sem tudjuk pontosan, kik voltak a médek, (261) a tárgyi tévedéseket illetően Fejér György a megjelenés évében kemény bírálatban részesítette a szerzőt, (262) ám maga az alkalmazott módszer példamutató, mind az állításokat, mind a bírálatokat illetően. Lehet, hogy Kiss Bálint tévedett a süveg, a mente, a gatyá, a zeke, a saru, a szűr, a bunda, a madzag, a szösz, a szoknya, a sallang, etc. eredetét vizsgálva,- (263) ám becsületesen végigolvasta a kútfőket és igyekezett józanul gondolkodva „magyar megoldásokat” keresni. (264) Ugyanakkor szüntelen hangoztatja, hogy az adatokat „nem úgy hoztam fel, mint ellene mondhatatlan szigorú igazságokat”, (265) de abból nem enged, hogy „a mi őseink nem valami tudatlan barbarus, hanem a tudományokban szép előmenetelt tett nemzetek közül származtak és jöttek Európába „

„Nyelvünk alkotmánya is azt mutatja, hogy az nem valami zugoiban élt tudatlan nép közt vette eredetét hanem a legrégebbi törzsek nyelv s ez elébbvaló mind a Syrus, mind a Zsidó, mind a chaldeai nyelvénél.” Abban is jó utat jelölt ki Kiss Bálint, hogy számos szál kapcsol bennünket Közép-Ázsiához (szőlő és borkultúra), s abban sem tévedett, hogy kritikával illette a párthus-magyar rokonság hirdetőit, hangoztatván: igaz ugyan, hogy Justinus szerint „szkíta nyelven a száműzötteket párthusoknak mondják (vö. a magyar pártütő, pártos szóval), és a párthus nyelv a szkíta és a méd nyelv között középen foglal helyet”, (266) valamint az is igaz, hogy Regino a magyarok jellemzésekor idézi Justinust, (267) még sem rokonok, jóllehet a Párthusok és a mi Madjar eleink szinte ezer esztendeig lakván szomszédságban, összeköttetésben voltak” (268) Helyénvalónak látszik Kiss Bálint vélekedése a fehér hunok (a heftaliták, kidarita hunok) és a magyarok szoros kapcsolatáról, illetve Atilla király birodalmának közép-ázsiai kiterjedéséről, (269) de lehetséges, hogy igaza van a türkök eredetét illetően is, miután Menander a türköket szákáknak, szkítáknak nevezte, Theophanész Byzantinosz pedig

masszagétáknak. Ugyanakkor több, mint másfélszáz esztendővel ezelőtt világosan felismerte, hogy a magyaroknak eredeti hazájukat „az arabok háborgatásai miatt kellett elhagyniuk” 647 táján, mégpedig - számításai szerint - egymillió nyolcszázezer ember kerekedett fel. (270) Kiss Bálint arra is jó példa, hogy régen sem vallotta mindenki a hun-magyar rokonságot, a forrásokat ki-ki a maga tudása és nézete szerint értelmezte. (271)

Kiss Bálint úgy gondolta, hogy a mőd eredetű magyarok később „adták össze magukat a turkusokkal”, amikor délről észak felé vonultak a Kászpi-tó nyugati partján. Taglalja a Kuma-menti Magariát, amely téma jó száz év múlva Bendefy Lászlót annyira foglalkoztatta. (272) Megjegyzései, észrevételei, állításai közül felsorolok néhányat, hadd lássuk, milyen válaszai voltak a máig tisztázatlan történeti kérdésekre? (273) Levedia nevét az oroszról eredezteti: „hattyúk földje”, a Dentumogert - Budai Ézsaiással egyetemben - „Don/t/i magyarnak veszi, amiképpen máig is ez a vélekedés a „tudományosan elfogadott”, (274) a szabartoi asphaloi-t „megaláztatott Szabariták”-nak mondja, s a Terek folyó menti ingusok magyar eredetét elfogadja. A kazárok nevét Caesariusoknak, Basiliusoknak, magyarul Csószörnek vagy Csörsznek mondja, a kabarok nevében pedig a, chrobát - horvát nevet fedezi fel, Árpád Levente fiát, nézete szerint, Araszlánnak is hívták. (275) Kiss Bálint 1839-ben alkotta meg művét s lám már akkor tudta, amit majd másfélszáz év múlva „fedeznek fel”, hogy ti. a kazár szónak köze van a cézár szóhoz. (276)

Ám egy másik újkori „felfedezéssel” is bizonyíthatjuk, hogy a régiek megítélése vagy inkább elítélése valójában kevéssé megalapozott. 1825-ben Pozsonyban megjelent egy 52 oldalas kis könyv,- (277) melynek szerzője, többek között, azt fejtegeti, hogy a magyar törzsnevek hadi elnevezések, mégpedig az alábbiak szerint. A Nyék törzsnevünk (Neke-Neki) jelentése: neki ment az ellenségnek, (278) a Megyer (Megere): a hadnak mell-ereje (mej-erő), a Kürt-Gyarmat (kürtői jármat): kürttel ad jelt, (279) Tarján (Tárgyan): a tábor szélén őrt állt, (280) Jenő (Jenah, Genah, Gyenő): jó nyak, azaz nyakasan viaskodik, Kér (Kara): a sereg karja, (281) Keszi (Kazi): kézi, a sereg keze, (282) a kabar (kavar) törzsről Dankovszky nem ír. Noha már a megjelenés évében így írt a kritikus: „Ezek nem csupa nevetségek-e? Bizonyára nem történelmi tekintetek,” (283) nem telt el három évtized és ez az ötlet ismét felmerült Jersey János kidolgozásában. (284) Jersey tulajdonképpen átvette Dankovszky ötleteit, (285) bár el is tért tőle. A Nyék törzs: nyaka hadosztály, a Megyer: a sereg melle, a Kürt-Gyarmat: Kürt gyomra, Tarján: a sereg tarja, a Jenő: a könyök hadosztály, a Kér: a kar-hadosztály, a Keszi: a kéz-hadosztály, a kabarok neve pedig egy régi „kovarlui kerületben létező kővártól” származik. A magyar seregszervezés felsorolt „műszavai” egyáltalán nem tűnnek meggyőzőeknek, mégis mi történik? 1988-ban, Berta Árpád feltalálja a 165 éves „újszülöttet”, és nekilendül törzsneveink megfejtésének. Anélkül természetesen, hogy Dankovszky és Jersey nevét egyszer is leírta volna!

Legelőször a közvéleményt tájékoztatta (286) arról, hogy „törzsneveink többsége jogosan minősül bizonytalan vagy ismeretlen származásúnak,” valamint: „abban aligha kételkedhetünk (?), hogy törzsszövetségünk török hatásra alakult ki.” Azt írja később: „sikerült egy rendszert találnom törzsneveink között s úgy láttam, hogy törzsneveink döntő többsége török eredetű.” (287) Megfejtései pedig a következők: Nyék törzs: sövény, védőtörzs, Megyer: fő hely, Kürt-gyarmat: mell-hátmögé (elő- és hátvéd törzsek), Tarján: új vezértörzs, Jenő: oldalka, Kér: hátsó, utolsó, Keszi: töredék és végül a kabar jelentése: orr, azaz élen járó. Az idegen nyelveken is közzé tett kutatási eredmények (288) a hazai kollégák részéről elismerést váltottak ki, (289) lelkendezésük mögött azonban a régi szakirodalom nem ismerése húzódik meg. (290)

***

252. Diószegi Vilmos, Sámánok nyomában Szibéria földjén. Egy néprajzi kutatóút története. Budapest 1960. - Uő, Samánizmus. Budapest 1962. - Diószegi Vilmos-Hoppál Mihály (ed.), Shamanism in Siberia. Bibliotheca Uralica I. Redigit Hajdú P. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. Hoppál Mihály, Shamanism in Eurasia. Göttingen 1984. - Hoppál Mihály, Sámánok. Lelkek és jelképek. Helikon 1994. Újabbán Pap Gábor is hirdeti a sámánizmus magasrendűségét.

253. Bodor id. mű 33., 92-93. - Újabbán ismét felmerült a buddhizusból való származtatás gondolata.

254. Nyelvészeti fejtegetésekbe nem bocsátkozhatom, ám elkésérítő a mai „szómagyarázatokat” olvasgatni, mondjuk az ördög, az ármány, a jó, a sátán, a dévaj, az úr, a bál-bél, a manó, a holnap, az ige, a bonc, a tor, a szer, a badar, stb. szavaink esetében. Amíg a régiek magától értetődőnek tartották, hogy nyelvünk megőrizte (vagy legalább is megőrizhette) a régi ókori világ kultuszainak számos szavát, a mai tudósok, ha nem találnak vogul, osztyák vagy cseremisiz „párhuzamokat” ismeretlen eredetűnek kiáltják ki a szavaink tetemes részét. Vagy elképesztő számárságokat vetnek papírra. Például az ármány szavunk a német arman, azaz szegény emberből jött és az égvilágon semmi köze sincs a perzsa Zaratusztra (Zoroaster) vallás Ariman jához, a bajokat kiváltó istenséghez, Aura Mazda (Ormuzd), párjához”. - Czuczor Gergely-Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. I. Pest 1862, 337. természetesen a helyes magyarázatot adja. Itt persze nyomban felmerül a kérdés: a jelenkori nemzetközi kutatás mit mond például az Ahriman-ról. Paul Thieme, Die vedischen Áditya und die zarathustrischen Amesaspenta. In: Zarathustra. Hrsg. Bempfried Schlerath. Wege der Forschung. Band CLXIX. Darmstadt 1970, 402: „In gleicher Weise wird das Appellativ aryaman n. 'Gastlichkeit' zu Aryaman m. 'Gott Gastlichkeit' und das Appellativ varuna 'wahre Rede', veridicium zu Varuna m. '/Gott/ Wahre Rede'. - vö. J. Duchesne-Guillemin, Zoroaster und das Abendland.” uott 233 skk. - Egy másik példa: Bárczi Géza,

Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor 1994, 13.: badar szavunkat Kazinczy Ferenc szóalkotásának tulajdonítja, hadar-badar?! -A művelt közvélemény azonban változatlanul érdeklődést tanúsít a keleti vallások iránt, nem nagyon hiszi el a hivatalos kinyilatkoztatásokat és a megbélyegzetteket sem utasítja el parancsszóra. Példa erre Badiny Jós Ferenc, aki könyveivel évtizedek óta jelen van Magyarországon, újabban azonban riportok is készülnek a hazalátogató tudóssal. Vö. Szeme Ildikó, Jézus a miénk. Demokrata 3 (1996) 37. szám, 38-41.

255. Horváth János, A Régi Magyaroknak Vallásbéli s Erkölcsi Állapottokról, Tudományos Gyűjtemény 1 (1817) 11. 32: „az Isten a Magyaroknak tulajdon szavuk” - Szabó István, Vélemény az Isten névnek rokonságáról és eredetéről. Tudományos Gyűjtemény 15 (1831) XI. 60-73. Czuczor Gergely- Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. II. Pest 1864, 135-137. - Mátyás Flórián, Magyar nyelvtörténeti szótár. 1-2. füzet. fest 1868. - Szarvas Gábor- Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I-III. Budapest 1890, 1891, 1893. (Isten). - Legutóbb: Forrai Sándor. Isten szavunk eredete, jelentése és történelmi háttere. Havi Magyar Fórum 4 (1996) 8. szám, 116-120. - vö. Makkay János, Két öreg múzeumbarátom. Appendix: A magyar nyelv isten szava. Budapest, a szerző kiadása. 1998, 30-47.

256 Fessler Ignác (1756-1839) tíz kötetes nagy műve, Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen: Leipzig 1815-1825. (értékeléséhez lásd: Papp Zoltán, Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Eötvös Füzetek X. Budapest, 1920-22. -I Hegedűs József, I. A. Fessler és a magyar nyelv rokonsága. Magyar Nyelv 91 (1995) 156-162. - vö. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Hunnia 45 (1993) 9. és uő Vita a Magyarország története első kötetéről. Szabolcs-szatmári Szemle 21 (1986) 42-44. - Koszó.lános, Fessler Aurél Ignác, a regény és történetíró. Budapest 1923.) nem vethető össze Dankovszky Gergely vékony kötetével (pl. Gregor Dankovszky, Der Völker ungarischer Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften, von welchen die heutigen Magyaren unmittelbar abstammen, Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persem und Griechen u. 550 Jahre vor Christi Geburt. Preßburg 1827.). Hasonlóképpen nem egyenlő értékűek Fejér György könyvei, mondjuk Kiss Bálintéval. - Fejér Georgius, De avitis Magyarorum ac Chunorum, Iasonumque Hungariae accolarum serlibus e! initiis. Budae I 830. - uő. De peregrinis nominibus Magyarorum avitarum sedium indiciis. Pestini 1837.

257. Engel Pál nézete a szerzőről. - Vö. Ejha! Hunnia 83 (1996) 17.

258. Kiss Bálint, Magyar Régiségek. Három kömetszetű Rajzolattal. Pest, Fűskúti-Landerer Lajos betűivel. 1839.

259. Gregor Dankovszky, Hungariae genus avitum cognomen, origo genuina sedesque priscae, ducentibus graecis scriptoribus coaevis detectae. Posonii 1825. - Ugyanő A magyar nemzet maradéki az ősi lakhelyekben. Pozsony 1826. - uő Der Völker ungarische Zunge Preßburg 1827.

260. Kiss id. mű 16. - Igen jellemző, hogy a jelenkori hivatásos kutatók - általában - milyen lekezelően emlegetik a régieket s- többnyire - annyi fáradságot sem vesznek, hogy legalább átlapozzák a leszólt műveket. Erdélyi István, Sumér rokonság? Budapest. Akadémiai Kiadó. 1989, 96-97. oldalon azt állítja, hogy Kis Bálint szerint a magyarság szülőhazája Asszíria volt! Erdélyi könyve egyébként is „mintadarab”. Nagy göggel szidalmazza a dilettánsokat', miközben 1989-ben is még így mert fogalmazni: „ a magyar nép már döntött, és minden „vallásos kegyelet” nélkül döntött sorsáról, amikor 1945-ben (1) kilábolt a fasiszta rabságból (sic!) és így vágott neki az „új ezerévek”. id. mű 192. S ez a szerző a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető tanára lehetett. igaz csak 1998 végéig. 1999-től bekérteztözött a Turán c. lap szerkesztőbizottságába, amelynek ekkor már természetesen én nem voltam tagja.

261. A görög források szerint (Herodotosz, Diodorus Siculus) a médek leszármazottai voltak a szauromaták (szarmaták). -Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a méd nyelv eredetileg nem perzsa-típusú nyelv volt, legalább is Lenormant kutatásai szerint. Vö. Érdy Miklós, A sumír, ural-altáji, magyar rokonság kutatásának története. I. New York, Gilgamesh 1974, 1-3. - Ezt felhasználta Kovács Vilmos, Uráli népek és a honfoglaló konglomerátum. Forrás 10 (1978) 52. uő Kik voltak.? Nyelv és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról. Ungvár, 1997, 425 skk.

262. Fejér György, Hazai Literatura. Könyv-ismertetés. Tudományos Gyűjtemény 23 (1839) V 71109: a médek nyelve a zend és a pehlevi, így a Madaj-ar, Medus és Magyar nyelv egy nem lehet.” Viszont, mondja Fejér: „Bizonyos az is, hogy a Hunus nyelvvel a Magyaroké atyafias volt.” A bírálatát így zárja: „Folytassuk untalan a magyar régiségekben búvárkodásunkat a kútfőknek criticali vizsgálgatása, az utazásoknak használtatása által, ha most nem is. utóbb a keresett czélnál - az igazságnál, öszve jövőnk. s örömmel köszöntjük egymást.”

263. Ildomos csínján bánni a régiek szómagyarázataival is, mert például, amíg Kiss Bálint a labanc szavunkat a fehér ruhába öltözött katonák a labano-levente-labanc kifejezésekből eredezteti, Bárcki Géza - nevetségés. primitív módon -a loboncos-bozontos szóból származtatja avagy a lándzsás zsoldos német lantz-ból. (?l)

264. De azért nem annyira, hogy mindenkit magyarrá akart volna tenni. Az idézett mű 132. oldalán ezt írta: „hogy Atila valóságos magyar volt magamra vállalni nem bátorkodnám.”

265. KISS Bálint, Válasz a Magyar Régiségek Recenziójára. Tudományos Gyűjtemény 24 (1840) I. 99.
266. M. I. Iustinus, Világkrónika a kezdetektől Augustusig. Budapest, Helikon. 1992. 291-292.
267. Fridericus Kurze, Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. SRG in usum scholarum. 50. Hannoverae 1890, 132. - AQDGM VII. 1960, 285.
268. Kiss id. mű 173. - Roman Ghirshman, Az ókori Irán. Médek, perzsák, párhosok. Budapest, Gondolat. 1985, 218: „Az a kevés, amit a párhosok eredetéről tudunk, arra enged következtetni, hogy a párn törzsből származtak „ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az újabb időkben előkerült párhos szövegekből ne tűnne ki a nyelvi sajátosság és a nyelvi hovatartozásuk, vagy legalább is a nyelvhasználatuk
269. Bakay Kornél, A hunokról - magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagy király. Budapest, Szabad tér. 1994, XXI-XXIII.
270. Kiss id.mű 202-203. - Szabó Károly id. mű (1869) 58. ugyancsak kétmillió lélekszámra gondolt.
271. Kiss id.mű 206-207. oldalakon az bizonygatja, hogy az onogurok turkok.
- 272.- Bendefy László, Kummagyarria. A kaukázusi magyarság története. Budapest 1941. - Uő A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa. Budapest 1943. Reprint kiadása 1999-ben, Bakay Kornél előszavával.
- 273.” Nagyon tanulságos összevetni a legújabb szakirodalommal: History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. és III. Paris, Unesco. 1996.
274. Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 166: dicséretesen „kétes”-nek mondja a jelzett változatot, ám Németh Gyula határozottan foglalt állást: On ogur, hét magyar, Dentümogyer. Törökök és magyarok I. Budapest MTA. 1990, 14-15.
275. A Levente nevet újabban szláv eredetűnek vélik (?): Horváth László, Levente: átcsapás vagy kiegyenlítődés? Magyar Nyelv 95 (1999) 60-63. - Kiss Bálint könyvének harmadik részében (229-294.) a vallás kérdéseivel foglalkozik, amelyet a későbbiekben mi is felhasználunk.

276. Igazán különös, hogy 1982-ben le lehetett írni: „Nem merült fel eddig az a lehetőség, hogy a kazár népnév végső fokon a Caesar névre vezethető vissza”. Vö. Róna-Tas András, A kazár népnévről. Nyelvtudományi Közlemények 84 (1982) 358. - uő A magyarság korai története. Magyar őstörténeti könyvtár 9. Szeged 1995, 56. - vö: 232, jegyzet. - Kállay Ferenc, A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár Úf. 3 (1839) 297-299., 3. j.: részletesen elemzi a kasarkazar elnevezéseket!

277. Georgius Dankovszky, Hungariae genus avitum Cognomen, Origo genuina, Sedesdue priscae, ducentibus Graecis, coevis detectae. Posonii 1825.

278. Secunda stirps Neki, id est latina Impete, germanice Los darauf.

279. Quarta stirps kürtöl jármat id est ad castra movenda signum dat. la

280. Quinta stirps Tárgyan id est ad metam, excubiis enim exterioribus agendis erat destinata.

281. Stirps Kari id est brachialis.

282. Stirps Kaza id est manualis.

283. Literatúra. Könyv-esmertetés. Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) II. 119. - „Dankovszky különben érdemes, de nagyon túlságos író.” Kállay Ferencz, A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár Úf 3 (1839) 151.

284. Jersey János, Keleti Utazása a magyarok ős helyeinek kinyomozása végett. I. Pest 1851, 8088.

285. Dankovszky nyomán pedig legújabbán Jersey még tovább menvén, se nevet, részint Dankovszkyval egyezőleg, részint tőle eltérőleg, de nem szerencsésebben magyarázván, a szöveg világos szavai ellenére azt vitatja, hogy ezen szerinte az emberi test tagjaitól vett nevezetek nem a hét magyar nemzetség, hanem a kürt alakban táborozó magyar hadosztályok értelmes elnevezései.” Vö. Szabó Károly, A hét magyar nemzetségről. Új Magyar Múzeum 2 (1852) 831. - uő A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, Ráth Mór. 1869, 14.

286. Berta Árpád, Megszólaló törzsnevek. Élet és Tudomány 43 (I 988) 1608-1609. -- 1993. október 21.-én a Georg-August-Universität Göttingen meghívására előadást tartott e kérdésekről.

287. Berta Árpád, Magyar törzsek és törzsnevek. Belvedere. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történész hallgatóinak lapja. Kiskönyvtár 9. Honfoglaláskori emléknepok. Szeged 1996, 22.

288. Berta Árpád, Ungarische Stammesnamen türkischen Ursprungs. Ural-Altäische Jahrbücher /Neue Folge/ 9 (1990) 31-37.

289. Például Fodor István, A magyarság születése. Budapest 1992. I 19. - vö. Bakay Kornél, A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel. Belvedere A JGYTF történezhallgatóinak lapja. Kiskönyvtár 9. Szeged 1996, 52. - Makk Ferenc, A korai magyar történelemről. In: A turulmadártól a kettős keresztig. Szeged. 1998, 39.

290. Makkay János, Hungaroslavica. Budapest, a szerző kiadása. 1997. 9.: Berta Árpád elképesztően primitív ötleteiről beszél s joggal.

1841-ben Kollár János, utazásai közben, felfedezte Zalavárt, mint régi romot és mivel a történeti irodalom már 1763 óta ismerte (291) a bajorok és karantánok megtéréséről szóló forrást, (292) Kollárnak eszébe sem jutott az elfogadott megállapításoktól eltérni, (293) azaz Zalavárt egynek vélte Mosaburggal. Ez a példa azért nagyon tanulságos, mert ezt az azonosítást száz év múlva sem kérdőjelezte meg a hivatalos tudomány, (294) és elsősorban azért nem, mert Zalavár 1946 után elsőrendű politikai kérdés lett. (295) Ma már egyáltalán nem az, a kutatók mégsem mérlegelik az ellenérveket, mégsem vizsgálják felül az álláspontjukat. A fiatalabb nemzedék is változatlanul hirdeti a régi elméletet, és a legújabb ásatások eredményeit is Pribinával magyarázzák. „Nagy valószínűséggel (!) ennek a kolostor (?) templomnak az alapjai kerültek elő az utóbbi évtizedben a Vársziget közepén, a Mária-templomtól északra. A háromhajós, félköríves szentélyzáródású templom hatalmas méreteivel (hossza 50 m, szélessége 24 m), egyedi építészeti megoldásaival (nyugati végén ún. Westwerk, előtte kerek torony, a szentély körül a szent vértanú sírját övező gyűrűs kápolna), díszes kivitelével (a szentélykörüljáró szalagfonatos díszű téglapadlója alatt aranyfestésű, figurális ábrázolással és felirattal díszített ablaküveg-töredékek kerültek elő), a korabeli Európa egyik legjelentősebb építészeti emléke.” (296)

***

1830-ban alakult meg a Magyar Akadémia, amelynek elnöke gróf Teleki József, másodelnöke gróf Széchenyi István, titoknok a Döbrentei Gábor volt. A nemzeti tudományok között a történettudomány jeles helyet foglalt el. Az 1817-ben megindított Tudományos Gyűjteményt 1834-ben követte a Tudománytár és az önálló monográfiák is sokasodtak. (297) A történetkutatókat elsősorban sajtóságaink (a magyar népnév, (298) a magyar nyelvemlékek (299) és a források érdekelték. Tisztában voltak azzal, mit jelent az, hogy a magyar nyelv eredeti, törzsökös nyelv (300) és ezért is utasították el legtöbbször a XVIII. században kitalált finnugor rokonságot.

Valóban alapkérdés a magyarság és a magyar állam szempontjából, hogy tisztázzuk: kik vagyunk voltaképpen`?

291. Ortelius, Rerum Bokarum scriptor. I. 1763.

292. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. A XIX. század elején így: Anonymus de Conversione Bojoarium el Carantanorum. Közzétette Salági. A forrást~magyarul először közölte Henszlmann Imre, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pesten, Heckenast Gusztávnál. 1864, 97105. - vö. Fritz Losek, A pannóniai népek megtérése. A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László, Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel II. Főszerk. Györffy György. Budapest, Balassi Kiadó. 1996, 143-1 52. - vö. Erich Zöllner, Ausztria története. Fordította: Bojtár Endre. Budapest, Osiris. 1998, 46 skk.

293. Horváth János, Az Egyházi Kormány {Hierarchia} története a Magyaroké lett tartományokban, a IX. a X. században. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) II. 17. (1819) III. 18-19., 30-37. 3 (1819) IV. 6., 30-35. - Prof Bitnitz, A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) III. 66-69. E szerzők határozottan állították, hogy az alsó-pannóniai fluvius sala csakis és kizárólag a Zala folyóval lehet azonos és Pribina új városa csakis Zalavár lehet. „Privinna a Szala berkes posványában magának egy erős várt épített, melyet Mozburgnak, és Várost népesített, melyet Salapurnak (a mai Szalavár) nevezett.”

294. A történészek természetesen felfedezték az azonosítás ellen szóló érveket, így mindenek előtt Salamon Ferenc, Mosaburg és megyéje. {Kútfő tanulmány} Századok 16 (1882) 95-115, és Stessel József, Zalavár és Pécs Privina tartományában. Századok 36 (1902) 832-839.

95. Lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 253-267.

96. Szőke Béla Miklós, Karoling-kori grófság a Balaton mellett. Mosaburg/Zalavár. História 21 1999} 10-12. - Ferch Magda, Zalavár, a Karoling grófság. Magyar Nemzet 2000. június 3. 29. oldal.

297. Különösen értékesek Fejér György munkái: *Aborigines et incunabula Magyarorum ac Gentium cognatarum, Populi pontici, Pontus*. Budae 1840, amely munkát- tekintettel arra, hogy tudományosan, szerényen, illendőképpen senki sem szólván, - bátorodik azt onnün maga az olvasó községgel tiszteletteljesen megesmértetni": Tudományos Gyűjtemény 25 (1841) I. 131 -124.

298. Pl. Tudományos Gyűjtemény 13 (1830) IX. 12-27 skk. - Horvát István, A magyarokról mint agarénusokról. Tudományos Gyűjtemény 11 (1828) X11. 103-126. - Y. A Magyar nevezet értelme. Tudományos Gyűjtemény 17 (1834) 11. 4-17.

299. Pländer Ferenc, Zala Vármegyei Göcseji szőejtés (dialectus}, s annak némely különös szavai. Tudományos Gyűjtemény 16 {1832) 111. 62-82.- Gáthy János. Szatmár Vidéki Szavak. Tudományos Gyűjtemény 17 (1833) IX. 75-80.- Czuczor Gergely.. Újítás a nyelvben. Tudománytár 2 (1834) 3-30. - Horvát István, A Magyar Nyelv régi Maradványairól. Tudományos Gyűjtemény 19 (1835) II. 109-121. - 19 (1830 III. 99-109. - 19 (1830 V 83-108. - 19 (1830 VI. 110-119. - 19 (1835) VII. 84-92. -- 19 (1835) VIII. 21-30. - 19 (1835) IX. 33-35. -- Nagy Gábor, A két legrégebb Magyar Halotti beszédről. Koszorú, szépliteraturai ajándék a Tudományos Gyűjteményhez. 1836, 120-124.. Horvát István, A Magyar Nyelv régi Maradványairól. uott 113-117. - 20 (1836) V 112-115. - 20 (1836) VII1. 109-111. -- 20 (1836) IX. 117-110. - X. 106-122. - XI. 91-94. - X11. 77-79. - Nagy Ajtai Kovács István. Moldva Magyar Nyelven beszélő Lakósainak egy része: Székely-Földről oda kiköltözött Székelyek maradéka. Tudományos Gyűjtemény 20 1836 XII. 96-113. Podharaczky József Régi magyar szavak. Szójárások és példabeszédek. 1603-ikban nyomtatott könyvből. Tudományos Gyűjtemény 24 (1840) X. 323.

300. Ezért is utasították el Gyarmathy Sámuel, Szabó Dávid és főként Dankovszky Gergely kimutatásait az idegen szavakból kölcsönzött szavak számát illetően. Dankovszky például azt állította, hogy a magyar nyelvben mindössze 962 törzsökös eredeti szó van!.- vö. Kállay Ferenc a keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár Úf. 3 (1839) 251.

HOGYAN LETTÜNK FINNUGOROK?

1997. december 2-án Miskolcon díszdoktorrá avattuk' a 88 esztendő László Gyula régész professzort, egykori mesteremet, aki annak idején (1958-1963) a magyar őstörténet kutatására képezett ki. Egyetemi éveimben a tőlem telhető szorgalommal tanulmányoztam az őstörténeti szakirodalmat, amely természetesen kizárólag a finnugor elmélet anyagaira terjedt ki. Hamisság volna ma azt állítani, hogy László Gyula, legendás és nagyszerű egyetemi előadásában mást tanított volna, mint az általánosan elfogadott. hivatalos finnugor elmélet. Így alig-alig került a kezünkbe másfajta szemléletű munka. De ha elénk is vetődött, mondjuk Bobula Ida vagy Padányi Viktor valamelyik könyve, a belénk nevelt elutasító ösztön azonnal működésbe lépett. Elvégre a magyar történettudomány nagyjai mindazokat, akik nem tudták vagy nem akarták elfogadni a finnugor tanításokat, már a múlt század végén „mucsai veteránoknak” nevezték, akik „az ősi kaczagány dicsőségétől áztatott délibábos virányait” kedvelik. (3) S ha figyelmeztették őket, hogy a „tudományos kérdésekkel foglalkozó embertől megkövetelik a jóhiszeműséget és a tudományos lelkiismeretességet s azt, hogy folytonos kritikával kíséresse a maga nézetét csak úgy, mint a másét, s ne restellje bevallani, hogy tévedett” (4) „mindenféle badar ítélet és következtetés” képviselőjének nevezték el az ellenfelet.

(5) Jól emlékszem, milyen megrökönyödéssel forgatgattam 1966-ban Bobula Ida, A magyar nemzet eredete c. munkáját, (6) mint a hozzá nem értők egyikének „fekete bibliáját”, aki mindenféle badarságokat állít. (7)

--- 2. rész ---

BAKAY KORNÉL: AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGA 2/5

Pedig érdemes lett volna már akkor kiböngészni az angol szöveg fontosabb részeit, elsősorban a finnugor elmélet kritikájáról szóló sorokat (8), valamint azt a felszólítást, amely így szól: „Mindazokat, akiknek van bátorságuk most hinni, szeretném felszólítani, kutassanak, tanuljanak tovább!”, majd így folytatja: „Egy rövid ideig a nyugati világban volt bizonyos szimpátia 1956 után, de ez elmúlt. A kiadványokban ismét feltűnik az ázsiai betolakodó, a vad nomád idegen régi képe, sztereotip gyalázkodó szövegekkel, amely hozzájárul ahhoz, hogy a nyugati közvélemény részese legyen annak az érzéketlen és ellenséges hallgatásnak, amely a magyar népiertást (9) rejt magában.” „Talán ki fognak nevetni e felszólításért, ennek közzétételéért, amelyet a fiatalokhoz és mindazokhoz intézek, akik szívükben fiatalok maradtak a közönynek ebben a mostani időszakában. S bízom abban, hogy üzenetem eljut mindazokhoz, akik az emberiség jövőjét építik.” (10) Hosszú ideig, bizony, nem jutott el. Senki sem akart bekerülni az „őstörténeti csodabogarak” közé, akiket maró gúnnyal pellengéreztek ki lényegében egy jó évszázad óta. Különösen kicsúfolták azokat, akik a magyarság fennmaradását összekapcsolták az őstörténeti tudatával s attól félték, hogy valóra válik Paul de Lagarde jóslata, miszerint „a magyar nemzet el van kopva és el fog enyészni.” (11) Már a XX. század elején is úgy nyilatkoztak egyesek, (12) hogy „egészen elavult, a maga korában is teljesen tudománytalan tanítás volt a török-tatár rokonság” s igazán itt az ideje, hogy „a balvéleményeket gyökerestől kiirtsuk. „„Úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a magyar nyelv finnugor volna még mindig (!) vita tárgya volna” holott micsoda óriási ösztönző erő ez számunkra!

Különösen nagyképpen és ellentmondást nem tűrően fogalmazott századunk elején Szinnyi József (1857-1943), aki „komoly, lelkiismeretes, hozzáértő tudós férfiaknak” nevezte a finnugristákat, ellentétben a többiekkel. Majd ezt írta: „nem különös dolog-e az, hogy minálunk a hozzá nem értők között (!) még mindig sokan vannak, akik ezen épület alapjának erősségében kételkednek? Nem különös dolog-e az, hogy a magyar nyelv finnugor voltának hirdetését sokan még mindig olybá veszik, mintha valami tudományos divat volna, amely majd idejét fogja múlni, mint minden más divat?” (13) Az elmúlt száz esztendő alatt a helyzet tovább romlott, nem kis mértékben Zsirai Miklósnak (14) köszönhetően, aki a finnugor elmélet elutasítóit „gyermeteg ellenszenvvel” vádolta és elítélte a „vad őstörténeti csodabogarakat” (15) A nagyközönségnek szánt, ún. alapvető ismereteket közlő munkákban lépten-nyomon olvashatók az ilyesfajta közlések: „Hogy a magyar

nyelv finnugor eredetű, s hogy minden más elmélet kalandos és tudománytalan, azt ma már nemcsak a tudomány hirdeti, hanem benne van a művelt magyarság köztudatában.” (16) „Ma már egységes álláspont alakult ki nyelvünk rokonsága kérdésében, de régebben sok fantasztikus elképzelés elhangzott ezzel kapcsolatban. Némelyek a hunok közvetlen utódainak vélték népünket, mások a héber, sumér, perzsa nyelvvel vagy éppen az angollal hozták kapcsolatba nyelvünket. Egy ideig - különösen a múlt század közepe tájáig - sok híve volt a török-magyar atyafiság gondolatának. Századunkban pedig a magyar nyelv monda és dravida kapcsolatait latolgatták. Mindezen elméletek nagyrészt komolytalanok, bebizonyíthatatlanok voltak, és a tudomány fejlődésével lassanként lomtárba kerültek.” (17)

Hajdú Péter szerint „1869 nyarán a finnugor nyelvrokonság már végleg bevett tétele a nyelvtudománynak.” (18) Nagyon jellemző az újdonsült őstörténész Engel Pál akadémikus legújabb megfogalmazása: „A finnugor eredet ma szilárd ténynek számít (sic!), amelyet a világ egyetlen nyelvésze sem vitat, noha a közvélemény nem elhanyagolható kisebbsége ma is kételkedve veszi tudomásul.” (19) A más nézeteket vallókról így ír: „A tudomány elveitől és módszereitől mindegyik függetleníti (sic!) magát, az új elméletek célja ugyanis egyik esetben sem egy tudományos probléma szakszerű megoldása, hanem csakis magyar nép számára a lehető legdicsőbb ős megszerzése.” (20) „Tudományos szempontból a probléma egyetlen vonatkozása érdemel figyelmet: mint aggasztó társadalomlélektani jelenségé!” (21) Ez az álláspont napjainkban is virul és terjed. Vékony Gábor is így fogalmaz: „A magyarság finnugorságát, időnként nyelvi rokonságát is, gyakran képzetesebb körökben is (!) kételkedéssel szokás fogadni nálunk.” (22) Zsirai Miklóst még napjainkban is megkísérlik olyan színben feltüntetni, (23) mint aki áldozata volt a kommunista uralomnak s éppen nemzeti mivolta okán. (24) Magam igyekeztem rámutatni arra, hogy Zsirai Miklóst ugyan számos komoly méltánytalanság érte, mégsem nevezhető mellőzöttnek és vétlennek sem, hiszen oroszlánrésze volt a finnugrizmus ellentmondást nem tűrő (25) terjesztésében. (26) De Zsiraihoz hasonló módon oktatta ki az olvasókat Szabó T. Attilai (27) is, lesajnálva a „fellegjáró nyelvészeti képzelgések káprázatába csábított sok-sok jótét lelket”, a turáni rokonság híveit „az emberi értelem józanságától elrugaszkodottaknak” titulálva. „Az ilyenfajta téveszmék rabjai visszasüllyednek a képzelgések kezdetleges szintjére.” És még ő vádol! „az érvekre a nyelvrokonító nem a józanság hűvös ellenérveivel, hanem a megszállottság rögeszmés kitöréseivel, a rosszindulat, az elbizakodottság, a szakmai gőg és hasonló embertelen indulatok feltételezésének vádjával felel.” „A magyar nyelv finnugor eredete ma már sarkigazság. A magyar nyelv rokonait a finnugor nyelvek csoportján kívül kereső régi és új elméletek nem tudományosan bizonyítható tények, hanem a nyelvi valóságot semmibe vevő értelem-kápráztató képzelgések világába ragadják az 'elméletek' szerzőivel együtt a tőlük megtévesztett hiszékeny lelkeket.” (28) Némelyek egyenesen „kivételes erkölcsi bátorságú tudósoknak” nevezték azokat, akik „mertek ellenszegülni a ködös napkeleti ábrándban”

elmerültekkel és „szomorú történetnek” (vajon miért szomorú az, ha egy feltevést nem akarnak elfogadni?) mondják, hogy a „közvélemény és vele együtt nyelvészeink többsége (!) sokáig hallani sem akart a finnugor eredetről.” (29) „Hamis nacionalizmustól fűtött amatőr nyelvészeknek” titulálták azokat, akik támadják a „halszagú finnugor rokonságot”. (30)

Különösen bántó hangnemben, felfuvalkodott önteltséggel rontottak neki azoknak, akiktől némiképpen „tartottak”, legtöbbjüket „monomániásnak és agresszívnek” keresztelve el, (31) akik „a nyelvtörténet alapismereteivel sem rendelkeznek.” (32) Ha a „szélelbélelt elméletek” szerzői felkészült, nyelveket ismerő, tájékozott, olvasott emberek, akkor így „érvelnek”: „tudományos felkészültségük látszata (?), a munkáikban felvonultatott filológiai apparátus sokakat meggyőz a hirdett tételek igazáról. Elsősorban azokat persze, akik az adatokat, forrásokat ellenőrizni, új igazságokat kritikával fogadni nem tudnak.” (33) Magyarán: mindenki csaló, ostoba, „ultrás nacionalista”, arcátlanul vakmerő, (34) aki a „végleges és megdönthetetlen” finnugor elméletet nem fogadja el és a „múlt illúzióiba menekül”, hamis tudatú, „márpedig érdemes a történelem hamis tudatait szigorú vizsgálat alá venni, bármi is legyen egy ilyen vizsgálat eredménye.” (35) Mennyivel más László Gyula álláspontja, aki azt mondja: „Ha valaki úgy érzi, hogy a finnugor nyelvtudomány tévútra vitte őstörténetünket: ehhez joga van. De egyúttal elsősorú kötelessége a rokonításokat pontról-pontra, módszeresen, tudományos alapossággal megcáfolni és helyettük jobbat, meggyőzőbbet adni.” (36) A magukat régebben büszkén marxistáknak nevező történészek (37) szerint „a millenniumi évek szenvedélyes nacionalizmusának légkörében valóságos büntető hadjáratot (!) indítottak a finnugor nyelvrokonság hívei ellen. (38) Vajon kik ellen?

A Magyar História sorozatban közzétett őstörténeti munka szerzője, Fodor István 1975-ben még egy jöttányit sem tért el a fentebb vázolt „mérvadó és hivatalos” vonaltól s különösen a sumér-magyar kérdés vizsgálóit bunkózta le: „elgondolásaik éppoly zavarosak és tudománytalanok, mint elődeiké, meghökkentő 'felfedezéseik' jóízű derültségnél egyebet aligha válthatnak ki.” „Ugyanakkor az is nagyon jellemző ránk, hogy a bírálatokra csak akkor szeretünk „reagálni”, ha azok kedvezőek. Fodor István 1975-ben megjelent könyvét Götz László, a szó szoros értelmében, megsemmisítő bírálatban részesítette, (40) az érintett szerző azonban soha sem válaszolt a bírálatra. (41) Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy újabban már fel sem merik vetni a magyarság eredetének újravizsgálatát, mert félnek a tudományos közvélemény elítélésétől, félnek a megbélyegzéstől és a kirekesztéstől. (42) Nemeskürty István például kiválóan látja a gondokat és tisztázatlanságokat, mégis ezt írja le: „A tudomány bebizonyította, hogy a hunok és a magyarok között nincs rokoni kapcsolat, nyelvük is különbözött. (43) A finnugor eredet kétségtelen tényének világossága a képzelet homályába száműzte Attila és Árpád két honfoglalásának ezer éven át makacsul élt hagyományát.” (44)

A finnugor elmélet hívei hazánkban napjainkban is „uralkodnak”. Ha a korábban már idézett Élet és Tudomány és História legutóbbi fél évtizedének számait átforgatjuk, másfajta véleményt nem is találunk." Legújabbán egy különös ötlet jelent meg Róna-Tas András tollából. E szerint „a finnugor magyarság, amikor kivált a rokon népek közül lehúzódott a sztyeppe szélére, az Urál-hegység déli lankáin lassan átalakultak kapcsolatai. az egyszerű földműveléssel és állattartással foglalkozó magyarság egyes csoportjai csatlakoztak a sztyeppe nomádjaihoz, de vereség esetén (?) visszavonultak az erdő védelmében maradt testvéreikhez (!?). Ez a kettősség volt az egyik alapvető (?) oka annak, hogy a magyarság nem olvadt a nomád török népek tengerébe,” (46) Ilyen, erdőbe visszamenekülő elmélet eddig még nem szerepelt a magyar őstörténetkutatásban! Sőt, megújult, meglehetősen nemtelen támadásnak is tanúi lehetünk. (46) Ez a kirekesztő vagdalkozás tulajdonképpen jó jel, hiszen világosan mutatja, hogy a finnugrizmus képviselői sarokba szorultak. Domokos Péter, a csángók jeles és nagy kutatója, indulatában ledilettánsozta professzortársát, László Gyulát, aki „individuális rögeszméket” képvisel, s akinek a tanításai „mérhetetlenül nagy veszélyt jelentenek”, mert „a bizonytalanság megkérdőjelezheti a már elért biztos eredményeket, az áltudomány egybeölelkezhet, illetve egybemosódhat a valódival”. Domokos Péter azért is nagyon aggódik, „mert néhány finn kutató a finnségi népeket kezdi kiszakítani az uráli nyelvcsaládból”. Majd -s ez már valóban megdöbbentő egyenesen rasszizmussal vádolja meg a finnugor hipotézis ellenzőit, mondván: „Nincs sok kedvünk, okunk mosolyogni e tévúton támolygókon (?!), de az irány veszélyes, s politikai motivációi is nyilvánvalóak (EU-csatlakozás, szőke haj, kék szem -s barbár lapp-finnugor nyelv?!) „ (48) De éppen a most idézett Rédei könyv már nem tudja megkerülni a finn őstörténészek kemény érveit s szálnalmas kínlódásnak hat az ellenérvelés. (49) Ugyanakkor érdekes módon a nemzetközi kézikönyvekben és lexikonokban újabban már előfordul, hogy finnugor címszó nincs, türk viszont van!,,

***

Röviden összefoglalom a magyar nyelv- és történettudomány őstörténeti álláspontját, azért, hogy az olvasó képet alkothasson arról, milyen alapokon áll a magyar őstörténet és kik is hozták létre valójában az Árpádok országát?

A magyar nyelv több százezres szókincs-állományából ősi szókincsünk mindössze 4-500 szó, ezeknek van megfelelőjük valamelyik finnugor nyelvben. (51) Ez volna a száz százalékos nyelvrokonság „kikezdhetetlen alapja”. Az uráli korban (Kr. sz. előtti VI-IV. évezred) az ún. finnugor és szamojéd népek az Urál hegység környékén éltek, „ahol a nyelvcsalád tagjai többségükben ma is élnek” (!). A finnugor őshaza vagy a Volga-Káma vidékén volt, vagy a Balti-tengertől tartott egészen az Urálig, vagy az Urál és az Ob folyó között, Nyugat-Szibériában. Az „uráli korban sokszázezer négyzetkilométernyi kiterjedésű őshazában nagy

területen szétszórva, egymással laza érintkezésben éltek.” Kr. sz. előtt 4000 táján „osztódott” az uráli ősnép, majd 3000 táján kettévált a finn-permi és az ugor ág. Az ugor ágból 2500 körül vált ki az „előmagyarság”, (52) s Kr. sz. előtti 500 tájáig a nyugat-szibériai őshazában maradt. „Idővel (mikor?) a terület délebbi (hová?) részeire költözött. Itt ősiráni szomszédai hatására tértek át a természeti gazdálkodásról a termelőire.” (53) „Az ugor népek kettéválása éghajlati változással magyarázható.” (54) Kristó ugyanezt így adja elő: „Kr. sz. előtti 1000 és 500 között a korábbi steppe-övezet kezdett félsivataggá válni” s a halász-vadász obi-ugor népek „kénytelenek voltak 2-300 km-tel északabbra húzódní, hogy a megszokott klimatikus viszonyok közepette folytathassák tevékenységüket”, az előmagyarok (?) azonban megmaradtak a félsivatagban - az Isten tudja csak miért tettek így? -s persze „a félsivatagi állapotok miatt (!) életmódváltásra kényszerültek és áttértek a nomád állattartásra.”

800 és 700 táján azonban „a steppe ismét tajga lett (?), a félsivatag pedig ismét steppe”, így az obi-ugorok „a tajgában találták magukat” - meséink hippla-hopp ja! - „és visszatértek a halász-vadász életmódhoz, (55) miután összeolvadtak a mongoloid paleoszibírid őslakossággal.” (56) A magyarok „délre mozdultak el”, de innentől így Kristó Gyula akadémikus - nem tudjuk mi történt velük, mert „egyszerre megszakadnak a magyarság múltjára vonatkozó nyelvi és régészeti adatok.” „A honfoglalásig nem maradt nyelvi emlék.” „Semmi támpontunk nincs arra vonatkozóan, hogy az ősmagyarok mikor és miért hagytak fel nyugat-szibériai szállásaikkal és cserélték fel Baskíria területére.” Zaicz Gábor adatgyűjtése szerint ez „az elvándorlás” történhetett a Kr. sz. előtti IV. században, vagy a Kr. sz. utáni IV században (ez eddig 800 év különbség!), vagy a VI. században, vagy a VIII. században (itt az eltérés már 1200 esztendő tesz ki!). Ezt követően „a magyarok dél, majd nyugat felé vándoroltak, egy kisebb részük azonban Magna Hungária-ban maradt (ezek Julianus barát magyarjai). A 800-as évek közepéig a Don, a Donyec és az Azovi-tenger határolta Levediában tartózkodott a magyarság. Ezt a nézetet nem osztja Benkő Loránd. (57) ' Ezután eleink 840-850 táján a kazárok elöl (!) nyugatra, a Dnyeper felé vonultak (Etelköz).”58.

1. A díszdoktori oklevél aláírói: Dr. Gyárfás Ágnes, Prof. Dr. Tóttösy Csaba, Prof. Dr. Szabó Zoltán (Kolozsvár).

2. László Gyula, Bevezetés a régészetbe. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1953. - uő A magyar őstörténet régészete. Az MTA I. Osztály Közleményei 3 (1954) 459-479. - uő A magyarság őstörténete. Egyetemi előadások szövege. 1961. - uő Östörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1961. Fontosabb műveinek új kiadása: Múltunkról utódainknak. I-II. Budapest. Püski Kiadó. 1999. A könyv bemutatóján elhangzott előadásom szövege megjeleni: A történész hivatása és felelőssége.-

László Gyula, Múltunkról utódainknak c. könyve kapcsán. Somogyi Kalendárium 2000. Kaposvár, Somogy Megyei Vállalkotási Központ. 2000. 142-145.

3. Hunföldi Lehel, Ethnológiánk áprilisi hajtásai I. Vámbériász. Ethnographia 6 (1895) 141-142. Hunföldi Lehel Munkácsi Bernát árneve volt.

4. Marczali Henrik, Ethnographia 6 (1895) 89.

5 Munkácsi Bernát, A magyar nemzet törökségéhez. Ethnographia 6 (1890) 90.

6. Bobula Ida, Origin of the Hungarian Nation. Florida, Gainesville. 1966. - Újabb kiadása: Florida, Astor. 1982.

7. Bobula Ida (1900-1981) életrajzi adataira lásd: Sumer-magyar rokonság. Buenos Aires, Editor Esda. 1982. belső címoldala és 5-7.

8. Bobula Ida id. mű 51.: No doubt, there are many unsolved questions connected with the problem of Hungarian origins. One of these is the problem of the Finno-Ugrian relatives.

9. Napjaink igazi tragikus kérdése ez: Ligeti Imre, Tudatos népiítés. Új Magyarország 1997. május 15.

10. Bobula id. mű 56.: „May I invite those who have the courage to believe now, to read further. 61.: For a short while there was a wave of sympathy in the Western world after 1956. It passed. Now the old image of Asiatic intruders, savage nomad strangers mentioned in the publications with stereotyped slur-words reappears and helps the Western public to assist in callous, sometimes hostile silence to covert genocide. This would not be the case, would people know the truth. If the murderously distorted image about the origin, nature and essence of the Hungarians could be replaced with the real thing. This may be a matter of life or death for a valuable member of the human family. This is why I appeal to you dear reader, do help to spread the truth about Hungary and the Hungarians. So that all their children should not be murdered, while you look the other way.” „I will risk to be laughed at- and send out this call, addressed to the young and those who are young in heart. Even today, in these times of non-involvement, I trust that I will reach some of those who build the future of mankind.”

11. Hunfalvy Pál, Új tudományok, új előítéletek. Adalék a finn-ugor népek történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 14 (1878) 20-21.

12. Szeremley Császár Lóránd, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Magyar Nyelv 4 (1908) 147-157. - J. von Farkas, Die finnisch-

ugrische Sprachverwandtschaft und die ungarische Romantik. Ungarische Jahrbücher 4 (1924) 121-123.

13. Szinnyei József, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Budapest, 1910. In: A finnugor őshaza nyomában. Válogatta és szerkesztette: Kodolányi János. A magyar néprajz klasszikusai. Szerkesztette: Ortutay Gyula. Budapest, Gondolat. 1973, 276.

14."A finnugor őshaza nyomában. Válogatta és szerkesztette: ifj. Kodolányi János. A magyar néprajz klasszikusai. Szerkesztette: Ortutay Gyula. Budapest, Gondolat. 1973. 393 - Dr. Domonkos.lápos. Zsirai Miklós (1892-1955) születése centenáriuma. Kapu 5 (1992) 12. szám, 6061. - Domokos Áron, Századunk magyar nyelvésze: Zsirai Miklós- Eötvös Füzetek 21. Budapest, Eötvös Kollégium. 1992. - Kiss Jenő, Zsirai Miklós. A múlt magyar tudósai. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1995. -Rec.: Hadrovics László, Magyar Tudomány 103 (1996) 1541-1543.

15. Zsirai Miklós, A magyarság eredete. In: A magyarság őstörténete. Szerkesztette: Ligeti Lajos. Budapest, Franklin. 1943, 10., 24. - uő Őstörténeti csodabogarak. In: uott 266-289.

16. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930, 278.

17. Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962, 7-8.

18. Hajdú Péter, Százötven éve született Reguly Antal. Magyar Nyelv 65 (1969) 398-403.

19. Ezt az álláspontot a 2000. év hivatalos vezetése is átvette. Németh Zsolt külügyi államtitkár beszéde: Finnugor rokonság és együttműködés. Napi Magyarország 2000. január 8.

20. Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Budapest, 1990, 34-36. - Erre utal Glatz Ferenc is, A balsors nemzete? História 19 (1997) I. szám, 3-4, 11.: A honfoglalás előtti századokban a magyarok a sztyeppén maroknyi részét alkották a törzsszövetség népeinek

21. Magyarán: mindenki eszement hülye, aki ilyesmivel egyáltalán foglalkozik. 22. Vékony Gábor, A magyar etnogenezis szakaszai. I. Életünk 35 (1997) 264.

23. Makkay János, Istálló a könyvtárszobában. Pest Megyei Hírlap 1994. december 28. - Zaicz Gábor, Zsirai Miklós és a Finnugor rokonságunk. In: Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Reprint kiadás, Budapest. Trezor. 1994, 689.

24. „Embertelen megpróbáltatásokat kellett kiállnia. Családi háza az ostrom alatt lakhatatlanná vált, híres könyvtára is súlyos károkat szenvedett. Mindezt tetézte, hogy megjelent a marxizmus nyelvészeti elmélete „- Vö. Hadrovics id. mű 1541.

25. Jellemzőnek nevezhetjük, hogy egy napilapban ilyen sorok jelenhettek meg róla: „Zsirai Miklósnak az volt az elve, nem kell vakon és tekintélytiszteletből állást foglalni a finnugor rokonságot valló hivatalos elmélet mellett, és nem kell sietve bírálatot mondani a külön utat járó rokonító elméletekről „(!?) - vö. Lócsei Gabriella, Öt eb halat húz. Zsirai Miklós műve finnugor rokonságunkról. Magyar Nemzet 1995. április 3.

26. Bakay Kornél, Néhány szó Zsirai Miklósról, a tudósról. Pest Megyei Hírlap 1995. január 10.

27. Természetesen nem kívánjuk beárnyékolni Szabó T. Attila rendkívüli érdemeit, ám nem hallgathatjuk el vonatkozó nézeteit csak azért, mert - egyébként - kiváló magyar tudós volt. Vö. Benkő Loránd, Egy erdélyi tudós a magyar nyelvtudomány szolgálatában. Magyar Nyelv 93 (1997) 385-392. - Benkő Samu, A tudományszervező. Uott 398-405. - Péntek János, Szabó T. Attila a kolozsvári egyetem tudós tanára. Uott 41 I-414.

28. Szabó T. Attila, Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bukarest, Kritérion. 1972, 10-12.,18., 43.

29. Békés Vera, „Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság!” - Egy tudománytörténeti mítosz nyomában. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991, 89.

30. Vértessy Miklós, Nyelvrokonaink-e a lappok? Magyar Nyelv 72 (1976) 252.

31. Hajdú Péter, Új hazát találtak, őshazát kerestek. In: Uralisztikai olvasókönyv. Összeállította: Domokos Péter. Budapest, 1977, 27.

32. Kálmán Béla, A magyar és a külföldi finnugor nyelvészek kapcsolata századunkban. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. 1991, 325.

33. Hajdú Péter, Új hazát id. mű 30-31.

34. Komoróczy Géza, Adalékok egy jelenség természetrajzához. A sumér-magyar nyelvrokonítás. In: Uralisztikai olvasókönyv. Összeállította: Domokos Péter. Budapest, 1977, 39. Ezt a szemléletet képviseli az új Magyarország története tíz

kötetben is. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. A vonatkozó részt Bartha Antal írta. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 444-445.

102

35. Jelentős hatást váltanak ki az olyan nagyközönségnek szánt könyvek is, mint Boros János Rapcsányi László, Vendégségben őseinknél. Budapest, Gondolat. 1975. c. munka. amely látszólag rendkívül tárgyilagos és sokoldalú, ám valójában a megkövült nézeteket sulykolja bele az olvasókba. - vö. Róna-Tas András, Nyelvtörténet és őstörténet. In: Tanulmányok Budapest, 1991, 561, 566. - uő A nyelv-rokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Budapest, Gondolat. 1978, 433. - Legújabbban a bécsi egyetemen vendégtanárkodó Rédei Károly kezdett dühödt „ellentámadásba”: Östörténetünk kérdései. Budapesti Finnugor Füzetek 10. Felelős szerkesztők: Domokos Péter és Klima László. Budapest, 1998. - uő ugyanezen a címen Magyar Östörténeti Könyvtár 11.. Sorozatszerkesztő: Zimonyi István. Budapest, Balassi. 1998. De itt említendő Domokos Péter, Szkítiától Lappóniáig. A nyelv-rokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. c. könyve is. Budapest, Universitas Kiadó. 1998. 2. kiadás.

36. László Gyula, Hol volt, hol nem volt. In: Uralisztikai olvasókönyv. 1977. 122-123.

37. Bartha Antal, A magyar nép őstörténete. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1988, 279. - Róna-Tas András, A magyar őstörténetkutatásról. Magyar Tudomány 87 (1980) 329: kellő súllyal képviseljük a marxista magyar történelemkutatás álláspontját. - Vásáry István, A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. Magyar Tudomány 87 (1980) 371: 1945 a magyar történelem óriási mérföldköve! (sic!)

38. Bartha Antal, Magyar őskor - magyar jelenkor. In: Uralisztikai olvasókönyv. 1977, 84. - Bartha ezen írása eredetileg a Népszabadság 1972. március 10/1 1. számában jelent meg és el nem vitatható érdemei is vannak, mivel már akkor (!) kiállt a magyar őstörténet kutatásának fontossága mellett. Ugyanakkor az új tízkötetes magyar történetben marxista dogmákkal teli, lényegében használhatatlan összegzést készített. Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984, 377-396. Az idő múlásával a szerzők is változnak. Manapság Bartha Antal - felülemelkedve hajdani önmagán - keményen bírálja a bolsevik diktatúrát és annak tudomány-ellenességét. Bartha Antal, Genocídiumok és nemzeti feltámadás. Újabb kutatások a finnugor népek történetéből. Történelmi Szemle 38 (1996) 383-400. Az időközben elhunyt Bartha Antal (1920-1998) méltatására lásd: Magyar Nyelv (2000)

39. Fodor István, Verecke híres útján Magyar História. Budapest, Gondolat. 1975,
34. Korábbi cikkei közül megemlíthető: Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. Régészeti Füzetek II/15. Budapest, MNM. 1973; - uő Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. Múzeumi Közlemények 1982/1., 116-135. Ekkor még a „megizmosodó magyar marxista történettudományról” ír, és elítél mindenfajta „dilettáns” nézetet. Nála is megfigyelhető a vélemény-váltás. Például A magyarság születése. Budapest, Adams. 1992, 21-23.
40. Götz László, Keleten kél a nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. Kettős mértékkel. A magyar őstörténet kutatás módszereiről és eredményeiről. Budapest, Népszava. 1990, 1 56-251. - uő Püski. I. 1994, 303-372.
41. Erre rámutatott Szili István, Kiknek még fáj három dolog Magyar Demokrata 3 (1999) 28. szám, 22.
42. Jellemzőnek tartom, hogy amióta ismét főként a magyar őstörténettel foglalkozom, kollégáimtól sem különnyomatokat, sem könyveket nemigen kapok, munkáikban nevemet nem említik meg.
43. A hunok nyelvére vonatkozóan lásd: Bakay Kornél, A hunokról - magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XIV-XVI.
44. Nemeskürty István, A bibliai örökség. Budapest, 1991, 20.
45. Révész László, Honfoglalók sírjai Karoson. ÉT 49 (1994) 39. szám, 1228: a magyar törzsek már több, mint másfél évezrede elszakadtak (!) finnugor rokonaiktól. -Nyirkos István, Nyelvrokonaink. Uott 1283-1285: A magyar nyelv az uráli (finnugor) nyelvek közé tartozik. Ma már nincs olyan a modern nyelvtudomány egzakt (?) módszereivel dolgozó kutató, aki ennek a tételnek az igazságát el ne ismerné. - Klima László, Az uráli őshaza. Uott 1286-1288. - Csepregi Márta, Hogyan élnek a keleti osztyákok? Uott 1327-1329. - Csepregi Márta, Kőbe karcolt krónika. Uott 1358. - Bereczki András, Az észtt gazdaság talpraállása. Uott 1390-1391. - Csepregi Márta, Mordvin hordó. ÉT 50 (1995) 3. szám, 95. - uő Észtt főkötő. Uott 319. - Veres Péter, A finnugor őshaza meghatározása. História 19 (1997) 8. szám, 13-15.
46. Róna-Tas András, Magyarság és kereszténység a honfoglalás előtt. Vigília 64 (1999) 808.
47. Rédei Károly. Őstörténetünk kérdései. Budapesti finnugor füzetek 10. Budapest. 1998. - vő. Bakay Kornél. Turánizmus, finnugrizmus. Turán I (1998) 5. szám. 5-10

48. Rédei Károly, *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 11. Sorozatszerkesztő: Zimonyi István. Budapest, Balassi Kiadó. 1999, 10

49. Rédei Károly, id. mű (1999) 21-22., 25-27. I: kérdéskörrel még foglalkozunk. A legújabb kutatás szerint a finnek indoeurópai nép! Vö. Klíma László, Finnugorok a korai történeti forrásokban. In: Magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11, Tata, 1999, 15.

50. Guy Rachet, *Dictionnaire de l'archéologie.* Paris, Robert Laffont. 3. kiadás, 1998.

51. Igen jellemző, hogy a szókészleti egyezések száma állandóan változik. Zsirai Miklós 1937-ben így írt: kb. ezerre rúgó finnugor alapszavunk Finnugor rokonságunk. Reprint. 1994, 49. László Gyula, *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai.* Budapest, 1961, 37. - Fodor István, Verecke híres útján Budapest, Gondolat. 1975, 15.: Nyelvészeink számításai szerint mintegy ezer finnugor eredetű szavunk van. - Hajdú Péter, A rokonság nyelvi háttere. In: Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Budapest, Corvina. 1975, 15: a szókészleti egyezések száma 1000-1200-ra tehető. - Kálmán Béla, A magyar és a külföldi finnugor nyelvészek kapcsolata századunkban. In: Tanulmányok 326: a finnugor etimológiák közül mintegy 800-nak van magyar megfelelője. - Hajdú Péter, Nyelvtörténet, őstörténet. Magyar Tudomány 87 (1980) 372: a hajdani finnugor alapnyelvből legfeljebb 800-1000 szót tudunk rekonstruálni. - Klíma László, A magyar szókészlet finnugor elemei és az őstörténet. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1991: az összes figyelembe vett etimológiák száma 660! - Kiss Jenő, Az uráli etimológiai szótár. Magyar Nyelv 88 (1992) 398 skk: uráli szó 105, finnugor: 203, ugor: 126, összesen: 434! - Zaicz Gábor, A magyar nyelv vallomása. In: Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Reprint. Budapest, Trezor. 1994, 599: Nyelvünkben összesen mintegy 700 uráli, finnugor és ugor tőszó található. B. Collinder, *Fenno-ugric vocabulary.* Stockholm, 1955: 450 szót tekint rokoníthatónak. Vü. Magyar Nyelv 76 (1980) 233-235. - Götz László, Keleten kél a nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. Budapest, Püski. 1996. I. 305, 480. Björn Collinder, *Comparative Grammar of the Uralic Languages.* Uppsala 1960. c. művében már csak 400 alapszógyököt határozott meg! Rédei Károly id. mű (1999) 46: 698 (kerekítve 700) ősi szóról beszél. A hatalmas eltérések magukért beszélnek s jól mutatják a magyar nyelvészet „gátlástalan túlzásait”. Vö. Maráczy László, *Hungarian Revival. Political Reflections of Central Europe.* Nieuwegen, Aspekt. 1996, 69.

52.' Rédei Károly, *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 11. Sorozatszerkesztő: Zimonyi István. Budapest, Balassi Kiadó. 1998, 24. az ugor alapnyelvet Kr.sz.e 3000-1000, illetve 500-re

teszi, amely időszak alatt vált volna ketté a magyar és az ún. obi ugor ág. Valóban elképesztő az az önhittség, amellyel a szerző (és társai) feltevéseiket tálalják! Mintha két-háromezer év nem számítana, mintha mindegy volna, hogy a magyar nyelv ötezer éves múltra tekint vissza vagy csak 200 évre! Rédei munkájáról még többször szó lesz, mert keresve sem találhatnánk alkalmasabb példát annak megmutatására, mit értenek a „mérvadó tudósok” ún. igaz tudományon és az emberi kapcsolatokon. Gazdag László szavait idézem: „egy nagy tudású professzor még nem biztos, hogy intelligens is. Lehet egészen primitív és bunkó az általános emberi kapcsolatokban.”

53. Bartha Antal, Őstörténet és etnosz. Magyar Tudomány 87 (1980) 334: a magyar az egyetlen (sic!) uráli nép, amelyik az erdei életmódról átváltott a pusztai lovas, félnomád, földművelő életmódra. - Paládi-Kovács Attila, „Keleti hozadék” - avagy zootechnika az ősmagyar-korban. Magyar Tudomány 97

(1990) 293.

54. Zaicz Gábor id. mű 599-626.

55. Az obi-ugorok „elprimitivizálódása” nagyon kedvelt fogása a finnugor tábornak. Fodor István, Verecke híres útján Magyar História sorozat. Budapest, Gondolat. 1975, 25: az obi-ugorok megtorpantak a fejlődésben elmaradtak - uő A magyarság születése. Budapest, Adams. 1992.: Az obi-ugorok a termelőgazdálkodásra alkalmatlan északi vidékekre húzódtak kultúrájuk megrekedt műveltségük visszaesett. - Legutóbb Schmidt Mária, Az obi-ugor mitológia és a medvetisztelet. Ethnographia 101 (1990) 150: az obi-ugorokat többedleges primitivizáció jellemzi, és 188.

56. Kristó Gyula, A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, 1994, 56, 60. - vö. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. A kincses Kelet örököseinek honalapítása vagy barbár nomád hordák inváziója? Kapu 1997/6-7. 39-40.

57. Benkő Loránd, Őstörténetünk és a magyar nyelvtudomány. Magyar Tudomány 97 (1990) 270.

58. Zaicz Gábor id. mű 626. - Minderre lásd legújabban: Nyelvrokonaink. Szerkesztette: Nanovfszky György. Budapest, Teleki László Alapítvány. 2000, 15-28.

Aki 35 esztendőn keresztül bújázkodik a történelmi forrásokban, olvassa a szakirodalmat, vizsgálja a régészeti leleteket, előbb vagy utóbb rájön arra, hogy a történelmi szakmunkák és tudományos ismeretterjesztő írások nagyobb része telis-

tele van hibával, félreértéssel, félremagyarázással, hemzsegnek bennük a másoktól átvett és kiollózott olyan részletek, amelyeket a szerző soha nem ellenőrzött, soha meg nem nézett eredetiben. Posztját és rangját azonban elégségesnek tartja igazsága nyomatékaként. Ez azonban nem új jelenség. Régen is így volt: „a tudós cím nálunk éppen nem a tudományos munka jutalma. Azt is csak a kegyelteknek szokták adományozni, akár tudnak valamit, akár nem.” (59) 1989-ben, a Feltárul a múlt? c. könyvem megjelenése után döböntem rá arra, hogy sem a jelenkor, sem a középkor meg nem érthető őstörténetünk tisztázása nélkül. De hát 1976-tól miért pártoltam el a magyar őstörténet kutatásától? (60) Elsősorban azért, mert elűztek kutatási területeimről (Somogy megyéből és a Balaton környékéről, ahol nagyszabású avar és magyar temető-ásatásokat terveztem és indítottam meg/61), másodjára azért, mert nem tudtam magamban feldolgozni és elfogadni, hogy népünk ősi múltjából valóban csak annyit tudnánk, amennyit az irányadó szakkönyvek elénk tárnak s az az ismeretanyag is ennyire elképesztően zavaros és ellentmondásos.

1992-ben elnyertem egy nyolc hónapos ösztöndíjat Grazba, 1993-ban pedig egy három hónapos ösztöndíjat Göttingába, (62) és valójában ekkor fogtam hozzá nagy tervem valóra váltásához. A szemem Götz László könyve (63) nyitotta fel, aki szinte felrázott szavaival: „senki sem vesz magának fáradságot arra, hogy eredetiben utánanézzon, miket is állítottak a régiek. Pedig nem ártana, ha néha felütnének egy-egy ilyen ásatag, copfos vagy biedermeier fóliánst, mert nem egyben igen elgondolkodtató dolgokat találánk.” (64) S újra kézbe vettem Padányi Viktor könyvét (65) is, most már előítéletek nélkül. Ekkor úgy döntöttem, hogy erőm és képességeim szerint a kezdetekhez kell visszatérni és onnan elindulni, mégpedig az eredeti műveket tanulmányozva, hiszen csak így leszünk képesek a Kárpát-medencei magyar állam hiteles és amennyire lehet, valós történetét megírni. (66)

1993 nyarán, a kutatás lázában, közzé tettem első eredményeim rövidített összesítését, (67) azzal a céllal, hogy felkeltssem a figyelmet. A szakma azonban a legcsekélyebb figyelemre sem méltatta a cikkemet. (68) Egy esztendő múlva Pete György vállalkozott arra, hogy ugyanezt a tanulmányt (sajnos, a hibák kijavítása nélkül!) megjelenteti a szombathelyi Életünk-ben, (69) a következő megjegyzés közlése mellett: „Bakay szenvedélyes, elfogultságait vállaló írása lényegében azt célozza: szabaduljunk meg korábbi századok elméletileg mára már sokban túlhaladott képzetektől, tabuitól, s friss szemmel, az ismert tények újraértelmezésével keressünk egy új modell-lehetőséget, amelyben semmi igazsága nem semmisül meg a finnugor nyelvi kapcsolatoknak, s talán megnyugtatóan helyére kerül sok minden, ami eddig - mert nem felelt meg a finnugor elmélet szabta kritériumoknak - figyelmen kívül hagyattatott.” (70) Erre a közlésre már muszáj volt válaszolni. Négy hónap múlva ugyanezen folyóirat hasábjain napvilágot látott a „cáfolat'.” Az adott helyen erre mindig hivatkozom majd, mert

eléggé tanulságos. Ugyanakkor azt is tudatnom kell, hogy három esztendő múltán az Életünk szerkesztősége megtagadta korábbi elveit és visszatért a hagyományos és elfogadott finnugor tanok közléséhez és tőlem többé már nem kért tanulmányt. (72)

Pusztay János az idézett bírálatában kijelenti, hogy a tudományt politikai indítékok nem befolyásolhatják, majd kilenc sorral alább leszögezi: egy nép eredete tudományos és politikai kérdés. (73) Úgy véli, számomra megdöbbentő szillogizmussal, hogy az őstörténeti kutatások „igen könnyen elvezethetnek a rasszizmushoz. Kimondva vagy kimondatlanul, de megfogalmazódnak a nép-, illetve a nyelveredet kapcsán a különbségek az egyes népek, egyes kultúrák között, és így teljesen tudománytalan módon magasabb, illetve alacsonyabb rendű népekről beszélnek.” Aki tehát mást merészel állítani vagy kutatni, mint a finnugor származás-elmélet hirdetői, az már félig-meddig rasszista és teljes egészében tudománytalan! Ilyen „elfogulatlan és tárgyilagos” magyar tudósok írják a történelmünket, akik még azt is kijelentik, a nyelvrokonság csak a szakemberek számára igazolható, a nyelvészetben nem járatosak számára nem, tehát a finnugor nyelvészeken kívül senki ne közelítsen e kérdéskörhöz, mivel csakis „déliabós és tudománytalan fantáziálgatás” lehet az eredmény. A finnugor nyelvész a magyar őstörténetkutatás egyedül hivatott képviselője, aki az „örök igazságok” birtokában tudja például, hogy a nyelvek nyelvcsaládokba tartoznak. „Az, hogy egy nyelv melyik nyelvcsaládba tartozik, nem értékítélet, hanem tudományos tény”. (74) Egyelőre tekintsünk el attól, hogy a legújabb nyelvészeti kutatások hogyan vélekednek a nyelvcsaládokról, az ún. nyelvcsaládfa- képzelményekről, az alapnyelvről, a szabályos hang megfelelésekről s most még azzal se foglalkozzunk, vajon miért tudománytalan Götz László fejtegetése, (75) inkább arra figyeljünk, mekkorát változott, ha úgy tetszik „fejlődött” Pusztay János néhány esztendő alatt. 1994-ben az alapnyelv még „kiinduló állapot” volt, amelyet „a szakember csak retrospektív módon nyilváníthat alapnyelvnek”, 1997-ben viszont „pusztán rekonstrukciók révén megalkotott hipotetikus posztulátum”-nak mondja, amelyről semmilyen ismeretanyaggal nem rendelkezünk, „csupán feltevéseink lehetnek”! (76) Már azt is elismeri, hogy a családfa-elméleten kívül vannak más hipotetikus (miért, a finnugor nem az?) modellek is”. Az „alapnyelv és az őshaza, szorosan összefügg egymással, azaz az egy nyelvcsaládba tartozó (kitalált) ősnép lakta a (feltételezett és kikövetkeztetett) őshazát. De - folytatja a szerzőnk 1997-ben - már „nem számolunk egységes őshazával sem”, sokkal valószínűbbnek ítéljük meg az ún. őshazalánc (?) meglétét „amely a Baltikumtól Nyugat-Szibériáig (!) tartott.” (77) Lényegében ezt az ötletet felvetette már 1994-ben is s akkor sem volt eredeti, hiszen például László Gyula elmélete is erre épült 1961-ben. (78)

A módosításra azért volt szükség, mert az elmúlt harminc évben a finnek (79) egyre határozottabban elutasították az ún. bevándorlás-elméletet és síkraszálltak amellett, hogy az ősfínnek sokezer év óta (9000 éve!) laknak mai hazájukban, tehát

folyamatosan lakják földjüket. (80) Kyösti Julku ezt így fogalmazta meg: „A dogmatikus felfogás szerint őseink Kr.u. 100-800 között vándoroltak be Észtországból Finnország területére. Ez a nézet nem helytálló, és csupán egy hipotézis volt. Miután elég hosszú időn át ismételték, feledésbe merült, hogy csak egy hipotézisről van szó, s magától értetődő igazságként kezelték.” (81) „A hagyományos felfogás a közös uráli őshazáról és a Volga menti finnugor őshazáról szóló (ugyancsak) hipotézis a dogmatikus felfogások, amelyek röviddel ezelőtt a nyelvészetben uralkodtak, lassanként megváltoznak.” A nyelvészek ekkor „találták ki” az őshaza-láncot, de ezek az engedmények többé nem elegendőek! (81) Így hiába okoskodik ki Pusztay János, hogy a finnugorok „középső csoportja lenne valahol a Baltikum és az Urál-hegység között. Ebbe nagy valószínűség szerint a mai permi nyelvek és a cseremisiz tartozik, továbbá elképzelhetőek olyan 'kóbor' népcsoportok (én a lappokat tudom ilyennek elképzelni), amelyek összekötő szerepet is játszhattak, hol ide, hol oda csapódva, „ K. Julku ugyanis a finn és a lapp népet egy nációnak tekinti! „Az ún. Keleti csoport, folytatja Pusztay, valószínűleg kb. azon a területen lehetett honos, ahová a ma még többé-kevésbé érvényes és elfogadott őshazaelmélet szerint az egységesnek vélt uráli őshazát rekonstruálják „ (83)

Pusztay János, noha kijelenti: nem kíván az én cikkemmel foglalkozni, hosszan taglal olyan kérdéseket, amelyekről én nem írtam,” (84) így a német-ellenességről, a zsidó-ellenességről (!) és a bolsevik-ellenességről, úgy tüntetve fal, mintha - sejtelmesen -a magyar-zsidó szembenállás napirenden tartása lett volna a célom. (85) Amint az alábbiakból talán kitűnik, egyáltalán nem erről volt szó. De más érvek hiányában nagyon is jól jött mind Pusztay Jánosnak, mind a másik bírálómnak, Láng Gusztávnak (86) a zsidó-kártya kijátszása,” (87) hiszen ezzel eleve a „szélsőségesek” közé lehet lökni a szerzőt. Holott, valójában, 1993-ban is és most is, csak azért tüntetem fel Szinnyei József hivatalos életrajzi adatai (!) alapján, (88) hogy ki kicsoda, mert egyáltalán nem közömbös, kik élezték ki az őstörténeti vitát s ehhez mikor fogtak hozzá?

Sed ne auctaritate, nisi id potius experimentum sit!” (89)

A finnugor kézikönyvek vagy a nagyközönségnek szánt összefoglalások (90) általában igen előkelő helyen említik meg, hogy a vogulok és az osztyákok, valamint a magyarok rokonságát már a XV. században észrevették, hiszen e rokonságot „Aeneas Sylvius Piccolomini 1458-ban elkészült *Cosmographia c. munkája* újságolja már”. (91) Az egyetemi hallgatók számára készített egyetemi jegyzet szerint, amelyet 60 szerző készített és a szerkesztést Hajdú Péter, Kristó Gyula és Róna-Tas András vállalta magára, Aeneas Sylvius Piccolomininek 1457/58-ban készült el kompilációja, az *Asia* (más néven *Cosmographia* vagy *Historia rerum ubique gestarum*) „, amelyben „egy oroszországi útról hazatért veronai kereskedőre hivatkozva azt írja, hogy az utazók a Tanais forrásán túl

magyarul beszélő, magyar szokásokat tartó pogány népet találtak.” (92) Azt mondhatnók, jelentéktelen, pici adatról van szó, mégis érdemes nagyon alaposan elemezni ezt a kijelentést, mivel így (is) fény derül a kutatók munkamódszerére és főleg a megbízhatóságára.

***

Aeneas Sylvius Piccolomini (1405-1464), aki 1458. augusztus 18.-tól I. Pius néven pápa lett, egyetlen olyan művet sem írt, amelynek a címe *Cosmographia* lett volna!

Életében nagy művei nem is jelentek meg. (93) Számos nagy könyvében korábbi szerzők munkáit kivonatolta vagy másolta, ám egyetlen művében sem szerepel soha az a Zsirai Miklós által már 1930-ban közismertté tett „adat”, hogy ti. „*Asiatici Hungari*”, azaz ázsiai magyarok a vogulokkal és az osztyákokkal volnának azonosak, mégpedig kétségtelenül”. (94)

Bár Zsirai a *Finnugor rokonságunk c.* munkájában hosszasan idéz latin forrásszövegeket, (95) mégis úgy tűnik, eredeti forrásokat kevésbé használt. II. Pius egyik legkorábban megjelent könyvében (96) szerepel az a hely, amelyre Zsirai is hivatkozik, ez pedig a könyv XXIX. fejezete. Szó nincs itt arról, hogy ez az egész fejezet „az ugorságnak van szentelve” (97) ellenben szó van az ázsiai szkítákról, az ő kegyetlenkedéseikről és ocsmányságukról. Szkíthia, ahonnan Atilla és hasonlóképpen a magyarok is származnak, mert a magyarok is szkíták, amiképpen azok magyar nyelven beszélnek. (98) Majd így folytatja: „az ázsiai Szkítiából vonultak Európába a hunok, azok a vad népek, akikről Jordanes és mások is azt állítják, hogy boszorkányoktól és démonoktól születtek, s akik minden barbár népet leigáztak a Tanais és a Duna között (99) Majd Heticus Philosophusra hivatkozva közli, hogy a szkíták is turkok, mégpedig azok legocsmányabb nemzete. (100) És hogy ne legyen félreértés, Ottó freisingi püspökre támaszkodva utal a frank Pipinnek az avarokkal megvívott legkegyetlenebb háborújára, akik hatszáz esztendővel később ugyancsak a Káspi- kapun törtek be Európába. (101) Nicolaus Segundin, aki a görög és latin tudományoknak igen nagy szakértője, (102) írásban nyilatkozott II. Piusnak a turkokról és az ázsiai szkítákról. (103) II. Pius pápának kortársa volt Thuróczy János (1435-1489?), Antonio Bonfini (1427-1501) és Petrus Ransanus (1428-1492) is. Thuróczy János Magyar krónikája (104) 1486-ban (105) jelent meg, Ransanus műve (106) 1490-ben lett befejezve, Bonfininál, az utolsó tárgyalt esemény időpontja 1496. Érdemes tehát beleolvasni ezen művekbe is, mielőtt folytatnánk II. Pius pápa kitételeinek vizsgálatát, mivel nyilvánvalóan mindhárman ismerték II. Pius munkáját, noha nem nyomtatott formában!

Thuróczy például szóról-szóra ugyanúgy ismerteti Heticust (Éthikósz), Segundinust (Secundinus) és freisingi Ottót, de meg is mondja: használta Pius pápa *Történelmét*. (107) Bonfini azonban az egyetlen, aki szembeszegül Aeneas Sylviussal, aki a

következőket állította: „Azt tartják, hogy a magyarok, akik a Duna partjain laknak, a szkíták nemzetségéből valók, nem mintha a hunoktól származnának, amit egyesek a szavak rokonsága miatt hittek, hanem másfajta magyaroktól, akikről Jordanes is megemlékezik. (108) Antonio Bonfini a következőket írta le: „A magyarok ugyanis a hunoktól, a hunok a leucusoktól vagyis a szkíták közül származó ázsiai albánoktól (alba: fehér hun, azaz heftalita!) vették az eredetüket Pius pápa visszautasítja ezt a nézetet, nem tudom milyen megfontolásból, hacsak nem azért, mert kitűnő látnok lévén elvileg tudta, hogy azokat az alemannokat, akiket oly nagyon és méltán kedvelt, a magyarok nemsokára könnyedén meg fogják hódítani, és nem vette jónéven, hogy ezeknek valamiféle nemes eredet jusson. Procopius azt hagyományozta, hogy a hunok az ephtaliták nemzetségéből valók, akiket leucusoknak, azaz albusoknak is nevez (109) Petrus Ransanus sokkal óvatosabban fogalmazott, bár világossá tette, hogy a magyar hagyományokat hitelesnek véli: „A magyarok mindenestre dicsekedhetnek azzal, hogy elérték, amit a hunok azelőtt sehogysem tudtak, ők ugyanis nem tudták kieszközölni, hogy uralmuk idején az ősrégi Pannónia nevet a nép emlékezetéből kitöröljék. Jól tudom, hogy egy bizonyos történetíró szerint semmi különbség sincs a hun és magyar elnevezés között, hanem azt a nemzetet latin néven, hungarnak, saját nyelvén pedig hol magyarnak, hol hunnak hívják. Én magam erről a dolgról nem mernék vitatkozni, nehogy úgy tűnjék, hogy szembeszegülök a saját nemzetük történetét megíró magyarokkal semmiképpen sem bocsátkozom vitába azokkal, akik másként gondolkodnak, kiváltképp a magyarokkal, akikről el kell hinnünk, hogy sokkal hitelesebben ismerik övéik történetét, mint én vagy bárki más, aki hazájuktól és nemzetüktől idegen. (110) Bonfini keményen rápirít a pápára: „ez a szentséges atya nem nézte jó szemmel, hogy a Szkítiából származó magyarok, akik az ausztriaiakat súlyos vereséggel és csapással sújtották, és alighanem sújtani fogják megint, ily nagy dicsőséggel ékeskedő őseket kapnak.” (111)

Már itt megjegyzem, mennyire tisztán látták száz évvel ezelőtt a finnugrizmus veszélyeit s mennyire élesen fogalmazott például a Századok c. folyóirat szerkesztője, Szilágyi Sándor éppen a fent idézett Procopius-féle adatokkal kapcsolatban: „Hunfalvy végzetes tévedését az ő finn-ugor elméletével Procopius fenti adatának lekicsinyléséből származtatjuk Nagy és végzetes tévedés rejlik abban, hogy Hunfalvy nagy tekintélye súlyával Procopius eme megbecsülhetetlen adatát kirekesztette és elértéktelenítette.” (112) De hogyan tették a finnugristák II. Pius leírását az obi-ugor-magyar rokonság „szenzációs elbeszélésévé”? (113) Úgy, hogy a teljes szövegrészt nem közölték, hanem csak kiragadtak részeket. Így tett Zsirai Miklós főművében, ahol jónéhány sort egyszerűen kihagyott, többek között azt a részt is, ahol II. Pius arról szólt, hogy Jordanes idejében, aki Justinianus császár korában élt, Pannónia még nem volt a magyaroké. Sokkal a hunok, a gótok és a langobardok után jöttek a magyarok a Dunához, kijövén Szkítiából, elűzván a korábban itt lakókat.” (114) Zsirai a bevezető mondat után nyomban ezt a részt idézi (115) „A mi veronaink, akit fentebb említettünk, a Tanais eredetéhez érkezett

meg, és az ázsiai Szkítiában, nem messze a Tanaistól olyan népek szálláshelyei vannak, akiknek a nyelve megegyezik a Pannóniában lakó magyarokéval.” (116) A finnugristák a forrásközlést itt, általában, befejezik és levonják a „kétségtelen” tanulságokat. Noha a forrás egyetlen utalást sem tartalmaz a vogulokra és az osztyákokra, Zsirai Miklós az ázsiai szkítákat nemes egyszerűséggel vogulnak és osztyáknak nevezi! „Aeneas Sylvius nem említi ugyan a Jugria szót, de kétségtelen (??), hogy az Asiatici Hungári néven említett nép a vogulokkal és az osztyákokkal azonos (?), és az Asiatica Scythia- ja az obiugor földre is értődött (?). Örök érdeme (!) Aeneas Sylviusnak, hogy fölfedezi, szabatosabban, elsőnek említi a magyar és az obi-ugor nyelvek rokonságát, de a szenzáció erejével ható (sic!) rokonításon és az „ázsiai magyarok” pogányságának, műveletlenségének hangsúlyozásán kívül szinte semmi lényeges adatot nem közöl.” (117)

II. Piusnak ezt a híradását megemlíti Thuróczy János: „II. Pius mondja, hogy beszélt egy veronai származású emberrel, aki éppen napjainkban (az 1480-as évek!) átkutatta Szkítia vidékét, és azt beszélte, hogy az ázsiai Szkítiában, ott ahol a Tanais folyó ered, a Pannóniában lakó magyarokkal egy és ugyanazon nyelvet beszélő emberre bukkant.” (118) Bonfini, amikor elmondja, mi mindent hordott össze a hunokról Jordanes, így fogalmazott: „Jordanis a vele ellenséges nemzetről, nem tudom, miféle szörnyűségeket hord össze, amelyeket a legtöbb évkönyvíró is elhisz, és vele együtt halandzsázik Pius pápa, szerintem igen nagy tudós, akit ugyanolyan érzelmek vezérelnek, mint Jordanist, nem hiszi, amit minden történetíró állít, hogy a magyarok a hunoktól erednének, azt írja, hogy a magyarokat és a szkítákat a nyestbőr-kereskedés tette ismertté. Ez a szentséges atya tanúságra hív egy veronai polgárt, aki azt mondta, hogy amikor a Tanais forrásánál járt, ott magyarul beszélő népre bukkant. A mi isteni Mátyásunk, szarmata kereskedőktől értesült ugyanerről, követeket és kutatókat küldött oda, hogy a rokon népet, ha lehet, átcsábítsa a folytonos háborúságtól meglehetősen elnéptelenedett Pannóniába, ami ugyan eddig nem sikerült, de ha megéri, bizonyára megvalósul.” (119)

A finnugristák sem Petrus Ransanus, sem Antonio Bonfini megjegyzéseit nem vették figyelembe, sőt azt sem vizsgálták meg, egyáltalán ki lehetett ez a veronai szerzetes és miről írt még II. Pius? Pius pápa elmondja, hogy „a Szent Ferenc rendből több istenfélő, a szentségekben és a tudományokban járatos tanító férfiú el akart menni hozzájuk {ti.az ázsiai magyarokhoz}, mivel tudták a nyelvüket, azért, hogy Krisztus szent evangéliumát hirdessék, ám ezt megtiltotta az az „úr”, {fejedelem?}, akit Moszkva jelölt ki s aki a görög hitetlenség szennyében leledzett és rossz néven vette, hogy az ázsiai magyarokat a latin egyházhoz kössük és a mi szertartásainkhoz szoktassuk.” (120)

Sylvius olyan fontosnak tartotta ezt a magyarok és az ázsiai szkíták (vogulok-osztjások) közti rokonságra és nyelvi azonosságra vonatkozó észrevételt, hogy a

Commentarii c. önéletrajzában is megismételte.” (121) II. Pius főművében (122) valójában ezt írta: „Egyesek Magyarországot Hunnariának mondják, a magyarokat pedig a hunoktól származóknak gondolják, mintha a hunok maradékai a mi korunkig megmaradtak volna? Tudomásunk szerint a Tanaison túl, annak forrásvidékétől nem messze, az Ázsiai Szkítiában mindmáig megtalálható egy nép, amelyet magyarnak neveznek, és akiknek a beszéde semmiben sem különbözik a Duna mentén lakó magyarokétól. Azok őseinek mondják magukat, isteneiket barbár módon tisztelik, bálványokat imádnak, barbár szokásaik vannak és csak nem vadak módjára élnek.” (123) Ezután elmondja, hogy IV. Jenő pápa (1437-1437), akinek szándéka volt Krisztus hitének terjesztése,” a Magyarországból hozzá küldött istenfélő férfiakat kívánta útnak indítani keletre, ám ez az utazás nem valósulhatott meg, mert a közbenső, átvonulási területen lakó rutének (ti. oroszok), akik Istennek görög szokás szerint áldoznak, ezt megtiltották. A keleti magyarok inkább maradjanak meg a bálványimádás tévelygésében, mintsem a római egyház ritusának ajánlják magukat. (125) Zsirai nyomban Thuróczy krónikájára hivatkozik, mondván: „Az az újdonság, hogy (126) Jugria a magyarok őshazája (?), Jugria voguljai-osztjájai (?) a délnyugatra költözött magyarok visszamaradt testvérei (?), a XV századvég és a XVI. század földrajzi és történeti irodalmának elmaradhatatlan kellékévé, közhelyévé vált. Magyarországi visszhangját Túróczy krónikájában 1488-ban halljuk először.” Thuróczy János megemlíti ugyan Pius pápa történetét, ám Szkítiáról, a Tanais forrásvidékéről beszél, ahol ugyanazon nyelvet beszélők élnek. Többet nem mond.

II. Pius pápa műveit úgy írta, hogy mások munkáiból „kivonatolt”, magyarán összeollózta az anyagát korábbi szerzők közléseiből, általában a legcsekélyebb kritikai rostálás nélkül. Erre jó példa a „mi veronaink” kifejezése is, Munkáiban csaknem mindig Pliniust nevezi Veronensis-nek, mivel C. Plinius Secundus Kr. sz. előtti 20-ban Verónában született. (127) Műve elején utal arra is, hogy „a mi veronaink” kifejezés Caius Iulius Solinus egyik követőjére vonatkozhat. Solinus ugyanis csaknem teljes egészében Pliniust követi. (128) 1993-ban, amikor e könyv ezen fejezetéből egy részt hamarjában közzétettem, még a hagyományos írógép állt csak a rendelkezésemre, mivel azonban 1992. szeptemberétől lényegében 1993. decemberéig Grazban és Göttingában dolgozhattam, a tisztázati gépelést egy gépíró nő végezte el, bizony, sok hibával s ami ennél is súlyosabb vétségem, a leadott nyomdai anyagot nem néztem át. Eredeti szövegemben a „mi veronaink”-at Pseudo-Solinusnak (129) neveztem el, a gépelt példányon azonban a pseudo szó mindenütt kimaradt, így teljesen összemosódott a Kr. sz. utáni III. században élt Caius Iulius Solinus (130) és a Pseudo-Solinus személye. (131) Nagy a valószínűsége annak, hogy ez a bizonyos ál-Solinus valójában azonos volt Iulius Pomponius Sabinus-szal aki a XV. században Oroszországtól északra,

Jeges- tenger melletti ugari vagy ugri népre bukkant, (132) s akinek fő műve (133) 1480 táján elkészült. (134) Mindez azonban nem változtat azon a goromba hibán,

amely mind a Hunnia-ban, (135) mind az utánközlő Életünk-ben (136) olvasható, hogy ti. kortársa volt C. I. Solinus II. Piusnak! Tudományos életünkre eléggé jellemző, hogy amikor megjelentek a tanulmányom kritikái, (137) senki sem vette észre ezt az igen durva hibát. Majd látni fogjuk, nem kivételről van szó. A kutatók, általában, sokkal felületesebbek, mint elvárható és megengedhető volna.

***

59. Acsády Ignác, Nemzeti Újság 1895. május 12. vö. Bakay Kornél, A tudomány és minősítése.

Kapu 1999/09., 22-23.

60. Bakay Kornél, Fordulat a magyar őstörténet kutatásában. Hitel 9 (1996) 43.

61. Balatonszentgyörgy, Káptalantóti, Zamárdi, Somogyvámos, Somogyaszaló, Tengőd, Öreglak, Somogyjád, etc.

62. A történeti hűség kedvéért meg kell említenem, hogy a pályázatomat Róna-Tas András és Gulya János támogatta, igaz, nem tudhatták, hogy kutatásaimnak mi volt a valódi célja.

63. Götz László, Keleten kél a nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. Kettős mértékkel. A magyar őstörténet kutatás módszereiről és eredményeiről. Budapest, Népszava. 1990. Nagyon szégyenletesnek tartom, hogy Domokos Péter „egy magát őstörténésznek önátképzett börgyógyásznak” nevezte Götz Lászlót, s ezzel felsorakozott a vaskalapos tudósok közé. E viselkedésmódról kiválóan írt Gazdag László, Pityi Palkó lektorál. Kapu 1999/4. 10-14.

Nagyon is érdemes és tanulságos idézni tőle: „A tudós nagysága azon mérettetik meg, hogy meddig tudja akadályozni a tudomány a fejlődését.” „Elképesztő, hogy milyen magabiztossággal tudnak egyesek bírálni, 'értékelni' másokat, sommás ítéleteket mondani emberi gondolatokról. Többnyire olyanok, akiknek egész életükben egyetlen önálló gondolatuk nem volt és nem lesz!”

64. Götz id. mű 27. - Götz László nyomdokain haladva figyelemre méltó írást tett közzé Kuba Ákos, Széljegyzetek egy új magyar őstörténeti tanulmányhoz. Életünk 30 (1992) 863-872.

65. Padányi Viktor, Dentu-Magyarország. Buenos Aires 1963. - Új kiadása Veszprém, Turul, 1989. Padányi Viktorról lásd: Bognár József, Padányi Viktor és utókora. Pannon Front I (1990) 2. szám 5-10. Előadások Padányi Viktorról. Szerkesztette: Bognár József. Budapest, Veltelini Bt. 2000.

66. Legújabbán már omladoznak a „mérvadó kutatók” hadállásai az államiságunk kezdeteit illetően is. Kristó Gyula szerint vita van arról, hogy Szent István korában az állam jött-e létre, vagy pedig csak új típusú állam? Vö. Az államalapítás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999.,- Új szempontokat vet fel: Roman Herzog, Ősi államok: a hatalomgyakorlás eredete és formái. Fordította: Patay-Horváth András. Budapest, Corvina. 1999.

67. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Hunnia 44 (1993) 5-14., 45

(1993) 4-10.

68. Más kutató is rádöbben erre. Például: Makkay János, Egy amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról. Tractata Minuscula 9. Budapest, a szerző kiadása. 1997, 9.

69. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Életünk 32 (1994) 715-741.

70. Uott 741.

71. Pusztay János, Lettünk-e finnugorok? Életünk 32 (1994) 1071-1078. - Láng Gusztáv, hogyan lehetünk múlt századiak? Életünk 32 (1994) 1079-1085.

72. Vékony Gábor, A magyar etnogenézis szakaszai 1, Életünk 35 (1997) 260-276., 384-408.

73. Pusztay János, Lettünk-e finnugorok? Életünk 32 (1994) 1071. - Pusztay János 1995., január 24-i szombathelyi előadásában ismét kijelentette: „a nyelvrokonság kérdései túlmutatnak a tudományon. A veszély akkor jelentkezik, amikor a nyelvrokonság keresése ideológiai színezetet kap.”

74. Pusztay id, mű 1073.

75. Götz László. Keleten két nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből. I. Budapest, 1994, 56-157., 397-54 (1.

78. Pusztay János, Az uráli őshaza rekonstrukciójának egy lehetséges nyelvészeti modellje. Életünk 35 (1997) 410.

79. Uott 417.

80. László Gyula, Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest 1961.

81. Erre az új irányzatra Fodor István már 1977-ben felhívta a figyelmet, természetesen kitarva a hagyományos finnugor elmélet mellett, amelyet - szerinte - egyre jobban tudunk régészetiileg is igazolni. Fodor István, Az uráli és a finnugor őshaza kérdéséhez. (Régészeti áttekintés). MTA II. Osztály Közleményei 26 (1977) 289. A változó véleményekre jó példa Erdélyi István újabb nyilatkozata: Lovasnomád bankügylet. Erdélyi István: a finnekhez semmilyen közvetlen közünk nincs. Magyar Demokrata 2 (1998) 4. szám 46-47.

82. Kodolányi János, A finn etnogenetikai kutatások. Magyar Tudomány 87 (1980) 388. - Szij Enikő, Újra kell-e írni a finnugor őstörténetet? Magyar Tudomány 97 (1990) 264-265 - Rédei Károly id. mű (1999) 25 skk. Kalevi Wuk feltevésével foglalkozik, akit véletlenül sem nevez áltudományos dilettánsnak, mert ehhez nincs bátorsága.

83. Kyösti Julku, A finnugor népek kialakulása. Történelmi Szemle 38 (1996) 369.

84. Uott 373-374. - vö. Klima László, Az uráli őshaza kutatásának története. In: Nyelvrokonaink. Bp. 2000, 18.

112

83. Pusztay (1994) id. mű 1076-1077.

84. Pusztay (1994) id. mű 1073: „Hangsúlyozni szeretném, hogy ezt Bakay nem mondja, de „,

85. Arról természetesen nem írtak egy sort sem, hogy a finnugrizmus első hazai képviselői elsősorban valóban németek és zsidók voltak, amint erre határozottan rámutatott Vásáry István, A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. Magyar Tudomány 87 (1980) 370. A XIX. századi súlyos magyar-ellenesség leghírhedtebb képviselői: Franz von Löher, Friedrich Rudolf Heinze, Eduard Glatz, Herder és Wattenbach, akik szerint Magyarországot a németek és a szlávok varázsolták virágzó országgá, a magyar föld minden értékét a németeknek köszönhetjük, a magyarságnak nincs is egyéb történeti szerepe, mint előkészíteni a németek tömeges letelepedését a Kárpát-medencében. vö. Pukánszky Béla, Német polgárság magyar földön. Magyarságismeret. IV. Budapest, Franklin társulat. é.n. 117-120., 168-172. Ugyanerről a témáról írt kommunista színezettel Agárdi Ferenc, A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. Budapest, Faust. 1946, 235-237. Paul de Lagarde szerint a magyar nép csak arra jó, hogy a csontjaival kövezzék ki a németiség számára a történelem országútját. I. Lipót magyar király azt mondta: „ereimet nyitnátam fel, ha tudnám, azokban egyetlen csepp vér találtatik, mely a magyaroknak kedvező: „ Idézi: Polányi Dezső, A magyar királykérdés. Budapest, Atheneum. 1928, 182.

86. Láng Gusztáv, Hogyan lehetünk műtszázadiak? Életünk 32 (1994) 1079-1085.

87. Láng id. mű 1080: Bakay Kornél lapszéli jegyzetei lelkiismeretesen közlik a finnugor tábor tagjairól, ki volt közülük zsidó, ki volt német. E származáskutatás (?), mely inkább ízléstelen, mint tudományos Ugyanez tudományos, ha ők művelik: Nyelvrokonaink. Bp. 2000, 453-494.

88. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. I-XIV. kötet. Budapest 1891-1914.

89. Ne a tekintély, hanem inkább a valós tények számítsanak!

90. Boros János-Rapcsányi László, Vendégségben őseinknél. Budapest, Gondolat. 1975, 1 I.

91. Hajdú Péter, A magyarság kialakulásának előzményei, Nyelvtudományi Értekezések 2. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1953, 5: a finnugor rokonság eszméje már a IX. században felmerüli Halogalandi Ottokár útleírásában, majd Ae. S. Piccolomini-nél, etc. S mi a Forrás? Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937, 472-473. (reprint kiadásban: 474-475.) S mi a forrása Zsirainak? Szinnyei József, Magyar nyelvhasznítás. Finnugor kézikönyvek. III. Budapest. Hornyánszky. 1909, 16.-Hegedűs József óvatosabban fogalmazott: „Úgy tudjuk, hogy Aeneas Sylvio Piccolomini (1405-1464) célzott először arra „ - vö. Hegedűs József, A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. Nyelvtudományi Értekezések 56. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1966. 66.

92. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba. I/2. Szerkesztette: Hajdú Péter, Kristó Gyula, Róna-Tas András. Budapest, Tankönyvkiadó. 1976, 195. A sorozat öt kötetből áll, 1976-1982 között jelent meg. - Zsirai Miklós, A magyarság eredete. In: A magyarság őstörténete. Szerkesztette: Ligeti Lajos. Budapest, Franklin. 1943, 31: a Cosmographia 1458-ban jelent meg. Zsirai Miklós, A modern nyelvtudomány magyar úttörői I. Sajnovics és Gyarmathi. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1952, 10: a Cosmographia 1503-ban jelent meg. - Ezt az adatot másolta át könyvébe Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962, 8-9.

93. Johann Heinrich Zeller, Grosses vollständiges Universal- Lexikon. Band 28. Graz, 1961. 564-566, - Meyers Enzyklopädisches Lexikon. B. 18. 733-734. -Az általában megbízható Universal Lexikon Ae. S. Piccolomini 14 munkáját sorolja fel cím szerint, elsőként éppen azt említve, hogy legfőbb művének címe: Cosmographia, azaz Historia rerum ubique gestarunt, locorumque descriptio. (566. oldal) Ez a megállapítás azonban téves, valójában a 9. pontban felsorolt műről van szó: Historia Asiae minoris et Europae, amely először 1531-ben jelent meg, és nem

1571-ben, amint a lexikon állítja: Wir haben dieses Pabst Schriften in einem Bände, so 1571 zu Basel gedrückt worden. Kortársai elismerték II. Piusról, hogy okos és ügyes politikus volt: ein überaus beherzter und kluger Mann und die wichtigsten Angelegenheiten zu tractieren geschickt gewesen, ám ennek ellenére ifjú korában igen kedvelte a női hálószobákat és egy fiút is nemzett: er ist seiner Jugend der Liebe der Freuenzimmers ergeben gewesen, und einen natürlichen Sohn gezeugt habe. A lengyel Johann Dlugoss „poeta laureatus”-nak nevezi. illetve „in arte poetica et oratoria plurimum eruditus”-nak. Joannis Dlugossi seu Longini canonici cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. Torn. IV. Cracoviae 1877. 691.-Tom. V Cracoviac, 1878, 278. II. Pius művei egyébként első ízben nem 1707-ben, hanem 1700-ban jelentek meg Helmstadtban, kiadója pedig, lohann Melch. Sustermann volt. (Zsirai Miklós 1930-ban megemlíti egy Opera Geographica et Historica. Helmstadt MDCIC (!) munkát: Jugria. 1985, 62.) E gyűjteményes munkában látott napvilágot II. Pius alábbi néhány műve: Aeneas Sylvii episcopi Senensis, postea Pii Papae II., Historia rerum Friderici III. imperatoris. - Epitomae decadum blondi Ab inclinatione Imperii ad Joh. XXIII. Papae tempora. - In libros Antonii Panormitae poetae de dictis et factis Alphonsi Regis memorabilibus. commentarius. - Opera Geographica et Historica. Az Opera c. munkának adta a kiadó (!) 1700-ban a Cosmographia seu rerum ubique gestarum historiant, locorumque descriptio címet. Minderről a kiadó a Praefatióban (id. mű 1700- 3-6.) pontosan beszámolt. A szöveg betűről-betűre azonos az 1531. évi kiadás szövegével. Az európai rész a 218-374. oldalak közötti anyag, amelynek az itteni címe: In Europam sui temporis varias continentem historias_ - Az Enciclopedia Italiana XXVII. kötet (Rom 1935) 312. oldalán: Historia rerum ubiyue gestarum locorumque descriptio. 1551. 1571 „piu nota col titula di Cosmographia. non ben digesta mole di appunti eruditi.” Nagyon jellemző, hogy egy nagy példányszámú ismeretterjesztő könyv hátsó borítóján ezt a szöveget emelték ki: „Aeneas Sylvius Piccolomini a XV. században egy veronai szerzetes észrevételét örököltte meg. miszerint a magyar nyelv rokona a vogulnak és az osztjáknak. - Pusztay János, Az ugor-török háború. Budapest, 1977. 147. és a hátoldal. II. Pius hatalmas levelezését Rudolf Volkan adta ki: Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, In fontes rerum Austriacarum /FRA/ B. 61. Wien. 1909, 13. 62.- 1909., B. 67. 1912.. B 68. 1918. Mint siennai püspök és mint II. Pius pápa is szoros kapcsolatban volt a magyarokkal. Leveleiben igen ritkán szólt a régmúltról. Egyszer 1463-ban megemlíti, hogy a magyarok is Ázsiából származnak. FRA B.68. Wien 1918 201.

94. Zsirai Miklós: Jugria. Finnugor népképek 1. Nyelvtudományi Közlemények 42 (1930) 61. Reprintben: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 174. 1985.

95. Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Az urali nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja: Zaicz Gábor. Budapest, Trezor. 1994, 477-478. Az eredeti kiadás éve: 1937.
96. Pii II.. Pori. M., Asiae Europaeque elegantiss. descriptio mire festiuitate tum vetet tum recentium res memoratu dignas complectens maxime quae sub Frederico III. apud Europeos Christianicum Turcis, Prutenis, Soldano et ceteris hostibus fidei, tum etiam intese varia bellorum eventu commiserunt. Salingiaci, „Cleopatra”. 1531. Ezen 500 oldalas kisalakú könyvhöz hozzákötötték (Bibliothek der Universität Graz) a következő 165 oldalas munkát: Aeneae Silvii Senensis de Bohemorum origine, ac gestus historia variarum rerum narrationem complectens. Salingiaci 1588.
97. Zsirai (1985) id. mű 62. - Pii II., Asiae. 1531, 68 skk.
98. De Asiaticis Scythís et eorum ferocitate, unde Attilas de eorum foeditate et quomodo Hungaros velint esse Scythas, quomodove quidam Hungária lingua sint loquentes.
99. Ex Asiatica Scythia migraverunt in Europam Hunni, feroces populi, quos Jordanus et alii nonnulli, ex mulieribus magis et daemonum feminae natos crediderunt: qui transmissa Meotidae, omnem barbariem inter Tanaim el Danubium occupavere. - Pii II. Asiae 1531, 68. - Jordanes eredeti szövegét lásd: Jordanis, Romana et Getica. Monumenta Germaniae Historica (MGH) V. Berolini 1882, 89.
100. Scytharum quoque genus est Turcarum foedíssima gens, qui ut Heticus Philosophus tradit in Asiatica Scythia ultra Pyriceos montes et Taracontas insulas, contra Aqulionisubera sedes patrias habuere. - Pii II, Asiae 1531, 69.
101. Otto historicus, qui Phrasingensis fuit episcopus, tradit Turcas imperantibus Graecis, ac regnante apud Francos Pipino, annis ab hint supra excentis, Caspias portas egressos, cum Avaribus ferocissima pugna, multis utrinque desideratis, conflixisse.
102. Velencében a Tízek tanácsának írnoka volt 1438-1462 között.
103. Nicolaus Segundin multa eruditione praeditus, graecas ac latinus literes apprime callens, de Turcis ad nos scribens, Asiaticos Scythas illos esse fatetur. Uott 69-70.
104. Thuróczy János, A magyarok krónikája. Az 1486-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva. Fordította: Horváth János. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1978.

105. 1488-at ír Kulcsár Péter: A. Bonfini, A magyar történelem tizedei. Budapest, Balassi Kiadó. 1995, 1013. és Szinnyei József is: Magyar írók élete és munkái. XIV. Budapest, Hornyánszky V. 1914, 144. h.

106. Petrus Ransanus, Epithoma rerum Hungarorum. Id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova II. Redigit Antonius Pirnát. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977. - Magyarul: Petrus Ransanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1985.

107. Vö. Mályusz Elemér, A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest, 1907.

108. Ferunt Hungaros, qui Danubii ripas incolunt, Scytharum genus esse, non quasi ab Hunnis orros quod propter verbi cognationem aliqui crediderunt, sed ab aliis Hungáris, quorum Jordanus meminit, qui Gothos eos dicit, suo tempore fuisse, propter commercium pellium Mardurmarum. Pii II, Asiae 1531, 70. -E résznel is tetten érhető Aeneas Sylvius Piccolomini felületessége, hiszen az eredeti Jordanes-szövegrész így szól: Hunugori autem hint sunt notí, guta ab ipsis pellium murinarum venit commercium -a hunugorokat (onogurokat?) ismerték, minthogy mormota-prémekkel kereskedtek. MGH V. Berolini 1882, 63.

109. Antonio Bonfini. A magyar történelem tizedei. Fordította: Horváth János. Budapest, Balassi Kiadó. 1995, 40

110. Petrus Ransanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Budapest, Európa. 1985, 101-102. Az eredeti latin szöveg: Epitoma rerum Hungarorum. Budapest, 1977, 91-93: At vero ego nequaquam eis reluctor, qui sentiunt aliter, Hungáris praesertim, quos credendum est multo magis ad vivum res eorum pernoscere quam vet me vel quemvis alium ab eorum patria ac gente alienum. - Sajnálatos, hogy Bonfini, Rerum Ungaricarum decades-e nem kétnyelvű kiadásban jelenhetett meg!

111. Bonfini Bp. 1995, 49.

112. Zichy Jenő ázsiai expedíciója. Századok 29 (1895) 475-476.

113. Zsirai Miklós, A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1952, 10.:. az ázsiai szkíták a manysik és a chantik ősei” - ilyen egyszerűen kijelentve!

114. Fuit autem Jordanus sub imperio Iustiniani, quo tempore nondum Pannóniam Hungári attigerant, longe post Hunnos, Gothos ac Longobardos, Hungári Scythiam egressi, ad Danubium pervenere: puisique prioribus incolis suo loco dicemus. - Pii II, Asiae 131, 70. Az Opera geographica et historica. Helmstadii MDCXC: kiadás

57. oldalán ez a szöveg bővebb: Hungári Scythiam egressi..., incolis, aut sub jugum missis, regnum sibi facere, de quibus suo loco denemus.

115. Zsirai Miklós id. mű (1985) 60

116. Noster Veronensis, quem supra diximus, ad ortum Tanais pervenisse retulit populos in Asiatica Scythia, non longe a Tanai sedes habere rudes hoies et idolorum cultores, quorum eadem lingua sít cum Hungáris Pannoniem inculentibus. Pii II, Asiac 1531, 70.

117. Zsirai Miklós, Jugria. Finnugor népnevek I. Budapest, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 174. 1985, 61-62.

Zsirai Miklós a továbbiakban is „természetes egyszerűséggel” azonosítja az ázsiai magyarokat a vogulokkal és az osztyákokkal, így fogalmazva: „Aeneas

118. Thuróczy id. mű 39.

119. Antonio Bonfini id. mű 1995. 61-62. - vö. Szabó Károly, A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, Ráth Mór. 1869, 10. - vö. Bakay Kornél, A nemzeti királyeszmé az Árpád korban. Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 72-77.

120. Voluisse quae cum plerisque sacrarum, literorum professoribus vicis religiosis, et ex ordine beati Erancisci, qui linguam illam nossent, eo porticisci, et sanctum Christi Evangelium praedicaret: sed prohibitum a dno (domino), yuem Mosca vocavit, qui cum esset graeca perfidia maculatus egreferebat Asiaticos Hungaros, latine coniungi ecclesiae, et nostris imbui ritibus. Pii II. Asiae. 1531, 70-71.

121. Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest, Trezor. 1994. 477.

122. Pii Secundi Pontificis Max., Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt. a R.D. Gobellino vicario Bonnen. iamdiu compositi, et a R.P.D. Francisco Band. Picolomineo Archiepiscopo Senensi ex vetusto originali recogniti. Et Sanctiss. D. N. Gregorio XIII. Pont. Max. divati. Romae, 1574. 750 oldalas mű. Jellemzőnek tartom, hogy Zsirai nem tünteti fel a latin idézetének pontos helyét, csak egy lapszámot ad (324. o.), ámde milyen könyv 324. oldala ez?

123. Hungariam nonnulli quasi Hunvariam et Hungaros pro Hunnis dictos putant, tamquam Hunnorum reliquiae ad aetatem usque nostram perduraverint. Nos compertum habemus, ultra Tanais /m/ non procul a fontibus eius, in Asiatica Scythia populos usque hodie reperiri. qui Hungári appellantur, quorum sermo nihil ab eo differt, quo circa Istrum habitantes utuntur. Illi patentes horum se dicunt, Deosque more Gentilium, et idola colunt, rituque barbarico, ac propemodum ferino vitam agunt. Pii II. Commentarii 1574. 596. -- Julianus barát jelentéséből tudjuk,

hogy a Magna Hungária-béli rokonaink a XIII. században sem voltak bálványimádók: Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványokat sem imádnak. In: Napkelet felfedezése. Nemzeti Könyvtár. Közreadja: Györfly György. Budapest, Gondolat. 196, 43. - Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Magyar Ritkaságok. Sorozatszerkesztő: Szalai Anna. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1986, 68. - Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam, sed nec ydola venerantur.

124. IV. Jenő pápa térítési tevékenységéről J. Dlugoss is beszámolt az 1433., az 1439. és az 1440. esztendőnél: Joannis Dlugossü seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae. Intr. I. Zegota Pauli. Cura el imp. A. Przewdziecki. IV. Cracoviae 1877. 493-494., 611-612., 624-626.

125. Eugenius quartus Pontifex maximus ad cultum Christi traducere conatus est: missis ex Hungaria nobis propinquiori viris religiosios, qui verbum Dei praedicarent, et notam illis facerent baptistmi gratiam: interiacentes Rutheni transitum vetavere, qui Graecanico ritu Deo sacrificantes, perire potius in errore idolatras voverunt, quam Romanae ritum Ecclesiae ad eos deferri. -Akí összeveti Zsirai szedett-vedelt latin szövegét a mi idézeteinkkel, nyomban észreveszi, miért nincs pontos bibliográfiai adata Zsirainak!

126. A Jugria-kérdéskört lásd később.

127. Johann Heinrich Zedler, Grosses vollständiges Universal-Lexikon. B. 28. Graz 1961, 846-841.

128. Iulius Solinus Plinium secutus. Pii II. Asiae.,. 1531. 93.

129. Bakay Kornél, Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, Tradorg-Tikett. 1994, 30.

130. Pauly-Wissowa, Realenzyklopedic X. 823-838.

131. Igen jellemző, hogy a nagy kritikus, Rédei Károly, akadémikus, egyetemi professzor id. mű (1999) 79-80. oldalán egyáltalán nem veszi észre ezt a goromba szarvashibát, sőt! taglalja.

132. Joseph Markvart, Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Länder aus dem 10. Jahrhundert. Ungarische Jahrbücher 4 (1924) 296 skk. - vö. Gombocz Zoltán, A magyar őshaza és a nemzeti tudomány. Nyelvtudományi Közlemények 46 (1923-1927) 178.

133. In Vergilium Commentarii. 1554.

134. Besenyő Sándor, Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint? Magyar Történelmi Szemle 3 (1972) 214-215.

135. Hunnia 44 (1993) 7.

136. Életünk 32 (1994) 720.

137. Életünk 32 (1994) 1071-1085.

Először vizsgáljuk meg, ki volt C.I. Solinus? II. Pius is elmondja, hogy Indiától Hispániáig körülutazta a Földet, (138) és bár általánosan használták műveit kézi másolásban és nyomtatásban, (139) csak az utazó szemével nézte a világot, leírásaiban viszont döntő mértékben a Kr.sz. utáni I. században élt C. Plinius Secundust és Pomponius Mela-t kivonatolta. (140) 70 fejezetből álló főművéből minket különösen Szkítia (caput 12-19.) érint, valamint Armenia, Média, Hyrcania, Szogdiana, Parthia leírása. Mivel Melat és Pliniust kivonatolta és másolta, ezért már a későközépkorban „Plinius majmának” „' nevezték. Solinus tehát jóformán semmi újat nem alkotott, Kérdéses persze, helyes volt-e Pseudo- Solinusnak neveznem a veronai szerzetest, aki - Moravesik Gyula szerint (142) 1447 előtt járt Oroszországban. Elméletileg Pomponius Sabinus (alias Latus) vagy a firenzei Paolo Toscanelli (1397-1482) is azonos lehet a veronaival.

Pomponius Mela műveinek középkori kiadásai végre fényt vetettek arra is, honnan vették a kompilátorok II. Pius fő művének Cosmographia elnevezését? P. Mela művének címe ez, (143) amelyet C. I. Solinus magyarázatokkal látott el. (144) Sem Plinius, sem Mela, sem Solinus nem ismerte a magyarusokat, ők csak Szkítiáról tudtak, arról is csak közhelyeket. (145) Az azonban bizonyosnak látszik, hogy C. I. Solinus járhatott a Tanais (Don?) (145/A) forrásvidékén, az viszont, hogy Pseudo-Solinus, azaz az ún. veronai szerzetest járt-e ott, kérdéses. Mindenesetre a XV. században Georgiász Gemisztósz Plethon görög filozófus és humanista az alábbi megjegyzéseket fűzte Sztrabón Geographicon jához: „úgy értesültünk, hogy Szarmatiától északra az északi óceán egyik öblébe., ömlik egy nagy folyó, a Dvina, amelynek forrásaitól a Tanais (Don) forrásáig húzott vonallal lehet Európát Ázsiától elhatárolni Az öböl környékén lakik egy nyomorúságos nép, amelyet permieknek neveznek, akik csupán vadászatból élnek. Úgy értesültünk, hogy ugyanott, ezektől keletebbre és kissé délebbre más nyomorúságos népek is vannak, amelyeket mordivóknak és mecoráknak neveznek, s amelyek többnyire hallal táplálkoznak ama tavakból, amelyek körül laknak, s ahonnan kiindulván a Káspi-tengerbe ömlő Ra (Volga) folyó keletről jövő ága felé folyik.” Laonikósz Chalkokondylesz pedig még azt jegyezte fel: „A permiek a szarmaták fölötti északi területen laknak, határosak a szarmatákkal, és a szarmaták ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a permiek.” (146)

Mindebből világosan kitűnik, hogy II. Pius adatait a vogul-osztyák és a magyar nép rokonságát illetően egyáltalán nem lehet felhasználni, hiszen Plethon sem „ázsiai magyarokat” mond, hanem permieket, mordvinokat és mescserákat. Másrészt az is tény, hogy a középkorban a nyugati szerzők is tudtak arról, hogy két Magyarország volt: az egyik Európában, a másik Ázsiában. Ők természetesen Szkítiát írtak, (147) de némelykor Hungária-t is. (148) Nem kétséges, hogy szkíták alatt magyarokat értettek, erre mutatnak II. Pius szavai a székelyekről: igazi szkítáknak mondják ezeket a magyarokat, akiknek jámbor ősei az Ó-Magyarországból jöttek el (149) Ezt a bizonyos másik Magyarországot már II. Pius Juharianak is nevezi, amiért Otnokócsi Fóris Ferenc (150) bírálja Aeneas Sylviust. (151) Akárki volt is „a mi veronaink”: kereskedő, szerzetes vagy közelebből nem ismert személy,” (152) a Tanain (Don) mentén a XV, században semmiképpen sem találkozhatott a vogulokkal és az osztyákokkal, akik - némelyek szerint csak a legújabb időkben, (153) mások szerint 1300 tájától (154) - már az Urál hegység keleti oldalán laktak. (155) Amennyiben II. Pius pápa, és nyomában az ő munkáit kivonatolóak megbízható adatot jegyeztek fel,' (156) az csakis a Julianus-féle baskíriai magyarokra vonatkozhat, amint erre már sok évtizeddel ezelőtt kitűnően rámutatott Bendefy László: „ezt a forrást tehát ki kell emelnünk a Jugria-irodalomból és odahelyezni, ahová való: a Baskíriára vonatkozó kútfők közé.” (157)

Akik azonban vaknak teszik magukat, hamarosan valóban nem is látnak!

Jugria

Több, mint hat évtizede a finnugristák egyik fontos őstörténeti bizonyítékként taglalják Jugriát, amely szinte meghatározza a magyar őshaza helyét is. (158) Maga a tudományos ötlet Mathias Miechovius krakkói kanonok műve (159) alapján, Hunfalvy Páltól (160) származik, aki - C. Lehrberg nyomán (161) ' - az ugor, jugor, Ugra, Jugra neveket azonosnak véelve, Jugriát a vogulok és osztyákok szibériai földjével azonosította, erőteljesen hivatkozva egy XVI. századi „szemtanúra”, Sigismundus von Herberstein-re (1486-1553), (162) Miksa és V Károly német császárok és I. Ferdinánd magyar király moszkvai követére, aki - úgymond - 1516-ban, majd 1529-ben felfedezte Jugaria-t vagy Juharia-t, ahonnan a magyarok származnak, és ahol még magyarul beszélnek. A Kézai krónikájában olvasható regnum Jorianorumból „erőnek erejével Jugor-országot akar csinálni Hunfalvy úr szemében ez a Joriana nagy találmány, és ezért az után kellett látnia, hogy ennek a Jugriával való azonosságát bebizonyíthassa. (163) Miechoviust magyar kortársai nem fogadták lelkesen, Szamosközy István például ezt írta róla: „A magyarok ázsiai hazájáról eddig senki sem mert pört támasztani, mint kevésbé vitás dologról, Mathias Miechovon kívül, aki a magyar nemzet eredetét könnyelmű vakmerőséggel az északi tájaknak nem tudom micsoda zugaiba taszította be.” (164) Vásáry István e kérdéskört röviden így foglalta össze: „a magyarok ősi lakhelyeit Jugriában vélték megtalálni. Ennek az új elméletnek az alapja pedig megint egy

népetimológiai összekapcsolás volt. A Jugria- elmélet a 15. század végén keletkezett s virágzását a 16-17. században érte el. Ez az elmélet az ősi magyarokat összekötötte Jugria lakóival (Jugria az orosz Jugra területnév latinosított formája), mely terület az Észak-Urál nyugati és keleti lejtőin terül el.” (65) „A magyar nyelv eredeti fészket a régi Ugor-országnak vagy Juharia-nak, Jugoriának déli határaitra kell tenni. Ugor, Jugor ország a Nagy Iván (Mátyás királyunk kortársa) általi hódítása előtt 16.000? mérföld területű volt, a szélesség 56-67 fok között”. (166) Hunfalvyt követve Zsirai Miklós fújta fel a kis léggömböt óriási hőlégballonná, amely bár manapság egyre több lyukat kap, még létezik.

Manapság a Jugra névvel a Hérodotosznál említett jürkákat már nem kapcsolják össze, (167) őket legújabbán a szamojédok valamilyen rokonainak vélik, (168) illetve magyarok elődei is lehetnek (!?), (169) de azért érdemes Herberstein könyvét is alaposan feldolgozni, mert nagyszámú hamisságra derül fény. Hunfalvy Pál egy Baselben kinyomtatott 1554. évi második kiadásra hivatkozik, (170) amelyet átvett gr. Kuun Géza is. (171) Ez a könyv Hajdú Péternél már 1549-es kiadási évvel szerepel, (172) persze Zsirai nyomán. Zsirai Miklós adatai itt is pontatlanok, csak zengzetes fogalmazásai tündökölnék: „ [S. Herberstein] szeretett volna a közvéleménybe felszívódó (vajon a XVI. századi magyar királyság közvéleményére gondolhatott a szerző!?) ugor rokonítás végére járni. Aggályoskodás nélkül (?) tanítja ő is, hogy a magyarok Jugriából költöztek le Pannóniába.” (173) Ezt már 1850-bon „egészen hibás hypothesis”-nek nevezte Wenzel Gusztáv. (174)

Herberstein első követségi utazása valójában 1517-ban volt, és önéletírásában csak annyit mond, hogy a „Jugritzek” Permfában magyarok lennének. (175) Utazásairól, életében, részletes beszámoló nem jelent meg! Először Bécsben nyomatták ki 1557-ben úti beszámolóját, amelynek tartalmát tulajdonképpen a könyv címdala jelzi: Moszkva, a főváros. S. von Herberstein, etc. utazásai. A moszkvai kormányzóság és az azzal határos területek leírása s annak megmutatása, hogy ott miben hisznek, félig tőlünk eltérően, s hogyan fogadják és tartják a nagyköveteket és követeket, valamint a két különböző moszkvai utazásról. (176) Ebben a nagyalakú, oldalszámok nélküli könyvben a magyarokról nem esik szó.

Annál inkább szó esik az 1563-ban Bazelben megjelent könyvben, amelynek címdala felér a tartalomjegyzékkel: A moszkvaiak csodálatos története, amely bemutatja a nagy Oroszországot, Moszkva fővárossal és más nevezetes környező fejedelemségekkel együtt, a vallásokat, a furcsa szokásokat és a moszkvai rettenetes nagyfejedelem eredetét, férfias cselekedeteit, hatalmát, országrendjét azért, hogy megértsék mindazt, ami eddig nálunk, a német nemzetnél ismeretlen volt. (177) A bevezetés után egy kétoldalas térkép található ezzel a felirattal: Moscovia Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein, Neiperg et Gutenhag, anno MDXLIX. Az Urál hegységtől és az Ob folyótól keletre olvasható: Juhra inde

ungarorum origo, azaz: Juhria, ahonnan a magyarok erednek. A következő kétoldalas térképen az Oby Fluss mellé ez van írva: Iugra, unde Hvngari, Ivgritzi populi, alatta pedig: Grustinezi populi. Ezek a térképek azért érdekesek, mert a könyv szövegében Jugriát a szerző nem az Ob folyótól keletre helyezte! Besenyő Sándor kimutatta, hogy Herberstein politikai-diplomáciai okból Jugriát szándékosan helyezte az Ob-vidéki senki-földjére.” (178) Éspedig azért, hogy az orosz cár ne hivatkozhatson arra, hogy a magyarok hajdan az orosz fejedelmek alattvalói voltak. Ez a következtetés vitatható, azok a megjegyzések azonban, amelyeket Besenyő Sándor a sztárolt finnugrista Zsirai Miklósról tesz, elgondolkoztatók. Bőbeszédűnek és igen gyenge színvonalon írónak tartja őt, aki a „Jugria-kérdést lehető legteljesebben elhomályosította”, mivel a tudatosan hamisító Herbersteinre és Lehrbergre támaszkodik s lépten-nyomon elárulja, hogy „teljesen járatlan e kérdést illetően”. Ugyanakkor az állításai ellen szólókat (pl. Witsent) gúnyolódva leszólja. Erről mondja Besenyő: „Csodálkozni kell azon, hogyan írhatott le ily sorokat egy magyar egyetemi tanár!”

Sigismundus Herberstein tehát, aki Zsirai Miklós szerint tovább szötte az érdekes szálakat (179) azt állítja, bár az 1549-es jelzetű térképén nem ezt ábrázolja, hogy Jugria (Jugaria) a Pecsora és az Ob folyók között terült el. (180) Besenyő Sándor meggyőzően bizonyítja, hogy a finnugristák nemcsak abban tévedtek és állítottak hamisat, hogy az Ungaria és a Jugria szavak azonos jelentésűek, (181) hanem Jugria földrajzi fekvését illetően is, mivel egészében téves Jugria Szibériába helyezése. Jugria döntően mindig az Urál nyugati (európai) oldalán feküdt. Herberstein, akinek könyvét Bázelen másodjára is kiadták 1567-ben, (182) napjainkban is elsőrendű fontosságú forrásnak számít, ezért érdemes és szükséges állításainak utána nézni. (183) Olvassuk tehát S. Herberstein szövegét: „Jugaria fekvése az előbb leírt országok révén eléggé ismert. Az oroszok ezt (ti. Jugaria-t) h- val ejtik: Juhra s az itteni népeket juhricenek nevezik. Ez a Juharia, ahonnan a magyarok korábban kivonultak (?) és meghódították Pannónia országát, vagyis Magyarországot és sok más tájat Európában, elfoglalták azokat, Atilla fejedelmükkel együtt. Amikor először voltam követ Moszkvában és beszélgetésbe elegyedtem egy Georgius nevű emberrel, ugyanis így hívták a kicsit, aki Görögországban született, ez [az ember] egészen komolyan azt mesélte, mégpedig azért, hogy nagyfejedelmének az igazságosságát és a litván nagyfejedelemséghez, valamint a lengyel királysághoz fűződő jogigényét ismertesse, hogy a nagyfejedelem juhárjai és azok ősei sok idővel azelőtt Moszkvában laktak s a Meótiszi mocsarakhoz leereszkedtek, majd ezután meghódították Pannónia országát a Dunánál s ő utánuk magyaroknak neveztetnek. Ezt csak úgy akartam jelezni, ahogyan hallottam! Azt mondják, hogy a juhároknak mind a mai napig egy a nyelvük a magyarokkal, de ezt nem tudom, hogy így van-e vagy sem! S bár szorgalmasan kutattam azután, de nem jött senki abból az országból, akivel a szolgám (!), aki a magyar nyelvben igen járatos volt, beszélhetett volna. (184)

Herberstein tehát csak hallomásból értesült a fentiekről, mégpedig a szolgáján keresztül. A tudománya tehát édeskeveset ér, a finnugristák azonban ravaszul jártak el, mert idézik ugyan Herberstein szavait - de: latinul, ám Zsirai és Hegedűs József ezt a részt nem fordította le! (185) Herberstein maga sem nagyon adhatott hitelt e szóbeszédnek, mivel más helyütt elmondja, hogy Magyarországot a következő népek lakták: előbb a peonok, majd a gótok, ezután a hunok, ezt követően a longobardok, majd ismét a hunok (!), akikhez Szkítiából a magyarok is csatlakoztak. (186) A függelékben ugyan ismét előjön, hogy a tatárok szorították ki a permieket, a szibériaikat, a lappokat és a jugorokat onnan, ahonnan a magyarok is jöttek. (187) Herberstein szövegét latin nyelvű monográfiájában leköszölte gr. Kuun Géza, (188) ám nem fűzött hozzá leleplező kommentárt, mint ahogyan a finnugristák sem tették meg ezt soha. Egyedül Thury József mondta ki egyenesen és határozottan a véleményét s ez mindmáig irányadó kellene legyen: „Herbersteinnek az az egyetlen argumentuma, hogy 'azt mondják'. De hát elfogadhatja-e a történeti kritika bizonyítékul ezt? Az én erős meggyőződésem szerint ilyen tanúskodást nem szabad elfogadni a kritikával dolgozó történetírónak, aki pedig elfogadja és épít rá, az nem veszi komolyan a történelmet, csak játszik vele. Hiszen Herberstein maga bevallja, hogy nem állott módjában személyesen meggyőződni annak igaz voltáról, amit hallott, - és a történetíróink mégis elhitték az általa feljegyzett mende- mondákat! (189) Sőt, nemcsak elhitték, de a „hívőket” manapság is nagyra értékelik. (190)

De még Herbersteinen is túltesz a függelék író Georg Wernher, aki erősebben kimutatja a foga fehérlését, mint a magyar király követe és odavágja: „a mi magyarjaink még az eredetüket sem tudták volna, ha ti nem mutattátok volna meg, hogy Juhra, vagy ahogyan a többiek nevezik: Jugaria a moszkvaiak országa mellett fekszik, mégpedig az ő uralmuk és alávetettségük alatt, s amely helyről először a magyarok kijöttek és a nevüket is kapták. Bizonyára nem kételkedik senki abban, hogy Szkítiából jöttek, a nevüket illetően azonban biztosat nem lehet tudni, egyrésztől ugyanis azt mondják, hogy a hunok és az avarok keverék-neve, mások viszont valami mást gondoltak ki. Az igazsághoz azonban sokkal közelebb áll az, hogy a magyarok neve a Juhra-ból származik.” (191)

A XVII. században, ismereteink szerint, a Herberstein-féle híradásnak nem tulajdonítottak a történetírók sem különösebb jelentőséget. Az I. fejezetben tárgyalt Johann Weichard Valvasor például mindössze megemlíti, mondván: „von Herberstein úr, Ganguinus-szal és Mechovius-szal megegyezően azt jelenti, hogy az Északi Sark és a Jeges-tenger (!) felé van Permia országa, amelynek közelében van Juguria, amelynek lakói egykor még a magyarokkal azonos nyelvet beszéltek.” Mivel ezután Valvasor Rubruk és Plano Carpini adatait tárgyalja, nyilvánvalóan Baskíriára gondolt - bár a Jeges-tenger emlegetése zavaró. (192) A Jeges-tenger egyébként mások műveiben is felbukkan a magyarok kapcsán, tehát egy rossz közhelyről van szó. (193)

A finnugristák felfogásának jellemzésére igen alkalmasnak találom Hegedűs József összefoglalását: „Végeredményben azt vagyunk kénytelenek látni, hogy - bár a nyelvünk rokonalanságát enyhítő felfogások a helyes irányba (?) mutattak - a két évszázad (ti. a XVI. és XVII. század) folyamán ez a jelentős felfedezés (?) nem tudott tovább fejlődni, nem tudott a holtpontról mozdulni.” [Most tessék figyelni!] „Ha esetleg Herbersteinnek sikerült volna egy jugriai (feltehetően egy vogul) embert találnia, a helyzet másként alakulhatott volna. Kétségtelen, hogy nagy szerepe van az Urál-vidék felé mutató őshaza-hagyománynak, valamint a Jugria (Juhra, Jura, Ugra, Jugor, Ugor) és a Hungar, Ungar, az orosz Vengr stb. szavak nem éppen a véletlent sugalló (!) összecsempésének.” „Nem elvi, hanem objektív nehézségek tették úgyszólván lehetetlenné a nyelv- és néprokonságról való meggyőződést. A korhangulata' és a feltételezés (?) csekély meggyőző ereje, a mi kedvezőtlen viszonyaink (?) nem jelentettek elegendő indítékot (?) ahhoz, hogy valaki (talán elsősorban a magyarok közül) egy Kőrösi Csoma Sándor-szerű vállalkozásba kezdjen. A problémát természetesen az is nehezítette, hogy a nyelvrokonságunkat illetően nem csak helyes iránymutatások hangzottak el. Ezek között abban az időben eligazodni érthetően szerfelett nehéz volt.” (194)

Harminc esztendő kellett ahhoz, hogy az Ungri-Jugri, ugor jugor népnevek etimológiai összekapcsolását maguk a finnugristák vessék el, nevezzék tévesnek, s hogy végre leírják ezt a mondatot: „A finnugrista Zsírai a 20. században felmelegítette a Jugria-tant hasoncímű könyvében, ám munkáját, értékes részei ellenére, alapvetően elhibázott irányúnak tartom.” (195)

138. Julius Solinus ubae testimonium adducit, qui universae partis terrae meridianae quamplurimi propter solis ardorem perviam negaverunt (facta vet gentium vet insularum commemoratione, ad confirmandae fidei argumentum) omne mare quod ab India usque in Hispanium retro Aphricam cingit, navigabile affirmavit, adiectis stationum locis, et spaciorum modo praescripto. Pii II, Asiatic 1531, 4.

139. Fő művét: a Collectanea rerum memorabilium-ot Mommsen adta ki. A legkorábbi nyomtatott munkáját J. Camers adta ki Bécsben 1520-ban, majd 1538-ban együtt jelent meg Pomponius Melával: C. Julii Solini Polyhistor, Rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus. Huic ab argumenti similitudinem. Gombocz Zoltán, A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények 45 (1917-1920) 185: egy velencei 1508. évi kiadást említ. - J. H. Zedler, Grosses vollständiges Universal-Lexikon. B. 38. Graz, 1962, 586: főműve 1473 és 1621 között jelent meg több kiadásban. - Pomponii Melae, De situ orbis. Libros tres, fide diligentiaque summa recognitos, adiunximus. Basiliae. 1538. E. Vincius Poitier-ben 1554-ben jelentette meg Solinust.

140. De corographia libri tres, - Kreuzfahrt durch die Alte Welt. Zweisprachige Ausgabe von Kai Brodersen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 1994.
141. J. H. Zedler, Grosses vollständiges Universal-Lexikon. B. 28. Graz, 1962, 586: Er lebte nach dem Plinius und hat seinem Buche fast nichts anders gethan, als daß er den Plinius ausgeschriebcn, weswegen er auch insgemein des Plinius Affe genennt wird.
142. Moravcsik Gyula, A bizánci Plethon a finnugor népekről. Magyar Nyelv 41 (1945) 70.
143. Pomponii Melae, Cosmographia orbis situ. Liber primus - Liber tertius. Basiliae 1538. Megjegyzendő, hogy Cuspinianus, De caesaribus atque imperatoribus romanis Opus insigne: Ab innumeris, quibus antea scatebat, mendis vindicatum. Francofurti 1602, 425: Pomponius Mela főművének címét Geographia-nak írta!
144. Mela munkája együtt jelent meg Solinuséval és II. Piuséval: Pii Pont. Max. Decadum blondi epitome, qua omnis ab inclinato Romanorum imperio historia, quae coepit fere anno Christi quadríngentesimo septimo, per miile et amplius annos, miro compendio, citra obscuritatem tamen, complectitur. Basíliae, Ioann Bebelius. 1533.
145. Melae, Cosmographi 1538, 219. - Corographia (Hrsg. K. Brodersen) 1994, 86.
- 145/A. Ne feledjük el, hogy Ptolemaiósz a Jaxartészt (Szir-Darja) nevezte Tanaisnak, Harmatta János szerint tévesen: A hunok eredete. Antik Tanulmányok 43 (1999) 230-231.
146. Moravcsik id. mű 66-68.
147. Solini Polyhístor id. mű 1538, Duplex est Scythia, una ín Asía, alía in Guropa.
148. Uott 292.
149. Scythas veros esse Hungaros aiunt, quorum patentes prími ab antiqua Hungária profecti fuerint. PII Il., Commentarii 1574, 597.
150. Újabbán már kedvező szavakat is olvashatni róla, vö. Vásáry István id. mű (1974) 266-267. Voigt Vilmos, A magyar ősvallás fogalma. In: Honfoglalás és néprajz. Szerkesztette: Kovács László, Paládi Kovács Attila. A honfoglalásról sok szemmel IV, Főszerkesztő: Györffy György. Budapest, Balassi. 1997, 303.

151. Otrokócsi Fóris Ferenc, *Origines Hungáricae, seu liber, qua vera nationis Hungáricae origo et antiquitas, é veterum monumentis et linguis praesipuis, panduntur: Indicatio hunc ad finem fonte tum vulgariū aliquot Vocum Hungáricarum, tum aliorum multorum Nominum, in quibus sum: Scythia, Hunnus, Hungarus, Magyar, Jász, Athila, Hercules, Ister, Amazon, etc.* Franequerae 1693, 261: Ae. Sylvius /Papa secundus Pius/ circa anno Domine 1454 de Hunnorum et Hungarurum antiquis sedibus, et subsecutis migratinnibus prodiderit. - 264, 269: Per alteram Hungáriam, in Scythia, intelligit hic Sylvius eam, que hodie Juhra vel Juharfa vocatur, ultra fluvium Volgam, in Asia. Sed ea longissime adhuc distat ab ortu seu fontibus Tanais, verses Septentrionem et Orientem.

152. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/2. Budapest, Tankönyvkiadó. 1976. 195. Zsirai Miklós, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. I. Sajnovics és Gyarmathi, Budapest, 1952, 10.-uő Jugria. Budapest, 1985, 62.

153. Vékony Gábor, *A magyar etnogenézis szakaszai*. I. *Életünk* 35 (1997) 274., II. 404.

154 K. B. Wiklund, *Finno-Ugrier*. In: *Reallexikon der Vorgeschichte*. Hrsg. Max Ebert. 111. Berlin Walter de Gruyter Verlag. 1925. 353-354.

155. *Az osztyákok őslakosok Szibériában: Ferdinand Heinrich Müller, Historisch-geographische Darstellung des Stromsystems der Wolga*. Berlin, I,überitz. 1839, 302. - Gulya János, *Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről*. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 119: „ úgy látszik, hogy a vogulok Perm városa és a Csuszovája folyó vidékéről délen, az Urálon át keleti irányban települtek, észak felé pedig az Urálon innen húzódtak északra, majd át Szibériába.”

156. II. Pius maga is hangsúlyozza, hogy a Kelet előttünk ismeretlen! -Orientem nobis incognitum. Pii II, *Asiae*. 1531, 5.

157. Bendefy László, *A magyarság és Középkelet*. Budapest, 1945, 268-286. -Sajnálatos, hogy Vásáry István, *A Volga-vidéki magyar töredékek a mongol kor után*. In: *MÓT* Budapest, 1977, 284-on nem említi meg Bendefy László nevét, holott pontosan ugyanarra az eredményre jutott, mint ő- 32 évvel korábban!

158. Boros János-Rapcsányi László id. mű (1975) 51 skk.

159. Mathias Miechovius, *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana, et de contentis in eis*. Cracoviae 1517. Libri II: *Accipe primo, quod Juri a Juhra regione Scythiae, de qua oriundi exiverunt: vocati sunt, et usque in nostra tempora*

a Bohemis, Polonis et Slavis Hungári appellantur, ab aliis autem Hugui (Hugni) tandem et Hungári dicti sunt. Accipe secundo, quod idern linguagium et loquela, pronuntiatioque acuta sunt luhrorum in Hungária, et illarum qui in Scythia in Juhra degunt. Verum Hungári in Pannónia christicolae sunt, et politiores, abundantioresque in omnibus. Juhri autem in Scythia usque adhuc idololatrae sunt et agrestes. Accipe tertio, quod Iuhra septentrinnalissima est absque altissimis et inaccessibilibus montibus in fine terrae iuxta Occanum septentrionis Juhra de qua egressi sunt Iuhri, a posterioribus Huni et Hungári dicti, A szöveget közölte Gombos F. Albin, Catalogus fontium historiae Hungáricae aevo ducum et regura ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII. Tomus II. Budapestini 1937, 1608 skk.

160. Hunfalvy Pál (1818-1891) bölcséleti doktor, kir. tanácsos, a m. főrendiház tagja, a m.t. akad. igazgató tagja. 1827-ig a magyar nyelvben teljesen idegen volt. Vö. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. IV. Budapest, 1896, 1415-1428. h.

161. C. Lehrberg, Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands. Sankt Petersburg, 1806.

162. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest, MTA. 1876, 261-263.

163. Vámbéry Ármin, A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvi Pál bírálati megjegyzéseire. Budapest, MTA. 1884, 31.

164. Magyar Nyelv 4 (1908) 328.

165. Vásáry István, Középkori elméletek a magyar őshazáról. Életünk 35 (1997) 1143

166. Hunfalvy Pál. „Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?” Budapest, MTA. 1883. 21.

167. Szádeczky- Kardoss Samu. A magyar őstörténet és bizánci forrásai, Magyar Tudomány 87 (1980) 353. Klíma László id. mű (1999) 7-24.

168. Vékony Gábor. A magyar etnogenézis szakaszai I. Életünk 35 (1997) 389

169. Harmatta János, A magyarság őstörténete. Magyar Tudomány 97 (1990) 250.

170. Rerum Moscovitarum Commentarii Sigismundi Lib. Baronis in Herberstein, stb. - Hunfalvy Pál id. mű 262., 27. jegyzet

171 Com. Géza Kuun, Relationum Hungarum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. 1. Claudiopli 1892, 64.

172. Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962, 9.

173. Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937. és 1994, 479.

174. Wenzel Gusztáv, Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum I (1850) I. 497.

175. Sigmundus Freiherrn von Herberstein, Selbst-Biographie. Fontes Rerum Austriacum (a továbbiakban: FRA) -- Oesterreichische Geschichts-Quellen. B. t. Scriptorum. Wien, 1885, 129: 1 Durch das gross Permia, und über ain Bross vasser und Gepürg, die baide sy petzora (Pecora) nennen, ist vill mer dann vierhundert meill dahin zuraitten. Und dann khumht man zu den Jugritzen. Das sollen die rechten Hungern sein, davon sy Iren ursprung haben.

176. Moscovia der Hauptstadt. In Reissen durch hern Sigmunden Preyhern zu Herberstain Neyperg und Gutenhag, Obristen Erbkamrer und öbristen Erbtruckhsessen in Kärnten, Römischer und

Hungern, und Behaim Khü. Mai. u. Rat Camrer und Presidenten Jer Niederösterreichischen Camer zusammen getragen. Samdt des Moscoviter gepiet und seiner anrainer beschreibung und anzaigung, in wen si glaubens halb mit uns nitgleichhellig. Wie die Potschafften oder Gesanten durch si emphanen und gehalten werden, samdt zwaien unterschiedlichen Raisen in dic Mosqua. Wien, 1557.

177. Moscoviter wunderbare historien: in welcher deß treffentlichen Grossen land Reußen, sampt der Hauptstadt Moscauw und andere nammhaftigen umligenden fürstenthumb und stetten gelegenheit Religion seltsame gebreüch: Auch deli erschrockenlichen Großfürsten zu Moscauw haerkommen mannlichetathen gewalt und landsordnung auff das fleyßigest ordenlichen begriffen: so alles bißhaer bey uns Teütscher nation unbekandt gewesen. Erstlich durch den wolgeborenen herren Sigmunden Freiherren zu Herberstein Neyperg und Gütenhag. Basel, 1563.

178. Besenyő Sándor, Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint? Magyar Történelmi Szemle 3 (1972) 231-234.

179. Zsirai id. mű (1980 61. - uő (1952) 11.

180. Die rechte landstraß gehn petzora, Iugaria und biß zu dem fluß Oby. - Herberstein id. mű 89. Az Ostjug (Szuhána) a Jug mellékfolyója, mindkettő a Pecorába ömlik.

181. Különösen határozottan állítja ezt Zsirai Miklós, Jugria. Budapest, 1985, 106. oldalon.

182. Az 1563-as kiadás 215 oldalas, az 1567-es 236+6 oldal regiszter - 242 oldalas. A többletet Georg Wernher munkája jelenti Magyarország csodálatos vizeiről.

183. Madzsar Imre, A magyar-ugor rokonság irodalmához. Magyar Nyelv 18 (1922) 17-18.

184. Herberstein id. mű (1567) 94: Der landschaft Iugaria gelegenheit ist auß vorerzelleten landen genügsam bekannt: Reüssen die sprechen dieses wort mit einem 'h' auß: Juhra, und nennen diese völker Juhrici. Es ist eben dieses Juharia auß waelche vorhin die Ungaren zogen, das land Pannónia pder Ungerland eroberet, und vyl andere landschaft in Europa mit samtirem fürsten Attila eingenommen. Als ich erstmalen in Moscoviten Legat gewesen und man in die handlung kommen erzellet Georgius so der klein genennet und in Griechenland erboren, ganz ernstlich damil er seines Großfürsten gerechtigkeit und anspruch zu dem Großfürstentum in Littaw und dem königreich Poland außführen möchte, daß die Juharen des Großfürsten, und errahnen vorzeiten in Moscow gewonet und sich an den Mäotischen muß niedergelassen haben, nach diesem haben sie das land Pannónia an der Thunaw eroberet, und jene Jungaren geheissen. Dieses hab ich allein woellen anzeigen, wie ich es gehört hab. Man sagt es haben die Juharen noch auff den heütigen tag ein sprach mit dem Ungaren. Ich weiß aber nicht, ob diesem also seien oder nicht. Dann ob ich wohl fleißig noch geforschet, hab ich doch keinen auß den selbigen land mögen ankommen mit welchem mein knecht (!), so der ungarischen sprach wol erfahren, rede halten möchte.

185. Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest, 1994, 479. Ezt a trükköt szívesen alkalmazzák manapság is, például Rédei Károly id. mű (1999) 89-90. oldalon, ahol Sayce, Kramer, Römer és Hayes idézeteit angolul és németül közli, de magyarul nem! Mégpedig azért nem, mert éppen nem azt mondják, mint amit a szerző sugalmazni kíván!

186. Vorzeytten haben mancherley völker in Ungaren gewonet, als namlich die Peones, damach die Gothen, demnach die Hunnen, auff dise die Langeparden, noch disen wider die Hunnen, zu welchen auch auß Scythia die Ungaren kommen.
-Herberstein id. mű (1567) 216.

187. Uott 226.

188. Com. Géza Kuun, Relationum I. Claudiopoli 1892, 64.

189. Thury József, A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok 30 (1896) 681.

190. Lásd például: Fokos Dávid, Zsirai Miklós. Magyar Nyelv 51 (1955) 403-405. - Hegedűs József; A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. Nyelvtudományi Értekezések 56. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1966, 67: Új színfoltot jelentett a rokotalan magyar nyelv hovatarozásának feltárásában a jugriai nyelv kapcsán Sigismund Herberstein báró híres könyve, amely elhomályosította (!) még Micchovi munkáját is. -Békés Vera, „Nekünk nem kell halzsíros atyafiság!” - Egy tudománytörténeti mítosz nyomában. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jena és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991, 89, 92.

190. Es hetten auch unsere Ungaren gar noch jren ursprung nit gewüsset, wann jr nit angezeigt das Juhra oder wie es die anderen nennend Jugaria noch bey der Moscowiten land gelegen, und jrer regierung und erworffen von welchem ort zu erst die Ungaren gezogen, und jren nammen entpfangen. Man zweyfet wol nit, das sy auß Scythia haerkommen: man weiß aber deß nammens halben nit eins: dann ein theil sagt es were ein vermischeter nam von den Hunnis von Auaris, die andere aber haben sonst etwas erdacht. Es fist aber der warheit vil gemaeßer das Ungaren nam kommen von Juhra haer. - Herberstein id. mű (1567) 240.

192. J. W. Valvasor, Die Ehre dess Herzogtums Crain. II. Laibach, 1689, 223: In der Relation deß Herrn von Herbersteines, ingleichen beun Gaungino und Mechovio wird gemeldet, es lige am äußersten Nord-Eck gegen Eis-Meer zu das Land Permia und nahe dabeí Juguria, dessen Einwohner noch damals mit den Ungarn einerlei Sprache geredet.

193. Joannes Cuspinianus, De caesaribus atque imperatoribus romanis opus insigne. Francofurti 1601, 144: quo tempore Ugri, qui Hunni dicuntur, glacialis Oceani accolae, querendo sedes Pannónias ingressi sunt.

194. Hegedűs József, A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. Nyelvtudományi Értekezések 56. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1966, 68.

195. Vásári István, Középkori elméletek a magyar őshazáról. Életünk 35 (1997) 1143-1144.

A finn-magyar rokonítás

A nyelvhasznítás, mint módszer G. W. Leibnitz (1646-1716) nevéhez fűződik, (196) akit a finnugristák is fölös számban idéznek. (197) Megteszik ezt a másik német hírességgel, Wilhelm von Humboldt-tal is, de arra nemigen hívják fel a figyelmet, hogy ő a magyar nyelvet elválasztotta a többi ún. finnugor nyelvtől, mert

nem látott szorosabb kapcsolatot közöttük. (198) A magyar nyelvhasználat történetét Pápay József dolgozta fel, (199) akinek a felfogását nyomban megismerhetjük, ha elolvassuk egyik nyitó mondatát: „Ma már szertefoszlott az a köd, amely oly sokáig rajta ült a finnugorságon és előttünk áll a finnugor nyelvtudomány díszes palotája. „Nos, e díszes palota alapjai igencsak hitvány anyagból készültek, hiszen mind Leibnitz, mind Sajnovics János azt állította, hogy a finn-magyar nyelvrokonságot már, Comenius Amos János hirdette 1657-ben, holott Comenius egy szót sem írt erről a kérdéstről! (200) De hasonlóképpen járunk, ha a másik „hírességet”, Johann Tröster esetét vizsgáljuk meg.

Sajnos, 1993-ban, a mintafejezet megírásakor Tröster munkáját még nem volt módomban eredetiben kézbe venni, ezért ráhagyatkoztam Zsirai Miklós „nagy szabású, mindmáig tudománytörténeti szempontból is alapvető kézikönyvére”, (201) aki a következőket vetette papírra: „Tröster János a *Das alte und neue Dacia c.* könyvében (1666) a nemzeti elfogultságot és a népszerű szittyai rokonság délibábját (sic!) kárhordató megjegyzésekkel kapcsolatban figyelmeztet a finnel való hasonlóságra. Rövid állítását egy- két szóegyeztetéssel is igyekszik bizonyítani, ezek általában hibásak, de az ocsu között egészséges szem is akad (sic!): *ein Metall Finnländisch waski heisst, das heisset ja ungarisch vas.*” (202) Tröster munkáját átnézve világossá vált, hogy 1/ a nevében nincs l betű, (203) 2/ a könyv címe nem egyezik Zsiraiéval, (204) 3/ nem kárhordatja a „szittyai rokonság délibábját”, (205) nem ír egy szót sem (!) a finn-magyar” nyelvrokonságról, (206) hanem azt fejtegeti, hogy a germán nyelv is és a magyar nyelv is szkíta nyelv. Mindezt részletesen taglalja Hegedűs József, (207) csak elfelejti megemlíteni Melich János cikkét és Pápay József munkáját, aki ugyan nem olvasta Tröster könyvét, de a lényegét észrevette. (208) Általában hivatkozni szoktak Martinus Fogelre (1634-1675), aki elsőként készített finn-magyar-lapp szójegyzéket, (209) s 33 szóegyeztetéséből 23 - állítólag - ma is helytálló, ámde itt is csúsztatás van, mivel ezt a szójegyzéket a finn Emil Setälä csak 1888-ban találta meg a hannoveri könyvtárban, ahogyan egy mai finnugrista fogalmazott, „végzetesen (?) későn ahhoz, hogy befolyásolja a korabeli nyelvész-társadalmat”. (210) Ettől függetlenül (?) Róna-Tas András bátran így fogalmaz: „A sokféle és egymással ellentétes, ellentmondó rokonításnak volt egy pozitív szerepe ebben az időben. Felvetette ugyanis olyan szempontoknak a szükségességét, amelynek alapján eldönthető, hogy a sok elmélet közül melyik a helyes. A szavak külső hasonlóságán alapuló rokonítás nem járt meggyőző eredménnyel. Jelentős lépés volt tehát, amikor a nyelvtani elemek hasonlósága is szerepet kapott, a kérdés eldöntésében. Úttörő volt ebben latin nevén Vogelius, németes nevén Martin Fogel, *De lingua Finnica observationes* (1669) című műve „ (211) Ámde, hogyan lehetett úttörő mű ez, - az asztalfiókban?

Nos, akkor most már igazán következzen egy „nagy ágyú”, egy valóságos sarokkő, egy olyan könyv, amelyet érdemesnek tartottak arra, hogy 1730 után 1975-ben is

megjelenjen, mégpedig Szegeden, hiszen szóhasonlításait az MSzFE rendszeresen idézi! (212) „A kiszélesedő látóhatárt egyre több olyan munka jelzi, melyeket finnugor nyelvhasznítás és a finnugor népek kutatása történetében előkelő hely illet meg, mindenekelőtt Philip Johan Strahlenberg említendő.” (213) „Az összes finnugor nyelvek rokonságát legelőször Strahlenberg állította és bizonyította szóegyezésekkel.” (214) Strahlenberg svéd kapitány 1709-ben a poltavai csatában esett orosz fogságba s igyekezett hasznosan eltölteni hadifogságának 13 esztendejét. Egyrészt sok feljegyzést készített, bár kézírata, útban Szibériából Moszkvába, elveszett, másrészt könyvekből is gyűjtött adatokat. (214) Első munkája, a *Prodromus* 1726-ban jelent meg, de csak négy évre rá tudta elkészíteni fő művét, amelynek már a címe is sokat mondó: Európa és Ázsia északi és keleti része, és ennyiben az egész orosz birodalom, Szibériával és nagy Tatárországgal együtt, az ókori és újabb kori történeti-földrajzi leírása, sok más ismeretlen híradással bemutatva és még soha napfényre nem került *Tabula Polyglotta*-val [kiegészítve] a tatár népek harminckét féle nyelvéről, egy kalmük szótárral, de különösen egy nagy és helyes térképpel a nevezett országokról és egyéb különböző rézmetszetekkel az ázsiai oldal ókorára vonatkozóan. Az Oroszországban töltött svéd hadifogság alkalmával saját gondos utánjárásával és további utazásokkal összegyűjtötte és elkészítette Ph. J. von Strahlenberg. (316) Erre a 436+16 (regiszter) oldalas B/5-ös formátumú könyvre érdemes nagyon ügyelni, mert egyrészt jól leleplezhetők a finnugristák mesterkedései, súlyos pontatlanságaik, másrészt pedig kiderül, milyen és mekkora tudománya volt ennek a derék svéd katonának, akit az elmúlt évszázadokban „megdönthetetlen érvelésű tudóssá” léptettek elő.

Strahlenberg szép kiállítású könyvét 21 kép és a könyv legvégén egy kihajtható nagy táblázat egészíti ki. Ennek a táblázatnak a *Harmonia Linguarium* nevet adta a szerző. A tatár nyelveket hat osztályba (I-VI) sorolta.

Közbevetőleg érdemes itt röviden kitérni a nyelvek osztályozásának XVIII. századi - XIX. század-eleji módszerére, amelyet a Tudományos Gyűjtemény 1827. évi kötetéből veszünk. Az első osztályba sorolták ekkoriban az egyszótagú nyelveket (kínai, a tonkini, tibeti, sziámi [tai], a burmai, a laoszi és kambodzsai). A második osztályba vették az indosztáni nyelveket: a szanszkrit, a prakrit, a maláj, etc., valamint a médiái nyelvekkel (a zend, a pehlevi [a parthus királyok udvari nyelve!], a párszi, a perzsa, a kurd, az afgán, etc.) és az ún. szemita nyelveket (arameus, asszír, a babilonias káld, szír, galileai, szamaritani, a föníciai, a zsidó, etc), valamint az indogermán-szláv nyelveket. A harmadik rendbe az ázsiai „nyelvcsaládokat” vették, így a csud nyelveket (finn, lapp, lív, észt, cseremis, csuvas, mordvin, votják, permi, zürjén, vogul, osztják), a magyart, (217) az albániai szkipetárt, a kaukázusi nyelveket (a szamojéd, az örmény, a grúz, abház, cserkesz, osszét, ingus, lezg), a tatár nyelveket (török, mandzsú, tunguz, mongol, turkomán, üzbég, tadzsik, karakalpak, baskír, csuvas, kirgiz, etc.), a szibériai nyelveket és az

ázsiai szigetek népeinek a nyelveit (maláj, japán, etc.). 1827-ben, tehát Strahlenberg könyve után közel száz esztendővel is alig tudtak valamit a szibériai nyelvekről: „A hegyes Tatárország, és a Jeges-tenger között otthonos Siberiai nyelvekről is keveset tudunk. Hogy a Mongolok Dschengis Chan alatt ezen tájakig nyomultak, s nyelveket itten más nemzetek is eltanulták, bizonyos, de melyek azon nyelvek, melyek tőlük eredtek, meghatározni nehéz. Azon nyelvek, melyeknek Európa és Asia szélein élnek újabb származásúak, s nem Mongol eredetűeknek látszanak lenni. Némely nyelvek, mint a Kama körül a Permiáké, az Uraltól északra a Mongoloké, Irtsich és Ob táján, az Osztiákoké, a Volga bal partján a Tscheremisseké, Oka és Volga mellékén a Morduinoké, olly sok finn szavakkal bírnak, hogy nem kevesektől annak leányinak tartatnak.” (218) 1940-ben az uráli népeket már finn, ugor és szamojéd ágra osztották, az altáji népek közé pedig a következő nyelveket sorolták: török-tatár, mongol, tunguz, mandsu, japáni és koreai. (219)

Strahlenberg azt írja, „hogy azonban a tatárokról összegezve valamit előre mondjak, akkor tudnivaló, hogy Európa és Ázsia fent említett északi és keleti részén a fő népek hat osztálya található, akiket azonban Európában összefoglalóan tatár név alatt hoznak, és úgy tekintik, hogy 1, az európai földön a mardvinok, cseremiszek, permiek, votjákok, Ázsiában pedig az oda elhatolt vogulok, oszkjákok és a „barabinczi népek”, tehát a finnek, a lappok, az észtek, a magyar-székelyek (sic!) és a kevés megmaradt lív Kurlandban, ezek mind, kezdetben egy népet tettek ki., és az ősidőkben a hunokhoz vagy únokhoz tartoztak, akik azonban nem tatárok. Egyébként is a hun név nem a saját nevük, hanem csak [általános] elnevezés.” (220)

Az I. csoport: ezek a népek mindannyian a felső-magyar (?) és a finn nemzethez tartoznak, amelyeknek egymással azonos dialektusa van. Azért van az első kettő így feltüntetve, hogy az utána következő többi hatot, amelyek, az orosz birodalomban, részben Európában, részben Ázsiában laknak, össze lehessen velük hasonlítani. Az ókorban ezeknek az ősei a hunok vagy únok voltak. (221) Strahlenberg 61 magyar szót sorol fel és hasonlít össze a finnel, a vogullal, a mordvinnal, a cseremisszel, a permivel, a votjakkal és az osztyákkal. (222) Ez édeskevés, és valamennyi idézett szó, kivétel nélkül, gyalázatosan rossz és zagyva. Ez önmagában még nem volna rettentő nagy vétek, hiszen a svéd kapitány egyáltalán nem tudott magyarul, ámde a többi „vizsgált” nép nyelvét sem ismerte! Sőt, azt az ősrégi módszert sem tudta alkalmazni a népek és nyelvek megkülönböztetésére, hogy összehasonlítsa a Miatyánk szövegét különböző nyelveken, mivel itt egyetlen nép sem ismeri a Miatyánkot és még kevésbé tudja elmondani, de miért? Azért, mert „ezek a népek olyan buták, mint az állatok és a tolmácsolással is kétszer annyi fáradságot okoztak nekem.” (223) A szibériai népeket tehát mélyen megvetette s ezt meg is indokolja: „azért, hogy ezeknek a népeknek a nemzeti nyelvét (genus linguae) egyáltalán érintsem, azt kell tudni,

hogy ezek a népek, mivel más nemzetektől nagyon elkülönülnek, nagy egyszerűségben élnek és laknak, és a nyelvükben azoknak a szavaknak a negyedrészevel sem rendelkeznek, mint amivel mi európaiak bírunk.” (224) Az osztyákokat Szibéria legostobább (leghülyébb) népének nevezi az Ob és az Irtis mentén! (226) Szóhasonlításai, amelyeket ma is (!) nagyra értékelnek, (226) elemista gyermekek előtt is nyilvánvaló számárságok, hiszen nála magyarul az egy - ecki, a négy - nelli, a nem, nemzedék - sogoek (?!), a város - keritit, az eső - saude (?), a nyelv - nyelo, a láb - lap, a vaj - wau, a mocsár - fon (?!), a vásár - terwein (?), a tojás, a mony - meny, etc. etc. Ehhez képest a legelvadultabb amatőr „sumerológus” is akadémikus! S most újra felmerül a kérdés: miért esett 1975-ben a választás ennek a könyvnek az újrakiadására? Ugyanezt a kérdést számos esetben feltesszük még.

Martin Fogel, Sajnovics János, J. Fischer, etc. tárgyalásakor. Nem lett volna helyénvalóbb száz és száz más, valóban komoly és időtálló tartalmú könyv közül választani?

Letagadható-c a finnugor irányzat mindenkifeletti támogatása ma is? Többen idézik, magam nem tudtam utánanézni ennek az adatnak, hogy 1876-ban (vagy 1877-ben?) Trefort Ágoston akkori kultuszminiszter, állítólag jegyzőkönyvben is rögzítve, az alábbiakat mondta: „én az ország érdekeit kell nézzem és ezért a külső tekintély szempontjából az előnyösebb, a finnugor származás princípiumát fogadom el, mert nekünk nem ázsiai, hanem európai rokonokra van szükségünk. A kormány a jövőben csakis a tudomány ama képviselőit fogja támogatni, akik a finnugor eredete mellett törnek lándzsát.” (227)

Strahlenberg az összehasonlító táblázatához a következő útmutatót adja: azért, hogy megmutassam ennek a táblázatnak a használatát és a használhatóságát, vegyük csak példaképpen az első, vagyis a hun nemzetet és gyűjtsük ki a magyar-székelyek és ennek számneveit, a következő hat hunnal együtt és akkor azt találjuk, hogy ezeknek a magyaroknak és finneknek, amazokkal azonos a nyelvük. A magyar és a finn a négyes számot nelly-nek mondja, a másik hat ugyanezt nillának, nille-nek, nelet-nek, nial-nak és így tovább, ejti ki. Ez, ennek megfelelő (?) egyéb más történeti híradásokkal (?!) egyetemben, eléggé bizonyítja, hogy ezek a népek az említett magyarokkal és finnekkel össze kellett tartozzanak. Leibnitz báró egyébként ugyanígy vélekedik, amikor ezt mondja: Ammianus Marcellinus és Tacitus adatai nyomán a hunok, a finnek és a magyarok rokonok. (228)

Mit bizonyít tehát Philipp Johann von Strahlenberg könyve? Valójában semmit, mégis magasztaljuk és újra kiadjuk. Ugyanakkor egyik bírálóm, Láng Gusztáv, számomra igazán teljesen érthetetlenül, arra buzdít, nem érdemes a múlt-béli dolgokat, hibákat, tévedéseket, gyűlöleteket felemlgetni, mert a nemzeti öntudat nem gyógyítható ilyen eszközökkel. (229) De miért csak nekünk, magyaroknak

nem szabad ezt tennünk? Más népek miért tarthatják elevenen akár évezredek valós vagy vélt sérelmeiket is? Miért tudományos a finnugristák legszerényebb eredményeit is felmagasztalni és nagy „megértéssel” kezelni, és miért tudománytalan kimutatni, ki mit állított és milyen bizonyítékai voltak? Miért tekintheti például a göttingai egyetem finnugor intézete legfontosabb feladatának J. E. Fischer, Szibériai szójegyzékének kritikai kiadását, amely a XVIII. században is elavult volt? Miért kell a szibériai vogulokból és osztyákokból minden áron „legközelebbi rokont” csinálni, amikor másfél évszázada tudjuk, hogy felszínes nyelvrokonságon kívül semmi, de semmi közünk nincs e két kis néphez. (230) Nagy Géza teljesen tisztán és jól fogalmazott: „egyes jelenségek egyenesen arra mutatnak, hogy a vogulok (és az osztyákok) eredetükre nézve korántsem magyarfélék, azaz nem finn-ugorok, hanem a sarkvidéki népcsaládnak (talán a jenyiszeji osztyákságnak) egy olyan néptöredéke, mely még a történelem előtti időkben az északi ugorság - vagy mondjuk: az ősmagyarság - hatása alatt fölcserélte nyelvét egy északi ugor ősdialektussal, és ebből fejlesztette ki előbbi nyelvének soknemű befolyása alatt és részben szellemében mai ismert vogul (és osztyák) nyelvet. (231) Ma már eléggé tisztázott, hogy a vogul, osztyák és magyar nyelvi egyezések száma igen kicsi, a feltételezett kapcsolatok pedig tisztázatlanok. (232)

***

Amikor e fejezet egy részét közzé tettem 1993-/94-ben, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola két tanára különösen erősen elmarasztalt azért, hogy „hevesen kikeltem a német tudományosság ellen, amelyik úgymond, a Németországban, főleg Göttingában tanuló magyarokat a finnugor rokonság hívévé nevelte át, talán, hogy ezzel is igazolják a magyarok másodrendű, alacsonyabb rendű voltát.” (233) A finnugor-rokonságelmélet „magyargyűlölő német tudósok (J. E. Fischer, A. L. Schlözer) elméjében fogant meg, akik magyarul nem is tudtak, céljuk tehát nem nyelvünk történetének szakszerű feltárása volt, hanem a magyarság európai hírnevének lejáratása. Célzatos és elfogult állításaik kapóra jöttek a Világos utáni önkényuralmi rendszernek, hogy a 'barbár' és 'műveletlen' rokonság felemlegetésével ellensúlyozza a szabadságharc leverése után világszerte megnyilatkozó rokonszenvet a magyarság iránt, valamint, hogy aláaknázza a magyar nemzeti önérzetet, mely évszázadokon át a hun-magyar rokonság hagyományán és az 'Attila örökét' visszaszerző honfoglalás dicső emlékének alapult.” (234) E két szerző, akárcsak a hivatalosan mérvadó kollégáik zöme, (235) nagyon szívesen összemossa a finnugrizmus ellen fellépő szakembereket a dilettáns „sumerológusokkal”, abban bízva, hogy ezzel a fogással eleve kiütötték az ellenfelet. Ez az eljárás teljesen etikátlan és az alkalmazóikra üt vissza. Két okból is. Az egyik: magam sohasem foglaltam állást sumér (szumír) szakkérdésekben, mégpedig azért nem, mert a sumér nyelvet nem ismerem. (236) A másik ok sem kevésbé súlyos: sajnos a sumér-magyar rokonságot keményen elítélők túlnyomó

többsége sem ért a sumerológiához! (237) S most nemcsak olyan régészekre (237) gondolok, akikről biztosan tudom, hogy e tekintetben képzetlenek, hanem olyan kutatókra is, akik magukat a sumerológia szaktudósainak tekintik. (239) Ami pedig a német tudósok magaviseletét illeti, valójában könnyen megítélhető, ha elolvassuk a műveiket, valamint elolvassuk a korabeli magyar visszhangokat is. Arról már nem is szólva, hogy a szombathelyi finnugristák saját mesterüket, Domokos Pétert sem olvassák.

Ő ugyanis az először 1987-ban megjelent könyvében világos és helyes képet festett Schedel (Toldy) Ferencről és Hunsdorfer (Hunfalvy) Pálról, hangoztatva, hogy Toldy Ferenc ellentmondásos egyéniség volt, „kitűnő német és osztrák kapcsolatokkal”, amelyek 1849 után további nexusokkal kiteljesedtek, „s az osztrák illetékesek nyilván hallgattak tanácsaira egy-egy fontosabb egyetemi, akadémiai, könyvtárosi illetve szerkesztőségi állás betöltésekor.” „A tétlenségre kárhoztatott Magyar Tudományos Akadémián 1850-ben Toldy (Schedel) az egyetlen posszibilis személyiség.” Hunfalvy is a kinevezését 1851-ben Toldynak köszönheti, s Hunfalvyt Domokos egyenesen bábfigurának minősíti, aki azonban „mellékesen valósággal kiütötte a tudományos életből az öreg Kállayt Toldy hathatós segítségével), úgyszólván beleült Reguly hagyatékába, még ennek életében, s nyomban a halálát követő évben saját megfejtésként tartotta akadémiai székfoglalását (!) „egy vogul mondáról”

Főként az ő kapacitálására jött Magyarországra s telepedett meg itt Budenz József? (241) Ne vagdalkozzunk tehát, hanem olvassunk és idézzünk, mégpedig pontosan.

Ráth Mátyás (1749-1810) győri evangélikus lelkész egyik cikke (242) jelzi, milyen nagy erők mozdultak meg a magyar nyelv kiirtására. (243) S aligha lehet lebecsülni a göttingai egyetem hatását, amikor alapításától (1737) kezdve az 1848-as forradalomig közel félezer magyar tanult itt. De mit tanultak elsősorban? Kosáry megfogalmazása szerint: „A Göttingába jutott magyarok első ízben találták szembe magukat egy olyan általánosabb kelet-európai koncepcióval, amely Magyarországot nem önmagában, hanem egy nagyobb egészen belül, annak részeként vizsgálta. Most első ízben találták szembe magukat azzal a realitással is, hogy a régi nagy hazában a magyar kisebbséget (!) alkot.” (244) A magyarellenesség vitathatatlan a XVIII. század elejétől s ez kiterjedt a magyar történelemre is. II. József magyar király (1780-1790) rendeletben tiltotta meg a magyar oknyomozó történelem tanítását. (245) Vajon az engem ostorozók elolvasták-e J. E. Fischer, J. Hager A. L. Schlözer munkáit vagy csak olyan „mélyrehatóan”, mint például Láng Gusztáv tette az Új Magyar Múzeum c. folyóirat köteteivel? Erre a kérdésre hamarosan visszatérünk. Vizsgálódásunkat kezdjük Johann Eberhard Fischer (1697-1771) munkásságával, (246) aki a finnugristák véleménye szerint, elsőként készítette el az uráli nyelvek etimológiai szótárát, (247) amely „legtüzetesebben a magyarral foglalkozik. 158 magyar szó

etimológiáját találjuk meg benne.” (248) „Ebből a kétségtelenül helyes etimológiák száma; 85, a kérdéseseké: 46.” „Ez az arány pedig mai szemmel nézve is, minden elfogultság nélkül (?) elmondhatjuk, nagyszerű tudományos teljesítmény” Hogyan került sor ezen 2500 szót tartalmazó szótár összeállítására? Fischer 1730-ban utazott Szentpétervárra, majd részt vett az 1739, évi (249) kamcsatkai expedícióban, amelynek vezetője G. F. Müller volt. A szótár 1765-ben került Göttingába, ahol békésen és lényegében olvasatlanul feküdt a közelmúltig, amikor is a Finnisch- Ugrisches Seminar Göttingen vezetője, Gulya János elhatározta megjelentetését. „Nem hallgathatjuk el Fischer szótárának nagy tudománytörténeti jelentőségét Ez a Schlözer révén Göttingába került szótár lett ugyanis az alapja Schlözernek a finnugor s köztük az akkor legérdekfeszítőbb problémát adó (kinek volt ez akkoriban érdekfeszítő probléma?) magyar nép eredetéről vallott felfogásnak, fontos része a neves göttingai történeti iskolának s mint szilárd alapon (?) e szótár tudományos igazságán formálódott ki először 'Európában' (?), majd nálunk is a későbbiekben a helyes (?) vélemény a magyar nyelv és nép (!) eredetéről.” (250)

Valójában, s ezt maga Gulya is elismeri, ez a mű napjainkig „rejtve maradt és szinte teljesen feledésbe merült,” tehát olyan egetrengető alkotás mégsem lehetett. De fel kellett fűjni, hogy legyen mire hivatkozni. J. E. Fischer legismertebb munkájában, a „Szibéria története, Szibéria felfedezésétől az orosz fegyverek által történt meghódításáig” c. könyvében, (251) amelyet a Tudományos Akadémia gyűlésein olvastak fel, hosszasan foglalkozik a „Jugor-hegység” mindkét oldalán élő vogulokkal, (252) s abból kiindulva, hogy a XVII. században élt Abulghasi kán szerint (253) az Irtis folyóhoz közel hajdan az ujugrok egy része vándorolt fel s ott vadászatból éltek, azt gondolja, hogy az ujugur és a jugor egyazon elnevezés és mindkettő a vogulokra is vonatkozik, bár az ujugrokat és a jugorokat mégsem kell összekeverni azokkal az ujugrokkal, akik Turfán urai voltak, hiszen azoknak - egykoron- (254) - igen jelentős államuk, írásuk (amelyet azután a mongoloknak továbbadtak) és magas kultúrájuk volt, (255) ellentétben a primitív vogulokkal, akik „megmaradtak született vadságukban és tudatlanságukban”, (256) majd így folytatja: „a vogul és az osztyák nyelvben, a különböző nyelvjárások ellenére, közös anyára, tehát ugyanazon eredetre lehet ráismerni, mégpedig én úgy vélem, hogy az észtekre, a finnekre, a lappokra, a permiekre, a vótokra, a cseremiszekre, a mordvinokra és a csuvasokra. Végül is ezeknek a népeknek nem csekély számú olyan szavuk van, amelyek közösek a mai magyarokéval! Ez alkalmat ad annak a megvizsgálására, hogy vajon a magyarok nem állanak-e rokonságban a vogulokkal? (257) Fischer nem tétovázik, noha a fentieket csak feltételezte (!). a feltételezett ötletre újabb feltételezett ötletet rak: feltételezzük tehát, hogy a régi ugorok a mai magyarok ősei! (258) Megemlíti ugyan, hogy egyes magyar írók a hungar szót a hüm és az avar nevekből származtatják, „ezzel azonban itt most nem kívánok közelebről foglalkozni!” (259). Ami nem illik bele a hipotézisébe, azzal nem foglalkozik. Rendületlenül kitart amellett, hogy állításait

igazolta: „Ha tehát a jngorok és a vogulok egy nép, és ha a jugorok a mai magyarok ősei, akkor ebből elvitathatatlanul (?!) következik, hogy a régi vogulok és a mai magyarok megegyeznek, vagyis ugyanazok.” (260) Bizonyítási eljárása, amely Zsirai Miklós szerint forrásértékűvé teszi ezt a munkát (261) ' abból áll, hogy 13 (!) szót összehasonlít a vogullal, a vóttal, a cseremisszel, az osztyákkal és a finnel. Kiváló magyar nyelvtudását mutatja, hogy az egy nála „edgj”, a négy nála „negji”. etc.

Majd így folytatja: mivel itt csak a magyaroknak a vogulokkal való rokonságát akartam kimutatni, itt ennyiben hagyom, de különösen azért is, mert ezt az anyagot már egy másik munkámban részletesen tárgyaltam.” (262) Röviden kitér a baskír-magyar kérdésre is, feltételezve, hogy a bascatir és a magyar valószínűleg ugyanazt a népet jelölte (265) Arra a kérdésre, hogy a magyar név honnan ered, azt a választ adta. ha a magyarok ungar nevét az oroszok adták bár az ugri- ungri népnév ismert a VI. századtól, ekkoriban azonban az ugorok még nem voltak európai nép, hanem Perzsia közelében laktak. (264) Visszatérve a vogul-magyar rokonságra további 15 +9+ 19 +7+ 16 + 12 szó egybevetését mutatja be táblázatokon.” Majd így összegez: „mindebből immár kiviláglik, hogy a csúd, a tatár és az osztyák nyelvek a magyarral azonosak! Nem helyes az a vélemény, hogy ez az azonosság csak a fenti táblázatokra terjed ki. Nem. Kiterjed az egész nyelvre. Mindamellet szívesen elismerem, hogy az etimológia önmagában nem elegendő arra, hogy a nyelvek rokonságát kimutassuk, ha azonban ezt támogatja a földrajz, az ókori és középkori történelem, valamint a népek közös erkölcsi és szokásai (?!), akkor - véleményem szerint - megalapozottan következtethetünk a rokonságra.” (266)

***

196. Gulya János, Etymologie im 18. Jahrhundert. Acta Linguistica ASH 26 (1976) 139-140. - uő Die Aufklärung und die Entdeckung der Sprachen Sibiriens. In: Vermittlung und Rezeption. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Berührungen in der Aufklärungszeit. Hrsg. Bodo Fehlig. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingenska. Red. Gulya János. II. Frankfurt-Bern-New York, P. Lang. 1987, 56.

197. Legújabb: H. Tóth Imre, A nyelvtudomány története a XX. század végéig. Szombathely, University Press. 1996.

198. Gragger Róbert, Humboldt és a magyar nyelv. Magyar Nyelv 7 (1911) 31 I-315., 402-406. Az idézett hely: 405.

199. Pápay József. A magyar nyelvhasználat története. Budapest 1922. - uő Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmati felléptéig. Székfoglaló értekezés. Budapest, MTA.

200. Pápay id. mű 10.

201. Békés Vera id. mű 89.

202. Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest, 1994, 480.

203. Ezt egyébként 1895-ben tudták a magyar tudósok! Elképesztő, hogy sem Bárczi Géza, sem Balázs János, sem Zsirai Miklós még a Magyar Nyelv köteteit sem nézték át tisztességesen. Vö. Melich János, Tröster (Troester) János. Magyar Nyelv 25 (1895) 127-128.

204. Johann Tröster, Das Alt und Neu Teutsche Dacia. Das ist: Neu Beschreibung des Landes Siebenbürgen, darinnen dessen Alter und Jetziger Einwohner. Nürnberg, 1666.

205. Még zamatosabb fogalmazást olvashatunk: Zsirai Miklós, A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Bp. 1952, 11: próbálta sarokba szorítani a népszerű keleti származás délibábja után futkosó nemzeti elfogultságot! Egy professzor ne tudná, hogy a nemzeti elfogultság nemigen „futkos” semmi után?

206. „Trösternek esze ágában sem volt bebizonyítani, hogy a magyar ugor nyelv.” Melich id. mű 128.

207. Hegedűs József, A Tröster- legendáról. Magyar Nyelv 88 (1992) 295-304.

208. Pápay József id. mű 11. Tröster „furcsa kis munkájában” a magyar nyelvet a németből akarja származtatni, ám „Trösternek ezt az egynéhány adatát nem tekinthetjük komoly tanulmánynak, inkább csak ötlet az egész.”

209. Martinus Fogelius, De Lingua Finnica observationes ad Magnum Ducem Etruriae pridem transmissae. 1669. - vö. Aktuelle Fragen der finnougri-schen Sprachvergleichung. Einführende Referate zum Marsinus Fugelius Hamburgensis Gedächtnis-Symposion. Mitteilungen der Societas UraloAltaica 2. Hamburg, 1968.

210. Hegedűs József id. mű 303. Itt csak az a kérdés. hogyan befolyásolhatta volna a 100 évvel ezelőtt előkerült anyag a 300 évvel korábbi nyelvész-társadalmat?

211. Róna-Tas András, A nyelv-rokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Budapest, Gondolat. 1978, 54.

212. Gulya János, Etymologie im 18. Jahrhundert. Acta Linguistica ASH 26 (1976) 141: Seine Wortvergleichungen zitiert u.a. auch MSzFE regelmäßig!

213. Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962, 10.

214. Szinnyeí József, Magyar nyelvhasználat. Finnugor Kézikönyvek III. Budapest, Hornyánszky. 1909, 16-17.

215. 1993-ban közzé tett minta-fejezetemben (Hunnia 44 (1993) 13.) itt Nicolaus Wittsen amszterdami polgármester nevezetes könyvére utaltam, amely azonban nem volt a kezemben, mivel a szövegét nem értem (Noord en Oost Tartarye. 1705. Németül kiadta Mikola Tibor, Studia Uralo-Altaica 7. Szeged, 1975.) Így, sajnos, elkövettem ismét azt a hibát, hogy hittem a finnugristáknak és elmarasztaltam Wittsen-t, holott neki volt igaza. Vö. Besenyő Sándor id. mű 227.

216. Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches Das ganze Rußische Reich mit Sibirien und der grossen Tataren in sich begreiffet, in einere historisch-geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntem Nachrichten vorgestellt, nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwei und dreißigerlei Arten Tatarischer Völker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Kharte von den benannten Ländern und andern verschiedenen kupfferstischen, so die Asiatisch-Seitische Antiquität betreffen. gei Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Rußland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf Jenen verstatteten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Ph. J, von Strahlenberg. Stockholm, 1730.

217. A magyar nyelvet így jellemezték: „Kevés nyelv tartotta meg magát eredeti tisztaságában annyira, mint ez. A magán és mássalhangzók között való szép proportio, a szó minden betűinek teljes kimondása, a magánhangzókna rendes egymásra következése, a magyar nyelvnek férfias és fellengző charactert adnak. Változtatásainak és hajtogatásainak s kapcsoltságainak rendes törvényeit csak a Sanskritihez hasonlíthatni. Poetai mértékére nézve minden Európai nyelveket felülhaladván a görög és a deákéval vetékedik” J., A Nyelvnek eredete, kifejlése, elágazása. Tudományos Gyűjtemény 11 (1827) III. 25. Itt jegyzem meg, hogy Sir John Bowring (1792-1872) angol nyelvész, diplomata és költőnek a magyar nyelvről adott jellemzése nem azonos azzal a szöveggel, amelyet én is felhasználtam: Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, Tikett-Tradorg. 1994, 40. oldalon. Dr. Végvári József, a debreceni KLTE és a miskolci MBE nyelvész-tanára végre megtalálta az eredeti angol szöveget, de nem a Life and Works első kötetében, hanem Poetry of the Magyars, Preceded by a Sketch of the Language and Literature of Hungary and Transylvania. London, Printed for the Author. 1830, VI: The Magyar language stands afar off and alone. The study of other tongues will be found of exceedingly use towards its right understanding. It is moulded in a form essentially its own, and its construction and composition may be safely referred to an epoch when most of the living tongues of Europe either had no existence, or no influence on the Hungarian region. Azaz: „A magyar nyelv távoli és magányos. Pontos megértéséhez más nyelvek tanulmányozása rendkívül csekély haszonnal jár.

Lényegében saját öntőformájából került ki, kialakulása és felépítése bízvást oly korszakra tehető, amikor a mai európai nyelvek többsége vagy nem is létezett, vagy nem hatott a magyarlakta térségre.” Hálásan köszönöm, hogy az anyagot megkaphattam Végvári Józseftől. Vö. Toldy Ferencz, Magyar literatúra Angliában. Poetry of the Magyars. John Bowring, azaz A magyarok poézisa Dr. Bowring János által. London, a Szerző költségein. 1830. (Pesten Wigand Ottónál). Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) VII. 96-105. -A német eredetű Rákosi Jenő (Kremsner) is felismerte a magyar nyelv rendkívüli erejét, mondván: a magyarság fennmaradásának egyetlen biztosítéka, jövőjének záloga a nyelv. Ez a nyelv csodatévő hatású, titokzatos erő van benne s még fizikailag is átalakítja annak az agyvelejét, aki elsajátítja. A magyar fajt a magyar nyelv termeli nagyban és kicsiben egyaránt. Pukánszky Béla id. mű (é.n.) 103.

218. Tudományos Gyűjtemény 11 (1827) 111. 28-29.

219. Bán Aladár, A turáni népek. Turán 23 (1940) 58-59.

220. Soll ich aber von Jenen insgesamt so genannten Tataren etwas voraus melden: so ist zu wissen, daß sich in obbemeldtem Nord- und Ostlichen Theil Europae und Asiae sechs-Classes von haupt-Völkern finden, die in Europa doch alle zusammen gefasset, unter dem Namen Tatar passieren als: I. Auf den eurpäischen Boden sind die Morduiner, Scheremissen, Permecken, auch Wotyacken, und in Asia die dahin gehdringen Wogulitzen, Ostiaken, und Barabinzischen Völker, so mit denen Finnen, Lappen, Esten, Ungarischen-Secklern (!), und wenigen übergeblieben Liwen oder Lifen in Kurland, alle mit einander anfänglich ein Volk ausgemacht, und vor alters zu denen so genannten Hunnen oder Unnen, welche doch kelne Tataren sind, gehöret haben. Die hunnische Nahme ist kein Nomen proprium, sondern Appellativum. Strahlenberg id. mű 31-32.

221. Diese Völker gehören alle sämtlich in der Ober-Ungarisch- und Fínnischen Nation, welche mit einander einerlei Dialect haben. Wesfalls die ersten beide auch angeführet sind, damit man die übrigen sechs folgenden, so im russischen Reiche, theils in Europa, theils in Asia wohnen, damit vergleichen kann, in Jer Antiquität sind die Hunni oder Unni, dererselben Vor-Väter gewesen. Strahlenberg id. mű Harmonia Linguam táblázaton olvasható szöveg.

222. Erről írta Zsirai Miklós: „Kétségtelen, hogy a bizonyításra hivatott szóanyag meglehetősen (?) szűkös (például a magyarból 60, a finnből 58 szót sorol fel, a többi finnugor nyelvből 15-18 szót tud idézni és szinte a felismerhetetlenségig torzított, illetőleg sajtóhibás (?).” ld. Zsirai Miklós, id. mű (1952) 13.

223. Ich hätte denn die mancherlei da wohnende Völker sowohl bei ihren Nahmen. als auch urn mehrerer Sicherheit willen nach ihren Sprachen und Dialecten

divtinguiren gelernt. Hierzu erwehlte ich nun die Leichteste und auch zugleich sicherte Methode ich hielte, wie jetit, also auch damals vor gewiß, daß nicht allein beiden Völkern in Veränderung der Sprachen die Benennungen der Zahlen am längsten übrig beliben, sondern da auch ohne dem kein einziges Volk allhier Vater Unser in seiner Form weiß, vielweniger hersagen kann. So würde mit solches bei Völkern, die so dumm, wie das Vieh, in der Dolmetschung nur doppelte Mühe gekostet haben. Strahlenberg id. mű 57-58.

224. IV. Und damit ich das genus linguac dieser Völker überhaupt berühre, so wird zujudiciren sein, dall diese Völker, weil sic von anderen Nation sehr abgeschieden sind, und in großer Simplicität leben und wohnen, nicht den vierdlen Theil der Worte in ihren Sprachen, wie wir Europäer, haben können. - uott 58.

225. Ostjaki, eine der stupidisten Nationen in Sibirien am Obi und Irtisch. - Uott 5. oldal jegyzetében.

226. Róna-Tas András, A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Budapest. Gondolat. 1978, 54-55.: (Strahlenberg) főleg szókészleteti egyezések alapján felállította az általa boreo-orientálisnak nevezett nyelvcsaládot, amely lényegében a mai Urál-altáji nyelveknek felel meg. Strahlenbergnek is van azonban egy jelentős módszertani érdeme, ugyanis egyeztetései közé felvette a számneveket s általában a legegyszerűbb köznapi fogalmak szavait.” - vö. Rédei Károly id. mű (1999) 80.

227. Hary Györgyné, Kiegészítések egy nyelvviita történetéhez. Valóság 50

(1976) 94. - Dr. Oláh Béla, Édes Magyar Nyelvünk Szumír Eredete. Buenos Aires, Ősi Gyökér kiadás. 1980, 22. vö. Trefort Ágoston, Emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, MTA. 1881. - uő Kisebb dolgozatok. Az irodalom, közgazdaság és politika köréből. Budapest, MTA 1882.

228. VIII. Damit ich nun der Gebrauch dicset Tabelle und ihre Nutzbarkeit zeige, so nehme man nur zum Exempel die erste, oder die hunnsiche Nation vor, und collationire die Numern und Wörter derer Ungarischen Seckler nebst derer Finnen mit denen sechs folgenden Hunnen: so wird man finden, daß diese Ungarn und Finnen mit jenen einerlei Dialect haben. Der Ungar und Finne nennet die Zahl 4, Nelly und Nellie, die übrigen sechs aber pronunciren solche Nilla, Nille, Nelet, Nial, Neli, Nille und so weiter. Dieses, nebst andern hierzu einstimmenden Nachrichten in der Historie, ist ein ziemlicher Beweiß, daß diese Völker mit gedachtem Ungarn und Finnen vor Zeiten müssen zusammen gehöret haben. Welcher Meinung der Baron Leibnitz in seinen Miscellinae p. 157. ebenfalls isl, allwo er meidet Strahlenberg id. mű 606l.

229. Láng Gusztáv, Hogyan lehetünk műtszázadiak? *Életünk* 32 (1994) 1082-1084.

230. A finnugrista Wiklund is csak ezt írhatta le 1925-ben: Schon vor der Auflösung der wogulisch-ostjakischen oder Ob-ugrischen Spracheinheit hatte sich die Sprache der Ungarn aus der für alle ung. Sprachen gemeinsamen Ursprache losgelöst. *Reallexikon der Vorgeschichte*. III. I Hsg. Max Ebert. Berlin, 1925, 377.

231. Nagy Géza, Etnológia és nyelvészet. *Ethnographia* 1 (1890) 423-424.

232. Bartha Antal. A magyar nép őstörténete. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1988, 49. - Klíma László, A magyar szókészlet finnugor elemei és az őstörténet. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest 1991.

233. Puzstay János id. mű 1072.

234. Láng Gusztáv id. mű 1079.

235. Élen jár ebben is Rédei Károly.

236. Bakay Kornél, Turánizmus, finnugrizmus. *Turán I* (1998) 5. szám, 7. - uő *Észrevételek Marton Veronika. A sumír kultúra története c. könyvéről. Ősi Gyökér* 28 (2000) 2. szám

237. Puzstay János például a következő kijelentéseket teszi, mindenfajta irodalmi hivatkozás nélkül: „a sumér nyelv eredetéről rendkívül kevés ismerettel rendelkezünk. A sumér nyelv és nép rejtélyes módon (?) néhány ezer éve egyszer csak (?) megszűnik létezni.” Pedig egy egyetemi hallgatótól is elvárható, hogy legalább a nemzetközi irodalom egy részét ismerje és, jelölje meg, amikor valamiféle kijelentést tesz. Itt most csak néhány munkát említek meg, amelyekben a szakirodalom nyomon követhető: Winfried Orthmann, *Der Alte Orient. Propylän Kunstgeschichte in achtzehn Bänden*. B. 18. Hrsg. Kurt Bittel, Jan Fonton, etc. Propylän Verlag, Berlin. 1985, 533-554.- Érdy Miklós, *A sumír, ural-altáji, magyar rokonság kutatásának története*. 1. rész: a 19. század. *Studia Sumiro- Hungarica* 3. New York, Gilgamesh. 1974, 1827. -A sokszor kipellengérezett Götz László szakirodalmi forrásai is sokszorosan túltesznek a mi „elismert szakembereink” által használt apparátuson, vö. *Keleten kél a nap. Kultúránk a történelmi ősidőkből*. I-II. Budapest, Püskí. 1994.

238. Bálint Csanád, Már megint és még mindig a sumerosok. *Tiszatáj* 27 (1973) 76-79. - Erdélyi István, *Sumér rokonság?* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1989.

239. Makkay János, Magyar Fórum 1996. - vö. „A neves magyar orientalista remek kis könyvét”: Komoróczy Géza, Sumér és magyar Budapest, 1976. - vö. Kiss Gabriella, Komoróczy Géza: Sumér és magyar? Magyar Nyelv 73 (1977) 31-49.
240. Domokos Péter, Szkítiától Lappóniáig. Nyelvrokonság és őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Budapest, Universitas 1987. Újabb kiadás: 1998.
241. Domokos Péter id. mű (1998) 107.
242. Ráth (Rát) Mathias, Ueber die Ausrottung der ungarischer Sprache. Staatsanzeiger 12 (1788) 339-353.
243. Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980, 522, 545.
244. Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980, 516-517., 521. - Futaky István, A magyar nyelv a Göttingische Gelehrte Anzeigen 18. és 19. századi recenzióinak tükrében. In: 'Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szüts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991, IRO.
245. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. V. Budapest, 1897, 1198.
246. Allgemeine Deutsche Biographie. VII. Leipzig; 1878, 73-74.
247. Vocabularium continens trecento vocabula triginta quatuor gentium, maxime ex parte Sibiricarum. Röviden: Vocabularium Sibiricum.
248. Gulya János, A magyar nyelv első etimológiai szótára. In: A magyar nyelv története és rendszere. Szerkesztette: Imre Samu és Szathmári István. Nyelvtudományi értekezések 58 (1967) 87-90. - uő Etymologie in 18. Jahrhundert. Acta Linguistica ASH 26 (1976) 140-144. - uő. XVIII. századi etimológiák. Mutatvány J. L. Pischer, Vocabularium Sibiricum”-ának készülő kiadványából. In: Uralisztikai tanulmányok. Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére. Kiadta: Bereczki Gábor és Domokos Péter. Budapest, 1983, 163-71.
249. Kosáry Domokos id. mű 519. - Kesztyűs Tibor, Schlözer és a finnugor nyelvtudomány. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Budapest, 1991, 358: 1733-43-at ír az expedíció idejeként. A szókészlet számát pedig ő 40x300 - 12000-re teszi! Vajon kezében volt valaha is ez a szótár?
250. Gulya János id. mű (1967) 90. - uő 1987, 57-63. I 148

251. Johann Eberhard Fischer, Sibirische Geschichte von der Entdeckung Sibiriens bis auf die Eroberung dieses Landes durch die russische Waffen, in den Versammlungen der Akademic der Wissenschaften vorgelesen. I-II. St. Petersburg, 1768.

251. Die Wogulen sind Eimvohner diß- und jenseit des Jugrischen gebirges und der flüßen, deren einige in den Irtisch und Ob nach dem Eismeer und andere in die Kama. Fischer id. mü I. 121.

253. Abulghasi Bahadür Chani. Historia Mongolorum et Tartarorum. Auctoritate et munificentia comitis Nicolai de Romanzoff. Ed. C. M. Fraehn. Casani, 1825.

254. Thury József, A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok 30 (1896) 689-690., 880-886.

255. Bakay Kornél. Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998. 233.

256. Wenn es wahr ist, was Abul-Gasi-Chan von den Uigur erzälet, daß sic nach dem Irtisch gezogen, und sich daselbst von der jagd ernäheret, so könnten sie wol vor der Wogulen ihre vorfahren gehalten werden, und die Namen, obschon eine kleine Veränderung nach dem unterschied der undarten darinn vorgehet, kommen auch überein: jedoch muß man diese Uiguren oder Jugri nicht vermengen mit den andern, so herren von einem Stück der kleinen Bucharei und von dem Lande Turfan gewesen. Denn Abul-Gasi sagt ausdrücklich, daß die Jugern von einander getrennt, und der eine teil am Irtisch geblieben der andere aber nach dem Lande Bisch-balig gezogen: die erstere blieben in ihrer angeborenen Wildheit und Unwissenheit. Fischer id. mü 122

257 „die in ihren verschiedenen Mundarten gleichwol eine allgemeine Mutter und einerlei Ursprung zu erkennen geben, ich meine die Estländer, Finnen, Lappländer, Permier, Woten, Tscheremissen, Mordwiner und Tschuwaschen: endlich haben sic auch eine nicht geringe Anzahl Wörter, so ihnen mit den heutigen Ungarn gemeinschaftlich sind. Dieses gibt Gelegenheit zu untersuchen, ob nicht die Ungarn mit den Wogulen in Verwandtschaft stehen. Fischer id. mü 1. 123-124.

258. Wir nehmen also an, daß die alte Jugri der heutigen Ungarn Stammwäter sind.

259. dabei mich aberjetzt nicht aufzuhalten begehre. Fischer id. mü I. 126.

260. Wenn demnach die Jugern und die Wugulen ein Volk, und wenn diese Jugern der heutigen Ungarn vorfahren sind, so folgt unwidersprechlich, daß die alten Wogulen in Ansehung der heutigen Ungarn eben dabelbe sind. Fischer id. mü I. 127.

261. Zsirai id. mű (1994) 49?.

262. Aber weil ich hier nur die Verwandtschaft der Ungarn mit den Wogulen zeigen, so laße es hiebei bewenden, insonderheit da ich diese Materie in einer besondern schritt ausführlicher abgehandelt habe. id, mű I. 134-135. -J. E. Fischer hivatkozott munkája a „De origo Ungarorum”, amelyen azonban Schlözer csak 1770-ben adott ki a Questions Petropolitanae c. kötetben.

263. Aber auch der Name Baschart tiihret uns auf die Spur zu dem Asiatischen Namen der heutigen Ungarn Madschar, und läßer uns sehr warscheinlich mut maßen, daß Bascatir-Madschar alles einerlei Name und einerlei Volk bedeute. Fischer id. mű I. 128.

264. Fischer id. mű I. 134. -vö. Questiones Petropolitanae.. Göttingen 1770, 28, 37.

265. Fischer id. mű I. 162-168.

266. Hieraus erhellet nun die Übereinstimmung der Tschudischen, Tartarischen und Üschtakischen Sprachen mit der Ungarischen. Die Meinung ist nicht richtig, daß dieselbe nur an die in den vorhergehenden Tabellen enthaltene Wörter gebe. Nein, sie gehet durch die ganze Sprache. - Bei dem allen gebe ich gerne zu, daß die Etimologie für sich allein nicht zurecht, die Verwandtschaft der Sprachen auszumachen: wenn sie aber von der Geographie und der Historie der alten und mittlern Zeiten, wie auch von den gemeinschaftlichen Sitten und Gewohnheiten der Völker unterstützt wird, so kann man, meines erachtens, einen gegründeten Schluß von einem auf das andere machen. De azért annyit még, bizonyoságként, hozzáfűz: und wer einen Versuch mit der Finnischen und Tartarischen Sprache, die hier in Petershurg nicht unbekandt sind, in Absicht auf die Ungrische machen wollte, der würde von der Warheit dieses vorgebens leicht überzeugt werden. Ma már jól tudjuk, a finn és a tatár nyelv egyáltalán nem rokon nyelv, a magyar szem előtt tartása mellett sem! - Fischer id. mű I. 171.. 174.

267. Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest. 1991.

268. Zsirai Miklós id. mű (1952) 17. -Poór János id. mű 283. - vö. Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962, 10. - Bárczi Géza, A magyar szókincs eredete. Budapest, 1958, 50.

1991-ben Klima László összeállította a magyar szóképzlet finnugor elemeit, amelyek száma összesen 660. Ebből biztos megfelelés a vogulban 319, az osztyákban 287, a zürjénben 221, a votjákban 199, a cseremiszenben 153, a mordvinban 156, a finnben 212, az észtenben 160, a lappban pedig 173. Ennyi és nem több (267) Ha értékelni kívánjuk J. E. Fischer munkásságát magyar őstörténeti

szempontból, nem csatlakozhatunk a Zsirai Miklós- féle áradozásokhoz, mely szerint „váravárt eredményeket és hiánypótló lépéseket” köszönhetünk neki, s a könyvét sem nevezhetjük a magyar nyelv eredetéről írt „egyik legjelentősebb munkának”, (268) ám azt el kell ismernünk, hogy helyénvaló észrevételei is voltak, különösen a magyar számnevek vonatkozásában és az Isten szavunk eredetét illetően, mivel észrevette, hogy az egy (nála „ekj”!), a tíz, a száz, az ezer szavunk éppen úgy, mint az Isten szó iráni, perzsa eredetű, tehát eleinknek Perzsia közelében kellett lakniuk. (269)

Fischer az általa összeállított szójegyzéket átadta barátjának, August Ludwig Schlözernak (1735-1809), (270) aki azután ki is aknáztta ezt a lehetőséget. Erről Schlözer a következőket közli az életrajzában. „ [Fischer ezen gesztusával] későbbi történelmi tanulmányaiban hasznos és fontos [tényező] lett. Leibnitz alaptételét origines populorum nyelvükben keresni, már régen ismertem Fischer szibériai utazásai során arra a gondolatra jutott, hogy az ismeretlen népeknél szavakat gyűjtsön, így készült el egy vocabularium, fajtáját tekintve egy különlegesség. Fischer nagyon szívesen megmutatta nekem, hiszen nagyon örült, hogy egy ott érdektelen munkáját én nagyra becsültem. Ebből a vocabulariumból alkottam meg az összes orosz nemzetségek classifikációját, mely az én Probe russischer Annalen és Allgemeine Nordische Geschichte útján a nagyközönség körében is ismert lett, s azóta minden szerző. Oroszországon kívül és belül a legcsekélyebb változtatás nélkül használja. Mivel én ezt a vocabulariumot még nem aknáztam ki, elkoldultam tőle az akkori göttingai történelmi intézet számára. Készségesen ajándékozta nekem az eredeti példányt, mely Göttingában a nagyközönség rendelkezésére áll, már máig is gyakran használtatott, és remélhetőleg a jövőben még szorgalmasabban használtatik.” (271)

A. L. Schlözert a német történészek általában nagyra értékelik, (272) ám a magyar történetírás is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít személyének. (273) Emberi jellemvonásai kifejezetten ellenszenvesek voltak, nemcsak heves és sértő hangneme miatt, hanem azért is, mert családját terror alatt tartotta (274) s alárendelt mindent féktelen becsvágyának. Rendkívül fölényes és beképzelt ember volt, aki önteltségében jogot formált mások megalázására is. Egyáltalán nem tudott sem magyarul, sem finnül, sem a többi ún, finnugor nyelven, oroszul is csak közepesen tanult meg, mégis saját magát tekintette az igazság kútfejének. (275) Hosszú időn át fő művére: az Általános északi történelem. A legújabb és legjobb északi íróktól és saját kutatások alapján leírva, földrajzi és történelmi bevezetőképpen valamennyi skandináv, finn, szláv és szibériai nép helyesebb megismeréséhez, kiváltképpen az ókorra és a középkorra vonatkozóan, (276) -a magyar történettudomány úgy tekintett, mint alaplóműre, (276) amely - úgymond mérföldkő! Igen jellemző, hogy Poór Jánosnak például 13 esztendőre volt szüksége, mire rájött, hogy Schlözer munkái egyáltalán nem voltak „nagybecsültek” és „kiemelt jelentőségűek” Magyarországon, amelyek „külön vonzó erőt jelentettek a magyar diákok számára”

(278) Sőt, 1991-ben már azt is le merté írni, hogy ez a könyv „a magyarságtudományban nem számít mérföldkövnek,” (279) mivel új anyagot nem hoz. Schlözer Magyarországot már 1771-ben (!) úgy tekintette, mint amelyet „még ma is minden részében nagyjából szlávok népesítettek be”. (280) A szlávok „a legrégebbi idők óta itt éltek és sehol a történelemben a legkisebb nyomát sem találni annak, hogy bevándorlók lennének.” (281) Magyarország a különböző nemzetek olyan különös keveréke, mint talán egyetlen más birodalom sem a világon. Mindezeket biztos jellemzők alapján különválasztani, fajták szerint meghatározni és idejövételük idejét megadni, a történelmi kritika mesterműve lenne. „A magyarok a finn népek közé tartoznak, azonban a finn népek egyike sem uralkodó nép!”, „Még három nép van egyébként, amelyek részben északon élnek ugyan, de önálló államot nem alkotnak és nincs saját történelmük, ezek a finnek, a románok és a magyarok.” „Ezek a részben ősi, népes, nagy nemzetek (a magyarokat kivéve) nem játszottak soha szerepet a népek színpadán.” „Egyedül a magyarok lettek később kivételek, ámde ők sem egy hódító, uralkodásra teremt nép, hanem mindig a szomszédaiak martalékai voltak (?!), következésképpen saját történelmük nincsen!” (282) -

Schlözer egy másik munkájában „pontosította” a magyarok jellemzését: „A magyarok hordái, melyek kelet felől a besenyőktől reszkettek, nyugaton az évek hosszú során át rettegésben tartották a hatalmas Germániát (sic!), ámde az az igazság (?), hogy nem a magyarok saját erején múlt ez, sem a tömegükön, sem a vitézségükön, sem pedig a hadművészetükön.” (283) Erdélyről szólván kijelenti, hogy a székelyek szintén magyarul beszélnek, de durvábban és egy ismeretlen nyelvből való sok szóval keverve. (284) Magyarország történetét három időszakra osztva tárgyalja: pannóniai korszak, a népvándorlás kora 975-ig és végül a kereszténység kora. A hunokról, avarokról és a magyarokról azt írja: „Nem tudom azonban, hogy ez a három nép honnan jött, milyen nyelven beszélt, hogy vajon különböztek-e egymástól, és ha igen, miben?” Másutt viszont tiltakozik az ellen, hogy a magyar a hun és az avar keveréke lenne. De azért odaszúr: Ám ezt egyetlen magyar történetíró sem tudja! (285) Azt azonban a leghatározottabban leszögezi, hogy a magyarokról szóló részt csak hozzátoldja a végén, mert nem tartoznak ide, mivel nem ősnép, hanem csak a IX. században vándoroltak be Ázsiából. Hogy a magyaroknak a nyelve a finnel és a lappal közeli rokon és így a nemzet a nagy finn néptörzs egyik ága volna régtől ismert. (286)

Mind a mai napig a magyar őstörténet-kutatás „mérvadó képviselői” azt hangoztatják, hogy J. E. Fischer, de főként A. L. Schlözer legnagyobb érdeme, hogy „elsőként fedezte fel a finnugor népeket az európai történetírás számára”, sőt „meggyőzően és lenyűgözően” (sic!) ábrázolta ezt. (287) Schlözer az első ilyen munkájában- Fischer nyomán, sőt szövegét gyakran szó szerint újraközelítve (288) felsorolja az egyes finnugor népeket, a finneket, a líveket, a lappokat, a mordvinokat, akiknek a nyelve „szemelláthatóan igen sok finn és magyar szót

tartalmaz", a zürjéneket, akiknek nyelve „tisztá finn nyelvjárás”, a vogulokat, akik Szibériában részben a Jugor-hegyek (?) és az Ob folyó mentén laknak s akiknek nyelvében „nagyon sok magyar elem van”, az osztyákokat, akik korábban nem Szibériában laktak és végül a letteket. Az Allgemeine Nordische Geschichtében gazdagabb nyelvi anyagot vonultat fel, például a vogul nyelvből 295 szót. Vegyünk néhány példát annak jelzésére, hogy milyen szavakat hasonlított össze, és Hunfalvy vogul szójegyzékével összevetve tűnjék ki, mennyire nem tudott vogulul sem! (289) magyar vogul Hunfalvy-szójegyzék ég numna leang este iti iet tó tu tur arany surn sarni fiú pu pi ló lu lu egy aku äkve kettő kiteg kiti hat kot kat nyolc nöllon nollu kilenc öntoll onantellu tíz lou lau.

Schlözer a finnekről azt mondja, nem lehetnek szkíták, sem hunok, sem szamojédok, sem zsidók (!), de akkor kik voltak? A hunokról sem tudja, kicsodák voltak. Azután így ír: itt megállok. (290) Megáll, mert nem tud többet. De akkor miért szabad őt csodálatos és lenyűgöző tudósnek nevezni éppen nekünk, magyaroknak, akiket, bizony, nagyon gyűlölt és megvetett. Miért szólít fel bennünket éppen egy magyar tanár, (291) hogy „ne tartsunk haragot Schlözerrel” és 'cinkosaival', mert „egy tudományos vizsgálódás eredményét nem minősíti okvetlenül indítékának nemes vagy nemtelen volta.” Hogyne minősítené! A történelem, nem magfizika, a történelem éppen úgy hat (vagy még erősebben) az érzelmeinkre, mint az értelmünkre. Ha ez nem így volna, nem is volna értelme múltunkat kutatni és nem is érdekelne senkit az eredmény. Igenis rá kell mutatni arra, miért jellemzik ezt a XVIII. századi magyargyűlölő historikust úgy, mint aki a legnagyobb jót tette velünk. (292) Azt írják róla: „Magyarországon inkább kijózanítóan hatott. A hun-magyar rokonság mítoszától Schlözer megfosztotta a magyarságot, hiszen művének népszerűsége (?) és saját egyetemi tanári tevékenysége révén hatásosan propagálta a mítoszromboló finnugor rokonságelméletét.” (293) Schlözer tudatosan és megfontoltan fordult szembe a magyarsággal, azt kívánta elérni, hogy végérvényesen megváltozzon a magyar nép helye az európai hierarchiában. A magyarság pozíciója Európában „igen szerény.” „A magyaroknak nincs helyük Európa fő népei között, tisztázatlan az eredetük és nincs joguk nemhogy Erdélyre, de Magyarországra sem.” És egy magyar történész minderre azt írja le: „ezeket a megállapításokat nehéz kétségbe vonni,..” (294) Ez már csaknem hazaárulás. S ezt pontosan látták eleink mind a XVIII. században, mind a XIX. században. 1820-ban erről így írtak: „a régi gúnyolók illő követője, a Magyaroknak pedig (kiket Európának honnyi Nemzetei között nem színelt) rágalmozó Ellensége Aug. Ludw. Schlözer, híres Göttingai Oktató, ki az ő baráttya, Jos. Eberhard Fischer után legelső tagadta meg a Magyaroknak a Régi Hunnoktól volt származásokat. Schlözernek és Tanítványainak állítása, színesen, de mohón is elfogadtatott a Német és Tóth Nemzetektől, mivel ez által a Nagy Hunn Nemzetnek Vitéz Tetteit a Magyaroktól eltulajdonítatva szemlélték - már Vadon csoportozó népekre (wilde horden) legyaláztatva kedvesen érzették. Illyen természeti indító okokból nem lehet ezt az Idegenekben csudálni mint inkább megvetni, sőt igazi

jussal gyűlölni nem kevés számmal magokat ki különböző Hazafiakat (neveket szégyenökre függeszteni nem kívánom), kik Schlözerrel pusztán csak vallásbéli közösülés végett s annak oktatói auctoritása miatt kezét fogtak, s önnön Nemzeteknek józan ok nélkül való gyaláztatását elfogadván, sőt helyben hagyván, mind itthon, mind külső nemzetek előtt könyvekben vitatni igyekeztek. Azt kívánni és vitatni tehát, hogy a nyolcszáz esztendeig fennálló traditiót és tanúbizonyságait megsemmisítse, nagy vakmerőség, ne mondjam esztelenség.” (295) „A Magyarokat Hazai Historicusaink a Hunnussal és Avarokkal egynek tartják. Hasonló értelemben vagynak a közép Századok-béli Görög és Deák Irók, u.m. Procopius, Menander, Simocatta, Theophanes, Paulus Diaconus, Greg. Turonensis. Ezeknek tanúbizonyságának hitelesebbnek kell tenni, mint némely mai Tudósok vélekedésének, kik a Magyaroknak a Hunnussal és Avarokkal való atyafiságát, úgy látszik, csak azért tagadják, hogy azokat Finnusi törzsökre vihessék.” „Tőlük származtatni pedig a Magyarokat csudálatos Hypothesis.” (296)

Elutasította Schlözer rágalmazó állításait Toldy Ferenc (1805-1875),/297/ Wenzel Gusztáv (1812-1891), Jászay Pál (1809-1852) és Szabó Károly (1824-1890) is. Idézzük Wenzel Gusztávot: „Nem indokok, hanem egyedül néhány egyoldalú ösvényen járó külföldi tekintélye ingatta meg a magyarok eredetéről régi felfogásunkat, s főleg miután Schlözer, szenvedélyességének egész hevével, a magyar őstörténetet felforgatni kísérte, s a Hell-Sajnovics-féle állításokat egyoldalúlag megragadván s egész a túlságig megfeszítvén, egy részről Gyarmathyt arra bírta, hogy a finn nyelvek és a magyar közti, szerinte minden kétséget kizáró rokonságot bizonyítsa, más részről pedig minden magyart gúnyszavakkal illetett, ki ellene és csatlósai ellen amannak pártolója maradni merészelt.” „Schlözer minden helyes indok nélkül reánk tukmált szellemi kényuraságát tovább tűrni nemzeti gyaláztatnak érezvén”, sokan szembefordultak vele. Majd Wenzel megállapítja: „Nem volt kor, melyben a német literatúra oly hatályosan folyt volna be nemzetünk szellemi életére, de nem is volt kor, melyben német tudósok befolyásukkal annyira visszaéltek volna.” (298) Mennyire hamis tehát mindaz, amit Pusztay János és Láng Gusztáv állít a német tudósokkal kapcsolatban! Mindazon kórnak a vírusa, amely mára gyógyíthatatlan beteggé tette a magyarságot a megcsönkített maradék-hazában, éppen ekkor, a XVIII. században került nemzetünk szervezetébe, és éppen azért, hogy elhitették „a magyarok minden kultúrát nélkülöztek, tehát mint valóságos horda vagyis népsöpredék (Schlözer szavai: Madjaren Orde, wilder Nomaden-Schwarm, unbedeutende rohe asiatische Orde, subalterne Orde) mostani hazájukba érkezvén, csak itt tanulták mind azon szép dolgokat, melyeket magyar nemzeti műveltségnek nevezni szokás.” (299) És ne gondoljuk, hogy ezek a kérdések ma már idejétmúltak. A Kárpát-medencei magyar anyagi kultúra kialakulása, az Európával való találkozás következtében” itt, a Duna-mentén alakult ki - állítják egyesek 1994-ben! (300) Elvesztettük önbizalmunkat, kiölték belőlünk ősi hitünket és tartásunkat. „Alig van nemzet, melynek becsületes nevére több szennyet igyekeztek volna némely ellenszenvűek

ragasztani, mint a magyaréra” - írta Jászay Pál. (301) Bartal György (1785-1865) így vallott 1858-ban: „én Magyarország történetét literatúránk azon korszakában tanultam, melyben Schlözer tana következtében általános szokássá vált azt a thesist tanítani, mintha a magyarok az Etele népéveli kapcsolatot csak azért színlelnék, hogy ez által eredetüket nagyobb dicsőségben tüntessék fel őseinket, az én időmben is, Schlözer rajza szerint mint vad nomádokat írta le. Schlözernek ezen tanát Büdinger egészen sajátjává tévén, minap aképp fejezett ki, miszerint őseink itteni letelepedésük korában az emberi fejlődés legalsóbb fokán állottak volna. Schlözer eszmékedéseit, ha mégoly tiszták volnának is az ellenszenvtől, mint azzal irántunk telve vannak, nem tehetem elébe a legrégebb elődeinktől jött s nemzedékről nemzedékre szállott és így néphitté szentesített tradíciónak.” (302) S vajon ok nélkül nevezte volna Szabó Károly a göttingai tudóst „magyarfaló Schlözer”-nek, (303) Ribáry Ferenc pedig terroristának („történeti irodalmunknak Schlözer által terrorizált szerencsétlen korszaka lejárt” - írta 1859-ben/304)?

Amikor August Ludwig Schlözer nevezetes munkája megjelent, már kinyomtatták Sajnovics János (1733-1785) könyvét, a Demonstratio-t, (305) amelyet a magyar finnugrista nyelvészek „szent könyvnek” tekintenek, amelynek szerzője valóban korszakalkotó művet hozott létre.” (306) És mi sem jellemzőbb Schlözerre, hogy az ő eszméit hirdető Sajnovicsot is kicsúfolta, mondván: nevetséges, hogy Sajnovics úr megállapításait az új felfedezések rangjára emelték, holott már 1717 óta (307) tudjuk mindezt! Persze, folytatja a német tudós, a magyar kutatók eddig semmit sem tudtak (!) arról, amit a magyarok eredetéről tudniuk kellett volna. Amit meg tudtak, az rossz és megalapozatlan volt. (308) Az azonban érdekes, hogy Sajnovics „dictatori hangnemét” még Schlözer is keménylelte, valamint azt is csípősen a szemére veti, „hogy írni bátorkodott.” (309) Számunkra ma már nem az a fontos, hogy Sajnovics valójában mekkora tudós volt, hanem az a módszer, amellyel ezt az egyébként derék jezsuita csillagászt és matematika pap-tanárt felmagasztalják és korszakalkotó nyelvészé nyilvánítják, (310) holott a lapp-magyar nyelvrokonság gondolata sem az övé, hanem Hell Miksáé, aki szerint a magyarok őshazája Karélia volt s ezt akarta bizonyítani. (311) Ezért vette maga mellé Sajnovicsot, akinek viszont nyelvészeti és történeti ismeretei szinte egyáltalán nem voltak. (312) „A két magyar csillagász az ottani lakosok nyelvjárásán tett néhány esetleges észrevétel nyomán azonnal egy nagyszerű hypothesis gondoltak kimondhatni, magokat is, másokat is elámítani igyekezvén 'idioma Hungarorum et Lapponum idom esse'. És íme az alap le volt téve, melyen azóta a magyar őstörténeti zavarok támadtak.” (313) „Sajnovics és Gyarmathi kutatásai külföldön ismeretesek lettek, kik kevés tudománnyal ugyan, de annál több önhihisséggel szóltak a dologhoz, a finn-magyar-lapp rokonság kérdését a tudós külföld eldöntöttnek hitte, - és corollariumul a magyarok finn származásán többé senki sem kételkedett. Ez több volt, mint aminek kimondására Sajnovics és Gyarmathi gyenge kísérletei a tudósvilágot jogosíthatták volna.” (314) „Sajnovicsnak a nyelvtudományba vágó több alapvető gondolata is téves, hangtani ismeretei pedig egyáltalán nem voltak” - írta Halász Ignác.” (315)

150 szót hasonlított össze, amelynek zöme rossz, mára már legfeljebb 33 tartható helyesnek, (316) i a könyvét mégis két ízben is újra kiadták,” sőt elkészült a magyar fordítása is (!). Miért? Letagadható-e a szándékos túlhangsúlyozás, magyarán a tudományos félrevezetés?

Róla a legnagyobb tapintattal nyilatkoznak, (318) de például Beregszászi Nagy Pálról (1750-1828), aki kiválóan felkészült nyelvész volt és helyes szóegyeztetései száma sem marad el Sajnovicsé mögött, csak azt, jegyzi meg, hogy „konokul folytatta a rossz hagyományt, a napkeleti nyelvek zavaros fogalmát (,?!) és a kalandos nyelvészkedést.” „Megpróbált (!) ellenvéleményt kifejezni és „némi elismerés” talán meg is illeti, habár ezzel inkább kompromittálta (!?) a magyar nyelvészetet a német felvilágosult (sic!) szakemberek előtt.” (319) S miért kompromittálta? Mert „Sajnovicsék képesek voltak volna némi fényt gyújtani, s a magyar nyelvészetben ép oly mozgalmat előidézni, mint a szanszkrit a külföldön. Azonban leginkább a félreértett nemzeti büszkeség, mely ez által az 'Isten ostorá'-tól származtatást veszélyeztetve vélte látni s mélyen irtózott a rút külsejű lappok rokonságától, az érintett férfiak nyomozásainak eredményeiben semmi áron osztozni nem akart.” (320) S nem lehangoló-e, hogy napjainkban is ezt a nótát fújják, (321) mintha nem tudnák, hogy igenis van a történelemben is nemzeti érdek, igenis nemzeti tudomány a történelem, a nyelv- és irodalom! Amikor a nemzeti tudományok „lankadatlan művelését” feladtuk, „melyek nélkül nincs indokolt nemzeti önérzet és honszerelem, ezek nélkül viszont nincs ösztön és erő önfenntartásunkra, (322) akkor készítettük elő Trianont!

Sajnovics János 1769-ben utazott ki Vardö szigetére, mivel VII. Keresztély dán király arra kérte Mária Terézia magyar királynőt, küldene ki az Északi sarkhoz tudós csillagászokat, akik majd a Vénuszt fogják tanulmányozni. (323) Sajnovics részben Vardö szigetén, részben Koppenhágában belevetette magát a lapp nyelv tanulmányozásába és nagy boldogan állapította meg, hogy „magyarok ők, a mi testvéreink, a mi magyar nyelvünket beszélnek, a mi magyar ruháinkat viselik, a mi régi magyar őseink erkölce és élete szerint élnek.” (324) Zsirai Miklós, nem feledkezve meg a Sztálinra hivatkozásról sem, Sajnovicsot tudatosan igen magasra értékeli, úgy tüntetve fel, mintha „a tudományosságunk az alkotó munka mezején alárendelt szereplőnek, majdnem tétlen szemlélőnek, sőt a keleti eredet ábrándképe (!) miatt a fejlődés kerékkötőjének (?!) mutatkozott” volna. „Pedig a tudós világ joggal hihette, hogy a kételyek eloszlatására, meggyőző eredmények felmutatására legfőképpen a magyar kutatók volnának hivatva.” (325) Általában manapság is hevesen tiltakoznak a „mértékadó kutatók” az ellen, hogy a Habsburgoknak érdekében állt a magyar múlt dicsőségének szétrombolása, de megfeledkeznek arról, hogy minderről maga Sajnovics János számolt be, aki elmondja, hogy Mária Terézia királynő (1740-1780) kívánta azt, hogy tegyenek közzé minden magyar-lapp rokonságra vonatkozó adatot (326)

A Sajnoviccsal szembeni rendkívüli elfogultságot jól mutatja az is, ahogyan a kínai-magyar nyelvrokonság kérdését kezelik, szemben a magyar-lapp nyelvrokonsággal. Holott a magyar-lapp nyelvrokonság kérdése mind a mai napig teljesen megoldatlan, a kínaival való rokonság pedig fel sem merülhet! A lappok nyelvének eredete homályos volt régen is és az ma is (327) Sőt, újabban felmerült, hogy „nem is olyan régen váltak olyanná, amilyenné, tehát látszólagos más fajta néppé. Ez az állítás megkérdőjelezi a nyelvcsereét is. De az is lehet, hogy a lapp, a karjalai nem is népnév, hanem foglalkozásnév.” (328) Hát ilyen szilárd eredményeink vannak. Sajnovics értékelésekor azonban szinte szóba sem kerül a kínai és a magyar nyelv rokonítása, illetve Zsirai csak mint „hibás tételt” emlegeti mindösszesen három sornyi terjedelemben, (329) holott - másoknál - oldalakon keresztül csapkod a bíráló pörölyével. (330) Sajnovics János a maga korában alig hatott a magyar közvéleményre, munkáját alig olvasta valaki. „Sajnovics többet ígért és kevesebbet adott. Nem győzött meg senkit s így nem ösztönzött senkit az illető nyelvek tanulására.” (331) Nemzeti történetírásunk egyik megalapozója, Pray György (1732-1801) természetesen nyomban elolvasta szerzetes-társa munkáját, és nagy figyelmet fordított a finn-lapp-permi nyelvrokonság érveire, (332) sőt új könyvében felsorolja a finn-lapp, észt, lív, mordvin, cseremis, permi, zürjén, kondai vogul, a török csuvas és tatár nyelvek számneveit és más alapszavait (333) és elismeri a hasonlóságokat is, de azért továbbra is kitart a hun-magyar rokonsági hagyomány mellett, a törököket is hunoknak tartván. (334) „Meghajolt ugyan a bizonyítékok súlya előtt,” (335) de nem lett finnugrista, amint ezt helyesen emelte ki Bárczi Géza: „elismeri a finnugor rokonságot, de oly módon, hogy amellett fenntartja a török rokonságot is.” (336) Teljesen hamis az a beállítás is, hogy súlyosan támadták Sajnovicsot és „a vihar izgalmi és az otrombán személyeskedő rágalma (?) annyira lesújtották a túlzottan érzékeny lelkű (?) Sajnovicsot, hogy további nyelvtudományi tervei megvalósításáról lemondva, szárnya szegetten visszavonult csillagászati tanulmányaihoz.” (337) Éppen nem így volt! Éder Zoltán kimutatta, hogy Sajnovicsot életében nem támadták és azért hagyta abba a nyelvészkedést, mert csillagász akart lenni.” (338)

Külföldön is elsősorban a schlözeri iskola foglalkozott vele s a viták is nagyjából Göttingában folytak.” (339) Másutt alig volt hatása. (340) Az viszont tény, hogy Sajnovics lovat adott egyesek alá, akik - Ady Endre szavaival élve - kedvet éreztek a magyarok rugdosásához. (341) Elsőként Joseph Hager említhető, aki hírhedt könyvéve (342) sokak ellenszenvét váltotta ki, mivel ismételt hangoztatja, hogy a magyarok Lappóniából származnak, amiként Hell Miksa kigondolta. (343) Ezt a munkát Zsirai „tartalmas tanulmánynak” nevezi. (344) Hager állításait Beregszászi Nagy Pál vette bonckés alá, azt írván: „Ha a magyar nyelv valóban rokonságban volna a lappal, amely még nincs bebizonyítva, abból még nem következik, hogy a magyarok Lappországból származnának!” (345) Beregszászi több jeles munkájában (346) utasította el a finn-lapp rokonságot, (347) amiért magára vonta Schlözer haragját, aki őt „említésre sem méltó álmodozónak”

nevezte. (348) Hager könyvét is Beregszászi Nagy Pál ismertette a magyar olvasóközönséggel s itt említi meg, hogy a német tudósok romlására törtek. (349) Ám itt felmerül a kérdés: miért nevezhető (például Kosáry Domokos által) a kortársai (például Th.Ch. Tychsen) által is nagyműveltségűnek és rendkívüli nyelvtudásúnak tartott Beregszászi, aki az erlangeni egyetemen a keleti nyelveket adta elő, mint rendkívüli tanár s akit a Göttingai Tudós Társaság 1801-ben tagjává választott, (350) „hírhedtnek és kalandornak”? S miért nem adják ki az ő műveit is, együtt Sajnovicséval? Tisztességes-e az a kultúr- és tudománypolitika, amelyik ennyire nyíltan részrehajló? Mert ne feledjük, lehetséges, hogy a katolikus és protestáns ellentétek is szerepet játszottak, (351) a döntő azonban az volt, hogy a finnugor rokonságot dühödt magyargyűlölettel tálalták. Igen helyesen fogalmazta meg ezt Vámbéry Ármin (1832-1915): /352/: „Ha a nem magyar; tudósok, mint Schlözer, Zeuss, Büdinger, Roessler stb. e kérdéssel azon tisztán tudományos tárgyilagossággal foglalkoztak volna, melyet tőlük, mint külföldiektől várni lehetett, és ha a magyar nép elleni, csak alig palástolható gyűlölet nem tűnnék ki mindenütt, egyébként érdemes munkáikból: akkor az olvasó a magyarok finn-ugor eredetének általuk védelmezett tanát szigorúan tudományos meggyőződés eredményeképpen elfogadhatta volna. De fájdalom, a dolog nem így áll!” (353)

A német tudósok illetén magatartása ellen még azok is felléptek, akik egyébként híveik voltak, mint például Engel Keresztély János (1770-1814), (354) aki Cornides Dániel (1732-1787) műveit is kiadta. (355) Engel is Göttingában tanult s mesterei közt volt Schlözer és Gatter is, az utóbbival állandó kapcsolatban is maradt, (356) mégis elutasította Fischer és Schlözer támadásait. Könyvének címe magyarul: Kritikai kérdésfeltevés arról, hogy jelen ismereteink szerint hol volt a magyarok eredete és milyen népekkel van rokonságban? Engel elmondja, hogy korábban a göttingai, majd a bécsi könyvtár által nyújtott segítséggel szeretné megvilágítani, hogy a tudós férfiak, mint Pray György, Hell Miksa, Sajnovics János, Katona István, J. E. Fischer és Thunmann, gyakran milyen különböző véleményekre jutottak.” (357) Filozófiai, történeti és nyelvi szempontból (methodus) vizsgálódik és leszögezi, hogy a szóegyezések önmagukban semmit sem bizonyítanak, hiszen például Meiners a magyar és a szláv szavak (deák, puska, sátor, pogány, német, király, rab, koma, etc.) egyezései alapján kijelentette, hogy a magyarok, a nevük és a nyelvük szerint, egy valódi szláv nép. Nemhiába nyerte el a göttingai, a prágai, a müncheni és a harkovi tudós társaságok levelezői tagságát, higgadt kritikával nyilatkozott, rámutatván, hogy a Balti-tengertől a Volgáig terjedő hatalmas területen a megtelepült finn népek mintegy láncot alkottak, (358) az V. század után azonban a szlávok ezt a láncot megszakították s egy részüket a hideg Szibériába üzték. Ennek alapján vélte Sajnovics és Hell Miksa a magyart és a lappot rokon nyelvnek, Wöldik a magyart és a grönlandi nyelvet, Fischer pedig a vogult, a kondi-tatárt és más szibériai nyelveket vette a magyarral rokon nyelvnek. (359) Engel János Keresztély végezetül azt kívánta, hogy a magyarok sajátságos és valódi eredetének, valamint az esetleges leszármazottaknak (maradványoknak)

kikutatására a Magyar Tudós Társaság nyelveket ismerő tudós férfiakat küldjön Oroszországba, összegyűjtendő a magyarok emlékeit, megszemlélni Magyar város romjait a Kaukázusban, (360) megismerni a vogulokat és más szibériai népeket, és legelső sorban bejárni a Kaukázust, annyi nép őshazáját. (361)

A XVIII. század végén azonban váratlan fordulat történt, mivel ismét egy magyar ember, Gyarmathi Sámuel (1751-1830) hangosabb hirdetője lett a finn rokonság elméletének, mint maguk a német feltalálók.

Gyarmathi Sámuel iskolázott, művelt ember volt, de orvosnak készült és 1782-ben orvosi diplomát is szerzett. Így is indult neki első ízben Németországnak. Ekkortájt még meg sem fordult a fejében, hogy a magyarság és a magyar nyelv nem keleti eredetű. Lelkesen foglalkozott a hun-szkíta rovásírással, és hirdette: „a magyar az Napkeleti Nyelv, melyre nézve különbözik is nagyon az Európaiaktól Márpedig azzal bátran dicsekedhetünk, hogy az Európai Nyelvek között a Magyar Nyelv a legközelebb járul egy ilyen nagy tökéletességű képzelte Nyelvhez. A Magyar Nyelv, mely a Napkeleti Nyelvek természetével bír, ha a Napnyugati Nyelvek formájába öntődik, oda lesz annak minden szépsége, ereje és tisztasága.” (362) Ám amikor 1795-ben másodjára Göttingába érkezik, hamarosan Schlözer hatása alá kerül, aki ráveszi a vele való együttműködésre.” (363) Zsirai Miklós ezt így tálalta: „[Schlözer] biztatja, sürgeti: mentse meg (sic!) a magyar tudományosság hírnevét, mert a mai magyar őstörténészek, nyelvhasználatok javíthatatlan etimológizáló rajongók.” (364) Schlözer azt írta Gyarmathinak, köszörülje ki azt a csorbát, amelyet Beregszászi Nagy Pál és rajongói okoztak a magyar tudományosságnak.” (365) Wenzel Gusztáv viszont ugyanezt így tárgyalja: „Schlözer szenvedélyessége egész hevével a magyar őstörténetet felforgatni kísérel s a Hell-Sajnovics-féle állításokat egyoldalúlag megragadván s egész a túlságig megfeszítvén egyrészt Gyarmathit arra bírta, hogy a finn nyelvek és a magyar közötti rokonságot bebizonyítsa, másrészt pedig minden magyart gúnyszavakkal illetett, ki ellene és csatlósai ellen amannak pártolója maradni merészelt.” (366) Schlözeren kívül sorompóba állt Gatter, Lichtenberg, Blumenbach, Cantaler, Büttner és a szláv Dobrowszky s így „napról-napra tisztultak Gyarmathi nézetei” és „Gyarmathi maga lát hozzá az igazságosztó (sic!!) munkához” (367) és 1796-ra el is készült a „Grammatikai bizonyítása a magyar és a finn eredetű nyelvek rokonságának” c. műve. (368).

Blumenbach, Cantaler, Büttner és a szláv Dobrowszky s így „napról-napra tisztultak Gyarmathi nézetei” és „Gyarmathi maga lát hozzá az igazságosztó (sic!!) munkához” (367) és 1796-ra el is készült a „Grammatikai bizonyítása a magyar és a finn eredetű nyelvek rokonságának” c. műve. (368). Gyarmathi Sámuel orvos volt, tehát nyelvészetileg teljesen képzetlen, magyarán igen-igen gyenge színvonalat képviselt, mégsem pellengéreztek ki a finnugristák sem régebben, sem ma. Ha viszont a „másik oldalon” jelentkezik valaki, aki nem hivatásos, mint

például napjainkban a török-magyar rokonsággal foglalkozó Sára Péter, azt nyomban a legsúlyosabb jelzőkkel illetik a -- Zsiraihoz hasonlóan - magukat ítélő bírácoknak képzelők (például Rédei Károly, Vásáry István). (369) Gyarmathi összeállított, nyelvtani hasonlóságokat (névszóragozás, melléknévi középfokképzés, igeragozás, igeképzés, névmás és határozószó-képzés, etc.) és szóegyezéseket, amelyek zöme rossz. (370) Gyarmathi azzal védekezett, hogy a rendelkezésére álló „könyvekben nagyon kevés olyasmit lehetett találni, ami az olvasót e nyelvek természetének beható vizsgálatára képesítette volna.” Ekkoriban még azt is tervezte, hogy Svédországban népszerűsíti a lapp-magyar rokonságot! (371) Igen értékesnek tartják azon kitételét is, mely szerint a magyar nyelv nagyszámú török elemei nem lehetnek a rokonság bizonyítékai. Ezt „végtelenül fontos igazságnak” (!?) nevezi Zsirai. Azt írja: „A magyar nyelvbe átvett nagyszámú tatár szó tehát nem bizonyít mást (?), mint azt, hogy népünk eléggé sok ideig élt az ő szomszédságukban és a velük folytatott állandó kereskedelem révén szükségszerűen tatár szavakat kölcsönöztünk tőlük vagy a mi magyar szavainkat adtuk át nekik!”, (372)

Gyarmathi Sámuel szerény olvasottságát jelzi, hogy Bél Mátyás Adparatus-át sem ismerte, aki a magyar és az ún. finn nyelvek rokonságát éppen a szomszédsággal, a kölcsönös érintkezésekkel magyarázta.” De ez egészen kézenfekvő, amint erre majd kitérünk Hunfalvy Pál tevékenységének tárgyalása kapcsán. Alig másfél évtized múlva Fessler Ignáci Aurél (1756-1839) Bél Mátyáshoz hasonlóan érvel: „a sötét őskorban már létrejött egy nagy, ámbár a természeti csapások és gondok terhe alatt elvadult finn világ, amely a Jeges-tengertől az Urálig, a Dontól és a Dvinától az Irtisig terjedt. Ezeknek a népeknek nagyon korán kellett megtelepedniük, és nagyon sok sorscsapást szenvedtek el, mivel időszámításunk első századaiban már olyan mélyre süllyedtek, hogy elképzelhetetlen vadságban, nyomorúságos szegénységben élő emberekként voltak ismertek, akiknek nincsenek fegyvereik, nincsenek lovaik, nincsenek emberi lakásaik. Táplálékuk füvekből állt, a ruházatuk állatbőrből és a fekvőhelyük az anyaföld volt. Minden reményük a nyilaikban volt, amelyeket - vas hiányában - csonthegekkel láttak el.” Fessler világosan kimondja, hogy a finn nyelvű népek és a magyarok között van nyelvi kapcsolat, hiszen e népek között legeltettek egykor Pannónia későbbi és legutolsó hódítói, akik önmagukat mind a mai napig magyaroknak nevezik, akiket a finn nyelvű szomszédaik ugoroknak neveztek. A nyelvi kapcsolatoknak hasonló magyarázatát adja, mint Bél Mátyás: a finn népek ezektől [a magyar] emberektől sokmindent eltanultak: a dolgokat megismerni, felfogni, megjelölni, elkészíteni és [a nevüket] kimondani. Innen a sok magyar szó, szóragozás, szófordulat s a finn nyelvek hasonlósága a magyar nyelvvel, amelyet bizonyítéknak használnak fel gyakran a magyaroknak a finnektől való leszármazására. Ezek az emberek azonban nem lettek finnek, és még kevésbé a nagy finn néptörzs egyik ága. Schlözert, Müllert, Hagert, Sajnovicsot és Gyarmathit bírálva rámutat arra, hogy „nagyon gyakran, nagy fáradsággal és erőltetett, művi úton hasonlították össze a magyar

nyelvet, de sohasem azon alapelv szerint, amely szerint össze kellett volna hasonlítani ahhoz., hogy a nyelvek hasonlóságából ne csalárd módon a magyarok és a finnek rokonságát mutassák ki, hanem helyes következtetéseket vonjanak le.

A nyelvhasználatra vonatkozó fejtegetései is nagyon figyelemre méltóak! Nagyon egybe csengenek a jó fél évszázad múlva alkotó, kiváló magyar nyelvész, Szilády Áron nézeteivel. (374) Fessler azt mondja: ugyanazon törzs népeinél egynek kell lenniük a tőszavaknak az alapszókincsben! A magánhangzók különbözősége és az egy és ugyanazon hangképző szerv mássalhangzóinak felcserélődése nem rontja az egységet, ám ha ugyanazt a tövet az egyik nyelvben ajakhanggal, a másikban torokhanggal ejtik ki, nyelvi egység sohasem létezett közöttük! Készített hat táblázatot, amelyekben összehasonlítja a magyart kilenc finn-féle nyelvvel, legelől megadva a német jelentést. 130 magyar szót vizsgált. Mit jelent az, teszi fel a kérdést, ha néhány száz tárgyat ebben és abban a nyelvben is azonosan vagy hasonlóan jelölnek? Az semmi mást nem bizonyít. mint azt, hogy a magyarok a finn népek között laktak, s hogy ezek közül számos csoport kapcsolatban maradt velük, és távolabbi vándorlásaikon is elkísérték őket. A magyar nyelv jó néhány száz dolgot, amely az ember legsajátosabb szükségleteit és legközelebbi környezetét illeti, egészen sajátos magyarsággal nevez meg, amely a finntől teljesen idegen, de más nyugati nyelvekkel sem rokon. Hol és mikor jutottak a magyarok ezeknek az ismeretéhez? Ilyenek például az 'oroszlán, öszvér, poroszka, teve, sárkány, hiúz, sas, gyapot, bíbor, selyem, bársony, üveg, dinnye, kénkö, etc. Ezeket a fogalmakat a magyarok csak Ázsia délebbi részében ismerhették meg! Az az állítás tehát, hogy a magyarok a finnektől származnának, egyoldalú kutatások megengedhetetlen eredménye. A magyarok épp oly kevésbé finnek vagy lappok, mint ahogyan a bolgárok sem szlávok, bár egykor a szlávok között laktak és ma szlávul beszélnek.”

Fessler keményen és határozottan visszautasítja Schlözerék támadásaik mondván: „bosszúsággal és felháborodással lehet hallgatni Schlözerék ríkoltozásait, erős és sértő kifejezéseit, hiszen ők Pray, Katona, Cornides és Engel érvei közül egyetlenegy sem cáfoltak meg vagy tettek semmissé.” (375) Visszatérve Gyarmathi Sámuel tevékenységére, meg kell még említenünk, hogy egyrészt Schlözer durva magyar-ellenessége azért őt is bántotta, erről tanúskodnak hazaírt levelei, (376) másrészt mihelyst kikerült a németek bűvköréből lényegében felhagyott a nyelvészkedéssel, hiszen könyvének számos tételét inkább vitatták, semmint dicsérték.” (377) A jelek szerint igaza van Nagy Ottónak, hogy csak az a becsvágy hajtott, hogy visszavágyjon Beregszászi Nagy Pálnak. (378) Kortársai nemigen becsülték, tudósi hitelét is kétségbe vonták. Kazinczy Ferenc szerint még filológiai érzéke sem volt, Kölcsey Ferenc pedig olyan „napkeleti fejnek” nevezte, akitől egyszóval irtózik. (379)

Gyarmathi Sámuel otthon, Erdélyben egy szótárt állított össze” (380) amely szintén nem vált díszére, bár a fáradozását elismerték” (381) Ilyesmiket ír benne: „mi sem értenők meg Árpádék nyelvét”, holott a nyelvemlékeink világosan az ellenkezőjét bizonyítják! Gyarmathi Sámuel esetéből azt tanulhatjuk, hogy bármilyen gyenge műből vagy szerény képességű szerzőből is lehet korszakalkotó alapművet létrehozó zsenit „csinálni”, ha a tudományos élet irányítói ezt akarják” (382) Sőt, napi politikai tanulságokat is a régen elhalt szájába adhatunk, amint ezt, meglehetősen gátlástalanul, megtette Zsirai Miklós, amikor ezt írta le: „Gyarmathi Sámuelért kell éltetnünk, mert ezzel az igazságosztással (!) mulasztást pótolunk, ugyanis az ő műve is beleszólt a magyar nép józan világ- és önszemléletének formálásába is. Az előkelő önhittség (!) misztikus fellegeiből visszahozott bennünket a realitások szilárd földjére. Hiába lázongtak a horvátistvánok, vámbéryárminok (sic!), majd a turanista mozgalom sámánjai, a gondolkodó (?) magyar többség (?) tudomásul vette azt, amik vagyunk.” „Finnugor rokonságunk ilyen tanulsága pedig arra figyelmeztetett, figyelmeztet állandóan bennünket, hogy ne essünk az önteltség, a nyelvi vagy faji sovinizmus (!) végzetesen hóbortos hibájába!” (383)

S ő lett volna a kommunista uralom áldozata?

267. Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest. 1991.

268. Zsirai Miklós id. mű (1952) 17. -Poór János id. mű 283. - vö. Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Budapest, I 962, 10. - Bárczi Géza, A magyar szókinccs eredete. Budapest, 1958, 50.

269. Munkácsi Bernát, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Magyar szójegyzék. Budapest, MTA. 1901, 2-3. A legújabb etimológiai szótárban: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 1. Hrsg. Benkő Loránd. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1994, 628: oldalon az áll, hogy az isten szavunk alapja az is - ős, lásd isemucut! Az Isten szó eredete régtől foglalkoztatja a kutatókat: Szabó István, Vélemény az ISTEN névnek rokonságáról és eredetéről. Tudományos Gyűjtemény 15 (1831) XI. 60-73. -Pais Dezső, A magyar ősvallás nyelvi emlékei. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1975, 282-286.

270. Allgemeine Deutsche Biographie. XXXI. Leipzig, 1900, 567-603. Schlözer eredetileg teológiát tanult Wittenbergben. Kiváló képességeit jelzi, hogy Oroszországban, ahol 9 évet töltött (1761-1769), már 1765-ben II. Katalin cárnő kegyéből professzori címet kapott Szentpéterváron. 1769-től a göttingai egyetem tanára. - Meyers Enzyklopädisches Lexikon. B. 21. 147.

271. Kesztyűs 'Tibor, Schlözer és a finnugor nyelvtudomány. In: Tanulmányok a finnugor nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkeszti: Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991. 358.

272. Max Büdinger, Nachrichten zur österreichischen Geschichte in altrussischen Jahrbüchern. I. Wien 1860, 3: ein bewundernswerter Mann-nak nevezte!

273. Farkas Gyula, A.L. Schlözer und die finnisch-ugrische Geschichts-, Sprach- und Volkskunde. Ural-Altäische Jahrbücher 34 (1952) 1-22. - Kosáry Domokos id. mű 518. oldalon még azt is leírja, elismételve H. Balázs Éva ugyancsak „vonalas” szavait: A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz I. Schlözer és magyar tanítványai. Századok 97, (1963) hogy Schlözer alkotta meg az orosz állam normann eredetét valló téves elméletet, holott 1980-ban ennyire már nem kellett volna a szovjetek talpnyalójának lenni! H. Balázs Éva lelkendezik azért is, hogy „nagy figyelmet fordít a magyarországi szlávokra, elsősorban a szlovákokra”, ám egyetlen szava sincs a magyargyűlöletére!

274. Három fia volt: Ludwig, Christian és Karl. Allg. Deutsche Biographie. B. 31. Leipzig 1900, 599.

275. Kesztyűs id. mű 357-360. Gazdag irodalmi hivatkozással.

276. A. L. Schlözer, Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den neusten und besten nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschrieben, und als eine geographische und historische Einleitung zur richtigern Kenntniß aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen und Sibirischen Völker, besonders in alten und mittleren Zeiten. Halle 1771

277. Zsirai Miklós id. mű (1994) 493-494.: agyba-főbe dicséri, ezt teszi Bárczi Géza is, bár ő Schlözert Gáspárnak nevezi: A magyar szókincs eredete. Budapest, 1958, 61.

278. Poór János, A.L. Schlözer történetszemléletéről. Történelmi Szemle 3-4 (1978) 557.

279. Poór János; Magyarországról és a magyarságról az Allgemeine Nordische Geschichte-ben, In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerkesztők: E. Kovács Péter, Kalmár János. V. Molnár László. Budapest, 1991, 183.

280. Schlözer id. mű (1771) 239: Ungarn, im eigentlichen oder engeren Verstande, ist noch heut zu Tag fast in allen seinen Provinzen mit Slaven angefüllt.

281. Sie scheinen auch von den ältesten Zeiten hier gewohnt zu haben, und nirgends will sich in der Geschichte die geringste Spur von ihrer Einwanderung finden. Uott.

282. Ungern enthält ein so sonderbares Gemische von ganz verschiedenen Nationen, als vielleicht kein anderes Reich der Welt! Alle diese durch sichere Kennzeichen auseinander zu setzen, ihre Arten zu bestimmen, und die Epochen ihrer Ankunft anzugeben, würde das Meisterstück den historischen Kritik sein. - Schlözer id. mü 248. - Noch sind drei Völker übrig, die theils zwar im Norden wohnen aber keinen eigenen Staat ausmachen, keine eigene Geschichte haben, theils nicht im Norden wohnen, und in so fern nicht zur Nordischen Geschichte gehören, Dieß sind die Finnen, Ungern und Walachen. - Uott. - Allein alle diese, zum Theil uralte, zahlreiche, und weitausgebreitete Nationen, haben (die einzigen Madscharen ausgenommen) auf dem Schauplatze der Völker niemals Rollen gespielt. - Die einzigen Ungern in spätesten Zeiten ausgenommen, daß sie nie einen Eroberer gezeuget sondern immer die Beute ihrer Nachbarn gewesen, folglich auch kelne eigene Geschichte. Uott 301.

283. A. L. Schlözer, Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Kritische Sammlungen. I. Göttingae, 1795, 2; die Magyaren Horde, die im Osten vor Petscheingern zittirte, im Westen, eine lange Reihe von Jahren hindurch, das gewaltige Germanien (sic!) vor sich zittern, aber darun war in Wahrheit, nicht ihre innere Stärcke, daß ist, weder ihre Menge noch ihre Tapferkeit, noch ihre Kriegskunst schuld.

284. Die Seckler, die gleichfalls ungrisch sprechen, es aber gröber (?) und mit vielen andern Wörtern aus einer unbekanntn Sprache (?) vermíschet, reden. Schlözer id. mü (1771) 251

285. Wo diese drey Völker, Hunnen, Avarn und Madsharen, hergekommen, was die beyden ersteren für eine Sprache geredet, ob und wie sie alle drey von einander verschieden gewesen, weiß ich nicht, und kein Ungrischer Geschichtsschreiber weiß es, - Schlözer id. mü (1771) 251. Az írott források általában - Schlözer szerint - unger-t, ungrus-t írnak, nem ungar-t, és a legkevésbé hungarus-t (?). Az eredeti szó vitathatatlanul az ugor vagy ugr, a másik írásmód etimológiai ostobaságból (sic!) keletkezett, az unger ugyanis annyi, mint hun-avar, mintha a magyarok a hunok és az avarok keveréke lenne! - Das Stammwort ist unstreitig Uger oder Ugr, die andere Schreibart ist aus der etymologischen Thorheit entstanden, Unger sei su viel wie Hunn, Avar, als wenn die Madscharen ein Gemische von Hunnen und Avarn wären. Uott 306. „Ungern. (Madschar). Diese fólcker ich nur hinten ara, weil sie nach meinem Plan nicht hieher gehören, indem sie kein Stammvolk, sondern erst im 9-ten Sacculo aus Asien eingewandert sind. Daß die Sprache dieser heutigen Ungern mit dem Finnischen und Lappischen nahe verwandt, und die

Nation folglich ein Zweig des grossen finnischen Völkerstammes ist, ist was altes und längst bekanntes. Uott 306.

287. Kesztyüs id. mű 359. - Sogar mehrere Gelehrte (Müller, Fischer, Schlözer) hatten schon expressis verbis erklärt, daß die ungarische, die wogulische und die ostjakische Sprache näher miteinander verwandt sind. vö. Gulya János, Die Idee der Sprachverwandtschaft im Spiegel der kulturell-politischen Strömungen. In: Sprache und Volk Im 18. Jh. Symposium in Reinhausen bei Göttingen 3-6. Juli 1979. Opuscula Fenno-Ugrica Gittengensia I. Frankfurt am Main, Bern, 1983, 76.

288. A. L. Schlözer, Probe russischen Annales. Bremen und Göttingen. 1768, 101-112

289. Schlözer id. mű (1771) 308-315.

295. A Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése a Németek által, valóságos Philológiai téveledés. Tudományos Gyűjtemény (182D) 111. 4-6.

296. Kovács Sámuel, A Magyarokról és Törökökről. Tudományos Gyűjtemény 6 (1820) VI. 11-12.

297. Toldy Ferenc, A magyarok műveltségi állapotai a keresztyénség felvétele előtt. Új Magyar Múzeum I (185D) 37: a magyar és hun törzsök azonossága vagy közel vérrokonsága Schlözer és vak követőinek negatioja által kétségessé tétetett ugyan, de meg nem cáfoltatott.

298. Wenzel Gusztáv, Eszmetöredékek a magyarok eredetéről, Szontagh Gusztáv értekezésére vonatkoztatva. Új Magyar Múzeum 2 (1851) VI. 307-308.

299. Wenzel id. mű 312.

300. Bálint Csanád, A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: Honfoglalás és régészet. Szerkesztette: Kovács László. A honfoglalásról sok szemmel. I. Főszerkesztő: Györffy György. Budapest, Balassi. 1994, 45.

301. Jászay Pál, A magyar nemzet napjai, a legrégibb időktől. Új Magyar Múzeum 2 (1852) 787.

302. Bartal György második nyílt levele Pauler Tivadarhoz Béla király Névtelen jegyzője körül. Új Magyar Múzeum 8 (1858) 358-359.

303. Szabó Károly id. mű (1869) 60., jegyzetben.

304. Ribáry Ferenc, A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e? Új Magyar Múzeum 9 (1859) 259.

305. Sajnovics János, Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponorum idem esse. Hafniae 1770. 306. Balázs János, A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850-1920). Budapest, 1970, 17. Vásáry István, A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. Magyar Tudomány 87 (1980) 369: valóságos mérföldkönek nevezi! -Békés Vera id. mű 91.

307. Szinnyei József, Sajnovics János Demonstratio-ja. Magyar Nyelv 26 (1896) 225: 1617-et ír! 308. Schlözer id. mű (1771) 306. oldalon a jegyzetben!

309. Horváth Endre, A Magyar Nemzet nem Finn származatú. Tudományos Gyűjtemény 7 (1823) II. 39. - Schlözer id. mű: Das idem esse auf dem Titelblatte ist übertreiben. So weit gehet Herrn Sajnovicsens Vergleichung des Ungrischen mit dem Lappischen noch nicht, dass sich mit Grunde von Identität sprechen liesse. Sein Verzeichniss verglichener Wörter S. 35-52. enthält nur 154 Beyspiele, und rechnet man die Derivata ab, so bleibt nicht einmal die Hälfte von radical Wörtern, die hier allein entscheiden, übrig.

310. Z. M. Csupor, Zur Erinnerung an János Sajnovics. In: Zweiter Internationaler Finno-Ugristen Kongress. Helsinki, 1965, 14: J. Sajnovics, der Begründer der vergleichenden historischen Sprachwissenschaft.

311. Kisbán Emil, Tordasi és Kálózi Sajnovics János. 1733-1785. Debrecen-Budapest, 1942, 41.

312. A. L. Schlözer keményen le is dorongolja már 1771-ben, mondván „herr Joan. Sainovics S. I. Ungari Tordasiensis" nem ismeri sem a finnugor népeket, sem a magyarok történetét és vándorlásait. Ha ismerte volna, sokkal több hasonlóságot találhatott volna a vogullal. Egyszer talán még szerencséje lesz eljutni az Urál és a Volga vidékére. Schlözer id. mű (1771) 306-307. oldalak jegyzeteiben.

313. Wenzel Gusztáv id. mű 306.

314. Ribáry Ferencz, A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e? Magyar Nyelvészet 4 (1859) 269.

315. Budapesti Szemle 1880, 101.

316. Békés Vera id. mű 91. - Pusztay János, Az „ugor-török háború” után. Budapest, 1977, 151.

317. Joannis Sajnovics, Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. With an Introduction by Thomas A. Sebeok. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 91. Bloomington 1968. -Johannes Sajnovics, Beweis, daß die Sprache der Ungarn und Lappon dieselbe ist. (Aus dem Lateinischen übertragen von Monika Ehlers.) Mit Anmerkungen und Nachwort herausgegeben von Gyula Décsy und Wolfgang Veenker. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 5. Otto Harraschowitz. Wiesbaden. 1972.

318. Benkő Loránd, Megjegyzések a magyar nyelvtudomány történetéhez a Sajnovics-évforduló kapcsán. Magyar Nyelv 66 (1970) 385-396. Hunfalvy Pál, bár jól látta mit ér Sajnovics munkája, mégis így fogalmazott: „Hell Tódor viselkedék leginkább nagy érdeklődéssel a nyelvrokonság iránt, ő ösztönözte Sajnovicsot, és segítgeté, látván mily ügyetlenül és készület nélkül fognak a munkához, sajnálkozhatunk rajtuk, de megvetni nem szabad sem Sajnovicsot, sem Hellet.” Hunfalvy Pál, A lapp nyelv. Új Magyar Múzeum 7 (1958) 11, jegyzetben.

319. Kosáry Domokos id. mű 591.

320. Riedl Sz., A nyelvészetről általában. Magyar Nyelvészet I (1856) 29-30.

321. Pusztafay János és Láng Gusztáv id. mű 1084.

322. Toldy Ferencz, Tudománybeli hátramaradásunk okai. Id. mű.

323. Vass József; Sajnovics János két ismeretlen levele. Új Magyar Múzeum (1857) 136-146.

324. Zsirai Miklós, A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi. Budapest, MTA. 1952. 21.

325. Zsirai Miklós id. mű (1952) 18.

326. Sajnovics János, Demonstratio. Reprint, Bloomington 1968, 127: Ipsa certe Augustissima Imperatrix et Regina nostra Maria Theresia, ubi plenior ex R. Patre Hell informationem acceperat, rem hanc Ungariae suae per honorificam compellere non dubitavit ut quidquid seu ad Idiomatis, seu ad Originis affinitatem pertinet, a Scriptoribus Ungaris diligenter excussum, publicis monumentis in Gentis Ungaricae gloriam vulgaretur. - Ugyanez a német kiadásban: Wiesbaden 1972, 136: Selbst unsere Erhabenste Kaiserin und Königin Maria Theresia zögerte nicht, diese Sache überaus ehrenvoll für die Anweisung, alles was die Verwandtschaft in Sprache und Ursprung betrafte, solle von den ungarischen Wissenschaftlern sorgfältig untersucht und zum Ruhm des ungarischen Volkes dokumentiert und veröffentlicht werden.

327. Wiklund: Von ihrer ursprünglichen Sprache weiß man so gut wie nichts. - Hrsg. Max Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte. III. Berlin 1925, 366. - Szinyei.lószef, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig 1910, 17: Die Lappische mit dem Ostseefinnischen in sehr naher Verwandtschaft. Anthropologisch aber gehören die Lappen und Ostseefinnen nicht zusammen! überhaupt stehen die Lappen in anthropologischer Hinsicht völlig isoliert. Es muß demnach angenommen werden, daß sic ursprünglich eine andere Sprache gesprochen und ihre jetzige Sprache von einem finnisch- ugrischen Volke entlehnt haben. - Pusztay János, Az uráli őshaza rekonstruálásának egy lehetséges nyelvészeti modellje. Életünk 35 (1997) 419-420.

328. Szij Enikő id. mű (1990) 263.

329. Zsirai Miklós id. mű (1952) 31.

330. P. Nagyfalusy Lajos S. J., Sajnovics János S. J. és a kínai nyelvhasznítás. A kalocsai Jézustársasági Érseki Szent István Gimnázium 1935/36. évi Értesítője, I-16.

331. Hunfalvy Pál, A török, magyar és finn szók egybehasonlítása. Új Magyar Múzeum 5 (1855) 102-103.

332. Pray Georgius, Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1774, 16-28., 104. - vö, az I. fejezetben írottakat.

333. Pray György 37 mongol és 67 török szót sorol fel. Id. mű 42-43., 106-108.

334. Pusztay János id. mű (1977) 152: Pray tovább szélesíti a kört, a rokonság körébe vonja a török nyelveket is - írja félreérthetően.

335. Zsirai Miklós id. mű (1994) 498.

336. Bárczi Géza id. mű (1958) 56.

337. Zsirai Miklós id. mű (1952) 33.

338. Éder Zoltán, Újabb szempontok a „Demonstratio” hazai fogadtatásának kérdéséhez. Napoli, 1975, 14.

339. Futaky István, A magyar nyelv a Göttingische Gelehrte Anzeigen 18. és 19. századi recenzióinak tükrében. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991, 181-182.

340. Lakó György, Sajnovics Demonstartio-jának visszhangja Finnországban. Magyar Nyelv 49 (1935) 402-405.
341. Ady Endre, A hökölő harcok népe c. versének 4. versszaka: S ki egyszer rúgott a magyarba, Szinte kedvet kap a rúgáshoz.
342. Joseph Hager, Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländer, wider neue Angriffe der Sajnovitschischen. Wien 1793.
343. Milyen szomorú, hogy Domokos Péter ilyen címet választott könyvének 1987-ben és 1998ban: Szkítiától Lappóniáig!
344. Zsirai id. mű (1952) 32.
345. Beregszászi Nagy Pál, Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Erlangen, 1796. 189: Ist die Ungarische Sprache wirklich mit der Lappländischen verwandt (welches noch nicht beweisen ist) so folgt daraus nicht, dass die Hungarn aus Lappland herkommen.
346. Beregszászi Nagy Pál, Parallelen inter linguam Persicum atque Hungáricum. Erlange 1794. E munkáját értékelte Munkácsi Bernát, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Magyar szójegyzék. Budapest, MTA. 1901, 4-8. - Beregszászi Nagy Pál, Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen entworfen. Erlangen 1797. - vö. Imre Sándor, Beregszászi Pál élete és munkái. Budapest, 1880.
347. Pápay József, Beregszászi Nagy Pál finnugor szóegyeztetései. Magyar Nyelv 17 (1921) 86-90.
348. A. L. Schlözer, Nestor. Russischen Annalen. III. Göttingen 1805, I 19: Träumereyen und keiner Erwähnung wert. - vö. Pukánszky Béla, Budenz József, Göttinga és a magyar nyelvhasználat. Nyelvtudományi Közlemények 50 (1936) 367.
349. Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) 11. 104-107.
350. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1891, 923-925. h.
351. Gulya János id. mű (1983) 79.
352. Vámbéry (Vamberger) Ármin is zsidó származású volt és nagy magyar hazafi!
353. Vámbéry Ármin, A magyarok eredete. Ethnológiai tanulmány. Budapest, MTA. 1882, XI.

354. Kubinyi Ágoston, Engel J. Keresztély levelezésiből. Új Magyar Múzeum 5 (1855) II. 67-73., 474-482. A levelekből világosan kitűnik, hogy A. Schlözer pártján állt.

355. Danielis Cornides, Commentatio de religione veterum Hungarorum. Viennae 1791.

356. Hoc illa lexicon Regio Instituto Historico Göttingensi dono delit, a cujus bibliotheca illud mecum humanissimus et illustrissimus Gatter, inspiciendum et excerptum communicavit. Engel Christianus, Disquisitio critica, quo in loco nunc adhuc cognitio nostra de Hungarorum origine et cum aliis gentibus affinitate posita sit? Viennae 1791, 115.

357. Olim Göttingensis, nunc Vindobonensis Bibliothecae subsidiis adjutam, abdemus, et lucido, quantum per tenuitatem virium licet, ordine cuncta persequemur. Cum vero doctissimi viri: G. Pray, Hellius, Sainovicsius, Katona, Fischerus, Thunmannus, in diversas saepissime eant sententias. Engel id. mű 53.

358. Milyen érdekes, hogy ezt a kétszáz évvel ezelőtti elméletet látjuk újjászületni napjainkban az un. őshaza-lánc címélet formájában: Pusztay János id, mű (1997) 417.

359. Nemini in republica literaria ignota esse possunt clarissorum virorum, Hellii, Sainovicsii, et Fischeri de linguae nostrae historia menta. Antequam Slavi ex oris Danubii egressi in omnem Bohemiam, Poloniam, et Russiam dissiparentur. Russicum imperium potissimum a Fennicis populis in sessum fuit, qui longam a mari Baltico usque ad Volgam protensam, quasi catenam for marunt. Supervenientes deinde Saeculo V Slavi, catenam populorum Fennieorum ruperunt. Pars illorum in glaciales Laponicae, Finmarchiae, Grönlandiae, pars in frigidas Siberiae plagas recesserant. Cum vero Hungári ad idem Fennicum seu Ugricum populorum genus, a quo se circa 625 separantes, peculiarem gentem formarunt, spectassent, mirum jam nemim videbitur, Cl. Sainovicsium et Hellium de affinitate linguae Laponicae, Wöldikium de affinitate linguae Grönlandicae, et Fischerum de affinitate Linguae Vogulicae et Condicae, aliarumque linguarum Sibericarum, cum I-Iungarica disscuisse. Engel id. mű 113- 114.

360. Erre lásd: Bakay Kornél. Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 21-32.

361.-Specialia et certa de Hungarorum origine forsitan posteritas expertura est, cum affulgente literis meliore luce, Societas Scientiarum Hungárica orientur, virosque linguarum peritos in Russiam mittet, ut Hungarorum reliquias qaerant, rudera urbis

Magyaricae contemplentur, Vogules et alias Sibiricas nationes cognoscant, et inprimis Caucasum, tot gentium patrem, perlustrent. Engel id. mű I 17.

362. Gyarmathi Sámuel, Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester. 1794. - Éder Zoltán, Gyarmathi Sámuel Nyelvmesterének egyik fő forrása. Magyar Nyelv 91 (1995) 52-63. - Gulya János, Gyarmathi Sámuel. Budapest, 1978, 65.,102.,107., I 17.

363. Gyarmathi Sámuel, Affinitas linguae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata. - Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel. Latinból fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Koszorús István. Szerkesztette: Szij Enikő. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 1999, 21: „én a lehető legtöbbért, amik ebben a műben található, A. L.: Schlözernek, a nagyhírű professzornak tartozom köszönettel.”

364. A. L. Schlözer levele Gyarmathi Sámuelnek 1797. november 19-én: „Siessen hát vizsgálódásait közrebocsátani, hogy nemzete tudósainak a becsületét megmentse.” Gyarmathi Sámuel id. mű (1999) 350. -vö. Zsirai Miklós id. mű (1952) 39.

365. Schlözer magyargyűlöletét és magyar-nyalázását egyes magyar szerzők „sajátságos kapcsolatnak”, „egyoldalú beállításhoz”, „meglepő elfogultságnak” vagy „alig menthető megítélésnek” nevezik. Pukánszky Béla, Budenz József, Göttinga és a magyar nyelvhasználat. Nyelvtudományi Közlemények 50 (1936) 365-366. Érdekes, hogy Gyarmathi Sámuelnek jó barátja volt Beregszászi Nagy Pál. Vö. Gyarmathi id. mű (1999) 16.

366. Wenzel Gusztáv id. mű (1851) 307.

367. Zsirai Miklós id. mű (1952) 40.

368. Samuele Gyarmathi, Affinitas Linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non Vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hungarica comparata. Göttingae 1799. -- Reprint kiadása: Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 95.

369. Gazdag László, Pityi Palkó lektorál. Adalékok az értelmiség frusztrációjához. Kapu 1999/4. 13. oldalon erről a magatartásról így írt: „Amerre nézünk, Pityi Palkók pöffeszkednek mindenütt, az egyetemi tanszékeken (tisztelet a kivételnek), a folyóiratok szerkesztőségeiben. az Akadémián, ők 'lektorálnak', anélkül, hogy értenék, amit olvastak (minél kevésbé értik, annál magabiztosabbak), döntenek vagy döntenek akarnak másokról, mások tantárgyáról, cikkéről, tudományos teljesítményéről.”

370. Zsirai Miklós id. mű (1952) 43.

371. Lefler Béla, Gyarmathi Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz. Magyar Nyelv 9 (1913) 37-43.

372. Non ergo aliud numerosa in linguam hungaricam assumta vocabula tatarica demonstrare videntur, nisi gentem nostram longo satis tempore in eorum vicinitate vixisse, atque per continuum cum iis commercium inevitabili necessitate voces ab iis tataricas mutuasse, aut illis nostras a hungaricas communicavisset. Gyarmathi id. mű 232.

373.. Lásd az I. Fejezet vonatkozó részét.

374. Szilády Áron, Magyar szófejtetések. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 9 (1872) Domokos Péter és H. Laborc Júlia, Jelentősebb finnugor kutatók. In Nyelvrokonaink. Szerkesztette: Nanovfszky György. Budapest, Telek. L. Alapítvány. 2000, 453-494. teljesen elködösítik a finnugrizmus bírálóit, például Szilády Áront is. De ugyanígy tesznek Jerney Jánossal, Kalmár Györggyel. Képes Gézával, Orlay Jánossal. Pray Györggyel.

375. Dr. J. A. Fessler, Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen. Erster Theil. Die Ungern unter Herzogen und Königen aus Árpád's Stamme. I. Leipzig, 1815, 172-178. 183-187.. a táblázatokra: 727.: und so entstand all dort in dunkler Vorzeit schon eine grosse, doch unter Naturplagen und Sorgendruck verwilderte Finnen-Welt, welche von dem Eismeere bis an den Ural herabreichte und vom Don und der Duna bis an den Irtisch ausgebreitet war. Sehr früh müssen ihre Bewohner in sie eingewandert seyn, und mancherley Schicksale mochten sie gedrückt haben, weil sie in ersten Jahrhunderte der christlichen Zeitrechnung schon so tief herabgesunken waren, dass sie bekannt wurden als Menschen von ungemeiner Wildheit, jämmerliche Armuth, ohne Waffen, ohne Pferde, ohne menschliche Wohnungen. Ihre Nahrung waren jetzt schon Kräuter, die Kleidung ein Thierfell, die Lagerstätte die Erde. Alle Hoffnung lag in ihren Pfeilen, welche sie aus Mangel an Eisen mit Knochen zuspitzen. - Mitten unter diesem Volke weideten einmal auch Pannoniens nachmalige und letzte Eroberer, welche sich selbst, bis auf den heutigen Tag, Magyarok, nennen. -- Von ihren Finnischen Nachbarn, Ugern und Ugier, von Ugor, Ogur genannt worden. - Vieles lernten die Finnischen Horden von diesen Leuten kennem auffassen, bezeichnen, aussprechen und machen, daher die vielen Magyarischen Wörter, Wortbeugungen, Wendungen und die ganze, so oft als Beweis für die Ungrische Abstammung von den Finnen gebrauchte Aenlichkeit der Finnischen Mundarten mit der Magyarischen Sprache: aber diese Leute wurden keine Finnen, und waren nichts weniger als ein Zweig des grossen Finnischen Völkerstammes, welches ihre Sprache und die Eigenthümlichkeiten ihres Volkscharakters beweisen. - Schon oft genug, auch bisweilen mühsam und

künstlich, ist die Ungrische Sprache mit den Finnischen Mundarten verglichen worden, aber noch nie nach dem Grundsatz, nach welchem man hätte vergleichen müssen, um aus der Aenlichkeit der Sprachen die Verwandtschaft der Ungern mit den Finnen, nicht zu erschleichen, sondern richtig zu folgen.

376. Gyarmathi Sámuel levele 1795. július 21. Göttinga. Magyar Nyelv 40 (1944) 361.

377. Gulya János, Gyarmathi Sámuel. Budapest, 1978, 160. Ligeti Lajos, Gyarmathi Sámuel és a nyelvhasználat. In: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. II. Budapest, MTA. 1979, 381-382. éppen azt hangsúlyozza, Lucien Adam az 1870-es években mennyire nagyra tartotta Gyarmathit.

378. M. Nagy Ottó, Gyarmathi Sámuel élete és munkássága. Erdélyi Tudományos Füzetek 182. Kolozsvár, 1944, 44.

379. Zsirai Miklós id. mű (1952) 49.

380. Gyarmathi Sámuel. Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum lingvarum vocabula collegit - Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szót rendbe szedett Gyarmathi Sámuel Orvos doktor és a Göttingai Tudós Társaság tagja. Bétsben 1816.

381. Kölcsey Ferenc levelezése. Budapest 1990, 66.

382. Kosáry Domokos id. mű (1980) 592: „Sajnovics munkája után [Gyarmathi Affinitas-a) a másik nagy pillére annak a hatalmas hídnak (?), amely a magyar felvilágosodás nyelvtudományának alkotásaként ívelt át az elavult nemesi hagyomány zavaros medre fölött a jövő felé.” Ezt a mondatot akár Kosáryné Réz Lola is írhatta volna. Ő legalább nem volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, csak a neves szerzőnk szülőanyja. Hasonló értékelést ad Szij Enikő, A Gyarmathi- kori tudomány nemzetközisége. In: Gyarmathi Sámuel id. mű (1999) 363-364.

383. Zsirai Miklós id. mű (1952) 53.

384. Zsirai Miklós id, mű (1994) 506.

Új távlatok /1800-1849/

Zsirai Miklós „félévszázados tétovázásnak” nevezi ezt az időszakot, (384) amely az égvilágon semmivel sem vitte előbbre a magyar nyelvtudományt. Az ugyanis

elfogadhatatlan, hogy a magyar nyelvet ne származtassuk sehonnan, se a finnugor nyelvekből, se a török nyelvekből, hanem induljunk ki abból, hogy „a mi

Nyelvünk úgy áll a több Nyelvek között, mint a Phoenix az ég madarainak számában a maga nemében egyetlen!" Ezt Kazinczy Ferenc fogalmazta meg így, (385) de a magyar ősnyelvi mivoltát régen is. (386) újabban is sokan vallják. Gieswein Sándor szerint: „ a magyar nyelvnek ugyanaz a fontos rendeltetése akadt, amelyet a magyar nemzetnek a Gondviselés a népek életében kijelölt. A magyar nyelv az indogermán nyelvterület közé beékelve. az ural-altáji nyelvek legnyugatibb előőrse arra van hivatva, hogy általa a Nyugat és a Kelet népeit, a kaukázusi és a mongol fajt egybekötő ősi kapocs nagyobb világosságba helyeztessék.” (387) E patetikus megfogalmazás manapság „nem időszerű”, de maga a gondolat régen is élt, és ma is él. Benkő Loránd 1990 óta egyre határozottabban hangoztatja, hogy a magyarság igen korán elszakadt nyelvrokonaitól, és azoktól teljesen független életet élt nagyon hosszú ideig [a magyar nyelvet] elsősorban saját elemei, szabályai jellemeznek, saját fejlődési törvényei irányítanak.” (388) „A magyar nyelv már a honfoglaláskort állapotában is egyike azoknak a legrégebbi idők óta önálló európai nyelveknek, melyek máig fennmaradtak.” „ olyasféle európai ősnyelv', mint mondjuk az örmény vagy az albán.” (389)

A reformkorban, amikor a magyar nyelv még hivatalos állami nyelv sem volt Magyarországon, még fontosabb volt a vele törődés és ősiségének hangoztatása. Voltak természetesen félresiklások, mint például a magyar-szanszkrit nyelvi rokonságot hangoztató soproni Szabó József írásai”, (390) akit keményen meg is bíráltak, (391) az érdeklődés azonban megmaradt (392) Érdekes, hogy a régmúlt bűvárlása közben hányszor és milyen különös utakat is bejártak egyesek a nyelv kutatás során. Példaként Dankovszky Gergelyt (1784-1857) hozom fel, aki - keményen megbírálván Szabó Józsefet - az eredeti magyar szavak számát néhány százra (!) tette csupán, (393) ugyanakkor lelkesülten hirdette a magyar nemzet ősiségét és dicsőségét. Dankovszky azt állította, tévesen persze, hogy a magyar nyelvben csak 4668 törzsszó van, de ezek közül 1898 tót, 889 görög, 334 római (latin), 288 német, 268 olasz, 25 francia, 14 zsidó (összesen tehát 3706 idegen szó) és mindösszesen 962 az eredeti magyar. (394) Magáról így írt: „Én sem a költségeket nem kíméltem azért, hogy nem egy értékes és drága könyvet megszerezsek. sem a fáradságtól nem riadtam vissza, hogy a Krisztus születése előtt és után élt görög szerzőket áttanulmányozzam azért, hogy az ókorról hiteles képet tudjak felvázolni. A magyar történelem kibővítéséhez és helyreigazításához hozzá kívántam járulni s ezért bősz, nagyúri jutalmam az a tudat, hogy nem éltem hiába a magyar földön!” (395)

Kimutatni igyekezett a görög nyelv hatását, amely különös ötlet, de ne feledjük, Szabédi László (Kolozsvár, 1907-1959) korunkban vallotta a magyar és a latin

nyelv szoros kapcsolatát! (396) a XIX. század elején nagy hatása volt a szanszkrit és az ún. árja nyelvek kutatásában elért új eredményeknek, ebben teljesen egyetértek Láng Gusztávval, (397) akkoriban azonban nemcsak elméletben foglalkoztak őstörténettel, öskutatással, hanem neki is vágtak új felfedező utaknak s éppen ez volt a múlt század nagy hozadéka!

***

Egyre-másra indultak el tettekre kész magyarok is felkutatni és megismerni őshazánkat. A legelső helyen kelt említünk Körösi Csoma Sándort, aki ugyancsak hitt a török, a mongol, a tibeti és a szanszkrit hatásokban. (398) Ő is Göttingában tanult Eichorn és Blumenbach növendékeként, de nem hitt Schlözeréknek!

Mindez azonban nem ok arra, hogy mai történészek, ráadásul a budapesti Eötvös-egyetem professzora a reformkori állapotokról az alábbi jellemzést adja: „Az a felemás helyzet, melyet az jellemez, hogy a polgári átalakulás vezetője a nemesség egy része, az őstörténetírásra is rányomja a bélyegét. A polgári nemzetté válás tökéletlensége, felemássága továbbra is a nemzeti öntudat buzdítójának a szerepében jelöli ki az őstörténet helyét. Fő feladata az ősiség, a történeti jogok bizonygatása, mind középkorias vonás, mely a modern polgári gondolkodástól idegen volt. E korban kellett volna az őstörténetnek igazi tudománnyá válnia, amikor is a nemzet minőségét nem az dönti el, hogy szkíták vagyunk-e, hunok vagy finnugorok, hanem a jelen társadalmi, politikai és kulturális teljesítményei. (399) Jól (?) érzékelteti a polgárosult avagy polgárosodó Európa és hazánk közti szakadékot Körösi Csoma Sándor életútja és munkássága. Csoma legbelső indítékai, hogy a keleten maradt magyarokat megtalálja (s akiket természetesen már nem találhat meg, mert nincsenek), ugyanakkor, mintegy melleleg és kényszerből a modern tibetisztika megalapítója lesz s mint ilyet ma is ismerik világszerte. Ha „melleleg” nem lesz tibetista, ma nem tud róla senki a világon.” (400) Körösi Csoma Sándorral sokan foglalkoztak,” (401) azt azonban máig sem tudatták, hogy miért nincs közzétéve az akadémia Körösi Csoma-kéziratok anyaga teljes egészében?” (402) Csetri Elek részletesen tárgyalja a göttingai éveket,” (403) s úgy véli, hogy Körösi elsősorban Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) hatására gondolta azt, hogy a magyarok az ujuguroktól származnak. Ez persze, mondja, teljesen hibás nézet csakúgy, mint a szanszkrit nyelvvel kapcsolatos rokon vonások kimutatása. (404) Pedig ezt a kérdést sem volna szabad ilyen meggondolatlanul tudománytalannak minősíteni! Körösi Csoma kimutatta, hogy a szanszkrit és a tibeti nyelvvel kapcsolatba hozhatók például az alábbi szavaink: atya, tűz, Bihar, béka, Pannónia, Dákia (szőlős, szőlőben bővelkedő!), Buda - Buddha, Pest jelentése alatt lévő terület, géta, jelentése vándorolni, menni, sátor, katona, Sándor, Isten, vászon, vajda, Gejza, muszka, jelentése: erős ember, Kárpát, kakas, kút, kend, pénz, párthun, fazék, sisak, szoba, udvar, Árpád! Mindezeket egy 270 szót

tartalmazó kimutatásban foglalta össze, amelynek a végére ezt írta: Materiam dedi, formam habetis, quaerite si placet! (405) Valóban. ő megmutatta az utat, csak keresni kellett volna a dicsőséget, akinek tetszik. Kevesen követték, (406) még kevesebben követik, (407) pedig megvan a történeti alapja az összevetésnek, hiszen mind a kusánok, mind a heftalita (fehér hunok) nemcsak eljutottak Indiába, hanem ott hatalmas birodalmat hoztak létre. Márpedig az avarok, mai ismereteink szerint, döntő mértékben a közép-ázsiai heftalitákkal voltak rokonok. (408) Kőrösi Csoma Sándor tehát megfontoltan írta le híres levelét 1821. március 1-én Teheránban: „Kedves Hazámfiak! Nemzetünk eredetének és régebbi történeteinek felkeresése és kifejtése végett indultam volt ki Hazámból, és indulok a mi Elejünk legrégebbi Hazájába, nagy és kis Bukáriába (Buchará), de ha én, Isten őrizzen, olyan szerentsés nem lehetnék, hogy ezen uraimat végrehajtsam, íme ezennel meghagyom, hogy az, aki ezen Tzélban én utánam megindul, Konstantinápolyban a török nyelvet meg tanulván egyenesen az említett országokba menjen s onnan kezdje további vizsgálódását. Ugyanis én az eddig valókból tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a Mi Elejünk ezen vidékről szállottak le, mint cultus nemzetek, a Krisztus előtt több századokkal, és minekutánna a mai Persián, Arábián által mentek volna, onnan visszatérvén, Syrián, Assyrián, Armenenián, Georgián és Russián át Európába kénytelenítették menni az ásiai revolútiók miatt.” (409) Ezt a szövegrészt közli Kiszely István is, (410) bővebb kifejtést azonban nem tart szükségesnek, holott ő (és többen mások) több ízben járt ezen a területen.

Kőrösi Csoma Sándor után indult el kutató útjára a Kaukázusba Ógyallai Besse János (1765-1838), (411) a Don vidékére Jerney János. (1800-1855), (412) majd 1841-ben Reguly Antal (1819-1858) előbb Szentpétervárra, majd Svéd- és Finnországba, onnan pedig az Urál vidékére és Szibériába utazott és csak 1846-ban tért vissza Szentpétervárra. Egészen távol áll tőlem, hogy a tragikus sorsú Reguly Antalt rossz szóval illessem, de az mégsem hallgatható el, hogy ő, bármily lelkes volt, egyáltalán nem volt hivatásos szakember. Jogot végzett és a nyelvészek, kivált A. M. Castren (1813-1852), kifejezetten rossz véleménnyel voltak munkálkodásáról. Őt azonban ezért ma már nem éri gáncs, ha azonban egy „nem-finnugristának” nincs történészi, nyelvészi, néprajzosi vagy régészi egyetemi oklevele, azonnal dilettáns fajankónak minősítetik. (Lásd például Götz László esetét). A tárgyilagosság a tudományos tevékenység alapfeltétele, ezért nem szabad kétféle mércével mérni. Reguly Antal megállapításait tehát igen helytelen „szigorúan tudományos realitásoknak” nevezni, (413) mégpedig csak azért, mert beleillik a finnugor képbe. Ő ugyanis például pusztán, mint ötletet vetette fel, hogy „a vogulok a zürjén szomszédaitól Jögra nevet viselnek, ez elevenen emlékeztet (!) a régi Ugor vagy Jugor névre ezen Jögra nép után neveztetett tehát az egész tájék, melyen ők laktak és laknak, hajdan Jugriának. De felteszik (!), hogy az oroszok a magyarokat is Jugrinak nevezik, midőn a keletiek tulajdon nevünket Madzsarnak ösmerték! Nem lehetne-é (sic!) ezen mostani [zürijén kimondás után] Jögra a régi Jugrival egy név?, valamint talán (!) a vogulok tulajdon neve a Mansi,

gyökere a Magyar névnek!” (414). De még mennyire, hogy lehet - kapták fel nyomban ezt az ötletet -s ma már oda jutottunk, hogy magyar nevünk eredetét egyesek (415) egy soha nem létezett (!) erek és egy mancsa nevű népcsoport (?) egyesüléséből magyarázzák: „Az er népcsoport bizonyosan (?) szintén ugor nyelvet beszélt, mégpedig nagy valószínűséggel (!) olyan ugor nyelvjárást, amely közelebb állt (?) a magyarhoz, mint az obi-ugorhoz.”

Ezt a meglepő és meglehetősen képtelen ötletet még a szerző szegedi kollégái is megkérdőjelezték, mondván, okfejtése nem tűnik meggyőzőnek.” (416) Egy kiválóan kiképzett mai professzornak szabad ilyesfajta feltevést hirdetnie, ám egy régi, ugyancsak professzornak!, a szüntelen gyalázott és kicsúfolt Horvát Istvánnak” (417) „természetesen” nem lett volna szabad olyan dilettáns nézeteket leírnia, hogy a mi magyar nevünket elsősorban mégis csak a magyar nyelvből kellene magyarázni, hiszen nem lehet „a Magyar nevezetnek olyan jelentést tulajdonítani, a milyent a Magyar névben Magyar nyelvünkön nem érthetnek.” „A Magyar nevezet igaz jelentését nem más nyelvben, hanem a magunkéban kell és lehet helyesen és jó sikerrel nyomoznunk.” Így azután lehetséges, hogy a mag szó' (418) rejtezik benne (mag-zat, mag-am, mag-ad, Mag-óg, etc.) s talán azt jelenti: magnemzet, mag-eresztő mag-vető. Míg a gyar „gyökérszó”, amely benne van a gyar-apatás, a gyar-mat, gyar-at, azaz gereblyézik, a gyar-ló, etc. szavakban, gazdagodást, kiváltságot jelentett régen. (419) A magyar nyelv Czuczor-Fogarasi féle szótárában (420) elfogadhatónak vélik a szerzők a mag-eresztő értelmezést. Ugyanakkor utalnak arra is, hogy az er, eri szavunk benne van a here, férj, erő szavainkban is. Jászay Pál szerint a Magy mint férfinév már 1362-ben előfordul. (421) A magyar nyelv etimológiai szótárában (422) ma is kitartanak a manysi + er teória mellett!

Mindezen új eredmények tárgyilagos kiértékelésére azonban már nem kerülhetett sor, (s ezt még a német származású Szontágh Gusztáv is szükségesnek tartotta lejegyezni: „az éppen leperdült forradalom e kérdések további nyomozását, mint száz mást, ideiglenesen eltemette, (423) mert az 1848/49-es forradalom és szabadságharc vérbefojtása után a bécsi udvar a magyar nyelv és a magyar történelem ellen is fellépett, mégpedig nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a magyarságban meggyöngítse a nemzeti öntudatot, a nemzeti önbecsülést és kiölje a nemzeti büszkeséget, amely erőt adhat az ellenállásra. Erre a körülményre sokan rámutattak már, és nagyon jellemző, a „mértékadó hivatalos főtudósok” ingerült és felháborodott reagálása. Úgy tesznek, mintha nem lett volna a kegyetlen megtorlás mellett általános magyargyűlölet is, sőt azt akarják elhitetni, hogy nekünk még védekeznünk sem szabad, mert ezzel „megbántjuk” a szomszédos népek jogos nemzeti önérzetét.

A finnugor irányzat uralomra jutása /1850-1867/

1993/94-ben, amikor ennek a fejezetnek egy részét közzé tettem, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola egyik tanára, Láng Gusztáv válaszában azt állította, hogy én a szabadságharc utáni „nemzetellenes összeesküvés” egyik ördögi figurájaként mutattam be Hunfalvy Pált, holott valójában „álismereteket” terjesztettem, mert Hunfalvy Pál (1810-1891) egészen más ember és igaz, nagy magyar tudós volt. Bizonyítékképpen többször hivatkozik az Új Magyar Múzeum 1850. évi 1. és 2. számában megjelent Hunfalvy-írásra. (424) Bár Láng Gusztáv cikke egyáltalán nem olyan súlyú, hogy szükséges volna vele hosszasan foglalkozni, mégis megteszem, mert - vagdalkozás helyett - szeretném tárgyyszerűen bemutatni, hová vezet az, ha egyrészt az ember a saját munkájában hibázik, másrészt, ha a bíráló erősen felületes, és csak csipeget a gyorsan átlapozott kevéske forrásában, abban bízva, nem alaptalanul, hogy az olvasók úgysem néznek utána a forrásoknak.

A magam legfőbb mulasztásával kezdem. (425) Sajnos, közlésemből kimaradt (426), hogy csak egy részlet közzé tételéről van szó. Másrészt, amikor megemlítettem, hogy Hunfalvy Pál testvére, Hunfalvy János börtönbüntetést is szenvedett, kimaradt a kéziratból, az „aki” vonatkozó névmás s így az a látszat keletkezett, hogy Hunfalvy Pál kapott kegyelmet Haynautól 1850-ben. (427) Így sétált bele a saját csapdjába Láng Gusztáv, amikor azt fejtegeti, miért kapott amnesztiát Hunfalvy Pál, aki valójában soha nem volt vád alatt (428) és elítélve sem volt egyetlen percre sem. Mégpedig miért nem? Azért, mert Kossuth ellenfeleinek táborához, az ún. békepárthoz tartozott, amely a dinasztival való kiegyezést óhajtotta. 1849 őszét Békéscsabán töltötte, de az év végén már Pestre jött és semmi bántódása nem esett! (429) Elég lett volna mindennek megismeréséhez egy lexikont leemelnie a polcra. (430). De nem emelt le, inkább azon bölcsekedik, hogy „ha egy magyar tanár az ő [ti. Bakay Kornél] Hunfalvy jellemzése alapján mutatná be a finnugor nyelvhasználat ezen úttörőjét tanítványainak, ugyanúgy az általa kárhóztatott 'másodkézből idézés' csapdjába sétálna be, s ugyanígy álismereteket oktatna.” Ami pedig a bécsi udvarhoz fűződő viszonyát illeti, a korabeli megítélésről ő maga számolt be, ám ezen adatok elolvasását is mellőzte kritikussom:

Hunfalvyt már 1850 körül is osztrák titkos ügynöknek nevezték," sőt ez annyira beleivódott a közvéleménybe, hogy Hunfalvy még 1883-ban is beszélt erről: „Midőn 1856-ban a 'Magyar Nyelvészet'-et akartam megindítani, több általam ismert és tisztelt magyar író támogatásra szólítottam fel. Az egyik, támogatását megígérve, azt is tudatá velem, hogy egy igen tekintélyes akadémiai tag (!) által figyelmeztetett arra, hogy engem az osztrák kormány azért vesztegetett meg, hogy a magyar nemzet hitelét a finn rokonság hirdetésével lerontsam, tehát óvakodjék én tőlem.” (432) Mielőtt megvizsgálánánk Hunfalvy álláspontját és magaviseletét, mégpedig részletesen, nemcsak egy folyóirat két füzeté alapján, mint Láng Gusztáv tette, ki kell térnem Hunfalvy Pál emberi tulajdonságaira is. A Késmárk melletti

Hunsdorf szepesi szász faluban született s 1827-ig (17 éves koráig!) számára a magyar nyelv teljesen idegen volt (433): „Nyíltan megvallom, mi a magyart igen távolról néztük, s oly világban, mely bennünk hason érzelmet korántsem gerjesztett. A magyar állapot idegen volt tőlünk.” (434) Amikor egyre jelentősebb tisztségek birtoklója lett, szembeszökően kitűntek ellentmondást nem tűrő, zsarnoki vonásai. Az Akadémia „mindenható titkára” lett,” (435) aki - ha kedve úgy diktálta - tudományos életpályákat is szétrombolt, például Bálint Gábor esetében, akinek egyetemi tanári pályázatát, elsősorban Hunfalvy javaslatára, elutasították, aminek következtében 1879-ben ez a kiváló képességű és nagy tudású férfiú „ismét kezébe veszi a vándorbotot, új hazát keres magának, és lemond mindarról, ami a fajtájához kötötte.” (436) Hunfalvy Pált tehát nem lehet minden további nélkül nemzeti érdekű magyar tudósnek nevezni, aki „az új idők beköszöntését sejtette,” (437) főleg nem néhány tucat oldalnyi szövegének átlapozása után. Lássuk tehát most azt a két szakfolyóiratot, amelynek létrehozója elsősorban Hunfalvy volt: az Új Magyar Múzeum-ot és a Magyar Nyelvészet-et.

Az Új Magyar Múzeum (ÚMM) első száma 1850. október I-én látott napvilágot, valóban döbbenetesen rövid idővel a világsi fegyverletétel után. Nyitó tanulmányát természetesen Hunfalvy Pál írta.” (438) Ezt a tanulmányt újabban „bátor és őszinte számvetésnek” nevezik,” (439) s persze tetszés szerint idézgetnek belőle. Láng is így tesz. De egyetlen szóval sem mutat rá Hunfalvy mondanivalójának a lényegére: „A magyarság helyét a többi nemzet között társadalmának fejlettsége fogja mindig is meghatározni. Egész ezer éves múltunkban hiát (hiányt?) látunk, honnan származik ez a hit?” „Nemzetünk hiányát nem a harci vitézség hiánya teszi, hanem teszi az, hogy a vitézségén kívül más tulajdonait nem fejtette ki úgy, s nem dolgozott annyit a tudományok a művészetek és az anyagi ország terén, amennyit dolgoznia kellett volna is.” „A magyar nemzet oly restül tanult, oly keveset dolgozott, hogy alig érdemli meg az önállást.” S ezek az állítások, szemrehányások igazak. (440) A nevelés legfőbb eszköze a nyelv, ezért kell azt alapvetően bűvárolni. H. Laborc Júlia is úgy fogalmaz, mint én tettem: „ [Hunfalvy] felvilágosult kozmopolitaként hirdeti meg a történet- és nyelvtudomány feladatát.” (441) „Szükséges, hogy nem csak a magyar hanem a vele rokon nyelveket is bűvároljuk, nekik az összes nyelvek sorában helyt mutassunk ki.” (442) Hunfalvy nézeteit meglehetősen nagy felháborodás fogadta mind a Religio c. lapban, mind a Pesti Naplóban, ám Hunfalvy megismételte állítását, hogy a magyar sem a középkorban, sem újabban szellemileg nem tett annyit, mint kellett volna.” (443)

Való igaz, a felelős szerkesztő (később: kiadó) Toldy (Schedel) Ferenc (1805-1875), a szerkesztőbizottság tagjai között azonban Hunfalvy nem egy a 12-ből (Érdy [Luczenbacher] János, Hunfalvy Pál, Jerney János, Lugossy József, Lukács Móric, Pauler Tivadar, Reguly Antal, Repiczky János, Szilasy János, Szontágh Gusztáv, Toldy Ferenc, Wenzel Gusztáv). Ezért is robbant ki nyomban éles és

kemény vita a lap hasábjain, amelyről Láng Gusztáv sajátos módon (vagy azért, mert nem olvasta a tanulmányokat vagy azért, mert mondandójához ez már egyáltalán nem illett!) nem tesz említést. Láng oda lyukad ki, hogy „képtelenség lenne feltételezni, hogy Hunfalvyék ócsárolni akarták azt a nemzetet, melyhez önként csatlakoztak, melynek nyelvét és műveltségét magukénak érezték. A finnugor rokonság elmélete azért tűnhetett a Hunfalvy-nemzedék számára vonzónak, mert általa a magyar nyelvet - és rokonait - beszélő egykori etnikumok 'fajbéli keletkezése' értékközömbös (?) tényező lett. Ahogy saját 'fajbéli keletkezésük' is azzá vált számukra.” (444) A dolog azonban nem egészen így állt. Toldy Ferenc is mindjárt az első számban leszögezi: „a magyar nyelv a szkíta nyelvek osztályának, a mandzsú, mongol, török-tatár, szamojéd és finn nyelvek tagját képezi, de egyikkel sem tart anya vagy leánynyelvi rokonságot!” (445) Határozottan kiáll a hun-magyar rokonság mellett, kiemelve, hogy a magyar Atilla-hagyomány hatott a németre és nem fordítva! Ő még úgy látja: a magyar nép világtörténeti változásokat idézett elé az európai népéletben. Felhívja a figyelmet arra, hogy a külföldi kútfőket a „legnagyobb vigyázattal kell használnunk”, mert elfogultak és magyargyűlölők. Vallásukat illetően a magyaroknál „tisztá monotheismus” volt, hitték a lélek halhatatlanságát, a soknejűség tőlük idegen volt, vendégszeretet, hűség, bajnoki becsület egészíték ki e nép jellemképét. „Ha a régi magyar nyelvet gondosan átnyomozzuk s azt a maival összehasonlítjuk, határozottan lehet állítanunk, hogy jelen hazájában egyetlen egy új nyelvtani alakot nem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, egyedül idegen szók felvétele, még inkább a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás, valamint az összetétel útján gazdagodott, azon népnek, mely magának ilyen nyelvet teremtett, bár mily név alatt (!), szükségképp jelentős múltat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsüllyedt műveltségi időszakot kell tulajdonítanunk.” A magyarságnak volt ősi írása is, nyilván középzásiai eredetű, s voltak régi magyar hősmondái és költészeti alkotásai is. Ám Szent István korától az „őskori népélet minden emlékét kiirtották” s ezt Toldy mélyen fájlatja.

Szontágh Gusztáv (1793-1858), aki „nagy és előkelő családból származott, ősei pedig Szászországból jöttek hazánkba” (446) hamarosan választ írt Toldynak,” (447) s ebben úgy okoskodik, hogy a magyarok Szkítiából jöttek ki és nem a finnektől származnak, „mivel napjainkban ez már elavult kérdés,” egyébként is „a vogul és magyar nyelv messzibb állván egymástól, minthogy e hasonlóság belülről fejlődhetett volna ki, azt kell hinnünk, külsőleg, életbeni érintkezés által támadott.” De aztán kijelenti: találta nyomát a finneknek, a torkoknak' és a mongoloknak, „hát a magyarok? Engedelmet kérek, azokat sehol sem fedezhettem föl.” S arról, hogy a magyarok alkottak volna Ázsiában nagy birodalmat, arról, fájdalom, a história semmit sem tud.” S most jön az igazi mondanivalója: „Őseink talán nem is voltak igen műveltek? Nem voltak felette műveltek és szelídek, mert nem lehettek: mi szégyen az?” „Nagy fontosságot egyébiránt nem is tulajdonítok e kérdésnek, nem foghatván meg: mi dicsőség áradhatna ránk, ha a már most elenyészett, de hajdan a

világ legpusztítóbb népei, rokonaink lettek volna, vagy mi haszon, mindeközben a népek irodalommal nem bírtak s rablásaik híréből kívül bármi tőkélyű emléket nem hagytak magok után.” „Mit bajlódunk azzal a magyar milyen volt?” Nem véletlen természetesen, hogy a marxista íróink Szontághot „igen tárgyilagosnak” találják s a válaszadó Wenzel Gusztávot ítélik el, aki kimerítő és alapos választ adott Szontághnak és közvetve Hunfalvy Pálnak.” (448) Wenzel Gusztáv elutasítja a finnugor rokonság elméletét, majd keményen megrója Szontághot, aki semmiféle tudományos kíváncságnak nem tett eleget, értekezésében semmi határozott tudományos szintet nem mutat, ugyanakkor azt terjeszti, hogy a magyarok hajdan minden kultúrát nélkülözve jöttek a Kárpát-medencébe.

Ezzel szemben Wenzel „a magyarokat már eredetüknél és első fellépésüknél fogva az u.n. míveltségi népek (Culturvölker) sorába” teszi. Jelenkori marxistáink e nézet veszélyességét hangoztatják, (449) mivel a magyarság állítólagos magaskultúrája „predesztinálta a magyarságot a Kárpát-medence népei feletti szupremációra.” Ilyen zavaros és ostoba „tudományos tételek” fertőzték és fertőzik ma is a szellemi életünket. (450) „Wenzel tisztán látja a Szontágh-Hunfalvy-féle nézetek káros voltát: „hazánkfiái között kevesen vannak, kik az itt fennforgó kérdések fontosságát csak méltányolni is akarják, s nagyobb része nem is sejti mind azon káros következményeket, melyeket azoknak még további elhanyagolása vagy egyedül színleges megfajtása legbecesebb nemzeti érdekeinkre nézve okvetlen szülni fogna.” Nagyon fontos tudnivaló, hogy a magyar hajdan egy igen hatalmas, mind Ázsiában, mind Kelet-Európában elterjedt, világtörténelmi jelentőségű népcsalád tagja volt, ahová sorolta a szkítákat, a hunokat, az avarokat, a bolgárokat, a kazárokat, a magyarokat, a palócokat, az oroszokat (varjagok, azaz varégek), a besenyőket, az úzokat és a kunokat. Határozottan rámutat arra, hogy a „német és szláv írók szünet nélkül tépegetik a hun-scytha népek történelmi legszebb virágait, s a bolgároknak csak azért jut kegyelem, mert elszlávosodtak.” Ezek az idegen történetírók „egyáltalán nem akarják megengedni, hogy a Konstantinus Porphyrogenetától említett árpádi magyarokon kívül valaha más magyar vagy magyarral vérokban nemzet létezett volna, s ezeknek eseményeit úgy fogják fel, mintha azok csakugyan közvetlenül az égből hullottak volna le.” Ugyanakkor Wenzel egy mindmáig alapvető és nagyfontosságú forráskritikai megállapítást is tesz, mégpedig azt, hogy Bíborbanszületett Konstantin császár leírásait nem szabad kizárólagosnak és minden részletében abszolút hitelesnek tekinteni! Végül Wenzel Gusztáv így zárja fejtegetéseit: „nem engedhetem, hogy egyik, nemzetiségünk szempontjából felette fontos tudomány, valóságos tudóshoz nem illő könnyelműséggel oly tudományos folyóiratban alacsonyítottassék le, melynek én is egyik kiadója vagyok.”

Szontágh Gusztáv válaszaiban arra hivatkozik: szabad-e hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanságra, tehát ámitásra s mystificationra alapítani? S itt szabadságharcunkra is utal, amelyet, úgymond, „valótlán képzelgések buktatták

meg szemünk előtt.” Elveti, hogy a hunok, avarok, bolgárok, kazárok és kunok magyar fajúak voltak, s elvet mindent, amit Wenzel és Toldy állít. (452) Szontágh érvelése, írja Zsigmond Gábor, elhatározó jelentőségű volt Hunfalvy számára is, „el kellett határolódnia a tudományos közvélemény nagyobb hányadától, és hamarosan szembe kellett néznie a nyílt támadásokkal, gyakran becsületbe vágó sértegetésekkel.” (453) Hunfalvy Pál minden erejét a nyelvészeti érvek bemutatására összpontosítja, (454) különösen a nyelvhasználat mindent eldöntő jelentőségére (455) Ekkoriban azonban még azt tartja: „Minden nemzetnek legősibb történeteinek okvetlenül rokon nyelvű nemzetek közelében folytak le. Tehát lehetetlen, hogy a magyar nemzet legősibb történeteit akár a sémi, akár az indogermán népek között találjuk, mivel ha ott találhatnók, nyelve nem volna magyar. Mi a magyar nyelv? Miben nem hasonlít máshoz, hanem csak önmagához? Ez bizonyosan minden nyelvvizsgálódásnak a feladata.” (456) De azt a kortársak is világosan látják, hogy az új helyzet Hunfalvy Pálnak köszönhető. Vass József írta: „Napjainkban, midőn a finn-magyar nyelvkérdést oly sok oldalú s alapos előkészülettel és annyi hívatottsággal látjuk a derék Hunfalvy Pál által a magyar nyelvészet mezején előtérbe hozatni.” (457) Sokan nem értették egyet Hunfalvyval, (458) nyilván ez is arra sarkallta, hogy egy új folyóiratot hozzon létre, amely már csak az ő nézeteit hirdeti.

Így született meg 1856-ban a Magyar Nyelvészet. A termékeny Hunfalvy immáron három lapban is közölhette írásait: Új Magyar Múzeum, Akadémiai Értesítő és a Magyar Nyelvészet. Tanulmányt ír a lapp nyelvről, (459) az osztyák nyelvről. (460) De hiába szorgalmasak ő és hűséges hívei, (461) lassan, de egyre erőteljesebben megszólalnak az ellenzők is. Talán ez is közrejátszott abban, hogy 1858-ban Hunfalvy Pál Magyarországra hozta Joseph Budenzet (1836-1892), aki 20 éves koráig magyar szót nem hallott. (462) Az ügyek fő intézője ekkoriban Toldy Ferenc volt (1805-1875), akiről a finnugrista Domokos Péter így írt: „Kitűnő külföldi, elsősorban német és osztrák kapcsolatai 1849 után feltehetően további bécsi (illetve Bécsből Pestre 'telepített') nexusokkal is kiteljesedtek, s az osztrák 'illetékesek' nyilván hallgattak tanácsaira egy-egy fontosabb egyetemi, akadémiai, könyvtárosi, illetve szerkesztőségi állás betöltésekor. A származás kérdése 1849 után nő, s igen sokáig nem szűnik meg. Ebben az időszakban fő párfogoltjainak egyike Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál. Pesti kinevezését (az MTA könyvtárába) 1851-ben éppúgy Toldynak köszönheti, mint a jogi pályáról a magyar őstörténeti-nyelvészeti kutatásokra történt átirányítását.” (Hunfalvy és Reguly esetében nem számít, hogy mindkettő „önátképzett őstörténész”, ez csak Götz László esetében bűn!) (463) Hunfalvy erőszakossága révén azonban Budenz 1862-ben már a magyar akadémia levelező tagja, ugyanakkor 1861-től 1875-ig az akadémiai könyvtár könyvtárnoka, ahol Hunfalvy Pál 1851-től haláláig főkönyvtárnok volt.” (464) 1868-tól ad elő a pesti egyetemen, akkor még altaisztikai tanszék néven.

Az 1860-as években úgy tűnt, nem lesz finnugor hegemonia, hiszen a küzdőtéren igen jól felkészült tudósok jelentek meg, így Ribáry Ferenc (1827-1880), Lugossy József (1812-1884), Czuczor Gergely (1800-1866), Mátyás Flórián (1818-1904) és Szilády Áron (1837-1910). Szilády Áron kivételével ezek a magyar tudósok, ellentétben Hunfalvyval mindannyian súlyos börtönbüntetést szenvedtek el a szabadságharc miatt! Ribáry kiállott a magyar nyelv ősi eredetisége mellett s elvetette azt, hogy a magyar nyelv a finn és a turk „egyesültéből származott.” Bírálta Hunfalvyt, „akit a keleti képzelődés néha elragad” s azt állítja, hogy Árpádék tán értették az osztyákat és a zürjén a magyar testvére. Nem az, sőt a mordvin nyelv sem tartozik a magyar ághoz” (465) Még keményebben fogalmazott a Tanodai Lapok-ban, (466) amikor ezt írta: „A nyelvészet nem pótolja ki egészen a történettudományt, (467) hanem hathatós segédtudománya, melyre azonban hypothesiseket építeni csakugyan hiú merészség. Hunfalvy úr nyelvünket holt tömegnek nézi, melynek megfejtését mindig csak a rokon nyelvek nyomán kell megkísérteni, a reciprocitást (a fordítottját) nem ismeri, melynél fogva a rokon nyelveket kellene gyakran a magyar által megfejteni!” Hunfalvy persze igyekszik visszavágni és „a lidérces anya gögös leányának” nevezi azt a nézetet, hogy a magyar nyelv eredeti nyelv. Hívei, Fábrián István Finn Nyelvtanának dicsőítésekor ezt írták: „Ki nyelvünkhöz tudományosan és alaposan akar szólani, nem szabad többé a rokon finn nyelv tanulását mellőznie. Fábrián István úr a magyar tudomány buzgó háláját érdemli jelesül dolgozott munkájáért, mely nem csak Hunfalvy Pál, hanem Reguly Antalnak is teljes helyeslését kiérdemelte, mit azok kedvéért említünk meg, kik Hunfalvy úr illetékességét holmi oldaldöfésekkel gyanúsíthatni vélték.” (468)

Hunfalvy kezd beszorulni sáncai közé, így panaszkodik: „ma igazán védelmezni akarom, ha lehet, magamat azon gyanú ellen, hogy hebehurgyán szökdécselek, s nem járok illő tudományos lépéssel, azután dolgozataimat azon szörnyű vád ellen, hogy azokban 'egy mákszemnyi valóság nincsen'.” (469) Lugossy József a finnező nyelvészekről keményen szól: „A nyelvtudomány történelme hallatni fogja egykor ítéletét ez irány félszerúsége fölött s megpirítani elbizakodott gögjét.” (470) Élesen megkülönbözteti a rokon és a testvér nyelveket: „Testvérnnyelvek nem élnek már ma a magyar nyelv oldalánál, hogy azok kincséből meríthető eredmények könnyeden pótolhatnánk. Magyar nyelvünk nem gyenge sarj az osztyák és vogul mellett. Harmadakul nem finn, nem török-tatár, hanem rokona egyfelől a sok népű s nyelvű csúdnak, másfelől a sok népű és nyelvű ujjgurnak.” „Rokon nyelveink a kazár, a kabar, az avar, a besenyő, s ezen törökonainkra a sokszor ajánlatba tett szküth nevezet volna a legszerencsésebb.” Lugossy kiemeli, hogy a magyar számrendszer őrzi egyedül a kilencjegység (471) és a helyiérték ősi alkotmányát. Az egy - igen - igen - egyenes - így (ügy) - igyekezem (egyenes irányban haladok), a három, a hat és a kilenc szkíta-hun örökség: „a kilenczet hun-magyar nyelvünk egyik becses maradványgyöngyének első tekintetre is méltán elfogadhatjuk.” Jellemző példaként hozza fel a magyar lélek szót, amelyet régebben a finn hang

szóból magyaráltak. Mára ez, kivételesen, megváltozott. (472) Hunfalvy tudta, hogy a fő csapást a magyar nyelv eredetiségére és azon sajátosságára kell mérni, hogy a magyar nyelv gyökökből épül! „Állítom, hogy a magyar egybehasonlító nyelvészet legkonokabb ellensége a magyar nyelv úgy vélt eredetisége, ez magában üres szó! Mely nyelvekhez képest eredeti a magyar nyelv?” (473)

Baltagi Móric azonnal megfelelt (474) a gúnyolódó Hunfalvynak: „Hunfalvy tagtársunk legközelebb szokott élességével kikelt azok ellen, kik a magyar nyelvet eredetinek mondják és kíméletlen gúnyorral ostorozván az ezen kifejezésben nyilatkozó nemzeties elfogultságot, azt kérdés mely nyelvekhez képest eredeti a magyar nyelv? Szerintem semmi sem világosabb, mint az, hogy vannak eredeti és vannak származék nyelvek. Eredeti nyelvnek nevezem valamely nemzetnek nyelvét, ha az a nemzet kebelében szülemlett, vele nőtt és fejlődött és mint önszemlének terméke azzal egy élő egységet képez. Ellenben származéknyelv áll elő, midőn valamely nemzet történelmi viszonyok hatalma folytán saját nyelvét más nemzet nyelvével cseréli fel, s az idegen nyelvkincset, mint kész, szellemében visszhangra nem találó anyagot sajátítja el.” Mind Baltagi, mind Czuczor Gergely világosan látta, hogy a nyelvkutatás fő kérdése a nyelvanyag minemősége, azaz miből áll az eredeti nyelv, bár Czuczor a nyelvújítás gondolatától sem zárkózott el. (475) A magyar nyelv szógyökökből áll, amelyeknek mindig volt jelentésük, értelmük, legfeljebb ma már nem ismerjük őket. Czuczor Gergely teljesen újszerű álláspontját már 1851-1854 között kidolgozta (476) majd „megmérkőzött” Hunfalvyval.” (477) Czuczor Gergely álláspontja szerint a magyar nyelv a szógyökökre (gyökérszókra) épül. „Ha nyelvünk csínját-bínját igazán tudni akarjuk. Mindenek előtt ezzel kell a legapróbb részletességig megismerkednünk, mert csak élő anyai vagy hazai nyelvünkben ismerhetünk szabatosan minden hangot és ízeckét. Azért véleményem szerint is összehasonlításon kell kezdeni a nyelvvizsgálat, t.i. saját nyelvünk szavainak összehasonlításán.” A magyar nyelvünkben a gyököt rendszerint változatlanul hagyjuk, és új és új ragok által alkotunk új és új származékokat. Egy példa: az olvadékonyság szavunk, amelyet így bonthatunk szét: olvadékony-ság, olvadékony, olvad-ék, olv- ad, azaz olv, amelynek gyöke az ol, amelyből ered az ol-d szavunk.

384. Zsirai Miklós id, mű (1994) 506.

385. Kazinczy Ferencz, Orthologus és Neologus, nálunk és más Nemzeteknél. Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) XI. 26-27.

386. Beregszászi Paulus, Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger hinsicht auf die tuerkische und andere morgenländischen Sprachen. Zum Gebrauch seiner Vorlesungen entworfen [von P. Beregszászi]. Erlangen, 1797, XV.: Unsere Sprache, sagte einst der Kaiser in China zu einem Missionär, ist majestätisch. Die worte klingen angenehm in den Ohren: hingegen wenn ihr Europäer mit einander

sprechet, so höre ich nichts, als ein beständiges Gemurmel, welches dem Jargon unserer Provinz Fo-kien ziemlich gleich soemmt. Diese Missionäre waren sicher keine Magyaren, sonst wäre Seine Majestät schwerlich veranlaßt worden, den Europäern diesen Vorwurf zu machen.

387. Idézi: Nagyfalusy id. mű 12. - Sebestyén Gyula ugyanezt így fogalmazta meg id. mű (1925) 10.: „Magyarország minden viharral dacoló szirt. A gondviselés állította ide a nyelvek és fajták viharzó néptengerének keleti és nyugati egyházai közé.”

388. Benkő Loránd, Őstörténetünk és a magyar nyelvtudomány. Magyar Tudomány 97 (1990) 267. 389. Benkő Loránd, A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai, és ami ezekből következik. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerkesztette: Kovács László, Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel 111. Főszerkesztő: Györffy György. Budapest, Balassi. 1997, 164.

390. Szabó József; A Magyar Név és Eredet méltóságának kivívása. Tudományos Gyűjtemény 10

(1826) V 3-18. - uő A Sanskrit. Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) XI. 47-65. - vő A dicső magyar szó és nyelv őskorú régisége. Sopron 1829.

391. Toldy Ferenc, Prof, Szabó József, A dicső magyar szó s nyelv őskorú régisége. Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) V 112-I 18. vő. Hegedűs József, id. mű.

392 A.J, A Nyelvnek eredete, kifejlése elágazása. Tudományos Gyűjtemény II (1827) III. 3-38. Pecz Lepold. A Szanszkrit és Török nyelvnek a Magyararral vélt rokonságáról. Tudományos Gyűjtemény 17 (1833) III. 85-112. -Szilágyi János. A Magyar nyelvnek alaphangokkal való bővülködéséről a Szanszkrit és minden más nyelvek felett. Tudományos Gyűjtemény 19 (1833) IX 2I -39.

393. Majláth Béla. Adatuk a helynevek történetéhez. Értekezések a történettudomány köréből 4. Budapest. MTA 1882. 12.

394. Hungariae Gentis avitum Cognomen. Origo genuina, Sedesque priscae. ducentibus Graecis Scriptoribus coaevis detectae, a Georgio Dankovszky. Posonii 1825. - Ismertette Horvát István Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) II. 97-121. - uő. Tudománytár 3 (1839) X. 251.

395. Der Völker ungarischen Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften, von welchem die heutigen Magyaren unmittelbar abstammen. Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidtracht. Verkehr mit den Persern und Griechen u. 550 Jahre vor Christi Geburt. Nebst 100 rein griechischen und einigen persischen Wörtern,

die man bis ißt für ächt ungarisch gehalten. Zum ersten Male nact den griechischen Quellen bearbeitet von G. Dankovszky. Preßburg. 1827, 4.

396. Szabedi László. Magyar nyelv története. Budapest 1974

397. Láng Gusztáv id. mű 1082

398. Hungari Literati postquam uberiores literaturae sanscriticae adquisiverint notitias, mirabuntur quanta sit affinitas (!) huius antiquae linguae cum nostra vernacula. Analogiam ingentem esse cum lingua Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut India magna cum voluptate didici. Körösi Csoma Sándor levele Calcuttából 1832. április 10-én. Horvát István, Tudós Körösi Csoma Sándor levele, eredeti deák nyelven, melyet Calcuttából írt Április hónap 30-án 1832-ikben Méltóságos Neumann Fülöp Bárohoz, a Londoni Austriai Ts K. Követség Titoknokához. Tudományos Gyűjtemény 16 (1833) I. 96-97. - „Bátor vagyok azt állítani, hogy én jártas vagyok több régi és újabb európai és ázsiai nyelvekben, és hogy anyanyelvem, a magyar közel rokon, nem szavakban ugyan, de alkotásban, a török, indiai, kínai, mogul és tibeti nyelvekkel. Minden európai nyelvben, kivéve a magyart, a törököt és a finn eredetű nyelveket, találtnak előragok, a héber és arabs nyelvek mintájára. A magyarban úgy, mint az indiai, a kínai és a tibetiben, postpositiok fordulnak elő és affixumok, a végett, hogy többrendű igeformák alkothassanak ugyanazon gyökből.” Vö. Duka Tivadar, Körösi Csoma Sándor Dolgozatai. Budapest, MTA. 1885 (reprint: Buddhista Misszió, Budapest 1984), 47-48.

399. Nem lehet ezt a megfogalmazást szó nélkül hagyni, hiszen - látszólag - roppant „tudományos”, de nem beszél arról, vajon miért szabad a dicső ősi múltat a zsidóságnak életben tartania és magasztalnia s náluk ez miért nem „retrográd”? Hahn István, Zsidó ünnepek és népszokások. Budapest, Makkabi. 1995, 63. oldalon írja: „Őseink a jövőbe vetett reményüket csak a szépséges múltnak kiszínezésével merték kifejezni. Minél reménytelenebb messziségben érezték magukat a jövő megváltásától, minél sivárabb volt a jelen és ijesztőbb a holnap: annál erősebb szálakkal kapaszkodott belé a zsidó lélek a dicsőséges múltba. Ezért a reményért volt szent őseinknek, ezért szent, százszorosan szent minékünk is a múlt " Nekünk, magyaroknak is szent a múltunk! A zsidó dicső múltért mindenre hajlandók! Vö. Szentségtörő régészek a Szentföldön. Magyar Tudomány 107 (2000) 1127-1131.

400. Vásáry István, A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. Magyar Tudomány 87 (1980) 370. Kell-e ennél szomorúbb idézet mai állapotunk jelzésére?

[--- 3. rész ---](#)

BAKAY KORNÉL: AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGA 3/5

401. William Wilson Hunter, A zarándok tudós. Budapest, 1885. - Debreczy Sándor, Körösi Csoma Sándor csodálatos élete. Budapest 1938. - Cholnoky lenő, Körösi Csoma Sándor. Budapest, 1942. - Kara György, Körösi Csoma Sándor. Budapest, 1970. - Baktay Ervin, A világ tetején - Körösi Csoma Sándor nyomdokain Nyugat-Tibetben. Budapest, 1930. - uő Háromszéktől a Himalájáig. Budapest, 1942. - uő Körösi Csoma Sándor 1960. - Szilágyi Ferenc. Körösi Csoma Sándor hazai útjai. Budapest, 1966. - Csetri Elek, Körösi Csoma Sándor indulása. Bukarest, Kriterion. 1979. Legújabbban, Kubassek János, A Himalája remetéje. Budapest, 1999.

402. Dr. Blaskovich Lajos, Őshaza és Körösi Csoma Sándor célja. Körösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján. Budapest, Studium. é.n. 26., 41. - vő. Terjék József, Körösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben. Budapest, 1976. Magam e kérdésben nem kutattam, így biztosat nem állíthatok!

403. Csetri Elek id. mű 135-207.

404. Nagyon jellemző, hogy 1974-ben Kodolányi János a nagyközönségnek szánt szemelvényes könyvben hogyan fogalmazott: „Tibet felé vette útját Körösi Csoma Sándor, hogy a magyarság őshazájának nyomára bukkanjon. Tibeten át szeretett volna tovább haladni Közép-Ázsia felé, terveit azonban nem sikerült megvalósítania. S tudjuk (?!), ő is téves úti célt követett, nem érhetett volna el a remélt eredményt (?).” In: A finnugor őshaza nyomában. A magyar néprajz klasszikusai. Budapest, Gondolat. 1974, 111.

405. Duka Tivadar id, mű 49-59., 412-420.

406. Blaskovich Lajos, id. mű.

407. Aradi Éva, Néhány erdélyi földrajzi név szanszkrit eredete. Kézirat. Ő a Kárpát, a Maros, a Tisza, a Túr, a Körös, a Szamos, a Tatrang, a Bihar, a Hargita, a Szatmár, a Kovászna, a Ménaság és a Bereck neveket elemzi.

408. Minderre lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 133 skk.

409. Thaisz András, A Redactionnak Jelentése Körösi Sándornak a Magyarok Ásiai lakhelyeinek felkeresésére s a Magyar Historiát illető Emlékeknek felfedezésére a maga tulajdon költségén a Napkeletnek indult s mind a Hazában, mind külföldi Universitásokon az erre szükséges Nyelv és Tudománybéli Esmeretekre felkészült Erdélyi Magyarok ekkorig tett utazásáról, mely elébb a Tsászári Királyi Fő Hertzegségének Hazánk Nádor Ispánjának a Magyar Literatura legkegyesebb Pártfogójának alázatos tisztelettel bemutatott. Tudományos Gyűjtemény 5 (1821)

V 119-122. Thaisz Redactor, Hiteles kútfőkből merített tudósítás Körösi Sándor iránt. Tudományos Gyűjtemény, 9 (1825) 1. 9-10.

410. Kiszely István, A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak?) Budapest, Püski. 1. 1996. 86.

411. Utazási Jelentés. Ó- Gyallai Bese János Úr első Jelentése Kawkáz hegyek vidékéről Konstantinogorskból vagy is a Meleg Ferdőkből, Augustus holnapnak 8-dik napján 1829. (Benne a 2-dik és 3-dik jelentés is!) -Ó Gyallai Bese János 5-dik Jelentése. A Török Birodalom fő városából Sztambulból. 1830. Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) VIII. 98-108. Nagyon méltatlan és szomorú, ahogyan a két, lényegében e kérdésekhez nem értő, újságíró - Boros és Rapcsányi id. mű (1975) 12-13. - beszél Besse Jánosról és társairól. Természetesen nem ők, hanem a sugalmazóik a fő felelősök.

412. Részletesebben lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE, 1998.

413. Zsirai Miklós id. mű (1994) 523.

414. A finnugor őshaza nyomában. Válogatta és szerkesztette: ifj. Kodolányi János. A magyar néprajz klasszikusai. Szerkeszti: Ortutay Gyula. Budapest, Gondolat. 1973, 35.

415. Róna-Tas András, A honfoglaló magyar nép. Budapest, Balassi. 1996, 246.

416. Makk Ferenc, Egy őstörténeti kézikönyv margójára. Aetas. Történettudományi folyóirat. Szerkesztette: Koszta László. 2-3 (1997) 170.

417. Horvát István, Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből. Pest, 1825, 45-50. - Holécezy Mihály, A Magyar nevezet értelme. Tekintetes tudós, Horvát István Úrnak a Széchenyi Országos Könyvtár őrzőjének, az ős magyar történetek fő bűvárának, nemes barátomnak, tiszteletül. Tudományos Gyűjtemény 18 (1834) III. L: Ha megoszlanak is történeti vitátsaid felett a vélemények, mély és széles tudományodról senki sem kételkedhetik, ha Tégedet egynémely tébolyodottnak képzél is, én jeles dicsőségemnek tartom általad barátaid közé számláltatni.

418. Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor. 1994, 194.: a mag szó bizonytalan eredetű!, 102.: a gyarló török eredetű, a gyarmat, nyelvújítási szó?!

419. Holéczy Mihály id. mű 2-17.

420. Cuczor Gergely- Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. IV. Pest, 1867, 48. h. skk.
421. Jászay Pál, A magyar nemzet napjai a legrégibb időktől. Új Magyar Múzeum 3 (1852) XI. 793.
422. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. II. Hrsg. Lorand Benkő. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 923-924: Das erste Glied ist Erw aus der ugr Z, vgl: wog (T) mänci 'Wogule', ungetauftes Kind, zweite Glied er ist Erw aus der ugr Z, vgl. ember-férj-némber. - Némileg másként: Veres Péter id. mű (2D00) 28.: beszélő ember.
423. Szontagh Gusztáv, A magyarok eredete. Új Magyar Múzeum I (1850) 11. 81.
424. Láng Gusztáv: Hogyan legyünk múlt századiak? Életünk 32 (1994) 1079-1082.
425. Itt Pauler Gyula szavait szeretném idézni: „Tudományos kérdésekben senki sem csalhatatlan és hibát beismerni nemcsak nem szégyen, hanem kötelesség.” Századok 29 (1895) 357.
426. Az Életünk főszerkesztőjétől, Pete Györgytől levélben kértem, mivel hosszabban Németországban tartózkodtam, tüntesse fel, hogy egy részletről van szó, másrészt: javítsa ki a goromba hibákat. Sajnos, kérésem teljesítésére nem került sor.
427. Bakay Kornél, Hogyan lettünk finnugorok? Életünk 32 (1994) 740.
428. A szabadságharc utáni megtorlásokra lásd: Konek Sándor, Magyarország bűnvádi statisztikája. Új Magyar Múzeum 9 (1859) 265: felségárulás 1856-ban Magyarországon 9 eset, felségsértés Magyarországon 1856-ban 41, 1857-ban 101! - vö. Tábori Kornél, Titkosrendőrség és kamarilla. Akták, adatok a bécsi udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezetést írta: Marczali Henrik. Budapest, 1921.
429. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. IV. Budapest, 1896, 1416-1417. h.
430. Gracza György, A magyar szabadságharc története. Budapest, Wodianer. V. kötet 969.
431. Zsigmond Gábor, Hunfalvy Pál útja az embertudománytól az etnográfiaiáig. In: Népi kultúra népi társadalom. Folclorica et ethnographica. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve X. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 244.

432. Hunfalvy Pál, Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, MTA. 1883, 4.

433. Domokos Péter-Paládi-Kovács Attila, Hunfalvy Pál. Budapest 1986.

434. A finnugor őshaza nyomában. Budapest 1973, 37.

435. H. Laborc Júlia, Adalék Reguly fogadtatásához az abszolutizmus kori sajtóban. (Új Magyar Múzeum). In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1991. 396.

436. Bodor András, Szentkatolnai Bálint Gábor, a nyelvtudós. In: Szentkatolnai Bálint Gábor. Erdélyi Tudományos Füzetek. 220. Kolozsvár, 1994, 9. Újabban már említést tesznek róla a hivatalos orgánumban is: Birtalan Ágnes, Bálint Gábor keleti utazó tudósításai. Magyar Tudomány 107 (2000) 5. szám. 608-611.

437. Pusztay János Az „ugor-török háború” után. Budapest, 1977, 158-159.

438. Hunfalvy Pál, Igaz. arany bulla. Intő és buzdító szózat, bevezetésül. ÚMM 1 (1850) t-35., 93120. Ezt az írást még a finnugrista Domokos Péter is „hangzatos finnugor felhívásnak” nevezte. Domokos Péter id. mű 108.

439. Zsigmond Gábor id. mű 212.

440. ÚMM 1 (1850) 1. 2-3., b.

441. H. Laborc Júlia id. mű 395.

442. ÚMM 1 (1850) 11. 109.

443. Hunfalvy Pál, Felvilágosító észrevételek az „Igaz arany bulla” c. értekezést illető bírálatokra. ÚMM 1 (1850) I. 216-226.

444. Láng Gusztáv id. mű 1081-1082.

445. Toldy Ferenc, A magyarok míveltségi állapotjai a kereszténység felvétele előtt. ÚMM 1 (1850) I. 36-49. Ez a felfogás a XVIII-XIX. században általánosan elterjedt volt, ezt vallotta például Gatterer is. Gyarmathi Sámuel id. mű (1999) 209.

446. Dékány Andor, Szontágh Gusztáv irodalmi bírálati. Budapest, Sárkány Nyomda. 1929, 3.

447. Szontágh Gusztáv, A magyarok eredete. Tájékoztató. ÚMM 1 (1850) II. 81-93.

448. Wenzel Gusztáv, Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. Szontágh Gusztáv értekezésére vonatkozva. ÚMM 2 (1851) VI. 305-329., 431-457., 486-499.
449. Zsigmond Gábor id. mű 216.
450. Vö. Bakay Kornél, A magyar őstörténet kérdései -régész szemmel. Belvedere. IGYTF Tönénészhallgatók Lapja Kiskönyvtár 9. Szeged, 1996, 49 skk.
451. Szontágh Gusztáv, Tudomány, magyar tudós. ÚMM I (1850/5 I) 377-390. - uő Eszmecsere Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv társaimmal. ÚMM 2 (1851) V. 663-695.
452. Toldy Ferenc csípős glosszákkal kíséri végig a szöveget!
453. Zsigmond Gábor id. mű 219.
454. Hunfalvy Pál, A finn és magyar szók egybehasonlítása. ÚMM 3 (1853) IX. 448-488. - uő Magyar nyelvtudományi mozgalmak. ÚMM 4 (1854) II. 157-184.
455. Hunfalvy Pál, Az altáji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön. ÚMM 4 (1854) 330348. - uő A török, magyar és finn szók egybehasonlítása. ÚMM 5 (1855) II. 61-67., 99-152. uő A dakota nyelv. ÚMM 6 (1856) I. 225-290.
456. ÚMM 5 (1855) II. 147., 150.
457. Vass József, Sajnovics két ismeretlen levele. ÚMM 7 (1857) I. 137.
458. Baltagi Móric, A magyar szónyomozás és az összehasonlító nyelvészet. ÚMM 7 (1857) II. 34-49.
459. ÚMM 8 (1858) II. 5-59.
460. Magyar Nyelvészet (MNY) 4 (1859) 142-152., 204-226., 369-400.
461. Fábrián István, Nyelv. Nyelvkülönbség és nyelvrokonság. ÚMM 9 (1859) 497-515. - Rosty Zsigmond, A magyarok és finnek között volt viszonyokról. Magyar Nyelvészet 3 (1858) 217-222.
462. Budenz József, Török-magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar-altáji hangtanról. Székfoglaló. Magyar Akadémiai Értesítő 2 (1862) 158-159: „Mikor 1856-ban először hangzék magyar szó fülemben, még álmomban sem képzelhettem vala, hogy valaha itt Magyarországon a magyar nyelvtudományról értekezéssel szólhatni szerencsém lesz.. Néhány éve múlt, hogy a magyar nyelvet saját honában tanulgom, aminek vaj mily jól tudom, mennyire a kezdetén vagyok még.”

462. Domokos Péter id. mű (19981 107.

463. A. Molnár Ferenc, Régi finnugor nyelvészek mint könyvtárosok. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991, 492-493.

465. Ribáry Ferenc, A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e? ÜMM 9 (1859) I. 258-293.

466. Tanodai Lapok 16 (1859) I. 184.

467. Ez ellen írta Hunfalvy Pál, A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák: Magyar Nyelvészet 3 (1858) 223-233.

468. ÜMM 9 (1859) I. 363.

469. Hunfalvy Pál, A magyar szóbeli hangsúly apológiája. ÜMM 9 (1859) I. 30.

470. Lugossy József: Nyelvészeti iránynézetek. ÜMM 9 (1859) t. 3-29.

471. A kilenc számnevünket Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor. 1994, 165. és az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Hrsg, L. Benkő. I. Budapest, 1993, 752. egyaránt elhomályosult összetételnek és bizonytalan eredetűnek nevezi, s zavaros osztyák párhuzamokat hoz fel.

472. Bárczi id. mű 188. -E WLT II. 1994, 887.

473. Hunfalvy Pál, Egy vogul monda (Vogul nyelvtani és szótári kísérlettel). UMM 9 (185y) IV. 285-396., 326-352.

474. Baltagi Móric, A magyar nyelvészkedés köre. ÜMM 9 (1859) 418.

475. Czuczor Gergely, Újítás a nyelvben. Tudománytár 2 (1834) II. 3-30. Már ekkor kinyilvánította a magyar nyelv eredetiségét.

476. Czuczor Gergely, A magyar nyelv etymológiai és hasonlító vizsgálata elvéről. Akadémiai Értesítő 1851, 279-298. - uő A magyar szóértelmezés és szóelemzés elveiről. Akadémiai Értesítő 1852, 66-77.

477. A hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849-1853. 11. Magyar nyelvtudományi mozgalmak. UMM 4 (1854) I. 157-178.

A finnugor szótáraink szerint az olvad a vogul tol vagy szol szavakból származik, (478) illetve az ol alapszó ősi finnugor örökség s testvérei a vogul, talasz, az osztyák lola, lola, a votják szilmini és a finn szula. Így az alapalak szula lehetett.

(?!). (479) Czuczor tehát azt vallja, szavaink gyökei és alapjelentéseit magából a magyar nyelvből kell kimutatni és megfejteni. A Czuczor Gergely és Fogarasi János által készített szótárban (480) a magyar nyelv címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Sajátságai. 1/ A szóhangok bősége, magánhangzó (önhangzó) 15 illetve 28, mássalhangzó 25. 2/ Az egyszerű szógyökök száma meghaladja a kétezeret, melyek mind egytagúak s zömmel hangutánzók,

3/ A magyar nyelv a ragozott nyelvek osztályába tartozik, a gyökszókhöz járulnak a ragok és a képzők, de messzemenően a hangzóilleszkedés szabályai szerint: madár - madarak, haza hazának. etc.

4/ Összesen 22 eset van nyelvünkben,

5/ Három igeragozásunk van: az alanyi, a tárgyias és az alanyi-tárgyas,

6/ Hat múlt időnk volt, sajnós ma már kiveszett nyelvünkéből! Például: zárja az ajtót, múlt idők: zár-a az ajtót, zárta az ajtót, zár vala, zár-a vala, zárta volt, zárta vala. De régen jövőidőnk is kettő volt: zárand az ajtót és zární fogja.

7/ Nyelvünk kerül a hangzótorlódást,

8/ A magyar nyelvben a képzők száma meghaladja a kétszázat s ennél fogva felülmúl minden ismert nyelvet a világon.

9/ A magyar nyelvben a hangsúly nem függ a szótagok számától. (481)

Hunfalvy Pál hevesen támadta Czuczorékát: „A köszirtek, melyekbe nálunk a nyelvvizsgálás ütközik leginkább a betűk jelentése és a szógyökök!-’ „Valamely nyelvek szógyökereiről egyedül a rokon nyelvek vizsgálatával együtt lehet okosan beszélni, azok tudása nélkül nem találhatni alapot, melyre építeni lehet.” Fel kell hagyni a vélt gyökök fejtegetésével!” „Szógyökér egész szó lehet csak, a kölcsönvett szókat nem szabad elemezni a mi nyelvünk módja szerint.” (482) Hunfalvy nagyon is jól tudta, hogy ő „nem honi álláspontot” képviselt, ezért csapkod: „én vagyok honi állásponton, a Czuczorék ellenben nem honin. Mert ki a magyar nyelvet a lapp nyelvvel hasonlítja össze, az inkább áll honi téren. „Egy másik cikkében így kiált fel: „Hát nem eredeti-e a magyar nyelv? kérdik sokan, nem bosszúság-e, hogy világosságért messze, talán a lappokhoz menjünk koldulni?” (483) És ne gondoljuk, hogy mára ez a kérdés már idejét múlta! Czuczor Gergely és Fogarasi János nagy szótárukban összesen 110 784 cikket dolgozott fel, ami egyedülálló teljesítmény, kivált ha összevetjük a hasonló szótárakkal, (484) ám hatalmas és csodálatos munkájukat nemcsak elhallgatják, elmellőzik, hanem ócsárolják is. Balázs János például ezt írta: „Czuczorék nagyszótára szókincsünk bemutatásával, a szavak találó értelmezésével megközelítette (?) ugyan a legmagasabb európai színvonalat is, a két szerkesztő azonban téves filozófiai

alapelvekből (?) indult ki és a magyar nyelvhasználat akkori kétségtelen (?) eredményeit sem vette figyelembe. Gyökelméletük teljesen korszerűtlen volt!” (485) A mai magyar nyelvtudomány vezető és mértékadó képviselői kivétel nélkül elutasítják a szógyökökre és szóbokrokra alapított vizsgálatokat, holott manapság legkorszerűbb nemzetközi nyelvészeti vizsgálatok ismét visszatértek a lexikai elemek belső rekonstrukciójához!

Az Amszterdami Egyetem Kelet-Európa Intézetének tanára, Marác László (született 1961-ban (Utrechtben) „A Magyar Fordulat - Politikai vélemények Közép-Európáról” c. könyvében világosan kimondja, hogy a, finnugor elmélet tarthatatlan és aluldeterminált, mivel a hangtörvények és a hangzó változások elévültek. A finnugristák kijelentik: csakis a vogul nyelv szógyökei ősiek, tehát csak azok a magyar szavak tekinthetők a mi eredeti szavainknak, amelyek megtalálhatók az obi-ugor nyelvekben! Ez nagyon fontos kitétel. Erre már 140 évvel ezelőtt rájöttek: „a mi nyelvünkben az Ázsiában maradt rokonaink nyelveiben máiglan él és feltalálhatók, csak az lehet eredeti nyelvsajátunk. Azt pedig, amit ott nem találtak, itt Európában vettük fel,” (486) azaz jövevényszavunk. Ez a velejéig hamis állítás a többszáz ezer szavas magyar nyelvet egy csekély szókincsű primitív nyelvvé degradálta.

A Szógyök-halmazok adják a szóbokrokat: kar, kar-ika, kar-ima, kar-ám, ker, ker-ek, ker-ül, ker-ít, ker-ing, kör, kör-öz, kör-nyül, kör-nyez, kör-ül, etc. Mindazok a szópárhuzamok tehát, amelyeket Schlözeréktől kezdve kimutattak, kicsi súlyúak vagy éppen súlytalanok. Marác László a képzett nyelvész felszólítja tudós társait: térjenek vissza Czuczor Gergelyhez! Mert csakis az a nyelv rokona a magyarnak, amelynek hasonló teremtő gyökei, illetve szóbokrai vannak. Sőt, Marác László még azt is megmutatja, (487) mire képes a szógyökökön alapuló vizsgálódás? A Hérodotosz által feljegyzett eredetmonda egyik változata szerint Targita/osz/- (Hargita?) szkíta király idejében aranykincsek hulltak az égből: eke, járom, bárd vagy szekerce és ivócsésze, vagyis: ég, ek-e, ig-a, fok -os, ak-ó, tehát ugyanazon szógyök (ek-ok-ak) szóbokrai e tárgyelnevezések, a szkíta eredetmonda tehát leolvasható a magyar nyelvből. Csodálható-e, ha Marác László munkásságát is „elhibázottnak és tudománytalannak” bélyegzik a „mérvadó bürokraták”, akik szerint Marácznak nincsenek tudományos érvei, tudományos érvelés nélkül utasít el, illetve fogad el teóriákat. A bírálók, akik szinte öklendezik magukból a minden alapot nélkülöző ítélezéseket, akik kutató társaikat, az emberi jóízlés alapelveit is mellőzve, elmeháborodottnak, kacagtató dilettánsoknak, botcsinálta tudósoknak, szubkulturális téveszmék terjesztőinek, nemzetbutítóknak, ostobáknak, balgáknak és badaroknak, képzetlen, műveletlen és mániákus alakoknak nevezgetik, (488) képtelenek komoly cáfolatra, ezért a valóban hozzá nem értő álmodozókat összemoszák a szakemberekkel.

Természetesen már a múlt század második felében számos kiváló magyar nyelvész észrevette a finnesítők mögöttes szándékait is, ezért fogalmazott így például Szilády Áron: „Fő kötelesség pedig az, hogy a mi saját magunké, se el ne idegenítsük, sem mások ilyenmő törekvése iránt felbátorító közömbösséget ne tanúsítsunk. Nyelvünk elszigetelt állása, valamint másrésztől sokféle érintkezései, számos többé-kevésbé indokolt s még több oktan kísérletre szolgáltatott alkalmat. Hasonlító nyelvészkedésünk tette, amit jónak vélt de én épp oly kevésbé várom egyedül s minden más tenni való előtt nyelvhasznításunktól nyelvünk anyagának feldolgozását s rendszerének megismertetését, mint tíz évvel ezelőtt. Nem pótolhatja a nyelvtörténeti szótár véka alatt rejlő világát, nem a táj szavak s szólásmódok, valamint a helynevek gyűjtését sem. Ezek nélkül nagy bátorság, hogy ne mondjam, vakmerőség kell nyelvhasznításunkhoz.” (489) A magyar nyelvben általában az egy szótagos gyökök az eredetiek, amelyek nem úgy jöttek létre, hogy évszázadok, évezredek alatt elcsenevésztesedtek, hanem eleve ilyen teremtő gyökök voltak. Ezért a magyar eredeti nyelv, de „el kell ismerni, hogy volt idő nyelvészkedésünk közelmúltjában, midőn nyelvünk eredetiségéről beszélni - csaknem bünnel határos merényletnek tartatott.” (490) Szilády Áron megint Hunfalvyt: „nyelvészettünk soha sem fog többet bizonyítani, mint a krónikák örökké üres kézzel fogja magától elbocsátani nyelvészettünk a hozzá segélyezés, felvilágosítás végett járuló történést.” (491) Hunfalvy Pál igyekezett minden támadást visszaverni, de a hevülete nem volt egyforma. Egyeseket jobban, másokat kevésbé bíralt. Mátyás Flóriánt (1818-1904) nagyon nem kedvelte, aki kiválóan képzett forráskritikus (492) volt és ezért szavának is nagyobb volt a súlya. Munkácsi Bernát (1860-1941) (493) lelkesülten írt erről a harcról: „már derengeni kezdett összehasonlító nyelvtudományunk egén a kelő nap hajnala (!). Hunfalvy Pál az 1851. év január havában kezdi meg ama akadémiai értekezésének sorozatát, mely hosszú és erős küzdelem után hazánkban is érvényt szerez a külföldi tudományos világ ama közmeggyőződésének (sic!), hogy a magyar nyelv az altaji nyelvcsalád u.n. 'finnugor' vagy 'finn-magyar' csoportjának egyik tagja, melyben minden egyéb nyelvkörből való elemek csak külső idegen jövevényszavak.” (494) Mátyás Flórián azt vallotta, hogy a magyar nyelvnek a finn-féle nyelvekkel való összehasonlítása „bármely aprólékos s szőrszál-hasogatásig pontos volt is, még eddig mind hiányos, mert egyoldalú, a származási rokonság ezek alapján elhamarkodottan lett kimondva. Épen annyi s ép oly fontos anyagi s idombeli (nyelvtani) közösséget lehet kimutatni az árja nyelvekkel is, de azért ebből nem következik egyéb, mint a finn-magyar hasonlatokból, vagyis hogy mind e nyelveket beszélő népek valaha érintkezésben lehettek egymással.” (495) S Mátyás Flóriánnak igaza volt!

Az azóta eltelt közel másfél évszázad alatt hová jutott a magyar nyelvészett? Szavaink feléről „kimutatja”, hogy ismeretlen eredetű! (496) Ugyanakkor semmiféle egybevetést más nyelvekkel el nem végez, mondván: az tudománytalan. Holott mind a török, mind a mongol, mind a sumér nyelvvel való egybevetések

igenis fontosak. (497) Példaként nézzünk néhányat prof. dr. Marác László képzett nyelvész válogatásából: magyar török csagatá/ kalmük mongol sumér finn észtr vogul osztyák ujjur mi miz biz manó bida me ma me mán men - te sá se - ei ze si si --- has qarín - xoto qotu haéu ----- hasal kié --- haé ----- hát kid két - gádá gudu ---- kid kéz - kütöl geéun kötet gié káli - két ket - orr ör ör - örü ur vuori - vyr vor - szem sima - süwe sübe éi silmá silm sám sem - anya ana --- gana ----- apa aba -- aba abba -- apa - aba kel kél -- kel-ki gal -- kal kul kél megy man min -- ma menné -- man min keltó, két qatin --- kud -- kit kat - három -- gurwn gurban gur kolme - xurem xolem

Mátyás Flórián több munkájában (498) is szól a nyelvhasználatról, az etimológiákról, ő már akkor tudta, hogy a „biztos etimológia” azt jelenti, hogy a tudomány mai állása szerint, illetőleg az etimológus megítélése szerint nem fér kétség az eredetelés helyességéhez.” Így irt: „Azon következtetésre, hogy ősi nyelvünk jelenleg csak finn, fájdalmasan felsóhajtunk! Méltó büntetése ez a hanyagságnak, mely a magyar-finnítést elnézte s a nemtudommi-ségnek, mely azt folyton pártolja.” „Magyar embertől megérdemlené őseiktől öröklött egyetlen kincse, hogy eredetének és benső mivoltának félreismerőit tudományos módon igyekezzék helyreigazítani s ne sajnálja költségét és fáradságát, más műveltebb nyelvek megtanulására vagy az azokkal foglalkozók biztatására, pártolására fordítani, hogy elleneink szenvedélyes pizskálódásait ne csak elutasíthassa, hanem okszerű bírálat által valódi értékökre is szállíthassa. Természetes, hogy a tévedést csak az szüntetheti meg, aki az ügy melletti lelkesedéssel kívül a magyar nyelvet anyatejével szopta (célzás az idegen Budenz-re!). A finnezés korunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni, egyetlen nyelvészeti intézetünkön uralg, segítyeztetik! Fölösleges gondoskodás! Megjutalmazná azt sokkal gazdagabb orosz kormány is, hisz e törekvés az ő alattvalóit közelebből érdekli.” „Édes anyanyelvünknek, sok más veszteségek után (!) mai napiglan el nem vitázhatott osztatlan birtokunknak, áldozatkész kegyelettel tartozunk s a róla terjesztett álhíreket nem csak szóval, hanem tettelesen közbenjárással is megcáfolni kötelességünk. Tehetős honfiainkat, valamint a magyar akadémia magyar irányú nyelvész tagjait édes anyanyelvünk becsületére kérem, legyenek segédkezésekre, ezen nemzeti, sőt európai ügyben s fordítsanak kis részt anyagi vagy nyelvismereti kincsükből a felőle terjengő balvélemények megszüntetésére.” (500) Hunfalvyékat azonban mindez inkább felbőszítette” (501) S még hevesebben támadtak. (502)

Hiába kérleli tudós társait Mátyás Flórián: „Mióta e munka szerzője a magyar nyelvet képzelt rokonsági kötelekeiből bontani kísérelte s részvételre híta föl nyelvtudós honfi társait e működésben, az ellenpárt tovább gerjeszté vizsgálatait. Jutalom vagy dicsőség finn-ellenes ügyben napjainkban nem várható. Minden lehető lenézések, megrovások dacára állíttassanak meg még egyszer finnező elleneink sebes haladásukban. Míg e kis egyéniséggel s munkájával bíbelődnek, legalább békén hagyják ősmúltunkat. Nem magán érdek, hanem egy hajdan dicső s

ma sem finn keverék vagy korcs nemzet ügye forog itt fenn. Engedjék meg azonban kissé neheztelnünk oly helyzetet, melyben a magyar nyelvjellem tiszta ép voltáért Magyarhonban csak egyes kis tehetség, ez is sokképpen gátolva működhetik, míg a merő hypothesisek körében tétovázó ellenfél szellemileg tekintélyes segéd társak, anyagilag magyar alapítványi pénzerő (!) által támogatattik.” Hunfalvy Pál a kiegyezést előkészítő időszak elején, 1861-ben ki is mondja, valójában mi az ő munkálkodásának a célja: „nekünk a nemzetiségek egyenlőségét gyakorlatba kell hozni úgy, a mint valóban meg is állhat.” „A magyar nyelv- és történelmi tudomány pedig országunk és nemzetünk bel- és külviszonyai által határozottatik meg. Országunk belviszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az azt lakó népeknek nemcsak jelenét, hanem múltját is teljesen bírja. Ennélfogva nyelvtudományunk köteles nemcsak a magyar nyelvről, hanem az oláhok, a kárpáti és déli szlávok nyelvéről is tudományosan kimerítő munkát bírni.” (503) Ha mindezen célok érdekében nem egyoldalúan és erőszakosan lép fel, ekkor már úgy is mint az 1861-ben alapított új Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője, és nem favorizálja túlon-túl a magyarokat megvető Budenz Józsefet, aki iskolát létesített maga körül, egyik hű tanítványa éppen Munkácsi Bernát lett, talán ösztönzőleg hatott volna a magyar őstörténeti kutatásokra. Budenz ugyanis, ellentétben Hunfalvyval, képzett nyelvész volt (mellesleg a sumér-magyar rokonságnak is híve hosszú időn át!), (504) aki tudatában volt annak, mit jelent háttérbe szorítani a finnugrizmus ellenzőit, legyenek azok „csak” a nemzeti tudományok elkötelezettjei vagy a Vámbéry Ármin irányította „törökösök”. Munkácsi „egy szomorú kor érhető tévedéseinek” nevezi Mátyás Flórián adatait.” (505) S kevesen voltak, akik átérezték volna Toldy Ferenc 1868-ban elmondott szavait: „Ne ámítsuk magunkat: ezer éves európai birodalmunk nagy- a túlélteknél is nagyobb - veszélyek előestvéjén áll. Mely fontos e tekintetben a nemzetnek minden erejét arra fordítani, hogy fenntartsa és folyvást nevelje európai súlyát a fegyveres erőt mennyire szükséges teljes odaadással s a legelszántabb önfeláldozással megalkotni és minden eshetőségre készen tartani! De van még egy kötelességünk önmagunk iránt s ez az írókat s legkülönösebben bennünket illet, az akadémiát s ez: a nemzeti tudománynak és irodalomnak folyton buzgó és lankadatlan művelése.” „A nemzeti tudomány az, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja.” S nemzeti tudományok nélkül „nincs indokolt nemzeti önértzet és honszerelm, ezek nélkül viszont nincs ösztön és erő önfenntartásunkra, s végre hiányzik ezek nélkül ismerete is azon feltételeknek, melyek nélkül ma sem államot szerencsésen kormányozni, sem a nemzet jólétét kellőleg kifejtetni nem lehetséges.” (506) Az ezeréves ünnepünk mámorában ugyanezt hajtogatja a költő Vajda János (1827-1897): „[a magyar] az egyetlen művelt nyelv a világon, melynek még rokonát sem bírta mindeddig fölfödözni a tudományos kutatás, melynek katonai, művészeti, bölcséleti műszavai szebbek tökéletesebbek mint az összes európai népek által közösen használt, a rómaiból átlopkodott, korcs-kifejezések: hogy most mi szégyeneljük azt, amire jogosan büszkék lehetünk és mint az örült, leszaggatjuk testünkről a rászabott szép ruhát és felöltjük a másoktól lopottat, ez oly

megfoghatatlan, természetellenes valami, hogy okvetlen csak mulékony lehet, nem tarthat örökké, nem lehet állandó. (507)

Az ugor-török háborúnak nevezett villongás taglalása már nem e fejezet témája, az azonban ide tartozik, hogy a magyarság nemzeti létének megtartásáért vívott harcában a legsúlyosabb vereséget akkor szenvedte el, amikor a múlt század végén, 1872-ben létrehozták Budapesten a világ első finnugor (akkori szóhasználattal: altaisztikai) egyetemi tanszékét Budenz József vezetésével,” (508) bár a tanszék hivatalos neve „altáji összehasonlító nyelvészet” volt. (509) Mégsem kétséges, hogy a finnugrisztika diadalmaskodásában ennek rendkívül nagy hordereje volt s ez mindmáig tart. A múlt század végi erőfeszítések gyümölcseit elmosta Trianon, így nem tudott a magyar östörténet szerves részévé válni például Zichy Jenő gróf (1837-1906) rendkívül fontos kaukázusi és kínai expedíciójának sok-sok anyaga, holott 1895/96-ban az expedíció tagja volt Bálint Gábor, Szádeczky Lajos, Wosinszky Mór, Wutke Károly festőművész, majd a 10 hónapos 1897/98-as utazásnak Pósta Béla, Jankó János, Pápay József, Csiki Ernő. (510) Most a 2000. esztendőben sincs semmi jele annak, hogy a 130 évvel ezelőtti hegemonia leáldozóban volna. Virulnak és működnek a nyugat-európai finnugor intézetek és tanszékek s még arra sem tellett, hogy a 30-35 évvel ezelőtt kinevezett marxista „tudósokat” lecseréljék. (511)

478. Bárczi Géza, Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor. 1994, 223. (Első kiadása 1941-ben.)

479. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Szerkesztők: Kiss Lajos és Papp László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1970, 1079. -
vő. A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár III. Főszerkesztő:
Lakó György. Szerkesztő: Rédei Károly és Sal Éva. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1978, 500-501.

480. Czuczor Gergely- Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. I-VI. Pest, Emich Gusztáv. 1862/1874.

481. Uott IV. Pest, 1867. 62-65.

482. ÚMM 4 (1854) I. 168.

483. Magyar Nyelvészet 7 (1860) 251-252.

484. Mátyás Flórián, Magyar nyelvtörténeti szótár. 1-2. füzet. Pest 1868. (csonka maradt!) - Uő Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet. Pest-Pécs, 1871. -- Szarvas Gábor-Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I-III. Budapest. 1890- 1891, 1893. Melich János-Gombocz Zoltán, Magyar Etymológiai Szótár. I-III. Budapest, 1930. 1934. 1944. -

Bárcki Géza. Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941, kb. nyolcezer szót tárgyal. -A magyar szókészlet finnugor elemei. I-III. kötet 670 címszót!, -a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára három kötetben sem taglal húszezer magyar szót Vö. „A Mutató” c. kötet Budapest. Akadémiai Kiadó. 1984. 37-146.

485. Balázs János. A magyar nyelvtudomány történeti fejlődésének eszmei alapjai. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Budapest. 1991, 76.

486. Fábrián István, Nyelv. Nyelvkülönbség és nyelvrokonság. Nyelvvizsgálati rendszerek. ÚMM 9 (1859) IV.511.

487. Maráczi László, A finnugor-elmélet tarthatatlansága nyelvészeti szempontból. Kézirat. Köszönöm a szerzőnek, hogy megküldte. - Ugyanez megjelent: Turán I (1998) 5. szám, 11-28.

488. Rédei Károly, id. mű (1999). A szerző annyira kevésbé képes átlátni saját mondatait, hogy a 94. oldalon leírja önitéletét: „A pocskondiázás és a sértegetés mindenkor a szakmai gyengeség és a tehetségtelenség jele.” Ez az egyetlen mondata, amellyel maradéktalanul egyet értek!

489. Szilády Áron, Magyar szófejtegetések. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 9 (1872) 4.

490. Szilády Áron, Nyelvészkedésünk célja és eszközei. Magyar Akadémiai Értesítő 2 (1862) III. 352, 354.

491. Uott 356.

492. Jellemző, hogy e kiváló férfiút még manapság is becsmérlik. A magyar életrajzi lexikon. Szerkesztette: Kenyeres Ágnes. II. Budapest 1969. 172. oldalon azt állítják, hogy Mátyás Flórián „autodidakta módon szerezte meg széleskörű nyelvi és történeti ismereteit.” - Vö. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. VIII. Budapest, 1902, 881. 884. h.

493. Munkácsi eredeti családneve Munk volt s ezt csak 1881-ben változtatta meg. A pesti zsidó hitközség tanfelügyelőjeként is működött. Mindez, éppen úgy, mint a Budenzhez fűződő igen szoros kapcsolata, minden életrajzi lexikonból közismert, bírálóm, Láng Gusztáv mégis helyénvalónak találta, hogy ezt kipellengérezze. Talán jobb lett volna ehelyett szakmunkákat tanulmányoznia, hiszen abból megtudhatta volna (azt is), hogy Munkácsi büszke volt zsidóságára. Lásd: Munkácsi Bernát, A nyitrai, a nagyváradai és a budapesti Munk-család és a Felsenburg-család genealógiája. Ősök és ivadékok. Kiegészítette és átdolgozta:

Munkácsi Ernő. Magyar zsidó családok genealógiája I. Országos Magyar Zsidó Múzeum XI. Budapest, 1939 (!).

494. Munkácsi Bernát, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Magyar szójegyzék. Budapest, MTA. 1901, 23

495. Mátyás Flórián, Magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs, 1857, 26.

496. Hary Györgyné, Kiegészítések egy nyelvviita történetéhez. Valóság 10 (1976) 99.

497. E tekintetben is sokat köszönhetünk Götz Lászlónak, Keleten kél a nap. I-II. Budapest, Püski. 1994. - Kollányi Károly, A Kárpát-medence Európában c. könyvében kimutatta, hogy a világ összes nyelve közül az ősműveltség nyelveleimeiből a mai magyar őrzött meg a legtöbbet: 68%-ot!

498. Mátyás Flórián, A magyar nyelv finnítési törekvései ellenében. Pécs 1857. - uő Észrevételek a finnező véleményre a magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs 1858.

499. Kiss Jenő, Az urali etimológiai szótár. Magyar Nyelv 88 (1992) 404.

500. Mátyás Flórián id. mű (1858) VII-XVI.

501. Hunfalvy Pál, Mátyás Flórián hasonlító nyelvtudomány-beli működései. Magyar Nyelvészet 3 (1858) 67-113. - uő Apológia. Magyar igeidők. Magyar Nyelvészet 5 (1860) 251 skk.

502. Hunfalvy Pál, Könyvismertetés. Magyar Nyelvészet 4 (1859) 232 skk.

503. Hunfalvy Pál, A 'Magyar Nyelvészet' politikája 1861-re. Magyar Nyelvészet 6 (1861) 10-11.

504. Hajdú Péter, Budenz és az indouráli hipotézis. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, 1991, 254-255.

505. Munkácsi Bernát id. mű (1901) 30.

506. Toldy Ferencz, Tudománybeli hátramaradásunk okai. Értekezések 1868, 12-13.

507. Vajda János, Magyarság és nemzeti önértzet. Kóros áramok. Budapest, Singer és Wolfner. 1896, 70.

508. Domokos Péter, „Kell lenni valahol egy őshazának”. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1991, 148.

509. Hajdú Péter id. mű (1991) 256. - vö. Domokos Péter id. mű 108.

510. Csinády Gerő, Zichy Jenő oroszországi és kínai expedíciójának története új megvilágításban. Földrajzi Közlemények 87 (1963) 37-48. - Végre megjelent: Zichy-expedíció. Kaukázus Közép-Ázsia, 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos úti naplója. Budapest, 2000.

511. Mint láttuk nagy költséggel újra kiadták Gyarmathy Sámuel, Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel. Továbbá a tatár és szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei. Latinból magyarra fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa és Koszorús István. Bibliotheca Regulyana 3. Szerkesztő: SziJ Enikő. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 1999.

Valójában a közismert besenyő támadás rémségeit csak VII. Konstantin császár mesélgeti, a nyugati források közül egyes-egyedül a prümi apát, Regino hallott valamit erről: (a magyarokat) saját lakhelyeikről kiűzték a besenyők (Pecinaci), mivel számban és vitézségben felülmúlták őket. Amazok vadsága elől megfutamodván (horum itaque violentia effugati). Más senki nem is említi a besenyőket.. Az indító ok: a bolgár Simeon bujtogatja fel a besenyőket a magyarok kiirtására. Az még külön gondot jelent, hogy vajon nem 888-ban volt-e a bolgár-magyar háború és nem 894-ben (62) A besenyő történethez közvetlenül kapcsolódik az ún. népvándorlás-dogma Hómani ötlete, aki ugyanis úgy vélte, hogy a magyar honfoglalást 893-ban az arabok támadása indította el, akik megtámadták a karlukokat, a karlukok az úzokat, az úzok a besenyőket s a besenyők a magyarokat, mégpedig 895-ben. (63) Ám Regino például semmit sem tud arról a bolgár-besenyő támadásról, amely szerint keletről támadtak a besenyők, délről pedig a bolgárok és így „kettős vereséget szenvedtek a magyarok”. (64) A magyar honalapítással kapcsolatos zűrzavart kiválóan érzékelteti Tóth Sándor László, (65) aki összefoglalta a különböző nézeteket és Bertényi Iván, aki számtalan megválaszolatlan kérdést zúdított a kutatók nyakába. (66) Az alapkérdés nyilvánvalóan az, hogy mikortól a magyaroké az egész Kárpát-medence, illetve bizonyítható-e, hogy eleink szakaszosan vették birtokukba ezt a földet?

Magáról a Kárpát-medence birtokba vételéről, a honalapítás folyamatáról, különös módon, külföldi forrásokból egyáltalán nem értesülünk. Ez valóban rendkívül különös és érdemes alaposan elgondolkodni felette. Mai észjárással szinte fel sem fogható ez a helyzet, mivel egy jelentős katonai és gazdasági hatalom virul a bizánci, a bolgár és a német birodalom közvetlen szomszédságában s ezek a

hatalmak észre sem veszik a létrejött magyar uralmat! Ugyanakkor egyik hatalom sem veszi birtokába, sőt, még kísérletet sem tesz arra, hogy ezt a rendkívül fontos és értékes területet megszerezze magának. Vajon miért nem tettek még kísérletet sem? Milyen választ adhatunk erre a kérdésre?

A „mérvadó történészek” álláspontja alig okadatolható, hiszen ők azt szeretnék elhitetni, hogy a besenyőktől és a bolgároktól üzött és sokszorosán meg és szétvert magyarok csak IX. század végen tudták megvetni itt a lábukat, mégpedig először csak a Felső-Tisza vidékén, legfeljebb a Garam folyóig, majd 900 táján került csak fennhatóságuk alá a Dunántúl. Erős érveként szoktak hivatkozni Arnulf király intézkedésére, aki 896-ban megbízta Braszláv duxot Mosaburg és Pannónia védelmével. Csakhogy - amint azt más munkámban bizonyítani próbáltam (67) - Pannónia tartomány ekkoriban a Dráva-Száva közti területet jelentette s Mosaburg sem azonos Zalavárral! (68) Gyakran hivatkoznak Theotmar salzburgi érseknek IX. János pápához 900-ban írt levelére is, aki Pannóniáról azt írta, hogy a magyarok az egész földet elpusztították és elhagyatottá tették. (69)

A magyarokról a fenti eseményeket követően először csak 899-ben hallunk, amikor is egy jelentős és fontos hadjárat zajlott le Itáliában. Az említett Theotmar azt írta, hogy „pénzt adtunk a magyaroknak, hogy menjenek Itáliába.” (70) Ez a hadjárat igen fontos esemény volt, (71) egyrészt az útvonal (Strata Hungarorum) miatt, másrészt a Treviso-Fette- Padova-Verona-Brescia-Bergamo-Milano-Pavia városok miatt, amelyek nagyobb részét megostromolták. Sőt, még kísérletet tettek Velence elfoglalására is! I. Berengar itáliai király 15 ezer fős haddal ment ellenük, a magyar sereg állítólag ötezer fős volt -s az Adda folyó mentén nyomultak előre a veronai mezők felé, majd Brenta-nál ütközött meg a két sereg 899. szeptember 24-én s a magyarok nagy győzelmet arattak. A telet a magyar sereg Itáliában töltötte s csak 900 tavaszán tértek haza (ad sua in Pannoniam), bár nem mindannyian, mivel 900. júniusában még egyszer megtámadták Velencét. Van olyan nézet, hogy „a kalandozások szinte 'eltakarták' a kortársak szeme elől a Kárpát-medencei megtelepedést”, (72) ez a nézet azonban meglehetősen komolytalan. Mivel mind a nyugati, mind a hazai források szerint komoly és jelentős harcokra egyáltalán nem került sor a Kárpát-medencében (a morvák elleni háború kivételével), igenis feltételezhető, hogy a magyarság már birtokában tartotta a terület nagyobb részét 850 tájától, együtt és karöltve a Tiszántúl élő avarokkal és a Dunántúl lakosságának zömét kitevő pannóniai avarsággal. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Kárpátoktól keletre eső etelközi terület nem a magyarok fennhatósága alatt állt.' Nincs szükség tehát semmiféle „etelközi vész” és „szörnyű besenyő katasztrófa” (72) feltételezésére.”

900 után támadás érte Moráviát, Bajorországot, s a magyarok elfoglalták a területet az Enns folyóig, ahol felépítették a bajorok Ennsburg várát. (76) A visszavonuló

magyar seregetest egyik utóvédjét Luitpold és Richarius püspök nekiszorította a Dunának, és 1200-an ott vesztették életüket!

901-ben Árpád seregei megtámadták Karinthiát, s a nyugati feljegyzések szerint vereséget szenvedtek, ám a magyar krónikák szerint éppenséggel nagy győzelmet arattak Eberhard és Gottfried grófok ellen. Sőt, innen még becsaptak ismét Itália földjére is. 902-ben meghódították és felszámolták a Morava folyó völgyében fekvő Moráviát: bellum in Maraha cum Ungaris et patria victa. (77) A bajorok nem nyughattak s ezért 903-ban újabb összecsapásra került sor, a részleteket azonban nem ismerjük. Ismerjük viszont a következő, 904. esztendő eseményeit. Ekkor ugyanis a bajorok csellel és csalárd módon, visszaélve a magyarok előtt szent vendégjoggal, lakomára hívták a magyar sereg vezéreit, élén Kusán-nal (Kuszál?) s őket orvul legyilkolták. (78) Itália ellen újabb hadjáratra került sor, ám most -s ez nagyon fontos részlet - Berengár király szövetségeseként jelentek meg. (79) Szövetséget is kötöttek Berengárral, amelyet 15 éven át (904-924) (80) betartottak! 906-ban Szászországban hadakoztak, itt ez volt az első hadjárat. Igazi jelentősége ennek a hadjáratnak számunkra abban van, hogy ez az első eset abban a tekintetben is, hogy a magyar hadjáratok szervezettek voltak s nem rablóbandák összevissza rohangálásai. (81) Ekkor ugyanis a dalmancok hívták segítségül a magyarokat a szászok ellen, de nem csak egy sereget, hanem kettőt! S a két magyar sereg szépen és fegyelmezetten igazodott egymáshoz s bevárta az egyik a másikat. (Widukind). Talán mégis igazat jegyzett le a X. században a sankt galleni krónikás a magyarokról: „ez az erős nép, amely hadi erényei által jeleskedett, nemcsak a körülötte fekvő területeken uralkodott, hanem a tengeren is átkelt és porba sújtotta azokat, akik ellenszegültek, de szövetséggel ajándékozta meg a békéért könyörgőket.” (82)

Ha futólagosan is, áttekintjük a szakmunkákat és tudományos ismeretterjesztő könyveket, akkor - mind a régebbi, mind az újabb feldolgozásokban - túlnyomórészt azt olvashatjuk, hogy a magyar állam 1000 előtt nem létezett. (83) Nem kizárólagos ez a nézet. Régebben például Hunfalvy Pál a magyarok országát emlegette, amelynek élén Árpád nagyfejedelem (magas archon (84) és a gyulas (alkirály) állt, bővebben azonban nem taglalja ezt a kérdést. Marczali Henrik „arisztokratikus katonai államról” beszélt a IX-X. századi Magyarország esetében, (85) Acsády Ignác pedig egyenesen magyar birodalomról szólt. (86) Ezt az álláspontot képviselte Szekfű Gyula (87) is, aki szerint Árpád fejedelem teremtette meg a magyarok Duna-államát. Hasonló nézeten volt Timon Ákos, (88) majd sokkal később Deér József, (89) aki szerint már Álmos államalapító volt. Álmos fejedelem szakrális voltát Hóman Bálint is és Dümmerth Dezső is erőteljesen hangsúlyozta. A legújabban olvasható nézetek, hogy ti. a magyaroknak Szent Istvánig nem volt állama, egyikős-atyja kétségtelenül Pauler Gyula, aki a kóborló, nomád törzsek képzetét sulykolta olvasóiba, mondván, „a magyarok is primitív nomád népek voltak”, akiknek agresszív hatalma az új hazában megszűnt. (90)

Valójában ezt az álláspontot tette magáévá a marxista irányzat és a jórészt ebből kinövő mai „mérvadók csoportja” is (91)

Álláspontunk szerint a magyar állam létezett már a X. században A korszakváltást a keresztény magyar királyság létrejötte jelentette. (92)

62. Mátyás Flórián id. mű 25.

63. Hóman Bálint id. mű 116. - Györffy György, Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 128-133. - Vajay Szabolcs id. mű 26. - vö. Kristó Gyula, Az Árpád-kor háborúi. Budapest, Zrínyi. 1986, 8-10.

64. Különösen durván: Kristó Gyula, Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Budapest, Kossuth. 1996, 108 skk.

65. Tóth Sándor László, Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz. Századok 130 (1996) 877-906.

66. Bertényi Iván, A magyar honfoglalás főbb vitás kérdései. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Újvidék, Fórum. 1997, 59-63.

67. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. MBE Miskolc, 1998, 253-282. A Dunántúl és a Ny-Felvidék korábbi birtokbavételét vallja Vékony Gábor. id. mű (2000) 13.

68. Mindaz, ami manapság Zalavár határában látható, mind a Várszigeten, mind a Récéskútszigeten, eleven és elriasztó példája annak, hogy a história még mindig a politika szolgálóleánya. A Várszigeten „rekonstruáltak” egy kis kora- Árpád-kori templomot, mint Cirill és Metód IX. századi templomát s ugyanitt felállították a két szláv apostol emlékművét. A récéskúti templom táblájára pedig kiírták (németül is, igaz, hibásan), hogy ez a templom ill, ennek az „előzménye” volt a frank-szláv főnök, Pribína egyháza.

69. Kristó (1980) id. mű 206.

70. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról (MFH). Budapest, Gondolat. 1986, 220. „, Vajay id. mű 29-32. - Kristó (1980) id. mű 208-216. - Kristó

(1986) id. mű 14-20.

72. Tóth S. L. id. mű 890.

73. Ezt a feltevést régészeti adatokkal is alá tudjuk támasztani! (Przemysl, Szudova Visnya, Krülosz, Probota, etc. Lásd: Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, MBE. 1998, 316. - vö. Bóna István id. mű (2000) 19.

74. Bakay Kornél, Szent István király. Turán 28 (1998) 4. szám, 8-12.

75. Különösen határozottan fogalmaz Györffy György, Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerkeszti: Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 125-134. - vö. Bakay Kornél, A XI. századi magyar királyság helye és szerepe Európában. Kapu 1999. május. 29-30.

76. Szabó Károly (1869) id. mű 126 skk. -Erich Zöllner, Ausztria története. Budapest, 1998, 49.

77. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-Ig. I. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 597 skk. - Regino: Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus. MGH SS I. 606.

78. MGH SS I. 54. -Bóna István id. mű (2000) 33: 902-re keltezi.

79. Vajay id. mű 37-40.

80. Vajay id. mű 39.

81. Sajátságos és érdekes változások tanúi lehetünk az elmúlt években. Bóna István például, aki évtizedeken keresztül festegette a hunokról és a magyarokról a legszörnyűbb képeket, legutóbb már a kalandozások szót idéző jelben használja és arra szólítja fel az olvasót, legyen büszke eleink katonai tetteire! Európa és a „kalandozások”. História 21 (1999) 7. szám, 12-15. Még figyelemre méltóbb Király Péter, Gondolatok a kalandozásokról. Magyar Nyelv 46 (2000) 182: „komoly kifogásom van a, kalandozások' kifejezés használata ellen. ez ugyanis ellentétben van a megismert történeti tényekkel a kalandozás jelentéstartalma negatív alkalmazása igazságtalan és bántó megjelölés: '

82. Hóman Bálint id. mű (1938) 33-34.

83. Legutóbb ismét jelentkezett Engel Pál, A keresztény királyság megalapítása. Vigília 64 (1999) 839-843.

84. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest MTA. 1876, 217., 306. - vö. Makk Ferenc, Megas archonum: A turulmadáról a kettőskeresztig. Szeged, 1998, 67-80.

85. Marczali Henrik, Magyarország a királyság megalapításáig. In: A magyar nemzet története I. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1895.
86. Acsády Ignác, A magyar birodalom története. 1. Budapest, Atheneum. 1903.
87. Szekfű Gyula, A magyar állam életrajza. Budapest, 1917. 22-29.
88. Timon Ákos, Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1919.
89. Deér József, Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, M. Kir. Egy. Nyomda. 1938. 50 skk.
93. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, MTA. 1893, 18-19.
94. Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak. Budapest, Magvető 1980, 393 skk. még katonai 'demokráciáról' beszél és 435-492. oldalakon a törzsi államok marxista teóriáját fejtegeti, kiemelve: „a mai marxista történettudományban nincs egységes megítélés a „törzsi államról: „ (473)
95. Az állam csírái minden bizonnyal a családban jöttek létre. Vö. Vass Lajos, A Szent Korona és a jogfolytonosság. Budapest, Stephaneum 1926., 16.

A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG KORONÁZÁSI JELVÉNYEI

A legelső magyar - nyugati keresztény rítusú - koronázási szertartásról nem maradt fenn értékelhető forrás. Györffy György leírása (1) is abból az általános véleményből indul ki, hogy a koronázás nyugati eredetű és „a Karolingok alatt nyerte el azt a formáját, amelyben Magyarországra eljutott”. Györffy György az ún. mainzi ordo (2) szerint képzelel el a koronázási szertartást, amelyben a királyi felségjelvények a következők: kard, jogar és korona. Zvojnimir Zelemér/ horvát király 1075. évi fogadalomlevele alapján ezt még kiegészíti a zászlóval, a karpántokkal, a gyűrűvel és az országalmával. Magát a szertartást a X. században készült szertartáskönyv szerint a következőképpen írta le.

1. A király kijön az ágyasházból s ekkor egy püspök a Mindenható örök Isten kezdetű imát mondja el.
2. A két püspök által karonfogott királyt a díszes ruhákba öltözött papok menetében a templomhoz vezetik, miközben énekelnek (Íme, elküldöm az angyalomat)
3. Az érsek imát mond a templom kapujában.

4. A templom szentélyéig mennek, ahol - miután a király leveti ruháit és fegyvereit - a király a püspökökkel együtt arca borul a szőnyegeken, karját széttárva. A klerikusok a szentélyben éneklik: (Isten) ezt a szolgádat királlyá választani méltóztassál, kérünk Téged!

5. Az érsek megkérdezi a királyt: Akarod-e a szent hitet, melyet hívő férfiak adtak neked, igaz módon megőrizni? Akarom. Akarsz-e a szent egyházaknak és az egyházak papjainak védője és oltalmazója lenni? - Akarok. Akarod-e az Isten által neked átengedett országot atyáid igazsága szerint kormányozni és védelmezni? - Akarom

6. Az érsek a néphez fordulva kérdi: Akarjátok-e ennek a fejedelemnek és vezérnek alávetni magatokat, az ő országát erősíteni, igaz hittel megszilárdítani és parancsolatainak engedelmessé válni? - Úgy legyen! Amen. (Acclamatio) (3)

7. Imák elhangzása után az érsek felkeni szent olajjal (4) a király mindkét karját. fejét, mellét és vállát. Imák.

8. Az érsek a püspököktől átvett karddal felövezi a királyt, majd átadja a karpántokat, a gyűrűt és a koronázási palástot.

9. Ezután a király megkapja a jogart és a királyi pálcát.

10. Az érsek a király fejére helyezi a koronát: Fogadd az ország koronáját, 9 német koronázási kard

11. Az érsek megáldja a koronás királyt, majd az oltártól a trónushoz vezetik.

12. Együtt éneklik a Téged Isten dicsérünk (Te Deum laudamus) -t.

De lássuk, mit írnak a források Szent István koronázásáról?

Legelőször nyilvánvalóan a szent király legendáit kell megvizsgálnunk. Az ún. Kis Legenda a legrégebbi, Szent László király korából való, talán 1080 tájáról. A magyar szerző jóformán semmit sem ír a koronázásról: „a még gyermek István a főemberek és a köznép kegyéből dicsőségesen az ország trónjára (in regni solium laudabiliter) emeltetett”. Az ún. Nagyobb Legenda szerzője egy kissé részletesebben szól a koronázásról: „atyja halála után az ötödik évben elhozták az apostoli áldás levelét s István királlyá választatott, s az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronáztatott” (unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur). (6) E leírásokban, mint láthattuk, egyetlen szó sincs arról, hogy István királynak a pápa küldött volna koronát s arról még kevésbé, hogy Anasztáz apátúr közreműködésével zajlottak volna le ezen események. (7) Honnan ered akkor ez a történet? A Hartvik püspök

által, szerkesztett (Kálmán király korabeli) legendából: „Atyja halála után a negyedik évben Asztrik püspököt, akit Anastasiusnak is mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte érdekesítse őt is arra, hogy a királyi diadémával izmosítsa” (megerősíteni szíveskedjék, diademate roborare). Ezután következik a lengyel Mieszko-féle történet, vagyis hogy a lengyel fejedelemnek csináltatott koronát végül is Istvánnak küldte el a pápa. De azonfelül keresztet is küldetett a királynak. „Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltották, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémjával szerencsésen megkoronázták.” Ugyanezt Bíró Bertalan így fordította le: „Asztrik főpap tehát mindent megnyert, amit csak kért és örömmel tért vissza övéihez az apostoli áldásnak levele (benedictionis apostolice litteris), meg a koronának és vele együtt a keresztnak (cum corona et cruce simul) a megérkezése után Istvánt királynak kiáltották ki. Majd krizmakenéssel felkenték és a koronával szerencsésen megkoronázták a királyi méltóságra.” (8) Heltai Gáspár a Hartvik-féle történetet írja le: „István király/ könyörge a pápának, hogy onnét Rómából küldené neki a királyi méltóságnak ékességit: koronát, aranyalmát és a királyi sceptrumot, etc. És Asztrik arator elhozta a pápának ajándékot, és megmutatá neki az királyi koronát és a szép keresztet.” (9) A királykoronázások történetét Bartoniek Emma foglalta össze, (10) s ő úgy gondolta, Szent István királyt karddal felövezték, felkenték majd megkoronázták, de jogart és gyűrűt is kapott.

Nos, mit mondanak a krónikáink?

Kézai Simon mindösszesen csak annyit tud, hogy István megkoronázták (rex Stephanus coronatus), (11) de a Képes Krónika is erősen szűkszavú: Szent Boldog/ István király isteni segítséggel /rendelésből/ elnyerte a magasztos királyi koronát /a királyi fölség koronáját/. (12) A későbbi krónikáink részletesebbek, de sok száz év választja el a szerzőket a tárgyalt korszaktól. A Budai Krónika (13) elmondja, hogy Istvánt a Garam folyó mellett övezték fel először karddal, majd ugyancsak megismételve a Képes Krónikát, elbeszéli azon díszes miseruhák történetét, amelyeket felöltve joguk van a főpapoknak felkenni, megkoronázni és karddal felövezni a királyt. Csaknem szóról szóra szerepel mindez Thuróczy János munkájában is. (14) Petrus Ranzanus így foglalta össze Szent István megkoronázását: „Nem sokkal később, amikor Magyarország előkelői jónak látták, hogy tekintélyesebb címet használjon, királyi méltóságra választották (regiam dignitatem elegerunt) mindenki csodálatos egyetértésével és tetszésével választották meg és kiáltották ki királynak és a királyok szokása szerint királyi koronát (regia corona) adományoztak neki.” (15) Mahmud Terdzsüman azt meséli, hogy Árpád a legyőzött Csupulug (Szvatozluk) király trónjára ült, „csakhogy abban az időben még nem volt királyi korona. (16) Az ő nyelvükön 'koronának' hívták azt

a királyi jelvényt, melyet a bégek közreműködésével tettek a királyok fejére, s amíg meg nem koronázták, nem nyerhette el a királyi rangot abban az időben ilyen király korona nem volt. A bégek összejöttek és tanácskoztak, úgy határoztak, hogy Isztefát ültetik a trónra és teszik meg királlyá. Közben az egész tartomány beleegyezésével a főpapok és a többi előkelőségek együttesen jóváhagyták a koronás állam (a hatalom koronáját?) létrehozását trónra ültették és fejére tették a hatalom koronáját.” (17) Az Árpád-házi királyok korából, valójában csak III. András 1290. július 13.-i koronázásának a leírását ismerjük a steieri Ottokar tolmácsolásában. A királyra először Szent István ruháit (a palástot és sarukat, etc.) adták fel, majd felkenték a királyt és a királynét. Fejére helyezték Szent István koronáját, kezébe adták a jogart és az aranyalmát. Ezt követően hangzott el a koronázási eskü.

1440-ben I. Ulászlót nem a Szent Koronával koronázták meg, hanem első királyunk fej-ereklyetartójáról levett koronával. (19)

Az 1490-ben lezajlott II. Ulászló koronázásáról A. Bonfini részletesen és pontosan beszámolt. (20) Háromnapi böjtölést követően a nagy pompával végrehajtott fehérvári bevonulás után október 11-én történt a koronázás. A főpapi kar előtt ment kibontott hajjal, hadiköponyegben a király, oldalán az egri és a pécsi püspök. Előttük Corvin János vitte kinyújtott karral a szent koronát, egyik oldalról Báthori István a királyi jogarral, másiktól Szentgyörgyi János gróf az aranyalmával fogta közre. Legelöl Kinizsi Pál kivont karddal. Az aranyhüvelyes királyi kardot Geréb Mátyás vitte. A bazilikában a koronázási jelvényeket az oltárra helyezték. A fiatalokú esztergomi érsek, Hypolit helyett a zágrábi püspök vezette a szertartást. Akarjátok-e? (acclamatio) - Akarjuk. Ezután a király esküt tesz kötelességei megtartására, az evangéliumra tett kézzel. (21) Ezt követi a szent olajjal való megkenés. A királyt mezítelen karján és vállán kenik meg. A király trónusára ül és elkezdődik a szentmise. Közben a király a sekrestyében átöltözik, felveszi a palástot, a sarukat és a kesztyűket. A főpap kezébe adja a kardot, amelyet a király kiránt a hüvelyéből és megsuhogtat. Ezután a főpap a szent koronát helyezi a király fejére, majd átnyújtja a jogart. A kardot ekkor övéről lecsatolja és a királyi székébe ül. A Te Deum után átvonulás a Szent Péter templomba ítélethozatalra és az aransarkantyús vitézek avatására. A királyi eskü után a királydombon ment végbe a négy kardvágás.

A koronázási szertartás menetét a XVIII. századi szemtanú, Decsy Sámuel, történeti visszatekintést is adva, a következőképpen adja elő 1792-ben. (22) A magyar királyt választják. (22/A). A választók a Pest melletti Rákos mezején gyülekeztek össze, ahol „közönséges kikiáltással ment végbe a választás”. A megválasztott király és a nádorispán innen Székesfehérvárra ment, ahol a Nagyboldogasszony templom előtt a nádor így szólt a néphez: Akarnák-e, hogy a

Rákos mezején választott király uralkodjon? - Akarjuk. Ezután a király Szent István kardjával a négy égtáj felé vágott.

A koronázás napján előhozták a Szent Koronát és a klenódiumokat. A koronázási jelvényeket magában foglaló vasládának a pecsétjeit gondosan megvizsgálják. A vas ládát veres bársonnyal vonták be erre az alkalomra. A jelvényeket a sekrestyében kiveszik a ládából és az asztalra helyezik, állandó őrizet mellett. A nádorispán elmegy a király szállására, aki a főurak és a díszes herold kíséretében ellovagol a koronázó templom ajtajáig. A templom ajtajánál fogadja őt az esztergomi érsek és a püspökök kara, akik szentelt vizet tartanak a király elé. A király bevonul a templomba. A nádorispán parancsára felvonul az ország tíz zászlaja, s a koronázási jelvények. Arany párnán maga a nádor viszi a Szent Koronát, a jogart az országbíró, az országalmát a horvát bán, a kardot a főpohárnok, a kettős keresztet egy püspök. A király a székében ülve, illetve térdén állva imádkozik a papsággal együtt. Közben a koronázási jelvényeket a sekrestyéből az oltárhoz viszik s ott elhelyezik. Az érsek elé megy a király és az Evangéliumra téve mindkét kezét, esküt tesz. Az eskü után leveszik róla a felső ruháit, majd az oltár előtt bársony párnára térdelve fogadja a szent olajjal való felkenést. Az érsek megkeni a jobb tenyerét, a jobb vállat a lapockánál és a két váll közötti részt. (23) Az oltár háta mögött a királyról letörlik az olajat, majd ráadják Szent István király saruit, palástját és kesztyűit. Miután a király visszaült a székébe, elkezdődik a szentmise. A mise közben, a királyt felövezik a karddal, amelyet a király kivon a hüvelyéből s vele az oltár felé, majd két oldalra vág. Ezután, az epistola és az evangélium között, a nádor az oltár legfelső lépcsőjén átveszi az érsektől a Szent Koronát és megkérdezi a néptől: Akarjátok-e, hogy e fejedelem a királyságba, koronáztasson? - Akarjuk! Éljen a király! Majd az érsek és a nádor együttesen teszik a koronát a király fejére. Ezután kezébe adják a jogart és az országalmát. Ezután leteszi a király a kardot, és a papság elénekli a Te Deum laudamus-t. Ezt követően átveszik a királytól a jogart és az országalmát és elmondják a Hiszekegyet (Credo). Az Úrfelmutatáskor leveszik a király fejéről a koronát s a széke karfájára helyezik addig, amíg a király megáldozik. Az áldozás után visszakapja a koronát, a jogart és az országalmát, a palást mindvégig rajta marad. Ezután, véget érven a szentmise a király és kísérete gyalog átmegy egy másik templomba, ahol a XIV. század óta aransarkantyús vitézeket avat fel. Az idevezető útra a XVIII. századtól piros-fehér-zöld posztót terítettek le. Ezt követően a király lóra ül és esküt tesz, hogy megvédi az ország határait és a közjóért munkálkodik, majd felvágta a királydombra s először kelet, majd nyugat, ezután dél és végül észak felé sújt a kardjával. Ezt követi a koronázási díszbéd, ahol a király koronával a fején, vállán a palásttal ül az asztalhoz. Ebéd közben leteszi a koronát, de a palástot nem.

A koronázást követő napon a koronázási jelvényeket közszemlére teszik, majd a helyükre szállítják vissza, nyolc pecséttel lezárva a ládát.

II. Ferdinánd feleségének magyar királynővé koronázását előíró rend, magyar nyelven, fennmaradt, (24) s ebből is nyilvánvaló, hogy Decsy Sámuel helyesen írja le a koronázás menetét, valamint az is egyértelmű, hogy a királynéknak külön, saját koronájuk volt, ezt ez esetben a forrás így fejezi ki: „császárné asszonyunk pedig koronázathoz való köntösben és magyarias koronájában volt.”

A megvizsgálandó kérdés, az, vajon az 1000. év karácsonyán végbement koronázás mennyiben és hogyan változott meg nyolc évszázad alatt, illetve igazolható-e akármelyik nyugati ordo egyszerű átvétele? Itt persze nem pusztán formai vagy jogi kérdéssről van szó, hanem arról: miért vált el a magyar koronázás a többi európai ország koronázási szertartásától? Száz évvel ezelőtt azt hang súlyozták, (25) hogy a magyar király választás útján nyeri el magas tisztét s ez egészen 1687-ig így maradt, sőt ez fejeződik ki a szertartásokban is, ámbár; maga a választás, „mintegy beleszővődött a koronázásba”. (26) Vannak azonban egyértelmű magyar sajátosságok, ilyenek tartják például a kard hiányát a XI. században (27) Ugyanakkor később éppen a kard szerepe nő meg nálunk s a magyarországi koronázások szerves része lesz a négy égtáj felé irányított kardvágás, valamint a király szabadtéri esküje is. (28) A legkorábbi időben szerepet játszó királyi lándzsa viszont teljesen eltűnt, mivel lándzsa és kard együtt nem szerepelhetett. Az sem feledhető azonban, hogy a XI. században nálunk a királyi hatalmat a korona, a hercegit a kard jelképezte és jelenítette meg: a nevezetes várkonyi jelenetben 1. András király testvéröccse, Béla herceg elé rakatta egy vörös terítőre (szőnyegre?) a koronát és melléje a kardot s azt mondta: tégy szabad akaratom szerint, ha a királyságot akarod, vedd a koronát (corona), ha a hercegi hatalmat, vedd a kardot (gladius). (29) Megoldatlan kérdés mindmáig az ún. Nagy Károly vagy Atilla-szablya, amelyet 1063-ban I. András király felesége ajándékozott oda a bajor Nordheimi Ottónak, (30) majd ennek halála után merseburgi Liutpoldhoz került. (31) S ez a keleti, magyar szablya lett a német királyavatásoknál használt díszfegyver! Az ún. Szent István kard (32) erős kopottsága miatt használati fegyver kellett legyen, nem pedig koronázási kard. A koronázási paláston

István király kezében aranyalma és lándzsa van, kardot nem ábrázoltak.

Mielőtt a királyi aranyozott lándzsa kérdéskörét megvizsgálánk szükségét érzem annak hangoztatását, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás eddig a királyavatás szertartásának és a klenódiumoknak tárgyalásakor csaknem kizárólagosan a nyugati és a bizánci előzményeket és kapcsolatokat mutatta ki és állította előtérbe. Ez akarva-akaratlanul erős torzításokhoz vezetett, különösen a koronakutatásban. Természetes tehát, hogy a korona, a jogar, az aranyalma, a palást, a kard, a lándzsa, a saru, a kesztyű elemzésekor nagy figyelmet kell fordítanunk a keleti előzményekre.

1. Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 148-162. A kérdés korábbi összefoglalása: Forray Teréz, A magyar királyok koronázási szertartásai. Szeged, Kultúra Nyomda. 1929.
2. Talán azért, mert II. Henriket e szerint koronázták.
3. Bartoniek Emma, A magyar királyavatáshoz. Századok 57 (1923) 247-304.
4. A felkenés eredete a zsidók ószövetségi szertartásaiból származik, ámbar itt elsősorban a papok felkenéséről van szó. Áron felkenése: A Kivonulás könyve 29.1. - Biblia. Ószövetségi és Új szövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 92. - Saul felkenése: Sámuel könyve 10.1. Uott 284. - Dávid felkenése: Sámuel könyve 16.1-3. Uott 291. A római katolikus egyház csak a VIII. századtól alkalmazta.
5. SRH II. Budapest. 1938, 394. -A kisebbik legenda. Fordította: Kurcz Ágnes. In: István király emlékezete. Budapest, Magyar Helikon. 1971, 56. -Árpád-kori legendák és Intelmek. Gondozta: Érszegi Géza. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 17. - Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest, Argumentum. 1997, 35.
6. SRH II. Bp. 1938, 384. - Kurcz 45. - Érszegi 27 - Bíró 42: egészen más fordítást ad. „István levelet kapott az apostoli áldással. Főpapok, ispánok és a nép egy akarattal kiáltották ki (laudes congruas acclamantibus) királlyá. Felkenték szent kenettel és szerencsésen megkoronázták a királyi méltóság koronájával.”
7. Gerics József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100.
8. SAH II. Bp. 1938,414. -Bíró 60.
9. Heltai Gáspár, Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 89-90.
10. Bartoniek Emma, A magyar királykoronázások története. Budapest, Akadémiai Kiadó. Reprint. 1987.
11. SRH I. Bp. 1937, 172. - Kézai Simon mester Magyar krónikája. Fordította: Szabó Károly. Pest 1862, 57.
12. SRH 1. Bp. 1937, 314: Porro Beatus Stephanus, postquam regie celsitudi/nis coronam divinitus est adeptus.

13. *Chronica Hungarorum. Finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia Penthecosthes per Andream Hess.* Hasonmás kiadásban újra kiadta a Magyar Helikon Horváth János fordításában. Budapest 1973, 33-34.
14. Thuróczy János *A magyarok krónikája.* Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. Bibliotheca Historica. 1978, 105-107.
15. Petrus Ranzanus *Epithoma rerum Hungáricarum. Curam gerebat Petrus Kulcsár.* Bibliotheca SMRAe. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977, 104. - Ransanus, *A magyarok történetének rövid foglalata.* Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Bibliotheca Historica. Budapest, Európa. 1985, 116.
16. Hazai György, Nagy Szülejmán udvari emberének *Magyar Krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1996, 90.: uralkodói jelvényt fordít, a jegyzetben azonban közli (185. o.) az eredeti szöveg koronát ír! Hazai György jócskán lemaradt a forráskiadással, noha négy évtizeden át készült rá. vö. Hazai György, *Notes sur le „Tarih-i Ungurus” de Terdzuman Mahmud.* Acta Orientalia ASH 13 (1961) 71-84.
17. Blaskovics József, Mahmud Terdzsüman *Magyarország története. Tarih-i Üngürüs vagy Üngürüs története.* Léva, MIÉV Szövetség. 1996, 100-101. - Első ízben a Magyar Hírmondó sorozatban, Budapest, Magvető Kiadónál 1982-ben jelent meg!
18. Az Árpád-házi kifejezés csak a XVIII. században keletkezett! Bartoniek id. mű (1987} 13. Vö. Ferdinándy Mihály, *Az Istenkeresők. Az Árpádház története.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa. 1943. 142.
19. Bartoniek id. mű (1987) 40-41. - Ferdinándy Gejza, *A szabad kiválasztás joga.* Magyar Jogi Szemle könyvtára 9. Szerkeszti: Angyal Pál. Budapest. Pallas. 1921, 8. - Vass Lajos, *A Szent Korona és a jogfolytonosság.* Budapest, Stephaneum. 1926, 21. - Polányi Dezső, *A magyar királykérdés.* Budapest, Atheneum. é.n. 152.
20. Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei.* Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 928-936. - Kulcsár Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése.* In: *Humanizmus és reformáció. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973. -A vonatkozó részt közölte: *A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Szerkesztette: Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1979, 101-108.
21. Bartoniek Emma, *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig.* Századok 51 (1917) 5-44.

22. Decsy Sámuel, A Magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története. Melyet sok régi és újabb írásokból ki jegyzett, rendbe szedett, megvilágosított, s kedves Hazafiainak hasznokra közönségessé tett Decsy Sámuel, a józan és orvosi tudományoknak doctora, és az óderai, francofortumi királyi tudós társaságnak tagja. Bétsben nyomtatott Alberti Ignátz, K. Szabados könyvnyomtató műhelyében MDCCXII. esztendőben. 512-546.

22/A. Fraknói Vilmos, A magyar királyválasztások története. Budapest, Atheneum. 1921, 15-16.: a trónt örökösödés jogán (jure hereditario) nyerte el II. Géza s választani is a királyi nemzetségből (de regalj progenie) lehet. Ezt nevezi Ferdinándy Gejza id. mű (1895) 130, 133, 136, 139. 144-145: örökösödésbe oltott választásnak. - vö. Ráttkay R. Kálmán, Szabad királyválasztás. Vitaírás és tanulmány. Budapest, Európa. 1921. - Ferdinándy Gejza id. mű (1921) 3-30.

23. Nyugat-Európában kialakult az a szokás, hogy a királyt kilenc helyen kenték meg a szent olajjal: a feje tetején, a mellkasán, a két váll között a hátán, a jobb és a bal vállán, a jobb és a bal könyökén illetve legvégül még a két tenyerén is. Vö. Hahner Péter, A francia király felszentelése. Rubicon 11 (2000) 1-2. szám, 16.

23. H. A (Hodinka Antal)., Eleonóra császárné II. Ferdinánd császár és király felesége magyar királynővé koronázásának rendje. Történelmi Tár 1898, 167-172.

25. Ferdinándy Gejza, A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány. Budapest, Kilián Frigyes. 1895, 221-225.

26. Gerics József, Az úgynevezett Egbert (Dunstan) - ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. (Salamon koronázásának előadása a krónikákban). In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Memoria saeculorum Hungariae. Szerkesztette: Székely György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 243.

27. Tóth Zoltán, A „gladius divinitus ordinatus”. (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez.) Századok 67 (1933) Póttüzet. 481-S1Z

28. Fügedi Erik, A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 1984, 265-273.

29. A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, Helikon 1986, 26. - SRH 1. Bp. 1937, 355. - Magyar legendák és geszták. fordította: Bíró Bertalan. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XV. Budapest, Argumentum. 1997, 286.

30. Bakay Kornél, A hunokról magyar szemmel. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, Szabad Tér. 1994, XL. Konrad Schünemann, Hunnen

und Ungarn. Ungarische Jahrbücher 5 (1925) 302. - Hersfeldi Lampert az 1071. évnél meséli el a történetet: MGH SS V. Hannoverae, 1844, 185.

31. Fettich Nándor, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztette: Serédy Jusztinian. Budapest, 1938, 473-516.

Legelőször vegyük szemügyre a koronázási palástot. (33) A legújabb részletes elemzést” vesszük alapul, de utalunk a korábbi nézetekre is.

Tóth Endre többször foglalkozott a koronázási palásttal, annak ellenére, hogy római koros régész. (35) Tóth Endre annyiban követi a régieket és a máig uralkodó álláspontot, hogy a palástot eredetileg harangalakú miseruhának tartja, amelyet feltehetőleg csak a XII. században alakítottak át koronázási palásttá. (36) „Eredetileg félkörű casula volt elől fel van vágva „,“ véli Henszlmann Imre, ám Ipolyi már így fogalmazott: „a koronázási palást eredetileg és sajátlag egyházi misemondó ruhául készült. E szerint csak később használtatott s alakítottatott volna (!) át koronázási palásttá. Míg másutt rendszeren a fejedelmek koronázási öltönyeiket az egyháznak ajánlották fel istentiszteleti használatra itt megfordítva az egyház ajánlotta volna (!) fel legbecsesebb öltönyét koronázásra. Hacsak fel nem tesszük, hogy Sz. István is eredetileg koronázása alkalmával használt öltönyét, később a fehérvári egyháznak adományozta.” (38) Czobor Béla szerint is (39) „a koronázási palást eredetileg zárt idomú, harang alakú misemondó ruha volt. A ruhát. elől felvágták, egyszersmind meg is csonkították. Egész sávolyt vágtak ki belőle.” Régebben úgy gondolták, úgy képzelték, hogy a palást azáltal lett félkörös formájú, „mivel egy szeletet kivágtak belőle, ami által a miseruha a mai félkörű idomát nyerte”. (40) Ezt a balvélekedést ismételte meg Kovács Éva 1980-ban: „Egy nem túlságosan széles, felfelé keskenyedő sávot vágtak ki belőle, hogy megkapják a félkör alakú palástot.” (41) Legújabban azonban kimutatták, (42) hogy a palástot félkörös mintán tervezték meg és rajzolták ki. Így azután nem volt más választás mint azt mondani: „a kész ruhadarabot varrták össze kúppalást alakúvá”. (43) Ezáltal azonban hitelét veszítette az a korábban szilárd „alaptételként” szereplő állítás, hogy ti. a palást úgy keletkezett, hogy a harangalakú miseruhát „nagysietve, goromba módon elől felvágták, az aljából pedig vagy öt hüvelyknyit lemetéltek.” (44) Itt az a súlyos ellentmondás, hogy - ha eredetileg úgy készült a miseruha, hogy elől összevarrták, - később miért nem fejtették fel ezt a varrást, ahelyett, hogy durván felvágták volna? Ipolyinál e szöveg olvasható: „ezen sz. Istváni misemondó ruha is elől szétnyírva a koronázására alkalmasabb egyházi palást-alakot nyert.” (45) Maga a csonkítás igazolható, (46) ámde a feltételezett méretek (alul a szegélynél 15 cm széles sáv, elől 12-24 cm-es cikkely) hipotetikus. A textilesek által kimutatott keresztpánt (47) ugyanis vörös selyemszövetből készült, a kora ismeretlen, amint ismeretlen az is, mikor kerülhetett a palástra. A keresztpánt négy oldalán vágott szél van. De logikátlan és felette hipotetikus az is, hogy „egyszerű felvágással nem alakíthatták át, mert a mellrészt díszítő keresztet félbevágták

volna.” Félbe nem vághatták, ámde a keresztet egészében kivághatták? Különös logika. A szerzők egy csoportja azt is állítja, hogy „a miseruha legalsó sorát alkotó kis medaillonarckép- sort tartalmazó sávot is eltávolították.” (48) Mi bizonyítja ezt? S miért tették volna? A textilrestaurátorok szerint „feltehetően a palást aljáról levágott szegélyből készült a palást keresztpántja, valamint az a két nagyobb hímzés-töredék, amelyeket valamikor foltként varrtak fel.” Ezen hímzés-töredékek alapanyaga azonban más, mint a palásté. A harangkazulák alját minden esetben, egy egyenes szálirányban szabott szegéllyel zárták le, feltételezhető (!), hogy itt is erről van szó,”-állítják egyesek. (49)

S persze felvetődik nyomban az első kérdés: a félköríves palástot miért tették volna nehezen viselhetővé azáltal, hogy utólag (!) összevarrták? A korabeli többi uralkodói palástot sem varrták össze! (50) De még, ha így tettek volna is, az sem mond ellent annak, hogy ez a ruhadarab a királyi koronázásra készült, hiszen a magyar király is, kivált a karizmatikus királyság korában, (51) főpap is volt egy személyben, aki a koronázáskor két szín alatt áldozott. A királyi hatalom égi, isteni eredetű, a királynak tehát papi ruhákat is kell hordania. (52)

Ötletes, de alap nélküli Lékai Péter elgondolása, mely szerint a palást eredetileg teljes kör-alakú lett volna (53) Ez a nézet korábról is ismert, Horváth János nézete szerint is a palást kiterítve eredetileg köralakú volt! (54)

A második kérdés: alappal bír-é az a kijelentés, hogy az ún. Gizella-miseruhát maga a királyné és veszprémvölgyi apácái hímezgették, mégpedig eredetileg természetesen miseruhának? Határozottan és egyértelműen ki kell jelenten: ennek az állításnak nincs alapja! Magam ezt már 1988-ban, kifejtettem, majd a cikkemmel egyidejűleg látott napvilágot Kovács Éva fejtegetése is, (55) amelynek lényege a következő: „A személyes részvételen természetesen nem az értendő, hogy Gizella vagy a menyé jámborul hímezgettek a tárgyakat természetesen szakemberek csinálták így természetesen a miseruhát is.” Ennek alapján Tóth Endre is véleményét nyilvánít: „A miseruha elkészítése nagy szakértelmet és gyakorlatot kívánt meg.” (56) A legendás hagyomány tehát elejthető, ám az a kérdés még nyitva maradt: eredetileg harangalakú miseruha volt-é avagy nyomban királyi palásznak készült, és hol készült ez a csodálatos díszítésű ruhadarab? Váralljai Csocsán Jenő, (57) Besenyő Sándor (58) és Petneházy István (59) csatlakozott az én álláspontomhoz, vagyis elfogadták, hogy a palást eredetileg is koronázási insigniumnak készült és minden bizonnyal a magyar király műhelyében állították elő (60)

E kérdések eldöntéséhez a palást egészének vizsgálatára van szükség, hiszen - látszólag - perdöntő érv az, hogy a paláston egy mondatszalg van, amely így szól: „Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a 14. indictióban (61) István király és Gizella királyné készíttette és adományozta ezt a casulát az Alba városban fekvő Szűz Mária egyháznak: ’

Lássuk tehát ezt a feliratot. A később tárgyalandó Szent Korona miatt, először arra kívánok rámutatni, hogy a legkorábbi „korona-irodalmi” műben, (62) Révay Péter koronaőr, akit szeretnek rendkívül hiteles leírónak feltüntetni, (63) megdöbbenően rosszul, csonkítva és tévesen közölte az alábbi feliratot. Pedig a palástot is sokszor látta s egészen közletről is.

A paláston minden felirat balról jobbra olvasandó, nyilvánvaló tehát, hogy ezt a szöveget is így kellene olvasni, ám különös módon ez nem így van!

Balról a latin szöveg így indul: ÉGINA CASVLA HEC OPERATA ET DATA -: ECLLESIAE SANCTAE MARIAE SITAC IN CIVITATC ALBA, majd a trónoló Krisztus után: ANNO INCARNATIONIS XPI: MXXXI: INDICIONE XIII. A STEPHANO REGE ET GISLA R. Nyilvánvalóan a felirat az Anno-val kezdődik és a magában álló R betű a regina szóhoz tartozik. De miért került a bal oldalra az R, távol az EGINA-tól? Nehéz kérdés, mert kiderült, hogy a feliratot az alapszövevre hímezték! (64) Henszlmann is fennakadt ezen s ennek így adott hangot: „Az utolsó R betűt a Regina szó kiegészítésére át kellett tenni az 'egina' hiányos szóhoz minél igen feltűnő, hogy e szónak betűi az 5-dik számú mandorla által vannak szétszakítva és hogy most a mondat a regina szóval kezdődik, holott ennek a rend szerint a mondat végén kellene állnia.” (65) Petneházy István észrevette, hogy a feliratban a latin E és a görög epszilon váltakozva szerepel, ám a görög epszilon kizárólag csak ebben a mondatszalagban fordul elő, (66) a palást többi képfeliratában nem! Ebből nyilvánvalóan következik, hogy ez a mondatszalag és a palást többi felirata nem készülhetett ugyanakkor és ugyanabban a műhelyben.

Besenyő Sándor ekképpen összegezte véleményét: „A mai szöveg nem az eredeti Gizella (Gisla) neve a szöveg betűitől elütő betűformával van hímezve, (s így talán) be is toldva. A regina szóba az i betű is utólag kerülhetett, mert külön oda van fércelve, míg a többi betűk be vannak épülve hímezéstechnikailag (sic!). De a mai (valószínűleg) átalakított szöveg is oly suta latinsággal van megírva, hogy csak egy latinul alig tudó s ellenőrizetlen szerzőtől származhat, tehát hitelessége igen kétes. A 'Stephano rege et Gisla regina casula hec operata et data': István király és Gizella csinálta és adta. Hát bizony kétségtelen, hogy István király nem csinálta, csak adományozta. Aztán Gizella sem csinálta, hanem csináltatta. A szöveg szerzője nem tudta a magyar műveltető igealakot latinul kifejezni a paláston lévő felirat nagy és idétlen átalakításon esett át. (67) ' Petneházy István még azt is észrevette, hogy az operata és a data szavak között egy fekvő S-alak látható két pont között, amely időbeli elválasztást jelölhet, vagyis operata erat és data est, magyarul: készült volt egykor és adományozott vala. Tóth Endre mindezt egyáltalán nem vette észre, az elítélő vélemény-nyilvánításra azonban nyomban vállalkozik, mondván: „Bakay gyökeresen téves utat jelölne ki egy ilyen elképzelést semmivel sem lehet igazolni.” (68) Mint látható, igenis, jól igazolható állításról van szó.

A pontosan és szabályosan félkört kitevő palást (69) átmérője 310 cm (egy királyi öl, azaz 10 láb), sugara 155 cm. Czobor Béla szerint a palást hossza a nyakrésztől le 136 cm, kerülete 442 cm, átmérője 270 cm. Súlya: 4,3 kg. A palást alapszöveve „égszín selyemből készült, de a régiség miatt már meghalványult színe, s most zöldbe játszik. Vereses violaszín selyemmel s arannyal sok felírás és ábra vagyon rajta kivarrva.” (70) Ipolyi Arnold szerint „az alap bíborszövet (Purpur Cendel), mely sodrott selyemfonallal átszőve, csíkosan egymáshoz alkalmazott világosabb ibolyaszín és sötétebb színű csillag és négy levelű virág- vagy rózsamintázatot vagy mustrát képez. Ez színeknek az alap ibolya és zöld vagy kék s a bíbor fonál felett alkalmazott arannak elvegyülő összjátéka adta meg azután az egésznek ama látszatos színjátékot, hogy majd zöld, majd kék, ibolya és bíbor-színt mutatott.” (71) Czobor Béla szerint: „szöveve szederjes selyemből készült s apró négylevelű zöld rosetteket látunk rajta. A hímzés legnagyobb része a selyemszöveten keresztül húzott finom arany fémszállal, a többi aranyszállal átsodrott selyemmel és tiszta sodrott selyemmel van mesterileg készítve.” (72)

A legújabb vizsgálatok szerint” a palást alapszöveve két színű rozettás, végtelen mustrás keleti selyem, amelyen „zöld mintázó vetülékek szövétt négylevelű rozetták dominálnak”. A paláston és a másodlagosan felhasznált hat hímzéstörödékek az alapszöveve: bizánci szövet, szövéstechnikája samit. A gallér, a keresztpánt és öt hímzés-törödékek alapanyaga eltérő! Bonfini Ulászló koronázását leírva, így jellemzi a palástot: „a királyt a sekrestyébe viszik, és levette róla a köpönyeget, az égi István király ruháját adják rá, aranyos csizmába bújtatják, a bársonypalást égszínkék volt „ (74) Szerémi György azonban azt írja, hogy Szent István palástja zöld volt.”

A félköríves szabású palást az ábrázolások rendkívüli sokasága miatt is egyedülálló darab, hiszen 61 alak, 52 mellkép, 24 nagyobb és több kisebb madár- és állatfigura látható rajta. Nyilvánvalóan, alapvető fontosságú megtudnunk: milyen képek, alakok, jelenetek láthatók a paláston?

Két, nézetünk szerint, alapkérdést szeretnék előre bocsájtani. Az egyik: a paláston hangsúlyos szerepet kap az Ószövetség (16 próféta alakja díszíti!), amely a Szent Koronán egyáltalán nincs jelen! A második: Szent István király és Gizella királyné a templomi használatra szánt miseruhát nem ilyenek készítette. Ezt onnan tudjuk, hogy fennmaradt a leírása és a képe annak a miseruhának, amelyet valamelyik János pápának (talán a XIX-nek, 1004-ben?) készíttetett a magyar királyi pár, s amely harangalakú miseruha Metz-ben, a Szent Arnulf bencés templom kincstárában fennmaradt a francia forradalomig. Ennek a miseruhának az alapanyaga sárgás színű és galambszürke fénybe játszó kelme volt, egymás fölé helyezett papagájokból és fákból szerkesztett mustrákkal. A bíborszínű sávokat arany hímzések élénkítették. A casulán elől és hátul keresztidom volt. Ádám és Éva alakján kívül „legfölül a Megváltó trónon ülő alakja (Salvator mundi), az alfa és az

ómega betűkkel volt látható, alatta szent Péter képe 'Sanctus Petrus' felirattal, ez alatt szárnyas seraph, alább szent Pál (Sanctus Paulus), legalul ismét seraph. Ezekon kívül tíz apostol alak is volt hímezve rajta. Nem hiányzott róla a donátori felirat, mely így szólt: + S/tephanus/ VUNGRORUM REX ET GISLA DILECTA SIBI CONIUX MITTUNT HAEC MUNERA DOMINO APOSTOLICO JOHANNI. Azaz: István, a magyarok királya és kedvelt neje, Gizella küldi ezen ajándékot János apostoli úrnak” Az állatalakok közt szerepel az oroszlán, a szarvas, a sárkány, és a sas. (76)

A Képes Krónika tudósít arról, hogy István király a Keán vezér elleni háború után a fehérvári egyháznak „egyebek között adott ennek az albai egyháznak néhány örök emlékezetre méltó ajándékot, mégpedig két rationalet (duo rationalia), mindkettő szegélyébe hetvennégy márka értékű szintizta arany volt beleszőve, meg drágakövek (septuaginta quatuor marcis auri purissima et lapidibu s).” (77)

De van még egy királyi palástunk, a zágrábi Szent István székesegyházban őrzött Szent László- féle miseruha, amelynek alapanyaga sötét feketeskék mintázatú XI. századi bizánci szövet, aranyszövet-sávokkal. „Az alap-szövet, melyet keleti gyárból eredetnek mondhatjuk, némiképp hasonlít a magyar királyi köpeny bélésének szövetéhez, a mennyiben mindkettőben hasonló levelek és voluták fordulnak elő.” (78) Ennek a casulának az a különlegessége, hogy biztosan királyi palástot (gallium Saneti Ladislai regis) alakították át miseruhává! (79) Tehát éppen fordítva, mint a koronázási palástonál képzelik. A kutatók itt kiemelik, hogy „a félkörös palást a laikus viseletben évszázadokig élt hordják vállon összetűzve, elől szorosan összefogva, zsinórral, pánttal, szíjjal összefűzve, fibulával, kőöntővel, kapocszat összetűzve, orbiculival, násfákkal díszítve, végül, szélesen, tártan vállra vetve, csomós-bojtos végű vagy ékszer palástköttel.” (80) Tisztázatlan, hogy Szent László király palástját mikor és hol alakították át miseruhává, valamint az is, hogy a paláston eredetileg hány alak volt és kik voltak ők? Korábban Szent Lászlóra és Ilona testvérére gondoltak, (81) újabban Nagy Konstantinra és anyjára, Szent Ilonára. A palást korát pedig az Anjou-időkre helyezik. az Nem túlságosan meggyőző ez a feltevés, hiszen a zágrábi palást szövés technikája is ún. Anlegetechnik, akárcsak a koronázási palásté. Másrészt a férfialak biztosan király volt és nem szent, mivel nincsen dicsfény a feje körül, ugyanakkor jellegzetes koronát visel, amely a murára, illetve az infulára hasonlít. (83) Azaz: a korona alatt egy sapkát viselt a király. (84) A férfialaknak koronája, térdig érő köntöse és palástja van! Testhez simuló, vörös nadrágot visel, lábain vízszintesen csíkozott harisnya feszül, jobb kezében pedig keresztet gömböt tart, amelyet alappal nevezhetünk országalmának, amelyet - minden bizonnyal - testvére, Ilona felé nyújt. A női alak nem fémkoronát, hanem textil pártát (vagy infulát) visel, olyasformát, mint amilyenek László Gyula a koronázási palást gallériját képzelte el eredeti alakjában. (85) Biztosra veszem, hogy a paláston Szent László király alakja is rajta volt és azt is, hogy a palást XI. századi, míg a zágrábi kazula talán valóban

XIV. századi kialakítás, noha ez a megállapítás is erősen bírálható, mivel az 1986. évi restaurálás lényegében megszüntette az eredeti állapotot, az pedig önmagában nem perdöntő, hogy ezt a ruhadarabot először 1394-ben említik a leltárban. Beöthy György mutatott rá arra, hogy a királyi palástot László király szentté avatása után ereklye-nyerés céljából csíkokra szabdalták s később ezeket a csíkokat használták fel a casulához. Királyaink tehát viseltek félkörös szabású palástot ősi időktől kezdve.

33. Bakay Kornél, Az államalapító Szent István király és a koronázási palást. *Életünk* 26 (1988) 752-760. - uez *Magyar Hírek* 41 (1988) 16-17. szám, 12-13. - uő Saint Stephen, King, Founder of the State and the Coronation Mantle. In: *Sacra Corona Hungariae*. Edited by K. Bakay. Kőszeg, 1994, 371-415.

34. Tóth Endre, István és Gizella miseruhája. *Századok* 131 (1997) 3-71.

35. Tóth Endre, István és Gizella miseruhája. *Életünk* 26 (1988) 749.: „Az olvasónak különösnek tűnhet, hogy a római császárkorral foglalkozó régész létemre, a korszaktól messze fekvő témáról írok.” - uő *Zur Ikonographie des ungarischen Krönungsmantels*. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 219-240.

36. Mások XIII. századot mondanak. Legújabbán: Áruklodó forma. A magyar koronázási jogar. *Élet és Tudomány* 54 (1999) 52-53. szám, 1640-1641. „Henszlmann Imre, A Bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. *Magyarországi régészeti emlékek*. II. Budapest, MTA. 1875/76, 91.

38. Ipolyi Arnold, A magyar Szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 182. Ipolyi tehát megpendítette ellenvéleményét!

39. Czobor Béla, Egyházi szerelvények Szent István király korában. *Századok* 35 (1901) 1012-1013. - Ugyanez a tanulmány: Szent István király emlékezete. Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Atheneum. 1901, 149 skk.

40. Czobor Béla, A magyar Szent Korona és a koronázási palást. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky. 1900, 105.

41. Kovács Éva- Lovag Zsuzsa, A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1980, 66.

42. Sipos Enikő, Arányok és mértékek. A magyar koronázási palást struktúrája. *Ars Decorativa Iparművészet* 13 (1993) 43-53.

43. Kovács Éva, Művesség és tudomány a középkorban. A magyar koronázási palást készítésének egy lehetséges aspektusa. *Ars Decorativa - Iparművészet* 13 (1993) 29-34. - Tóth Endre id. mű (1997) 6.
44. Bárányné Oberschall Magda, *Die Sankt Stephans- Krone*. Wien, Herold, 1974, 127. - E. Nagy Katalin id. mű (1983) 40.: „A felvágás mentén mindkét oldalát, valamint alsó szegélyét körben megcsonkították”.
45. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 184.
46. Beöthy Mihály- Fehér András-F. Árkos Ilona-Ferencz Csaba-Hennel Sándor, Méretek és arányok a magyar Szent Koronán és a koronázási jelvényeken. In: *Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben*. Budapest, Műveltségkutató Intézet. 1987, 150.
47. E. Nagy Katalin, A koronázási palást restaurálásának előkészítése. *Műtárgyvédelem* 12 (1983) 33, 40-42. kép
48. Tóth Endre id. mű (1997) 5.
49. Sipos Enikő id. mű (1993) 46.
50. J.M. Ritz, *Ausstellung sakraler Gewänder des Mittelalters in München*. *Deutsche Kunst- und Denkmalpflege* 21 (1955) 1 17-120. - Oscar Doering, *Der Bamberger Dom*. *Die Kunst dem Volke* 25. München, 1916. 49., 53., 54. kép. - Paul Williamson, *The Medieval Treasury. The Art of the Middle Ages in the Victoria and Albert Museum*. London, 1996. 191., 217.
51. Mályusz Elemér, A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok* 73 (1939) 263.
52. Ferdinándy Mihály id. mű (1943) 142. - Tábori György, *Gilgamestől Jézusig*. Budapest, 1999, 24.
53. H. Lékai Péter, *Zu Problemen des Krönungsmantels und der heiligen Krone Ungarns*. In: *Sacra Corona Hungariae*. Edited by Kornél Bakay. Kőszeg, 1994, 417-425.
54. Horváth János, *Legrégibb magyarországi latin verses emlékeink*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 9 (1956) 1.
55. Kovács Éva, *István király millenáris miseruhája*. *Emlék aranyfonalból és selyemből*. *Magyar Nemzet* 1988. augusztus 13.

56. Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1996, 24. - uő és Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, MNM. 1996, 42-43.
57. Váralljai Csocsán Jenő, A Szent Korona eredete. Kézirat. 1989.
58. Besenyő Sándor, A koronázási palást vitatott kérdései, Életünk 29 (1991) 753-759.
59. Petneházy István, Magyarország ezer éves ereklyéi. Kőszeg, Városkapu Könyvesbolt. 2000, 194-211.
60. A magyar nemzet története. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, Atheneum. 1896. kötetében ez a szöveg így szerepel: „Ez a casula szűz Máriának Fejérváron lévő egyháza számára készült és adatott Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a XIV. indictioban, István király és Gizella királyné által.”
61. Az indictio fogalmát először Decsy Sámuel tisztázta. Decsy Sámuel id, mű (1792) 61-62, jegyzetben.
62. Révay Péter id. mű (1613) 78. INDICIONE 14 A STEPHANO REGE ET REISLA REGINA, CASULA HAEC OPERATA ET DATA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE, SITAE IN CIVITATE ALBENSI.
63. Legutóbb: Pap Gábor, Hazatalálás. Budapest, Püski. 1999, 518 skk.
64. Gyenge lábakon áll az a vélekedés, hogy a hímző nem tudott latinul s ezért követett el ilyen otromba hibát. Váralljai Csocsán Jenő is azt hangoztatja, hogy a „palást jelenlegi állapotában folytatódik a regina szó a balszélen”. Id. mű (kézirat) 224. jegyzet
65. Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.
66. Petneházy István id. mű (2000) 194-195.
67. Besenyő Sándor id. mű (1991) 753.
- 68 Tóth Endre id. mű (1997) 4-5.
69. Sipos Enikő id. mű (1993) 45.
70. Fillértár 9 (1834) április 26-án, 66. - Másutt bíborszínű, mintázott keleti selyemről beszélnek. „, Ipolyi Arnold id. mű 185.

72. Czobor Béla id. mű (1901) 1013-1014.
73. Nagy Katalin, A koronázási palást restaurálásának előkészítése. Műtárgyvédelem 12 (1983) 31-76.
74. Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi Kiadó. 1995, 930. - pallium e serico factum uranei coloris eret.
75. Szerémi György, Magyarország romlásáról. - in pallio viridi coloris purpureo deaurato Sancti Stephani regis. Váralljai Csocsán Jenő felveti, hogy a magyar király zöld palástja szerepet játszhatott a nemzeti színek kialakulásában, hiszen az Árpádoknak eredetileg csak a veres és az ezüst volt a színük.
76. Czobor Béla id. mű (1901) 1017-1018. illetve uő (1901/a) 152-154. - Ch. R. de Pleury, La messe. Études archéologiques sur ses monuments. VII. Paris 1888, 142-143., 578. tábla.
77. Képes Krónika. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, Helikon. 1986, 18. - SRH I. 316. - Besenyő Sándor szerint ezen miseruhák egyike lett a koronázási palást, csakhogy ezt az értékes szegélyt levágták róla. Id. mű (1999) 756. Miért tették volna? Keánus magnus dux Bulgariae avus Salami ducis kitétel a kagán méltóságnévből. Vö. Nagy Géza Az Árpád-ház. Turul 10 (1891) 47. - Kristó Gyula, Az Árpád-ház. Rubicon 11 (2000) 3. szám, 20, mint valós névről beszél. Makk Ferenc viszont elutasítja (id. mű /2000/326.), hogy Kean avar kagán lett volna.
78. Henszlmann Imre, Az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás némely nevezetesebb műdarabja. Archaeológiai Értesítő 10 (1876) 167.
79. Sipos Enikő, A Szent László palást metamorfózisa. Fólia Historica 18 (1993) 255-263.
80. Kovács Éva, Uralkodópór képe a zágrábi miseruhán. Ars Hungarica 22 (1994) 20. A palástok általános viseletére már Decsy Sámuel felhívta a figyelmet 1792-ben, külön kiemelve, hogy a „napkeleti nemzeteknél” volt leginkább elterjedve, később azonban nemcsak a világiak, hanem az egyháziak is viselték. Decsy Sámuel id. mű (1792) 57-58.
81. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 206.
82. Kovács Éva feltevését bírálja Beöthy György, Szent László eredeti uralkodói jelvényei és eszmei programja. Kézirat.

83. Beöthy György, Szent László eredeti uralkodói jelvényei és eszmei programja. Kézirat, amelyet, mint lektor olvashattam. A felhasznált adatokért köszönetet mondok a szerzőnek.

84. Nem tudom követni Beöthyt abban, hogy a király-alakon nincs is korona, csak fém csúcsdíszes mura, mint például Zelemér horvát király ábrázolásán, hiszen a magyar királyokat éppen az (is) megkülönbözteti a többi kisebb uralkodótól, hogy boltozott és pendiliumos koronát viseltek! A horvát királyok nem voltak szuverén uralkodók Zelemér (Zvonimir-Demeter) a koronáját VII. Gergely pápától, mint hűbérurától kapta!

85. László Gyula, Őseinkről. Tanulmányok. Budapest, Gondolat. 1990, 218 skk.

Biztosra veszem, hogy a paláston Szent László király alakja is rajta volt és azt is, hogy a palást XI. századi, míg a zágrábi kazula talán valóban XIV. századi kialakítás, noha ez a megállapítás is erősen bírálható, mivel az 1986. évi restaurálás lényegében megszüntette az eredeti állapotot, az pedig önmagában nem perdöntő, hogy ezt a ruhadarabot először 1394-ben említik a leltárban. Beöthy György mutatott rá arra, hogy a királyi palástot László király szentté avatása után ereklényezés céljából csíkokra szabdalták s később ezeket a csíkokat használták fel a casulához. Királyaink tehát viseltek félkörös szabású palástot ősi időktől kezdve.

(S viseltek persze királyi sapkát is, amire a legszebb példa Szent István bécsi sapkája.)

A koronázási palást tulajdonképpen nyolc mezőre osztható, főtengelyét egy Y-alakú osztósáv alkotja. (26) Ezen kívül van természetesen a különálló gallér és a keresztpánt. A villáskeresztet indák és angyalos medaillonok díszítik. (87)

Alapkérdés: ha a koronázási palást szabásakor és megtervezésekor félkör alakú volt, amelynek átmérője egy öl (310 cm), hogyan vághattak volna ki belőle elől 20-30-40 cm széles sávot" A textilrestaurátorok azt állítják, hogy a gallér alatti hajtások kibontása után a palást „19 cm-rel hosszabb lett”, (88) tehát nem az átmérő és nem a félkörös forma változott meg!

Az Y villás mezejében a főhelyen, a villás kereszt szártövében, egy 455 mm magas mandorlában áll (és nem ül) az Atyát és a Fiút megtestesítő diadalmas Krisztus (Pantokrator), jobbában hosszabb szárú keresztet tart, baljában keresztet glóbuszt (?). (89) A fiatal férfi arc mögött keresztet dicsfény. Decsy ezt így mondja: szentséges fejét a Nap veszi környül”), jobb lábával egy oroszán, bal lábával egy sárkány fején áll. Elég furcsa, hogy az első hivatalos kiadványban „áspison és baszilizkuszon taposó álló Krisztusról” írtak,” (90) holott a teljes idézet így szól a Zsoltárok könyve 91.13. szerint super aspidem et basiliscum ambulabis et

conculcabis leonem el dragonem, azaz: oroszlánok (‘?) és kígyók között lépdelsz, oroszlánkölyköt (?) és sárkányt tiporsz el. (91) Ugyanakkor idéznünk kell a Jelenések könyvét is (12.1-17.), ahol „az asszony, akinek öltözete a Nap volt, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona”, viaskodik a tűzvörös sárkánnyal, de „Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt, aki maga az ördög.” (92) Mani tanításában a Fényistennek van tizenkétszeres fénykoronája. (93) Az ovális mandorla keretezésében a felirat: HOSTIBVS EN XRISTVS PROSTRATIS EMICAT ALT/us/, azaz „Az ellenségeit legyőző fenséges Krisztus tündököl.” (94) Nyilvánvalóan a Napbaöltözött asszony harca a sárkánnyal, a jelképek tudatos szerepeltetését igazolják. Váralljai Csocsán Jenő kiválóan vette észre, hogy mind a Napbaöltözött Boldogasszony, mind a sárkány ősi jelkép volt a magyaroknál, gondoljunk a bécsi, ún. Atila-szablya pengéjének sárkányábrázolásaira, avagy az avarok töménytelen sárkány-figurájára. (95) Ezért szerepel a Pantokrator jobbján Szűz Mária.

Az uralkodó Krisztus baloldalán ismét Krisztust láthatjuk, ugyancsak ovális mandorlában. Révay Péter 1613-ban Szent János evangélistának vélte, (96) s ez a téves azonosítás szépen bevonult a szakirodalomba. Decsy Sámuel szerint: „Krisztus bal keze felett lévő figurában Szent János Evangélista vagyon ki ábrázolva, a ki is jobb kezét, mintha most is prédikálna, az ég felé emelte, bal kezében pedig egy bé zárt könyvet tart.” (97) Noha Henszlmann Imre, (98) Ipolyi Arnold, (99) Czobor Béla, (100) majd a Szalay-féle milléniumi kötet pontos meghatározást adott, Horváth János már megkérdőjelezi a Krisztusi-képet, (101) Kovács Éva, Oberschall Magda, Lovag Zsuzsa és Tóth Endre pedig visszatér a Szent János evangélistaféle értelmezésre, illetve Keresztelő Szent János képre, (102) abból kiindulva, hogy Krisztus lába alá kicsi kelyhet hímeztek, holott a kehely Krisztus jelképe, amint Lukács mondja (22.18): „Mondom néktek, nem iszom a szőlő terméséből addig a napig, amíg el nem jön Isten országa.” Közel 10 év múlva Tóth Endre ráébred a tévedésre, de az elkövetett hibát a restaurátlansággal magyarázza, (103) hasonlóképpen tett Kovács Éva is, mondván: „A jobb vállra eső, mandorlában lévő álló figurát a lábánál lévő kehely miatt korábban Szent János Evangélistának véltük, holott kétségtelenül ismét Krisztus, ezt bizonyítja a keresztes dicsfénye, a testéből áradó X irányú sugárnyalábok, a Máriához képest előkelőbb jobb oldali elhelyezése s nem utolsó sorban e felirat: DAT SVMMO REGI FAMVLATVM CONCIO CÉLI, (104) azaz A mennyei gyülekezet ad szolgálatot a Legfőbb Királynak.” -A legfőbb királynak szolgál a mennyei gyülekezet. A téves magyarázat nagyon tanulságos! A mandorlát két térdeplő és két álló angyal tartja, négy kerek medaillonban pedig a négy evangélista jelképe (már csak ezért sem lehet szó János evangélistáról!): angyal, sas, oroszlán és ökör. (Jelenések könyve 4.7-8.: Az első élőlény oroszlánhoz hasonlított, a második tulokhoz, a harmadiknak emberéhez hasonló arca volt, a negyedik szárnyaló sashoz hasonlított. A négy élőlény mindegyikének hat-hat szárnya volt.) (105)

A Pantokrator jobbán, ugyancsak két térdeplő és két álló angyal által tartott ovális mandorlában, ugyancsak a négy evangélista jelképével, áll Szűz Mária, széttárt karral (Henszlmann Imre úgy mondja: „Mária a római catacombákból, vagyis a földalatti temetkező helyekből ismeretes állásban, imádkozva van ábrázolva”), mögötte három-három dicsfény-sugár. A feje fedetlen. E Mária-képpel nem nagyon tudtak elboldogulni a kutatók, mivel a körirata egy kissé különös:

EMICAT IN CELO SANCTAE GENITRICIS IMAE/G/O. azaz A Szent Szülő képe ragyog az égen. Miért a képe és miért nem ő maga? Tóth Endre hosszú fejtegetésbe kezd, (106) ám a magyarázata nagyon erőltetett. Valójában arról van szó, hogy a Napbaöltözött Boldogasszony jelenik itt meg, aki úgy jelent meg az égen, mint egy nagy jel: Az égen nagy jel tűnt fel! (Jelenések könyve 12.1.) Ezért szerepel az imago szó. A manicheisták ezért tisztelték a Fény Leányát, de magát Jézust is a Fényanya (Fényisten) hívta életre. (107) Mindezt Kovács Éva sem értette meg, (108) s így fel sem merült, hogy ez a kép önmagában is bizonyítja, hogy a koronázási palást a magyar király megrendelésére készült, jóllehet a magyarországi készítést Kovács Éva is felvetette.

Az Y alakú mező legtetején, egy négyzetes keretű, kétségtelenül csonkított, kép maradványai láthatók. Az egyenetlen négyzetes képmező ez, amelyen elég jól látható a feszület jobboldali szára, egy kéz maradványával (109) és a felirat is egyértelmű: /ecc/E SIGNUM CRUCIS /in cel/O (110) SPES CERTA SALUT/is/, azaz a kereszt jele /az égen/, az üdvösség biztos reménye.” Elfogadható tehát az a feltevés, hogy itt a megfeszített Krisztus képe volt kihímezve. E kép alapján is bizonyos, hogy a palástból legfeljebb 10 cm-nyi széles sávot vághattak le, nyilván a használat következtében jelentkező rojtosodás, kopás miatt.

Már Ipolyi Arnold világosan meghatározta, hogy mind a Szűz Mária, mind a szimmetrikusan elhelyezett Krisztus kép felett az Atyaisten keze (manus Dei) (112) látható, a jobb oldali felett a jobb kéz, latin áldással, a baloldali felett a bal kéz, négyzetes mezőben. (113) Magam, a pannonhalmi festett másolat alapján, igazolva látom, hogy egy Szentléleket ábrázoló madár (galamb: Márk 1.10.: A Lélek galamb képében száll rá) képe is látható a paláston. (114)

Az Y villás szarait tíz-tíz angyal mellképe és növényi díszítmények fedik. Ez alatt, a középtengelytől a szélek felé növekvő méretű, egész alakos próféta-figurák sorakoznak. A tengely közelében: Malakiás, Zakariás, Mikeás, Jónás alakja a legkisebb s Malakiás és Zakariás a kibontott írástekerceszt a jobb kezében tartja, míg a többi 14 próféta a bal kezében fogja. Az álló próféták tunikát és köpenyt viselnek, fejüket fénykör (nimbusz) övezi. A palást bal szélén Szofóniás alakja, de a felirattól csak ON maradt meg. A jobb szélén felirat nélkül Ózeás. A próféták a jobb kezüket áldásra emelik (Czobor szerint: görög módra). Mind a bal, mind a jobb oldal úgy lett megszerkesztve, hogy a nyolc apostol között, középen áll

Krisztus, a baloldalon PRIN/c/IPUM ET F/i/N/is/ felirattal, jobboldalon alfa és ómega betűkkel. Ez egyértelműen jelzi a Jelenések könyvének követését (1.8.): Én az Alfa és Omega vagyok, (a kezdet és a vég).

A baloldalon, Krisztus jobbán Ezékiel (HIEZEHIEL P), (115) balján Dániel (DANINEL) nagypróféta a jobb oldalon, a jobbán Jeremiás (HIEREMIAS P) a balján pedig Izajás (E/saias/P) nagypróféta. Ezékiel jobbán Nahum (NA/hum p/), akit régebben Nátán-nak olvastak, majd Habakuk következnek, akinek a nevét újabban Ózeásnak (H/?/OS P) olvasnak, (116) holott a festett másolaton egyértelmű a felirat: HABACUC P. Dániel balján áll Aggeus (A/gg/E/v/S P) Zakariás (ZACHARIAS P) és Malachiás (MALA/c/HIAS P). A jobb oldalon, Jeremiás balján áll Jónás (IONAS P) és Mikeás (MICHEAS P), Izajás balján pedig Jóel (I/o/HEL P), Amosz (AMOS P). A két legszélső kisprófétáról már volt szó. Az ószövetségi próféták közül hiányzik: Dávid, Melkizedek Bálám, Salamon, Jákob és Abdiás. Régebben 17 prófétát számoltak, mivel a palást jobb oldalán „álló első Prófétának csak fél képe vagyon ki varrva, a ki torzója Pécsről a második Prófétától egy fél hold forma sinór választ el, melyben a következő római nagy betűk olvastatnak: PRET OB VMBRA. (117) 1613-ban Révay Péter a következőképpen egészítette ki a betűket Regina Romanae Ecclesiae Totiusque Olympi Beata Virgo Maria Bellicosi Regni Advocata azaz: A római anyaszentegyház és a Mennyek Királynője, a Boldogságos Szűz Mária, ezen hadakozó ország pártfogója. (118) Kovács Éva régebben, kihagyva egy R betűt, ilyen feloldást javasolt: Ancillam Dominus visitat non teRRET OB VMB/r/At, (119) újabban: Vox de nube dicipulos teRRET OBUM BRATos-t olvas, Besenyő Sándor pedig vibRlr/ET OBUMBRAtus-ra gondolt abban az értelemben, hogy Krisztus elüzi az árnyéket. (120) Tóth Endre is Krisztus színeváltozását véli látni az erősen csonka jelenetben, Máté evangéliumának (17.5) szövegváltozatával: „/Jézus/ szavai közben fényes felhő takarta el őket és a felhőből szózat hallatszott.” (Vox de nube lucida eos teRRET OB UMBRAm.) (121)

Felmerül a kérdés: a tudatosan megtervezett paláston miért jelenítették meg az Ószövetségi prófétákat, amikor a koronán semmiféle ószövetségi hatás nincs? A válasz nem könnyű, de talán abból kell kiindulnunk, hogy a próféták Krisztust veszik körül s ily módon az apostolok előhírnökeiként szerepelnek. Mert az nem vitatható, hogy a koronázási palást fő alakja Krisztus, aki ötször jelenik meg különböző környezetben s talán még a hiányzó négyzetes mezőben is Ő volt a keresztfán, ugyanakkor a legfőbb és legnagyobb helyet igénybe vevő alakok: az apostolok, akik itt tizenketten vannak, eltérően a koronától. Váralljai Csocsán Jenő kiszámította, hogy az apostolok köríve a palást felületének 42 %-át teszi ki, míg a próféták csak 19 %, a vértanúk köríve pedig 25 %. Antonio Bonfini is lényegében csak az apostolokat emeli ki: „a királyt a sekrestyébe viszik, és levéve róla a köpönyeget, az égi István király ruháját adják rá, aranyos csizmába bújtatják. A

báronypalást égszínké volt, pálmaággal kivarrott győzelmi díszruha módjára isten trónusát és az apostolokat szőtték rá káprázatos ragyogással „ (122)

Az apostol-sáv közepén is a trónon ülő Krisztus látható, aki mögött négyágú dicsfény-nyaláb látszik, feje mögött pedig keresztes nimbusz. Jobb kezét áldásra emeli, balját könyvön nyugtatja, „mely által az adatik értésünkre, hogy ő körülötte álló tanítványait tanítja, és az evangélium prédikálására az egész világra ki küldi.”-” Az ovális mandorla körirata: SESSIO REGNANTEM NOTAS/t/ ET XPM DOMINANTEM, azaz A trón az uralkodó és országoló Krisztust jelenti. (124)

Az apostolok ülnek, mégpedig két tornyú templomokban („mind két felől hat-hat kettős toronnyal ékesült templomok nagynak” (125), így tanítanak, amint Máté evangéliuma mondja: (19.28.) „Ti, akik követtetek engem a világ megújulásakor, amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, együtt ültök vele tizenkét trónon, hogy ítélkezzetek Izrael tizenkét törzse fölött.” A templom-értelmezés nem általános, mivel Henszlmann Imre például ezt írta: „/az apostolok/ tornyocskát hordozó oszlopok között ülnek, az oszlopok ismét összekötnék kétszer tört kisebb tornyocskát hordozó orommal többnyire az orom közepén emberke ül, keresztbetett lábbal, két oldalán fegyveres.” (126) Czobor Béla szerint „gazdag architektúrájú építményt látunk, mellyel a művész a mennyei Jeruzsálemet (Jerusalem coelestis) ábrázolta. Hatalmas bizánci oszlopokhoz támaszkodó, hadi ormós tört ívek felett, párosával tornyocskák emelkednek és hasonló toronyka van az oszlopok fejezete felett is, míg közbe foglaltan, álló, ülő férfi és nőalakok, valamint küzdő harcosok élénk csoportokat képeznek.” (127) Ipolyi Arnold hosszasan értekezik e-szerint - bizánci jellegzetességről, a „változatos tornyos kartámlájú trónokról”, „az oszlopos ívesarnokokról és árkádokról”, majd így folytatja: „Nem kevésbé érdekes, habár homályosabb jelentésűek az apostolok ezen árkádok fölé hímzett alakok. Minden ily árkád fölött egy alak diadalmasan áll vagy keresztbe tett lábbal ül, fent a két torony között. Míg a tornyok mellett kétfelől ismét lépdelő, lándzsával és pajzzsal felfegyverzett alakok láthatók. Ezen alakok jelentése már arra magyaráztatott, hogy az apostolokkal kezdődően a küzdő, a militáns egyház, ezek a trónon ülő vagy álló alakok az egyházat. az apostolokat s alattuk lévő vértanú szentek sorát üldöző, halálra, vértanúságra ítélő pogány fejedelmek, zsarnokok, bírák, s a fegyveres emberek, kínzó poroszlóik volnának.” (128)

Az apostolok így következnek: Péter (PETRVS APLS), Pál, (PAVLUS APLS), János, (IOHANNES PS), Tamás, (THOMAS AP), Jakab, (IACOBVS), Fülöp, (PI IILIPVS APLS), Bertalan (BARTHOLOMEVS APLS), Máté, (MATHEVS APLS), Júdás, (LUDAS APLS), Simon, (SIMON APLS), Tádé, (TADEVVS APLS), András, (ANDREÁS). Négy apostol előtt (Pál, János, Máté, Júdás) írotámla látható, amely felett írotollat (stílust) tartó jobb kéz nyugszik. A többiek a jobb kezüket áldásra emelik, (Tamást kivéve, aki jobbjaival a könyvre mutat!), a baljukban mindannyian nyitott vagy zárt könyvet tartanak. Péter, Pál, János, Simon,

Tádé és András az elől lévő Krisztus-képre tekint, míg Tamás, Jakab, Fülöp, Bertalan, Máté és Simon a trónoló Krisztusra néz. Szent Péter alakja jelzi és bizonyítja, hogy legfeljebb 10 cm-nyi hiányzik a palástból! Az apostolok feje körül dicsfény, ruhájuk tunika és köpeny, ellenben a lábuk mezítelen.

Azt már 1754-ben Frölich Erasmus, majd 1792-ben Decsy Sámuel észrevette, hogy a 12 apostol feliratozása hibás: „Az Apostolok neveinek berajzolásában ez a hiba történt, hogy Júdás Thaddeustól elválasztatik, mintha más Apostol lett volna Júdás és más Thaddeus. Júdás Iscariótesnek semmi helye nintsen itten, következésképpen három Apostolok hagyattak ki, úm. Mátyás, Barnabás és az ifjabb Jakab.” (129) Máté (10.2-4.) szerint az apostolok sora: Péter, András, Jakab, (Zebedeus fia), János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máté, Jakab (Alfeus fia), Tádé (a buzgó Simon) és kariatoti Júdás, (130) aki később elárulta őt. Márk (3.16-19.) szerint: Péter, Jakab (Zebedeus fia), János (Boanergész), András, Fülöp, Bertalan, Máté, Tamás, Jakab (Alfeus fia), Tádé (a buzgó Simon) és kariatoti Júdás. Jakab és Mátyás tehát hiányzik, míg Tádé egy Simonnal. Az apostolok közül Bertalan fején Csomor Lajos keresztes, boltozott koronát vél látni, (131) ennek azonban nincs észlelhető nyoma, tehát minden erre épített elgondolás spekuláció.

Horváth János, aki a koronázási palástot a Credo megtestesítésének vélte, az apostolokban a Hiszekegy 12 tételének képi megjelenítését látta, ugyanakkor kiválóan mutatott rá arra, hogy a trónuson ülő apostolok, Krisztussal együtt. az utolsó ítélet megszemélyesítői. (132) Csocsán Jenő pedig ennek kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy a palást az ezredik évre készült, mert ezt az időt tartották Krisztus második eljövételének. (133) Ugyancsak ő vetette fel az apostolok feletti kis figurákra vonatkozóan, hogy ők az ítéletre váró személyeket mutatják. Kovács Éva szerint „itt a tanítványok trónja feletti mezőkben, a tornyocskák között láthatók a miseruha legkisebb léptékű, titokzatos szereplői. Ezek a titokzatos bírák, zarándokok, harcosok, kígyóbüvölők (?) leborulók, törökülésben ülők, összesen harminchatan, s egy kivételével valószínűleg mindannyian férfiak, alighanem a térítésre váró népek. (134) Magam inkább a király alattvalóit látom bennük.”

Az apostolok képsorát az „utolsó osztálytól elválasztó csík egy, másfél hüvelyknyi széles, szaladó nyulak és kutyák láttatván rajta (115) ”fi Tóth Endre szerint indákat, pávákat és oroszánokat hímeztek, holott itt egyik sem látható! Ipolyi Arnold szerint ugró állatokkal és madarakkal van kivarrva ez az elválasztó szegély.

A legalsó sávban, tizenkét kerek medaillonban mártírok (szentek) és a királyi pár képei sorakoznak. Ismét balról jobbra haladva vegyük sorra az ábrázolásokat. A jobb szélen ismeretlen nevű mártír látható. Fején, mint valamennyi mártírnak, három ágú (három lilium idomú kereszttel ékítve pántkorona, jobb kezében (helyesebben a jobb hónaljában) lándzsa, baljában glóbusz (és nem szentelt ostya (138). Álló alak, de térdtől lefelé nem ábrázolták egyik figurát sem. Franz Bock

Damján alakját vélte látni benne. Újabban a Pantaleion feliratot Damjának olvassák, (139) így a meghatározás kétséssé lett téve, holott ez az olvasat nem helyes.

A pannonhalmi másolaton is tisztán olvasható a PANTALIOM név. Czobor Béla szerint: „A harmadik Szent Pantaleon, ennek ismét jobbában a lándzsa és baljában a gömb.” Horváth János nagyon is helyesen hangoztatta, hogy a Pantalium alak magyaros forma, tehát fontos bizonyíték amellet, hogy ez a pompás ruhadarab a magyar királyság műhelyében készült. (140) A kerek medaillon-sor második alakja Kozma (COSMAS), akinek a jobbában van a keresztes földgolyó és baljában a lándzsa. A negyedik mártír Szent György (GEORGIVS), az ötödik Szent Vince (VINCENCIVS). Egyetlen szentnek sincs azonban a feje körül dicsfény!

Az Árpádok országában a XI. századtól - Szent László király törvényei szerint - Pantaleon nem volt kötelező ünnep, amint Vince sem, Szent Kelemen sem, és Szent Kornél sem. Olvassuk az 1092. évi szabolcsi zsinat vonatkozó határozatát: „/A következő/ ünnepek megünneplendők minden évben: az Úr születése (Nativitas Domini, december 25.), Szent István első vértanú (Santus Stephanus protomartyrus, december 26.), Szent János evangélista (Santus Joannes, december 27.), az Aprószentek (Sarctorom Innocentum, december 28.), az Úr körülmetélése (Circumcisio Domini, január 1.), Vízkereszt (Epiphania, január 6.) Gyertyaszentelő Boldogasszony (Purificatio Sanctae Mariae, február 2.), Húsvét (Pascha), Szent György vértanú (Santus Georgius martyr, április 24.), Fülöp és Jakab (Philippus et Jacobus, május 1.), a Szent Kereszt megtalálása (Inventio Sancti Crucis, május 3.), az Úr mennybemenetele (Ascensio Domini), Keresztelő Szent János (Sarctus Joannes Baptistus, június 24.), Pünkösöd (Pentecosta), Péter és Pál (Petrus et Paulus, június 29.), Szent Jakab (Sanctus Jacobus, július 25.), Szent Lőrinc (Sanctus Laurentius, augusztus 10.), Szűz Mária mennybemenetele (Assumptio Sanctae Mariae, augusztus 15.), Szent István király (Sanctus Stephanus rex, augusztus 20.), Szent Bertalan (Sanctus Bartolomaeus, augusztus 24.), Szűz Mária születése (Nativitas Sanctae Marige, szeptember 8.), a Szent Kereszt felmagasztalása (Exaltatio Sanctae Crucis, szeptember 14.), Szent Máté apostol (Sanctus Matthaues Apostolos, szeptember 21.), Szent Gellért (Sanctus Gerhardus episcopus, szeptember 24.), Szent Mihály arkangyal (Sanctus Michael archangelus, szeptember 29.), Simon és Júdás (Simon et Juda, október 28.), Mindenszentek (Festivitas Omnium Sanctorom, november 1.), Szent Imre herceg (Sanctus Emericus dux, november 5.), Szent Márton (Sanctus Martinos, november 11.), Szent András (Sanctus Andreas, november 30.), Szent Miklós (Sanctus Nicolaus, december 6.), Szent Tamás (Sanctus Thomas, december 21.).” (141)

Szent Lőrinc alakja eltér a többitől, mivel maga előtt egy férfimellképet tart („egy püspökféle alakot”, Krisztus-fej?). Különös, hogy ezzel az ábrázolással lényegében senki sem foglalkozott, illetve azt egy javítási foltnak vélik. (142)

Az Y alakú osztótengely jobb oldalán István királyt (SEPHANUS REX), baloldalt Gizella királynét (GISLA REGINA) láthatjuk. Maga az a tény, hogy István király nevében betűkihagyás van, holott a megkövezett Szent István protomartyr nevében ilyen hiba nincs, valamint az a körülmény, hogy Gizella arcán szakáll-nyomokat fedezhetünk fel, (143) felveti annak a lehetőségét, hogy eredetileg a paláston nem volt rajta a királyi pár, hanem ezen ábrázolásokat később készítették, amikor is Imre herceg, trónörökös halála után a palástot a fehérvári egyháznak ajándékozták. (144) „Gizella képe erősen meg van rongálva, arcvonásai, a hímzés sok századon át megviselt állapota miatt, egészen eltorzult.” (145) István király hat ékkövel díszített (146) pántkoronáján három liliom-alakú kereszt látható. „Szent István bizánczi fejedelmi öltözetben, mely derekához övvel szorítva, tunikaszerű ruhából és a jobb vállán két csattal összetartott palástból áll, jobbujában lándzsát, baljában kereszttel ékített földgömböt tartva ábrázolják.” „Bajuszt és szakállt viselt, dús hajzata pedig a homlokát körítette.” (147) Gizella pántkoronáján kettő liliomos kereszt van csak, illetve a középső nem vehető ki. Gizella jobb kezében egy templomtorony (Székesfehérvár vagy Veszprém templom-modellje?) van. A szentek közé egyáltalán nem illik a királyi család képe, s párhuzamot nem is igen találunk ilyesmire.

Az viszont különös, hogy a vértanúk neve mellől mindenütt hiányzik a sanctus jelző, valamennyi mártír lándzsát tart a kezében, illetve a hóna alatt, a fején pedig mindegyiknek az „élet koronája”. (Jelenések könyve 4.4.) díszlik. Általános vélemény szerint a vértanúk kezében glóbusz (országalma) van, Csocsán Jenő azonban felvetette, hogy Szent Kelemen és Szent Sixtus kezében mintha aranycsésze volna (vö. Jelenések könyve 5.8.: tömjénnel telt aranycsésze volt a 24 vén kezében). Itt kell szólnunk István király hat ujjáról, amely nem valós. így nem indokolt táltoskirálynak minősíteni Szent István királyt, ennek alapján. (148) Szent István király és Gizella királyné között, sajnos felirat nélkül, egy fiatal férfi koronázatlan mellképe látható, aki „csakis fiúk, Imre képe lehet” (149) Hosszú dús hajjal borított feje fedetlen, palástját gyöngysor-mintás díszítmény ékesíti. Czobor Béla vetette fel először, hogy Imre herceg képe azért kerülhetett a palástra (utólag?), mert 1031. szeptember 2-án meghalt (megölték), „sőt a fényes öltözet felajánlása valószínűleg az ő emlékével hozható kapcsolatba.” E megállapítás, minden bizonnyal, helyes. (150)

86. Dechy Samuel szerint „az egész palást négy contignatoria, azaz rendre oszlattatik fel”. A contignatio eredeti jelentése gerendázat, egymáshoz illeszkedő építészeti elemek. Tóth Endre is négy sávról beszél.

87. A palást elemző rajza a pannonhalmi darab alapján készült, de egybevetéssel és pontosítással.

88. E. Nagy Katalin id. mű (1983) 32.-Sipos Enikő id. mű (1993) 44-45.

89. Korábban, Czobor Béla id. mű (1901) 1014. alapján, írástekercesnek véltem: Bakay Kornél id. mű (1988) 753. Balassi Ferenci, *Casulae S. Stephani Regis Hungariae veri imago et expositio*. Viennae, 1754. c. munkájának képes tábláján gömböt tart a bal kezében. Decsy Sámuel id. mű (1792) 59: bal kezében szent ostyát tart. - Hlenszlmann Imre id. mű (1876) 91. világömbnek mondja. Horváth János id. mű (1956) 2: esküre emelt kézzel (?). - Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186: baljában könyvtáblát tart.

90. Kovács Éva- Lovag Zsuzsa, *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, Corvina. 1980, 65. Az aspis kígyót, a basiliskus szárnyas kígyót, sárkányt jelent! A magyar fordítás eléggé hibás. A *Jelenések könyvében* olvasható, 20.2.: „/Az angyal/ megragadta a sárkányt, az öskígyót, aki nem más mint az ördög „Újszövetségi Szentírás. Görög eredetiből fordította és magyarázta: P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik. Róma 1971. 615.

91. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186. - Bárány-Oberschall Magda, *Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn*. Wien-München, Herold. 1974, 133. - vö. Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 661. igen gyenge fordítás!

92. Újszövetség. id. mű 602. A Napbaöltözött Asszony kérdéskörére lásd: Bakay Kornél, *Östörténetünk régészeti forrásai I*. Miskolc, MBR. 1997, 225, 228. - Szegfű László, Néhány XI. századi „*liber portabilis*” nyomában. (Gellért püspök kézikönyvei). *Acta Universitatis Szegediensis* 8 (1977) 29. - uő Vata népe. *Acta Universitatis Szegediensis* 67 (1980) 12-13. - uő Szent Gellért prédikációi. *Acta Univ. Szegediensis* 82 (1985) 21-22.

93 B. A. Litvinsky, *Manichaeism*. In: *History of Civilisation of Central Asia*. Volume 111. 'The Crossroads of Civilisations: A. D. 250 to 750'. Ed. B. A. Litvinsky. Paris, Unesco. 1996, 413: The Divinity of Light has a twelvefold Diadem of Light.

94. Decsynél: Krisztus ellenségeinek meg győzete után fel magasztaltatott. - Kovács Éva: *Le Christ triomphant de ses ennemis, resplendit dans se hauter*. Id. mű (1958) 189. és (1998) 22 skk. A hibás kiegészítésre lásd Tóth Endre id. mű (1997) 11. Magam 1988-ban átvettem az Ipolyi- féle műből a fordítást: Az elleneket Krisztus legyőzve magasan ragyog! Bakay Kornél id. mű (1988) 753. Ez hiba volt, mert a fenséges jelző a helyes.

95. Bakay Kornél id. mű (1998) 200 skk.

96. Koller József id. mű (1800) 232. alapján.

97. Decsy Sámuel id. mű (1792) 59.

98. Henszlaman Imre id. mű (1875/76)
99. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186.
100. Forster Gyula id. mű (1900) 106.-Czobor Béla id. mű (1901) 1014. -uö (1901/a) 150.: Krisztus szivárványon ül -Czobor szerint.
101. Horváth János id. mű (1956) 2.
102. Kovács Éva id, mű (1958) 189. - Bárányné-Oberschall Magdolna id. mű (1974) 129. - Kovács Éva- Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 65. - Tóth Endre id. mű (1988) 740.
103. Tóth Endre id. mű (1995) 24. - uö. (1996) 43. -uö (1997) 7.
104. Kovács Éva, István király millenáris miseruhája. Magyar Nemzet 1988. augusztus 13.
105. Megjegyzendő, hogy a korai időben nem ritka a négy evangélista emberalakos megjelenítése sem, amint ezt például a X-XI. századi gyulai mellkeresztben láthatjuk: Bakay Kornél, Feltárul a múlt? A múlt jövője. Budapest, Múzsák. 1989. 230., 229. kép.
106. Tóth Endre id. mű (1997) 8-10.
107. B. A. Litvinsky id. mű (1996) 413: Maiden of Ligth, 414: Jesus, evoked by the Father of Ligth.
108. Kovács Éva id. mű (1958) 193. - uö (1998) 23 skk.
109. Besenyő Sándor id. mű (1991) 755.
110. Tóth Endre id. mű (1997) 28.
111. Horváth János id. mű (1956) I. Tévesen a signum helyett lignum-ot olvasott. Kovács Éva /id. mű (1988) meglepő módon szintén azt írja: Íme fája (signum!) a keresztnek, reménye a biztos üdvnek.
- 112 Ipolyi Arnold id. mű (1886) 186.
113. Tóth Endre id. mű (1997) 6-7.
114. Bakay Kornél id. mű (1994) kiterített rajz.

115. Ma már olvashatatlan! A feliratok Krisztustól balra a figurák jobb oldalán, Krisztustól jobbra a bal oldalán láthatók

116. Tóth Endre id. mű (1997) 12.

117. Decsy Sámuel id. mű (1792) 60.

118. Révay Péter id. mű (1613) 30. Czobor Béla megjegyzi (Forster id. mű /1900/ 111., I. jegyzet), hogy Révaynak fogalma sem volt arról, hogy e felirat csak töredék.

119. Kovács Éva id. mű (1958) 195. - uő (1998) 33.

120. Besenyő Sándor id. mű (1991) 758. Az obumbratus beárnyékoltat jelent.

121. Tóth Endre id. mű (1997) 28-29. Hibás Újszövetségi hivatkozással.

122. Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 930.

123. Decsy Sámuel id. mű (1792) 62.

124. Bakay Kornél id. mű (1988) 754. -- uő (1994) 379. Decsy fordítása: A Krisztus ülése országglását és uralkodását jelenti. Czoboré: A trónon ülés a kormányzó és uralkodó Krisztust jelenti. Ipolyié: A trónon ülés által a kormányzó és uralkodó Krisztus jelentkezik. Kovács Éváié: Sessio signific le Christ gouvernant et réghant, azaz Az ülés a kormányzó és uralkodó Krisztust, jelenti. Tóth Endréé: Trón illeti meg a kormányzó és uralkodó Krisztust. A saját értelmezésem eltér a jelenlegi nézettől, mivel a király trónja azonosul Krisztuséval és nem egyszerűen Krisztus trónja említődik!

125. Decsy Sámuel id. mű (1792) 62.

126. Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.

127. Forster id. mű (1900) 109-110.

128. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 189_

129. Balassa Ferencz id. mű (1734) 30. - Decsy Sámuel id. mű (1792) 62-63., f. jegyzet. - vő. Henszlmann Imre id. mű (1876) 91, 93.

130. Szükségtelen tehát Tóth Endrének azt sejtetni, mintha ő fedezte volna fel a hibákat: Tóth Endre id. mű (1997) 14.

131. Csomor bajos, Ófelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996, 384.

132. Horváth János id. mű (1956) 7-8.

133. Maga az utolsó ítélet ábrázolása azonban önmagában nem elégséges e tétel felállításához, hiszen ilyen ábrázolások sokkal korábban és sokkal később is készültek. Vö. Larousse Encyclo- pedia of Byzantine and Medieval Art. Ed. René Huyghe. New York, Prometheus Press. 1968.

13., 9. kép, 26., 40. kép, 280-281.. 607, 61 I. kép.

134. Kovács Éva id- mö (1988).

135. Bakay Kornél id. mű (1988) 758.

136. Fillértár 1834. április 26. 66. oldal

137. Forster id. mű (1900) 112.

138. Decsy Sámuel id. mű (1792) 63.

139. Tóth Endre id. mű (1997) 18. Meglepő, hogy a szerző Czobor Bélára hivatkozva teszi ezt, aki a hivatkozott munkájában, a jelzett 112. oldalon éppenséggel kitar Pantaleion mellett!

140. Horváth János id. mű (1956) 13.

141. Árpádkori törvények. Fordította: Szilágyi Loránd. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Jegyzet. Budapest, 1957, 35. - Závodszy Levente, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Művelődéstörténeti Értekezések 10. Budapest, Stephaneum. 1904.-vri. Pauler Gyula id. mű (1893) h 212-213.

142. Kovács Éva-Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 66.

143. Dúcz László figyelmeztetett erre a körülményre. Minderre lásd még: Pap Gábor, hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 539-540.

144 Bakay Kornél id. mű (1988) 758-759.

145. Czobor Béla id. mű (1901/a) 1016.

146. Tóth Endre id. mű (1996/b) 47.,72. kép pontatlan és hibás. Vö. Bakay Kornél id. mű (1994) 25.

147. Czobor Béla id. mű (7901) 151,-uő. (1901/a) 1015.-Forster id. mű (1900) 112-113.

148. Szádeczky-Kardoss Irma, A magyar koronázási palást őstörténetünkre utaló szimbólumairól. Turán Új évf. 2 (1999) 1. szám, 3-4.

149. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 190.

150. Van olyan nézet is, amely szerint nem Imre, hanem István király elsőszülött fia képe volna látható a paláston, aki hamarosan meghalt és ezért nincs neve! (Petneházy István véleménye.) A szellemes ötlet ellen szól, hogy egy érett ifjú portréja jelenik meg a paláston.

A koronázási palást legalsó sávjában, a 12 szent, illetve a királyi pár medaillonját madár-ábrázolások és növényi minták töltik ki és választják el. Decsy Sámuel szerint „két szárnyas állat és külömb-külobfőle virágok”, (151) Henszlmann Imre szerint „pávák és növénydíszek”, (152) Ipolyi szerint „lombékítmények és madár-páva alakok láthatók körbe hímezve” (153), Czobor Béla jellemzése szerint „vörös selyemmel sűrűn levarrt dús arany lombozatok közé foglalt stilizált madarak csipdesik a lombok színes/jobbára kék! bogyoit. Ehhez járul, hogy az arannyal hímezett madarak tollai közt a szárnyakban és a farkakon sárgás zöld és kobalt kék hosszú tollak fordulnak elő sodrott selyemmel hímezve „, (154) Érdy Miklós nézete szerint „a szegélynek a hagyományt leginkább tükröző részéről, amelyben madár alakok, gazdag szövevényű indák és tulipánok vannak, és amelybe az arcképkorongok is be vannak ágyazva, a művészettörténeti munkák nagyon keveset mondanak. A palást szegélyének aranyfonállal hímezett szövevényes indadíszében a korongok között páronként szembenálló, de hátranéző, nagy testű madarakat látunk. Tizenegy madár-pár van a palást szegélyén.” (155) Ezeket a madarakat Érdy darvaknak véli, magam azonban páváknak tartom őket. (156)

Különálló darab a palást halványvörös gallérja, amely eredetileg biztosan nem volt a palást része. László Gyula királynői fejéknak gondolta, amint korábban már utaltunk rá. Felmerült azonban a főpapi süveg lehetősége is. Növényi ornamentikája árkados ívekbe rendezett és az indák életfára emlékeztetnek. Galambokat, pávákat, szárnyas oroszlánokat, griffeket, mókusokat hímeztek rá. Egész felületét gyöngyök sokasága borítja. Külön érdekessége a bélése, amelyen kerek medaillonokban négy testű, de egy fejű nagyragadozó (párduc vagy oroszlán) vigyázza az életfát. Az állatok hátsó combján hét sugaras csillagok vannak. A keretező körívek átlós pontjain nyolcszögletű mezőben félhold díszlik s ennek alapján jogos annak feltételezése, hogy a X-XI. századi arab-iszlám művészet termékével van dolgunk. (157) A palást 26 cm hosszú és 7 cm széles keresztpántját, amelyen körbe foglalt dicsfényel ábrázolt félalakok sorakoznak, (158) általában úgy tekintik, mint a palást legaljáról lemetélt szegély maradványát. (159) Ezt a

magunk részéről teljesen kizártak tartjuk. Először is a hímzést hordozó alapszövet nem azonos (a palásté két féle színű végtelen mustra, a keresztpánté egyszínű vörös selyem) négy oldalán vágott szél van, hogy ilyen súlyos változtatások végbementek volna „Szent István ruháján”, ahogyan a XI. századtól nevezték a palástot, kivált 1290- ben, III. András király koronázásakor Ottokár meséli Rimes Krónikájában, (160) harmadszor a pannonhalmi másolaton (amely nem XVII. századi!) sincs semmiféle szegély. A keresztpánt és a gallér a koronázásnál használt egyházi szertartási ruházat részei kellett legyenek s nyilván ezért is kerültek rá a koronázási palástra.

A koronázási palást szent ruhadarab volt, amelyet igen pontosan megterveztek és nagy gonddal készítettek el. A korona és a koronázás res sacra, azaz szent dolog és elsősorban vallásos cselekmény. A királyavatás valójában szentség (sacramentum). A koronázás és a püspökszentelés szoros kapcsolatát a középkorban is világosan látták. A király a koronázás alkalmával egyházi ruhákat visel: albát, palástot, stólát, karkötőt, kesztyűt és sarut. 1608-ban II. Mátyáson piros talár volt, erre vette fel a fehér karinget, majd erre terítették rá a koronázási palástot. Albrecht Dürer Zsigmond császárt éppenséggel úgy festette meg, mint egy miséző püspököt. A palást tehát a koronázási mise tükrözője is és csakis ebben az értelemben lelhető fel rajta a Credo. az offerorium és a koronázási misét lezáró Te Deum. Ha a koronázási palástra így tekintünk, új értelmet nyernek az ábrázolások. A mai gallér eredetileg talán mitra lehetett, a keresztpánt karkötő. A magyar király, amikor magára öltötte a koronázási palástot, balról, a szíve felett viselte Szűz Máriát, jobboldalán az alsó Krisztust s a körirat figyelmeztetés volt az uralkodónak: A legfőbb király az Isten! A próféták közül elől talán Szofóniás, Habakuk és Nahum, jobbról Arnosz és Jóhel. Az apostolok sorában elül, tehát az Oltáriszentség felé nézett Szent Péter, Szent Pál és Szent András. A legalsó sávban pedig elől van Damján és Kozma, valamint Szent Lőrinc és Szent Kornél.

A palást hátsó, fő nézete a legfontosabb. Ezt látja a hívők tömege, és amikor a király leborult az oltár elé, hogy a szent olajjal felkenjék, leginkább ez érvényesült. Középen magasodik a hatalmas álló Pantokrator, alatta, Malchiaás, Zakariás és Aggeus, illetve jobbról Mikeás, Jónás és Ahdiás próféta. Az álló Krisztus alatt a trónon ülő Krisztus s ennek körirata a legdöntőbb: „A trón az országoló és uralkodó Krisztust jelenti!” Balról Fülöp és Jakab apostol, jobbról Bertalan és Máté. A trónoló Krisztus alatt a felirat és korona nélküli, Imre hercegnek vélt, fiatal férfi-mellkép, legalul pedig István király és Gizella királyné.

Legújabbban az a nézet vált elfogadottá, hogy „a miseruha készítésével az uralkodópár a 30 éves országalapítást és házasságuk 35. évfordulóját ünnepelték”, (161) ezt a magyarázatot azonban rendkívül erőltetettnek és elfogadhatatlannak tartom, hiszen a világ egyik legértékesebb és legpompázatosabb királyi ruhadarabjáról van szó, nem holmi házi ajándékról! Továbbra is az a véleményem,

hogya a koronázási palást eleve is a koronázási szertartás számára készült, mégpedig Szent István király megrendelésére és kívánsága szerint, esetleg német műhelyben (Regensburg, Reichenau?), de a változtatások alapján magyar királyi műhely is joggal feltételezhető. A fő cél a trónöröklési jog szentesítése lehetett s eredetileg talán nem is volt rajta a királyi pár és Imre herceg képe s természetesen a felirat sem. A donációs feliratot a palást elválasztó sávjában az alapszövetre hímezték rá 1031. szeptember 2-a után, (Imre herceg halála után) (162) mintegy örök emlékeztetőül. Palást volt kezdettől, nem harangalakú miseruha. A vértanú szentek mindannyian koronát viselnek (tehát nem a kezükben tartják égi koronájukat) s valamennyi korona egyforma, megegyezik István király koronájával. Aki uralkodik a földön, az égi korona szentségével teszi ezt, ezért van a vértanú szentek kezében is országalma és lándzsa! S ez az Istentől eredő földi hatalom tükröződik a Szent Korona eszmében is. A palást megjeleníti a királyi hatalom rendszerét és lényegét. István király az Intelmekben azt mondja: a királyi hatalom alapja a hit, a hit után az egyház foglalja el a második helyet. Ezért sorakoznak a palást alján a főpapokat jelképező vértanúk (köztük a főpap király is!). A trónuson ülő apostolok jelzik, hogy a király legfőbb tiszte az ítélkezés, ide értve az utolsó ítélet elkerülhetetlen bekövetkezését is. Az apostolok feletti kis alakok a királyság világi alattvalói: katonák, kereskedők, szolgák, etc. A 16 próféta az egyház ősiségét, az ősök tiszteletét és a legyőzhetetlen örökkévalóságát jelképezi. S azt is, hogy a magyar királyok tudatában voltak annak, hogy ősi dinasztia tagjai, Atilla király örökösei. (163) A pannonthalmi főapátság birtokában van a koronázási palást ún. másolata, amely nem hímezt, hanem festett. (164) Többen gondoltak arra, hogy a pannonthalmi festett példány nem a hímezt palást másolata volt, hanem a mintája, tehát korábban készült. Eléggé jelentős eltérések figyelhetők meg a két paláston. Mindenesetre az a körülmény, hogy a pannonthalmi palást is palást és nem kazula, sokatmondó s arra utalhat esetleg, hogy mégiscsak másolatról van szó. (165) Magam egy héten át vizsgáltam a pannonthalmi darabot, s arra a következtetésre jutottam, hogy Henszlmann Imrének van igaza, (166) a festett palást csakis előkép, minta lehetett, nem pedig XVII. századi vagy XVIII. századi másolat. Ennek kapcsán szokták megemlíteni, hogy 1613-ban II. Mátyás elkérte a koronázási palástot, hogy a pápa számára lerajzoltassa. Révay Péter elvitte Bécsbe, de ott maradt mellette, s amint visszakapta visszavitte Pozsonyba.” (167) Ez idő alatt tehát másolat nem készülhetett.

A magyar koronázási palásthöz hasonló császári vagy királyi ruhadarabot a XI. századnál korábbi időből nem ismerünk sehonnan. Kunigunda palástja (XI. század), II. Henrik, II. Roger szicíliai király palástja (XII. század] és II. Frigyes palástja (XIII. század) formai rokonságban vannak a magyar koronázási palásttal, de máskülönben szerény analógiák csupán. (168)

***

A palást után a királyi lándzsával foglalkozunk, annál is inkább, mivel elsősorban arra szoktak hivatkozni, hogy István király egyetlen hiteles ábrázolásán, a paláston, jobb kezében szárnyas lándzsát tart. A koronázási palást királylándzsájával csak az a baj, hogy a legelső szegély mártírjainak a kezében is ott van a lándzsa, márpedig ők nem királyok. (169) Az írott források közül számunkra az 1035-ben meghalt Ademar Cabannensis krónikája béli részlet a legfontosabb, amely arról szól, hogy III. Ottó német császár Istvánnak „nagylelkűen (liberrime) (170) megengedte, hogy királysága legyen, engedélyt adva neki arra, hogy mindenhol szent lándzsát (lanceam sacram) hordoztasson, mint ahogyan magának a császárnak szokása „Ebből az adatból arra szoktak következtetni, hogy István ezzel a szent lándzsával kapta meg a jogot a kereszténység terjesztésére. Ugyanakkor persze ez bizonyos mértékű alávetettséget is feltételez, mert hiszen a német császár hatalmi jelvénye került a magyar király kezébe. (171) Ámde a helyzet közel sem ilyen egyszerű! Mégpedig két okból sem az. Az első: honnan ered a német királyok és császárok szent lándzsája? A második: feltétlen átvételnek kell-e tartanunk István király lándzsás felségjelvényét? 1968 óta ugyanis ismerjük Szent István király egyik különleges pénzerméjét, az ún. nagyharsányi ezüst dénárt, amelynek az előlapján egy zászlós lándzsa látható, LANCEA REGIS felirattal, a hátlapján pedig egy fedeles korona (!) REGIA CIVITAS felirattal. (172) Ezt a dénárt 1000-ben vagy 1001-ben verték. S miért tette volna a szuverén magyar király az emlékérméjére függést kifejező lándzsát?

A német királyokhoz a lándzsa nem az ógermán Vodán-kultusból került át, hanem a langobard királyoktól, (173) akik viszont ezt az ősi keleti felségjelvényt, nyilvánvalóan, az avaroktól vették át. Zászlós lándzsát hord a nagyszentmiklósi lovas fejedelem, ezt viselik a türk vezérek és az avar kagánok. A nyugatra került szent lándzsa lényegében a Nagy Konstantin- féle Szent Mór és Longinus-féle lándzsa kultuszát jelenti, amelynek lényege, hogy a lándzsa tartalmazza Jézus keresztjének egy szögét. (174) Ez a nyugati keresztény sacra lancea volt I. Ottó kezében 955-ben a Lech folyó menti csatában, (175) s ez volt a rendeltetése I. Henrik lándzsájának is. S éppen ezért a német királyavatási szertartáson a lándzsa soha sem szerepelt a korona, a kard és a jogar mellett! Ezen okból nem értünk egyet Gerics József és Ladányi Erzsébet nézetével, (176) mely szerint István király lándzsája mégiscsak I. Ottó császártól származott volna, aki előtt 996-ban, amikor Regensburgból Itáliába utazott, előtte „szokás szerint a szent és keresztet hordozó császári lándzsa járt”. (177)

Nem kevés zavart okozott és okoz ma is az, hogy Aba Sámuelnek és Német (vagy Orseolo) Péter királynak is volt aranyozott lándzsája, amelyet III. Henrik 1044-ben, legyőzve Abát. „az aranyozott királyi lándzsa (lancea regis deaureata) zsákmányul esik”. Egy évre rá Péter király a királyságát az aranyozott lándzsa átadásával adta a császár hatalmába. (178) 1053-ból pedig ismert egy adat, mely szerint Arnulf milánói érsek a magyar királyok aranyozott lándzsáját Rómában, az apostolok

templomában felfüggesztve maga látta. (179) Ezután a magyar király aranyozott lándzsájáról többé nem esik szó.

A legkorábbi magyar államelméleti forrásban, (180) Szent István király intelmeiben sem esik szó másról, mint a királyi hatalom jelképéről: a koronáról. „Ha a királyi koronát meg akarod becsülni (regalem coronam), koronád (tua corona) híresebb legyen, dicső koronád (gloriosam team coronam), koronád dicséretes és ékes (tua corona laudabilis et decora), országodat (tuum regnum) és koronádat (tua corona augusta) az emberek nagyságosnak tartsák, a korona virágait (flores coronae) az engedetlenség szerte szórja.” Az Intelmek VIII. részében pedig az áll, hogy „Őseink követése (exsecutio maiorum (181) foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudomásom szerint, a királyelődök után járni (sequi antecessores reges).” (182) Ez a kitétel annyira megzavarta a kutatókat, hogy sokan ezt a részt kései betoldásnak minősítették, hiszen - úgymond - Szent Istvánnak nem lehet királyelődje! (183) Azt még a keményen marxista Szűcs Jenő (184) is elismeri, hogy az Intelmek „szokatlanul önálló magyar” (185) munka, s „az akkor még nagyon barbár tájnak számító magyar földből sarjadt ki”, tehát alapja kellett legyen ennek a kitételnek. Csóka Lajos szerint a corona-ra hivatkozás csak „erkölcsi értelemben vett szimbólum”, hiszen a XI. században a rex sokszor nem is jelentett királyt. Hasonlóképpen vélekedik Kristó Gyula is. (186) Ámde a források nem erről szólnak. Ademar Cabannensis Gézáról határozottan azt mondja rex volt, (187) aminthogy a Szent István kis legendája is így tesz: pater eius rex. (188) Liutprand pedig Taksonyról is ezt állítja: Taksony a magyarok királya (Taxis, Rex Hungarorum) nagy sereggel jött Itáliába. (189) Van azonban még egy fontos forrásunk, Petrus Ranzanus, aki - igaz a XV. század végén - határozottan és meglehetősen egyértelműen arról szól, hogy Istvánnak „hadat kellett viselnie Cupa somogyi vezér ellen”, s ez az esemény 998-ban volt, majd így folytatja: „Nem sokkal később, amikor Magyarország előkelői jónak látták, hogy az, aki fejedelem névvel (titula ducis) oly sok nép valamint kiváló származású és nagy tekintélyű férfiak felett uralkodik, tekintélyesebb címet használjon, királyi méltóságra választották (regiam elegerunt dignitatem) Tehát mindenki csodálatos egyetértésével és tetszésével választották meg és kiáltották ki (consensu et applausu eligitur) királynak (appellaturque ipse rex), és a királyok szokása szerint királyi koronát adományoztak neki (regia corona regura more donatur).” (190) Vegyük ehhez még hozzá, hogy Thuróczy János arról írt, hogy Istvánt 997-ben (!) „a Garam folyó mellett övezték fel először karddal (accinctus est gladio) „ (191), amely a királyavató szertartások fontos része, akkor már feltehetjük a kérdést: Szent Istvánt valóban 1001. január 1-én a pápa által küldött koronával és III. Ottó császár kegyelméből és biztatására /?/ (192) (gratia et hortatu) koronázták meg? (193) Miért, hát lehetett másképpen is? Nem feltétlenül igaz a II. Szilveszter pápa által küldött korona-elmélet? Van alapunk annak feltételezésére, hogy Vajk-Istvánt először nem pápai koronával koronázták meg?

Mielőtt erre a döntő fontosságú kérdésre megkísérelnénk választ adni, ismételten vissza kell térnünk a keresztény magyar királyság előtti, tehát a X. századi magyar állam kérdésére. Korábban és jelenleg is, eléggé egységesen azt vallották és vallják a kutatók, hogy a magyar államot István király hozta létre. (194) Ami korábban volt az „patriarchális pásztorkormány” (195) vagy „személyi kötöttségű félnomád állam” volt. (196) Kristó Gyula bevezette a „nomád állam” és a „törzsi állam” fogalmakat, illetve a korábbi időkre nézve a „kazár bábfejedelemséget”. (197) Mindegyik esetben az a lényeg, hogy az uralmi formát „erőteljes külső impulzusok hozták létre,” előbb a kazár, majd a szláv és végül a német. Néhány évvel ezelőtt jelent meg a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történészhallgatóinak a lapjában (198) Kristó Gyula Canossa járása. Tanulságos végigfutni rajta. „Történelmi pályámat elkezdtem az 1960-as évek elején”, amikor is „magam is marxista történetkutatóként indultam”, Ekkoriban a szláv hatásra kialakult magyar állam teóriáját vallotta, „mivel már az 1960-as évek végén eldőlt, hogy a 11. századi magyar állam gyökereit nem kereshetem belső-ázsiai türk előképekben.” „1976-ban a példát adó szláv állam léteben, illetve felbuklásában már nem hittem” s „a töprengések megérlelték bennem az elhatározást, hogy nem követhetem tovább ingoványba vesző útjukon (!) a magyar marxista történetírás művelőit.” 1978/79-ben „már teljesen leszámoltam a szláv eredet hitével”. Már ekkor felmerült benne a frank, illetve bajor minta gondolata, de „ezen az úton ekkor még nem indultam el”. Viszont egyértelműen elvetette a türk, a szláv és az avar előzményeket. „Arra az eredményre jutottam, hogy a magyar állam közvetlen előzményei a törzsi államok (így többesben!) voltak.” „1990 tájára világossá vált számomra: a 11. századi magyar állam létrejöttében, felépülésében nem nélkülözötte az idegen mintát s ez a német volt.” A kérdés továbbra is az volt számára: „egyáltalán átnőtt-e a nomád idők hagyatéka (?) a 11. századi magyar államba?” Az biztos, véli Kristó, hogy „beszélni lehet a 10. századi magyarok nomád életmódjáról” s ezért „a magyar történelem alapvető cezúrája a 10. század végén húzódik.” „Az István által létrehozott magyar államot megelőzte egy másik állam, amelyet joggal illehetünk a magyar nomád állam minősítéssel.” (199) A nomád államból született meg, szerinte, a törzsi állam. S a végén található a csattanó! Természetesen Kristó Gyulának is feltűnik, hogy a XI. század elejétől az égvilágon semmi nyoma sincs az állítólagos ún. nomád törzsi államnak. „A 11. században a hajdani nomádállami berendezkedésnek semmiféle nyomát nem látjuk a magyaroknál, sem terminológiában, sem az állam felépítését illetően. A váltás radikális volt, és minden régít elsöprő erejű. A hatékony német (bajor) segítség elegendő volt ahhoz, hogy eltakarítsa a színről a nomád-állami múlt minden nyomát, de nem veszélyeztette a magyar állam magyar jellegét.” „Íme, itt a fából vaskarika nagy mutatványa. Ha nem maradtak nomád-állami hagyományok, miből jött rá arra, hogy voltak? S miért éltek tovább „szívósan” az ún. pogány hagyományok még sok időn át?

A kutató is változásokon megy keresztül s ez, nyilvánvalóan, nem róható, fel. Erre láttunk most egy nem mindennapi példát. Ám ha ez Kristóval is megeshet, akkor az ő korábbi - másokat érintő - lesújtó ítéleteit is ennek fényében kell újragvizsgálni. Térjünk tehát vissza a feltett kérdésünkhöz, azaz: megkoronázhatták-e Istvánt 1000. karácsonya előtt igazi koronával, mégpedig olyanal, amely nem azonos a pápai koronával?

Gerics József professzor igen jelentős eredményeket tett közzé az elmúlt években, (200) részben a királyi méltóság meghatározására vonatkozóan,- (201) részben pedig annak bizonyítását, hogy a pápától István királynak küldött korona Hartvik-féle története teljesen hiteltelen és alap nélküli! (202) Ennek az igen fontos és nagyjelentőségű megállapításnak (amelynek első megfogalmazója Váczy Péter volt (203) az összegzése így szól: „A pápaságnak való felajánlás és a pápai koronaküldés kútfői István korára nézve nélkülözik a forrásértéket.” „István pápától kapott koronájának és felhatalmazásának mindkét forrása tarthatatlan lett.” Szent István királyt éppen olyan hatalmi jelvényekkel illették, mint a német császárt, azaz a „császári méltóság jelével” (imperialis excellentie signum) ruházták fel. Az eddig is nagyon kérdéses pápai koronaküldés tehát kiiktatható a históriából, vagy legalább is arra korlátozható, hogy az első magyar keresztény király áldást kapott a pápától, a császár, III. Ottó (204) jóváhagyása mellett. (205) Ekkor nyílt először igazi alkalom arra, hogy a magyarság úgy kerüljön közvetlen kapcsolatba a nyugati kereszténységgel, hogy ez a kapcsolat hűbéri viszonyt egyáltalán ne jelentsen!

151. Decsy Sámuel id. mű (1792) 63.

152. Henszlmann Imre id. mű (1876) 93.

153. Henszlmann Imre id. mű (1876) 100.

154. Forster Id. mű (1900) 111. -Czobor Béla id. mű (1901) 151.

155. Érdy Miklós, A magyar díszítőművészet alapelemeinek eurázsiai kapcsolatai. In: a XXVI. Magyar találkozó krónikája. Szerkesztette: Nadas János-Somogyi Ferenc. Cleveland, Árpád Könyvkiadó. 1987, 287.

156. Bakay Kornél id. mű (1994) 395.

157. Blümelhuber Ferencz, Az egyházi művészet régészeti és gyakorlati kézikönyve, Esztergom, Horák Egyed. 1873, 330-331. - Ipolyi Arnold id. mű (1886) 198-199. - Bakay Kornél id. mű (1994) 399.

158. E. Nagy Katalin id. mű (1983) 61.42. kép

159. Kovács Éva id. mű (1993) 31: Régtől azt gondolom, hogy a nagy hímzésen levő két egyenként egymáshoz illeszkedő folt, továbbá a zárópánt az egykori alsó szegély maradványai”

De hová lett a szegély többi része?

160. Österreichische Reimchronik: ein saelige kleit legt man den kunit an, daz hate sant Stephan an sinem lip getragen

161. Tóth Endre id. mű (1997) 47. - uő. Áruklódó forma. A magyar koronázási jogar. Élet és Tudomány 54 (1999) 52-53, szám, 1640.

162. Nagyon jól vette észre ezt a problémát Besenyő Sándor, id. mű (1991) 757-758: „a Stephanus rex, és Gisla regina, valamint az úgynevezett 'vértanúk' mellé varrt felírások sora nem a sima szalagok felületére kerültek, hanem az alaphímzés által szabadon hagyott területei mellett keresztül-kasul gázol az alaphímzéseken is a művészi ízléstelenség jeleként, emellett a Stephanusból at betűt hagyta ki s az országalmát a keze mögé varrta a betoldós Gizella nevét egy férfi fejdísz viselő alak mellé helyezte.”

163. Kovács Éva 1988. júniusában a koronázási palást jelképrendszeréről, igen jellemző módon, a következőket mondotta: „A miseruha végül is ugyanazt mondja, mint az Intelmek könyve és a puritánságában hiteles nagylegenda: István választott, végérvényesen odahagyta az ordák törvényét (?!), a pusztá parancsolás-engedelmeskedés viszonyát, az okatlan (?) háborúzást, ehelyett az emberiség írott történelmének útját kereste (?), az erkölcsi normák korlátozta (?) hatalmat vállalta és ezzel a megmérettetés kockázatát.”-vő. Potó János. Szent István és kora. Magyar Tudomány (1988) 982.

164. Kovács Éva id. mű (1998) 49-53.

165. Érvként szerepel a névtelen apostol és Szent Lőrinc vértanú kezében lévő mellkép, amely valójában egy-egy folt és ez is látszik a másolaton.

166. Henszlmann Imre id. mű (1876) 94-99.

167. Bónis György, Révay Péter. Irodalomtörténeti Füzetek 104. Szerkeszti: Bodnár György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1981. 33. Bónis meglehetősen „baloldaliként” viszonyul Révay grófhhoz.

168. J. M. Ritz id. mű (1955) 117 skk.

169. Bakay Kornél, Az államalapító király és a koronázási palást, Magyar Hírek 41 (1988) Ili-17. szám, 12-13. - uő Saint Stephen, King, Founder of the State and the Coronation Mantle. In: Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 371-416.

170. Catalogus fontium historiae Hungaricae. Coll. A. F. Gombos. 1. Budapest, 1937, 16. - Kovács László, A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. Folia Archaeologica 21 (1970) 132-133. - uő Die Budapester Wikingerlanze. (Geschichtsbabriss der ungarischen Königslanze). Acta Archaeologica ASt I 22 (1970) 327. - Gerics József-Ladányi Erzsébet, A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle 40 (1990) 3.

171. Jeles összefoglalás e kérdést illetően: Tóth Zoltán, „Attila” s Schwert”. Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Budapest, MTA. 1930. - Bírálata: Bartonick Emma, Századok 65 (1931) 168-176. -vő. Makk Ferenc, Magyar külpolitika. (8961196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, második kiadás. 1996, 41. - Mügeln Henrik jegyezte fel, hogy a kereszténység felvétele után a fejedelmek megváltoztatták addigi jelvényeiket: darnach begunden die fursten das vorgenant tzaichen verwandeln und verkeren. Idézi: Nagy Géza, A turulról. Turul 3 (1885) 31.

172. Kovács László, Adatok a LANCEA REGIS köriratú pénz értékeléséhez. Alba Regia 14 (1975) 264. - vő Zur Deutung der Münze mit der Umschrift Lancea Regis. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 132 skk. - Kovács László 1995-ben visszalépett a korona-ábrázolás értelmezéstől: Újra a nagyharsányi kincsről és a Lancea Regis köriratú dénárrol. Századok 129 (1995) 1085. - uő. Die Variante des Denars vom Typ Lancea Regis in einem mährischen Schatzfund. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 197-208.

173. Hans Walter Klewitz, Die heilige Lanze Heinrichs I. Deutsches Archiv 6 (1943) 42-48.

174. A milanoi idősebb Landolfus Históriájában 961-ben Nagy Ottó császári koronázása kapcsán a regaliak között a lándzsát úgy említi meg, mint amely az Úr egyik szögét tartalmazza (in qua clavus Domini habebatur), nem pedig mint hatalmi jelvényt. MGH SS VIII. 53. - vő. Székely György, Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. Századok I 18 (1984) 907.

175. Gombos, Catalogus 111. Bp. 1938, 2664: Et his dietis, arrepto clipeo ao sakra lancea ipse primus equum in hostes vertit. Die Sachsen Geschichte des Widukind von Korvei. Barb. Paul Hirsch. SRG in usum scholarum 64. Hannover 1935, 126.

176. Gerics József- Ladányi Erzsébet, A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. Inlinger Mátyás Emlékkönyv. Szerkesztők: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Budapest 1991, 8 skk.

177. MGH SS IV 567: ex more precedente sanda et crucifera imperiali lancea exivit de civitate ista petituras Italiam.

178. A forrásokat idézi Kovács László id. mű (1970) 140-141.

179. MGH SS VIII. Hannoverae 1848, 18. - vö. Szabó Károly, Péter és Aba. Értekezések a történettudomány köréből 2 (1872) 39.

180. A Corpus Iurisban is benne van mégpedig a legelején!

181. Érszegi Géza, Exsecutio maiorum - exsecutio filiorum. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely. Szerkesztette: Koszta László. Szeged, 1995, 161-168.

182. SRH II. Budapest, 1938, 619-627. - Szent István király Intelmei Imre herceghez. Spangár András fordításában. Gyoma, 1930. - Árpád-kori legendák és Intelmek. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 54-61.

183. Csóka J. Lajos, A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Szerkesztő: Sötér István. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967, 45-55., 194-195.

184. Kristó Gyula, A magyar nemzet megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 12. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula. Szeged, 1997, 46: Szűcs az osztályharcos marxi dogma talaján áll, 69. o.: Szűcs Jenő foglya maradt a marxista ideológiának.

185. Szűcs Jenő, István király Intelmei. István király állama. In: Nemzet és történelem. Társadalomtudományi Könyvtár. Budapest, Gondolat. 1984, 370-371.

186. Kristó Gyula, Magyarország története 895-1301. József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996, 55-57.

187. Gombos, Catalógus I. 16.

188. SRH II. 394.

189. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról kortársak és krónikások híradásai. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Sajtó alá rendezte: Györffy György. 3. kiadás. Budapest, Gondolat. 1986, 233.

190. Ransanus. A magyarok történetének rövid foglalata. Bp. 1985, 116. - P. Ransanus, Epithoma rerum Hungaricarum. Bp. 1977, 104.

191. Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon. 1978, 105. A felövezés helye a bényi tábor-erőd lehetett. Bóna István, A magyarok és Európa a 9-10. században. Bp. 2000, 84. - vö. Veszprémy László, Szent István felövezése. Hadtörténeti Közlemények 102 (1989) 3-12.

192. Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 140.

193. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hrsg. Robert Holtzmann. Monumenta Germaniae Historica (MGH) IX. Berlin, 1935, 198: Imperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit. - Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. AQDGM IX. Darmstadt 1957, 175: németül így adják vissza a szöveget: Mit gnädiger Zustimmung und auf Wunsch des Kaisers errichtete Waik, der Schwager Herzog Heinrichs von Baiern, in seinem Reiche Bischofssitze und empfing Krone und Weihe. Györffy fordításával szemben a német szöveg sokkal pontosabb: kérésére! A német kiadás egyébként a koronázást 1001. augusztus 15/17-re teszi. (228. jegyzet).

194. Linszky János, A magyar jogrendszer kezdetei. Magyar Tudomány 41 (1996) 996.

195. Marczali Henrik, A magyar nemzet átalakulása a X. században s a fejedelemség megalapítása. In: Világtörténelem - magyar történelem. Történetírók Tára. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, Gondolat. 1982, 43, 59.

196. Györffy György. A steppei nomádoktól a magyar államig. Történelmi Szemle 30 (1987/R8) 520.

197. Kristó Gyula, A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995, 97 skk., 299 skk. - uő. A korai magyar államról. Históriai Könyvtár 8. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, 1996.

198. Belvedere. Főszerkesztő: Döbör András. 10 (1998) 147-150. Kristó Gyula, A magyar állam kezdeteiről - egyes szám első személyben.

199. Itt természetesen eszünkbe kell jusszon, hogy a szegedi iskola általában osztja Róna-Tas András. A nomád életforma geneziséhez. In: A magyarság korai története. (Tanulmányok). Magyar Őstörténeti Könyvtár 9. Szerkeszti: Zimonyi István. Szeged, 1995, 92. oldalán olvasható nézetet, hogy ti. „a nomád gazdaság és társadalom történeti zsákutca.”

200. Gerics József, Szent István királyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100. - uő Az állam- és törvényalkotó Szent István. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 76-80.

201. Gerics József, A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1987, 144 skk.

202. Gerics József, Szent István királyá avatásának körülményeiről. Művészettörténeti Értesítő 33 (1984) 97-100. - uő A korai rendiség 1987, 220-231. - uő Az állam- és törvényalkotó Szent István. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 76-80.

203. Váczy Péter, A magyar történelem korai századaiból. História Könyvtár. Monográfiák 5. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, 1994, 80 skk.

204. Edmond-René Labands, Mirabilia mundi. Essai sur la personnalité d'Otton III. Cahiers 6 (1963) I-3. -455-476

205. Balogh József A magyar királyság alapításának világpolitikai háttere. Századok 66 (1932] 153- 167.

István király tehát tudatosan illeszkedett bele III. Ottó világbirodalmi keleti terveibe. Esetleg elképzelhető valamiféle egyszerű korona küldése is, ez azonban semmiképpen sem lehet azonos a magyar Szent Koronával! De arra sem helyénvaló gondolni, hogy István király aranyozott királyi lándzsát fogadott volna el a császártól. (206) Nyugati szerzők- forrás megjelölés nélkül, utalnak arra, hogy Vajk herceget, III. Ottó császár és Szent Adalbert társaságában 996. karácsonyán, Kölnben keresztelték volna meg. (207) Ugyanakkor Gerbert

II. Szilveszter, aki Magyarországot Szkítiának nevezi, arról panaszkodik, hogy „Szkítia csak növeli gondjaimat” (208) A királyi, fejedelmi hatalom megjelenítője egyébként maga a trón is, amellyel, érdekes módon, alig foglalkozik a kutatás. (209) Igaz, nagyon kisszámú emléke maradt a királyi és a császári trónusoknak, (210) ám egykori jelentőségüket mi sem mutatja jobban, mint Székes-Fehérvár neve! (211) Német kutatók bebizonyították, hogy Nagy Károly császárt 814-ben az aacheni Münster atriumában, közvetlenül a templom bejárata előtt (tehát először nem a templomban!) temették el, ott, ahol korábban a trónszéke állt. (212) A trónust és a holttestet is csak a szentté avatás idején vitték be a templomba. (213)

Ezek a trónusok szabadon álltak, amint például megfigyelhető volt Paderbornban vagy Karinthiában. A királyi trónusra általában hat lépcső vezetett fel, éppen úgy miként a keleti királyoknál láttuk. A trónszék, általában a szék szerepe és jelentősége ugyancsak keleti eredetű. A XII. századi Freisingi Ottónak is feltűnt a magyar urak azon szokása, hogy amikor összejönnek a királyuk udvarában, az előkelők közül mindegyikük magával hozza a székét (sellam). (214) 1254-hen IV. Béla király egyik oklevelében esik szó a trón és a korona őrizetéről (solium regni et corona conservatur), (215) tehát még a XIII. században is ismert a királyi trón elsődleges szerepe. Nyilván éppen ezért lépett fel IV. Béla a bárók önkénye ellen, elrendelve, hogy - az érsekek és püspökök kivételével - „ha valaki a bárók közül az ő jelenlétében valamiféle széken (in sede aliqua) ülni merészelne, az kellő büntetéssel bűnhődjék.” A bárók székeit elégettette. (216) Azt gondolom, első királyaink sírhelyei is kapcsolatban vannak az egykori trónus helyével mind Székesfehérváron. mind Somogyváron. (217) Bongar J. szerint Szent Márton hegyén (Pannonhalmán) őrizték - többek között -- Szent István király székét is. (218) A korábban feltett kérdésünk úgy hangzott: lehetséges-e annak feltételezése, hogy István nagyfejedelem valójában már 1000 karácsonya előtt király volt, azaz volt koronája is a pápai korona és áldás előtt?

Amint láthattuk, királyi címmel illették már Taksonyt és Gézát is, amint erről az aquitaniai történetíró és kivált Ademarus Cabbannensis leírása egyértelműen szól: Szent Brúnó a magyarok királyát (regem Ungariae), akit Gézának hívtak (Geitz), megkeresztelte és a keresztségben a Stephanus (Stephanum) nevet adta neki. (219) Így tehát alappal bír azon feltételezés, hogy a magyarok uralkodóinak 1000 előtt is volt koronájuk s a koronázás szertartásának keleti tormáját is ismerniük kellett. (220)

A korona-kutatás, általában, figyelmen kívül hagyja a keleti birodalmak uralkodói díszítményeinek vizsgálatát, abból a megkövült nézetből kiindulva, hogy a magyarság, mint szakadatlanul vándorló és bolyongó nomád nép, nem juthatott el „a fejlődés ezen fokára”. Azt természetesen már régen felismerték, hogy a fémkoronák (corona ex metallo) előzménye a legrégebbi időkben a koszorú volt, amely megszentelt növényi anyagokból készült s így varázserővel (vis magica) bírt. Maga a szó: a sztephanon- sztéphein, sztéphó, sztéphanosz, illetve a corona ugyanazt jelenti, azaz körbevett, körülvett. A koszorúval vagy koronával körülvett rész védetté és szentté vált. (Gondoljunk a bűvkör kifejezésünkre!) (221) Innen ered a gyűrű jelképi ereje is. Az ókori írott forrásokban számos helyen találunk utalásokat a királyi klenódiumok (jelvények) használatára. Hérodotosz említi például, hogy a perzsa király, Xerxész arany koszorúval (aurea corona, ein goldener Kranz) jutalmazta egyik katonáját, Abdéra népét pedig arany karddal (aureo acinace, ein goldener Säbel?) és aranyozott tiarával (tiara aurea, ein golddurchwirkes Turban?) jutalmazta. Más helyütt a perzsa nagykirály palástjáról olvashatunk: Xerxész felesége Amésztrisz nagy és sokszínű palástot szőtt férjének (amiculum

variegatum, ein großes buntes sehenswertes Gewand). (222) Xenophon a jogarról beszél, mondván: „Nem az aranyos királyi jogar (sceptum aureum) tartja fenn az országot, hanem a jó barátok „, (223) C. Tacitus a szarmatákról mondja, hogy a szarmata jogarviselő főemberek mindkét oldalról ajándékokat fogadván el (Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis), (224) s ez a jelző azért is fontos számunkra, mert I. András magyar királyt jogarhordó kereszténynek (christianissimus sceptifer) nevezték, (225)

A magyar koronázási jelvények között fontos helyet tölt be a jogar, (sceptum) amelynek teljes hossza 376 mm, (226) a nyél hossza 301 mm, az átfúrt kristálygömb átmérője pedig 71 mm. A formája egyértelműen a keleti buzogányokat idézi s nem a királyi pálcák (festuca notata és baculus) alakját. Mind a bizánci, mind a nyugat-európai uralkodók kezében, szinte kivétel nélkül kormánypálcák vannak (ide tartoznak a bizánci labarumok is), ezért hangsúlyozandó az eltérés. A magyar királyi jogar három részből áll: a hegyikristály gömbből, a gömb foglalatából és a mandulafából (Mandelholz) készült nyélből. A hegyikristály három oldalán bemetszett oroslánok láthatók, (227) felcsapott farkuk növényi mintában végződik. Általános közhely ma már, hogy a jogar kristály gömbje egyiptomi eredetű, valamint az is, hogy mind a gömb foglalat, mind pedig a nyél és borítása késői (XII. századi) munka. (228) Ez a megállapítás annál különösebb, mert Ipolyi Arnold már 1886-ban kiválóan észrevette és közölte, hogy a jogar „10 leveles rózsaképből” kialakított foglalatának és a nyélnek filigrán díszítései és mintakincse teljesen megegyezik a korona pántjainak mintáival, sőt a palást gallérjának motívumaival is. (229) Így azzal egyidősnek kell lennie!

Legújabbban módosítottak is a keletkezésén s a XI. század elejét hangoztatják, (230) s talán e módosulásban szerepet játszottak a mérnökök eredményei is, akik kimutatták, hogy a jogar kristálygömbjét a Szent Koronához igazítva készítették! (231) Az is különös, hogy a kristálygömb foglalatáról lecsüngő gömböcskék számát sem képesek a szerzők pontosan megadni (6-10 db-ot emlegetnek, holott 18 db van rajta (232). Az kétségtelen, hogy a buzogány-alakú királyi jogar keleti eredetű s ezt már 60 esztendővel ezelőtt bizonyította László Gyula. (233) Azóta, amint magunk is láthattuk korábban, számos újabb adat vált ismertté. Vitathatatlan, hogy a gömbös végű jogar mezopotámiai eredetű, különösen kedvelték az asszír uralkodók (Teli Ahmar, I. Tukulti-Ninurta ábrázolása Asszurból, II. Asszurnaszirpál ábrázolása Nimruból és Ninivéből, III. Szahnanasszár ábrázolása Nimruból, III. Adati-nerari képe Tell Rimahból, Aszarhaddon sztéléje Zincirliből, etc. (234). Természetes tehát, hogy átvették a perzsa királyok is, tőlük pedig (vagy éppen közvetlenül) átkerült ez a hatalmi jelvény a párthusokhoz, a kusánokhoz, az avarokhoz. (235) Kissé meglepő tehát a kutatók egy részének azon nézete, hogy „a közvetlen előzményt mégsem ezek, hanem a német-római császári jogarok jelentik”. (236) A frank-német uralkodók azonban a VIII-X. században elsősorban

hosszú nyelű (cca. 100 cm-es) kormánypálcát tartanak a kezükben (baculus). (237) Notker Gesta Caroli-jában többször hivatkozik a jogarra (sceptrum nostrum), amelyet, mint az uralom arany jelvényét viseltek. (238) A Székesfehérváron szórványként 1839-ben napvilágra került a leletek alapján László Gyula egy Kálmán királyhoz köthető királyi jogart is rekonstruált. (239) Királyi jogart ismerünk még III. Béla király székesfehérvári sírjából, (240) ám ez csak temetési utánzat. (241)

A jogarral kapcsolatosan még két kérdést kell felvetnünk. Az egyik a foglalat tetején látható díszítmény, amelyet általában „végtelen hurkos fonatból alkotott mágikus csomó”-nak szeretnek nevezni, (242) amelynek bajelhárító szerepe volt. Ipolyi Arnold, „keleti kultikus egybefűzött betűcsomóról vagy írásjelről beszél, amelynek monogramalakja hasonlít a pentalfához vagy az ún. Salamon gyűrűjéhez s éppen úgy használtatott, mint titkos, kabalisztikus jegy vagy talizmán.” (243) Ferencz Csaba és munkatársai szerint (244) a jogaron két, illetve három fonatú hurkolt négyszögbe foglalt kereszt látható, nem pedig az önmagába visszatérő vonallal megrajzolt keleti mágikus csomó. Az ókori Heraklész-csomó ezzel nem hozható kapcsolatba. (245) A jogar nyolc hurkú, a keleti mágikus csomó hat hurkú. A jogar fonatos kompozícióján lyuk van, a keleti csomókon nincs és nincs helye sem! (246) Magam azonban úgy látom, teljes egészében keleti motívumról van szó. (247) A másik. kérdés: a magyar királyi jogar eredete, származási (készítési) helye. A máig érvényes „közmegegyezései” nézet szerint, a magyar jogart II. Henrik császár adhatta István királynak készen, de - legrosszabb esetben is - az egyiptomi eredetű (248) hegyikristály gömböt (249) ő ajándékozta a magyar királyi udvarnak. Ez, úgymond, azért kellett így legyen, mert Bambergben is őriznek egy kristálygömböt, amelyen griffek vannak és a berlini Zeughausban is, amelyen viszont madáralakok láthatók. (250) Ennek következtében már fel sem vehető a Jogar oroszánjainak szerepe és magyar múltunkhoz kapcsolása, holott maga a hegyikristály is hazai nyersanyagként fogható fel, arról nem is szólva, hogy az oroszánok rajta vannak a paláston és a koronán is. Az idegen eredetet a fiatal

László Gyula is nyomban átvette s kimondta: a jogar oroszánjai nem lehetnek az Árpádoké, mert az Imre király korában (1196-1205) feltűnő oroszán-címer állatok eredete Spanyolország felé vezet. (251) A szakirodalomban tehát általánosan elterjedt annak ellenére, hogy a régi legnevesebb heraldikusok, mint Bárczay Gusztáv, Nyáry Albert, Fejérpataky László, más véleményen voltak, - hogy a jogaron látható oroszánok nem foghatók fel úgy, mintha az Árpádok címerállata lehetett volna valaha is az oroszán. A helyzet azonban korántsem annyira egyértelmű, amint azt például Donászy Ferenc (252) és követői (vagy inkább: másolói) állítják. Imre király ugyanis 1198-ban vette nőül a spanyol Aragóniai Konsztanciát, ám már egy esztendővel korábban egyik oklevelében (253) hivatkozik édesapja, III. Béla királyi jelvényeire (insignia sua regalia), majd megemlíti, hogy a királyi címerből az oroszánt viselheti egy bizonyos István

comes a sisakján. Így tehát aligha hozhatták be a spanyol lovagok az oroszlanos címerképet Magyarországra, arról már nem is szólva, hogy az Aragóniai család az oroszlant egyáltalán nem is használta a címerében! (254) Ugyanakkor teljesen érthetetlen volna, hogy II. András király az 1202. évi, az 1213. évi, az 1222. évi és az 1233. évi bulláján, mindig ezt a hazai gyakorlatban gyökértelen, idegen formát alkalmazta volna a legfontosabb okiratain. Az oroszlanok száma változó. Egyik esetben hét, máskor kilenc, illetve tizenegy oroszlan alak látható, minden bizonyos veres vágásokon, mert az arany színű oroszlanok ezüst pólyán nem állhatnak. A címertan alapszabálya ugyanis, hogy érc az ércen nem szerepelhet! (255) Horvát István egykoron felvetette azt a gondolatot, hogy a hét oroszlan talán a „hétféle Magyar Népet” jelképezheti, (256) míg a veres szín a vér színét idézheti. Az oroszlan megvan a királyként V. István és III. András korábbi, herceg korokban készült lovaspecsétjein, valamint pénzérméken is (V. István, IV. László és III. András). Amikor azonban II. András még herceg volt a vágásos címert használta csak, oroszlanok nélkül. Donászy Ferenc úgy gondolta, az esztergomi királyi kápolna szentélyében a királyi trónszéktől jobbra és balra a falra festett, körbe foglalt hét-hét híres oroszlan is idegen, azaz spanyol eredetű. Ez újabb igen súlyos kérdéseket vet fel, mivel az esztergomi oroszlanok testén négy mezopotámiai jellegű ék látható, (257) míg a jogar oroszlanjain ez nem egyértelmű. Az oroszlan, mint címerállat és mint a fejedelmi-királyi hatalom jelképe azonban nyilvánvalóan keleti eredetű, tehát eleve nem lehet kizárni, hogy a királyi jogar a X. században a Kárpát-medencében készült s éppen innen jutott mind a divatja, mind a kelléktára nyugatra. A magyar király udvarában is több jogar lehetett, amit igazol egy 1276. évi adat, mely szerint Csehországtól visszakövetelik Atilla kincseit (chlenodia regis Atyle), amelyek között két korona (duas coronas) és jogarok (sceptra) voltak. (258) László Gyula 1981-ben végre eredetiben is tanulmányozhatta a jogart, ám bár pusztán egy háromszoros nagyítású lupéval s ekkor lényegében megerősítette az 1938-as megfigyeléseit. (259)

206. Ezt a megalapozatlan állítást mind a mai napig hangoztatják. Lásd erre: Kristó Gyula, a tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest. Pannonica Kiadó. 1999. Bóna István id. mű (2000) 82-87: a Rómába került lándzsa megsemmisült. Ő is német ajándékra gondolt.

207. Pierre Riché id mű (1999) 166.

208. Pierre Riché id mű (1999) 175.

209. Megemlíti Kaba Ákos, A Szent Korona és kutatásának eredményei. Életünk 8-9 (1995) 840. A legújabbban Szántai Lajos amatörtől előadásokon hallható feltételezésnek, hogy ti. a királyaink dobogón és nem trónon ültek volna, semmi alapjuk nincs. Mint ahogyan annak sem, hogy I. Béla királynak Dömösön fa trónusa lett volna.

210. Az egyik híres emlék az ún. Dagobert-trón, amelyről kiderült, hogy nem VII. századi és nem Dagoberté volt, hanem IX. századi és I. Lotharé volt. Vö. Hilmar Staude, Untersuchungen zur Mechanik und technischen Geschichte des Dagobert-Thrones. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz) 23-24 (1976/77) 261-266. - Karl Weidemann, Zur Geschichte der Erforschung des Dagobert-Thrones. Uott 257-260. és 267-274. A bizánci császári trónusról Tudelai Benjámín számolt be 11173-ban: „a császári palota belsejében drágakövekkel díszített nagyszerű trónt csináltatott (ti. Mánuel császár), mely fölött szintén drágakövekkel ékesített arany korona, aranyláncon függ. Mindez annyira el van halmozva gyémánttal és gyönggyel, hogy éjjel világítás nélkül is látni lehet a teremben.” In: Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. (1054-1717). Olcsó Könyvtár. Szerkeszti: Gyulay Pál. Budapest, Franklin. 1891, 34.

211.- Mezey László, Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972, 23.

212. A XIII. századi Genealogia ducum Brabantiae ampliata szövegében ugyan az áll, hogy Károly az aacheni bazilikát megépíttette és a trónusáról úgy rendelkezett, hogy mindig az legyen a római császárok koronázási helye: Qui in ipsa terra, scilicet Aquisgrani, basilicam construxit Quorum omnium auctoritate, sed precipue sua et apostolica, ipse Karolus ibidem tronum imperiale institut in perpetuum, quod quilibet imperator Romanorum futurus Aquisgrani esset coronandus. MGH SS XXV. Hannoverae, 1880, 394.

213. Heinrich Koller. A székesfehérvári királyi trónszék kérdése. 2. In: Székesfehérvár évszázadai Szerkesztette: Kralovánszky Alán. István Király Múzeum Közleményei A. 14. Főszerkesztő: Fitz Jenő. Székesfehérvár, 1972.

214. Horváth János. Középkori irodalmunk székesfehérvári vonatkozásai. In: Székesfehérvár évszázadai szerkesztette: Kralovánszky Alán in. Székesfehérvár. 1972, 124.

215 Dér József, Die heilige Krone Ungars Wien-II. BöhlauVerlag.1966.193.

216. SRH II. Budapest, 1938. 555.

217: Bakay Kornél, Feltrul a múlt? A múlt jövője. Budapest Múzska. 1989, 151. 73.kép

218. Bongar J. utazása Bécsből (Erdélyen át)) Konstantinápolyba. Irt: Szamota István. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717. Olcsó Könyvtár sorozat. Szerkeszti: Gyulay Pál Budapest Franklin. 1891. 165.

219. Gombos, Catalogus I. Budapest. 1937, 16. - vö. Ferdinándy Gejza id. mű (1895) 66, 74.
220. vö. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. 1. MBE Miskolc, 1997, 205-228.
221. Király János, A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. A Szent István Akadémia Történelmi-, jog- és társadalomtudományi osztályának felolvasásai. 1. kötet 2. szám. Szerkeszti: Döry Ferenc. Budapest, Stephaneum: 1918, 5 skk. - vö. Bakay Kornél, Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, 1997, 119-120
222. Hérodotosz. A görög-perzsa háború. Részletek. Fordította: Terényi István. Budapest. Gondolat. 1967, 376., 422_ - Herodoti Historiarum Libri IX. Recognovit: G. Dindorfius. Parisiis, 1844, 417.. 459. - Herodot, Hlistorien. Griechisch-deutsch. Hrsg. Josef Feix. WBG Darmstadt. 1995 II. 1140- 1141. 1254-1255. Igen érdekes és számunkra fontos, hogy a magyar királynék számára is palástot adományoztak az egyháznagyok, például 1502-ben Ulászló király feleségének Annának. Vö. Szamota István id. mű (1891) 137., 141.
223. Xenophon. Kyropädie. Die Erziehung des Kyros. Griechisch - deutsch. Hrsg. Rainer Nickel. München. Artemis Verlag. 1992, 653 skk.
224. Tacitus Összes Művei. Fordította: Borzsák István. Budapest, Európa. 1980. 240. -1'. Cornelius Tacicus. Annalen. Lateinisch - deutsch. Hrse. Erich Heller. WBG Darmstadt 1997. 426. Németre a jogarviselő szót nem is fordították le!
225. Székely György id. mű (1984) 933. - Uzsoki András. I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17 (1987) 145 skk.
226. A jogar méretei (is) általában pontatlanok! Kovács Éva- Lovag Zsuzsa, A magyar koronázási jelvények. Budapest. Corvina. 1980, 89.: a gömb átmérője 7 cm. - Az árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi 895-1301. Budapest, MNM. 1985. 10.: hossza 385 mm, a gömb átmérője 69 mm. Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MVM. 1995, 20.: 295 mm a hossza (ez a nyélre sem helyes, mert az 301 mm!). a gömb átmérője 73 x 65 mm. - Tóth Endre-Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. 1996. 53.
227. Elterjedt közhely az is, hogy az oroszlanok „sitzen auf den Hinterfüßen.” Vö. Bárányné Oberschal Magda. Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn. 2. kiadás. Wien-München. Herold Verlag. 1974, 143.

228. Kovács-Lovag id. mű (1980) 94.- uő. Die ungarische Krönungsinsignien. Budapest, 1986, 9. 229. Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 208.
230. Tóth Endre id, mű (1995, 21. - uő, id. mű (1999) 1641. - 284
- 231 Beöthy Mihály- Fehér András- F. Árkos Ilona- Ferencz Csaba- Hannel Sándor, Méretek és arányok a Szent Koronán és a koronázási jelvényeken. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. az INTART Társaság 1. Szimpóziumának előadásai. Szerkesztette: Bérczi Szaniszló. Budapest, Intart. 1987, 151. - uők Structure Analysis and other Aspects fin thee Investigation of the Holy Crown of Hungary and the Coronation Regalia. In: Sacra Corona Hungariae. Edited by Kornél Bakay. Kőszeg, 1994, 271-274.
232. Hiába állapította meg ezt már Decsy Sámuel 1792-ben! Id. mű 50. Tóth Endre szerint eredetileg 26 volt rajta. Honnan veszi ezt?
233. László Gyula, Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. In: Szent István Emlékkönyv. Szerkesztette: Serédy Jusztinian. Budapest. 1938. III. 518-558,
234. Winfried Orthmann, Der alte Orient. Propyläen Kunstgeschichte in achtzehn Bänden. Berlin, 1985, XX. tábla, 195., 197., 206., 208., 212., 232., 308. kép. - Vö. Paolo Matthiae, Geschichte der Kunst Im Alten Orient 1000-330 v. Chr. Die Großreiche der Assyrer, Neubabylonier und Achämeniden. WBG Darmstadt, 1996, 31. 70, 73.
235. Teljesen valószínűtlen, hogy igaza volna László Gyulának, hogy ti. „az avarok csak Kelet-Európában ismerkedtek meg a jogar használatával”. id. mű (1938) 536.
236. Tóth Endre id. mű (1995) 20. -uő id. mű (1996) 53.
237. Adolf Gauert, Das Zepter Herzog Tassilos III. Deutsches Archív 18 (1962) 219-220.
238. Notkeri Gesta Caroli, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Fontes ad Historiam Regni Francorum aevi Karolini illustrandam. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters (AQDGM) VII. Bearbeitet von Reinhold Rau. WBG Darmstadt, 1992, 344, 346: sceptrum nostrum, quod pro significatio regiminis nostri aureum ferre solemus
239. id. mű VLt.2.
240. III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky.

- 1900, 214-215. - III. Béla emlékezete. Gondozta: Kristó Gyula, Makk Ferenc és Marosi Ernő. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 9. kép 2.
241. Kovács Éva, III. Béla és Antióchiai Anna halotti jelvényei. In: Species, Modus, Ordo. Válogatott tanulmányok. Budapest, Szent István Társulat. 1998, 124.
242. Kovács Elva- Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 89.
243. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 209,
244. Id. mű (1994) 273.
245. Csemegi József Herakles- csomó. Budapest Régiségei. Szerkeszti: Pogány Ö. Gábor. 15 (1950) 549-560
246. Beöthy Mihály- Fehér András-F. Árkus Ilona- Ferencz Csaba. Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona. Fizikai Szemle 31 (1981) 2. Klny.
247. Boris Marschak. Silberschätze des Orients. Leipzig, 1986, 167. kép
248. Váralljai Csocsán Jenő kéziratos tanulmányában, amelyet sajnos 1994-ben nem jelentettem meg, felhívja a figyelmet arra, hogy hegyikristály Máramaros megyében a Verhovinán igen gyakori, de megtalálható volt a Szepességben és Bereg megyében is. Vö. Révai Nagy Lexikon IX. Budapest 1913, 668.. XIII- Budapest, 1915, 376. 378.
249. Percy Ernst Schramm, Zu den ungarischen Herrschaftszeichen. Ein Referat über neuere Forschungen. Deutscher Archiv 25 (1969) 542
250. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 146-147.
251. László Gyula id. mű (1938) 554.- vö. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 149.
252. Donászy Ferenc, Az Árpádok címerei. Budapest, 1937.
253. Fejér György, Codex Diplomaticus Budae, 1829. VIII/2. 307-308.
254. Donászy Ferenc id. mű 1937) 36. - vö. Kropf Alajos, A magyar címer II. András arany pecsétjén. Turul 14 (1894) 134-135.
255. Szegedi László, id. mű.

256. Horvát István, Magyar Ország régi pólyás Tzímeréről. Tudományos Gyűjtemény XII/9 (1833) 82. Ezt Donászy id. mű 8. oldalán „erőszakos magyaráztatnak” minősíti.

257. Badiny Jós Ferenc. Mah-Gar a Magyar! Buenos Aires, 1976, 170-174.

258. Continuatio Praedicatorum Vindobonensium, anno 1276. MGH SS IX. Hanoverae. 1851, 730.

259. László Gyula, Über das ungarische Königszepter. In: Insignia Regni Hungariae. I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 179-183.

A koronázási jelvények közül régóta Anjou-korinak tartják a 165 mm magas, (260) aranyozott ezüstből formált („aranyozott vert fém”?) 89 x 82 mm-es, (261) két 'k' részből álló országalmát, amellyel - állítólag - „semmilyen különösebb probléma nincs.” (262) Decsy Sámuel azt írta, hogy „a paisban, mely külömb-külféle betses kövekkel (!) vagyon ki rakatva /holott applikált zománccról van szól, négy mező vagyon, kettejében Magyar Ország tzímere, kettejében pedig egy-egy hármás lilium láttatik. A bal és felső mezőben lévő hármás lilium felett egy fél hold vagyon kifestve..” (263) Csomor Lajos, kétségkívül jó szemmel, észrevette, hogy a sötétkék zománc nemcsak az arany liliumok alapjaként fogható fel, hanem önállóan is s ekkor indadíszeket láthatunk bennük. (264) Korábban Bertényi Iván azt állapította meg, hogy egy-egy háromágú, lebegő vörös tornagallér képe figyelhető meg az 1. és a 4. mezőben a liliumok felett, s ezek a címertöréssel kapcsolatosak. (265) Ezen feltételezést az 1999. októberében a budai vár területén lévő egyik kútból előkerült szenzációs lelet, egy Anjou-kori selyem trónkárpit ábrázolása megerősíti. (266) Gondot jelent azonban, hogy az Anjou-háznak nem egészen ilyen volt a címere! (267) Nyilván ezért is szerepel néhol úgy, hogy Franciaország azúr mezőben arany liliumai váltakoznak az Árpádok sávós családi címerével”. (268) Az érmék kiválóan mutatják, (269) hogy a négyelt címerpajzsban jobbra fent és balra lent lilium volt, míg balra fent és jobbra lent Árpád-sávok, azaz vízszintes vágások voltak. (270) Arról nem is beszélve, hogy eredetileg az országalmán mindkét oldalon volt egy-egy címer felforrasztva, de az egyik már leesett. (271) Mindezek alapján Lovag Zsuzsa felvetette azt az ötletét, hogy a magyar koronázási alma (pomum) valójában csak az eredetinek a másolata volt, amelyet Károly Róbert király készíttetett el. (272) Talán temetkezési célra készülhetett. De az is lehetséges, hogy ún. házi országalma volt, s ezért készült aranyozott ezüstből, színarany helyett. Bak M. János annak igazolásán fáradozott, hogy elhitesse, ez a „pótlék” országalma, a globus, tetején a szokatlan kettős kereszttel, valójában nem is régi, csak a XIV század után terjedt el. Az igaz, hogy a XIV. században általánossá vált a glóbus ábrázolás, amikor is nemcsak a királyok és királynék kezében jelenik meg, (273) hanem a Szűz Mária ábrázolásokon is, ahol a gyermek Jézus kezében látható keresztes alma. (274) A fentebbi feltevés azonban teljesen

alaptalan s nemcsak azért, mert az arany országalmát a XIII. századi Hornecki Ottokár is említi (aphel guldin), hanem azért is, mert a királyok jelvényei között ez ősrégi insignium! A keleti uralkodóktól vették át a római császárok, így ábrázolták Augustus császárt, (275) de II. Constantiusról is azt meséli Ammianus Marcellinus, hogy amikor szerencsecsillaga hanyatlani kezdett éjszakai látomások ijesztgették „egyszer félálomban megjelent előtte apjának árnyéka, és egy szép csecsemőt tartott feléje. Ő elvette, és ölébe ültette, de az elragadta tőle a jobbjaiban tartott gömböt és messzire hajította.” (276)

Az semmit sem nyom a latban, hogy nyugaton először 1014-ben említik s így „valószínűtlen, hogy az országalma divatja (gyakorlata) ekkor eljutott volna István országába”. (277) Igaz, az sem perdöntő érv, hogy a koronázási paláston István király a balkezében országalmát tart, mert valamennyi mártír kezében az van. De arra mégis bizonyíték, hogy az országalma divatja megvolt. Külön kérdés a kettős kereszt, amely a gömbön” (278) áll. Régen úgy vélték, azért tart a király a kezében gömböt, mert az „gömbölyű lévén meg nem állhat, azt adja a királyoknak értésére, hogy az ő fényes dicsőségek is forgandó s szerencsájük állhatatlan, s különböző-külömbféle viszontagságok alá vagyon rekesztve.” (279) Általánosan elfogadott, hogy a kettős kereszt bizánci eredetű és „az Árpád-dinasztia uralmi reprezentációjára utal” (?!), holott a kettős kereszt sokkal régebbi; mint III. Béla és Imre király kora s az is kétségtelen, hogy a koronázási jelvényeken szokatlan (ungewöhnliche doppelte Kreuzform (280)) a kettős kereszt, noha a pápától kapott keresztet a magyar hagyomány kettős keresztnek tartotta s ez megjelenik a pénzein is. Egyértelműen megfigyelhető VI. Konstantinosz (780-797), Teophilosz (829-842) és I. Baszileosz (867-886) bizánci császárok idejében a kettős kereszt. (281) A VIII-IX. századi meroving szarkofágokon is megtalálható, (282) s ez csak megerősíti azt, hogy a kettős kereszt, eredetileg, olyan ereklyetartók voltak, amelyekben capsulában vagy loculusban helyezték el a szent ereklyét. (283) Maga a forma talán arra vezethető vissza, hogy a keresztre feszített Jézus feje fölé egy táblán elhelyezték az INRI-t, amint ezt az 1200-ra keltezett limoge-i ereklyetartó mutatja. (284) Ivánfi Ede szerint, „a kettős kereszt már I. István királynak megvolt, ez azonban nem igazolható. Felmerült az a gondolat is, hogy a kettős kereszt hadi jelvény volt (286) Az való, hogy a XII. század végén jelennek meg a kettős kereszt országalmák nyugaton is (pl. I. Richárd 1198. évi chartájának függő pecsétjén (287), és a magyar királyok ábrázolásain is. Az azonban különös, hogy Károly Róbert király érméin (például az 1329-es ezüst garasán (288) egyszerű keresztrel felszerelt országalma van az uralkodó baljában. Arra természetesen semmiféle bizonyíték sincs, amit Vajay Szabolcs kigondolt, hogy ti. a magyar Szent Korona keresztje volt eredetileg az országalma egyes keresztje, majd miután azt a koronára tették, bevezették a bizánci kettős keresztet.

Következzék a Szent Korona vizsgálata.

A rómaiak először csak a koszorút vették át keletről, kiteljesedése pedig Bizáncban ment végbe, ahol -- először - kapcsolták össze az egyházi szertartással a koronázást! Már korábban is volt szó arról, hogy a fémkoronákat a növényi koszorúk előzték meg. A koszorú görögül sztéphó, a körbekerít, körbefon igéből, amely általában az ókorban babérból készült. Ha azonban aranyból alkották meg, hatalmi jelkép volt, de ez nem azonos a koronával, ennek ugyanis a görög neve diadém: azaz a fej köré erősített hatalmi jelvény. (289) Így terelődött a helyszín a templomok felé, majd a IX. századtól Bizáncban is megjelent a szent olajjal való felkenés szokása. Ezáltal a király és a császár tagja lett az egyházi hierarchiának. A nyugat-európai korai királyságokban általában nem volt koronázás, csak felkenés (Merovingok), de a Karolingok korától már van korona, jogar és lándzsa. Az Egbert-ordóban szerepel a cappa, a köpeny, valamint a sisak (galea), de még nincs korona. Van olyan nézet, amely szerint a vállköpeny és a fejfedő eredetileg azt a célt szolgálta, hogy oltalmazza a szent olajjal való felkenés helyeit. Másrészt divatoztak régen az ún. házassági koronák is. Ismert egy adat Prágai Kozma folytatójától, aki elmeséli, hogy amikor IV. Béla kisebb fia, Béla herceg eljegyezte a cseh Kunigundát, a herceg a felesége fejére arany koronát helyezett (1264-ben) (290) Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a fémkoronák, s ezen belül a zárt, boltozott koronák feltétlen Keletről származnak. E tekintetben utalhatunk elsősorban a perzsa, a párthus és a kusán emlékekre (291) Kállay Ferenc már másfél évszázaddal ezelőtt felvetette, (292) hogy a magyar korona rokona a perzsa koronáknak, amelyeket perzsául kankalinak (khunkar - király) hívtak, sőt - Hammerre hivatkozva - azt mondja, a régi perzsa korona formájára készült a magyar korona „vagy azzal egy is”! Ugyanakkor megemlíti a türk kagánok igazgyönggyel ékes koronáit (corona chakani margaaritae) és drágagyöngyöktől ragyogó kardját (gladius chakani, margaritis splendide ornatus).

Mindez vajon jelentheti-e azt, hogy a magyar Szent Koronát közvetlenül keletről származtassuk és készülési idejét a Kr. sz. utáni első évszázadokra tegyük?

*****

260. Művészet I. Lajos király korában. 1342-1382. Katalógus. Szerkesztette: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport. 1982, 97.: 162 mm magasnak mondja s készítési idejeként 1301-et jelöl meg.

261. Szinte természetes, hogy az országalma méretei is rendre hibásak! Tóth Endre 16 cm-t és 8,9 x 7,9 cm-t ír.

262. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 156.: Der Reichsapfel bietet keine besondere Probleme.

263. Decsy Sámuel id. mű (1792) 52-53.
264. Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996, 192-193., 226. rajz 4.
265. Bertényi Iván, A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 62-65.
266. Az egyik kútból előkerült iszapgombócból B. Perjés Judit vezető restaurátor „hámozta ki” ezt a páratlan leletet.
267. Bak M. János, Der Reichsapfel. In: Insignia Regni Hungariae. I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 189: „An keinem der aus der Anjou-Zeit bekannten Objekten oder Handschriften läßt sich ein solches Wappen finden: die Anjou benutzen grundsätzlich ein senkrecht geschnittenes Wappen mit Lilien und Balken.”
268. Művészet I. Lajos korában. id. mű 98.: azzal a különösséggel, hogy két sorral alább ez olvasható: „ez a magyar Anjou-címer korai változata” (!)
269. Pohl Artur, Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1982, 3, tábla 6.
270. Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette: Kristó Gyula, Makk Ferenc. A képanyagot válogatta: Marosi Ernő. Budapest, Európa. 1988, tábla. Károly Róbert dénárja 1321 előtt.
271. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 210.
272. Kovács Éva- Lovag Zsuzsa id, mű (1980) 95.
273. Róbert Károly király emlékezete, id. mű képes táblák (szám nélkül!).
274. L'Europe Gothique XIIe XIVE siècles. Musée du Louvre. Pavillon de Flore. Paris, 1968, 229., 109. tábla
275. Liber Floridus: Octavianus Augustus. Gent, Universitätsbibliothek, Ms. 192.- Frühmittelalterliche Studien 7 (1973) XXXII. tábla. - vö. Sacra Corona Hungariae. Kőszeg, 1994, 433.
276. Ammianus Marcellinus, Róma története. XXL/14.7. Fordította: Szepesy Gyula. Budapest, Európa. 1993, 268.

277. Bak M. János id. mű (1980) 187: Es ist also unwahrscheinlich, daß der Brauch eines Reichsapfel Ungarn in der Zeit Stephans erreicht hatte.
278. Érthetetlen, hogy egyesek miért nevezik „éggömbnek”? VÖ. Tóth Endre-Szelényi Károly id. mű (1996) 57.
279. Decsy Sámuel id. mű (1792) 53. - Kovács Éva-Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 94.
280. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1974) 157.
281. Székely György, A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In: Ivánfi Ede, Magyarország címerei. Budapest, 1989, 108. - vö. Makk Ferenc id. mű (2000) 327: István király II. Basileiostól is kaphatta a kettős keresztet.
282. Collections Mérovingiennes. Catalogues d'art et d'histoire du musée Carnavalet II. Ed. Patrick Périn. Paris 1985, 724. o. I8.
283. Kovács Éva, Signum Crucis-Lignum Crucis. (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól.) In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Memoria saeculum Hungariae. 4. Szerkeszti: V. Kovács Sándor. Szerkesztő: Székely György. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 416. - Bak M. János id. mű (1983) 193.
284. L' Europe Gothique id.mű 151., 2-16. 79.t- Victor IH Elbern. Dom und Domschatz in Hildesheim, 1989. 12. -- Szilárdfy Zoltán, A kettős Kereszt. Kultusz és szimbólum Kelet és Nyugat között. In: Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Szerkesztette Hófer Tamás. Budapest. Balassi Kiadó. 1996i, 67-75
285. Ivánfi Ede Magyarország címerei. A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Pest, 1869. Reprint 1996. 67-75
286. Kaba Ákos,. A Szent Korona és kutatásának eredményei- Életünk 8-9 (1995) 847.
287. Uott 339. 536. 146. t.
288. Róbert Károly király emlékezete. Id. mű.
289. Balázs Károly, Az első teljes magyar újszövetségi szómutató szótár. Károli Gáspár 1908-ban revideált fordításához. Budapest. Logos Kiadó. 1998, II R., 541.
290. Király János id. mű (1918) 33.

291. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. MBE. Miskolc, 1997, 207-228. -A legújabb irodalom: I. Wolski, Le titre de „roi des rois' dans l'idéologie monarchique des Arsacides”. Ed. by János Harmatta. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1990, 11-18. - Harmatta János, „King Kabneskir Son of King Kabneskir”. Uott 33-46.

292. Kállay Ferencz, A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. Tudománytár 3 (1839) VIII. 99-106.

****

Több, mint két évtizede újra itthon vannak a koronázási ékszerek s ez lehetővé tette a minden eddiginél alaposabb vizsgálatok megindítását. Most megkíséreljük a szakirodalom áttekintését, mégpedig nem a szakmunkák vagy cikkek megjelenési sorrendjében, hanem annak alapján, hogy a szerzők milyen korból származtatják a koronát.

Manapság már van olyan nézet, mely szerint a magyar Szent Korona éppen kétezer esztendő, mivel az Jézus számára készült. Igaz, ezt a vélekedést egy újságíró tette közzé, (293) mégis tanulságos röviden áttekinteni, mert példát ad arra, hogyan születnek a romantikus legendák, ugyanakkor jelzi a gondolkodás végtelen szabadságát, mert igenis mindenkinek jogában áll bármit elgondolni, feltételezni és azt kifejtetni. A szerző abból indul ki, hogy a Szent Korona egyszerű bálvány lenne, ha nem volna szentséges uralkodói személyisége. „Minden biztonnal hun-szkíta uralkodó megrendelésére készült, feltételezzük, hogy már eleve olyan szent tárgynak szánták, amelynek minden más tárgyétól eltérő küldetést kellett betöltenie.” A koronát a zsidók nem készíthették, mert ők nem ismerik el Jézus isten-voltát. Talán a pártusok készítették. Kitűnő megfigyelése a szerzőnek az, hogy a Szent Koronán Jézus a győzedelmes Isten alakjában jelenik meg s nem a keresztre feszített vesztésként. Elmélete bizonyítékaul azt hozza fel, hogy a Pantokrátor keresztes dicsfénye pontosan megegyezik a korona alulnézeti képével, amely azért olyan egyszerű, sőt primitív, mert az üzenete is egyszerű: Isten. Úgy gondolja, hogy „nem sokkal az Üdvözítő halála után már elkészült az ő eljövételére szánt isteni korona”. A Szent Korona természetesen - az ő felfogása szerint is - egységes és egész. Az újságíró szerző nem foglalkozik azzal a súlyos és fontos kérdéssel, hogyan és hol őrizték egy évezreden át a magyar koronát.

E kérdés áthidalására tett kísérletet egy Aachenben élő magyar pap, Szigeti István, aki egy ideig együtt dolgozott Csomor Lajossal, ám nézeteit hosszú évek után tette csak közzé. (294) A szerző úgy véli, a magyar korona az örmény uralkodó, III. Tiridates számára készült a III. században, (pontosan 304-308 között, illetve 310 körül a mai Georgia és Dagesztán területén), majd viszontagságos körülmények között jutott a későavar korban a frank király, Nagy Károly birtokába. Pap Gábor

szerint az az ötlet, hogy a magyar Szent Korona a Nagy Károly féle avarok elleni hadjáratok idején került volna nyugatra, nem Szigeti Istvántól, hanem Beöthy Mihálytól származik (295) Szigeti István leírja a korona ábrázolásait, majd kifejti, hogy a koronát az örmény térítő, Világosító Szent Gergely tervezte III. Tiridatesnak, aki a kereszténységet államvallássá nyilvánította. A szerző felteszi, hogy az örményektől a korona a hunokhoz került, majd „bizonyos történéseket” említ, akik szerint 451-ben az avarok zsákmányolták el a „drágaköves koronát”. Másutt azt írja: „Könnyen megtörténhetett, hogy amikor a szaszanida birodalom az avarokkal egyesülve felszámolta az örmény birodalmat, akkor ott nagyon sok minden megsemmisült, illetve zsákmányként átkerült az avarokhoz.” (296) A meglehetősen kuszán összeállított könyv (amelyen sajnos a második, javított kiadás sem segített) egyik legfőbb hiányossága a források igen laza kezelése. (297) Ez teszi problematikussá csaknem minden megállapítását. A korabeli frank források valóban szólnak arról, hogy a frankok az avaroktól töménytelen kincset szállítottak el, (298) ám arról nincsen tudomásunk, hogy koronát (vagy koronákat) is elraboltak volna a kagán székhelyéről (regia kagani). (299) Így egyszerű, történeti megalapozottság nélkül kijelentéssé szürkül minden erre utaló ötlet.

Nagy Károlyt valóban 800. karácsonyán Rómában koronázták meg, a források közül a kortárs Einhardus (300) azonban mindössze ennyit mond erről: 801. Leo papa coronam capiti eius imposuit, et a cuncto Romanorum populo adclamatum est. (301) Lényegében ezt ismétli meg Regino, (302) s hasonlóan szűkszavú az Annales Sancti Benigni, Herimannus Krónikája, valamint az Annales Dorenses. (303) Igen tömören fogalmaz a kölni évkönyvíró is, (304) hasonlóan az ún. minorita krónikához. (305) Einhard, Nagy Károly ünnepi öltözkédésének leírásakor beszél arannyal és drágakövekkel ékes ruháról, cipőről, arany csatos köpenyről, valamint aranyból és drágakövekből készített diadémról (diademate quoque ex auro et gemmis ornatus), arról azonban utalás sincs, hogy ezek avar eredetűek lettek volna. Későbbi krónikások kétségtelenül beszélnek jelentős kincsekről, amelyeket Nagy Károly Rómába vitt: 500 libra súlyú arany edényekről, nagy kerek ezüst tálról, 50 libra súlyú arany koronáról (corona aurea), amelyet Szent Péter oltára fölé függesztettek fel, arany paténáról rengeteg ezüstről, lándzsáról, zászlóról, etc. (306) Egy másik forrásból pedig arról kapunk hírt, hogy amikor Nagy Károly bevonult Rómába a Szent Péter és Pál templomot felékesítette arannyal, „ezüsttel és drágakövekkel, majd 800 karácsonyán Leó pápa a császárt arany koronával megkoronázta (307) és királyi jogart adott a kezébe. (308) K. J. Benz külön tanulmányt szentelt Nagy Károly koronázásának, (309) a koronáról azonban semmit sem mond. Hasonló a helyzet a legújabb magyar nyelvű Nagy Károly életrajzzal is (310) Szigeti Istvánnak abban igaza van, hogy Nagy Károly arany koronákat is vitt Rómába, ám a folytatás, hogy ti. ez a korona csakis a mi Szent Koronánk lehetett, egyszerűen fantáziálás! A szerző többször hivatkozik az ún. Nagy Károly végrendeletre, kiemelve három aranyból és ezüstből készült asztalt, ám e végrendelet (testamenta) valójában a császári kincstár (camera) értékeiről

intézkedik: ékszerekről, fém edényekről, használati tárgyokról, fegyverekről, ruhákról, palástokról, függönyökről, takarókról, szőnyegekről, nemez- és bőrmunkákról, értékes könyvekről s végül három ezüst asztalról (tres mensas argentas) és egy különleges méretű és súlyú arany asztalról (mensa aurea), amelyen Konstantinápoly térképe látható. Az ezüst asztalok lapjain is városalaprajzok voltak. (311) Mindebből azonban semmi sem vonatkoztatható a koronára. Az sem szerepel persze a forrásokban, hogy 813-ban fiát, Jámbor Lajost a mi koronánkkal a fején koronázta volna meg. A korabeli forrás azt mondja: Aachenben a fia (Hlodovicus) fejére helyezte a császári diadémát (inpositoque capiti eius diademate imperatoris) s ezt követően őt császárnak és fenségesnek nevezték. Az természetesen nem vitás, hogy a koraközépkori európai művészetre rendkívül nagy hatással volt a Kelet építésze, ábrázoló művészete, ötvöstechnikája. (312)

Szigeti István, s majd látni fogjuk, többen mások is, arra építenek, hogy Nagy Károlyt 814, januárjában arany koronájával a fején, trónuson ülve temették el. (313) S ez a korona csakis a mi Szent Koronánk lehetett. (314) Itt nyugodott a koronánk „zavartalanul” egészen 1000-ig. Ekkor III. Ottó császár felnyitatta a sírt. Minderről eléggé alaposan beszámol Szigeti István is, aki -- az ő idézésében az ún. Novalis krónika, - valójában: Chronicon Novalinciense, - (315) vonatkozó részének magyar fordítását is közli: „Lementünk tehát Károlyhoz. Ő nem úgy feküdt, mint általában a halottak, hanem ült, mintha élne. Arany koronával volt koronázva, kesztyűs kezében jogart tartott, amelyen áthatoltak a körmei. Jókora méz, és márvány boltozat volt felette. Amint hozzájöttünk, egy lyukat vágunk, amelyen beléptünk (ti. a kriptába), erős szagot éreztünk. Letérdelve azonnal imádkoztunk hozzá. Ottó császár nyomban fehér ruhába öltöztette, levágatta a körmeit és minden hiányzót helyreállított. Tagjaiból elrothadás miatt semmi sem hiányzott.” Ottó császár magához vette a halott egy fogát /körömdarabkákat/ (a mellkeresztjét és egy evangéliumos könyvet (316). Másról nincs szó a forrásokban. (317) Szerzőnk ezt így hidalja át: /A korona, a jogar és a többi tárgy kivételének/ „elhallgatása érthető, mert egy sírrablás tényét ez kimerítette volna és így ezt még sem hozhatták nyilvánosságra”. (318) A forrás illetően értelmezése azonban egyáltalán nem kielégítő, mert nem foglalkozik az egész történet előzményével és teljes lefolyásával. Amikor ugyanis III. Ottó császár Gnyeznóba utazott, minden biztonnyal kíséretében volt Vitéz Boleszláv is, aki megkapta Nagy Károly arany trónját, Ademarus Cabbanensis közlése szerint. E különös ajándék oka az lehetett, hogy cserében e relikviáért Ottó elvihette ereklyeként Szent Adalbert egyik karját. Az 1000. évben Aachenben tartott szinódus tagjai közül részt vett Nagy Károly sírjának felnyitásában Otto von Lomello gróf és Giselher magdeburgi érsek. Legújabbán Knut Görich arra a következtetésre jutott, hogy Ottó császár azért nyitatta fel Nagy Károly sírját, mert szentté akarta avatni, ám erre hirtelen halála miatt már nem kerülhetett sor. (319) A sír felnyitását már III. Ottó kortársai sírgyaláznak minősítették és igen korai halálában Isten büntetését látták. (320)

Szigeti István munkáiban gyakran hivatkozik arra, kivált az első kiadásban, hogy munkatársa Csomor Lajos volt. Csomor Lajos nevezetes és erősen ellentmondásos személyisége lett a magyar koronakutatásnak s nemcsak nézetei okán, hanem elsősorban azért, mert aranyműves a szakmája, amely természetesen nem azonos az ötvösművésszel, és még kevésbé a történetkutatóval. A tudomány szabadsága soha és sehol nem jelentheti azt, hogy felkészületlenül és kellő hozzáértés (forrás- és nyelvismeret) nélkül jogosultak vagyunk bármilyen tétel hirdetésére. Hirdethetjük a nézeteinket, a vélelmeinket, ám ennek nem lesz sok köze a tudományhoz. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy a hivatalos kutatási irányzat képviselőit támogatjuk és erősítjük akkor, ha az attól eltérő nézetek terjesztőit-válogatás nélkül -egy csoportba soroljuk.

Csomor Lajos, aki tagja volt a korona-kutató ötvös-csoportnak, ám nem volt annak vezetője sohasem, (321) kezdetben harmonikusan együtt működött ötvös-társaival, (322) S 15 évvel ezelőtt még a IX-X. századi készülési időt valószínűsítette, bár utalt egy korábbi keltezési lehetőségre is: készülhetett a korona „valamikor úgy 750-1000 között.” (323) 1986-ban megjelent első könyvében (324) úgy foglalt állás, „a VI. és a XI. század között készülhetett” s így elsősorban az avar uralkodók jöhetnek számításba, mint készítettők. Lényegében a szerzőnk ugyanezt képviselte 1989-ben is, (325) tehát a kaukázusi eredet gondolata ekkoriban még nem merült fel. 1994-ben azonban már teljes mértékben a kaukázusi származtatás híve, (326) S ezt fejti ki az 1996-ban megjelent nagy könyvében is (327) Csomor Lajos, lényegében László András (328) és Szigeti István ötletét bővítette tovább, időrendileg még messzebbre visszanyúlva, mivel a Kr. sz. előtti III. századtól uralmon lévő pártusok korához igyekszik kötni a kezdeteket, s feltételezi, hogy „a szkíta-pártus- hun-avar etnikai folytonosság fennállt az Árpádokig (329). Így a koronán, amely ugyan a hun-kaukázusi aranyművesség terméke, mégis kimutathatók a pártus művészeti jellegzetességek. A koronát a hun dinasztia rendelte meg, de a pártus hagyományok elevenek voltak. Csomor Lajosnak számos jó megfigyelése van, (nem kevés esetben nem saját ötleteket is ügyesen hasznosít, így például Badiny Jós Ferenc említése nélkül értekezik Jézus pártus voltáról vagy Padányi nyomán majdnem jól idézi Viterbói Gottfriedet, noha nem nevezi meg a forrást, amely szerint Nagy Károly anyja, nagylábú Berta Ungaria-ból való, (330) ám fejtegetései általában nélkülözik a megalapozottságot. Könyve egyébként is szinte olvashatatlaná vált a teljesen elhibázott szedési modor következtében (a szöveg-tükrökben hemzsegnék a kövér szedésű szavak, az aláhúzások, a kurziválások, mintha nagyobb hitelességű volna egy kiemeléssel szedett kijelentés!). Csomor úgy képzel el, hogy a kaukázusi szabir-magyar ötvösműhelyek egyaránt dolgoztak hunoknak, a magyaroknak és persze az avaroknak is. Azonban ő is szükségszerűen szembekerül azzal a nehézséggel, hogy a IV-V. századtól a XI. század elejéig hol volt a magyar korona s a kielégítőnek vélt magyarzata teljesen azonos Szigeti Istvánéval. Feltételezése szerint a magyar koronával Atilla is megkoronáztatta magát s az ún. Geobicász lemez is a VI.

században készülhetett s minden bizonnyal Gordát vagy Gubaszt (?) ábrázolja. 550 táján az avarok szerezhették meg a koronát, akik magukkal hozták azt a Kárpátmedencébe. Ő is abból indul ki, hogy az avarok kincseit (Csomor 200 tonna aranyról ír, 200-270 mázsa helyett) (331) a frankok elrabolták s így került a frankok kezébe a keresztényesült hun papkirályi korona” is. Teljesen átveszi Szigeti István nézetét, vagyis azt a teóriát, hogy a magyar koronát Nagy Károly magával vitte Rómába s azzal koronáztatta meg magát 800. karácsonyán, majd visszavitte Aachenbe, ahol 14 év múlva a koronájával együtt temették el. 186 éven át tehát a császári sírban nyugodott volna a mi koronánk, mindaddig, amíg III. Ottó császár 1000-ben fel nem nyitatta a kriptát és ki nem vette a koronát is, amelyet azután István magyar király követelésére a pápa visszaadott a magyarságnak. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít a szerző a XIII-XIV. századi lengyel krónika azon adatainak, amelyek szerint Atilla királynak álmában megjelent a szent angyal (angelus sanctus) s felfedte előtte az ő egyenes leszármazottjának, István királynak az eljövételét és felmagasztaltatását: generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam. (332) A Hartvik-féle életírat által is említett lengyel korona-küldésről az Annales Sanctae Crucis Polonici azt mondja, hogy Szilveszter pápa Mieszko királynak olyan koronát küld, amely aranyozott lesz és drága gyöngyökkel díszített. (333)

Az átgondolatlan és súlyosan zavaros szerkezetű könyvben a szerző visszatér a kaukázusi szabirokhoz, nem tágítva attól az ötletétől, hogy a magyar korona „mindig is hun-magyar korona volt”. Munkáját nagymértékben látványossá teszik a részben Szigeti Istvántól, részben 1993-ban Grúziában megszerzett igen értékes szakkönyvek (kb. negyven munkáról van szó), amelyeknek azonban lényegében csak a képeit tudta használni (s azok szövegeit, képaláírásait is számos esetben rosszul vagy hibásan idézi!). Jellemző azonban, hogy például Deér József nagy monográfiáját szinte kézbe sem vette. Csomor Lajos 630 oldalas nagy művét 254 rajz egészíti ki s ez a könyv, sajnos, mégsem lehetett a magyar koronakutatás alapkönyve (amelyre pedig égetően nagy szükség volna!), mégpedig azért nem, mert a szerző messze túllépte a szakmai kompetenciáját s valójában egy fantázia szülte történeti mesét írt. Ettől a kísérlettől pedig saját ötvöskollégáinak zöme és a fő ötletadó Pap Gábor is, érthetően, elfordult. A magyar Szent Korona részletes elemzésekor természetesen visszatérünk Csomor Lajos állításaihoz és megfigyeléseihez, egyelőre azonban megelégszünk Pap Gábor bírálatának közlésével. (334) A grúziai származtatás ötlete a régóta ismert khakuli triptichonra épül, amelyen a Kr. sz. utáni VIII-XII. század között készült zománc-lemezek vannak felszerelve. Ezek azonban nem párjai a korona-lemezeknek, sokkal gyengébb kivitelűek s arról meg végképp szó sem lehet, hogy a magyar Szent Korona eredeti Szűz Mária-lemeze visszakerült volna Grúziába. Magunk is így véljük. Legújabbán Berenik Anna foglalkozott a Szent Koronával s azon gondolata, ötlete támadt, hogy I. Anasztáziosz bizánci császár által I. Chlodvig Francia királynak ajándékozott, majd Szent Péter (római) templomának ajándékként küldött

6. század eleji korona azonosítható Magyarország Szent Koronájával (335) Berenik Anna helyesen mutat rá a források helytelen használatára és a latin kifejezések értelmezésének bonyolultságára, ugyanakkor ő sem képes szabadulni attól, hogy a koronánk csakis idegen műhely terméke lehet, azaz II. Szilveszter adta István királynak azt a koronái, amelyet egykor Atilla is viselhetett. E vélekedésének rendeli alá az ún. világi zománc-lemezeket, amelyekben nem Dukász Mihályt, nem Geobitz-ot és nem Konstantin trónörököst látja, hanem III. Mihályt, VI, Leót és VII. Bíborbanszületett Konstantinoszt. Különösen elfogadhatatlan a Geo-Leo értelmezés és a bitz - bizánci magyarázata. (336) A koronára e három lemez, nézete szerint, III. Béla király korában kerülhetett. (337)

Az a gondolat, vagy ha úgy tetszik: felismerés azonban, hogy a magyar Szent Korona sokkal korábban készült, mint Szent István király megkoronázása, a XII-XIII. századi készítésről már nem is beszélve, valójában régi hagyományok alapján - Pap Gábortól származik. Így tehát szembesülnünk kell ezzel a véleménnyel is most, amikor időrendileg szedjük sorba az álláspontokat és nézeteket. Pap Gábor már 1979-ben kinyilvánította, hogy a korona egységes program alapján készült (az ábrázolt szentek névünnepei alapján, amelyek az alábbi rendbe sorolhatók: január 25. - Pál, február 25. - Géza, március 24. - Gábor, április 24. - György, május 22. - Konstantin, június 29. - Péter, július 25. Jakab, augusztus 23. - Fülöp, augusztus 24. - Bertalan, szeptember 27. - Kozma-Damján, szeptember 29. - Mihály, október 26. - Demeter, november 30. András, december 21. - Tamás, december 27. - János (338), ám a készítés koráról csak jóval később fejtette ki az álláspontját. Igen helyesen megkülönbözteti a házi, az országló és a beavató koronákat s a magyar Szent Koronát egyértelműen beavató koronának tartja. Megállapítja, hogy a korona egységes egész s már (981-ben hitet tesz Révay Péter koronaőr 1613. évi kijelentésének hitelessége mellett, azaz, hogy a magyar koronán ekkor még rajta volt Szűz Mária képe! (A képcserére, nézete szerint, 1784-1790 között kerülhetett sor. (339) Kezdetől elutasította a korona két részre bontását és a XI-XIII. századi készítési időt, azonban csak évek múlva érinti, majd kissé részletezi is az általa helyesnek vélt készítési időt és helyet. Már 1987-ben foglalkozik a manicheizmus hatásával a korona vonatkozásában, (340) S mivel Mani a Kr. sz. utáni III. században élt, mintegy utal egy korai keltezés lehetőségére. 1993-ban arra gondol, hogy a koronán a mai Konstantin kép helyén egy Atilla-zománckép szerepelhetett, míg az ún. Geobitzász-kép helyén Buda zománcképe volt. (341) Világossá teszi, hogy a koronán egyetlen őszövetségi jelkép sincs, viszont András és Fülöp apostol „szkíta-térítő” volt. Lehetséges-e, hogy a magyar Szent Koronát viselte Atilla hun király? „Nos, egy ilyen feltételezés egyelőre nem tűnik túlságosan valószínűnek. Ha figyelembe vesszük, hogy Atilla és Buda rajta van a Koronán, mint mitikus kettősség nem túl valószínű, hogy önmaga képét, akármilyen áttételes formában is, viselhetette a fején.” Kijelenti: „a magyar Szent Korona 1000 előttről való datálásának ma már semmilyen komolyan vehető akadálya sincs.” (342) Ő is úgy képzei (!), hogy a koronánk a frank Nagy Károlyhoz kerülhetett s onnan

követeltük vissza (flagito, -are - erősen kérni, kívánni valamit). Nyíltan megvallja, mindez feltevés: „Tudom, hogy ez már aztán a délibábnak a tipikus esete, de abszolúte nem izgat.” (343)

Pap Gábor rendkívül eredeti elme, de képzeletének nincsenek határai. Ezt tudnunk kell nekünk is, akik tiszteljük és szeretjük őt. (344) A hivatalos álláspont néhány képviselőjének abban igaza van, hogy „képtelen elméletek” is vannak, (345) ám abban egy cseppet sincs igaza, hogy az eltérő nézeteket vallókat dilettánsnak kell minősíteni. Pap Gábor elemzéseire a korona részletes elemzésekor természetesen visszatérünk.

93. Bencsik András, Égi jel. A Szent Korona mint az istenség szimbóluma. Magyar Demokrata 2 (1998) 51. szám, 36-38.

294. Szigeti István, A Szent Korona titka. 1994. - és Lakitelek, Antológia. 1995. Csomor Lajos nyolc évvel korábban lépett színre!

295. Pap Gábor, „Angyali korona, szent csillag” Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1996, 35.

296. Szigeti István id. mű (1994) 37.

297. A nem hivatásos történészek, tehát a kiképzetlen érdeklődők és megszállottak általános gondja ez, amelyre lépten nyomon, szinte naponta láthatunk példát. Legutóbb például az ügyvédből lett történész, Szádeczky-Kardoss Irma dolgozatában /A magyar koronázási palást őstörténetünkre utaló szimbólumairól. Turán 29 /2 (1998) 3-12. / érhetjük tetten ezt „a szabadon szárnyalást”.

298. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. MBE Miskolc, 1998, 245-252.

299. Einhardi Vita Caroli Magni. In: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. I. Darmstadt, 1993, 180-183.

300. Einhardus húsz éves korában került Nagy Károly udvarába. Vö. Einhard: Nagy Károly élete. Fordította, bevezetéssel és névmutatóval ellátta: Dékány Kálmán. Budapest 1901. - Századok 22 (1902) 757.

301. Einhardus, Annales Regni Francorum. - Die Reichsannalen. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. I. Fontes ad historiam regni Francorum aevi Karolini illustrandam. Edit. Reinhold Rau. AQDGM V. WBG Darmstadt 1993, 74-75.: setzte ihm Papst Leo eine Krone aufs Haupt und das ganze Römervolk rief dazu.

302. MGH SS I. Hannoverae, 1826, 562.

303 Annales S. Benigni Divionensis: 800. Domnus Carolus rex imperator factus est, et a Romanis appellatus est augusta. - 801. Carolus in die natalis Domini a Leone papa corona imposita primus regum Francorum Caesar Augustus Imperator. MGH SS V. Hannoverae, 1844. 38., IDI. MGH SS XVII, Hannoverae 1885, 516.: miután Károly király megbüntette a pápát meggyalázókat ipse enim papa t.eo imperatorem eum sacraverat.

304. Annales Coloniensis Maximi Anno D. 800.: Karolus Magnus imperator consecratus est. MGH SS XVIII. Hannoverae, 1861, 737.

305. Chronica minor auctore minorita Erphordiensi. Anno D. 801.: Károly elterjesztette a katolikus hitet, egyházakat és monostorokat alapított, legyőzte a szlávokat, a pogányokat, a szászokat, alávetette a magyarokat (Ungaros), ezért nyerte el a császári koronát. Aachenben halt meg és ott is temették el.- MGH SS XXIV. Hannoverae 1879, 182.

306 Annales Altahensis Maiores, anno D. 800.: Carolus Romam venit, obtulit natali purissimi auri libras in vasis aureis 500, discum argentum rotundum magnum, circumsectione coronam auream obtulit Carolus librarum 50, suspensa menet catenulis ara Petri, MGH SS XX. Hannoverae, 1868, 783.

307. Vö. Hans Walter Klewitz, Papstum und Kaiserkrönung. Ein Beitrag zur Frage nach dem Alter des Ordo Cencius II. Deutsches Archiv 4 (1941) 412-443.

308. Ex Willelmi Gestis regum Angl. Lib. II. Anno D. 800.: imperator in die natalis domini nostri Iesu Christi ingreditur cum ducibus et magistratibus et militibus in ecclesiam sanctissimi principis apostolorum Petri, in qua a domino Leone papa purpura regeliter induitur, cui corona aurea capiti imponitur et regale sceptrum in manibus datur. MGH SS X. Hannoverae, 1852, 456.

309. Karl Josef Benz, „Cam ab oratione surget”. Überlegungen zur Kaiserkrönung Karls des Großen. Deutsches Archiv 31 (1975) 337-369.

310. Papp Imre, Nagy Károly és kora. Történelmi Kézikönyvtár. Sorozatszerkesztő: Simándi Irén, Barta János. Budapest, Csokonai, 1997, 83-85.

311. Einhardus id, mű (1993) 204-210.

312. M. Lluisa Borrás- M. Dolores Serrano, A korai középkor. A művészet története. Budapest, Corvina, 1988.

313. Ezt a legendás adatot még a lexikonok is tárgyalják. Például a Pallas Nagy Lexikon X. Budapest, 1895, 191. - vö. Th. Lindner, Über die Sage von der Bestattung Karl der Graße. Forschung zur Deutschen Geschichte 19 (1893).

314. Szigeti István id. mű (1995) 84. A szerző feltevéseit egyetlen forrás sem támogatja!

315. Chronicon Novalinciense, Lib. III. cap. 32. Intravimus ergo ad Karolum- Non enim iacebat, ut mos est aliorum defunctorum corpora, sed in quandam cathedram seu vivus residebat. Coronam auream erat coronatus, sceptrum cum mantonibus indutis tenens in manibus, a quibus iam ipse ungule perforando processerant, Erat autem supra se tugurium ex calce et marmoribus valde compositum. Quod ubi ad eum venimus, protinus in eum foramen frangendo fecimus. At ubi ad eum ingressi sumus, odorem permaximum sentivimus. Adoravimus ergo cum statim poplitibus flexis ac ienua, statimque Otto imperator albis eum vestimentis induit, unguulasque incidit, et omnia deficientia circa eum reparavit. Nil vero ex artibus suis putrescendo adhuc defecerat, sed de sumitate nasui sut parum minus erat, quam ex aura ilico fecit restitui, abstraensque ab illius hore dentem unum, raedificato tuguriolo abiit. Gerd Althoff, Otto III. Gestalten des Mittelalters und der Renaissance. Hrsg. Peter Herde. WBG Darmstadt, 1996, 150. Berenik Anna is közli ezt a forrás-szöveget, ám átértelmezve. Az ungula szót (amelyet nyomdahibából ingulának írtak), amely állati körmöt és patát jelent, a mindent magához ragadó királyra vonatkoztatja, holott a perforando processerant meghatározza a mondat értelmét. Berenik Anna szellemesen változtat azon a mondaton is, hogy Ottó császár nyomban fehér ruhába öltöztette és levágatta a körmeit. Ő úgy véli az a latin mondat értelme: elsápadt a körme fehérjéig. Változtatást javasol a fog-kivételt illetően is, így: Ottó császár az óra emlékeként otthagytá a saját fogát. Ez a fordítási változat azonban nem fogadható el. Berenik Anna id. mű (1999) 32-35.

316. Mellkeresztről csak Thietmar és Ademar Chabannensis tud: Crucem auream, quae in collo eius pependit Vö. Pierre Riché. II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest. Balassi. 1999. 203.

317. Sajnálatos, hogy a német feldolgozások közül a legújabb kötetben hiányosan és hibásan fordították le a latin forrást németre! Gerd Althoff id. mű (1996) 149. Erre legújában Berenik Anna is felhívta a figyelmet. A korona-tanú. Budapest, Magyar Ház Füzetek. 1999, 29-40.

318. Szigeti István id. mű (1995) 29.

319. Gerd Althoff id. mű (1996) 150-151.

320. Annales Hildesheimenses anno 1000.

321. Pap Gábor, „Angyali korona.. szent csillag”. Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1996, I R.
322. Csomor Lajos- Lantos Béla- Ludvig Rezső- Poór Mariann, Egy vizsgálat eredményei a Koronán. Művészet 25 (1984) 30-35. - uők A magyar korona aranyműves vizsgálatáról. Fizikai Szemle 34 (1984) 36-42.
323. A Szent Korona Mérnökök, örvösök a történelemről. História 6 (1984) 3. szám, 15.
324. Csomor Lajos, Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1986, 152-153.
325. Csomor Lajos, A magyar Szent Korona aranyműves szempontú vizsgálata. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. Budapest, Művelődéskutató Intézet- INTART 1989, 76.
326. Csomor Lajos, Die drei Herrscherdarstellungen. In: Sacra Corona Hungariae. Fd. K. Bakay. Köszeg, 1994, 143-188.
327. Csomor Lajos, Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, Regia Rex. V. Hunyadi László. 1996.
328. László András, Néhány megjegyzés a magyar királyok szent koronájával kapcsolatban. Zománc 1989/1990, 27-28.
329. Csomor Lajos id. mű (1996) 173.
330. MGH SS XXII. Hannoverae, 1880, 206, 209. - Idézi: Gombos F. Albin, Szent István a középkori külföldi történetírásban, In: Szent István Emlékkönyv 111. Szerkesztette: Serédi Jusztinian. Budapest, 1938, 292.: /Pipinus/ Eius sponsa fuit grandis pede nomine Berta: Venit ab Ungaria Berta Ungara mater.
331. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. MBE Miskolc, 1998, 148.
332. Gombos F. Albin id, mű (1938) 293.
333. Nagy Gábor, Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). Budapest, Könyves Kálmán- Nudus Kiadó. 1995, 23.
334. Szathmáry István, Blöff vagy szenzáció? A nyomok Grúziába vezetnek? Zománc 1991-1993. Kecskemét, Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep. 1993, 79-83.

335. Berenik Anna, A korona-tanú. Magyar Ház Füzetek. Budapest, Magyar Ház. 1999, 48.

336. bitz-witz végződéssel már 1826-ban is próbálkoztak s akkoriban a szláv szokás alapján a Geobitz-ot Géza fiának értelmezték. Lásd: Y, A Magyar Sz. Koronának Bécsből jelentett származása iránt Észrevételek. Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) I. 7. - vö. Holler László id. mű (1996) 927.

337. Berenik Anna id. mű (1999) 62.

338. Pap Gábor, Gyorsjelentés a korona-kutatás állásáról. Vonzáskör. A NME KISZ- Bizottságának művészeti kiadványa. Miskolc, 1987, 57. -A név-ünnepek bírálatát megkísérelte Lovag Zsuzsa, A korona-kutatás vadhajtásai. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 40., ám az érvelése igen gyengére sikeredett.

339. Pap Gábor id. mű (1999) 326. - vö. Ghyczy Pál, Rangjelző koronák. Turul 3 (1900) 97-116. Helyesen emeli ki, hogy a magyar korona: császári korona!

340. Pap Gábor, Mani tanai. Vonzáskör. Miskolc, 1987, 21-37., 51.

341. Pap Gábor, Jött éve csodáknak. A magyar csillagmítoszi hagyomány élő Atillája. Budapest, Szabad Tér. 1993, 28.

342. Pap Gábor id. mű (1996) 34-35.- uő A magyar Szent Korona. Tények, következtetések, feltételezések. 1995-1999. In: Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 512558.

343. Pap Gábor id. mű (1995) 14.

344. Bakay Kornél, A tudomány és minősítése. In: Emlékkönyv Pap Gábor hatvanadik születésnapjára. Debrecen, 1999.-vö. Kapu 1999/9, 22-23.

345. Kovács Éva, A magyar koronázási jelvény együttes kutatásának hat éve. Művészettörténeti Értesítő 35 (1986) 28.

A korona igen rövidre fogott történetét Bertényi Iván tekintette át, (346) s ő is Révay Péter 1613. évi munkáját tekinti a magyar koronakutatás első szakmunkájának. Révay Péter túróci főispán leírása valóban nagyon fontos (347) több szempontból is. Egyrészt, mert ő mintegy összegzi hatszáz esztendő álláspontját arról, hogy a koronánk Szent István király koronája volt, másrészt mert leírásában szerepel Szent Szűz Mária képének említése: „A Szent Korona színaranyból van, az ötvösségnek inkább égi, mint emberi mesterkedésével kör alakban öntve, oldalsó kerületén egyenlő közökben háromszög alakú virágos csúcsok emelkednek ki körben, a négy szemben fekvő sarokban egymást

kölcsönösen metsző bolthajtásokkal, melyek egy keresztben futnak össze, magán a kerületen pedig a homlokzati részen, almát tartó Üdvözítőnk képmása (a fronte recto imago Salvatoris nostri porrum (?) tenentis), az ellenkező oldalon Szent Szűz Máriáé (ex adversa Divae Matris Virginis) (348) azután az apostolok, kereszttyén királyok, császárok, vértanúk szentséges sora (et deinde sacerrimorum Apostolorum ordo, Regumque ac Imperatorum), mint látszik, görög betűkkel, az arany alakokat és a hozzájuk tartozó jelvényeket ábrázoló képek az egészen keresztül a legfelül álló keresztig váltakozva követik egymást, az egyes szent ábrák között drágakövek, gyöngyök, ami egyáltalán nem közönséges szokást és módot követ, úgyhogy feltűnő is.” Révay Péter a halála után megjelent munkájában (349) beszámol arról, hogy a görög feliratok (Konstantin nevét ismeri fel: imaginem suam Constantinus) nyilván azért vannak a koronán, mert a Szent Korona görög munka s azt Nagy Konstantin császár (306-337) csináltatta, majd I. Szilveszter pápának (314-335) ajándékozta. „Mit szóljak ahhoz, hogy a Korona alsó kerületén Konstantin saját képmását valamely görög császárokkal egyetemben bevéssette, ez azért más körülmények között is annak bizonyossága, hogy a hálás utókor a Koronának e jeles adományát neki magának köszönheti elsőül...: (350) Így került a koronánk a pápai kincstárba, ahonnan azután II. Szilveszter István királynak adományozta 1000-ben. A magyar korona ősisége tehát már Révay Péternél felmerült, s talán azt is mondhatnánk ő az ötletadója a manapság divatosá vált IV századi készítés hipotézisének (Szigeti, Csomor, Pap). Ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy Révay Péter gróf nemcsak a Szent Korona-tant nem említi meg, de műveiben számos súlyos hiba és melléfogás olvasható. Például a koronaküldő pápa személyét illetően (II. Szilveszter helyett egyszer VII. másszor IX. Benedeket írt). Mindehhez hozzá kell vennünk, hogy evangélikus létére teljes mértékben Habsburg barát és királyhű volt mindvégig, haláláig (1622) (351) Révay Péter külföldi kortársai előtt is ismert volt a magyar Szent Korona kultusza, mert például Eduard Brown 1670-ben ezt jegyezte fel: „koronájukról /ti. a magyarok/ valami rendkívüli dolgot hisznek. Ugyanis szerintük, angyal hozta Szent István királynak, miért is meg vannak győződve, hogy ettől függ az ország sorsa.” (352)

1740-ben mondta ki először Gottfried Schwarz, (353) hogy a magyar Szent Korona a X. században készült Bizáncban: „Fő érvül pedig arra vonatkozóan, hogy a Magyar Korona görög származású, az kínálkozik, hogy a kiváló Révay Péter gróf e becses tárgy egykori őriző párosának egyike, (354) ki azt figyelmes szemmel megvizsgálta és szorgalmasan leírta, úgy adja elő, hogy a világ Megváltóján, a Boldogságos szűz Márián és a szent apostolokon kívül még Nagy Konstantin és más görög császárok képmásai is rajta vannak, és ami a dolog lényege, görög belükkel jegyeztettek meg.” Schwarz Gottfried felvetette, vajon nem volt-e kapcsolat Bulcsú és Gyula bizánci megkeresztelése és a korona között? 1790-ben Pétzeli József foglalkozott (másodlagos adatok alapján!) a koronával, (355) majd Wespriemi István debreceni orvos 1790-ben „kimondta”, hogy a koronán rajta van VII. Dukász Mihály, Konstantin császár és I. Géza magyar király. (356) „Felállított

hipotézise közel két évszázadon át a magyar koronakutatás elmozdíthatatlan talpköve lesz: „ (357)

Ugyanebben az évben Horányi Elek is megnézhetette a koronát és ő arra a következtetésre jutott, hogy a Szent Korona a X. században készült, „álmélkodva tapasztalta Schwartz Gottfried értelmének igazságát egyszersmind nagyon tsudálkozott azon, hogy /sokan/ ősi hibás vélekedéseikben meg maradván, mindnyájan egy bakot nyúztak.” (358) Horányi Elek feltevése szerint a mai koronának ún. görög részét VII. Konstantin bizánci császár küldötte Géza fejedelemnek, Gyula erdélyi dux kérésére. (359) Csapodi Csaba legújabbban emlegeti Horányi Eleket, (360) és egy amatőr kutató is az ő gondolatából indult ki.” (361)

1792-ben Decsy Sámuel jelentette meg 589 oldalas nagy munkáját, (362) amelyben igen sok jeles és hasznos megfigyelést rögzített. Így mindjárt annak hangoztatását találjuk nála, hogy a koronák viselete keleti eredetű. Ő a korona méreteit hüvelykben adta meg. Az alsó homlok karika átmérője 7 hüvelyk 7 linea, kerülete 23 hüvelyk 10 linea, magassága 1 hüvelyk 10 linea. A gyöngysor átmérője 7 hüvelyk 9 linea, a kerülete 24 hüvelyk és 4 linea. A korona magassága 7 hüvelyk 8,5 linea, a gyöngysortól a keresztig 4 hüvelyk 11 linea, a kereszttel együtt 6 hüvelyk 9 linea. A felső rész pántjainak boltozati magassága 5 hüvelyk 10 linea. A koronáról 9 láncocskán három ékköböl álló díszítmény (zafír és rubin) csüng le. Az egész koronán 53 zafír kő, 50 rubin kő, 1 smaragd és 338 „jó gyöngy vagyon” (363) Ezeket a mérési adatokat vessük össze a 190 esztendővel későbbi mérési adatokkal. Az abroncs magassága: 2 hüvelyk (50,4 mm), a felsőrész magassága a kereszt nélkül: 3 hüvelyk (76,6 mm), a korona átmérője: 8 hüvelyk (203,9 mm), a korona teljes magassága: 5 hüvelyk (127 mm). (364) Különös dolog, hogy Decsy Sámuel 1792-ben is azt írta: „ a hátulsó karikának a közepén vagyon az a zafír kő, melyről feljebb emlékeztünk. E felett vagyon a boldogságos szűznek képe helyezhetve.” (365) Ez azért nagyon különös megjegyzése, mert a kötetben képen (I. tábla) is bemutatja a koronát, mégpedig Ducas Mihály lemezével! Decsy elutasította, hogy a magyarok Szent Koronáját a pápa küldte volna: „Kétkelünk, hogy Sylvester Pápa királyi koronát küldött s küldhetett volna Sz. Istvánnak Királyi méltósággal és hatalommal bírt ő már Astricusnak Rómába mentele előtt, nemcsak ő maga, hanem édes Attya Geyza és öreg Attya Toxus is.” A királyi koronázásról ezt írta: „Ezt a juszt magokkal együtt hozták ki a Scythiából ki jött Magyarok, és első királyuk volt Árpád királyi koronája is volt, de nem a mostani, hanem az, mellyel Attila a 401. esztendőben meg koronáztatott, melyet az ő halála után Svatoplugusnak ajándékoztak a Pannóniában meg maradtott Hunnusok, melytől őt annak utána Árpád megfosztotta. Evvel a koronával koronáztatott meg mind ő maga, mind az ő utána következett magyar Fejedelmek Sámuel királyig.” Decsy Sámuel már 1792-ben elsorolta az ún. Sylvester-bulla hamisítvány voltára vonatkozó érveit, sőt megnevezte az „álnok minorita barátot”, Levacovich Ráfáelt,

aki a hamisítást elkövette. Mindazonáltal elismeri és hangoztatja, hogy II. Szilveszter pápa „egy szép arany koronát küldött az 1000. esztendőben Szent István királynak”, de ez nem azonos a mai koronával! A mai ún. görög koronát, szerinte, Ducas Mihály készítette (366)

Nagy munkát készített a pécsi Koller József, (367) aki lényegében megerősítette, hogy a magyar Szent Korona két részből áll s ezek a részek különböző korúak, a görög korona Dukász Mihály császártól való, a felső latin koronát Szent István király Rómából kapta.

A magyar korona X. századi készítési idejét feltételezi több mai, hivatásos és amatőr kutató, bár nem egyforma módon, mert van, aki csak a felső részt, (368) van, aki az egész koronát véli X. századnak, (369) de van olyan szerző is, aki mindkét részt X. századnak tartja ugyan, de különböző eredetűnek véli azokat (370) Mivel a X. századi keltezés alapvető fontosságú a magam kutatási eredményei szempontjából is, szükségszerű részletezni ezeket a nézeteket.

Otto von Falke 1929-ben hitet tett amellett, hogy az alsó rész 1042 és 1054 között Bizáncban készült, ellenben a felső rész X. századi olasz munka. (371) Nézete szerint a rekeszománc európai története a Szent Mór féle d'Agaune-i arany kancsóval kezdődik, amelyről viszont Alföldi András megállapította, hogy avar eredetű! A X. századi limburgi ereklyetartó kereszt is fontos párhuzama az apostol-lemezeknek, s hivatkozik Rosenbergre is, ám vele szemben nem Milanora, hanem Regensburgra gondol, mint készítő hely. Megkülönböztetett magas és mély zománcot. A korona apostol-lemezei mélyzománcok, amelyek teljesen kitöltik az arany alapot, míg az alsó abroncs lemezeinél csak az alakok zománcozottak, a háttér maga az aranylemez. Maga az áttört á jour zománc is nagyon szokatlan és egyedülálló. Lényegében Otto von Falke csatlakozott Franz Bockhoz, (372) aki szerint a felső rész Rómában készült a X. század végén, ám annak a koronának még 12 apostol-lemeze volt és csak a XIII. században lett 8 lemezes, amikor „egyesítették” az alsó résszel. Karácsonyi János véleménye szerint a magyar Szent Korona valóban Szent István koronája volt, amelynek apostol lemezei azonban akár a IX. században is készülhettek. (373) Kaba Ákos az apostol-lemezek legközelebbi párhuzamaként a IX. századi salzburgi kódex Szent János miniatúráját említi meg s visszatér Czobor Béla ötletéhez, aki 1896-ban azt fejtegette, hogy az apostol-lemezek eredetileg ugyancsak abroncs-koronán voltak. (374) Kaba szerint is így lehetett, ám ez a korona már Taksony számára elkészülhetett, mégpedig magyar ötvösműhelyben, és Kálmán király alakíttatta át. Az kétségtelen, hogy a latin feliratok betűi erősen hasonlítanak első királyaink pénzerméinek betűire, különösen feltűnő az egyezés Aba és Péter király vereteivel (375)

Csapodi Csaba a közelmúltban bírálta azt az elterjedt vélekedést, hogy Henrik császár Rómába küldte volna (vissza) Aba Sámuel király lándzsáját és koronáját,

amely - egy XVII. századi utazó leírása szerint ki volt függesztve a régi Sz. Péter templomban a Veronika-kapu fölött, holott magát a templomot már a XVI. században lebontották! - feltevés azonban nem bír kellő alappal. Aminthogy az sem, hogy az 1054-es egyház-szakadás után olyan korona készülhetett volna a magyar király számára, amelyen bizánci görög feliratok és képek vannak. Teljes joggal szembe száll „a fantasztikusnál fantasztikusabb elméletekkel” s lehetetlennek tartja, hogy I. Géza (1074-1077) király, VII. Gergely pápa kortársa, éppen egy bizánci új koronával koronáztatta volna meg magát, amelyen a tetejében még Magyarországot Turkiának nevezik, holott ez a megnevezés 970 után a bizánci forrásokban csak Kedrénosznál (1100 körül) fordul elő, tudatos archaizálásként. Ugyanakkor éles szemmel felfigyelt arra is, hogy amíg a szentek nevei teljes alakjukban szerepelnek a lemezeken, a császárképen viszont csak a MI betűk és felette a HI (X) szerepel. (Megjegyzendő, hogy az arkangyal, Mihálynál is éppen így van!) Ezért, mondja Csapodi, lehetséges talán, hogy nem is Dukász Mihályról, hanem II. Baszileósról volna szó, aki 976-tól 1025-ig uralkodott. Majd így folytatja: „Ha föltennénk, hogy Geobitza nem I. Géza király, hanem Géza fejedelem. egyszerre minden probléma megoldódna. Megoldódik a kérdés, ha föltesszük, hogy a Szent Koronát Magyarországon Szent István koronázásának céljára állították össze, egyrészt atyja fejedelmi ajándékként kapott abroncskoronájából és egy ún. 'csillagból', amelyet a keleti egyházakban használtak „ (A „csillag” ötlet egyébként az orosz Kondakové!).

Csapodi Csaba elgondolásának egy része erősen cáfolható (a Dukász Mihály név, a baszileusz szó, az ún. csillag-elmélet, az apostol kép „levágása”, etc. (376), az a feltevés azonban, hogy a korona István apja, Géza király (nagyfejedelem) számára készült s így a Geobitz-lemez valójában őt ábrázolja, alapvető fontosságú, még akkor is, ha ez a feltevés több, mint 200 éves, hiszen, amint már volt szó róla, Horányi Elek is erre gondolt 1790-ben! (377)

Petneházy István szombathelyi mérnök is abból indult ki, hogy a magyar Szent Korona nem lehet mindenestől késői (XII. század utáni) alkotás. Ő arra gondol, hogy az alsó részt Zombor gyula-király kaphatta Bizáncból VII. Bíborbanszületett Konstantinosztól, s amikor Géza nagyfejedelem feleségül vette az erdélyi gyula (Zombor) leányát, Saroltot, „hozományként” megkapta az ún. görög koronát is. Géza tehát király volt és keresztény. Nézete szerint Istvánt már 1000 előtt királynak kell tekinteni, aki azután a pápától kapott egy koronát s ez azonos a felső ún. latin koronával. A két rész egyesítésének időpontját Kálmán király korára teszi, s azt gondolja, a Dukász-lemez és a kereszt a horvát király koronájáról kerülhetett a koronánkra, mégpedig a Dukász-lemez éppen a Szűz Máriás lemez helyére. A görög rész, véli Petneházy, eredetileg (talán a IX. század közepén) valószínűleg császárnéi koronának készült, s István király ezt a koronát küldhette ki Rómába, ahonnan azonban visszakarta. Ám ekkor már nem az eredetileg rajta szereplő Zoé császárnő képével díszített volt, hanem e kép helyére Géza a saját képmását tette.

Elismeri, hogy a három világi kép nem tartozott össze és eredetileg nem is lehetett rajta a koronán. A Konstantin-lemez 914-ben, a Geubitzasz-lemez 992-996 között, a Dukász-lemez pedig 1071 után került a koronára (II. István idejében). A IX. századi bizánci koronán elöl a Pantokrator kép felett egyes kereszt lehetett az abroncson nem voltak drágakövek, az aranylemezt textíliával vonták be, csak öt csüngő (pendilium) volt rajta, a szentek és arkangyalok mellett viszont rajta volt Szűz Mária képe, felette pedig a Szentlélek galamb-szimbóluma. Az ún. latin koronáról az a véleménye, hogy a Rómában készített koronán eredetileg az apostol alatt rajta volt az evangélista alakja is, ám ez is abroncskoronára volt szerelve és négy egyes kereszttel díszítve. A két koronát István király egyesítette, mégpedig úgy, hogy a pápai koronát szétbontották és az abroncsot kicserélték a görög részre, a keresztpántokról pedig levágták az evangélistákat. Ezzel Szent István király megőrizte és egyesítette a keleti és a nyugati kereszténység hagyományait és értékeit. A Dukász-képet III Béla vetette le s ez csak II. Mátyás korában, a XVII. században került vissza. Ugyancsak III. Béla király tetethette a koronára a drágaköveket,

1790 óta vallják, hogy a magyar korona két részből áll s a két rész különböző korú. Az ún. görög korona korhatározása vitathatatlannak tűnt a rajta lévő három világi uralkodó képe alapján, akiket Dukász Mihály bizánci császárral (1071-1078), a testvérével (vagy a fiával) Konstantinoszsal és I. Géza magyar királlyal (1074-1077) azonosítottak. Közel kétszáz esztendőn át hivatkoztak arra, hogy a két rész abban is különbözik, hogy az ún. görög korona zöld aranyból készült (sok benne az ezüst!), míg az ún. latin korona aranya sokkal finomabb. Másrészt eltérő a használt nyelv s nem utolsó sorban a latin betűs lemezeknél a zománc egészen kitölti a teret, míg a görög betűsöknél a figurákon kívüli részen szabadon maradt az aranylemez. Amíg az alsó rész XI. századi keltezése szilárdnak tűnt és tűnik ma is, addig a felső, keresztboltozatos latin korona keltezése szokatlanul eltérő. 1880/86-ban Ipolyi Arnold még kitarzott amellett a nézet mellett, hogy a felső rész Szent István kori, (379) és Rómában készült (379) Ugyanezt vallotta Czobor Béla (380) és Varjú Elemér is. (381) Czobor már egy korábbi munkájában',,' felvetette azt, hogy a felső rész eredetileg abroncskorona volt és persze nem 8, hanem 12 apostol-lemezzel. Ez azt is jelentette, hogy ekkor először szétválasztották az apostol-lemezek készítése idejét és a felső pántokra szerelésének időpontját, Pauler Gyula 1893-ban eléggé nagy példányszámban megjelent összegző művében (383) azt fejtette ki, hogy az ún. latin korona nem lehetett soha Szent Istváné, mert a pápai koronát III. Henrik német császár Rómába küldte. Ez a feltevés mindmáig él, ám századunkban a felső rész egyre fiatalodott. Az orosz Kondakov az apostol-lemezeket XII. századiaknak határozta meg, s így eleve kizárta, hogy ősi relikviánk lehetne. Jean de Bonefon 1907-ben azonban még messzebb ment, amikor arról értekezett, hogy a magyar királyi korona tudatos hamisítvány és fel sem merülhet az ősisége! (384)

Trianon után a hivatalos magyar történettudomány lényegében visszatért a pápai korona küldés elméletéhez és azt vallotta, hogy a felső ún. latin korona Szent István kori. (385) Különösen fontos és kiemelkedő Moravcsik Gyula munkája, (386) aki azonban, amint maga is többször nyomatékosan hangsúlyozta, elsősorban a görög betűs lemezekkel foglalkozott, a felső rész értékelésekor a hagyományos nézeteket fogadta el. Az 1945 utáni marxi-lenini eszmeiségű történeti munkák kerültek a korona-kérdést, illetve semmi jelentőséget nem tulajdonítottak neki.

A külföldre került magyar Szent Korona vizsgálata először Patrick J. Kellehernek (387) és Albert Boecklernek (388) sikerült. Kelleher szerint a koronánk felső része eredetileg nem korona volt, hanem a rajta lévő lemezek egy evangéliumos könyv borítójának díszei voltak, a készítés helye Regensburg, ideje pedig 1000 körüli. Boeckler szerint a magyar korona apostol-lemezei feltétlen későiek, XII. századiak, a készítés helye azonban - minden bizonnyal - Magyarország lehetett. Az ugyancsak külföldre távozott Deér József 1966-ban hatalmas monográfiát szentelt a Szent Koronának, (389) szinte példátlan tudományos igényességgel és hatalmas irodalmi áttekintéssel elemezve a kérdéseket. Először áttekinti a kutatástörténetet, majd részletesen tárgyalja először az ím. görög koronát, azután az ún. latin koronát, kiemelve a korábbi elméletek helytelenségét. Végül arra a következtetésre jut, hogy a felső rész apostol-lemezei a XIII. században (!) készültek csak s eredetileg nem is koronán voltak. Ő is vallja a pántok megcsonkításának teóriáját. A korona a mai alakját, szerinte, V. István korában nyerte el 1270-1272 között. Deér nézete szerint a magyar korona egyik része sem volt eredetileg magyar királyi ékszer! Deér József professzor munkája példája annak, hogy a legnagyobb szorgalom és körültekintés is teljes tévútra vezetheti a kutatót és a kutatást, esetleg évtizedeken át.

Ugyancsak az emigrációban dolgozott Bárányné Oberschall Magda, aki munkájában (390) azt fejtette ki, hogy az ún. görög korona eredetileg bizánci női korona volt, amelyet I. Géza magyar király görög származású felesége, Synadéné viselt. III. Béla korában átszerelték a koronát, ekkor szerelték össze a két részt. „A corona graeca pontosan keltezhető bizánci zománclemezei másodlagosan kerültek az István-korona alsó pántjára, az aszúr-zománcozással előállított pinéssel együtt.” A magyar Szent Korona tehát nem lehetett semmiképpen sem Szent István koronája. Kovács Éva sem tudott élete végéig megszabadulni a közhelyektől s így ő is azt vallotta, hogy az ún. görög abroncsra szerelték rá az 1160-as - 1180-as években készített latin zománccokat (391) Lényegében hasonló álláspontot képviselt Vajay Szabolcs is, mondván a felső rész korona sem lehetett s a mai Szent Korona legkésőbb 1185-ben állhatott elő. (392)

A ma élő történészek általában azt vallják, hogy a magyar Szent Korona nem István király koronája, a „napjainkig fennmaradt emlékek közül semmi sem kapcsolható biztosan a Rómából nyert ajándékokhoz”, (393) de ez a nézet lényegében közel

száz éve uralkodik. (394) Pierre Riché szerint a mai Szent Korona a II. Szilveszter pápa által küldött korona XI. századi másolata! (395)

A magyar korona eredetét kutatva, a legelső kérdésünk az, hogy a Szent Korona valóban két részből állana, valóban két különböző eredetű részből rakták volna össze valakik, valamikor? Valóban lehetséges volna, hogy az ún. alsó rész eredetileg női korona lett volna?

1860-ban és azt követő években Nyitraivánkán a földben találtak kilenc arany alapú zománc-lemezt, bizánci császár-alakokkal és más figurákkal díszítve, görög feliratokkal ellátva. (396) Konstantinosz Monomachos (1042-1056), mellette Zoé és Theodóra császárnék, majd az alázat (Tapinószisz), az igazság (Alethea), a bölcsesség (Szófia) és a jövendölés (Profécia) allegorikus alakjai, angyalok (s nem táncosnők!). (397) ' Kisebb, kerek lemezekon Szent Péter és Szent András apostolok láthatók s ezeket régebben egy alsó abroncs koronára valóknak gondolták. Középen egykor talán Krisztus képe volt látható, illetve alatta Konstantinosz császár képe, ezzel a felirattal: Konstantinosz autokrator Romeion Monomachosz. A császár tunicában van, jobb kezében labarum, a baljában irattekercs, a tunica felett saccos, sötétkék alapon sárga szív-alakú díszítményekkel, fején stemma, lábán skarlátszínű lábbeli. A keretelő mezőben hat galamb. Mellette a két császárné: Zoé és Theodóra, sárga szívekkel díszes kék ruhában, kezükben kormánypálca, fejükön korona, feliratokkal. Krisztus balján az Alázat allegorikus alakja, jobbján az Igazságé, aki jobbjában keresztet tart, baljával az arcát törülgeti kendővel. A másik oldalon egykor a trónoló Dávid király képe lehetett, mellette a Bölcsesség (Sophia) és Prophetia alakja, alatta három különleges, táncosnőknek tűnő alak, ámde nimbuszuk van és furcsa jelképekkel vannak körülvéve. Ők nem táncolnak, hanem térdelnek. Nyilvánvaló, hogy ez a korona hiányos s talán helyes Kádár Zoltán rekonstrukciós kísérlete, aki lényegében Ipolyi Arnold elgondolását követte. (398)

A monomachoszi korona lemezei azonban mélyzománcok, tehát az alakok formáját beleverték az aranylemezbe.

Sokáig azt gondolták a kutatók, hogy a nyitraivánkai Monomachos-koronát 1050 táján I. András magyar király (1046-1060) kaphatta, ám mára ez a feltevés már nem tartható, az azonban elképzelhető, hogy a felesége a kijevi Anasztázia kapta, esetleg nem is dél felől, hanem kelet felől!

Ezt támasztja alá a kijevi és a sahnovkai diadém, amelyek szoros rokonságban állnak vele. Természetesen az sem zárható ki, hogy nem is a magyar királyi udvarnak szánták, hanem például a német császárnak. (398/A)

346. Bertényi Iván, A magyar korona története. Harmadik kiadás. Budapest, 1986, 7 skk.

347. Petrus de Rewa, De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis Commentarius. Augustae Vindelicorum, 1613. - Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Fordította: Kulcsár Péter. In: A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Bibliotheca Historica. Válogatta és szerkesztette: Katona Tamás. Budapest, Helikon. 1979, 195232.

348. Révay Péter latin szövegét kiadta J. G. Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricarum. II. Vindobonae 1746, 468. -Kulcsár Péter a Szűz Istenanyát szabadon fordította Szent Szűz Máriának!

349. Petrus de Rewa, De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem, Francofurti, 1659, 142.. A teljes cím olvasható: Bónis György id. mű (1981) 51.

350. Idézi: Bradák Karoly, A magyar korona hátsó ormának problematikája. Zománc 1987-1988. Kecskemét, 12.

351. Felszínességére lásd: Bónis György id. mű (1981) 55, 61, 62, 67, 70. Mindez nem volt szokatlan abban az időben, mert hiszen például Lackner Kristóf soproni főbíró a trónoló Krisztust és az apostolokat „magyar nagyoknak” gondolta! (uott 50.) - Bónis György Révay erényének tartotta, hogy a „nagy hírre vergődött (sic!) szentkorona-tant még cáfolni sem tartotta érdemesnek.” Bónis György id. mű (1981) 93. Szilágyi Sándor sokkal tárgyilagosabb volt: Révay Péter és a szent korona (1619-1622). Értekezések a történettudomány köréből 5 (1875) 1. szám.

352. Szamota István id. mű (1891) 309.

353. Gabriele de luxta Homad (alias: G. Schwarz), Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae Orientali adserta. Francofurti et Lipsiae, 1740.

354. Bónis György, Révay Péter. Irodalomtörténeti Füzetek 104. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1981.

355. Péczeli József, A magyar koronának rövid históriája, mellyel az Aszszonyok és gyermekek kedvéért szedegetett öszve. Komáromban 1790.

356. Weszprémi István, Magyar országi öt különös elmélkedések. Pozsonyban 1795. - Bertényi Iván id. mű (1986) 21.

357. Bradák Károly id. mű (1988) 15.

358. Horányi Alexii, De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis Commentarius. Pestíni 1790.

359. P. Alexii Horányi, De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis Commentarius. Pestíni 1790, 40-67. - vö. Szombathy János, Rövid Értekezés a Magyar Szent Koronáról, melyben annak felső Részének Sz. István Királytól való eredete, a régi Irások tudományából (Diplomaticából), a Görög Koronával pedig Sz. László Király által lett össze köttetése, a régi Pénzekből bizonyítatik. Tudományos Gyűjtemény 5 (1821) XII. 4. Szombathy Taksonyt említi.

360. Csapodi Csaba, Néhány gondolat a magyar Szent Korona problémájához. Magyar Tudomány 42 (1997) 367.

361. Petneházy István, Magyarország ezeréves ereklyéi. Szombathely-Kőszeg, 2000.

362. Decsy Sámuel id. mű (1792)

363. Decsy Sámuel id. mű (1792) 38.

364. Ferencz Csaba és Trsai id. mű (1987) 133. -uók (1994) 216-220.

365. Decsy Sámuel id. mű (1792) 41.

366. Decsy Sámuel bírálata lásd: Katona István, A magyar Szent Koronáról Doct. Decsy Sámuelről írt Históriának megrostálása. Budán, Királyi Akadémia. 1793.

367. Josephus Koller, De Sacra regni Ungariae. Corona commentarius. Quinque Ecclesiae (Pécs), 1800.

368. Kaba Ákos, A Szent Korona és kutatásának eredményei. Életünk 8-9 (1995) 843 skk.

369. Csapodi Csaba, Néhány gondolat a magyar Szent Korona problémájához. Magyar Tudomány 42 (1997) 363-366.

370. Petneházy István, Magyarország ezeréves ereklyéi. A szerző mérnök.

371. Otto von Falke, A Szent Korona. Archaeológiai Értesítő 43 (1929) 125-133.

372. Franz Bock, Die ungarische Reichsinsignien VI. Die Krone des heil. Stephan. 1857. -- uő Die Ungarische Königskrone „Corona St. Stephani” im Kronschatz der Königlichen Schlossburg zu Ofen. Aachen 1896.

373. Karácsonyi János. Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső része? Értekezések a történettudomány köréből. 21 (1908). - Bírálta: Hampel József, Archaeológiai Értesítő 28 (1908) 434-436.

374. Czobor Béla, A magyar koronázási jelvények. Sajtó alá rendezte: Radisics Jenő. Budapest, 1896. - Bírálta: Hampel József, Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 173-176.

375. Kovács László, A kora Árpád-kori pénzverésről. Varia Archaeologica Hungarica VII. Redigit: Bálint Csanád. Budapest, MTA Régészeti Intézet. 1997, 3. tábla.

376. Ezen ellentmondások egy részére Bertényi Iván is felhívta a figyelmet: Magyar Tudomány 42 (1997) 367-368

377. Igen sajnálatos azonban, hogy Csapodi Csaba nem sokkal későbbi hozzászólásában: Ismét a Szent Koronáról Magyar Tudomány 106 (1999) 1224-1225 a Dukász- lemez másodlagos voltának felfedezését Tóth Endrének tulajdonítja (!?). s ezzel negligálja sok kiváló kutató évtizedes kutató munkáját, akik éppen Tóth Endrével és társaival szemben küzdöttek az igazukért! Ettől függetlenül jelentős fejlemény az, hogy Csapodi Csaba is elismeri, hogy a magyar Szent Korona Szent István koronája volt.

378. Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, MTA. 1886, 134 skk.

379. Ugyanez jelent meg a Vasárnapi Újság 33 (1886) 45. szám, november 7-i számában.

380. III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gyula. Budapest, Hornyánszky könyvnyomda. 1900, 98 skk.

381. Varjú Elemér, A Szent Korona. Archaeológiai Értesítő 39 (1920.1922) 56-

382. Czobor Béla, A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1896, 16-17.

383. Pauler Gyula. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest. MTA. I 893. 542-543. 183. jegyzet

384. Bertényi Iván id. mű (1996) 24.

385."Hóman Bálint, Szent István. Budapest. M. K. Egyetemi Nyomda. 1938, 119.- Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei. Szerkeszti: Gerevich Tibor. Budapest, M. K. Egyetemi Nyomda. 1938, 237.

386. Moravcsik Gyula, A magyar Szent Korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkeszti: Serédy Jusztinián. Budapest, 1938. 425-472.
387. Patrick J. Kelleher, The Holy Crown of Hungary. Roma 1951.
388. Albert Boeckler. Die „Stephanskronen“. In: Percy Ernst Schramm, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. III. Stuttgart, 1956.
389. Josef Deér, Die Heilige Krone Ungarns. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-historische Klasse, Denkschriften 91. Wien, Herman Böhlau. 1966.
390. Bárány-Oberschall Magda, Die Sankt Stephans-Krone. Wien-München, Herold Verlag. 1974.
391. Kovács Éva, A magyar korona 'latin' zománcjai. In: Species, Modus, Ordo. Válogatott tanulmányok. Budapest, Szent István Társulat, 1998, 328-333.
392. Vajay Szabolcs, Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései, Szerkesztette: Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae I. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 365.
393. Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977. 152. - vö. Bónis György, István király. Budapest, Művelt nép. 1956, 50.
394. Bogyay Tamás, Stephanus rex. Budapest, Ecclesia. 1988, 48-50. - Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Budapest Háttér Kiadó. 1990, 114. - Csorba Csaba, Árpád népe. Tudomány- Egyetem. Budapest, Kulturtrade Kiadó. 1997, 167. - Bertényi Iván, Szent István és öröksége. Magyarország története az államalapítástól a rendiség kialakulásáig (1000-1440). Tudomány - Egyetem. Budapest, Kulturtrade Kiadó. 1997, 12-13.
395. Pierre Riché id. mű (1999) 210.
396. Bárányné Oberschall Magdolna, Konstantinos Monomachos császár koronája. - The Crown of the Emperor Konstantinos Monomachos. Archaeologia Hungarica 22. Budapest, 1937. - Kádár Zoltán, Quelques observations sur la reconstitution de la couronne de l'empereur Constantin Monomaque. Folia Archaeologica 16 (1964) 113-124.
397. Deér József id. mű (1966) 141. - Kiss Etele, Új eredmények a Monomachos-korona kutatásában? Folia Archaeologica 46 (1997) 155. kitart a táncosnő-

meghatározás mellett mivel az ószövetségi diadalmenetek természetes kiegészítője a táncosnő.

398. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 165 skk, - Kádár Zoltán id. mű.

398/a M. V. Vasziljenkó 1977, 279-283. - P. P. Tolocskó 1980, 42-43. - Kiss Etele id, mű (1997) 157.

--- 4. rész ---

BAKAY KORNÉL: AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGA 4/5

A magyar Szent Korona részletes vizsgálata nem kezdődhet mással, mint a méretekkel. (309) A korona súlya: 150 lat, (400) azaz 2056 gramm (401) Összevetésként említsük meg, hogy Gizella királyné női koronája 12 márka súlyú színaranyat tett ki (corona beate memorie regine Gysele duodecim marcas purissimi auri (402), azaz 2800 grammot nyomott, tehát súlyosabb volt, mint a Szent Korona! Ezt a női koronát II. András király eladta 1217-ben s a vételár 140 márka ezüst (32,5 kg) volt. A legszembeütőbb méret azonban a korona kerülete: külső méret 660 (664,685) mm, belső 640 (635,636) mm (403) Ez eléggé nagy méret. A korona átmérője tehát 216 mm, illetve 204 mm. Belső átmérő: 209 x 198 mm. Összehasonlításképpen soroljuk fel néhány más korona adatát. A német-római császári korona átmérője 222 mm x 209 mm, III. Béla király halotti koronájáé 212 x 207 mm, Anna királynéé 196 x 184 mm, Kunigunda királynőé 190 mm, II. Konrád császár halotti koronájáé 210 mm, etc. (404) Természetesen történelmietlen mm-ben és cm-ben számolni, a helyénvaló mértékegység csakis a hüvelyk lehet (25,4 mm). A mérnök-csoport megállapította, hogy a magyar korona minden fő mérete hüvelykben egész szám! Az alsó abroncs vastagsága 1,2 mm, magassága 51,2 mm, azaz két hüvelyk. „Két hüvelyk az abroncs magassága, a pántok szélessége, a ferdén álló kereszt magassága, a felső négyzet alakú Pantokrátor kép oldalhossza, a homlokzati Pantokrátor kép szélessége és magassága, az abroncson a gyöngysort rögzítő fülek távolsága, a nyolc apostolkép magassága, az abroncson a nyolc nagy ékkövet tartalmazó mező szélessége, azaz két kép távolsága Már ennek alapján lehetetlennek kell nyilvánítani a régebbi hipotézist, miszerint a Korona két része egymástól függetlenül, nem egymáshoz készült!”

A hivatalos álláspont képviselői azonnal nekiestek a „vakmerő mérnökök és matematikusok” (405) megállapításának, élen a három legortodoxabb kutatóval, Lovag Zsuzsával, Kovács Évával és Marosi Ernővel, (406) akik a „Háry János történetek” közé sorolták ezen új eredményeket. Péri József ötvös sem osztja azonban a korona egységéről írottakat, mert nézete szerint két teljesen különböző rész lett összeillesztve, „ráadásul eme összeakasztás minősége messze elmarad bármely rész mesterségbeli színvonalától.” Különösen a szegecseléseket minősíti

nagyon kezdetlegesnek és durvának. (407) Ugyanakkor megállapítja, hogy a homlokzati és a hátulsó kép fenéklemeze, valamint a pártázat kontúr lemezei az abroncs aranylemezével egységet alkotnak, tehát azok nem utólag kerültek rá az X1,2 mm (2 hüvelyk) széles abroncsra, hanem egy lemezből vágta ki egykor az ötvös. Forrasztásnyom nincs! „Nem lehetséges tehát az abroncsban (pártázatok nélküli) nyugati, gyöngyös koronát látni, amelyre utólag forrasztották fel a képek foglalatát.” Más szóval ez a tény egymagában is szertefoszlat mindenfajta spekulációt, mert az alsó rész mindenestül egyszerre készült! A pártázat azonban a maga áttört zománcaival egészen magyar sajátosság, nincs párja sehol a világon az ismert középkori koronák között! Az ismert középkori koronák a Kr. sz. utáni VI. századtól felfelé keltezhetőek (408) Pártázat azonban nincsen a bizánci koronákon, ellenben van a japán ún. haniwa sámán koronákon. (409) S most ismét Péri József megállapítása következik: a koronán lévő 9 csüngő közül 5 eredetileg is rajta volt az abroncson, mivel a csüngőtartó bakocskák keményforrasztással készültek, erre pedig utólag nem kerülhetett sor! A további négy csüngő átfúrt lyukakba beakasztott karikákon függ. Keményforrasztással készültek egyébként a korona hátsó ím. Dukász-lemez foglalatának lemezcsíkjai is, (410) amint erre alább visszatérünk. A 10-13 cm hosszú láncos csüngők végein, túlnyomórészt vörös gránátkövek vannak, foglalatban. Eredetileg talán az öt függő végén fehér kövek (411) voltak, jelenleg viszont több esetben kicserélték a vörös gránát köveket. Most az almandin gránát kövön kívül négy zafír, egy ametiszt és egy malachit kő látható a foglalatokban. (412) A vörös gránátkőnek vörös tüze van, kivált, ha a nap felé tartjuk. Nyilván azért került a két főangyal mellé is egy-egy nagy almandin gránátkő, a pántkoronás részre pedig további 64 kisebb kő. Az ékköveknek fontos jelképes tartalmuk volt: a sötétkék az égi-királyi hatalmat hangsúlyozta, a vörös a vér és a tűz jelképe, ezért is gyakran, mint a koronán is, lángnyelv alakúak, a zöld pedig a földi szenvedések és az önzetlenség s egyben a virágzó fiatalság szimbóluma. (413)

A középkorban pendiliumos (csüngős vagy láncos függős) koronát csak a bizánci császár viselhetett. (414) Anna Komnene 1148-ban írt munkájában a császári koronáról a következők olvashatók: „a császári koronát az jellemzi, hogy a fejet félgömbszerűen veszi körül, gyöngyökkel és drágakövekkel van ékesítve és mindkét oldalán drágakövekből és gyöngyökből álló láncok lógnak! e „, (415) tehát a magyar korona éppen olyan előkelő volt, mint a bizánci. Szó sem lehet arról, hogy „a korona feltehetőleg az oldalfüggők nélkül érkezett: azokat később, már a magyar királyi udvarban szerelték rá,” (416) Aminthogy arról sem, hogy a keményforrasztott füleket, mondjuk III. Béla király rakatta rá az abroncsra, mert ahhoz minden zománcozott lemezt és minden ékkövet le kellett volna szereltetnie. Figyelemre méltó azonban még az is, hogy, amíg az ún. Dukász- és ún. Konstantinosz- lemezen lévő császári koronán kereszt-alakúak a köves csüngők, a magyar királyén három-levelűek, tehát nem egyformák! Ugyanakkor az is nagyon fontos, hogy ilyen láncos függők egyetlen nyugati koronán sincsenek! Állítólag a

német császári koronán voltak ilyen csüngők, ámde leszerelték róla. (417) Ellenben a keleti koronákon általános a szalagos csüngő, (418) s nyilván a hun koronákról került át ez a méltóság jelző a gót koronákra. (419) Így tehát kimondhatjuk, hogy a magyar király olyan koronát készíttetett magának, amellyel kifejezni óhajtotta, hogy egyenrangú a bizánci császárral, ugyanakkor ragaszkodik a keleti hagyományokhoz is. Más szóval: a magyar király koronája is azt jelképezi, hogy fölötte nincsen evilági hatalom!

Ez természetesen azt is jelenti, hogy a korona alsó része sem készülhetett Bizáncban! (420) Ugyanakkor nagyon sokat mondó lehet az az adat, amelyre Váralljai Csocsán Jenő hívta fel a figyelmet, hogy tí. 1502-ben Pierre Choque, a francia királyné heroldja, a magyar Szent Koronát kifejezetten császári koronának nevezte: *celle couronne et livrée estre les maias d'un empereur.* (421) Tehát a külföldiek is elismerték kiemelkedő méltóságát.

Van azonban még egy igen súlyos körülmény, amely valójában eleve kizárja, hogy a magyar Szent Korona a XI. század derekánál később akár Bizáncban, akár Rómában készülhetett volna s ez az 1054. évi ún. schizma, tehát az egyházszakadás. A X. században és a XI. század első évtizedeiben még erős és hatalmas kelet-római birodalom az 1050-es évekre megroppant és a császár „az eunuchok szószólója lett”, (422) a római pápák is csak 1048 után hagyták el az „Egyház sötét korszakát”. (423) Így tehát semmi alapja nincs annak a feltevésnek, hogy az erős és független magyar király, alávetettséget kifejező koronakérést valósítson meg! Ma már jelentős mennyiségű adattal rendelkezünk annak igazolására, hogy a Kárpát-medencében már a X. században jelentős számú keresztény ember élt s ezek egy része a bizánci egyház joghatósága alá tartozott. Az ochridai metropolita például még Szent István király uralkodása idején is felügyelte Dél-Magyarország egy részét. Ismerjük Ajtony sorsát, tudjuk, hogy rítus Graecorum szerint keresztelték meg, sőt bizánci kolostorban is temették el (424) Görög nyelven készült el a veszprémvölgyi apácák kolostorának alapítólevele, (425) talán Géza nagyfejedelem leánya számára, akit Gábrriel Radomir elűzött. Ugyanakkor a XI. századtól nyomon követhető magyar jogéletre, legyen az a királyi törvénykezés vagy az egyházjog, szinte semmiféle hatása nem volt a bizánciaknak. E megállapítás ellen fel szokták említeni, hogy a coelibatus szigora helyett a magyar királyságban évszázadokon keresztül megengedett volt a papok, püspökök házassága, családi élete, sőt a gyermekeik számára az öröklés is, ugyanakkor az egyházi kifejezések között szinte nincsen bizánci (görög) eredetű jövevényszavunk. (426) Ennek talán az is oka lehet, hogy a nyugatiak a görög nyelvet „a hazugság és az eretnokség nyelvének” tartották, mert minden hamisság a görögöktől származik. *Graeca fides, nulla fides!*” (427)

Eddig a korona-kutatás megingathatatlan talpkövének tekintették a korona hátsó oldalán látható három lemezt: az ún. Dukász-, az ím. Konstantinosz- és az ún.

Géza-lemezt. A lemezek méretei: m- 39 mm sz - 44 mm, m- 34 mm, sz - 34,5 mm, m- 34 mm, sz - 32,5. Mivel mindhárom személy időrendi szempontból pontosan keltezhető (1071-1078), megalkották azt a vélekedést, természetesen, mint megingathatatlan igazságot, (428) hogy az ún. alsó vagy görög korona csakis az 1070-es években készülhetett s csakis Bizáncban. E tekintetben 1979-ig nem lehet kivételt említeni. Ekkortól, elsősorban Pap Gábor kezdeményezésére, megindult egy új szemléletű kutatás, amely húsz év alatt tudott csak átütő eredményt elkönyvelni, mégpedig azáltal, hogy ma már a hivatalos kutatás is kénytelen elismerni, „eredetileg nem Mihály császár képe volt a foglalatban,” „Dukász Mihály képe bizonyíthatóan utólagosan került a koronára, mert a foglalat kicsi számára. Eredetileg tehát más kép volt a helyén.” (429) Ez a megállapítás rendkívül jelentős, hiszen a megfogalmazója, Tóth Endre még 1996 tavaszán a régi nótát fújta. (430)

A korona-kutatás egyik legnagyobb rejtélye, hogy mikor és miért került rá a magyar királyi koronára ennek a teljesen jelentéktelen bizánci uralkodónak (akit Lovag Zsuzsa „a földi halandók legnagyobbikának” nevezett 1979-ben!) a képe, akit a népe és kortársai csak „parapinakész”-nak (azaz egy tányérral kevesebbnek) neveztek, mivel a gabonaárak megemelése miatt, egy tányérnyi gabona egy aranygarasba került s a nép szinte éhezett (431) A birodalom mind politikai, mind katonai vonatkozásban romokban hevert! VII. Dukász Mihály „legnagyobb tette” volt, hogy befejezte a birodalom felbomlását és utat nyitott a szeldzsuk törökök előretörésének. Ugyanakkor kortársa volt VII. Gergely pápa, aki viszont jeleskedett a koronaküldésekben. 1076-ban Zvonimir, 1078-ban Bogiszláv Mihály kapott pápai koronát.

A lemez görög feliratában az a különös, hogy mind a Mihály szó, mind a Dukasz szó rövidítéssel szerepel, holott a khakuli (korábban gelatii) triptichon lemezén mind a Mihael, mind a feleség: Mária neve teljesen ki van írva. Moravcsik Gyula szerint sokat mondó, hogy a lemezen a betűk piros színűek, ez azonban nem áll, hiszen számos császárbrázolásnál kék színnel találkozunk, például a Konsztantinosz Monomachosz-koronán is, ahol viszont az apostolok neve piros színű! Az is figyelemre érdemes, hogy a görög szövegben, amely ortographiailag téves, (432) baszileusz szerepel és nem autokrator: X Mi/chael/ en XO /Chrisztosz/ pisztosz baszileu/s/ romaio/n/ o duk/ász/ - Mihály a rómaiak Krisztusban hívő császára, a Dukász. Noha a hivatalos koronakutatás mérvadó képviselői szerint „csakis VII. Mihályról lehet szó”, (433) ez korántsem lezárt kérdés. Amint a felerősítés dolga sem. 1996 végéig az alábbi nézet volt az uralkodó: „Mihály császár zománcklemeze kicsivel nagyobb (?), mint a foglalat és nem olyan módon rögzítették, mint a Pantokrátor-lemezt, hanem a foglalat keretét kihajtogatták, és annak élére illesztették rá a zománcképet, majd szögekkel rögzítették. Mivel a császár lemeze sem nagyobb mérete, sem a hátlapjára forrasztott keret miatt nem illeszthető bele a foglalatba, aligha készült ehhez a tárgyhoz (?). Magyarázatul

különféle téves (!) elképzelések születtek, amelyek végkövetkeztetése az volt, hogy az eredeti (Szűz Máriát ábrázoló) lemezt kicserélték Nem lehet indokot találni a magyarországi cserére, mert az értelmetlen és szükségtelen volt.” (434) 1988-ban Bradák Károly alapos vizsgálat alá vette az ún. Dukász-lemezt, (435) s megállapította, hogy ennek a lemeznek nincsen foglalata, mivel a lemez nagyobb annál 8 ill. 3 mm-rel! Minden más zománc-lemeznek van foglalata. A Dukász-lemez szegeccsel van felerősítve, ám a dicsfénynél van két -a lemezzel egyidős! - felperemezett lyuk, amely mögött a Jakab és Tamás-lemezeken szegeccselésre sohasem használt furat látható! A körbefutó gyöngysort itt ez a lemez eltakarja, a felirat két betűjét részben megrongálta a két szegecslyuk. Mindezt természetesen 1983 után az ötvösök is megállapították, ám az ő véleményük szerint a felső két lyukkal valóságosan is felerősítették a lemezt s csak később, a korona megroggyanása után fúrták a jelenlegi szegeccselés lyukait. Vagyis: a Dukász-lemez akkor került rá a magyar koronára, amikor már az abroncs és a keresztpántok együtt voltak. Az ún. Dukász-lemeztől jobbra, az abroncsra még egy görög császár-kép látható, ennek mérete 33,5-34 x 34,5 mm, tehát egy kicsit nagyobb a többi lemeznél (34 x 32,5-33 mm). Felirata ugyancsak rövidítéses:

Kon/sztantinosz/ baszileusz Romaiono a porphyrogennétos. Konstantin a rómaiak császára, a bíbor/palotá/ban született. Ki ő? Korábban láttuk, a régiek elsősorban Nagy Konstantin császárra gondoltak, újabban VII. Mihály fiára vagy öccsére tippelnek, mivel a rövidítés Konstantinosznak és Konsztanciosznak is olvasható.

Természetesen abból indulnak ki, hogy az abroncs-koronát a bizánci császár adta I. Géza magyar királynak. Ámde: először is egyetlen forrásból sem tudunk arról, hogy a bizánci császár a magyar királynak valaha is koronát küldött volna! Ellenkezőleg! Számos forrásunk szól arról, hogy például 1038 és 1077 között is volt koronánk, hiszen azzal koronázzák meg a magyar királyokat: Pétert, Abát, Andrást, Salamont, Bélát. 1060-ban még külön kiemeli a Képes Krónika, hogy in civitatem Albam, ibique regali dyademate feliciter est coronatus. Béla koronázásáról Mügelin Henrik is beszámolt (lies sich kronen). (436) Ugyanakkor rendkívül fontos és vitathatatlan érv, hogy -a vitatott Szent István emlékpénzen kívül! Salamon és Géza után, Szent Lászlónak a pénzein, boltozott (fedeles), drágakövekkel gazdagon díszített koronája (Caput Corona tribus unionibus distincta ornatum) van. (437) Másodjára: semmi, de semmi sem bizonyítja, hogy a 34 x 32,5 mm-es, tehát a többi lemezzel pontosan megegyező (!) méretű Geobitz-lemez I. Géza magyar királyt ábrázolná!

399. Ferenci Csaba és Társai id. mű (1987) 128 skk.

400. Fillértár 1834. április 26, 66. o.

401. Ipolyi Arnold id. mű (1886) 155.

402. Fejér György, Codex Diplomaticus IX I7. Budae 1842. 646. A magyar márka súlya: 233, 35 gr, a bécsi márkáé: 245, 53 gr.
403. Csomor Lajos-Lantos Béla-Ludvig Rezső-Poór Magdolna id. mű (1985) 95-97. - Csomor Lajos id. mű (1986) 30-37.
404. Deér József id. mű (1966) 64-65.
405. Kovács Éva id. mű (1986) 29.
406. Lovag Zsuzsa id. mű (1986) 37 skk. -Marosi Ernő, A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban. Megjegyzések a művészettörténet-tudomány jelenlegi helyzetéhez és megbecsüléséhez. Művészettörténeti Hitesítő 35 (1986) 51.
407. Péri József, Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról I. Magyar Iparművészet I (1994) 2-6.
408. Lord Twining, Flistory of Crown Jewels of Europe. London 1960. - uő European Regaliu. London 1967. - Prince Michael of Greece, Crown Jewels of Europe, New York 1983.
409. Váralljai Csocsán Jenő, A Szent Korona eredete. c. tanulmányát kéziratban használhattam, mivel 1994-ben a Sacra Corona Hungariae kötetben szerettem volna megjelentetni, ám Pap Gábor lektori jelentése miatt erre nem került sor. Mint a kötet szerkesztője, rossz döntést hoztam, mert a tanulmány, noha eredményeivel magam sem értek egyet. igen értékes anyagot tartalmaz. A felhasznált adatokért ezúton is hálás köszönetet mondok.
410. Papp László, Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról II. Magyar Iparművészet I (1994) 9.
411. Révay Péter megjegyzése alapján gondolják ezt. Vö. Péri József; Időközi beszámoló a korona ötvös vizsgálatáról. Zománc 1989/1990, 7.
412. Koch Sándor, Die Edelsteine der ungarischen Krone. In: Insignia Regni Hungariae I. Szerkesztette: Lovag Zsuzsa. Budapest, 1983, 145.
413. Kádár Zoltán, Über die Symbolik der Edelsteine der ungarische Krone. In: Insignia Regni Hungariae I. Budapest, 1983. 147-152.
414. Bárányné Oberschall Magda id. mű (1937) 34.. 82.-uő (1974) 41 skk.

415. Moravcsik Gyula id, mű (1938) 457. - viö. Kovács József, A Magyar Szent Korona. Ikonológiai megjegyzések. Életünk 21 (1984) 893.
416. Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest. MNM. 1996, 11.
417. Hansmartin Decker-Hauff-Percy Ernst Schramm, Die „Reichskrone“ angefertigt für Kaiser Otto I. In: Herrschattszeichen und Staatssymbolik. II. Ed P.E. Schramm. Stuttgart, 1955. 568-569.
418. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc 1997. - Robert Göbl, Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien. I-IV Wiesbaden 1967.
419. Heinz Biehn, Die Krone Europas und ihre Schicksal. Wiesbaden 1957, 80 skk.
420. Ezt képviseli Csomor Lajos is. Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, Regia Rex. 1996, 41.53., ám-különös módon, aranyműves létre-erre a döntő körülményre itt egyetlen szóval sem utal. Korábbi munkájában azonban tárgyalja ezt a kérdést: Csomor Lajos id. mű (1986) 39-43. - Csomor Lajos- Lantos Béla-Ludvig Rezső- Poór Magdolna, Egy vizsgálat eredményei a Koronán. Művészet 25 (1984) 30-31. - uők Fizikai Szemle 34 (1984) 37.
421. Pierre Choque, dit Bretagne, Discours des cérémonies du mariage d' Anne de Foix, de la maison de France, avec Ladislas VI, Roi de Bohême, de Pologne et de Hongrie. Paris, 1961, 430-432. (V. Csocsán Jenő nyomán idéztem.)
422. Louis Bréhier, Bizánc tündöklése és hanyatlása. Varia Byzantina- Bizánc világa. Sorozatszerkesztő és fordító: Baán István. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány. 1997. I. 197.. II. 285-297. - Peter Wirth, Grundzüge der byzantinischen Geschichte. WBG Darmstadt, 1997, 108-110.
423. Pierre Pierrard. A katolikus egyház története. Fordította: Hámori Győző Novi Sad (Újvidék), 1978, 73.
423. Fehér Géza id. mű (1927) 11-12. Ajtony egykori rangját és szerepét a hivatalos kutatás is kezdi a helyére tenni s elismerik, hogy nem volt ő fejedelem, csak egy királyi ispán, aki megtagadta ez engedelmességet. Vö. Engel Pál. A keresztény királyság megalapítása. Vigília 64 (1999) 843.
424. Czebe Gyula, A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Budapest, MTA 1916.

426. Szentfirmai Sándor - Ma. Anzbach, Der Einfluss des byzantinischen Kirchenrechts auf die Gesetzgebung Ungarns im XI-XII. Jahrhundert. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 10 (1963) 73-83.

427. Timkó Imre, Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, Szent István Társulat. 1971, 54. - vö. Toldy István, A jezsuiták Magyarországon és egyebütt. Budapest, Atheneum. 1873, 52-55., 352., 368.

428. Elkeserítő, hogy a fiatal Szabó Péter 1999. őszén szóról-szóra követi a régi közhelyeket és még csak említést sem tesz az új eredményekről, holott könyve elsősorban a fiatalok számára íródott. Szabó Péter, A magyar állam születése. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999, 14 skk.

429. Tóth Endre-Szelényi Károly, A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, MNM. 1996, 19.-Tóth Endre, A Szent Korona. Rubicon 9 (1998) 9-10. szám, 6.

430. Tóth Endre, A magyar koronázási jelvények. Budapest, MNM. 1996.

431. Louis Bréhier id. mű II. 293. - Moravcsik Gyula id. mű (1938) 435. oldalon megemlíti ugyan a csúfnevet, de sem le nem fordította, sem nem értelmezte!

432. Henszlmann Imre id. mű (1870) 330.

433. Kovács Éva-Lovag Zsuzsa id. mű (1980) 18.

434. Tóth Endre id. mű (1996) 13-14.

435. Bradák Károly, A magyar korona hátsó ormának problematikája. Zománc 1987/88, 4-28. - uő The problem of the rear pinnacle of the Hungarian Crown. In: Sacra Corona Hungariae. Ed. K. Bakay. Kőszeg, 1994, 83-121.

436. Mügelin Henrik, A hunok krónikája. XXXI. fejezet - SRH II. 172.

437. Kovács László id. mű (1997) 7-9. tábla. Sajnálatos, hogy a szerző a koronával nem foglalkozik! (142-544.)

A Geobitz-lemezen kék színben a következő felirat olvasható: Geobitz DC (dsz) pisztosz kralész Turkiasz. (438) Moravcsik Gyula a dsz-t, amelyet régen egyértelműen deszpotész-nek (úr) olvastak, (439) elutasította és ehelyett a Geobitzász olvasatot vezette be. (240) Ez, eltekintve a despota (- úr!) szó (441) azon jelentésétől, hogy ez a cím közvetlenül a császár után következő királyi méltóságot jelentette, (442) igen súlyos következményekkel járt, hiszen így „megsemmisült” az a fontos történeti érv, hogy ti. kit neveztek a magyar

történelemben magnus (senior) dominus-nak, nagyúrnak? Szent István király atyját, Géza nagyfejdelmet, aki, mint korábban tárgyaltuk, valóságos király volt. Ám bár maga a magnus és a supemus dux is úr-at jelenlett (443), s tudjuk, hogy I. Géza király másik neve Magnus volt, amely érméin is megjelent. (444) (Amennyiben valóban I. Géza képe volna a koronán, elvárható lenne, hogy ne Geobitz néven, hanem Magnusként szerepeljen- hiszen ez volt a keresztneve. Általános elnevezés volt ez a középkorban, a Martyrologium Romanum-ban nyolc Magnust sorolnak fel.) A szöveg tehát magyarul így hangzik: Gyevücsa nagyúr, Turkia hívő királya. Magyarországot Turkiának a bizánci források, Kedrénosz visszautaló részleteitől eltekintve, a X. század után elvéve nevezték, elsősorban egyházi vonatkozásoknál, például János, Turkia érseke (1028), Antal, Turkia püspöke egy 1010 körüli ólompecséten. (445) Vagyis: a korona Geobitz-lemeze csakis Géza nagyfejdelmet ábrázolhatja (972-997). Erre vonatkozóan nagyjelentőségű Károly Róbert király 1315. augusztus 1-én Lippán kelt levele, amelyet Tamás esztergomi érseknek írt: Quia Corona Geizae Regis Stephani progenitoris nostri, qua de more gentis Hungaricae Reges Hungariae solent coronari, per infideles - rapta detinebatur: nova corona - extitimus coronati, (446) azaz: Mivel István király atyjának, Gézának a koronáját, amellyel Magyarország magyar királyait nemzeti szokás szerint koronázni szokták, hűtlenek zsákmányként /illetéktelenül/ elragadták, új koronával koronázta meg (Tamás érsek Károly királyt).

Ebből következően helyénvalónak látszik, ha a Konstantin-Lemez alakjában VII. Konstantinosz császárt látjuk, aki 913 és 959 között uralkodott s gyermekként került a trónra. Ezek a fiatalkori vonások jól felismerhetők a képen.

Gyevücsa-Géza portréja feltűnően egyéni, egyben keleti típusú érett férfi keményvonású ábrázata, hosszan lecsüngő bajusszal, párthus-típusú kétágú nagy szakállal. Nem bizánci ruhában van, hiszen a nyakkivágás jól látszik. Jobbjában kormánypálca, bal kezével kétélű kardját tartja. (Lásd a kötet külső borítóját.)

Maga a Geobitz név különös, hiszen ez a név-forma, más, későbbi görög szövegben nem fordul elő (Jatza szerepel általában, bár Géza neve a következő alakokban szerepel a forrásokban: Geusa, Geuse, Geuva, Gieuso, Deuca, Deucha, Deuvix, Goutso, Goutsco, Ioitsco, Gouz, loias, Jesse, Giezo, Gyesse, Giecha, Yecha, Jonatsa, Jeovics, Geitzász (447), talán még nem kizáró ok. Hasonlóan a králész és a Turkia szavakhoz, amelyek még elfogadhatók a X. században (részben a XI. században is), ám a XII. századtól nem fordulnak elő, hiszen ekkortól már a görög szövegekben is a rex - király kifejezés található, Magyarország neve pedig Hungária, Pannónia vagy Hunnia. Az abronconson elől a Pantokrator képe látható, amint a Mindenható Krisztus uralkodik a mennyei trónusán ülve. Jobb kezét különös ujjtartással áldásra emeli, baljában könyv van. A trónus mellett az élet fája, (448) a Mindenhatótól jobbra Mihály arkangyal, balra Gábor arkangyal. (449) Gábor arkangyal Isten főangyala, aki megjelent Szűz Máriának is az angyali

üdvözlettel (Lukács ev. 119.) s ő az, aki a lengyel krónika szerint (450) megjelent a pápának is: pape per visum angelus Christi nuncius astitit. Mihály főangyal viszont az ördöggel harcolt s nyilván ezért lett a magyar seregek segítője is. (451) A főangyalok után következik két katonaszent: Szent György és Szent Döme (Demeter). Mindkettőnek jeles kultusza volt Magyarországon, amint a két orvos szentnek, Kozmának és Damjának is.” Ezek az alakok, szemállításukat tekintve, a mindenható Krisztus felé néznek.

A hátsó, ún. világi uralkodók képsorába Szűz Mária (Boldogasszony) sehogyan sem illeszkedik. Hiába igyekeznek ezt valószínűsíteni a korona-kutatók egyes csoportjai. Valójában ezt a feltevést Révay Péter megjegyzésén kívül az égvilágon semmi sem igazolja vagy indokolja! Révay Péter hibázott a Pantokrátor jellemzésénél, nem említi meg az arkangyalokat, a láncos csüngők köveit fehérnek mondja, tehát: meglehetősen megbízhatatlan leírást hagyott ránk!

Mit is keresett volna Szűz Mária Konstantin császár és Gyevücsa között? Itt csakis egy világi alak lehetett eredetileg. Mégpedig egy magyar szent uralkodó és nagyon tisztelt jeles személyiség, akitől a későbbi magyar fejedelmek és királyok származtatták magukat.

A magyar Szent Korona készítési ideje és helye már most jelezhető: a X. századi magyar királyság udvari ötvösműhelye, ahol minden bizonnyal - különböző országokból származó ötvösmesterek dolgoztak, mintakönyvek alapján! Ezért fontos a Gizella-kereszt elemzése, mert biztosan és bizonyíthatóan 1006/8/-ban készült István király udvarában, (453) sőt rajta láthatjuk Gizella királynét és az édesanyja alakját is. A kereszt 403 mm hosszú és 32 mm széles, a fa keresztet arany lemezzel borították be. Az aranylemez azonban másodlagos felhasználású. (454) Előlapján a Megváltó öntött alakját láthatjuk, a feszület mellett a két félig térdeplő helyzetben ábrázolt királyné. A hátlapon Krisztus és a négy evangélista bekarcolt alakja. A kereszt szélén arany gyöngysor, ezen belül igazgyöngyökkel keretezett rombusz- és háromszög alakú rekesz-zománcos táblácskák, smaragd, zafír és rubin drágakövek, ugyanolyan befoglalással, mint a koronán. Ugyanakkor a kereszten hat, bekarcolt latin nyelvű felirat is olvasható; (445) mégpedig eléggé jó latinsággal fogalmazva, tehát a magyar király udvarában már 1000 körül kiváló és tudós mesterek dolgoztak. Gerevich Tibor 1938-ban elutasította, hogy ez a kereszt nem magyar munka. A Lothar-kereszt, a német császári ún. birodalmi kereszt ugyanis egészen más karakterű ötvösmű! Magyar ötvösök emlegetésével egyébként gyakran találkozunk az oklevelekben, például az 1075. évi garamszentbenedeki oklevélben egy Nesku (Nyeskü) nevű ötvöst adományoznak a bencés apátságnak, De biztosan magyar munka Szent László király feleségének, Adelhaidnak az ereklyetartó keresztje is, amely a XI. század végén készült, amely 1807-ben a Klagenfurt melletti Sankt Paul in Lavanttal bencés kolostorba került. Ez a kereszt más alakú, mert a végei négyzetesen kiszélesednek, de a díszítése ugyanolyan

filigrán-technikás, mint a Gizella-keresztnél láttuk és ezen is drágakövek vannak (illetve voltak). A kereszt közepén, hegyikristály alatt Krisztus keresztfájának egy darabkája foglal helyet. Mielőtt a Dukász-lemez helyén egykor volt zománc-lemez képét nevesítenénk, vizsgáljuk meg a pántkorona lemezeit és jellegzetességeit.

A pántkoronán nyolc apostol képe látható, egész s alig sérült, illetve erősen sérült állapotban: Péter, Pál, János, Jakab, András, Fülöp, Tamás és Bertalan. A lemezek méretei: m- 47 mm, sz - 29-31 mm. Valamennyi lemez íves. Miért csak nyolc? Korábban az volt a magyarázat, hogy négyet levágtak róla. Az ötvösök alapos vizsgálata azonban bebizonyította, hogy a korona keresztpántjáról apostolképeket nem vágtak le, tehát eredetileg is csak nyolc apostol képe volt rajta! 1984-ben Kovács József ikonológiai magyarázatot adott erre a kérdésre is, (456) valamint a kétnyelvűségre, a két Krisztus-képre és a kereszt ferdeségére is. Az apostolok névsorát régóta összekapcsolják az Apostoli Hitvallással, magyarul a Hiszekeggyel.

Péter és Pál -Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, Mennynek és Földnek teremtőjében,

András - És a Jézus Krisztusban, az ő egy Fiában, a mi Urunkban,

Id. Jakab -aki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától,

János - kízzaték Pontius Pilatus alatt, megfeszítették, meghalt és eltemették,

Fülöp - szállt alá poklokra, harmadnapon halottaiból feltámadott,

Bertalan -fölmert a Mennyekbe s ül a Mindenható Atyaistennek jobbjá felől,

Tamás - onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.

Máté, ifj. Jakab, Simon, Tádé és Mátyás apostol a Szentlélek rész megtestesítője (Hiszek Szentlélekben), míg Péter és Pál az Atyáé, a többiek pedig a Fiúé. A koronánk tehát csak az Atyát és a Fiút kívánták megjeleníteni, a Szentlelket nem.

Az Atyaistenhez közelebb találjuk Pétert, Pált, Jakabot és Jánost (belső kör), távolabb Andrást, Bertalant, Fülöpöt és Tamást (külső kör). Tehát Péter apostol az Úr jobbján, Pál a baloldalán látható a koronán, azaz éppen fordítva, mint az előírás s amint a pápai bullákon is szerepel. Ezért (is) vélik úgy, hogy valamikor a korona apostolképeit leszedték és más sorrendben rakták vissza. De nemcsak ezért, hanem azért is, mert a Bertalan-lemez igen erősen eltér a többitől. Egyrészt azáltal, hogy más a felirata (ARTHOLO, scs nélkül! (457), másrészt azáltal, hogy a lemez rendkívül csonka s ezt valamiképpen el kellett takarni (458) Ha Pált tesszük jobbra, akkor a hátsó oromzat felé János és Bertalan kerül, ha a mai állapotot tekintjük

eredetinek, akkor a hátsó oromzat felé Jakab és Tamás apostol tekint. Amikor a Dukász- lemezt felrakták, minden bizonnyal a Bertalan-lemez volt hátul s a zománc átfúrásakor roncsolódhatott annyira, amint most látható. (459) Az ószövetségi Habakuk próféta szerint az Isten Támán, azaz dél felől közeledik, (460) tehát e szerint a korona Pantokrátora a déli irányt jelentené. A Nap kelte irányát így most Fülöp képviseli, míg a keleti térítő apostol, a „szkíta” András van nyugaton. Elfordítás esetén e két hely megcserélődik. Van azonban olyan szabály is, hogy Krisztus mindig keletről néz nyugat felé, s ha ezt vesszük figyelembe, akkor a Pantokrátor képezi nyugatot és Tamás apostol a keletet. Ez esetben a világiak csoportja is a helyén van, természetesen nem Szűz Mária képét képzelve a Dukász-lemez helyére. (461) Nagyon nehéz ugyanis elfogadható magyarázatot találni arra, hogy egy Szent István király által feltetett Szűz Mária lemezt, az utódok bármelyike le merte volna vetetni, akkor, amikor teljesen közismert volt -s nemcsak a királyi udvar írástudói között! - hogy István király koronáját és országát felajánlotta a Boldogasszonynak, Szűz Máriának. (462) Ennek a ténynek a közismertségét bizonyítja, hogy III. Béla király az esztergomi Porta speciosa timpanonján márvány és fehér mészkőből készített berakással ezt a jelenetet örököttette meg s ez a mű 1190 táján már készen volt. (463) A kaput, az átépítéskor, a Szent Adalbert székesegyházzal együtt elpusztították, ám a XVIII. században lefestették az ábrázolást. A Szent István által felajánlott Szent Koronát egy angyal viszi fel a Nagyboldogasszonynak, aki a timpanon csúcsában ül, ölében a kis Jézus. Balján István király, akinek a mondatszalogján ez állt: *Suscipe virgo pia mea regna regenda Maria, azaz: Kegyes Szűz Mária, fogadd oltalmadba országomat és uralkodj rajta.* (464) Szűz Mária térdén fekvő felirat szövege a következő: *-Elfogadom tiéidnek gondozását s a szent dolgok jogait elvállalja Adalbert, amint kéred.*” (465) A Szent Korona joghatósága is általánosan ismert volt a korai időben is, amit igazol III. Ince pápa 1204. évi levele: *terram Serviae (Szerbia) tuae coronae subjectam.* (466) Ugyanakkor nagyon figyelemre méltó a kapuzat felső ívén elhelyezett nagybetűs felirat: *Mentem sanctam spontaneam honorem Deo et Patria liberacionem, azaz: Szent és szabad akarató elmét, tiszteletet Istennek és szabadságot a hazának!*

438. Beliczay Jónás, Századok 21 (1887) 556. oldalon, Ipolyi 1886-os művének ismertetésekor felemlíti, hogy a Geobitz-lemezen a görög théta jelentése szent. Csakhogy ezen a lemezen théta nincs, ellenben van az abroncs szentképein. Berenik Anna id. mű (1999) 58: olvasata szerint a szöveg így hangoznék: „/G/Leó a bizánci, szövetsége a királyi törököknek.” Ez az olvasat, számomra, egészen megalapozatlannak tűnik. E kérdésben helyes következtetésre jutott Pósfay Pongrácz, Adalékok a Szent Korona történetéhez. Cordoba, 1986, 97-98.

439. Henszlmann Imre, Pécsnek középkori régiségei. II. A pécsi székesegyháznak domborművei. Pest, Atheneum. 1870, 330-331: Geobitz a hú despota, török király.

- Darkó lenő, A Dukász Mihály-féle korona célja es jelentősége. Archívum Philologicum 60 (1936) I 14-I 16.

440. Moravcsik Gyula id. mű (1938) 442-448. - vö. Fiók Károly, Géza fejedelem neve és az Árpádcsalád névlajstroma Konstantinos Porphyrogenétosnál. Századok 41 (1907) 585-617.

441 Kristó Gyula, A XI. század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 43.: zsarnoknak értelmezi.

442. Henszlmann Imre, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest, Heckenast Gusztáv. 1864, 216-222. A deszpota hatalmi jelvényére nézve lásd: Vajay Szabolcs, Der Kamelaukion-Charakter der heiligen Krone Ungarns. Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In: Insignia Regni Hungariae 1. Budapest 1983, 47.

443. Kiss István, Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62 (1928) 747

444. Luczenbacher János, Magyar pénztudományi ritkaság. Tudománytár 22

(IR39) VII. 48-55. Kovács László, A kora-Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence 1. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000-1141) érméiről. Vana Archaeologica Hungarica VII. Szerkesztő: Bálint Csanád. Budapest MTA Régészeti Intézet. 1997, 224-226.

445. N. Oikonomides, Á propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XI siècle: le métropolitane de Turquie- Revue des Études Sud-Est Européennes 20 (1971) 527-533.

446. Szombathy János id. mű (1821) 14. Anjou-kori oklevéltár IV. 1315-1317. Szerkesztette: Kristó Gyula. Budapest-Szeged. 1996, 56.-on Szent István király koronájáról beszélnek, holott a Geizae-t igen nehéz összetéveszteni a Sancti-val! A progenitor - atya szóról nem is beszélve. Vö. Fejér György, Codex Diplomaticus VIII/2. 64.

447. Nagy Géza, Az Árpád-ház. Turul 10 (1891) 42-45. - 11 (1892) 140. - Karácsonyi János, Még egyszer a Geythsa név kiejtése. Turul 12 (1892) 20-23. - Czegléd Károly, Géza nevünk eredete. Magyar Nyelv 52 (1956) 325-333. - vö. Vajay Szabolcs, Großfürst Geysa von Ungarn. Familie und Verwandtschaft. Südost- Forschungen 21 (1962) 45-101.

448. Újszövetségi Szentírás. Görög eredetiből fordította és magyarázta P. Békés Gellért és P. Dallas Patrik. Hatodik kiadás. Róma, 1971, 618-619.: Jelenések Könyve 22.1-2,: az élő vizek folyója az Isten és a Bárány trónjából fakadt a folyó két partján az élet fái álltak.

449. Érdemes megemlíteni, hogy a nagytekintélyű Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 237. oldalán megdöbbentő figyelmetlenséggel azt írta: Mihály és Ráfáel főangyal látható a koronán. Ezt az „adatot” Pauler Gyulától vette át, mindenfajta ellenőrzés nélkül. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 1. Budapest, MTA. 1893, 172. A négy főangyal a következő: Gábriel, Mihály, Ráfáel és Uriel. Vö. Zajti Ferenc, Zsidó volt-e Krisztus? A semitizmus és a skythizmus nagy harca. /Reprint/ Budapest, Gede testvérek. 1999, 268.

450. SRH II. Budapest, 1938, 308.

451. Thuróczy János, A magyarok krónikája. Bibliotheca Historica. Szerkesztette: Katona Tamás. Fordította: Horváth János. Budapest, 1978, 355: Zsigmond korában az egyik ütközetben a magyarkatonák ezt a jelszót kiáltották: Isten, Szent Mihály!

452. Vida Mária, Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11-114.század) Századok 115 (1981) 340-367.

453 Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei 1. Budapest, M. kir. Egy. Nyomda. 1938, 238:., a királyi udvar szolgálatában álló ötvös készítette „Legújabb feldolgozása: Trogmayer Ottó, Crux aurea reginae Gisela. (Talányok és bizonyosságok). Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 5 (1999) 431-452.

454. Csomor Lajos id. mű (1996) 67-68.

455. Ecce satus vite, p/er/ qua/m/ mors mortua morte (Íme az élet üdve, amely által a halál halállal halt) - Unde suae matrisque animae poscendo salute/m/ (ahonnan saját és atyja lelki üdvét kérve) - Hanc regina cruce/m/ fabricari Gisila iussit (e. keresztet Gizella királyné készítette) Quamsiquis demit hinc damnetur morte p/er/enni (amelyet, ha valaki innen elvesz, bűnhődjék örök halállal). -A hátlaapon: Hanc crucem Gisilia devota regina ad tumulum sue matris Gisile donare curavit (E keresztet Gizella ájtatos királyné, édesanyja Gizella sírjára ajándékozta) /Cruc/em Domini Xpt sub honore sacratam angelici cives quam Xpt co/luut/ glorificant stipant venerantur adorant (Krisztus tiszteletével megszentelt kereszt, amelyet az angyalok dicsőítenek, követnek, tisztelnek és imádnak). Lásd: Czobor Béla, Egyházi szerelvények Szent István korában. In: Szent István király emlékezete.

Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Atheneum. 1901. 154-156. -Gerevich Tibor id. mű (1938) 238 és CCLIII. tábla. -Trogmayer Ottó id. mű (1999) 433-435.

456. Kovács József, A Magyar Szent Korona. Ikonológiai megjegyzések. Életünk 21 (1984] 885-904.

457. Ipolyi és Moravcsik ezt nem vette észre!

458. Ezt a képcserét ma már a „mérvadó kutatók” is elismerik: Tóth Endre id. mű (1996) 16.

459. Csomor Lajos id. mű (1986) 72-73.

460. Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat. 1976, 1069. Ugyanakkor Mani tanaiban a Dél a Sötétség, a gonosz Sátán birodalma. Vö. History of civilisations of Central Asia. 111. The crossroads of civilisations A. D. 250 to 750. Editor B. A. Litvinsky. Paris, Unesco. 1998, 423.: In the south it borders on the kingdom of the Prince of Darkness.

461. Csomor Lajos id. mű (1986) 89-90.-uő (1996) 40., 159-163., 293-310.

462. Bakay Kornél, Szent István király. Torán Új folyam I (1998) 4. szám, 3. - vá. Csordás Eörs, Boldogasszony Anyánk, régi nagy patrónánk. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok. I. Budapest, 1989, 209-219.

463. Marosi Ernő, Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). Acta Archaeologica ASH 17 (1971) 172-173.

464. Bogyay Tamás, l' iconographie de la porta speciosa d' Esztergom et sus sources d'inspiration. Revue des Études Byzantines 8 (1950) 88-89.

465. Gerevich Tibor id. mű (1938) 55.

466. Fejér György, Codex Diplomaticus II. Budae, 1829, 437.

A korona keresztpántján látható belső körös négy apostol mindegyike (az Újszövetségben) hivatkozik az élet, a dicsőség koronájára, (467) tehát koronajelképeknek is felfoghatjuk őket. Valamennyi apostol-lemez eltér az abroncs lemezeitől abban, hogy a háttér is zománcozott és latin nyelvű feliratok vannak rajtuk, mégpedig olyan betűtípusokkal, amelyek némelyike biztosan nem volt használatos a XI. század első felénél később. (468) Az ilyen típusú rekesz-zománcok nem jellemzőek a X. század utáni időkre sem Nyugat-Európában, sem Bizáncban. Ugyanakkor feltűnő még, hogy az alsó abroncs félalakjaival szemben az apostolok egész alakosak, bár aránytalanul kicsik és tömzsik. Az apostolokat

nem a szokásos attribútumokkal ábrázolták, Pétert kivéve, akinél kulcs van. Így Pál képén nincs kard, (jobb kezében lilomos kormánypálcát tart), Andrásén ferde kereszt, Jakabén kagylós bot, Tamásén lándzsa, Jánosén kehely. (469) Van azonban még egy nagyon különös jellemzőjük is az apostol-figuráknak s ezt már 1897-ben észrevette Hampel József, (470) illetve 1904-ben Karácsonyi János, (471) hogy minden apostol erősen bandzsa! (472) Sajátságos, hogy az újabb kutatók közül csak Deér József figyelt fel erre, (473) az orvoscsoporton kívül. (474) Az apostolok tehát bandzsák, azaz mindkét szemgolyójuk közvetlenül az orrtónél van. Ez az ún. konvergáló szemállás, amelyet „meditáló szemállásnak” is neveznek. Enyhén kancsal az Atyaisten is, erősebben az apostolok. Valamennyit, tehát az abroncs görög feliratos alakjait is! -tágult pupillákkal ábrázolták. Mivel sem a bizánci, sem a nyugati, sem az angolszász miniatűrökön, képeken, sem pedig a magyar Árpád-kori ábrázolásokon (pecsétek, szobrok, falképek, reliefek, érmek) a bandzsa szemállás nem jellemző a X. század után, (475) kijelenthetjük, hogy a magyar Szent Korona apostol-lemezei sem készülhettek István király koronázása utáni időben! Ezt vallotta egyébként Pulszky Ferenc már 1880-ban, (476) majd 1929-ben

Otto von Falke is. De magán a koronázási paláston sem figyelhettünk meg egyetlen egy ilyen szem- állású figurát sem. Megfigyelhettünk azonban ilyen szemállásokat a nagyszentmiklósi kincs edényein (3. és 4. számú korsó).

Mit akarhattak kifejezni a bandzsa (kancsal) szemállással? Talán azt, hogy ezek a szentek nem a földi világból valók, tehát nem néznek senkire sem. Hasonlóképpen a „semmibe” néznek a bizánci arcok. Az apostolok némelyike mellett madarak, illetve négy lábú állatok (sas-turul?-oroszlán) vannak.

Az apostolokkal díszített keresztpántok találkozásánál, a boltozat tetején a 72 x 72 mm-es lemezen található az 50 x 50 mm-es Atyaisten-kép, a Nappal és a Holddal. Ez a lemez nincs „barbár módon” átfúrva, hanem gondosan felperemezett lyukkal látták el a kereszt számára. A keresztpántok eredeti rögzítése és forrasztása sértetlen, tehát ott nem bontották meg a koronát. Ezért csak képcsereét, illetve elforgatást lehet feltételezni. Nagyon fontos tény, hogy az európai koronák között csak három olyat ismerünk, amelyeken apostolok képei voltak láthatók: VII. Konstantinosz gyermekkori koronája, amelyen Pál, András, Bertalan, János, valamint Márk és Lukács evangélista látható, a X. század elejéről, II. Henrik (1002-1024) koronája, amelynek lemezeit később egy könyvfedélre helyezték rá (müncheni Pericopa), ám megmaradt a felirat: Ornat perfectam rex Heinrih stemmata sectam, tehát eredetileg sztemma, azaz bizánci korona volt. A harmadik az ún. Agilulf korona, ugyancsak felirattal. Ez utóbbi azonban a XIX. században megsemmisült. Mindegyik a XI. század előtt készült korona volt (477) Már nincsenek apostol-képek a X. század végén készített német császári koronán sem, noha a 12 drágakövet a 12 apostol jelképének szokták tartani. A magyar korona keresztpántján 64 ékkő és 72 igazgyöngy található s ez utóbbi Krisztus

tanítványainak a száma. Feltűnő, hogy az igazgyöngyök átfúrtak. Miért? Nem lett volna a kincstárban ép igazgyöngy? Mivel általában a lyukak felül vannak, tehát nincsenek elrejtve, leginkább igazat adhatunk Kovács Évának, aki szerint ezekbe a lyukakba virágokat tűztek a koronázási szertartás idején.

De miért kerültek az uralkodói koronákra világi személyek képei is? A magyar korona esetében Konstantinosz bizánci császár, Geobitz magyar király és még valaki, aki az uralkodó Krisztussal csaknem egyenrangú helyre került a korona hátsó oldalán? Nyilván azért, mert egyrészt a készíttető (Géza-Gyevücsa) meg akarta örökíttetni saját magát, mint például Bölcs VI. Leó császár a fiának készíttetett 13 cm átmérőjű gyermekkorona esetében. Másrészt azért, mert a bizánci császárok magukat az apostolokkal egyenrangúnak tartották, ugyanakkor mindazok, akik császári koronát viseltek, hatalmukat közvetlenül az Ég urától, az Atyaistentől és egyszülött Fiától, Jézus Krisztustól nyerték, azaz nincsenek senkinek e földi világban alávetve. Ezt kívánták, feltevésem szerint, kifejezni a magyar Szent Koronán azzal, hogy a hátsó oromlemezre a dinasztia alapítójának, Álmos nagyfejedelemnek a képét tetette fel Géza nagyfejedelem. S ezért szerepel a keresztboltozaton csak nyolc apostol (Atya és Fiú jelképe!). Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a magyar Szent Korona hazai ötvösműhelyben készült a X. században, mind az abroncs, mind pedig a keresztpántok. (478) E feltevés nagy ellenpróbája az, hogy képesek vagyunk-e történetileg megmagyarázni az Álmos-kép kicserélését a Dukász-képre?

Előbb azonban magyarázatát kell adnunk annak, miért nem Atillára vagy Árpádra gondolunk, hiszen ma Árpádházi királyokat mondunk? Igen ám, de ez a kifejezés a középkorban egyáltalán nem dívott! A dinasztia-alapító pedig vitathatatlanul Álmos volt („mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük”), akinek a nevét általában török nyelvből próbálták „magyarázni”, (479) holott Anonymus világosan utal arra, hogy ő szent volt. Maga a név a bolgároknál királycím volt, (480) tehát sokkal többet jelentett, mint egy pusztán személynév. Elvetjük tehát a Szűz Mária-képes rekonstrukciót, azt meg különösen, hogy az „eredeti lemez” Grúziába került volna „vissza”. Mint már fentebb kifejtettük, e feltevésnek a legfőbb alapja Révay Péter 1613. évi kijelentése s ezért „egészen biztosan” (481) így volt. Sőt, „okunk van rá, hogy higgyünk Révay Péternek évek óta valóságos kampány folyik Révay Péter hiteltelenítésére - ez valami hihetetlen arcátlanság” (482)

Megértem Pap Gábor indulatát, („bárki lehet, csak Szűz Mária ne legyen hátul!”), mégsem hiszem, hogy ez elégséges érv, hiszen Révay Péter állításainak egész sora hibás (483) A Nagyboldogasszony-kép megléte mellett hevesen kiáll Csomor Lajos is, (484) s a bizonyítékok közé sorolja - Vajay Szabolcs ötlete nyomán - a korona egykori „liliomos keresztjét”, amelyet - állítólag - 1551-ben Izabella királyné kisleánya, János Zsigmond számára egyszerűen letört, levett! (485) Itt tehát lényegében arról volna szó, hogy a korona felső, ferde (486) keresztjét vette le a királyné,

amely kereszt azután János Zsigmond halála után Báthory Zsigmondhoz került. Már a XIX. század elején tisztázták ezt a kérdést, amikor Kassai József közzé tette János Zsigmond 1566. évi a török szultán előtti tisztelgésének leírását. A fejedelem nyakában függött „egy gyémántokkal és szépséges karbunkulusokkal csudálatosan tündöklő” kereszt, „amelyet régen az ötvösök százezer aranyra becsültenek.” (487) A múlt század elején további súlyos ellenérveket vonultatott fel Bagyary Simon, (488) s kimutatta, hogy az 1566-ban János Zsigmond nyakában függő aurea crux 9 gyémánttal és 4 rubinnal volt ékítve, tehát aligha lehetett a koronán. De az is képtelenség lett volna, hogy a koronát átvevő Castaldo és társai ne vették volna észre a hiányt. (489) Későbbi források részletesen leírják János Zsigmond híres arany keresztjét, (490) s ennek alapján talán helyénvalóbb egy halotti korona ékítményének tartani ezt a drágakövekkel teli arany keresztet (491)

A nem hivatalos korona-kutatás képviselői, általában, úgy vélik, hogy a Szűz Mária lemezt a Dukász-lemezzel vagy Bethlen Gábor idejében (1621-22), (492) vagy II. József korában cserélhették ki. E hipotézisnek egyik legsúlyosabb fogyatékosága, hogy honnan vették volna az 1075 táján készített bizánci császárolemezt, amely még a tetejében a többivel erős rokonságot is mutat?

Amint korábban már rámutattam, teljesen elképzelhetetlen, hogy egy magyar király levetette volna a Szűz Máriás zománclemezt a koronájáról. Egészen más azonban a helyzet, ha a X. századi magyar fejedelmi udvar ötvöse a hátsó oromzatra Álmos alakját helyezték. Álmos nagyfejedelem legitimizálta az egész dinasztiát, ezt mutatja Anonymus gesztája is. I, Géza királynak kisebbik fia viselte a nagy ősvévét (sem előtte, sem utána senki más!), akit Szent László király utódául szemelt ki s miután elfoglalta Horvátországot, annak királyává tette 1091-ben (493) A trónörökös elsőszülött, Kálmánt azáltal kívánta kizárni az uralkodásból, hogy pappá akarta szenteltetni (várad püspök lett, állítólag). Kálmán herceg azonban 1094-ben Lengyelországba menekült és sereget gyűjtött. Amikor 1095. július 29-én László király elhunyt, zavar támadt a trónutódlásban. Ilyen eddig még nem volt. Legalább egy félévig, de lehetséges, hogy tovább, nem volt Magyarországnak koronás királya! S amikor 1096-ban lett, amint a Pozsonyi Évkönyvek feljegyezték, nemcsak Kálmán királyt koronázták meg, de diadémával övezték Álmos fejét is. (494) A két testvér között eleinte harmonikus volt a kapcsolat, Álmos, mint ifjabb király, Horvátország után megkapta a nyitrai és a bihari dukátust (egyések úgy vélik, Álmos kaphatta Dukásztól az ún. görög koronát), amikor azonban Kálmánnak fia született, kiéleződött az ellentét, mivel 1105-ben fiát, II. Istvánt meg is koronáztatta. Feltevésem szerint ekkor szedette le Kálmán király a magyar koronáról a nagy ősvévét, Álmos képét, mivel Álmos herceg számára az is mintegy jogcímet jelenthetett az uralkodásra. Ugyan akkor ez az első időszak, amikor a magyar királyság nem hadi állapotban van Bizánccal, hanem ellenkezőleg: szövetséget kötnek egymással. 1104-ben kérte meg Szent László király szépséges leányának, Piroskának a kezét I. Alexiosz császár János fia számára. 1105-ben

fényes bizánci küldöttség jött el Piroskáért (495) s ez lehetett a legkitűnőbb alkalom arra, hogy a koronáról levett Álmos-lemez helyére egy hasonló stílusú, de közömbös tartalmú képet tegyenek Dukász Mihályét. Ezáltal Kálmán király „megtisztította” a koronát nagy vetélytársának névadó ősétől. Majd 1107-ben Kálmán elvette Álmostól a hercegséget, 1113-ban pedig-merényletre hivatkozva- mind Álmos herceget, mind kiskorú fiát, Bélát megvakíttatta.

S ne feledjük, Kálmán elkötelezett híve volt a pápának, ellentétben László királlyal és Álmos herceggel, így tehát a pogánynak tartott ős levétele nem esett nehezére, ellenben Szűz Mária képének levételére gondolni sem lehetett volna. Álmos később Bizáncba menekült, ott is halt meg 1127-ben és 1137-ben hozták haza a holttestét. Székesfehérvárott temették el Kálmán király mellé. (496)

467. Jelenések könyve 2. 10. -Jakab I. 12. - Szent Pál, 2 Timoteushoz 4. 8. - Váralljai Csocsán Jenő figyelmeztet erre.

468. Tóth Endre id. mű (1996) 17.

469. Rómer Flóris, A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei. Századok 2 (1868) 96-97. A Bertalan-kép annyira rongált, hogy a szokásos kés jelenléte vagy hiánya nem dönthető el.

470. Hampel József, A magyar koronázási jelvények. Czobor Béla könyvének recenziója. Archaeológiai értesítő 17 (1897) 174.

471. Karácsonyi János, Szent István király élete. Budapest, Szent István Társulat. 1904. 77.

472. Jellemző, hogy erről a szemállásról sem Moravcsik Gyula id. mű (1938), sem Kovács Éva, Lovag Zsuzsa (1980) még csak említést sem tesz. Tóth Endre id. mű (1996) 17. is csak „szemkiképzést” említ.

473. Deér József id. mű (1966) 139-170.

474. Óváry Imre-Donáth Tibor-Adeghate Ernest-Kenéz József-Nemes Nagy József-Kiszely István, Szimbólumában él A magyar korona funkcionális-morfológiai aspektusa. In: Magyarság és műveltség. Nyelvében él? Rétegződések a magyar műveltségben. Budapest, Inart 1987, 98-99. - Óváry Imre-Donáth Tibor-Adeghate Ernest-Ferenez Csaba-Gondola Gyula, Still and Again: New Morphological Revelations about the Holt Crown of Hungary. In: Sacra Corona Hungariae. Ed. Bakay Kornél. Kőszeg, 1994, 331-342.

475. Váralljai Csocsán Jenő igen nagy bizonyító anyagot sorol fel kéziratos munkájában. Az általa használt irodalom: Janet Backhouse (et alii, The Golden

Age of Anglo-Saxon Art, 966-1066. London 1984. - John Beckwith, Early Medieval Art. London, 1964. - Manolis Chatzidakis Andre Grabar, Byzantine and Early Medieval Painting. London, 1965. - Jacques Fontaine, I; art préroman hispanique. L'art mozarabe. 1977. - Otto Demus. Romanesque Mural Painting. London, 1970. Georg Zarnecki (et alii), English Romanesque Art 1 (1066-1200). London, 1984.

476. Pulszky Ferenc, Archaeológiai Értesítő 14 (1880) 192.: nem készülhettek később, mint a X. század vége

477. Klaus Wessel, Byzantine Enamels: From the 5th to the 13th century. Shannon 1969. 56-58, 85.

478. Lényegében ugyanerre a következtetésre jutott Visy Zoltán, A magyar Szent korona formájáról és tartalmáról. Történelmi Szemle 32 (1991) 107-115.

479. Gombocz Zoltán, Árpád-kori török személyneveink. Magyar Nyelv 10 (1914) 241-249. - 11 (1915) 146. - Ligeti Lajos, Álmos. Magyar Nyelv 22 (1926) 80-82.

480. Fiók Károly, Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál. Századok 41 (1907) 607.

481. Pap Gábor id. mű (1987) 40.

482 Pap Gábor id. mű (1996) 18.

483. Szilágyi Sándor, Révay Péter és a szent korona. Értekezések a történettudomány köréből 5/1, 1898.

484. Csomor Lajos id. mű (1996) 159 skk.

485. Veress Endre, Izabella királyné (1519-1559). Magyar Történelmi Életrajzok. Szerkeszti: Schönherr Gyula. Budapest, Atheneum. 1901, 332-333: A királyné azonban előzőleg titkon levette a korona keresztjét, hogy megtartsa ereklyeként fia számára. S ezt a keresztet János Zsigmond haláláig talizmánként viselte. - vö. Veres Endre, Szent koronánk keresztje kérdéséhez. Századok 43 (1909) 143-146.

486. Rómer Flóris Ferenc, Miért és mióta ferde irányú a kereszt a magyar szent koronán? Magyarország és a Nagyvilág 1873, 513.

487. Kassai József, Egy Magyar Fejedelmi pompás látogatásról. Tudományos Gyűjtemény 5 (1821) IV. 62.

488. Bagyary Simon, János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a Szent Korona keresztjével? Századok 43 (1909) 53-57.

489. Erdélyi országgyűlési emlékek. I. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest MTA. 1875, 290.. 336-338, 340.

490. Erdélyi országgyűlési emlékek II. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest, MTA. 1876, 401., 476-477.

491. Bortényi Iván, A magyar korona története. Budapest, 1986, 51-52.

492. Komáromy András. A Szent Korona és Bethlen Gábor. Századok 32 (1898) 876-883,

493. Pauler Gyula, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091-1111). Századok 22 (1888) 197-215. - uő A magyar nemzet története az Árpád-házi az királyok alatt. I.-uő Párhuzam Szent László és Kálmán közt. Századok 27 (1893) 771-777.

-Ferdinándy Mihály, id. mű (1943) 140: így lett Álmos is ősvé nemcsak az Árpádháznak, hanem az egész magyarságnak. - Makk Ferenc, Magyarország a 12. században. Magyar História. Szerkesztő: Heckenast Gusztáv. Budapest, Gondolat. 1986. 56. - Kristó Gyula. Magyarország története 895-1301. Budapest, Nemzeti Könyvkiadó. 1996, 105 skk.

494. Kiss István, Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62 (1928) 748. - Kristó Gyula, A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 106 skk.

495. Makk Ferenc id. mű (1986) 84.

496. Kristó Gyula id. mű (1994) 162.

A MAGYAR TÁRSADALOM A KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADÁBAN

Királysírok*

A magyar honfoglalás Álmos és Árpád nagyfejedelem nevéhez fűződik, így egészen érthető, hogy évszázadok óta foglalkoztatja az embereket, hol lehet e két uralkodó sírja? Az írott források szerint Álmos Erdélyben halt meg, (1) ám a krónikák semmit sem mondanak arról, hogy hol és hogyan temették el. Történet kísérlet arra, hogy Álmos fejedelem sírját azonosítsák a zempléni előkelő férfi temetkezésével, ám ez az azonosítási kísérlet nem volt szerencsés. (2)

Más a helyzet a „honszerző Árpád” sírjával, akiről Anonymus, kétségtelenül meglepő módon, nemcsak azt mondja el, mikor halt meg, hanem részletesen jellemzi a temetkezési helyet is, igaz roppant kétértelműen (3) és homályosan: „Ezután az Úr megtestesülésének 907. esztendejében Árpád vezér (dux Árpád) is elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették el (honorifice sepultus est), egy kis folyónak a forrása felett (supra caput unius parvi fluminis), amely kőmederben (per alveum lapideum in civitatem Atthile regis) folyik Atilla király városába, ahol is (obi etiam) (4) a magyarok megtérése után (post conversionem Hungarorum) a boldogságos Szűz Mária tiszteletére ecclesia épült, amelyet Alba-nak neveznek.” (5)

Mivel a többi krónika lényegében hallgat Árpád temetéséről, az első kérdés természetesen az: hiteles-e Anonymus adata? A könnyű válasz kézenfekvő: Anonymus megbízhatatlan és alaptalanul össze-vissza regél mindenfélét. (6) Sem Árpád halálának évét, sem a temetéséről írottakat lényegében és általában nem is tárgyalják az újabb történeti munkák. (7) Pedig így nem bánthatunk egyetlen magyar történeti forrással sem! (8)

Árpád temetkezése rendkívül szövevényes kérdéskör, mivel szerepel itt 1/ Atilla városa, 2/ Fehéregyház, 3/ egy kőmedrű patak. Valójában negyedévezrede nem jutott nyugvópontra: hol lehetett Atilla városa? Atilla városának (Etele) neve: Ecilburg, Sicambria, de miért? Sicambria neve másként Budavára, amely latinul Vetus Buda-ként jelenik meg? Hol lehetett Alba ecclesia? Van-e köze Civitas Alba-hoz (a későbbi Alba Regia-hoz), hiszen a Képes Krónikában az áll, hogy Árpád Alba közelében, a Noe hegyen (monte Noe prope Albam) ütötte fel a táborát (castra). Ezt a helyet választotta először Árpád Pannóniában (ille locus est primus in Pannónia) s István szent király, aki tőle származott, ezért alapította később ennek közelében Alba városát (civitas Alba fundata est ibi prope)? De ha Árpádnak ez volt az első székhelye, feltehetően itt is temették el? Hogyan temették el Árpád nagyfejedelmet? Nyugati keresztény módra? Keleti rítusok szerint avagy - úgymond - pogány szertartással?

Oláh Miklós 1536-ban azt írta, hogy a Budai hegyek északi oldalán „más hegyek is emelkednek, amelyeknek tövében a Fehéregyház (Alba Maria) nevű kolostor áll. Ettől délre a Duna felé van Ó-Buda, hol társas káptalan és prépostság létezik, a város közelében pedig melegforrások fakadnak. Fehéregyháza közelében Sicambria romjai láthatók.” (9)

Ezen, hatalmas irodalmi anyagot felölelő kérdések azonban jóval túlmutatnak önmagukon, mivel választ kell adnunk arra a fő kérdésre is: hol volt a X. századi magyar állam központja, székhelye és hol volt a magyar keresztény királyság központja és székhelye a XI-XIII. században? (10) Ugyan ott? Más és más helyen? Netán egészen új helyeket kell feltételeznünk? Az Árpád-sír kérdésköre azonban

nem tárgyalható anélkül, hogy ne vegyük figyelembe: mit jelentett évszázadokon keresztül a magyarok számára első nagy uralkodójuk sírhelye és kultusza. 1848-ban Horvát István egyetemi előadásai annyira feltűzték az ifjúságot, hogy Vasvári Pál vezetésével kivonultak Óbudára megkeresni a sírt és Fehéregyházát. A forradalom és szabadságharc utáni Habsburg diktatúra megtiltott mindenfajta Árpád-kutatást (1851-ben (11). Később sem nélkülözte e témakör a nemzeti felbuzdulás okozta hevületet, egészen napjainkig. Gondoljunk Pap Gábor, Szörényi Levente és Bradák Károly vonatkozó munkáira. (12)

Természetesen közvetlenül kapcsolódik ehhez a többi fejedelem és király nyughelyének kérdése. Zsoltról és Fajszról semmit sem tudunk, Taksonyt a róla elnevezett Duna-menti faluban temették el, Géza nagyfejedelmet pedig talán Fehérváron, talán Esztergomban. István királyt Fehérváron, Pétert Pécsen, Aba királyt a sári monostorban, majd Feldebrőn, Andrást, Tihanyban, Bélát Szekszárdon, Salamont ismeretlen helyen, Gézát Vácott, Szent Lászlót Somogyváron, Kálmánt ismét Fehérváron.

A közvélemény úgy tudja, úgy hiszi, hogy a magyar királyok többsége a fehérvári templomban temetkezett. De ez egyáltalán nincs így! (13) Sőt, a királysírok kérdése teljesen zavaros és tisztázatlan! Nem kis mértékben azért, mert megdöbbentő felelőtlenség, trehánytság, hozzá nem értés és talán -tudatos rombolási célok jellemezték a kutatókat 1848-tól napjainkig.

Kezdjük mindjárt azzal, hogy mit írt Anonymus Árpádról: „Mikor odaát voltak (ti. a Dunántúlon), tábornok utóttek a Duna mellett a felhévizekig (Aqu/as/ (14) Calidas Superiores) másnap pedig Árpád vezér, meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt bevonult Atilla király városába (intraverunt fin civitatem Atthile regis). Ott látták a királyi palotákat (omnia palatia regalia), egyeseket az alapokig lerombolva (quedam destructa usque ad fundamentum), másokat nem (tehát épen álltak! quedam non), ott lakomáztak Atilla király palotájában egymás mellett ülve (fin palatio Atthile regis collateraliter sedendo). Ugyanazon a helyen Kendnek (Cundunec), Curzan apjának földet adományozott Atilla király városától Százhalomig (ad Centura Montes) és Diódig (ad Gyoyg), a fiának meg egy várat (castrum) népe őrizetére. Curzan aztán ezt a várat a maga nevére nevezte el s ez a név a mai napig sem merült feledésbe.” (15) Kurszán vára volna tehát Atilla király városa?

*E fejezet- rész megjelent a Százak Tanácsa 2000. Budapest, Tri kolor. 2000, 30-39.

1. Bakay Komik Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc. MBL. 1998, 297-301.

2. Legutóbb Révész László, Emlékezzetek utatok kezdetére Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, Timp Kiadó. 1999, 135-147. - vö. Bakay Kornél. Fettich Nándor emlékére. Életünk 18. (1981) 57-62. és uő. A történész hivatása. Előadások, ünnepi beszédek az elmúlt évtizedekből. Budapest, 2000. 10-27.

3. Vérlessy György. Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról. Országépítő 90/2, 33: Anonymus szándékosan homályos, megtévesztő adatokat közöl, azért, hogy ne találhassák meg a sírt!

4. Régóta vita tárgya, hogy az obi etiam hogyan értendő és mire vonatkozik? Ab, Wekerle László: Árpád sírja meghatározásának sommája. Archaeológiai Értesítő 14 (1894) 80. szerint az ubi szó a civitasra vonatkozik, tehát Atilla városában épült a Fehéregyház és a városon kívül volt Árpád sírja. Ezt az értelmezést Wekerle László, uott 181. és Árpád sírjának helye Anonymus szerint. Uott 221-230. teljes egészében visszautasította. Általános nézet szerint Fehéregyház temploma a sír fölé épült volna.

5. SRH 1. Bp. 1937. 106.

6. Másfélszáz éve uralkodik ez a nézet. Például Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. Budapest, MTA. 1876, 283: „a magyar krónikák egy mesevilágban élnek, nem tudnak semmit a magyarok történeteiről.” Salamon Ferenc Anonymust egyenesen félkegyelműnek (!) nevezte: Nemzet c. újság 1882. október 4. számában. Wekerle László id. mű (1894) 225. találóan jellemezte ezt az állapotot: „Anonymusnak a hitelessége már minálunk is meg van mételvezve azon gyanúsítások és támadások mérgétől, melyet a csehek-németek nem átalottak reá mocskolni, s mely nemes vetélkedésükben részt vettek - restellem, hogy fölhozni vagyok kénytelen - sőt kíméletlenségben túl tettek azon idegeneken magyar emberek is, akik nem illetékesek.” Vö. Bakay Kornél, Castrum Kwszug. Kőszeg, 1996, 13-14.

7. Egyetlen példa: Az Árpád előtt és után c. gyűjteményes kötetben (Szeged, 1996) egyetlen mondat sem szól Árpád sírjáról. Kivételt képez Györffy György, Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglaláskori története. In: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1959, 127-160. Legújabbán Vékony Gábor, Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: Magyarok térben és időben. Tudományos Füzetek, I I. Tata, 1999., 198-204. oldalakon a banai sírt Árpád sírjának véli.

8 Az Anonymus-kutatás sok új eredményét és szempontját olvashatjuk: Váczy Péter, Anonymus és kora. - Karsai Géza, Ki volt Anonymus? - Horváth János, Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései.

Szerkesztette: Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae I. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974, 13-110.

9. Oláh Miklós, Hungária et Attila Vienna. 1763. -Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten (1054-1717). Olcsó Könyvtár. Budapest, Franklin. 1891, 522.

10. A legújabb összefoglalás: Altmann Julianna-Biczó Piroska-Buzás Gergely-Horváth István-Kovács Annamária-Siklósi Gyula- Végh András. Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest. Nap Kiadó. 1990.

11. Kiss Károly, Hol van Árpád sírja? Magyar Nemzet 1970. augusztus 20.

12. Pap Gábor, Pilis-szindróma. I. és II. Őshagyomány 16 (1994) 2-11.. 17 (1994) 2-17.-uő Pilis-szindróma. Országépítő 90/2. 2-1 I. - Szörényi Levente. Az eltűnt Óbuda nyomában. Budapest Design and Quality. 1996.-Bradák Károly, Fehérvár-fehér folt. Budapest, Püski. 1999.

13. Bakay Kornél, Feltáru a múlt? A múltjövője. Budapest. Múzsák. 1989, 278.- Csak 9 Árpádházi személy nyugodott itt. - v.ő. Hankó Ildikó, Királyok tömegsírban. Magyar Demokrata 4 (2000) 40. szám, 16-19.

14. Berenik Anna felveti, nem lehetséges ez Aqu/incum/ rövidítése Anonymusnál"

15. Anonymus Gesta Hungarorum. fordította: Pais Dezső. Budapest. Magyar Helikon. 1977, 120121-SRI I I. 1937. 94-95

A Bach-korszak végén a közérdeklődés szinte azonnal az ősmúlt felé fordult: „Örvendetes tanúbizonyságul szolgál nemzetünk öntudatra ébredésének s a magyar szellem fáradhatatlanságának azon körülmény, hogy - különösen a legközelebb lefolyt tíz, tizenkét év alatt - általános érdekeltség kezd gerjedni fényes múltunk iránt, mintha belátták volna Árpád unokái hogy csak oly nemzet méltó nagy jövőre, mely önnön múltja iránt tisztelettel viseltetik.” (16) Mások így fogalmaztak: „Nekünk a múltnak dicső emlékeit össze kell szednünk, úgyis kevés az, ami ránk maradt. Szellemi kincseinket fel kell tárunk és oda állítanunk a jövő nemzedékek szemei elé, hogy pillanatra se feledjék el, miképp e hazát nagyon, de nagyon kell szeretniök, hogy Árpád örökségét gyarapítva megtarthassuk, amíg tart a világ.” (17)

Elsőként 1851-ben Erdy János (eredeti nevén: Luczenhacher) kezdett hozzá e nagy feladathoz, majd Thaly Kálmán és Ensel Sándor folytatta a kutatást. Ők abból indultak ki, hogy az Óbuda feletti térséget már III. Béla kora óta Árpád völgyének hívták (vallis Árpád) s itt, a Péterhegy oldalában emeltetett Szent István király egy

kis templomot Árpád őse sírja fölé. 1869-ben Rómer Flórist is foglalkoztatta Árpád sírjának dolga.

Tholt Titusz ügyvéd az 1880-as években lelkesülten folytatta a kutató munkát és arra az eredményre jutott, hogy Árpád sírja a mai Óbudán, a jelenlegi Bécsi út nyugati oldalán, a Malomdűlőnél (Rádl-malom) volt.” (18) „Fehéregyháza maradványainak felkeresése szempontjából a főváros költségén több rendbeli régészeti ásatások eszközöltettek, így 1884-ben az óbudai Kapuczinus-domb tetején (Wekerle László vezetésével), s 1885. év elején az óbudai régi római vízvezeték pillérfal-maradványai mentén és a kiscelli magaslat keleti tövében (Havas Sándor vezetésével). Ez ásatásokat, siker bizony nem koronázta.” (19)

Az óbudai Viktória-téglagyár telepén Henszlmann Imre ásatott s feltárt egy templomocskát, (20) amelyet elsőként 1869-ben Rómer Flóris Ferenc talált meg, ez azonban gótikus stílusban épült és klostrom is tartozott hozzá. Erről kiderült, hogy a budai pálosok kolostorának maradványairól van szó (nem pedig a budai klarisszák klostromáról). (21) A nehézséget úgy vélték áthidalhatónak, hogy a korai Alba ecclesiat (amelyet már 1015-ben a pécsváradi alapító levél említ!) később (a XV-XVI. században) a pálosok valóban újraépítették. Mindezek alapján Gömöri Havas Sándor nem hitt abban, hogy a Viktória-téglagyárnál megtalált épületegyüttes azonos Fehéregyházzal, hanem úgy vélekedett, hogy a téglagyár előtti útszakasz lejtőjén állhatott, a Flórián tér közelében. (22) Havas Sándor nagy oklevél anyagot sorakoztat fel (a legfontosabbak évszámai: 1015, 1355, 1479, 1519), s ennek alapján megállapítja, hogy Fehéregyháza a királyi palotától alig egy mérföldnyire esik. (23) Wekerle László azonban a feltárt templomban előkerült sírok (8 sírt találtak) között vélte megtalálhatónak magának Árpádnak a csontjait is (24) Havas Sándor joggal bírálta Wekerle feltevéseit, ugyanakkor helyesen hangsúlyozta, hogy az Árpádok országában már a XI. században is- Esztergom, Fehérvár, Visegrád mellett- központ volt Buda - Ecilburg (Sicambria) is! (25) De ez a Buda nem azonos a mai budai várral.

1189-ben III. Béla király Ecilburgba is elvitte Barbarossa Frigyet és a budai erdőben négy napig vadászgatott a vendégekkel. Lübecki Arnold a XII. századi Magyarország fővárosát Esztergomnak mondja, [a császár úr abba a városba érkezett, amelyet Esztergomnak neveznek, s amely a magyarok fővárosa”), majd hozzáteszi: „ezt követően a király a császárt a Gran nevű várban fogadta, miután átkeltek a hasonló nevű folyón (Garam). Azután a király elvitte a császár urat az Atilla városának nevezett helyre (urbs Attila), ahol a császár négy napon át vadászattal töltötte az idejét.” (26)

Hetényi Imre és Szombathelyi György 1911-ben végzett kutatásokat, Bártfai Szabó László a 30-as években, (27) ezt követően pedig Simonyi Dezső szolt hozzá e

fontos kérdéshez. (28) Mindannyian a Victoria-téglagyár területén valószínűsítették Fehéregyházát és Árpád nagyfejedelem sírját. (29)

Fehéregyháza kérdésének tisztázásában a régészeten kívül meghatározó szerepe van a régi metszeteknek és térképeknek, (30) hiszen a manapság divatos elméletek javarésze is ezekre épül. Számunkra az egyik legértékesebb a Felkis Antal féle térkép, amelyen meglehetősen pontossággal szerepel Vestigia ruderum Albae Ecclesiae, azaz Fehéregyház romjainak a helye (31) E térképből kiderült, hogy a mai Bécsi út nem azonos a középkori Nagyúttal, Fehéregyház romjai pedig talán a mai Ürömhegyen keresendők, nem pedig a Victoria-téglagyárnál, sem a Rádl-malomnál, sem Kiscell térségében.”

Mindezek után mérlegre kell tennünk azokat a munkákat is, amelyeket nem kiképzett történészek készítettek, legelőször Szörényi Levente könyvét (33) Szörényi Levente feleleveníti az egyik múlt századi szerző nézetét, hogy ti. a Fehér-nek nevezett ecclesia nem Árpád sírja falé épült s azt is, hogy Atilla városa nem lehetett azonos Aquincummal. Átveszi Németh Pétertől és Vértessy Györgytől azt a nézetet, hogy Fehéregyházának és Ósbudának, (Vetus Buda Ecilburg - Sicambria) közel kellett feküdnie egymáshoz -a legvalószínűbben Pilismaróton a pálosok hajdani temploma jöhetne szóba, a fenti szerzők szerint (34) Szörényi ezután a pomázi Sashegyi Sándor munkáját taglalja, (35) aki Atilla városát Pomázon kereste, s akinek hinnünk kell, mert „küldetési ember” volt.

Sashegyi Sándor Árpád sírját is a pomázi Holdvilágároknál kereste, azonosnak véve Anonymus kőmedrét a Holdvilágárokkal. Hihetetlen elszántsággal és tiszteletre méltó igyekezettel kutatott, ásatásokat végzett, dacolva a hivatalos kutatók gáncsoskodásával és lenézésével. Talált is egy „sziklasírt”, benne ló- és marhacsonatokkal és emberi váz maradványaival. Mellékletként csak egy későközépkori vas fáklyatartó, egy vas karika, egy vas csat és egy fekete kis üvegpohár került elő. (36)

Szörényi Levente ezzel a sírral nem foglalkozik, amely a nem-szakember előtt sem jelenhetik meg úgy, mint Árpád sírja. Ő metszetek és térképek segítségével kíván eredményre jutni. Zolnay Lászlónak tulajdonítja annak a XVII. század-végi (Tollius, 1700) metszetnek a felfedezését, amely könyve címlapján is díszlik, holott a kutatás száz év óta jól ismeri. (37) E metszet alapján a Budakalász Ezüsthelyet nevezi meg, mint Ós-Buda egykori helyét, pontosabban a Budakalász fölötti és melletti, Pomáz felé is terjedő területet. Szörényi elgondolásait Bradák Károly gyorsan megcáfolta, (38) ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar történet kutatóinak ne kellene állást foglalniuk abban a kérdésben: megengedhető-e az amatőr kutatóknak a magyar történelem vizsgálata?

A leghatározottabb igennel kell válaszolnunk. Ám ahhoz, hogy valóban az elérhető legnagyobb mértékben megalapozott legyen a feltevésünk, együtt kell dolgoznia a kiképzett régésznek, a források nyelvét valóban jól értő történésznek, a lelőhelyeket kiválóan ismerő természetjárónak és a geológusnak. Ne pusztán hazafiúi lelkesedés vagy csupán szereplési vágy hozzon létre kiadványokat és előadásokat. (39) Elvégre attól nem leszünk sikeresebbek, ha - mint 1860-ban például - zeneszó mellett, hazafias dalokat énekelve vonulunk fel Árpád fejedelem sírját keresendő. De a mindent tagadás sem jó vezető a historiában. Érdemesebb és hasznosabb az elődök által felismert és összegyűjtött adatokat nagyon is megbecsülni és felhasználni.

Árpád sírjának kérdése lezáratlan s nagyon lehetséges, hogy ma már nem is oldható meg. Mégpedig azért nem, mert az emlékek javarésze elpusztult, helyesebben fogalmazva: elpusztították. A Victoria- téglagyárnál előkerült templom és kolostor sorsa is ez lett. Így azután, amikor 1977/78-ban Csorba Csaba régész ebben a térségben ásatásokat kezdett, sajnos, semmit sem talált. Az Anonymusnál emlegetett Felhévíz a mai Lukács- és Császár-fürdővel azonosítható, Fehéregyháza a mai III. kerületi Bécsi út, Farkastoroki út és a Táborhegyi út térségében volna keresendő, mivel az Anonymus-féle forrás (1896 óta Árpád-forrás) is a Bécsi út 267. szám alatt lelhető fel, bár az Alhévíznél (a mai Rudas-fürdő), Kelenföld-Kispesttől délre is volt Kőér-patak (40)

Fehéregyháza neve a középkorban Bana /- Bánya?/ néven is szerepel, ahol Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt templom is állt, (41) a templomot azonban mindeddig nem sikerült megtalálni. Vékony Gábor szerint elvégezhető az azonosítás (41/A Erősen bonyolítja a helyzetet az Ecilburg - Sicambria - Civitas Athile regis - Vetus Buda-Pest - Ofen helynevek kérdésköre is, mivel valójában azt sem tudjuk az ősi Buda eredetileg Visegrád megyéhez vagy Pest megyéhez tartozott-e? A XIII. század után Pilis megyéhez sorolták, bár a Várhegyen felépült Budavár jogilag önálló volt. A Pest elnevezés (42) viszont a legrégebb időkben mind a Duna bal, mind pedig a jobb partján létesült településre vonatkozott s különféle neven tűnt fel a forrásokban: Ó-Pest, Nagy Pest, Kétpest, Maior Pest, Vetus Pest, Ofen, Alt-Ofen (43) Az aquincumi katonai amfiteátrum azonosítása Kurszán várával, megalapozatlan feltevés. (44) Amikor a XIII. században felépült a várhegyi Budavár, az addig Budavárnak nevezett Óbudától megkülönböztetendő, Új Budának (Novus Mons Budensis, Novus Mons Pestiensis, Castrum Budense, Castrum Novi Montis Pestiensis) nevezték el, és lett Óbuda, Vetus Buda, illetve Alt Ofen. Az új Buda lakosságát IV. Béla király telepítette át a Duna jobbpartjára (1246), ahol a vár főtemploma a Szűz Mária tiszteletére szentelt plébániatemplom lett. (Ez nem azonos a később felépített Boldogasszony-templommal.) Buda-Váralja (Újbuda, Nova Buda) Budavár és a Duna közé esett.

Persze úgy is feltehető a kérdés: egyáltalán Óbudán keresendő-e Buda és Fehéregyház avagy egészen másutt?” Hasonlóképpen legutóbb felmerült az is: vajon Fehérvár azonos-e Székesfehérvárral? Se felvetés mellett nem mehetünk el szó nélkül, amint ezt a hivatalos történetkutató gárda rendre teszi, mert kétségtelenül alapvető problémáról van szó. (46)

Székesfehérvár igen jelentős szerepe és nagy jelentősége az írott források alapján nem vonható kétségbe! Ha viszont ez igaz, ennek a korai és kiemelten fontos városnak és nevezetes épületeinek a földben nyoma kell legyen. A régészet most is perdöntő. (47)

Az első kérdés mindjárt a névvel kapcsolatosan feltehető. Fehérvár, Alba Regia, Civitas Alba, Alba Regalis, Castrum Albense, mitől kapta ezt a nevet? Eleinte azt gondolták, nyilván a falak fehér színe alapján neveztek Fehér-várnak, (48) ez azonban téves magyarázat, hiszen ismert Székesfehérvár mellett Gyulafehérvár, Tengerfehérvár, Dnyeszterfehérvár is (49) Többen azt gondolták, talán István király híres templomának színe adta az elnevezést, ám ekkor nem Fehérvárnak, hanem Fehéregyháznak nevezték volna a települést. Forrásaink alapján bizonyított, hogy a fehér és fekete színnevezéseknek egészen más az eredetük és az értelmük. Egyes népeket neveztek fehérnek, illetve feketének: fehér magyarok, fekete magyarok, fehér kazárok, fekete kazárok, fehér bolgárok, fekete bolgárok, fehér kánok, fekete kánok, fehér ugorok, fekete ugorok, fehér kalmükök, fekete kalmükök. (50) A fehér szín a szabadság és függetlenség, az uralkodás színe míg a fekete az alávetettség jelzése. Általában a nyugati oldal a fehér, az északi a fekete, a keleti kék és a déli a vörös. (51) De ugyanezt láthatjuk egyes királyaink melléknevénél is. I. András királyt ugyanis Fehérnek (Albus) és Katolikusnak (Catholicus) hívták, holott ő is és öccse, Béla is barna hajú ember volt, s mégis, ő is a Benin (- fehér?) jelzöt kapta. (53)

András király Katolikus jelzőjét meg tudjuk magyarázni azzal, hogy szembefordult az ősi szkíta vallással: „Minden magyar (Ungarus) vagy jövevény (peregrinus) Magyarországon, aki a szkíta nemzeti/ősi pogány szokást (Scythico, gentili et ethnico ritu) nem hagyja el és nem tér vissza Jézus Krisztus igaz hitére (ad veram Jesu Christi fedem) és az isteni István király szent törvényeit (sacram legem) nem tartja be, fej és jószágvesztéssel bünhődjék (capite et honis mulctaretur),” (54) a Fehér jelző azonban mást kellett jelentsen s talán valóban összevonható a kopasz (calvus) - szár kifejezéssel is. (55) Aligha hihető, amit Brúnó püspök szájába adtak, hogy ti. Ungria Nigra lakói oly sötét bőrűek, mint az etiópok (populus est colore fusco velut Etiopes). S nem feledhetjük, hogy a magyar Fehérvár már 1055-ből ismert. (56) A kazár főváros Itil neve is fehérret jelentett, (57) tehát megalapozottan állíthatjuk, hogy a királyi székváros mivoltát fejezte ki a név. Azonban az téves vélekedés, hogy magát a várost Szent István király alapította volna. Erről egyetlen forrás sem beszél.

Őt a bazilikát alapította és építtette, mégpedig csak a koronázása után (1004-1015), tehát őt még biztosan nem itt, hanem Esztergomban koronázták meg. (58)

Hosszú ideig, vérzivataros történelmünk ellenére, megvolt az esélye annak, hogy ha nem is eredeti fényében és pompájában, de megmarad legalább romjaiban Szent István király temploma, hiszen 1715-ben még egy angol utazó dicséri szépségét, (59) 1793/95-ben Jankovich Miklós még saját szemével látta a maradványokat: „láttam dicsőült szt. István apostoli buzgósága világszerte híres maradványát a magyarok nagy asszonya gazdag templomának északi oldalát, ahhoz ragasztott bálványkövekből ékesen faragott, sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszéseivel ékesített boltozatoknak karjait.” (60) Mátyás király csodálatos pompájú kápolnája 1800-ban még állt, sőt 1851-ben is miséztek a bazilika egyik kápolnájában. „Balfelől állott Corvinus Mátyás Király kápolnája, a mostani Püspöki Udvarban: hajó formájú és ékes készületű volt, fenn állott 1800. esztendeig Boldogult Milassin Miklós Püspöktől részben összedőlésének veszedelmére nézve, részben, hogy a Püspöki Háznak köveket szerezzen, lerontatott a föld színéig. Fundamentumi máig a földben vannak. 1789. esztendei Isteni szolgálat tartatott benne a német hívek számára. Belől azon bolt-hajtáson, mely a Sanctuariumot a templom derekától elválasztó, egy vas rúdon lefüggött Mátyás király hollós címere, igen díszesen. Láttam ezt több ízben ennen szememmel. Kár volt legalább azt a pusztítástól meg nem menteni!” (61)

S még leírni is elborzasztó, hogy legféltettebb emlékeinket végromlásba nem a török, nem a német megszállók taszították, hanem a magyar katolikus egyház főpapjai! Székesfehérváron Nagy Ignác, Barkóczy László Milassin Miklós, Farkas Imre említhető, akik egyszerűen elbontatták a magasan álló romokat, sőt a csaknem teljesen ép déli Nagy Lajos kápolnát is! (62) A törökök a XVI. században (1543 után) mecsetté alakították át, a németek a királysírokat felrobbantották és kifosztották (1601), de a kegyelemdőfést a püspöki palota megépítése adta meg, amelyet nemcsak a legfontosabb helyre építettek, de a kőanyagot a bazilikából „bányásztatják”, egészen az alapfalakig. Sőt, ez a kőrablás még akkor is zavartalanul folytatódik, amikor már ásatásokat végeznek a templom területen, a XIX. század második felében! Sa püspökök (s ez alól Schwoj Lajos sem volt kivétel 1936-ban), mindmáig, elzárkóztak attól, hogy a palotájuk alatt kutatások folyhassanak (63) Ma pedig, készülvén a 2000. esztendővel induló millenniumra, a fehérvári Romkertben rémisztő betontető alá szorítják a romokat! (64)

Ezért következett be az a helyzet, hogy 1803-ban, a vad kövhordás közben úgy került napvilágra egy gazdagon díszített szarkofág; hogy azt sem, tudjuk, eredetileg hol állt. (65) Állítólag itató vályúnak használták hosszú időn át s talán ezért épségben maradt meg, a fedél kivételével! Ez azért különös és hiányos magyaráznak látszik. Lássuk ezt a nevezetes darabot, amelyet ma már a

közvélemény is, a szakma is, csak úgy emleget, mint Szent István király szarkofágját.

A finomszemcsés budai fehér mészkőből készített szarkofág hossza 230 cm szélessége 111 cm, magassága 83 cm. A kőláda három oldala díszített, a negyedik díszítetlen, a fedél hiányzik. Az nyilvánvaló, hogy a díszítetlen oldalát eredetileg falhoz szorították s nagyon valószínű, hogy cibóriumos (sátoros) oltár előtt állhatott. Közhelyként ismételtetik, hogy „római szarkofágból átfaragott kő sírláda” (66) Ugyan miért és mi bizonyítja ezt? Rövid oldalán szárnyas angyalt látunk, aki a kezében egy pólyás babát tart. A hosszanti oldalon korinthizáló oszlopok között hatszárnyú kerub, helyesebben; szeráf (67) egy-egy szalagfonatos keretbe foglalt nyolc levelű/szirmú rozetta és a széleken egy-egy dús kiképzésű, háromlevelű tobozos életfa (arbor vitae). A másik hosszanti oldalon is szalagfonatos keretelés látható, ám itt nincsenek életfák, viszont két-két stilizált rozetta díszlik. Az itteni kerub (vagy szeráf) jobb szárnyán rombikus szem-alakot vésett be a mester. (68) A pólyást tartó angyal egyértelműen: lélekvivő angyal, a hatszárnyú angyalok az Úr őrzői. Az életfák esetleg Krisztus jelképei, míg a rózsák Mária-szimbólumok és az örök élet jelképei. A szem: bajelhárító, óvó jel. A meghalt lelkének az Úr színe elé, a mennybe vitele, valójában ősi keleti jelenet.

Szent István temetéséről és a szentté avatás szertartásáról megmaradt írott források elemzése alapján, kétségtelenül, megkérdőjelezhető Varjú Elemér ötlete, hogy ti. ez a szarkofág Szent István király szarkofágja lett volna. (69) A Kis legenda mindössze annyit mond: „Szűz Mária bazilikájában temették el, melyet pazar (drága) munkával hozott tető alá.” A Hartvik-legenda a következőket jegyezte fel: „a királyi székhelyre, azaz Fehérvárra (ad sedem regalem Albam) vitték el a testet s minthogy a tőle épített egyház (ecclesia) a Szentséges Szűz tiszteletére még nem volt felszentelve, azt határozták, hogy szenteljék fel előbb a bazilikát, a testet a földnek csak azután adják át szent testét az épület közepén fehér márványból faragott szarkofágba helyezték (corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris imponitur). Itt a boldog test 45 évig nyugodott majd szent testét három napig teljes erőből próbálták felemelni, semmi módon sem lehetett a helyéről kimozdítani majd könnyedén emelték fel a koporsóra (tumba) nehezedő hatalmas követ (lapis ingens superpositus), mintha súlya se lett volna. Mária mennybevitele után az ötödik nap elmozdítva a padlóból kiemelkedő márványtáblát (tabula marmorea, que pavimento preminebat), végül is lementek a koporsóig (perventum est ad tumbam). Maga a koporsó (tumba) színültig volt vízzel, benne mint olvasztott balzsamban a drága csontok. Majd miután kiürítették a szarkofágot (sarcophagum), a víz visszatöltődött és megtelt a koporsó. (70) Hartvik püspök tehát következtelenül használja a koporsó (rumba) és a szarkofág szót, de a leírás egyértelmű abból a szempontból, hogy István sírja a földben, a padló alatt volt. (71) Valószínűleg a földbe süllyesztett sír is kőlapokból készült s ezért használta

Hartvik olykor, ebben az értelemben jogosan, a szarkofág szót is. De ez a kőládásír nem lehet azonos a mi szarkofágunkkal.

Mindebből nyomban két kérdés adódik: a/ hol volt akkor Szent István király sírja?
b/ kié lehetett a díszes szarkofág

Petrus Ranzanus így emlékezik meg István király haláláról és temetéséről: Fehérváron temették el abban a bazilikában, (sepultus est in Albensi illa basilica) amelyet ugyanannak a szent szűznek emelt, és ahol fiát, Szent Imrét (beatum Emericum eum filium) eltemettette a számára épített királyi művű síremlékben (sepeliri fecerat structo illi regii operis sepulchro), ahol nyugszik.” (72) Ez a részlet feljogosít bennünket arra, hogy ezt az un. Szent István szarkofágot Szent Imre herceg síremlékének tartsuk. Erre először a fiatalon elhunyt Nagy Árpád gondolt, (73) teljesen megalapozottan. Véleményünk szerint a szarkofág Imre herceg meggyilkolása (1031) (74) után készült, éppen úgy a király kívánságára és utasítására, amint a koronázási palást is. A szarkofág ikonográfiája minden bizonnyal Gellért püspök alkotása, aki talán a kőfaragó mestert is Velencéből hozatta, de nyilván Magyarországon dolgoztatta. Erre mutat a budai mészkeő felhasználása. A szarkofág motívumai azonban teljes egészében megtalálhatók a hazai kőemlékeken (Pécs, Székesfehérvár, Esztergom, Somogyvár), ugyanakkor egészen mások, mint például a meroving (75) vagy a lombárd VIII-IX. századi szarkofágok. (76) Szoros rokonság mutatható ki az Adria-vidéki emlékekkel, mind az itáliai, mind a horvát oldalon. (77)

1734-ben előkerült Székesfehérvárott egy töredékes sírkő, amelyet 1470-ben Domonkos fehérvári prépost újíttatott fel, ezzel a szöveggel: Reveren., Patr Domini Praepositi, Hic Divi Stephani C. a. stissima Proles Dux Emericus ur esse situs. (78)

Nos, akkor hol volt István király temetkezési helye?

Kralovánszky Alán kutatásai erre egyértelmű választ adnak. (79) A templom főtengelyében 1988-ban előkerült egy 210 x 270 x 155 cm-es padlószint alatti építmény, ahová lépcső vezetett le. Az ásató ezt kriptának határozta meg, de ez nem azonos az altemplommal. (80) Altemploma ugyanis a korai templomainknak nem épült. Ezt tapasztaljuk Somogyváron is. Ez a kriptá és kultushely azonban, Kralovánszky nézete szerint, csak 1083-ban, a szentté avatáskor épült meg. (81)

Mindez természetesen akkor értelmezhető így, ha a Székesfehérvárott feltárt templom valóban a Szent István által alapított és építtetett Nagyboldogasszony templom. Újabban egyre erőteljesebben hangoztatják, (82) hogy a fehérvári maradványok nem lehetnek azonosak a Szent István- féle bazilikával. A későközépkori metszetek alapján Bradák Károly így fogalmaz: „, a kép nem a mai Székesfehérvár helyén épült, Albaregale-t ábrázolja. Ez azt jelenti, hogy van egy

másik Alba Regale nevű város, amely nem a mocsár közepén fekszik, hanem a hegyek között, a Duna folyó ölelésében. Az egyetlen kapujából induló úton pedig Budára lehet jutni.” (83)

16. Nádasdy Ferenc- Thaly Kálnán, Az Ó-budai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye. Pest. Pfeifer Ferdinánd. 1860,

17. Gömöri Havas Sándor, Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2 (1891) 45.

18. Tholt Titusz. Fehéregyház és Árpád sírjának holfekvése s kutatásaim. Budapest, Pallas Nyomda. 1886.

19. Uott 66.

20. Henszlmann Imre, Ásatások a Victoria téglagyár telkén Ó-Budán. Budapest, 1886.

21. Bertalan Vilmosné, Óbuda középkori topográfiája. In: középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest. 1985. 259-261. ill. 253.

22. Gömöri Havas Sándor, Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei 2 (I 890) 5-50.

23. Az óbudai várakkal foglalkozik még: Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán, Budapest Régiségei 3 (1891) 5-45: Ecilburg kérdését taglalja.

24. Wekerle László, Alba Mária, mint Árpád sírja. Budapest, 1884.-uő id. mű (1890).

25. Több marxista szerző szerint az Ecilburg azonosítása Óbudával német szerzők hatására következett be. Például: Simon V. Péter, A Nibelung-ének magyar vonatkozásai. Századok 112 (1978) 272, 298. A szerző dühödten támadja Hóman Bálintot, majd megemlíti, hogy a Nibelung-ének Ecilburgot azonosítja Esztergommal (299.0.) Általános vélekedés szerint a mi hun-hagyományainkat a XII. században, III. Béla korában „hozták be” a német lovagok, tehát azt szeretnék elhíttetni, hogy nem a magyaroktól került a németekhez, hanem éppen fordítva!

26. Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény) Kiadta: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó. 1995, 167-168.

27. Bártfai Szabó László, Mit várhatunk a Fehéregyház körül folyó ásatásoktól? Budapest, 1935. Vö. Honéczy Aladár, Árpád sírjának kutatása. Budapest, Németh József könyvkereskedése. 1912, 46 skk.

28. Simonyi Dezső, Árpád sírjának problémája. *Protestáns Szemle* 46 (1937) 167-172.
29. Gárdonyi Albert, A középkori Buda határai. *Budapest Régiségei* 14 (1945) 381-392. - uő Óbuda és környéke a középkorban. Uott 573-588. Fehéregyháza helyét a Perényi útnál vélte.
30. Kremmer Dezső, Pest-Budát ábrázoló német metszetek. *Budapest Régiségei* 10 (1923) 84-215.
31. Berlász Jenő, Vestigia rudera Albae Ecclesiae. Fehéregyház egy XVIII. századi térképen. *Budapest Régiségei* 18 (1958) 601-607.
32. Berlász Jenő hipotézisét Zolnay László téves utánmérés miatt, elhibázottnak tartotta! Vö. Zolnay László, Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Budapest, Magvető. 1982, 90.
33. Szörényi Levente id. mű (1996).
34. Noszlopi Németh Péter, Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Budapest.. Püski. 1998.
35. Sashegyi Sándor, Holdvilágárok - holtvilágárok. Sashegyi Sándor 1955. év végén készített tanulmányának szerkesztett változata. Szerkesztette: Csathó Pál és Szörényi Levente. Budapest, Design and Quality. 1998. - uő A szentkereszti pálos kolostor a Pilisben. *Turán Új f.* (1998) 5. szám, 79-86. Szörényi Levente bevezetőjével. Mint szerkesztő azt a megjegyzést fűztem a cikkhez: a szerző iránti tiszteletből közöljük az írást. Szörényi Levente oly erősen nehezményezte ezt, hogy bejelentette: azonnal kilép a Turán szerkesztő bizottságából. Több más ok mellett ez is közrejátszott abban, hogy a Turán szerkesztését tovább nem vállaltam 1998. decemberében.
36. Sashegyi Sándor id. mű (1998) 59-62.
37. Például közli Gömöri Havas Sándor id. mű (1891) 42.
38. Bradák Károly, Megjegyzések Szörényi Levente: *Eltűnt Ósbuda nyomában* című tanulmányához. In: *Fehérvár-fehér folt*. Budapest, Püski. 1999, 85-102.
39. A legújabb feltevések képviselői ismét más helyen (Budakalász) keresik és vélik megtalálni Ósbudát.
40. Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998, 502. -Zolnay László id, mű (1982) 92.

41. Györffy György id, mű (1998) 634.-Zolnay László id, mű (1982) 192., 203.

41/A Vékony Gábor id. mű (1999) 198.

42. A Pest elnevezést ma is általában a szláv kemence szóval hozzák kapcsolatba. Én azonban Gömöri Havas Sándorral értek egyet, aki erősen tiltakozik ez ellen: Gömöri Havas Sándor, Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán. Budapest Régiségei 3 (1891) 14-28: „Nos, ahelyett, hogy történetírással foglalkozó főembereink komoly és igazságosan szigorú bírálókat által véget vetnének a történelem köpenyébe bújó hazugságok és 'tudományos' cselszövények gaz játéknak, azzal, hogy miképp hamisítják a magyar történelmet, vagy nem törődnek vagy egész gondtalanul, hitelt adva a szláv íróknak, ezek nyomán olyanokat írnak össze, a mikre a történelemben nincs cadentia Hazánkról ne mondjunk, ne írjunk, de ne is tőrjünk semmit, a mi nem igaz! Ne mondjuk és ne tanítsuk az iskolákban, hogy Magyarországot azelőtt a szlávok bírták

43. Györffy György id. mű (1998) 538., 584.-S. Münster, Cosmographia c. művében megemlíti, hogy az V. században Magyarországon egy hatalmas város épült, amelynek a neve: Ofen (Und die mächtige Stadt Ofen ist Ungern erbaut worden). Az adatot Berenik Anna munkájából idézem.

44. Györffy György id. mű (1998) 587., 676. ma is ragaszkodik a 30 esztendővel ezelőtti nézetéhez.

45. Legutóbb: Berenik Anna, Nem oda Buda! Turán Új f. I (1998) 4. szám, 69-74.

46. Pap Gábor, Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, Püski. 1999, 522-523.

47. Kralovánszky Alán a fehérvári földvárat is megtalálni vélte, számított mérete 160 s 180 m lehetett. Kralovánszky Alán, Az ispánsági várak kérdéséhez. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos kérdései. Budapest, 1985, 129.

48. Fejér György, Igaz-e, hogy Székes Fejérvár feje színétől vette nevezetét? Tudományos Gyűjtemény 24 (1840) I. 96. Evlia Cselebi jegyezte fel, hogy Kanizsa várfalát „cementmészszel bevonták úgy, hogy a vár fehér hattyú gyanánt áll.”-Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította: Karácson Imre. Török-magyarországi történelmi emlékek. Budapest, MTA. 1904, 506.

49. Fejér György. Igaz-e, hogy Székes Fejérvár feje színétől vette nevezetét? Tudományos Gyűjtemény 24 (1840) I. 92-t (12).

50. Ismerünk azonban vörös jelzöt is: Vörös Horvátország- Croatia Ruben. Vörös ruszok. Sőt: sárga és fekete türkök megnevezés is ismert. Vö. László Ferenc, A kagán és családja. Kőrösi Csoma Archivum 3 (1940) 1. füzet 20.
51. Klíma László, Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorláskori népeknél. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30/31 (1992-1993) 115.
52. SRH 1. Budapest, 1937, 344.
53. Képes Krónika: Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus SRH 1. 180.
54. Corpus Juris Hungarici seu Decretum generale inclyti Regni Hungariae. Tomus primus. Budae, Typis Regiae Universitatis. 1779, 133.
55. Horváth János, Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az Írásos források alapján. Székesfehérvár Évszázadai 1. Főszerkesztő: Fitz Jenő. Szerkesztette: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967, 104.
56. Bárczi Géza, A tihanyi alapítólevél. Budapest 1951, 40-41. - Megdöbbenő, hogy Kristó Gyula ebben az esetben is ősi névnek a Belgrádot tartja. (id. mű /2000/ 400)
57. Györffy György, Székesfehérvár feltűnése a történelmi forrásokban. Székesfehérvár Évszázadai I. Székesfehérvár. 1967, 20.
58. Erről egy 1274-ben kelt oklevél emlékezik meg: Ipsa sedes Strigoniensis Sanctissimi Stephani ortu regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita. Y., Régi Székes Fejérvárról Jegyzetek. Tudományos Gyűjtemény 2 (1818) VI. 45.
59. Kropf Lajos, Clements Simon utazása hazánkban. Történelmi Szemle 10 (1921) 124.
60. Jankovich Miklós, Budai Várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyezettett Katalin Királyné, Podiebard leánya teteméről, Tudományos Gyűjtemény (1 (1827) 11. 46.
61. L. id. mű (1818) 42.
62. Dercsényi Dezső, A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága. 1943, 61-64.
63. Kétségtelen tény, hogy a középkorban, egészen a XIX. századig nemigen becsülték meg a múlt emlékeit, bár akkora pusztítás, mint Magyarországon, másutt nem történt.

64. Sinkovics Ferenc, Vásárcsarnok a bazilika fölött. Egy megbízható pályázó története. Magyar Demokrata 1999/ 48. szám, 18-21. - Tihanyi T., Emlékhely: mi lesz a tető alatt? Fejér Megyei Hírlap, 2000. március 10. - Fekete Judit, Mi legyen a fehérvári Romkert telőjével? Magyar Nemzet 2000. március 25. - Inkább parkjellegű romkertet. Fejér Megyei Hírlap, 2000. aug. 20.

65. Henszlmann Imre, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest, Heckenast Gusztáv. 1864, 123. szerint a szarkofág Óbudáról származik! Különös pongyolaság, hogy Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei. I, Budapest, Egyetemi Nyomda. 1938, 157. szerint „még a múlt századi ásatásokból (!?) került a Nemzeti Múzeumba”.

66. Marosi Ernő-Wehli Tünde. Az Árpád-kor művészeti emlékei, Képes atlasz. Budapest, Balassi Kiadó. 1997, 21. Nagy Emese ötlete volt. Lásd: Nagy Emese. A székesfehérvári István koporsó keltezése. Művészettörténeti Értesítő 3 (1954) 101-106.

67. Nagy Árpád, A székesfehérvári XI. századi szarkofág eredete és ikonográfja. Művészettörténeti Értesítő 27 (1972) 168: nem kerubok, hanem szeráfok, mert a kerubok négyszárnyúak, a szeráfok viszont hatszárnyúak.

68. Fettich Nándor, Szent István király márványkoporsója a középkori krónikás és legendairodalomban és a székesfehérvári kőtárban. Magyar Történelmi Szemle 2 (1971) 491-515. -Nagy Árpád id. mű (1972) 170.

69. Varjú Elemér, Szent István koporsója. Magyar Művészet 10 (1930) 372-379.

70. Árpád-kori legendák és intelmek. Gondozta: Érszegi Géza. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1983, 21., 49-52. -- Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest. Argumentum. 1997, 39., 71-75.

71. Bradák Károly id. mű (1999) 43. - Kralovánszky Alán, Szent István király székesfehérvári sírja és kultushelye. In: Szent István es Székesfehérvár. Szerkesztő: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996. 13-24.

72. Petrus Ranzanus, A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Bibliotheca Historica. Budapest Európa Könyvkiadó. 1985, 119. - Petrus Ransanus, Epithoma rerum Hungáricurum id est annalium omnium temporum liber primus el sexagesimus. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977. 106.

73. Nagy Árpád id. mű (1972) 172.-uő Origine et iconographie du sarcophage de Székesfehérvár. Alba Regia 13 (1974) 157-184.

74. Bakay Kornél, Szent István király. Turán Új f. I (1998) 4. szám, 12. Pontatlanul fogalmaztam, mert a szarkofágján helyett az által készített szarkofág kifejezést kellett volna írnom. Szent Imre halálára vonatkozóan lásd: Simon V. Péter. id. mű (1978).

75. Patrick Périn, Collections Mérovingiennes. Catalogues d'art et d'histoire du musée Carnavalet II. Paris. 1985, 707-761.

76. Ente Friuli nel Mondo, Longobardi. Udine, 1991, 714-122.

77. Radovan Ivancevic, Die Kunstschütze Kroatiens. Beograd, Revija. 1986, 50-69. (különösen a zárai Sz. Domonkos templom oltára). - Branko Marisic, Prilog poznavanju kasnoantitkog nezakcija. Starohrvatska prosvjeta III,1/16 (1986) 51-76. - Tonci Buric, Ranosrednjovjekovna skulptura s Bribira. flott 107-123. - Miljenko Jurkevic, Crkvena reforma i ranoromanicka arhitektura na istocnom jadraniu. Uott III/20 (1990) 191-211. - Zeljko Ujcic, Ranosrednjovjekovni kameni spomenici se simbolickim „rajskim” prikazom iz Juzne Istre. Uott 273-285. - Angela Horvat, Die Skulpturen mit Flechbandornament aus Syrmien. Südost Forschungen 18 (1959) 249-264.

78. Y. id. mű (1818) 47.

79. Kralovánszky Alán, Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In: Szent István és Székesfehérvár. Szerkesztette: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996, 13-24.

80. Gerevich Tibor Magyarországi művészet Szent István korában. In: Szent István Emlékkönyv III. Szerkesztő: Serédy Jusztin. Budapest, 1938, 93: „A fehérvári bazilika nem bírt kriptával.” kijelentés ezzel hatályát veszítette.

81. Györffy György, István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 385. oldalon említett kőkoporsó téves adat. Vö. Kralovánszky Alán id. mű (1996) 22-23.

82. Pap Gábor és Bradák Károly id. mű (1999).

83. Bradák Károly id. mű (1999) 20.

E kérdés már a történetkutatás alapjait érinti, különösen pedig a régészetét. Bradák és elődei ugyanis azt állítják, hogy a középkorinak (XI-XVI. század) meghatározott templom és építményei valójában későrómai épületek maradványai, (84) tehát 1848 óta állandóan tévedtünk és egészében tévúton jártunk és járunk ma is. Az kétségtelen, hogy a régi Budai kapu falazatába beépítettek néhány feliratos római követ, (85) ám a rómaiak soha nem építkeztek mocsaras területre!

Világossá szeretném tenni, hogy az ilyesfajta spekuláció megengedhető ugyan, mint nemes agytorna-mutatvány, de el nem fogadható, kivált azon, az alapon, hogy létezik egy XVII. század-végi (1685) metszet, amelyen, kétségtelenül hibásan, Fehérvár felett a Duna folyót tüntették fel, illetve ha a többi metszeten sem fedezhető fel a királyi bazilika képe, (86) valamint van egy olyan kép is, ahol Vácot is feliratozták, talán Vázsony helyett. Mindezen rézmetszetek szerzői idegenek (németek és olaszok) voltak, akik nem ismerték Magyarországot; (87) és általában egy vagy két képtípust variáltak.

Az az észrevétel azonban komoly magyarázatot kíván, hogy mi volt az a kéttornyú nagy templom, amely a XVII. századi metszeten kitűnően látható s nem a mai Romkert helyénél? Berenik Anna felveti, (88) hogy a képen látható dóm, amely a mai püspöki székesegyházzal azonos, s amelyről kiderítették, hogy a középkori Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomra épült rá, amelyet IV. Béla király építtetett 1235 előtt, (89) talán azonos Szent István király bazilikájával? (90) Ez a feltételezés nem helytálló, mivel a városi nagytemplomot, amely a Nagyboldogasszony templomtól 200 lépésnyire állott, az egykori Fekete Sas vendégfogadó szomszédságában, a középkori oklevelek kéttornyú cathedralisnak emlegetik, tehát valóban hatalmas méretei kellett legyenek. Ezért is lett belőle a török időkben dzsámi és minaret. (91) Persze nagyon is lehetséges, hogy ez a nagy templom is sokszor csak dekoráció, bár Wilhelm Dillich 1600. évi metszete hitelesnek látszik. 1693-ból ismerjük Barnabeisz János Bódog fehérvári prépost-jelölt levelét, amelyet a pápának írt s amelyben a Szűz Mária tiszteletére szentelt bazilikát teljesen rombadóltnek mondja, amelyet ő szeretne helyreállítani! (92) De Bél Mátyás is azt írta, hogy a templomnak a romjait is alig lehet megtalálni. A két templom tehát egyértelműen megkülönböztethető és vitán felül áll, hogy mindkettő Székesfehérváron volt!

Székesfehérvárnak a középkorban 11 temploma volt se közül a városi erődítmény falain belül állt hat. A várat 1702-ben robbantatta fel Lipót király.

Ugyanakkor alapkérdéssé válik: hol ásattak hát 1848-ban, 1862-ben 1874-ben, 1882-ben, 1936-ban, 1965-ben, 1970-ben, 1985-ben és manapság? S kiknek a sírját találták meg voltaképpen?

1848. decemberében (1839-es súlyos bolygatási előzmények után, amikor is ivóvizet keresve szétromboltak fontos emlékeket, s amelyről Marosi Ernő úgy emlékezett meg, hogy „ott ahol egészséges ivóvizet reméltek, a történeti ismeretek tiszta (?) forrása fakadt”, (93) valójában ekkor semmisítették meg a déli oldalon Nagy Lajos király kápolnáját, benne öt érintetlen sírral, köztük Károly Róbert, Nagy Lajos, Mária, Erzsébet anyakirályné temetkezésével (!), - került sor az első és egyben az utolsó bolygatatlan magyar királlysír feltárására. Ekkor is „közhasználatú csatorna” építése folyt s a földmunkások ekkor is súlyosan megrongálták az első

útjukba kerülő sírt. (Antiochiai Anna sírját). Csak három nap múlva érkezett meg Érdy János Pestről, aki azután példamutató gondossággal tárta fel az érintetlen királysírt. (94) A munkálatokat nem az szakította meg, hogy „közeledtek Jellasics csapatai”, hiszen 1848. december derekán már régen kiűzték őket az országból, hanem „a zordon tél”. (95) Elsőként Pauler János ismertette az ásatás eredményét és ő volt, aki kimondta: III. Béla és Antiochiai Anna sírját találták meg s a közelmúltig valóban még senki sem vonta kétségbe ezt a megállapítást. Bradák Károly azonban ezt is vitatja, mind a sírok helyzete, mind a szerény mellékletek, mind a melléklet nélküli további három sír jellemzői alapján. Az emberi csontok vizsgálata (96) többször megerősítette, (97) hogy egy 186-195 cm magas és nagytestű (102 kg súlyú) 50 év körüli férfi váza, AB-s vércsoporttal. -A mellette lévő váz 35-40 körüli gracilis nőé volt, akinek testlenyomata megmaradt a koporsó márvány alj-lapján. Noha az antropológus szakma egyetért abban, hogy a királyi pár meghatározása helyes, (98) teljes bizonyossággal ezt nem lehet kijelenteni, mert sajnos, a régészeti feltárások, noha megvolt az igyekezet és a hajlandóság, mégis igen gyarlóan folytak le.

Amíg egy nagyobb szabású feltáráson ezrével kerülnek elő faragott kövek és tízezérek leletek, Székesfehérvárott 1965 előttről néhány tucat faragott kő és nagyon kevés kis lelet maradt meg. Nagyon is biztosra vehető, hogy a királyi temetkezésekben itt is voltak az elhunyt adatait tartalmazó ólomtáblák (mint például II. Konrád és III. Lothar sírjaiban',), de -nem vették észre őket, mint ahogy az ezernyi leletet sem. A megmaradt sírmellékletek egyrészt nagyon szerények, (halotti ezüst korona, jogar, rövid kard, ezüst karperec, ezüst sarkantyúpár, réz körmeneti kereszt corpussal, zománc díszes ereklyetartó, láncon és arany gyűrűk), (100) másrészt meglehetősen gyenge ezüstből készültek. (101) Tudjuk, hogy Károly Róbert királynak a sírban „csodálatos művű arany korona” volt a fején, amelyet János örkanonok ellopott s ezért életfogytig tartó szigorú börtönbüntetést kapott, (102) de a margitszigeti és a nagyváradi halotti koronák is gazdagabbak, értékesebbek, mivel az aranyozott ezüstkoronát drágakövek ékesítik. A nagyon gazdag III. Béla királynak (103) túlságosan szerények, sőt szegényesek ezek a kellékek.

Ha tehát a székesfehérvári bazilikában királyokat, királynékat temettek el akkor kétségtelenül ez volt Szent István király bazilikája.

Az más kérdés, hogy a fehérvári temetkezések története és sorsa valóságos tragédia, hiszen az ásatások során feltárt csontvázakat Henszlmann Imre 1874- ben egy kriptába hordatta össze (min. 28 egyén vázáról van szó!), majd 1938- ban 83 ócska faladában, újságpapírba göngyölve, hantoltak el az akkori kor legnevesebb szakemberei (!) a Romkert un. díszkriptájában cca. 370 vázmaradványt! (104) Ezt a sírhelyet 1984-ben nyitották ki s akkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója az alábbi nyilatkozatot tette: „Nemzeti történetünk kézzel tapintható emlékei 120 cm-es

szennyvízben álltak. A tömegsírban beszakadt ládák, összetört csontvázak zűrzavara volt. A négy sorban egymásra rakott ládákból két sor teljesen a vízben állt: (105)

A Szent István által építtetett bazilika helyén nyilván egy félköríves szentélyű három hajós templom állt, nyugati oldalán két toronnyal, (106) amelynek szentélyétől keletre egy X-XII. századi temető létesült, (107) amelynek 125 sírját tárták fel 1936/37-ben. (108) A templom és a temető tehát itt állt 1000 táján. Kétségtelenül a mocsaras, síkvidéki Fehérváron belül sem ez a legmagasabb pont, ezért azt kell feltételeznünk, hogy azért esett erre a helyre István király választása, mert a legmagasabb ponton már állt egy fontos templom, Szent Péter és Pál egyháza. (109) Szent István király 1015-1038 között bővítette a templomot, kijelölve a sírhelyet, amelyet sikerült megtalálni, fiának, Imre hercegnek a szarkofágja pedig egy oltár előtt állhatott. Feleségét, Gizellát Passauban temették el, Veszprémben csak emlékköve volt. (110) S ez a sír ma is megvan, mert a földbe süllyesztett koporsó fölé a XV. században egy gótikus kenotáfiumot építettek és felirattal is ellátták. Megmaradt egyébként Mátyás király és II. Lajos sírfelirata is. (111) Gizella sírját 1999-ben ismét felbontották. A helyszínen járt Trogmayer Ottó szerint Gizella nem koporsóban volt eltemetve, hanem gyolcsba burkolva került a szűk sírba. A csontmaradványokat vizsgálatnak vetik alá. (112) S ami a legfontosabb: nem pusztították el! A magyar királynéi sírok is csaknem ugyanolyan sorsra jutottak, mint a királysírok: azaz vandál módon elpusztították őket.

Károly Róbert király első felesége, Beatrix és (vagy (113) 'Mária királynő?) sírját Váradon az 1628-ban földig lerombolt székesegyház területén 1755-ben feldúlták s ennek kerültek elő maradványai 1911-ben. (114)

Gizella királyné passauai sírkövén hosszú, csavart nyelű hordozható keresztet láthatunk, két szembefordított sassal, éppen olyan keresztet, mint amilyen Tihanyban maradt meg I. András király sírkövén. (115) Ez a magyar királyok apostoli keresztjét jelképezte. A kibővített templom két oldalhajója egyenes szentélyzáródású volt, hosszúsága 54 m, szélessége 37,5 m. A templomban 1889-ben végeztek felújítási munkálatokat, ekkor csináltak belőle altemplomot s ekkor dúlták fel András király sírját is. Két kőkoporsót találtak csontvázal, de nem törődtek vele, amint nem törődtek különösebben 1953-ban sem, amikor az OMF végzett helyreállítási munkákat a templomban. Ekkor a hitelesítő ásatást László Gyula vezette (az egész munka irányítója Entz Géza volt), ám „a kriptában a régészeti ásatás lényegében leletmentésre korlátozódott, mert sem megfelelő hely, sem idő, sem pénz nem volt a szakszerű munkához.” (116) András király ismét meglelt csontjait Malán Mihály kapta meg, aki „vizsgálat után” (117) - állítólag - visszaküldte a csontokat Tihanyba s ott eltemették. Azt, hogy volt-e valamiféle melléklet a sírban, soha sem tudhatjuk meg, hatalmi jelvényeit azonban ismerjük a törvénybe idéző billogáról.” (118)

Általános vélekedés szerint a székesfehérvári bazilika a magyar királyok fő temetkezési helye volt. Ez az állítás azonban csak részben igaz, mivel Kálmán királyig az uralkodók egyenesen kerültek, hogy Fehérváron nyugodjanak.

Nyilván súlyos oka volt ennek, amint erre kiválóan mutatott rá Kozák Károly. (119)

Nem kívántak, bármennyire is követték a nagy elődöt, ugyanott temetkezni, ahol a dédnagyapjukat meggyalázó és meggyilkoló István király sírja volt, Ezért temetkezett a sári (Abasár) monostorba Aba király, Vácott Géza, Tihanyban András, Szekszárdon Béla és Somogyvárott László király. (120) És nemcsak a fehérvári bazilikában semmisültek meg a királlysírok, lényegében nyomtalanul tűnt el a váci Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyház (1628-bon bontották le szinte az utolsó tégláig! (121) a királlysírral együtt. A tihanyi Szent Ányos tiszteletére szentelt templomban eltemetett András király sírját 1889-ben minden bizonnyal megtalálták, de sem a vörösmárvány sírládát, sem a csontvázat sem akkor, sem 1953-ban (!) nem mentették meg, nem vizsgálták meg! (122) Aba Sámuel tetemét állítólag -a sári monostor helyén épült boros pince sziklaüregében találták meg, ám 1829-ben a szüretelők a csontokat kidobálták. (123) Az ásatások egy körtemplomot tártak fel, Aba király sírját nem találták meg. Egyesek szerint a feldebrői templom volt az eredeti sírhelye. (124)

I. Béla király szekszárdi sírja teljesen ismeretlen, mert bár a megyeháza udvarán feltárták a bencés kolostor és a templom egy részét (32 sírt találtak), a királlysír felett-talán ez volna a jobbik eset - minden bizonnyal ott magasodik a megyeháza épülettömbje. (125)

Mindazon által a szekszárdi apátsági templom rendkívül jelentős, mivel ez a Szent Megváltó tiszteletére szentelt, centrális elrendezésű korai templomunk vitathatatlanul jelzi a közvetlen kaukázusi hatást, a grúz és örmény templomokkal való szoros kapcsolatot. Kitűnő párhuzamai között említhetjük a zvarnoci, a jecsmiadzinai, az isháni, az osk-banki és az ani templomokat. (126)

A kaukázusi kapcsolatok szempontjából jelentős bizonyíték még a besztereci aspatorium, azaz szenteltvíztartó, („kiben szentelt vizet hordoznak” (127), amelyet Fettich Nándor elemzett s kimutatta, hogy még a XII. században is „szoros kapcsolat volt a Kaukázus mögötti részekkel (ottani magyarokkal) (128) A besztercei szenteltvíztartó három oroslánfejes, öntött lábon álló hatszögletes ezüst edény, csuklós öntött, emberfejes fülekbe illesztett fogantyúval, görög felirattal: Jézus forrása a gyógyításoknak is. (Iszosz pigi ke ton niamato (129). Kiss Etele is foglalkozott a besztereci szenteltvíztartóval. (130) Az edényke oldalán két tunikás szent mellképe és szárnyas (illetve szárnyatlan) oroslánok alakja látszik. A többi oldal közepén nagy palmetta díszlik. A tunikás alakok vagy Kozma és Damján,

vagy Pantaleion és Hermolaosz vagy Kiroosz és Joannesz, mindannyian a keleti kereszténység szentjei. A technikai jellemzők alapján, Fettich professzor hazai királyi ötvösműhelyre gondol, mint készítési hely, a készítő mester azonban kaukázusi származású kellett legyen.

A Kárpát-medence népeinek korai kereszténységére és a kaukázusi kapcsolatokra vonatkozóan van még két nagyon fontos és jelentős emlékünk: az aracsi kősztelé és a szekszárdi vállkő. Manapság mindkettőt a XI. század elejére keltezik, (131) ám bizonyíthatóan sokkal korábbiak, az aracsi VIII-IX. századi, a szekszárdi X. századi. (132)

83. Bradák Károly id. mű (1999) 20.

84. Uott. 42.

85. Y. id, mű (1818) 33.

86. Cs. Dobrovits Dorottya, Székesfehérvár. Székesegyház. In: Magyar székesegyházak. Budapest TKM Egyesület_ 1989, 102.: a XVII, századi metszetek legnagyobb része a városképen uralkodó templomot azonosítja a híres Nagyboldogasszony-bazilikával, mely azonban alacsony fekvése miatt a falakon kívül alig volt észlelhető (Ez a megállapítás felettébb különös, de figyelembe veendő.

87. Példaként említem meg, hogy az egyik neves metszetkészítő, Wilhelm Dilich (1600-as években) úgy alkotta meg a magyar várak metszeteit, hogy soha életében nem járt Magyarországon! Vö. Magyarország régészeti topográfiája 9. Főszerkesztő: Gerevich László. Pest megye régészeti topográfiája. Szerkesztő: Torma István, Dinnyés István, Kővári Klára, Kvassay Judit. Miklós Zsuzsa, Tettamanti Sarolta, Torma István, A szobi és a váci járás. XIII/2. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993, 383. és 67. t.

88. Berenik Anna, Nem oda Buda! Kézirat. Itt köszönöm meg, hogy tanulmányát használhattam.

89. Siklósi Gyula, Neuere Forschungen in Árpádenzeitlichen Székesfehérvár. Acta Archaeologica ASH 44 (1992) 375. - uő Die Siedlungsgeschichte der Stadt Székesfehérvár (Stulweissenburg) von der Regierungszeit der Árpádkönige bis zum Ende der Türkenherrschaft. Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 375-398.

90. A 15 x 15 m-es négykarélyos, centrális X. századi templomot a mai székesegyház előtti útburkolat alatt tárták fel. A lengyel Dlugos-féle krónika szerint itt temették volna el Géza nagyfejedelmet.

91. Dobrovits Dorottya id, mű (1989) 100.
92. Buzinkay Géza. Kö sem mutatja helyét. A királysírok pusztulása. Budapest, Corvina. 1986, 35.
93. Marosi Ernő, Érdy János emléktáblájára. In: 150 éve történt III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Szent István Király Múzeum Közleményei B/49, Szerkesztette: Cserményi Vajk. Székesfehérvár 1999, 7.
94. Demeter Zsófia, III. Béla király és feleségének sírja. A felfedezés körülményei és visszhangja 1848-ban. Magyar Tudomány 106 (1999) 220-229. - Biczó Piroska, Érdy János leletmentésének tudományos jelentősége. In: 150 éve történt Székesfehérvár, 1999, 16.
95. Buzinkay Géza id. mű (1986) 45.
96. Török Aurél, III. Béla és első hitvese földi maradványai. Forster Gyula id. mű (19 (10) 199-206. --vö. Szendrey János, III. Béla király emlékezete. Archaeológiai Értesítő 21 (1901) 81-88.
97. Éry Kinga, Marcsik Antónia, +Nemeskéri János, Szalai Ferenc, Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványain. In: 150 éve történt Székesfehérvár 1999, 9-15.
98. Hankó Ildikó, A magyar királysírok sorsa. Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 1987, 111-40. - uő. Királyok tömegsírban. Magyar Demokrata 4 (2 (1011) 40. szám, 16-19.
99. Kovács Éva, Species, Modus, Ordo. Budapest, 1998, 122.
100. Czobor Béla, III. Béla és hitvese halotti ékszerei. In: Forster Gyula id. mű (1900) 207-23U. Kovács Éva, III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. Művészettörténeti Értesítő 21 (1972) 1 14. - III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Emő válogatta. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 9-13, kép.
101. Hutai Gábor, III. Béla király és Antiochiai Anna sírleleteinek restaurálása. In: 150 éve történt Székesfehérvár, 1999, 36-59.
102. Johannes sepulchrum Karolj regis aperuisset et furtim coronam eius abduxisset, notamque infidelitatis ex en incurrisset. - vö. Fraknoi Vilmos, A Szent Jobb. In: Szent István király emlékezete. Szerkesztette: Nagy Gyula. Budapest, Athenaeum. - Buzinkay Géza id. mű (1986) 27.

103. Vagyonát 241.000 ezüst márkára, azaz 450 q ezüstre becsülték. - Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, MTA. 1893, 435-436. - Kring Miklós, A gazdasági élet. Magyar Művelődéstörténet II. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 231. A jövedelem összetevői: pénzverési haszon: 37 %, vámok: 19 %, megyei jövedelmek: 16 %, sóforgalmazás: 10 %, egyéb: 18 %.- Zsoldos Attila id. mű (1997) 60.

104. Nemeskéri János, A székesfehérvári királlysírokról. Pro memoria az 1936/1937. évi ásatásról. Magyar Tudomány 25 (1983) 104-121. -Nemeskéri (Kurzenreiter) valódi szerepére lásd: Hankó Ildikó id. mű (2000) 18.

105. Hankó Ildikó id. mű (1987) 56-66. -Buzinkay Géza id. mű (1986) 7.

106. Kozák Károly, A székesfehérvári királyi bazilika legkorábbi építési korszaka. Székesfehérvár Évszázadai I. Székesfehérvár 1967, 141 skk.

107. Dercsényi Dezső id. mű (1943) 20.

108. Nemeskéri János id. mű (1983) 118

109. Fügedi érik, Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. Székesfehérvár Évszázadai I. Székesfehérvár, 1967, 29. - Annak a Jan Dlugosz által közölt híradásnak, hogy ti. Géza nagyfejedelmet a Szent Péter és Pál templomban temették volna el 997-ben, semmi alapja sincs. Vö. Zsoldos Attila, Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40 (1998) 14., 74. jegyzet

110. Uzsoki András, Az első magyar királyné, Gizella sírja. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 125-165.

111. Y, id. mű (1818) 47.

112. Trogmayer Ottó, Crux aurea reginae Gisela. (Talányok és bizonyosságok.) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica

(1999) 431-452. - uő Az első magyar királyné. Gizella magas, karcsú asszony volt. Élet és Tudomány 54 (1999) 40. szám, 1257-1259. - Visy Lilla, A Gizella-kereszt ötvösszemmel. Studia Archaeologica 5 (1999) 453-466.

113. Halasi Fekete Péter, Mária királynő sírjáról. Archaeológiai Értesítő 32 (1912) 90-92.

114. Gyalókay Jenő, Beatrix királyné sírjáról. Archaeológiai Értesítő 32 (1912) 83-90. Vakolt téglasír volt s innen került elő a lilomos halotti korona, országalma is karperec. 1883-ban Rómer Flóris Ferenc is ásatott itt.

115. Uzsoki András, I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17 (1987) 145-184.
116. Uzsoki András id. mű (1984) 159.
117. Ennek eredményét egyáltalán nem ismerjük!
118. Uzsoki András id. mű (1987) 176-177. - Lovag Zsuzsa, I. András király idéző-billogának második példánya. Archaeológiai Értesítő 117 (1990) 189-199.
119. Kozák Károly, Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17 (1984) 137.
120. Amint a Bevezetésben is hangsúlyoztam, a jelenlegi álláspontom lényegesen különbözik a két évtizeddel korábbtól, amikor is a Magyar államalapítás c. könyvem napvilágot látott. (Első kiadása 1978-ban volt.) Akkoriban mindenben követtem a hivatalos vonalat, mert még kevés ismeretem volt. A hazai tudományos életre jellemző, hogy ezt a munkámat lelkesen fogadta a szakma.
121. MKT 9. Pest megye régészeti topográfiája. XIII/2 Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993, 383.
122. Hankó Ildikó id. mű (1987) 79.-Uzsoki András id, m (S (1984)
123. Gorove László, Sámuel Aba Királynak Sáron (Tettes Ns. Heves Vármegyében) lévő Temetkező- Helye. Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) V. 4.
124. Korai magyar történeti lexikon (9.14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 27.
125. Kozák Károly, A szekszárdi bencés apátság feltárása 1. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve I (1970) 155-180. - uő A szekszárdi bencés apátság feltárása II. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 2-3 (1971/72) 229-265.
126. Tiran Marturján (1989) 16, 72, 156, 205, 242.
127. 1581. évből. Történeti Tár 1892. 560.
128. Fettich Nándor, A besztereci románkori aspensorium. A nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve 2 (1961) 33-48.
129. Rossz görögséggel nyilvánvalóan az ötvös nem tudott görögül.

130. Kíss Etele, A besztercei szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái. *Folia Archaeologica* 45 (1996) 203-222. A szerző foggal-körömmel erőlködik annak kimutatására, hogy a besztercei aspensorium nem kaukázusi hatásokat mutat, hanem bizánci munka. Nem szentek vannak rajta, s a feliratot is rosszul olvasták el, mert inkább: „Krisztus a gyógyulások élő forrása” a helyes olvasat. Csaknem minden kérdésben Fettich Nándor ellen nyilatkozik a szerző, bár elismeri „az esetleges távol-keleti összetevők” hatását is.

131. Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Magyarország művészeti emlékei I. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1938, 169-170.-Dercsényi Dezső, Románkori építészet Magyarországon. Budapest, Magyar Helikon. 1972, 9.-Az Árpád-kor művészeti emlékei. Képes atlasz. Összeállította: Marosi Ernő és Wehli Tünde. Budapest, Balassi Kiadó. 1997, 22.

132. A korai keltezt már Hampel József felvetette: A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. Budapest 1897, 507. - uő *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig, 1905, 429-431.

***

Az aracsi faragott kő ajtóküszöbként volt befalazva és a felhasználók durván megcsönkítették. A kemény mészkőből faragott dombormű eredetileg lényegesen nagyobb volt (most 62 x 52 x 15/22 cm) és

Sztéléként volt felállítva. (133) Előlapján egy világi pap alakja látható, aki jobb kezét áldásra emeli, baljában könyvet (?) vagy ostyatartó edény) tart. Világi pap, nem bencés szerzetes.

Testét alba fedi, nyakában stola. A félalakot az alsó résztől egy jellegzetes fonatdísz választja el. Alatta, feltehetően egy férfi-nő pár félalakját faragta ki a készítő jellegzetes keleti sapkával. A keretelő szenteltvíztartó kötődés is nagyon hiányos. Rövidebb oldalán egy egyhajós, tornyos templom képe látszik, két hosszanti oldalán kéteres szalagokból kiképzett fonatnégyzetekben állatábrázolások, illetve háromerű szalagból egymásba fonódó körmustrák sorakoznak.

A négyzetes első mezőben kiterjesztett szárnyú sas mellette, töredékes állapotban, felszerszámozott ló. A kősztelén meglehetősen gyenge latinsággal írt feliratok maradtak meg: LITERVLA/s/ qui CUMQ /que/ LEGVNT DEV /m/ OMNI/poten/ TEM ROGENT azaz: Akik ezeket a betűket olvassák, könyörögjenek a mindenható Istenhez, Alább /Si/ QUIS ACCEPERT LAPIDEM /de/ M IST/v/ M MALEDICTVS SIT, azaz: Ha valaki ezt a követ elveszi a helyéről, átkozott legyen!" (134) Az aracsi kősztelé - feltehetően -a legrégebbi templomalapító emlékére készülhetett

valamikor a 800-as évek derekán. Cserregi József jó négy évtizeddel ezelőtt helyesen ismerte fel, (135) hogy az aracsi kő közvetlen rokonságban áll az örmény és a grúz VI-VII-VIII. századi emlékekkel. (136)

Nagyon sokat jelent az aracsi kő korai keltezése, elvégre a díszítőelemek (mint a fonat, a kötél dísz, a felszerszámozott ló, etc.) megtalálhatók számos más kőemléken is (Monostorszeg, Pécs, Székesfehérvár, Somogyvár), ugyanakkor ezek egyértelműen keleti jelképek (szimbólumok), amelyek a IX. század után elterjedtek egész Európában. Arra már Gerecze Péter rámutatott, hogy VIII-IX. századi keresztény emlékről van szó, ő azonban germán vagy szarmata, esetleg avar eredetű papra és templomalapítóra gondolt, de amellet határozottan kiállt, hogy votívkőről van szó. (137) E tekintetben rendkívül sokat köszönhetünk Fettich Nándor régészprofesszornak, (138) aki kimutatta, hogy a szalagfonat a férfi-, az élet, a Nap,-Krisztus jelképe, ugyanúgy, amint a griff, az életfa és a dőlt kereszt is Napisten jelkép, (139) amíg viszont a ferde meander (rombusz) a nő -a halál és a Föld szimbóluma. Ugyanakkor a színek is fontos jelentések hordozói: a fekete észak jele, egyben a rossz megtestesítője, az Ószövetség megjelenítésének a helye, vörös dél jele s egyben a tűz, a fény, a Nap, az üdvösség és a jóság jelképe, Jézus földi életének helye, fehér nyugat jele, a halál, az utolsó ítélet, a megtisztulás, a levegő jelképe s egyben Krisztus feltámadása és a Maiestas Domini helye a kék kelet jele, az eukarisztia helye.

Fettich Nándor, Gerecze Péter jelzése nyomán, (140) kutatta ki és mutatta be, hogy az Árpád-kori kőfaragványainkat kifestették! Sajátságos és jellemző, hogy az Árpád-kori kőemlékek művészettörténész vizsgálói rögzítik, ugyan a kőfestés tényét, (141) ám semmi különösebbet nem fűznek hozzá. (142)

Ez lényegében egészen új felismerés volt és érthetetlen, hogy negyven éven keresztül senki sem figyelt fel a jelentőségére, amint Kelet hatásának igazi jelentőségére sem. Az ugyanis egészen világos és egyértelmű, hogy a faragott kővek befestése keleti örökségünk!

Erre kiváló példa a szekszárdi vállkő, amelyen éppen úgy megtalálható a fonatköteg, a palmetta, az állatábárlás, mint az aracsi kővön. (143) A szekszárdi vállkő anyaga éppen olyan fehér mészkő, mint amilyenből az ún. Szent István (valójában: Szent Imre) szarkofág is készült. A növényi minta öt és hét levelű szőlő és pálma levelekből áll, amely kaukázusi eredetű, Bizáncba is onnan került, és életfát jelent, illetve a szőlő az örökkévalóságot, a halhatatlanságot. A levelek között ott találjuk a spirálist (Nap - Krisztus), a Holdat, a dőlt keresztet, a griff fejet és egy emberfejet. A griff is Kelet jelképvilágából származik, eredetileg Napisten-szimbólum, majd Krisztusjelkép, amint arra utalhat a fiatal férfi-fej is. A másik „rövid” oldalon bajelhárító jelképek sorakoznak: legfelül a motringfonat, amely eredendően két kígyótestből jött létre, (144) alatta hurkos kereszt, amelynek

szárai között jelenik meg egy bivaly vagy kosfej. A szarvval átellenben egy ökölbe szorított kézfej, a hatalom jelképe, amely egyben a démonokat elűző jel is. Mikor készült a szekszárdi vállkő? Ugyanakkor, amikor a bencés apátság vagy korábban? A centrális elrendezésű szekszárdi templom mindenesetre kaukázusi eredetű és 1060 körül már állt.

De ugyanilyen következtetésre jutunk Aba királyunk feldebrői templomával kapcsolatban is, amely 1865 óta ismert, majd 1897-ben, (145) 1925-ben, 1936-ban és a közelmúltban ásatások is tisztázták a templom építéstörténetét, (146) és egészen nyilvánvalóvá vált keleti eredete. Ugyanakkor itt is a múlt század végén egy helyre „gyűjtötték össze a hulla- és koporsómaradványokat”, így természetesen Aba király holttestének esetleges maradványait is.

A keleti hatásokkal kapcsolatosan még annak a gondolata is felmerült, hogy a IX-XII. századi temetőinkben tapasztalható sajátságos (orans és változatai) kéztartás is utalhat a keleti kereszténységre. (147)

A pogánylázadások tévtana

Általában az a nézet jellemző, hogy Szent István király halála után „válságos évtizedek” következtek, amely időszakra esik Péter és Aba Sámuel királykodása és az ún. pogánylázadások eseménysorozata is. Krónikáink közül a legrégebbiek csak közvetve maradtak fenn (a somogyvári királyjegyzék és az ösgezsza (148), Anonymus - noha megemlíti Aba Sámuel, akit kegyességéért (pro sua pietate) hívtak Abának, András és Bélát -a XI. századi eseményeket azonban már nem tárgyalja. Kézai Simon úgy állítja be, hogy Imre herceg halála után, István király unokaöccsét Vászolyt (Wazul) (149) akarta utódjává tenni, de őt a gonosz Gizella királyné Sebös segítségével, „a király követét megelőzve” megvakítottatta és fülébe forró ólmot öntetett. „A király keservesen sírt”, majd magához hívatta Szár László fiait, (150) András, Bélát és Leventét s megparancsolta nekik, hogy meneküljenek Csehországba. A gonoszok tanácsára hallgató Gizella (Kysla) húgának fiát (filium sororis sue (151) Pétert (152) tette királlyá, „célja az volt, hogy kénye-kedve szerint tehesse akarát, s hogy Magyarország elveszítse szabadságát és a németek alattvalója legyen (regnumque Hungariae amissa libertate Teutonicis subderetur) „ (153) Péter német dühvel dúlt-fúlt (furore Teutonico), a föld javait (bona terrae) a svábokkal és olaszokkal (Alemannis et Latinis) együtt felfuvalkodottan és telhetetlen szívvel falta. A magyar királyi udvar német-ellenes szellemére rámutatott Fehér Géza is. (154)

Kézait követi a Képes Krónika is, Gizella, Buda és fia Sebös (155) gonoszságának ecsetelését illetően, de abban is, hogy András, Béla és Levente Kopasz László fiai! Még drámaiban emeli ki a „vadállat módjára üvöltő teutonokat” és a „csacsogó fecskék módjára fecsegő” olaszokat. Thuróczy János is osztja a fentieket, ámbar ő

megmondja azt is, hogy Vászolyt „ifjúkori kicsapongásáért és dőre magatartásáért csukatta be a király Nyitrán”. (156) Thuróczy szerint Péter Gizella testvére volt. (157) A királylista és Johaniss de Utino világosan megmondja, hogy Péter Szent István nővérének a fia volt, apja a germán Vilhelm. (158) Ez, mai ismereteink szerint, talán téves állítás, mert Vilmos mostohaatyja volt csak Orseolo Péternek. Mátyás Flórián ugyanis azt bizonygatta, hogy Orseoló Ottó magtalan volt, így Péter nem lehetett a fia! (159) Ranzanus és Bonfini már az olasz származást rögzítette, (160) de mindketten kiemelik: azt akarta, hol csak az övéié legyen a hatalom és „kitartóan gondoskodni fog arról, hogy ezután a magyarok közül senki, csak a teutonok emelkedjenek méltóságra és tisztségekre. (161) Saját népét megvetette. (162) Kézai Simon ezt így fogalmazta meg: „Magyarország földjét (terram Hungariae regni) telerakom külföldi telepésekkel és a németek hatalma alá vetem!” „Ez a név: Magyarország ebből a szóból származik: nyomorúság, ezért legyen a sorsuk nyomorúság!” (163) Nem lehet nem észrevenni, hogy Péter uralkodása alatt a feszültséget az idegenek uralomra jutása és önkényeskedése okozta, nem pedig a királyi Magyarország társadalmi rendje. Ezt tükrözi az új király megválasztása is. (164)

Ekkor (1041-ben) az ország nagyjai (Viske, Pécel és Toyszláv vezetésével (165) és nemesei (principes et nobiles) a püspökök tanácsára (consilio episcoporum) elűzték Pétert és megválasztották István király másik nőtestvérének fiát, Aba Sámuel. (Ranzanus szerint Gizella testvérét). A források és ennek nyomán a történettudomány és a közvélemény mégis Aba Sámuel trónbitorló, rossz királynak tartotta, (166) ez a beállítás azonban egyértelműen az elfogult nyugati íróknak köszönhető, noha a kisebb Gellért-legendában, amely XI. századi, az olvasható, hogy Aba a királyi trónt jogtalanul elbitorolta (regalem cathedram iniuria sua usurpavit), a nagyobb Gellért legenda (167) szerzője pedig (végső alakjában ez az írásmű a XIV. században készült!) azt írja: „a királyi koronát és a királyi palotát /udvart! bitorló módon szerezte meg (Alba comes palatii regalem coronam et aulam regiem sitii usurpavit) „. (168) A Chronicon Bernoldi például egyenesen tirannusnak nevezi őt (Ovo Ungariorum tyrannus), (169) majd azt állítja, hogy a vesztes ménfői csata után a menekülő Abát családjával együtt (egyres források szerint az idegenek) elfogták (cum uxore et filius comprehensum) s őt lefejezték (Ovonem decollavit). A Pozsonyi évkönyvek szerint: megölték (Abba rex interficitur). (170) Hóman Bálint szerint Aba Sámuel felett Péter bírósága ítélezett és így királyi ítélettel fejezték le, (171) s ez példátlan tett volt a magyar uralkodók addigi történetében. (172) A krónikák szerint egy Tisza melletti faluban egy „régii veremben (in scrobe veteti) (173) ' gyilkolták meg. Kovács Béla ezt a latin kifejezést Debrő szláv nevével magyarázta, (174) Major Jenő azonban elutasította ezt a feltevést. (176)

Aba Sámuel szerette a nép és készséggel szolgált: „ Ezért tudott hatalmas hadsereget felállítani és III. Henrik német császárt két ízben is súlyosan megverni.

(177) Ménfőnél is győzelemre állt, ám egyes nagyurak elárulták és cserben hagyták. A krónikák úgy állítják be, hogy hirtelen elgőgösödött „és a magyarokkal szemben durván kegyetlenkedni kezdett. Úgy vélekedett, hogy az uraknak minden közös a szolgálkával (omnia communia essent dominis cum servis (178), megvetette az ország nemeseit és mindig a paraszttal és a nemtelenekkel (habens semper cum rusticis et ignobilibus commune) tartott.” Ez a jellemzés nyilvánvalóan arra mutat, hogy Aba király a szabad magyarok tömegeire támaszkodott, az ő kedvükben járt, ám annak a kijelentésnek nincs igazolható alapja, hogy „elnézte, hogy körükben erősödött a pogányság és terjedt az eretnokség”. (179) E kérdésnél általában Gellért püspök legendáira és a *Deliberatio c.* munkájára szoktak hivatkozni. Itt azonban vitába szállunk az elterjedt nézetekkel, csatlakozva Pap Gábor nézetéhez, különösen, ami a pogányság fogalmának tisztázását illeti. (180) A korábbi szakirodalomban is vitatott volt Gellért püspök munkájának forrásai. (181) s az újabb kutatások (182) sem tették vitathatatlanná, hogy Gellért az eretnekek 29 illetve 32 fajtájának felsorolásakor vajon a saját korának viszonyaira utalt vagy egyszerűen kimásolta forrásaiból: Szevillai Izidor, Szent Ágoston és Tertullianus műveiből az eretnekekre (haeresis) vonatkozó szövegeket? Minden jel szerint Aba király egyáltalán nem volt pogány, sőt inkább az öskereszténység tisztaságára törekedhetett, ugyanakkor lehetségesnek tartjuk, hogy elvetette az egyházi tized szedését és a Szentháromság dogmáját sem fogadta el. Gondoljunk a Szent Korona Atya és Fiú problematikájára! Gellért gyakran manicheusoknak nevezi még a híveit is, ám ez egyáltalán nem bizonyíték arra, hogy Mani tanai éltek volna a XI. századi magyar királyság területén. (183)

Különösen zavarossá teszi Gellért fejtegetését, hogy forrásai alapján azt állítja a manicheusok tagadták a test feltámadását, holott Mani tanítása szerint a halál utáni megtisztulás során az elhunyt lelke újra testet ölt. (184) Az új-manicheizmusnak nevezett bogumil eretnokség (185) sem lehetett számottevő a XI. században, hiszen jelentéktelen volt a bolgár és a délszláv lakosság. (186) A görög kereszténység azonban igenis elterjedt és elfogadott volt már a X. században, joggal vonzódhatott ez iránt a magyarság, amikor a római katolikus klérus élen a pápákkal, még ekkor is erősen romlott és züllött volt, másrészt súlyos teherként nehezedett a népre az egyházi tized, amelyet a keleti egyházak nem vetettek ki. (187) Gellért is ostromozza a kapzsi, nyereszkedő- Isten törvényeivel mit sem törődő papokat, akik még a rablástól, hatalmaskodástól sem riadnak vissza, akik bujálkodnak. ágyasok seregét tartják, zabálnak, a világi hatalmasok, szajhák, gonoszok talpát nyalják, szakértelem híján vannak, dözsolnek, ringyókkal élnek, hivatalt vezetnek.

Csúfsággá lesz a papság, tarkán öltöznek a szerzetesek, szerteszét fognak lakni, elhagyják a vadonokat s kerülnek a magányos életet. (188)

De idézhetjük IX. Benedek pápát, a botrányosan erkölcstelen embert, aki III. Henrik császár utasítására 1044-ben készséggel kiátkozta Aba királyt és a magyar

népet (!) s zászlós szent lándzsát küldött a császárnak, hogy a hadjárata -"szent háború" legyen a gonosz magyarok ellen.

Abát „rejtélyes emlékünek” nevezi Györffy György, (189) s joggal, mivel uralkodása és életútja egyáltalán nem arra mutat, mintha ő pogány lett volna vagy vonzódott volna a királyi hatalomra törő lázadókhöz, sőt - egyesek szerint -a bogumil eretnekekhez is! (190) Ellenkezőleg: Aba Sámuel nemzeti király volt, ámár Péter sem annyira fekete, mint ahogyan a krónikák beállítják. 1039-ben és 1040-ben ugyanis még hadakozott a németekkel, (191) sőt a nyugati korabeli forrásokból az is egyértelműen kitűnik, hogy Gizella királyné is Péter ellen lépett fel. (192) Péter király magyar-ellenessége azonban kétségen kívül áll, hiszen éppen ezért fordult szembe vele mind a világi, mind az egyházi vezető réteg. Johannes Diaconus szerint (193) Péter meg akarta ölni István királyt. A Szent István legendákban szereplő nép előkelő összeesküvő neve és tisztsége, sajnos, nincs megemlítve, így ez az adat nem ellenőrizhető. Péter király bevezette a bajor jogot és ezzel végképp letért a szentistváni útról. Majd amikor, látva mit tettek főemberével Budával és két kisgyermekével, elhagyta népét és országát, ezután Abát választották királlyá. (194)

Aba Sámuel királysága idején (1041-1044) tehát a magyarság felkelt az idegenek ellen és, véleményem szerint, Aba király elárulása és ménfői csatavesztése készítette elő a lázadást (seditio), amelyet általában pogánylázadásnak neveznek, ámde nagyon helytelenül!

133. Cserregi József, Az aracsi kő. Archaeológiai Értesítő 85 (1958) 177. szerint vízszintesen helyezték el.

134. Mezey László, Az aracsi kő olvasásához. Archeológiai Értesítő 85 (1958) 189-190. Megdöböntő feliratot eszelt ki Gerevich Tibor (id. mű / 1938/ 170): Peritus ibidem Stephanus. Hasonló durva tévedést nem egyszer elkövetett, például a Szent Koronával kapcsolatban is

135. Csemegi József id. mű (1958) 176-187.

136. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai. II. Miskolc, 1998, 47-49. - vü. Nagy Sándor 1971, 177 skk. -uő. Parallelen des Steines von Aracs in der Wojwodina. Alba Regia 17 (1979) 95-103.

137. Gerecze Péter. Az aracsi dombormű. Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 204-212.

138. Kéziratban maradt munkáját Falvay Károlytól kaptam kölcsön, aki az abban foglalt adatok felhasználásához is hozzájárulását adta, mivel szoros szálak fűzték Fettich Nándorhoz. Köszönetem Falvay Károlynak.

139. David Ulansey, Die Ursprünge des Mithraskults. Kosmologie und Erlösung in der Antike. Angolból fordította: Gabriele Schulte-Holtey. Darmsadt, WBG. 1998, 37, 45, 85, 99.

140. Gerecze Péter, A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványa. Archaeológiai Közlemények 20 (1897) 78., 126.: kék alapról kiemelkedő dús aranyozás volt a köveken!

141. Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerkesztette: Tóth Melinda és Marosi Ernő. A székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 121. Budapest- Székesfehérvár. 1978, 70: Zalavár 1. sz. kő -a háttér színes masszával kitöltve, Zalavár 2.sz. kő: a háttér színes masszával kitöltve, 140: Pécs, 61/a.sz. kő a piros és zöld festéknyomok a hajdani színes összhatást sejtetik, 61/b. sz. kő: a háttérben vörös festés nyomai láthatók, Pécs, 63. sz. kő -a vörös és kék festéknyomok alapján a kapuzat festve volt, 142.: Pécs, 64. sz. kő - faragott felületén kék festés nyomai figyelhetők meg. 144: Pécs, 66. sz. kő -a háttér és a díszítés vörös, ill. kék festése nagyrészt fennmaradt, 145: Pécs, 67. sz. kő - kék és vörös festéknyomok, 146: Pécs, 68. sz. kő - kék és vörös festéknyomok, 150: Pécs, 72/c. sz. kő - meglepő épségben megmaradt eredeti festése is: az arc rózsaszín, az arccsontnál sötétebb színe, a szemöldök vörösesbarnás, feketével meghúzva, és fekete a szem, a szemgolyó és a haj, 178: Pécs, 80.sz. kő - az ívet élénk színű festés díszítette, a keretléc zöld;a palmetták vörös színűek voltak. 189: Esztergom, 114. sz. kő -a töredéken festés nyomai maradtak meg, etc.

142. Gerevich Tibor, Dercsényi Dezső, Marosi Ernő, Tóth Melinda, etc.

143. Török László, XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1 (1970) 96-154.

144. Bakay Kornél, Östörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc, 1998, 195-202.

145. Gerecze Péter, A debrői altemplom. Archaeológiai Értesítő 17 (1897) 405-414.

146. Kampis Antal, Feldebrő. Műemlékeink. Budapest, Képzőművészeti Kiadó. 1955. - Legutóbb: Tóth Sándor, Pillér és ív a magyar romantikában. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet-műemlékvédelem X. Budapest, OMH. 1998, 50-54.

147. Szabó János Győző, A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 28 (1983) 83-95. A keleti kereszténység különleges és csodálatos emlékanyaga alig ismert, például Vlagyimir és Szuzdál templomai. Vö.: Vidor Lazarev, Regard sur l'art de la Russie pré-mongol l'architecture et la sculpture de Vladimir et Souzdal. Cahiers 13 (1970)

195-208. 14 (1971) 221-238., 15. (1972) I-15.-Ferdinándy, Mihály (id, mű /1943/.) mutatott rá arra, hogy az Álmos-Árpád dinasztia tagjai főleg keleti neveket kaptak.

148. Hóman Bálint, A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazói. Budapest, MTA 1925, 20-32.

149. Mátyás Flórián, Magyar történeti problémák. Századok 28 (1894) 406.: Vazul - Vacul - Vacláv - Vencel. Mindezek alapján lehetséges, hogy Vazul azonos Szár Lászlóval, mondja a szerző.

150. Zar Ladislaus Kopasz Lászlót, latinul Calvus Ladislaus-t jelent. Szöréndet is Calvus-nak mondják a krónikák, akinek fia Koppány. Nézetünk szerint Tar Szörénd fia Szár vagy Tar László azonos Koppánnyal. -Ugyanakkor különös okfejtésre vall, hogy egyesek, például Makk Ferenc, Magyar külpolitika (896-1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szerkesztő: Kristó Gyula, Szeged, 1996, 66. e névből ítélve egyértelműen pogánynak” nevezi Szár Lászlót. Ennek semmi alapja sincs! Vö. Bátky Zsigmond, A csimbók-hajviselet Tolnamegyében. Ethnographia mellékletében MNM Néprajzi Osztály Értesítője 5 (1904) 146.- Györffy István, Adatok a tar viselethez. Ethnographia mellékleteként MNM NO Értesítője IS (1926) 29-30.

151. Némely szerző szerint a frater és a soror atyafit is jelenthet?! A montecassinói barátok vélték Pétert Szent István fiának, ámbar ők Salamonnak nevezik: Salomon filius eius. Lásd: Gombos F. Albin, Történetünk első századából. Észrevételek az „Ostarrichi” 976-iki keleti határvonalához az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Századok 44 (1911) 573-574.

152. Mahmud Terdzsüman Pétert ugyancsak István király fiának mondja: A magyarok története. Léva, Erdem. 1996, 105.

153. Kézai Simon mester Magyar krónikája. Fordította: Szabó Károly. Pest, 1862, 60. - Magyar legendák és geszták. Fordította Bíró Bertalan. Budapest.. Argumentum. 1997, 214. - Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). Válogatta és részben fordította: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó - Nodus Kiadó. 1995. 58.

154. Fehér Géza, A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Századok 61 (1927) 12.

155. Valószínűleg ők is német származásúak voltak.

156. ugyanígy a Pozsonyi Krónika. In: Analecta monumentorum Hungariae historicorum litterariorum maximum inedita. Collegit: Toldy Ferenc. Pest 1872. Reprint: Érszegi Géza jegyzeteivel. Budapest, 1986, 48.

157. Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest Magyar Helikon. 1978, 112-113.

158. *Analecta id. mű* (1986) 66, 77.

159. Mátyás Flórián, Magyar történeti problémák. Századok 28 (1894) 296.

160. III. Orseolo Péter velencei dózsének és Gizella nevű feleségének gyermeke volt Péter magyar király, aki 1010-ben született és 1046-ben halt meg.

161. Petrus Ranzanus, A magyarok történetének rövid foglalatai.

Fordította: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. *Bibliotheca Historica*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 1985, 120.

162. Antonio Bonfini, A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, Balassi. 1995, 267.

163. Thuróczy id. mű (1978) 114.

164. Kiválóan látta ezt a problémát Salamon Ferenc, A magyar hadi történethez a vezérek korában. Budapest- Atheneum. 1877, 43: csak egy nép-forradalom volt képes megmenteni az ország létét és függetlenségét.-Gombos F. Albin igyekszik minden vád alól felmenteni Péter királyt és befeketíteni Aba Sámuelet. Lásd: *Történetünk első századaiból*. Századok 44 (1911) 575. Minderre: Bakay Kornél, A nemzeti királyeszmé az Árpád-korban. Dunaújváros- Dunafer. 2000. - *Ősi Gyökér* 27 (1999) 3-4. szám, 75-76.

165. Szabó Károly, Péter és Aba. *Értekezések a történettudományok köréből* 2 (1872) 13.

166. Kristó Gyula, XI-XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. *Ethnographia* 83 (1972) 53.

167. Müller Frigyes, A Nagyobb Gellért legenda forrásai és keletkezése. Századok 47 (1913) 355-374.-Madzsar Imre, Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 47 (1913) 502-517.-Csóka.J. Lajos, Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. - Horváth János, A Gellért-legendák keletkezése és kora. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerkesztette: Horváth János és Székely György. *Memoria Saeculorum Hungariae I*. Szerkesztette: V. Kovács Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974. 137-163.

168. Magyar legendák és geszták. 103. -Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1983, 88. - SRI-I II. 500.

169. MGH SS V. Hannoverac 1894, 125.

170. MGH SS XVIII. Hannoverae, 1866, 572.

171. Hóman Bálint, Magyar történet. I. Budapest, 1935, 247-250. - Ugyanez Makk Ferenc id. mű (1996) 77.

172.-Bakay Kornél, A nemzeti királyeszmé az Árpád-korban. Előadás Miskolcon 1999. szeptember 6-án. Megjelent: Ősi Gyökér 1999/3-4. számában.

173. Bonfini szerint a falu neve Scoeba - Szob? id. mű 271.

174. Kovács Béla. Adatok Feldebrő történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 17 (1968) 124-125.

175. Major Jenő, Adatok a feldebrői templom keletkezésének település- és birtoktörténeti hátteréhez. Építés- Építészettudomány 8 (1976) 193-226. - vö. Gyurkó János, Hozzászólás Feldebrő kérdéséhez. Műemlékvédelem 26 (1982) 64-66.

176. Kandra Kabos, Aba Samu király. Budapest, 1891.

177. Egészen hamis képet rajzol Gombos Albin id. mű (1911) 578. oldalon Aba hadvezéri képességéről.

178. SRH 1. 329.

179. Makk Ferenc id. mű (1996) 76.-Kristó Gyula id. mű (1996) 80. - uő (1994) 129-130.

180. Deliberatio. Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi. Supra hymnum trium puerorum. -- Elmélkedés Gellért, a marosi egyház püspöke, A három fiú himnuszáról. Kiadta: Karácsonyi Béla és Szegfű László. Szeged. Scriptum Kiadó. 1999 -Pap Gábor „Angyali korona, szent csillag” Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászherény, 1996, 41 skk. /függelék: Rasdi mesél/

181. Müller Frigyes,. A nagyobb Gellért legenda forrásai és keletkezése. Századok 47 (1913) 354-374.- uő. A nagyobb Gellért legenda keletkezése és forrásai. Századok 49 (1915) 387-411. Madzsar Imre. Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 47 (1913) 502-517. - Karácsonyi János, Szent Gellért Csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. - Ivánka Imre. Szent Gellért Deliberatio-ja_ Problémák és feladatok. Századok 76 (1942) 499-500. - Ibrányi Ferenc, Szent Gellért teológiája. Szent István Emlékkönyv. Szerkeszti: Serédi Jusztinián.

Budapest, 1938. I. 506 skk. Bodor András, Szent Gellért Deliberatio-jának fő forrása. Századunk 77 (19.73) 173-222

182. Gerics József id. mű (1982) 186-197.. 299-313. Kristó Gyula id. mű (1983) 159.ckk. -uti id. mű [1984) 285 skk_ - Szegfű László. Néhány XI. századi 'liber ponabilis' nyomában (Gellért püspök kézikönyvei). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Bibliothecaria 8. Szeged 1979, 152_ - uő Szent Gellért prédikációi. Acta Univ. Szegediensis 72 (1985) 19-28. - uő. Adalékuk Szem Gellért püspök görög műveltségének kutatásához...Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1986, 43-48.

183. Vö. History of Civilisations of Central Asia III. Paris. Unesco. 1998. 412 skk.

184. Reallexion für Theologic und Kirche. Red. Michael Buchberger. VI. Freiburg. 1934. 851.

185. Révai Nagy Lexikon. 13_ Budapesti Révai. 1915, 359.

186. Általánosan elterjedt nyilván Fehér Géza munkássága nyomán, hogy a IX-X-XI. században Kelet-Magyarország és is Erdély a bolgárok fennhatósága alatt állt.

187. Erre a körülményre általában nem utalnak a feldolgozások. Kivétel: Acsády Ignác. A magyar birodalom története. I. Budapest, 1903, 172. Legutóbb Kristó Gyula, A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 104. megemlíti.

188. Szegfű László id. mű (1979) 33.

189. Magyarország története tíz kötetben. I/I. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 835.

190. Kristó Gyula id. mű (1999) 44. szerint „Aba Sámuel már egyenesen.v. István-féle alapok Ierombolásához fogott”. Állításának semmiféle alapja nincs!

191. Herimannus Augiensis, anno 1039: MGHI SS V 123. -Annales Altahensis maior anno 1041 MGH SS XX Hannoverae 1868, 794.-vö. Gombos Albin id. mű (1911) 577.

192. Gerics József, Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle 98 (1982) 186 skk. -MGH SS XX. 794-795.

193. Podhradczky József; Péter magyar király csakugyan III. Urseolus Péter, Otto velencei dóge fia volt. Századok 3 (1869) 147.

194. Kristó Gyula, források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan II. Magyar Könyvszemle 100 (1984) 293. vb. Andrassy Gyula id. mű (1920)

A nép, elsősorban a szabad magyarok tömegei, szentként tisztelték Abát és féltve őrizték emlékét. Maguk a krónikák írják, hogy halála után „néhány esztendő múlva, amikor testét sírjából kiásták, szemfedőjét (sudarium) és ruházatát (vestimenta) romlatlanul, sebhelyeit (loca vulnerum) pedig begyógyulva találták.” (195) Előbb egy templomban, majd Sárosban (Abasár) temették el. Az más kérdés, ámbár nagyon jellemző, hogy az osztrák Haller Sámuel tábornok, a sári birtok későbbi gazdája az alábbi feliratot helyeztette el a sári monostorban meglelt sírhely fölé: Ebbe az üregbe (in taverna) helyezték el Aba Sámuel, Magyarország harmadik királyát, vagy inkább az ország istentelen pusztítóját (potius impius regni vastator), őt a bálványozással (idololatria) és kegyetlenkedéssel bűnös királyt, akit a saját népe a Tiszánál megölt. Bámuljátok a dolognak nagy változását, a királyi sírhely (ex regio mausoleo) miképpen tett pince (cellaria). Ahol egykor a halálnak véres maradványai voltak, ott vidám hordók duzzadnak, Bachus vereslik a falermoinál jobb sári borokban, amelyből igyál te is, hogy kipirosodjál.” (196)

A gyilkos pogányok vajon miért temették volna el őt egy templomban, miért öltöztették volna fel és borították volna be szemfedővel? A sírhely ismert, a feldebrői négykarélyos centrális templomban volt a sírja, amely templom biztosan kaukázusi eredetű,” (197) és állt már a X. században, akárcsak a tarnaszentmáriai templom. (198)

A feldebrői templom görög rítusú építmény, amint az volt a közeli tarnaszentmáriai templom is, (199) amelynek egy része biztosan IX-X. századi. A faloszlopok és a padka kövek faragásai nagyon ősi motívumokat mutatnak. (200) Az altemplomot és a templombővítést később hajtották végre a bencés szerzetesek korában. (201) Vannak kutatók, akik Feldebrő korai keltezését elvetik, (202) s azt vallják, hogy az altemplom, a centrális templom és a faltemplom lényegében egykorú, sőt: e templomtípus is nyugati eredetű (itáliai). Ezen vélekedés azonban alaptalan, noha az altemplomok kialakításában döntő szerepe volt a X. századi clunyi reformnak, amely az ekkor bevezetett Halottak napi szertartás keretében a síroknál végeztette el a halotti liturgiát s ehhez tér kellett: földalatti kápolnák. (203) Természetesen nemcsak Feldebrő és Tarnaszentmária esetében kell a felülvizsgálatot elvégezni a kerek templomok keltezését és jellegét illetően, hanem sok más esetben is (pl. Kallósd, (204) Öskü, Karcsa, Csemeszkopács (205) etc.).

Az Aba Sámuel legyőző német császár visszahelyezte Pétert a magyar trónra, ám az idegenek elleni harag nőttön-nőtt. 1045-ben III. Henrik formálisan is hűbérura lett Magyarországnak, miután átadta Péternek az aranyozott lándzsát. Ekkor történik említés arról, hogy III. Henrik császár Rómába küldte Szent István király

lándzsáját és koronáját. (206) Most már a korábban független ország ténylegesen is alávetetté vált, így mind az előkelők, mind a szabadok tömegei Péter bábkirály ellen fordultak és haza hívták Szár László (Koppány herceg?) fiait: Andrást és Leventét. „Abban az időben néhány magyar főember országának pusztulásán sóhajtozott, és meg akarta szabadítani Hungáriát Péter zsarnokságától. Megőrizték rendíthetetlen hűségüket Endre, Béla és Levente iránt, akik Szent István király nemzetségéből származtak.” Azt akkoriban fel sem merték tételezni, hogy maga István király fosztotta meg a tróntól az Árpád-házi hercegeket! A felháborodás oly nagy volt, hogy Pétert, a koronás királyt Fehérvár népe nem engedte be a városba, sőt később, amikor elfogták, haragjukban megvakították. A nyugati évkönyvek is megdöbbenek ezen, „mert soha nem hallották, hogy királyi méltósággal ilyen történt.” (206/a Krónikáink egyházi szerzői csaknem egyhangúan hangoztatják, hogy a hercegeket hazahívó tömeg „pogány” volt: az egész magyarság (universa multitudo Hungarorum) ördögi sugallattól felajzva azt követelte Endrétől és Leventétől, hogy engedjék meg, hogy az egész nép (universum populum) pogány szokás szerint éljen (ritu paganorum vivere), megölhesse a püspököket meg a klerikusokat, lerombolhassa a templomokat, elvethesse a krisztusi hitet (fides Christianam) és bálványokat (ydola) imádhasson. Ezek a kitételek azonban szokásos egyházi túlzások, hiszen Julianus barától tudjuk, hogy még a Volga-vidéki magyarok sem imádtak bálványokat! (207)

A lázadók egyik vezére, Vata, aki a démonoknak szentelte magát, leborotváltatta a fejét és pogány szokás szerint csak három varkocsot hagyott meg, (208) de az egész nép a démonoknak adta át magát, lóhúst kezdett (equinas pulpas) enni. Látszólag itt valóban azt mondják a források, hogy a krisztusi hit ellen lázadtak fel, ám gondosabb elemzés után kiderül, erről nem lehet szó, mivel sem a varkocsos hajviseletet, sem a lóhúsevést egyáltalán nem tiltotta semmiféle egyházi szabály, hanem elsősorban a németeket és az olaszokat ölték meg a lázadók, a polgárháborúk (civilia bella) résztvevői, legyenek azok világiak vagy egyháziak. Külön ügyeltek a tizedszedőkre, s követelték: töröljék el az adókat, amint Aba király tette! Vesszen Péter emléke teutonjaival és latinjaival együtt mindörökre és még azon is túl. (209) Gellért püspökre is azért támadtak vad dühvel, mert ő is megvetette és sanyargatta a magyart s a nyelvünket sem tudta! A nagyobbik Gellért legenda elmondja, hogy Gellért püspök a vétkes embert azon nyomban megkorbácsoltatta, bilincsbe verette és karóhoz köttette. Gellért Péter király híve volt, és Aba Sámuel ellen tüzelt. Nem akarta elfogadni a magyarok ősi hagyományait s minden eltérőt eretnekségnek nyilvánított. Holott Aba király is keresztény eszméket vallott és hirdetett, de nem a római pápa kereszténységét, (210) ugyanakkor tisztelte és megbecsülte nemzeti hagyományainkat. Ezt egyik lázadó, a kisebbik Gellért legenda szavai szerint, így fogalmazta meg: „úgy gondolta (ti. Gellért), hogy minket ősi hagyományainkból ki tud forgatni (nos evertere a paternis traditionibus se posse existimabat) „. (211) A krónikák is

megemlíti a „pogány hagyományt” (traditio paganisma), ez a kifejezés azonban nem feltétlen jelent sámánizmust. (211)

A nemzeti függetlenség visszaállítása a fő cél s I. András király uralkodása éppen azt igazolja, hogy az ország népe a lázadás után királya mellé állt s visszavertek minden német támadást 1046 után, noha András nem ok nélkül kapta meg, egyetlenként az Árpádháziak között, a Katolikus jelzöt, mint fentebb láttuk. Az újabb lázadás (1061-ben) pontosan ugyanazon okból robbant ki, mint először. Ekkor Salamon akarta eladni a magyar királyság szuverenitását. Ezért támadtak ellene Béla király fiai: Géza és László. (213) Az idegen szívű és akaratú Péter királyt, a krónikás hagyományok szerint, az állítólag általa építtetett pécsi székesegyházban temették el. (214)

A pécsi püspökséget azonban bizonyosan Szent István király alapította (215) s így nyilvánvaló, hogy Péter király legfeljebb bővítethette, ámbár Karácsonyi János szerint (216) nem is Pécsen temették el Pétert, hanem az óbudai Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomban, amelyet valóban ő, alapított. (217) Ez utóbbi templom helyét a mai Árpád-híd táján gyanítjuk, nyoma nincs, a pécsi székesegyházban sem találtak soha királyi temetkezésre utaló nyomokat, igaz ugyan, hogy valójában alapos régészeti kutatás nem is folyt itt sem.

Ábrázoló művészetünk eredete

A pécsi székesegyház az egyetlen ma is működő XI. századi alapítású templomunk, noha eredeti formájából - az altemplom kivételével - kegyetlenül kiforgatták. (218) Mégis, rendkívül nagy jelentősége van a pécsi székesegyháznak, elsősorban a fellelt és megmaradt köemlékek révén. A pécsi faragott kövek egy önálló iskolát, egy sajátos magyar királyi kőfaragó műhelyt jelentenek, de valójában ennél is többet. Talán itt érhető tetten leginkább a magyar koraközépkori ábrázoló- és díszítőművészet eredete. A hagyományos és hivatalos állásponttól eltérően ugyanis sem a növényi ornamentika, sem a figurális szobrászat döntően nem nyugati eredetű, hanem nagy mértékben keleti örökségünkre épül. Igaz, nem oly módon, mint régebben, sőt mai is, nem kevesen, képzeltek, képzelik, hogy ti. a keresztény templomokba „becsempészték” a honfoglaláskori ötvös művészet palmettásnak nevezett formavilágát, (219) hanem úgy, hogy mind a templomformák, mind a díszítmények kaukázusi jegyeket hordoznak, amint láthattuk fentebb is. A korai templomaink palmettás kódíszítményeit ugyanis egyáltalán nem vezethetjük le a honfoglaláskori tarsolylemezeink mintakincséből (220) és nemcsak azért nem, mert azok elsősorban szaszanida lótusz-motívumok, (221) hanem azért sem, mert az iszlám és a kereszténység, nem ugyanazt az utat járta, még ha erős volt is a kölcsönhatás. (222) Erre mutat a faragott kövek festése is vörössel, kézzel, zölddel,

arannyal. (általában kék alapon vörös aláfestés és felül, a vörös alapra felvitt aranyozás.)

Pécs Szent István király korai egyházalapításainak egyike. ismerjük az alapítólevelét 1009-ből, (223) és ismerjük, noha erősen módosulva, a korai templomának díszítményeit. 1883 január havában a néphajóból a felső templomba vezető nagy lépcsőzet alatt egy kápolnaszerű, zárt, hajdani kősátor (oltársátor azaz cibórium) alapkövei és igen díszes töredékei jöttek napfényre. amelyeket eredetileg aranyoztak. (224) Gerece Péter ugyan azt állítja, hogy ezek egykor nem oltársátor, hanem egy szent tetemének confessio-ja, vagy egy keresztelő kápolnácska maradványai lehettek. (225) Legújabbban azt állítják, hogy a kriptá felett épült szentély előtt állt egy kápolna, s ebben helyezték el a Szent Kereszt oltárt. A kriptába vezető két lépcsőház falait a teremtéstörténet (Ádám 226), Sámson és Jézus tettei s a kapuzat jelenetei díszítik. (227) Gazdagon kifestették az oszlopfejezeteket, a záróköveket, az egyes falmező díszítményeket is. (228) A faragványok témaválasztása, első pillanatra talán, nem mutat sajátos keleti jelleget, ha azonban alaposabban megismerjük őket, követve Fettich Nándor útmutatásait, akkor szemünkbe tűnik az erős avar, örmény és grúz hatás, például a nyugaton dívó természetűséggel szemben az erős jelképes stilizálás szokása, de tetten érhető a keleti sajátosság az Ádám-képsornál és az Agnus Dei jelképben is. Az avar művészet közvetlen hatásának tulajdonítom a magyarországi X-XIII. századi kőfaragóművészet és a dalmáciai IX-XIII. századi kőemlékek közötti igen szoros rokonságot.

A pécsi székesegyház biztosan állt már a XI. század elején, hiszen ebben a templomban koronázták meg Salamont 1064-ben, mégpedig Géza herceg tiszteletteljesen maga koronázta meg Salamon királyt, és vezette be dicsőséggel Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába. A következő éjszaka azonban egy hirtelen támadt tűzvész elborította az egész templomot (ecclesiam) a palotákat (omnia pallacia ceteraque edificia) és az összes többi épületet „ (229) Tehát már a korai időben paloták is álltak a városainkban!

A pécsi székesegyházat szeretik az itáliai (lombard) hatás szép példájaként emlegetni, (230) s amennyire lehet „fiatalítani”, tehát 1200 utánra keltezni. Éppen ellenkezőleg van. Pécs és Somogyvár is a magyarországi kőfaragóművészet legkorábbi példái. S természetesen az a nézet is elavult, hogy „Magyarország idegen test volt a keresztény műveltség világában”. (231) Idegen test volt a nyugatiak szemében, de nem azért, mert műveletlen volt, hanem azért, mert keleti nép voltunk s maradtunk.

195. Kovács Béla szerint /id. mű (1968) 125./ a test a kriptában mumifikálódott.

196. Gorove László id. mű (1830) 5-6.

197. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai II. Miskolc 1998, 39. - Kozák Károly id. mű (1984) 135-136.

198. Kozák Károly, Félköríves templomok a XI, században. Archaeológiai Értesítő 93 (1966) 4763. -uő Églises á abside en hémicycle dans la Hongrie du Xie s. Acta Archaeologica ASH 23 (1973) 177-204.

199. Sági Lajos, A tarnaszentmáriai templom. Műemlékvédelem 24 (1980) 107-I 17.

200. Levárdy Ferenc, Magyar templomok művészete. Budapest, Szent István Társulat. 1982, 52-53.

201. Levárdy Ferenc, Feldebrő Kelet vagy Róma? Műemlékvédelem 20 (1976) 145-151. -Korábbi irodalom: Kampis Antal, A feldebrői altemplom. Művészettörténeti Értesítő 4 (1955) 178-194. Csemegi József- Dercsényi Dezső, Hozzászólások Feldebrő kérdéséhez. Művészettörténeti Értesítő 5 (1956) 54-59. - Vaclav Mencl, Két ősi építészeti emlék Magyarországon. Művészettörténeti értesítő 8 (1959) 217-220.

202. Tóth Sándor, Feldebrőről, hipotézisek nélkül. Műemlékvédelem 21 (1977) 29-39.- vö. Erdei Ferenc, Hipotézis a feldebrői templommal kapcsolatban. Műemlékvédelem 19 (1975) 196-203.

203. Levárdy Ferenc. A „feldebrői feltevések” értelme. (Válasz Tóth Sándornak). Műemlékvédelem (1977) 130-131.

204. Bogyay Tamás, A kallósi kerek templom. Dunántúli Szemle 7 (194 (1) 267-277. - Káldi Gyula, A kallósi temetőkápolna helyreállítása. Műemlékvédelem 39 (1995) 3-11.

205. Hell Géza, Régi vasi templomok. I. A csemeszkopácsi róm. kat. templom. Vasi Szemle 3 (1936) 99-108. - Gervers-Molnár Vera, A középkori Magyarország rotundái. Művészettörténeti Füzetek 4. Budapest, 1972, 46 skk.

206. Makk Ferenc id. mű (1996) 78.

206/a. Mivel Péter király elhagyta az országát, joggal fosztották meg királyi méltóságától, amiként tették ezt 1688-ben 11. Jakab angol királlyal. Vö. Andrassy Gyula gr., A királykérdés jogi szempontból. Budapest, Pfifer. 1920, 5.

207. Szegfű László id. mű (1980) 11.

208. A hajviselettel kapcsolatosan érdekes Eduard Brown útleírása (1669-1670): „A magyarok egész fejüket leborotváltatják és csupán a homlok fölött hagynak némi haját.” Szamota István id. mű (1891) 365.

209. Képes Krónika id. mű 23. c.

210. Nincs igaza Kristónak /id. mű (1985) 1811., 34. jegyzet/, amikor Gerics Józsefet ezért bírálja!” 211. SRH II. 478.

212. Ugyanakkor nem feltétlen jelent manicheizmust sem, amint Pap Gábor vélelmezi.

213. Lambert ispán volt a neve I. Béla vőjének is, tehát a leányának a férje is erre a névre hallgatott. lásd: Wertner Mór, Lambert ispán I. Béla király veje. Századok 25 (1891) R24-828.

214. Kézai Simon: „életét bevégezvén Quinqueeclisiae temették el, amelyet állítólag ő alapított (quam fundasse perhibetur) „. SRH I. 178. -Képes Krónika: „Quinqueeclisiae-ben temették el, abban a bazilikában (in basilica), amelyet ő alapított (fundaverat) Szent Péter apostol tiszteletére, másodszori uralmának harmadik esztendejében.” SRHI. I. 343. - Petrus Ranzanus és Antonio Bonfini is ugyanezt mondják. Heltai Gáspár szerint is: „elvivék őt Pécsre s ott eltemették a monostorba, melyet ű építettett vala nagy költségével Szent Péter és Pál nevében”. Heltai Gáspár, Krónika az magyaroknak dolgairól, Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit, Budapest, Magyar Helikon. 1981, 100.

215. Gerevich Tibor id. mű (1938) 51. - Györffy György, István király és műve. Budapest. Gondolat. 1977, 182-183. - G. Sándor Mária, Újabb adatok Pécs középkori topográfiájához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 235.

214. Karácsonyi János, Péter király és az ó-budai prépostság. Századok 21 (1897) 291-297.

215. Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest Magyar Helikon. 1978, 108-109.

218. Gerecze Péter id. mű (1897) 412 e picei kubiculum európai nevezetességű falképei éppenséggel nem a török időkben, hanem úgyszólván napjainkban mentek tönkre s az orrunk előtt pusztult el utolsó maradványuk is. - Szőnyi Ottó. Pécs. Útmutató a városban, a környéken és a Mecsekben. Pécs. Danubia Kiadó. é.n. 47. skk.

219. Bakay Kornél Feltárul a múlt. A múlt jövője. Budapest. Múzsák. 1987. 175-176. - R.Sz Orlov 1984.32-52 Marosi Ernő. A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a miliecentenáriumi év kiállításain. Buksz 8 (1997) 2. szám. 163.
220. Török László, XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1 (1970) 97
221. A lótusz a tündérrózsafélék rendjébe (*Nymphates* - *Nymphaea lotus*) tartozik. liliumrózsának vagy tavirózsának is nevezik. Virága fehér. ritkábban rózsaszín. Indiai eredetű. Ősi időktől a termékenység és a bőség jelképe, ugyanakkor élelemként is felhasználták, mert magjából kenyérlisztet öröltek. Vö. Pallas Nagylexikon XI. Budapest. 1895, 667. -Magyar Larousse Encyklopédia 2. Budapest. Akadémiai Kiadó 1992, 726. P- Nigel Hepper- Pharaoh's Flowers The Botanical Treasures of Tutankhamun. Royal Botanic Gardens- Kew. London. HMSO. 1990. 11. 16. - vö. Andreas Bärtels, Farbatlas TROPENPflanzen. Zier- und Nutzpflanzen Stuttgart, Ulmer. 1993, 245-246.
222. Erre már száz évvel ezelőtt rámutattak: nyugaton szórványosan előjönnek ugyan a mi motívumaink, pl. a hármas indaszalag és a 3-5-7 ujjú palmetta a gyöngyös díszítmények egész sora, de ezekben egyebet, mint a román stílus egyetemes közös vonásait nem kereshetünk.- Gerecze Péter id. mű (1897) 119. - vö. Mesterházy Károly, Die Kunst der landnahmenden Ungarn und die Abbasidisch-irakische Kunst. Acta Archaeologica ASH 49 (1997j) 385-418.
223. Az államalapítás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I5. Szeged, 1999, 92-94.
224. Gerecze Péter, A pécsi székesegyház egykori oltársátra és a többi szobrászati maradványa. Archaeológiai Közlemények 20 (1897) 75.
225. Uott 82. is III. Gerevich Tibor id, mű (1938) 52: a három hajós altemplomban a szentély elején emelt baldachinos népoltárról beszél. Dercsényi Dezső jd. mű (1972) 10. szentélyrekesztő díszítményeinek véli, s azon sajnálkozik, hogy „közvetlen mintaképet egyelőre nem lehet kimutatni”.
226. Zádor Mihály, A pécsi székesegyház un. Ádám és Éva oszlopfőjéről. Archaeológiai Értesítő 90 (1913) 195-203.
227. Marosi Ernő-Tóth Melinda id. mű (1997) 36. Keltezésük teljesen légből kapott! A kőemlékek festéséről egy szől sem ejtenek.
228. Uott. 75, 78, 80, 85. 101, 126. - Külföldi emlékeken is megfigyeltek kőfestést, elsősorban a keleti hatásokat tükröző észak-európai emlékeken, például a XI.

századi lundi székesegyház főkapuján: An dem Porral erkennt man schwache Reste einer Farbauflage. Vö. Eiler Graebe, Der Dom zu Lund. Lund 1975, 16.

229. SHR I. 363.-Képes Krónika. Budapest, Helikon. 1987. 27-28.

230. Dercsényi Dezső id. mű (1972) 10.

231. Kampis Antal, Régi magyar művészet. In Magyar Művelődéstörténet 1. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 475.

Királyi székhelyek

Mind az írott forrásokból, mind a régészeti ásatásokból biztosan tudjuk, hogy a X-XIII. századi magyar állam székhelye, fő központja, fővárosa: Esztergom volt. (232) Különös, hogy abban a városban, ahol már 963-ban püspökség volt, (233) ahol az ezredfordulón már érsek székel, mindössze két királyunkat temették el: 1172-ben a Szent Adalbert székesegyházban III. Istvánt, (234) aki 27 évesen váratlanul hunyt el és 1270-ben IV Bélát a ferencesek templomában, a Mária oltár előtt, amelyről a Képes Krónika így számolt be: „A király a budai szigeten halt meg és testét Esztergomban temették el, a minoriták egyházában, amely a dicsőséges Szűz tiszteletére épült, és amelyet maga Béla király kezdett építeni, szépen és sok költséggel. Itt nyugszik feleségével, Mária királynéval, a görög császár leányával és Béla herceggel, legkedvesebb fiával együtt. Fülöp esztergomi érsek a király testét jogellenesen (contra fura) elvitette ebből a templomból, és saját székesegyházában temette el. Emiatt hosszabb pereskedés folyt a pápa előtt, végül is a minorita testvéreknek sikerült visszakapniuk a testet, és a Szűz oltára előtt ünnepélyesen eltemették. (235) IV Béla királynak és családjának a sírjáról sem tudunk semmi bizonyosat, ámbar lehetséges, hogy szerencsés esetben talán - az elpusztított egykori ferences templom helyén még előkerülhetnek valamiféle maradványok. (236)

Esztergom nevét általában a szláv nyelvekből szeretik „levezetni”, noha ez csaknem biztosan kizárt. (237) A Strigonensis alak először 1079-ből ismert, magyarul azonban Estrigun-nak nevezték (1146). (238) Györffy György a bolgár esztrogén, esztrügén, esztrogin, esztrigin szóból igyekszik megmagyarázni a város nevét és ez bőrműves páncélt jelentene, így - vélekedése szerint - azért lett a város neve Esztergom, mert Taksony vagy Géza nagyfejedelem bőrpáncélkészítőket telepített ide? (239) Ezt a teóriát nagyon erőltetettnek véljük, ezért sokkal inkább a régiek álláspontját fogadjuk el, hogy ti. a Duna (Iszter) és a bizonytalan eredetű (talán kanyart jelentő) Gam (240) szóösszetételből keletkezett. A Garam (Gran, Granum) nevéből eredeztetés logikus ugyan, de bizonytalan: Isztergranum-Esztergranum, ebből nehezen lehet Esztergom. Arról nem is szólva, hogy Lübecki

Arnold leírásában (241) nem egyértelmű, hogy milyen folyóról beszél: „A király /III. Béla/ a császárt /Barbarossa Frigyes/ a Grane nevű várba vezette, miután átkeltek a hasonló nevű folyón, amelyről a város, ahol korábban voltak, és maga vár is a nevét kapta.” A Garam folyó messze esik a várostól, így sokkal inkább a Kis-Duna-ágról vagy a Szent Lőrinc-híd árkáról lehet szó. (242) Ez a látszólag jelentéktelen kérdés nagyon is fontos lehet számunkra, mivel a Gran elnevezés torzulás is lehet, s a Garam neve nyomán kerülhetett a névbe az r betű! Egyébként is furcsa, hogy a város nevének első része nem szerepel a forrásban, ugyanakkor feltűnik olykor a Sobotin elnevezés is? (243)

A város nevét már a X. századból ismerjük, (244) s ekkor már biztosan metropolis, azaz fejedelmi székhely volt. (civitas, quae Gran dicitur, quae Ungarorum est metropolis). Az érméken olvasható

Regia Civitas, azaz királyi vár, nem saját név, csak uralmi központ jelző. Nem igazolható, hogy a IX-X. század folyamán az Árpádok székhelye Fehérvár lett volna; (245) s Esztergomot csak Géza nagyfejedelem (972-997) tette volna székhelyévé, hiszen a 963. évben alapított püspökség Taksony nagyfejedelem műve volt. Esztergom környékén nagy sírszámú, gazdag és ki nem rabolt avar temetők (Pilismarót-Basaharc, Szob-Homokdűlő, etc.) és fontos X-XI. századi magyar temetők (Esztergom, Dömös, Bajót, Szob, Neszmély, Letkés, Ipolytölgyes, Dorog, Bátorkeszi, etc.) találhatóak, tehát kezdettől kiemelt területe az Árpádoknak.

A X. századtól 1895-ig Esztergom a következő részekből állt: Várhegy, Esztergom királyi város, Víziváros, Szentkirály, Szenttamás, Szentgyörgymező, valamint a külvárosok: Szent Pál, Szent István, Szent Lázár, Kovácsi, Újfalu, Örmény, Szent Anna, Hóvíz, Libád, Petény és Sziget. Ezekhez csatlakozott még nagyszámú település, s így e vidéken összesen 11 rendházzal és 38 templomról tudunk. (246)

Az esztergomi királyi vár építéstörténetéről 1934-ig lényegében semmit sem tudtunk, ám az 1960-as évek végére derült csak ki valójában, milyen rendkívül korai és jelentős helyről van szó. Az első nagyszabású ásatásra 1934-1938 között került sor, majd hosszú szünet után 1958-tól váltak rendszeressé a kutatások, (247) a legjelentősebb feltárásokat azonban Nagy Emese végezte 1964-1969 között. (248) A hetvenes évektől Horváth István végez fontos kutatásokat. (249)

A Várhegy 350 m hosszú és a legnagyobb szélessége mindössze 130 m. Ezen a nem túl nagy területen épült fel már a X. században a magyar állam székvára, várfalakkal, palotákkal, egyházakkal. Ám 1180 táján nagy tűzvész pusztított a Várhegyen, ezért III. Béla király új palota építését rendelte el és megújították a Szent Adalbert tiszteletére szentelt székesegyházat is. Hatalmas szenzáció volt 1934 után a III. Béla-kori palota kiszabadítása a sokméteres törmelék-feltöltés alól, csodálták az építészeti maradványokat, a szépséges falfestményeket, kivált a királyi

kápolnában. A vár erődítményei, a várfalak már aX században megépültek. Géza fejedelem palotájából csak szerény falmaradványok kerültek napfényre a vár északi részén. (Korábban a déli oldalt feltételezték. (250) Ehhez az épülethez kapcsolódott az első esztergomi templom, amelyet megkövezett Szent István protomartyr tiszteletére szenteltek s amelynek semmiféle nyoma nincs és nem is található meg soha. Nagy veszteség, mert a hagyomány szerint itt született Szent István király. Géza korában volt még egy templom itt, a talán Szent Vid tiszteletére szentelt körkápolna (rotunda). (251) Eredetileg tehát az északi rész is a fejedelem birtokában volt s csak a XI. század elején jutott az érsek hatalma alá, akkor, amikor I. István király megépíttette a nagy lakótoronyt (Fehér torony) és ettől északra a 130 m hosszú királyi palotát (palatium regis), amelynek része volt a Dunára néző 45-50 m hosszú, 10 m széles, hatalmas trónterem, amelynek öt nagy ablaka nézett a Dunára. Ugyancsak Szent István király kezdte meg a Nagyboldogasszony és Szent Adalbert tiszteletére szentelt új székesegyház (Ecclesia Magnifica) építtetését is. A megkövezett Szent István tiszteletére szentelt templomot és magát a Szent Adalbert székesegyházat is 1821 után végleg lebontották, „a biztos alapszint elérése végett” (252)

Az esztergomi érsekség és az esztergomi káptalan 1530-ban a török támadás miatt Nagyszombatba, illetve Pozsonyba költözött s onnan csak 140 év múlva tért vissza (1820), tehát sok évtizeddel a török kiűzése után. Az 1761/63-ban visszacapott esztergomi Várhegyen a romos épületek eltakarításához Barkóczy Ferenc érsek azon nyomban hozzáfogott, majd átmeneti időre építettek egy új templomot is. 1821-22-ben azonban nemcsak az új templomot bontották el, de valamennyi régi épületmaradványt is, az ekkori érsek, Rudnay Sándor parancsára. Sőt, a Várhegy északi és déli része közötti területen 8-11 m vastagságban teljesen elhordták a földet (4 öl vastagságban!) s ezzel örökre megsemmisítették e fontos terület minden régészeti emlékét! (253) Csakis Máthés János lelkiismeretességének köszönhető, hogy a székesegyháznak ismerjük az alaprajzát és a leírását, s Klimó György esztergomi kanonoknak, hogy a nyugati főkapu képét is magunk elé képzelhetjük, mivel a csodaszép Porta Speciosa-t (a Szép Kaput) híven lefestette. A Porta Speciosa kérdésével már foglalkoztunk a Szent Korona kapcsán, hiszen ezen a kapun volt látható már a XII. században is közismertnek számító tény, hogy Szent István király felajánlja a Szent Koronát (és ezzel az országot) a Szűz Máriának. (254) Az kétségtelen, hogy a székesegyház is, s más emlékek is súlyosan megsérültek a török háborúk alatt, de - amint megmentették a Bakócz-kápolnát, igaz csak kövekre bontva és új helyen 11 m-rel mélyebb szinten (!) összerakva (255) ugyanúgy meg kellett volna menteni a magyar állam Árpád-kori központjának minden emlékét.

A Várhegy déli végében állt egykor, a királyi lakótorony mellett, a királyi kápolna, amelyet III. Béla király átépíttetett, egy 1180 körüli tűzvész miatt. Ezt a területet csak az mentette meg az elpusztítástól, hogy a primási palotát nem építették meg. A

várkáporna építését általában a XII. század végére keltezik, ám valószínűnek kell tartanunk, hogy sokkal korábbi az alapépület. Ezt jelzi az igen kisméretű hajó (6,25 x 5,15 m) és az ugyancsak szerény méretű félköríves apszis (szélessége 6,75, hossza 6 m), amelyet a két lépcsőzettel magasabbra építettek. Olyan érzése van az embernek, mint amikor kis falusi templomainkba (Csempeszkopács, Nagybörzsöny, Egregy, etc.) lép be. Ugyanakkor a belső tér monumentális hatást kelt, mert a belvilága magas és csúcsíves boltozat zárja le. A hajót kétoldalt ülőfülkék tagolják, előttük, hasonlóképpen, mint a szentélyben gazdagon díszített kettős oszlopok sorakoznak. Az esztergomi várkápornában is megmaradt a magas színvonalú kőfestés! Érdekes, hogy az esztergomi kőfaragványok festésével hosszan foglalkozik Gerevich Tibor, még azt is megemlíti, hogy Európában ennek nincs párja, mégsem ismeri fel igazi jelentőségét. (Az építőmester) „Az első, az építéssel egyidős és a szerkezeti faragványokat, oszlopfőket, gyámköveket és záróíveket, meg a boltozati bordákat emelte ki igen élénk, tüzes bíborvörös, meleg-sárga és kék színekkel. A két fejalakú oszlopfőn, a franciás fej haja és szakálla élénk barnásvörös. a magyaré okkersárga. (256) A megmaradt oszloptörzsek közül hármon igen ügyes, sötétzöld márványozást találunk. Ma már elhalványodott világos színezéssel élénkítették a rózsablak finoman faragott bélletét. A kapu belső ívmezejét barnás okker márványozással vonták be, bélletét pedig ívszelvényekből és négyzetekből alakított geometrikus mustrák díszítik, fekete alapon élénk vörös, világoskék és olajzöld színezéssel. A királyi trón fülkéjének két oldalát balról téglavörös, jobbról sötétzöld márványozással festették ki, ívét pedig vörössel szegett aranysárga alapon egymásba fonódó s feketén kontúrozott fehér ágak díszítik.. (257)

A belső tér színes világát azonban itt falfestmények is fokozzák. A leghíresebbek a kápolna szentélyében, a lábazathoz közel eső oroszlánok. Növénymintás kerek medaillonokban egymás felé tekintő, életfa előtt lépkedő, különleges jelekkel ellátott oroszlánok sorakoznak, eredetileg mindkét oldalon hét-hét darab. „A szentély alsó részét sávszerűen sorakozó címerkorongokkal díszítették, melyek az új királyi címer állatját, a lépő oroszlánt foglalják magukban. Ma csak kettőnek a töredéke látszik, eredetileg oldalanként hét volt, akként elhelyezve, hogy az oroszlánok a szentély két végétől számítva, egymással szemben haladtak az apszisfal közepén elhelyezett királyi trón felé s azt mintegy védelmezték. Alig van Európa-szerte (258) román építmény, amely eredeti polycromiáját az esztergomi kápolnához hasonlóan megőrizte volna.” (259) A művészettörténész és történész szerzők azon igyekeznek 60 esztendeje, hogy a királyi székhez vezető oroszlános freskót nyugati hatásra keletkezett dekorációnak minősítsék, hiszen nekünk, ilyen szinten, keleti ősi hagyományaink nem lehetnek. Legjobb esetben is, azt feltételezik, hogy esetleg, talán „szimbolikus jelentőségük is volt” (260) Igen jellemző a mai magyar történelemszemléletre, hogy ezzel az Európában teljesen magában álló kápolnával jóformán alig foglalkoznak. Radocsay Dénes például mindössze ennyit írt: „a szentély alsó sávjában oroszlános címerkorongok

sorakoztak, közülük két korong töredéke az északi falon maradt meg. Vörös, zöld, fekete színek.” (261) Súlyának megfelelően csak Kádár Zoltán méltatta az esztergomi oroszlanos freskókat: „egyik lábukat felemelve lépkedő, dekoratív megoldású olívazöld oroszlanok lépkednek, mögöttük vörös alapon stilizált okkersárga életfa látható, amelynek ágai úgy szertekanyarognak, hogy a körben semmi üres hely ne maradjon. A keretdísz vörös, ugyanilyen színű a külső szegélye is, míg a fehér pontozásokkal díszített gyöngysorszerű két belső sávja s az oroszlanok szeme fekete. „, (262)

Nyilvánvaló, hogy itt keleti örökségünk egyik igen fontos és páratlan maradványa áll előttünk, amely igen ősi, mezopotámiai eredetű királyi jelkép. Erre utal az oroszlanok hátsó combján látható tízlevelű rozetta és az oroszlanok hasán a négy ék jel. Ezeket az oroszlanok izmainak stilizálásaként szokás értelmezni, de erről nyilvánvalóan szó sem lehet. Elég ehhez az ókori keleti emlékeket csak futólag áttekinteni. (263) Mivel hasonló oroszlanok maradványait találták meg Vitéz János palotájának lépcsőházában is, (264) legelőször is utalnunk kell Antonio Bonfini leírására a Vitéz-i palota ebédlő-nagyterméről: „A várban építettett egy tágas ebédlőtermet, elébe csináltatott vörös márványból egy hosszan nyúló gyönyörűséges kerengőt kettős pódiummal. Az ebédlő fejénél felállította a Szibillák csúcsíves boltozatú szentélyét, amelyben valamennyi Szibilla ott sorakozik. A teremben nemcsak Magyarország összes királya látható, de a szkíta elődök is. (265) Az esztergomi oroszlanok a királyi kápolnában sorakoznak, tehát nem a trónteremben! Ezért nagyon is helyénvaló a négy éket babilóniai írásjelnek felfogni és EA-nak, azaz a tudás istenének fordítani (Badiny Jós Ferenc olvasata). Az még külön fájdalom, hogy az 1934-ben előkerült falfestmények mellett olvasható bekarcolt feliratokat 1952-ben, restaurálás címszóval, a sokáig Kőszegen élt Bartha László egyszerűen eltüntette. (256)

A kápolna rendkívül kis (szűk) méretei arra mutatnak, hogy ez a kápolna sokkal régebbi, mint Ill. Béla király kora, tehát nem a XII. század végére, hanem a XI. század elejére keltezendő. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az oroszlanok rajta vannak a X. századi jogar kristálygömbjén is, sőt a mellső combjukon ott az ék-jel is. Az Árpádoknak tehát igenis a címerállatuk volt az oroszlan.

Királyi székhely volt egykor Visegrád is, ispáni várral, palotakápolnával, (267) sőt a XI. században létezett Visegrád vármegye, (268) hiszen 1009-ben szerepel a veszprémi püspökség alapítólevelében. Az ispáni várban egy nagyméretű, földszintjén két helyiségre osztott kőpalota épült, amely lakóhelyéül szolgált Salamon királynak is 1077 után. De volt itt korai kolostor is, amelyet I. András király alapított a bazilita szerzetesek számára. Visegrád a XII. században, mai ismereteink szerint, nem játszott komoly szerepet a magyar királyok életében, a tatárjárás utáni pusztítást pedig csak az Anjouk idejében heverte ki. IV Béla király

görög felesége, Mária királyné 1249-ben a Duna-parti Visegrád felett, a sziklás hegyormon egy új vár építésébe kezdett, ez lett a fellegvár, amelyet az alsóvárral egy hatalmas, őrtornyokkal tagolt fal kötött össze. Az országútnál egy nagyméretű, hatszögletes lakótornyot (toronyvárat) emeltek (ezt nevezik manapság tévesen Salamontornyanak) (269) Ez a lakótorony hat szintes volt, tehát a teljes magassága meghaladta a 25 métert. Maga a visegrádi ispáni vár a római castrumra épült rá, tehát itt a kontinuitás ilyen értelemben igazolható. Ugyanezt feltételezik újabban Savaria - Szombathely esetében is, (270) ahol IX. századi előzményeket vélelmeznek a korai vár esetében. Visegrád a XIV-XV. században kétségtelenül a magyar királyok rezidenciája volt, ahová a központi bíróságok is átköltöztek, (271) annak ellenére, hogy az ország fővárosa a XIII. század második felétől (1241. húsvétján) Buda lett, (272) átvéve az óbudai korábbi domus regia funkcióit is. (273) Visegrádon őrizték a magyar Szent Koronát is egészen 1526-ig. Van olyan feltételezés, hogy a visegrádi ispán költözött át később Esztergomba s eredetileg talán Csepel-sziget is a Visegrád megyéhez tartozhatott. Az megalapozott véleménynek látszik, hogy az ősi Visegrád megyéből alakult ki a későbbi Pilis és Pest vármegye. A Pilisi erdők (silva Pelys) királyi erdőnek (silva regis) számítottak évszázadokon keresztül, ahol számos királyi udvarház állt (Dömös, Csepel, Óbuda, Pest, Cinkota, budai Várhegy) (274) Esztergomban is, Székesfehérvárott is, de kivált Budán, szembetűnő az idegenek szerepe és jelentősége, elsősorban a németeké (275) Ezért szükséges megvizsgálunk a magyar királyság városainak keletkezését és főbb jellemzőit.

232. Gárdonyi Albert, Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 219-231.

233. Fodor István, Györffy György, Püspöki Nagy Péter, Az önálló magyar királyság létrejötte. Somogy 27 (1999) 6. szám, 555.

234. Hankó Ildikó id. mű (1987) 90. - MRT 5. 101. - Dercsényi Dezső-Zolnay László, Esztergom. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 1956, 23: III. Istvánt a szentkirályi templomban temették el.

235. SRH 1. 470. - vö. Prokop Gyula, IV. Béla király sírja. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968) 197-198.

236. Prokop Gyula id. mű (1968) 200-205. - Hankó Ildikó, A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 1987, 90-91.

237. Kiss Lajos, földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1978, 209.: vitatott eredetű. - Dercsényi Dezső-Zolnay László, Esztergom. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat. 1956, 8. e kérdésben állást nem foglalhatunk.

238. Györffy György_ Esztergom Árpádkori kezdetei. Esztergom Évlapjai 1979, 8.
239. Györffy György id. mű (1979) 9. - Ugyanezt vette át: Zolnay László, A középkori Esztergom Budapest, Gondolat. 1983, 36. - Medium Regni. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 12.
240. A város nevét még száz évvel ezelőtt is Esztergam-nak mondták. Vö. Pór Antal, Keszi Miklós. Magyar történeti életrajzok (MTE). Szerkesztette: Dézsi Lajos, Budapest, Franklin T. 19D4, 9. - Rimay János Epicediona-ban Eztergam-ot írt: Erdélyi Pál, Balassa Bálint (1551-1594). MTE Szerk. Schönherr Gyula. Budapest, Franklin. 1899, 220. Az egyik fő finnugrista, Budenz József Esztergom nevét az Ister és Gum szavakból származtatta. Vö. Jancsó Benedek, Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVII-XVIII. századból. Budapest, Aigner Lajos, 1881. 34. - Badiny Jós Ferenc, Mah-Gar a Magyar. Buenos Aires 1976, 153 skk. - uő Káldeától Ister-Gamig. III. A sumir-magyar hitvilág. Budapest, 1997, 102.
241. Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). Szerkesztette: Nagy Gábor. Budapest, Könyves Kálmán-Nodus Kiadó. 1995, 168.
242. Dercsényi Dezső-Zolnay László id. mű (1956) 18. jegyzetben.
243. Esztergom és a pilisi terület kapcsolatára lásd: Encyclopaedia Hungarica III. Főszerkesztő Bagossy László. Calgary. Hungarian Ethnic Lexicon Foundation. 1995, 103-104, Újabb szempontokat vetett fel Zsoldos Attila, Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40 (1998) 10 skk.
244. Horváth István-Kelemen Márta-Torma István, Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Szerkesztő: Torma István. MRT 5. Főszerkesztő: Gerevich László. Sorozatszerkesztő: Patek Erzsébet. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979, 83.
245. Többek szerint Szent István király 1018 után áttette volna a székhelyét Székesfehérvárra, tehát két székváros lett volna. Vö. Zsoldos Attila id. mű (1998) 15.
246. Medium Regni. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 13., 15.
247. MRT 5. 95.
248. Nagy Emese, Rapport préliminaire des fouilles d'Esztergom 1964-1969. Acta Archaeologica ASH 23 (1971) 181-198.

249. Horváth István, Das mittelalterliche Esztergom (Gran) und seine Sakralbauten. Acta Archaeologica ASH 49 (1997) 79-90. - uő. Esztergom. In: Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 11-42.

250. Zolnay László id. mű (1983) 67..4 -" Dercsényi Dezső, Az esztergomi királyi palota. Budapest, Corvina. 1975, 5. - MRT S. 92.: Sz. István protomartyr templom kápolnáját véli körkápolnának.

251. Cséfalvay Pál, Esztergom. Főszékesegyház. In: Magyar székesegyházak. Budapest, TKM Egyesület. Szerkesztette: Éri István. 1989, 19.

252. Nagy Emese, Reconstruction de la topographic de la colline d'Esztergom a la haute époque Árpádienne. Acta Archaeologica ASH 34 (1982) 41-69. -Zolnay László id. mű (1987) 74. - Cséfalvay Pál id. mű. (1989) 19.

254. IV. fejezet 341. oldal.-vő. Bakay Kornél, Szent István király. Turán UÍ f. t (1998) 4, szám. 3-4. Horváth István, Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke. (Adatok az esztergomi Szent Adalbert székesegyház építéstörténetéhez és pusztulásához.) Esztergom Évlapjai 1979, 13-37. vő Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta Speciosa. Acta Archaeologica ASH 32 (1980) 345-362. Makk Ferenc szerint a Szűz Máriának szóló felajánlás Szent László király tette volt: Szent István és utódai In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Dél-Alföldi Évszázadok 12. Szeged 2000, 324.

255. Evlia Cselebi id. mű (1904) 275-276. A különálló kápolnát Packh János 1823-ban 1600 számozott darabra szedte szét és tájolását megváltoztatva beépítette az új székesegyházba. Cséfalvay Pál id. mű (1989) 25.

256. A művészettörténészek szerint az esztergomi két fej a kőfaragó „önarcképe” volna. Badiny Jós Ferenc id. mű (1976) 158-160. joggal veti el ezt az ötletet, mert valóban hihetetlen és abszurd, hogy egy királyi kápolnában ilyen profán ábrázolást megtűrtek volna. A magyar király is Isten kiválasztottja volt, aki mellett nem szerepelhetett egy kézműves mester. A szent dinasztia (beata strips) kérdéskörével legutóbb Klaniczay Gábor foglalkozott: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, Balassi Kiadó. 2000.

257 Gerevich Tibor id. mű (1938) 94-95.

258. A helyes fogalmazás: egyáltalán nincs!

259. Gerevich Tibor id. mű (1938) 95. - Ferdinándy Mihály id. mű (1943) 140.

260. Dercsényi Dezső id. mű (1975) 25.

261. Radocsay Dénes, Falképek a középkori Magyarországon. Budapest. Corvina. 1977, 131-132. Marosi Ernő, Die Anfänge der Gothik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12-13. Jahrhunderts. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984. A cím ellenére egyetlen mondat sem szól erről a kérdéstről a 276 oldal + 436 tábla, műben! Különösen feltűnő az ókori Kelet kék és zöld oroszlánjaival való egyezés. Pl. Chorsabad, Babilon, Szúza. Vö. Paolo Matthiae, Geschichte der Kunst im Alten Orient 1000-330 v. Chr. Darmstadt, 1996, 20., 167., 256.
262. Kádár Zoltán, Az esztergomi oroszlános freskók eredetéről. Komárom megyei Múzeumok Közleményei I (1968) 133-154.
267. Buzás Gergely, A visegrádi királyi palotakápolna ásatása. Archaeológiai Értesítő 89 (1991) 63-83.
268. Zsoldos Attila id. mű (1998) I-32.
269. Szőke Mátyás-Buzás Gergely, A visegrádi Alsóvár a XIII. században. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerkesztő: Horváth László. Gyöngyös, 1990, 127-134. - vö. Wertner Mór, Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár. 55. kötet. Kiadja. Szabó Ferencz. Temesvár, 1893. 152. Itt 1259 szerepel.
270. Kiss Gábor-Tóth Endre-Zágorhidi Czigány Balázs, Savaria - Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely története 1. Főszerkesztő: Feiszt György. Szerkesztő: Engel Pál. Szombathely, 1998, 115-121.
271. Kubinyi András, Főváros, rezidencia és egyházi intézmények. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 1999, 305 skk.
272. Végh András, Buda. In: Medium Regni. Szerkesztette: Buzás Gergely. Budapest, Nap Kiadó. 1996, 165-199.-vd. Wertner Mór id. mű (1893) 47.
273. A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerkesztette: Buzás Gergely. Visegrad, Mátyás Király Múzeum. 1994.
274. Zsoldos Attila id. mű (1998) 28. - vá. Kubinyi András, A király és királyné kúriái a XIII. századi Budán. Archaeológiai Értesítő 89 (1962) 160-269.
275. Szalay József, Városaink nemzetiségi viszonyai. Századok 14 (1880)

Városok

A XX. századi magyar történetírásban általánosan elfogadott nézetnek tekintették, hogy a keletről érkezett magyarság kultúrájának négy fő összetevője volt: a/ a nyugat-európai készen kapott latin-keresztény formavilág, b/ a magyarság saját, ősi formakincse és műveltsége, c/ az ortodox bizánci kultúra erőteljes hatása és d/ a Kárpát-medencében talált népek (szlávok, germánok, etc.) helyi műveltsége. (276) Mivel eleinket egyetemlegesen nagyállattartó, állandó települések nélküli, pusztai népek tartották, egészen természetes, hogy várakat, városokat, tartós anyagokból épített épületeket a XII. századig nem építhettek, mert az építési technikákhoz egyáltalán nem értettek.

Ugyanakkor az írott források szerint Magyarországon már a XII. század derekán számos város volt. Az arab utazó, Abu-Hamid al-Gamáti szerint 1150 körül 78 városa volt Unkurijának, (277) mindegyik városnak voltak erődítményei, körzete, falvai, hegyei, erdői, kertjei. Megemlíti - többek között - Sopront, Pozsonyt, Nyitrát, Budát, Győrt, Pécsset, Pécsváradot, Siklóst, Nagyolaszit, Csongrádot, Szolnokot, Bácsot, Titelt, Kevét és Páncselyt (Pancsova) (278) A szintén arab Idrisi geográfus (279) ugyancsak sok magyar városról emlékezik meg 1154-ben: Bács, Sopron, Esztergom, Székesfehérvár, Budavára, Nyitra, Pozsony, Siklós, Titel, Nagyolaszi, Csongrád, Csanád, Ungvár, Keve, Barancs, Gyulafehérvár, Temesvár emelhető ki. Bácsnak dicséri piacait, vásárait, a gabona alacsony árát, Sopron városa pompás, nagy város, sok vízzel és kerttel, forgalmas piacokkal és utcákkal. Házai magasak (!), sétányai pompásak, de a többi várost is termékeny földeken elterülő, népes és nagy településeknek nevezi. Székesfehérvár szép és pompás, sok épülettel és erős fallal. Népes városokat, ipart, pezsgő kereskedelmet és számos intézményt találni benne. Titel lakói nagyon gazdagok. (280) Ugyancsak a XII. században jegyezte le Odo de Deogilo (1147), hogy a Duna számos vidék gazdagságát szállítja a nemes Esztergom (Estrigun) városába. (281) Nyilvánvaló - amint a korábbi elemzésekből is kitűnt -, hogy nemcsak a királyi székhelyeken jöttek létre igazi városok, de a magyar királyság más fontos pontjain is, mégpedig már a X. század második felétől folyamatosan. (281) A bizonytalanságot mindmáig az okozza, hogy a történelmi Magyarország elszakított területein, ahol nagy és fontos korai városaink létrejöttek, egészen megakadt a régészeti kutatás 1920 után, a mai csonka országunk földjén pedig Esztergom, Visegrád, Székesfehérvár, és Buda mellett lényegében csak Pécs, Győr, Veszprém és Sopron volna számba vehető. E helyeken folytak és folynak is régészeti ásatások, (282) ám az élő városokban igen komoly akadályok merülnek fel az ásatásokkal kapcsolatosan, elsősorban azért, hogy a mai szintek alatt gyakran kettő, négy, esetleg még több méter mélységben rejtőzködik a városok legősibb része (283)

A közvélemény úgy tartja (mert így tanították és tanítják legtöbb helyütt ma is), hogy a városok az „érett és fejlett Nyugat-Európa” találmányai, amelyek, azután lassan elterjedtek széles e világon. Ámde egyáltalán nem így van!

Őstörténeti áttekintésünk kapcsán (285) láttuk, hogy az emberi települések igen ősi formája: a város. (Jerikó, Mohendzsodáró, Ur, etc.) A város tartós anyagokból épített épületek sokasága, amelynek lakói számos, korábban szétszórt tevékenység végzésére egyesülnek. A városnak körülhatárolt területe van, amelyet többnyire falak vettek körül, ám ez nem törvényszerű. A városban élők ellátása megkívánta a közlekedés fejlesztését (tehát az áruk szállítását), a munkamegosztás magasabb fokú kifejlesztését, többlettermékek előállítását és eladását, valamint a zárt térbe szorított lakosság feletti uralmat, vagyis a törvényes rendet. A falakkal körülvett város védelmet nyújtott akkor is, ha nem állt rendelkezésre hatalmas hadsereg. Ez fontos szempont. Ezért nem vették körül falak a kínai, a spártai és a római városokat a III. század végéig! (286)

Az ókori világ leghíresebb városai voltak: Jerikó (Kr.sz. előtti VI. évezred), Ur (V-IV. évezred), Uruk (V-IV. évezred, 4,5 négyzetkilométeren százezer lakossal), Szúza (IV-III. évezred), Kis (IV. évezred), Nippur (IV. évezred), Lagas (IV III. évezred), Mohendzsodáró (III. évezred), Ninive (I. évezred, 6,7 négyzetkilométeren százhuszezer lakossal), Babilon (I. évezred, 300 négyzetkilométeren háromszázötvenezer lakossal), Róma (Kr. sz. előtti I. és utáni I. évezred első fele, 14 négyzetkilométeren egy millió lakossal), etc (287) Hogyan jöttek létre a városok? Régebben megkülönböztettek természetes úton kialakult városokat és alapított városokat s az előzőeknél különösen fontosnak tartották a szárazföldi és a vízi utak jelentőségét. Az adatok azt mutatják: a kereskedelmi utaknak nem nagy szerepe volt sem az ókorban, sem a középkorban. A városok legtöbbször az uralkodó, a király vagy a terület valamiféle kisebb hatalmú ura alapította.

Ez nem is lehetett másként, ha megvizsgáljuk, mitől város egy település? Nyilvánvalóan az embereket érdekeltté kellett tenni abban, hogy érdemes legyen nekik egy viszonylag szűk és zárt térben, meglehetősen zsúfoltan és szigorú előírások szerint élni, mégpedig olyan építményekben, amelyek-kivált a középkorban - igen egészségtelenek és kényelmetlenek voltak. Bár az ókori nagy városokban már működtek vízvezetékek, szennyvízcsatornák, sőt Krétán az ablakos hálótermekhez vízöblítéses vécék is tartoztak, az elmúlt másfél évezred európai városait, egészen a XIX. századig, hasonlóan a keleti városokhoz, elsősorban a mérhetetlen szemét, a szenny, a bűz és a higiénia csaknem teljes hiánya jellemezte. A rómaiaktól eltérően, ahol már Kr. sz. előtt 500 évvel megépítették a Cloaca Maximát, amely ma is működik, kövezett utak szelték át a birodalmat, vízvezetéken hőmpölygött a friss ivóvíz, a civis romanus közfürdőkben áztathatta ki magát s kéjeleghetett a vele együtt lubickoló nővel, a középkorban a kövezetlen utcákat elborította a por vagy a sártenger, az ürüléket egyszerűen kidobták az ablakon az utcákra (garde á l'eau - vigyázz a vízre! kiáltás mellett), az emberek a szükségletüket nem tudták utcai latrinákon elvégezni, mert ilyenek nem voltak a városokban, a szennyvízcsatornák és az emésztőgödrök nyitottan álltak (Berlinben még 1873-ban is így volt!) és ontották a bűzt magukból sőt-járványok idején-a

holttestek tömegét nyitott sírgödrökbe dobálták, ám a rendes temetők is a XV-XVII. századig, jószerével mindenütt, a város központjában álló templomok körül voltak. Alkonyat után tömör sötétség borult a városokra s csak az imitt-amott imbolygó fáklyafények jeleztek mozgást. (287/a)

Hiába változott meg az eszmerendszer a kereszténység elterjedésével, az első ezredfordulóig a változásoknak alig volt nyoma, eltekintve attól, hogy elhagyták a cirkuszi gladiátor-játékoknak nevezett tömeges gyilkolásokat s a közfürdők élvezetét. Az emberek jó időben igyekeztek ki a szabadba a jó levegőre, a jó ivóvíz közelébe. S persze művelték a földjeiket is, mert a városokhoz nagy szántók és erdők is tartoztak, különösen a magyar királyság területén.

Az emberek mégis tömegesen özönlöttek a városokba, mégpedig elsősorban a védelem, a védettség miatt, hiszen a városfalak és a fellegvárak oltalmat nyújtottak. Kezdetben nem volt ritka, hogy a római amphiteátrumokat (például Arles-ban) rendezték be városként, vagy helyreállították a római falakat (például Mainzban, Visegrádon és Sopronban). Különösen felfokozódott a veszélyeztetettség a Kr. sz. utáni IV. századtól, előbb a hunok, majd az avarok, azután az arabok, a vikingek és a magyarok támadásai következtében. Érdemes itt megjegyezni, hogy a Kárpát-medencét nem érintette a vikingek támadása. 568 és 1030 között ezt a földet mindösszesen csak a frank-kori háborús cselekmények háborgatták a VIII. század végén és a IX. század első évtizedeiben.

A külső támadások elleni védekezés azonban nem lett volna elégséges, hiszen az emberek mindennapjaikban is a kötöttségeiktől megszabadulva szerettek volna élni. Ezért az egyik legnagyobb vonzereje az volt a városoknak, hogy a polgáraik szabadon, egyenlőségben és viszonylagos demokráciában élhettek. Persze talán helyénvalóbb városi lakosságról (Stadtbewohner) beszélni, mint polgárokról, mert a cívis jogi fogalom s a városokban egyáltalán nem volt azonos joga mindenkinek. (288) Ha valaki egy évig és egy napig élt egy szabad városban, az megszabadult mindenfajta jobbágyi kötöttségtől, arra egykori ura már nem támaszthatott jogot. (289) A városi lakosoknak is voltak terhei telekadót és vámot néki is kellett fizetnie, de a gazdag a szegényt nem vethette szolgáskorba. A városi polgárok szabadok és egyenlőek annyiban, hogy választhatnak és választhatók. Aki azonban csak átmenetileg lakott a városban vagy nem volt ott ingatlanja, nem részesült a városi kiváltságokban.

Ezt szolgálták a városok kiváltságai is, amelyek közül a legfontosabb volt a piacartás (vásártartás) joga, az árumegállító jog, a szabad bíróválasztás, a szabad plébános választás joga, a fegyverviselési jog, a saját törvénykezési jog, a gyülekezési /társulási/ jog, valamint az, hogy a városnak lehetett közösségi tulajdona, (harang, börtön, bírósági épülete /domus iudicialis/, közösségi háza /domus universitatis/, kereskedők csarnoka és legfőképpen városfala) és pecsétje.

Mindezeket azonban csakis a király adhatta meg, ezért a legfőbb városalapító erő: maga az uralkodó volt, mind az ókorban mind a középkorban. Még a szabad bíróválasztáskor is legtöbbször a megválasztott bírót be kellett mutatniuk a királynak. A király egy személyben főpap is, hatalma tehát isteni eredetű. Ezért alakult úgy még a Kr. sz. utáni X-XI. században is, hogy a templomok közvetlenül a királyi paloták mellé épültek. (Ezt láttuk Esztergom esetében is!) A városokban két csoport élvezett kiváltságokat: az egyháziak és a zsidók. A papok felett csak az egyházi bíróság (*privilegium fori*) ítélezhetett és bármilyen gazdagok voltak is - adómentességet (*privilegium immunitatis*) élveztek. A XIV. századig általában a zsidóknak is külön jogaik voltak, mert mint a király kamaraszolgái (*serei camarae*) királyi védelem alatt állottak. Itt kell megemlítenünk, hogy nyugaton egyáltalán nem érvényesült a városi szabadság akkora mértékben, mint nálunk! Ezen kívül igen fontos különbség az is, hogy Magyarországon csakis a király adhatott kiváltságokat a városoknak és a pénzverés is királyi monopólium volt, akárcsak a sóbányászat, addig Nyugat-Európában sokkal inkább az adott terület földesurai (püspökök, hercegek, főurak) éltek ezzel a joggal. Nyilván ezért is csodálkozott oly nagyon Freisingi Ottó a magyar király nagy hatalmán: „mindnyájan úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellentmondásokkal felizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartanak ebben a nagy kiterjedésű országban senki sem mer a királyon kívül pénzt verni vagy vámot szedni. (290)

Ha a király valahol várost alapított vagy saját maga és udvara számára (királyi rezidenciák), vagy egy közösség számára, akkor ezek azért váltak szabad királyi városokká, mert kivétettek (*exemptio*) a püspök, a vármegyei ispán vagy a földesúr joghatósága alól. A városok között voltak olyanok, amelyeket beköltözött nemesek alapítottak, ilyenkor nem kis feszültség forrása volt, hogy lemondanak-e a nemesi előjogaikról?

A városbíró (*iudex*) minden városi ügyben ítélezhetett, de a rangban -általában - megelőzte őt a városi plébános, aki nem volt a város tisztviselője, mert a város nem gyakorolt felette fegyelmi jogot (290/a) Ezután következtek a tanácsstagok (általában 12 fő, bár nagyobb városokban ennél többen is lehettek, például Bécsben 24-en), majd végül a városi jegyző. (291) Magyarországtól eltérően, nyugaton korán megjelenik a polgármester cím (Ausztriában 1285-ben Wiener-Neustadtban említik először a *Bürgermeister*-t), ámbar például Kőszegen is felbukkan már 1385-ben. (292)

A városokat az írott forrásokban többféleképpen nevezték meg: *civitas*, *libera villa*, *forum*, *vicus*, *oppidum*, *urbs*, *burgum*, *castrum*, *suburbium*. Van-e különbség e megnevezések viselői között? (293) Jelentős különbségek voltak a középkorban. *Civitas*-nak nevezték a püspöki székhelyeket, s azokat, amelyek antik (római) városok utódai voltak. (294) Ha fal övezte, *civitas murata* volt a nevük. Elég hosszú

időn át azonban magát a várat (castrum) is civitasnak nevezték. Így szerepel például az 1009. évi veszprémi püspökség adománylevelében: Civitas Veszprém, Fehérvár, Kolon és Visegrád? (295) A libera villa (szabadfalu) nem volt fallal körülvéve, az oppidumok lakói viszont személyükben ugyan szabadok voltak, de a tulajdonukkal nem rendelkezettek szabadon. Urbs-nak mondták - általában - azokat a településeket, amelyek eredetileg földvárak voltak. Fórumnak hívták azokat a helyeket, amelyek vásárhelyből (mercatus) nőttek ki. Sankt Pöltent például 1125-ben fórumnak nevezték, bár városi jogokat csak 1159-ben kapott a passauai püspöktől (296) Ezeket a latin megnevezéseket azonban a XIII. századtól egyáltalán nem kezelték mereven, igen gyakran nagyon is váltakozva használják hol ezt, hol azt a megnevezést. Van adatunk arra is, hogy például Miskolcot 1397-ben oppidumnak mondják, mégis megkapta a város a pallosjogot, holott ez sokkal több, mint a szabad bíróválasztás joga. A XV század után azonban oppidumnak már csak azokat földesúri joghatóság alatt állottak. A vicus kifejezést jobbra a külvárosokra alkalmazták. (297)

Fontos kérdés még, hogy vajon csak akkortól tekinthetjük valódi városoknak az egyes településeket, amikortól ismerjük azok kiváltságlevelét vagy korábról is? Többen, megalapozottan, azt vallják, hogy például Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Sopron, Vasvár, Pozsony, Kassa, Zágráb, etc. sokkal korábban igazi város volt, mintsem kiváltságlevelet kapott. Mégpedig azért, mert egyrészt a székvárosoknak nálunk sem kellett külön kiváltságlevél, ilyeneket Párizs és London sem kapott, (298) másrészt volt már a XIII. század vége előtt például önálló pecsétjük (Sopronnak például 1274-ben biztosan volt pecsétje, a kiváltságlevele ugyanakkor csak 1277, szeptemberében kelt), harmadjára volt városi közösségük és saját tulajdonuk, például városfaluk.

276. Kampis Antal, Régi magyar művészet. In: Magyar Művelődéstörténet I. Szerkesztette: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 475 skk.

277. Korai magyar történeti lexikon. (9-14, század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztette: Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1994, 2R. - O.G. Bolsakov-A.L. Mongajt, Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában. 1131-1153. Budapest, Gondolat, 1985.-uők (1971) 38.-G. F. Korzuhina 1978, 187-194.

278. Acsády Ignác, A magyar birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára I. (996-1490). Budapest, Atheneum. 1903, 250.

279. Elter István, Magyarország Idriszi földrajzi művében (1154). Acta Universitatis Szegediensis AJN. Acta Historica 82 (1985) 50-62.

280. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.
Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai
Kiadó. 1984, 1116-1117.
281. Gombos, Catalogus Ill. 1720: excepto Danubio, qui hanc satis in directum
preterfluit et multarum regionom divitas nobili civitati Estrigun navigio convenit.
282. Gerő László, Történelmi városmagok. Budapest, Corvina 1978, 15.
283. Például: Gömöri János, Die Entwicklung des mittelalterlichen Städtebaus in
Sopron (Ödenbóurg). Acta Archaeologica ASH 48 (1996) 437-441. - G. Sándor
Mária, The Town of Pécs in the Middle Ages. Uott 443-453. - Gutheil Jenő, Az
Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. Holl Imre, Sopron középkori városfalai. 1-
IV Archaeológiai Értesítő 94 (1967) 155-183. - 95 (1968) 188-204. - 98 (1971) 24-
42. - 100 (1973) 180-201. - uő Markplatze und Handwerker
Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. Archaeológiai Értesítő 123-
124 (19911997) 7-15. - Tomka Péter, Erforschung der Gespanschaftsburgen im
Komitat Gyár-Sopron. Acta Archaeologica ASH 28 (1976) 391-410.
284. Bakay Kornél, Feltáru a múlt? A múlt jövője Budapest, Múzsák. 1989. 319
skk. - uő Castrum Kwszug. A kőszegi felsővár és a millenniumi kilátó. Kőszeg,
1996. - uő A középkori Kőszeg. (sajtó alatt)
285. Bakay Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I-II. Miskolc, 1997. 1998.
286. Lewis Mumford, A város a történelemben. Létrejötte, változásai és jövőjének
kilátásai. Fordította: Félix Pál. Budapest, Gondolat. 1985, 68.
287. Schneider Wolf, Városok Urtól Utópiáig. Fordította: T. Tedeschi Mária.
Budapest, Gondolat. 1973, 43, 106. -Csató Pál, Kelet és középkor. Tudománytár 4
(1834) 72-77.
- 287/a Demkó Kálmán. A felső-magyarországi városok életéről a XV-XVII.
Században. Budapest MTA. 1890. 47-48.
288. Hartmut Brockmann, Einführung in die Geschichte des Mittelalters. München,
Rock Verlag. 1978, 46.
289. Hartmut Brockmann id. mű (1978) 48.: Wer sich unangefochten ein Jahr lang
in der Stadt aufgehalten hat, auf den hat sein einstieger Herr keine Ansprüche mehr.
- Ladányi Erzsébet. A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. Történelmi
Szemle 34 (1992) 283.
290. Magyar középkor. id. mű (1995) I 59.

290/a Csizmadia Andor, A magyar városok kegyurasága. Győr, 1937, 14., 20. jegyzet

291. Kubinyi András id. mű (1999) 287.

292. Chernel Kálmán, Kőszeg szabad királyi város múltja és jelene. Szombathely, 1877/78, 11. 16.

293. Ladányi Erzsébet, Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 22 (I 1980) 450-477. - uő id. mű (1992) 282-283. - vö. Szalay József id. mű (1878) 30.

295. Karl Gutkas, Das österreichische Städtewesen im Mittelalter. Irt: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hrsg. Heinz Stoob. Köln-Wien, Böhlau. 1977, 135.

296. Az államalapítás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1999, 96.

296. Karl Gutkas id. mű (1977) 142.

297. Szalay József id. mű (1878) 133.

298. Szőke Mátyás, Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 289.

A legkorábbi városaink azonban biztosan falak nélküliek voltak, legfeljebb sáncok oltalmazhatták (299) úgy, amiként azt az omszöldi és a lengyel korai városok esetén láthatjuk, ahol ugyanis nagyszabású régészeti feltárások hozták felszínre a legkorábbi települések emlékeit. (Gnezno, Krakkó, Opole, Wroc law, Glogów, Santok, Szczecin, Poznan, Wyslica, Przemysl, Óstrow, Lednicki, Leczyca, etc. illetve Novgorod, Kijev, Pszkov, Csernyigóv, etc.) (300)

A feltárt építmények egyértelművé tették, hogy már a X. században kialakultak a városok magvai, általában egy-egy vár védelme alatt. Opolében például 1 ha-os területen 160 ház állt s a lakosok számát 800-ra becsülik. Számunkra különösen fontos az, hogy e feltárásokon csaknem kizárólag faépületek maradványait találták meg. Ezeket boronaházaknak (Blockhäuser (301) nevezzük. Átlagos méretük 3-4x6m, 6x14m, 3x 24 m, tehát távolról sem a magyar kutatás által őseink „lakóházának” kikiáltott 2x 2, 3x3, 4x3, 4x4m-es földbeásott putrigödrök párhuzamairól van szó! (302) A házak gerendáit általában a földre fektették, ritkábban kőalapokra helyezték. Gyakoribbak voltak a kétosztású házak, ritkábbak az egyosztásúak. A házak az utcákban sorban helyezkedtek el, az ajtóik az utcáról

nyíltak, voltak ablakaik és padlójuk! Sőt az utcákat is általában fagerendákkal burkolták. Szófiában még a XVII. században is a házak túlnyomó többsége fából készült. Más utazók arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar Alföldön is csak a fahiány következtében terjedt el a XVIII. századtól a vályogházak építése (303)

A szoba közepén vagy egyik sarkában állt a tűzhely. Egyáltalán nem a földön szalmakupacokon aludtak, hanem szépen faragott faágyakban. Voltak asztalok és padok a házban, valamint tároló ládák. Opolében még szépen faragott gyermekbölcsőket is leltek! Sok házban volt szövőműhely, gabonaőrő berendezés. A korai várak elővárai (Vorbürg) képezték a későbbi városok magját, ahol kialakultak a vásárterek (fórum). Nálunk, sajnos, ilyen jellegű régészeti kutatások szinte nincsenek. Egyedül Fonyód-Bétatelepen tártak fel 1934-ben a tőzegben megmaradt boronaházakat, mégpedig négy házat, amelyeknek rózsére fektetett padlózatuk volt, kettőben a tűzhely is megmaradt, az átlagos térmértékük 5-8 négyzetméter volt. A faházak maradványai között eszközök is előkerültek, így őrlőkövek, fajárom, fa kerék, tézsla (rúd), hálonehezékek és egy fülbevaló. (304).

Városaink legkorábbi szintjei azonban általában mélyen a föld alatt őrzik még titkaikat. Pedig szinte bizonyos, hogy ilyenek voltak a magyar települések is már a X. századtól és a nagy váltás (XIII. század) egy új helyzet következménye. A fejlett Kazáriában élt eleink kiválóan ismerték a várakat, a köépületeket, a templomokat, a kényelmes lakóházakat, ám arról is maradtak fenn források, hogy a kazárok tavasztól őszig kivonultak a szabadba és művelték földjeiket, ápolták szőlős és gyümölcsös kertjeiket. (305) Nyilván ezen keleti hatások emléke például Hajdúböszörmény város sajtóságos keleti kerek alaprajza. Formája alapján nevezték el a németek Brassót Kronstadtnak mivel alakja a koronára emlékeztetett. (306) A valóban nomád életet kedvelő mongoloknak is voltak városaik, ahogy erről mind Carpini, mind Rubruk, mind Marco Polo egyértelműen beszámol. (307)

A városok hosszú időn át nem túlságosan kényelmes és kellemes körülményeket biztosítottak a többségnek. Voltak persze az előkelőknek nagy és elegáns palotáik, amelyek rangsorban a templomok, (az ókorban: színházak, cirkuszok) a városháza, a toronyvárak (turris) után következtek, a kézművesek, kereskedők, tisztviselők, katonák, szolgák, fürdősök, prostituáltak azonban zömmel szűk térmértékű házakban laktak, amelyek télen hidegek voltak. Általában csak egy szobát fűtöttek kemencével, kandallóval vagy cserépkályhával, de egy szobában aludt mindenki, az ablakok parányiak voltak, a rossz kéményű házakban orrfacsaró füst és koromszag terjengett, gyakori volt a kéménytűz s ilyenkor a veres kakas elhamvasztott egész városrészeket. Annyira azonban mégsem fázhattak, mert az újkorig hálórúha nélkül, mezítelenül aludtak az ágyakban, amelyeket azért függönyöztek el, hogy melegebbek legyenek. (308) Külön kategóriát képeztek a kolostorok, plébániák, püspökségek, érsekségek.

Az Árpádok országlásának ötszáz esztendejében a városokról nem sokat tudunk. Elterjedt nézet szerint a magyarországi városokat az idegenek (hospes itáliaiak /lombardok/, németek, franciák, latin-vallonok) alapították s ezt az álláspontot az írott források megerősíteni látszanak. Az ország első fővárosában, Esztergomban, a királyi vár alatti város tekintélyes részét a latinok (vallonok, vicus Latinorum) tették ki, Székesfehérvárott és Budán a németeké volt a döntő szó. Fehérvár négy külvárosa közül (Újfalú /Szent Márton egyházával/ Rác-város /a Johanniták klostromával/, Sziget /Szent Miklós prépostsággal/ és Budai külváros /az ágoston-rendiek kolostorával) a Budai külváros a latinoké volt, a Szigetben németek is laktak. Mivel a legősibb magyar városi kiváltságot fehérvári jognak nevezik, annak ellenére, hogy ez a kifejezés csak 1237-ből ismert, (309) hihetőnek véljük, hogy valóban Szent István király privilégiumairól van szó, amelynek eredeti oklevele elveszett. (310) Ez a jog biztosította a szabad városbíróválasztást, a 12 esküdt tanács tag választását, a szabad beköltözést, a vámmentességet (szőlő-, sertés- és más állatvám, dézsmafizetés alól), a vásár tartást és, hogy minden polgár a jogaival szabadon rendelkezik. (310/a) Nyitott kérdés egyelőre Atilla városának topográfiája, ám az óbudai prépostság fekvése nem vitatható. Rogerius szerint Óbuda a királyság adminisztratív központja volt, míg Pest, Budával szemben „nagy és igen népes német város (a villa szót használja!) volt”. (311) Rogerius egyébként városként említi meg Vácot, Váradot, Pestet, Segesdet, Győrt, Tamáshidát, Csanádot, Esztergomot, Székesfehérvárt, Gyulafehérvárt. (312) IV. Béla király további 26 városnak adott privilégiumokat. (313) A XV. század végi magyar birodalomban ezer kisebb-nagyobb városias település virágzott, ám bár egy XV. századi pápai követ kőfállal kerített városnak csak Brassót, Nagyszebent, Besztercét, Dévát, Hunyadot, Görgényt, Kassát, Zólyomot, Besztercebányát, Trencsént és Valkóvárt nevezte. „A többi város és vár említésre sem méltó” -a követ szerint.’,

Az Anjou-királyok korára Magyarország fővárosa (civitas provincialis) egyértelműen Buda lett, (315) s a budai német polgárok súlya is erősen megnőtt. (316)

A magyar várostörténeti kutatás, sajnos, még mindig gyermekcipőben jár, ezért alig néhány város kialakulását vázolhatjuk fel, így mindenek előtt Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Szatmár, Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Gyulafehérvár, Kassa, Lőcse, Bártfa, Késmárk, Léva, Pozsony, Pécs, Sopron, Győr, Szombathely, Kőszeg (317) említhető. Ezen városok esetében is csak vázlatokról lehet szó, a székvárosok kivételével.

A városok magva a vásártér, a templom és a városháza. Amennyire ma ismerjük, a viszonylag kis területű városokat kőfállal csak a XIV. századtól vették körül. Több városunk kiváltságlevelében szerepel a kőfejtési jog (Nagyszombat, Korpona, Zólyom, etc.), másutt (Körmend, Pozsony, Beregszász, etc.) azonban a királyi

erdőkben ingyen kivágható fák jelzik a kőhiányt és a faépítkezés igen nagy jelentőségét! Keresztúr város privilégiumában például az is szerepel, hogy ha valaki elköltözik a városból, nem viheti magával a házát (318)

A szakirodalom álláspontja szerint a X. század előtti római városok (Ptolemaiosz 59 pannóniai várost említ) elenyésztek. Ez lényegében igaz, noha ma már látjuk és bizonyítható is, hogy Győr és Sopron részben római alapokra épült. (319)

Legfontosabb középkori városaink: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Brassó, Beszterce, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Sopron, Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szeben, Szeged, s még a XV. századra sem haladja meg a fontosabb igazi városaink száma a negyvenet. (320)

Tizenhét szabad királyi városunk volt, hét tárnoki városunk (Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Eperjes), amely városok felett csak a tárnokmester ítélkezhetett, fellebbezés esetén, négy szász város volt és két bányavárosunk. 1848 után húsz un. törvényhatósági városunk volt (Arad, Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Pécs, Pozsony, Selmecz-Bétabánya, Sopron, Szabadka, Szatmár-Németi, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár, Újvidék és Zombor) és 28 rendezett tanácsú városunk (Bakabánya, Bártfa, Bazin, Besztercebánya, Breznóbánya, Eperjes, Erzsébetváros, Esztergom, Felsőbánya, Gyulafehérvár, Késmárk, Kismarton, Kisszeben, Korpona, Körmöczbánya, Kőszeg, Libetbánya, Lőcse, Modor, Nagybánya, Nagyszombat, Ruszt, Szakolcza, Szamosújvár, Szentgyörgy, Trencsén, Újbánya és Zólyom), (321) Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a magyar királyság legfontosabb városait a XII. századtól idegenek (elsősorban németek) népesítették be (322) Kivált a bányavidékeken, különösen a só- és nemesfémhányak területén. Ezt tudomásul kell vennünk még akkor is, ha - egyelőre - megválaszolatlan marad, hol és hogyan laktak a többségi magyarok a X-XIV. század közötti félévezredben?

Gyulafehérvár (Weßenburg, Alba) püspökségére már 1020-ból van adatunk, bár a Szent Mihály templomot csak a XIII. században említik. A garamszentbenedeki bencés apátság melletti települést is említik a XI. században, s igen előkelő (fehérvári) jogokat kap, azzal a különbséggel, hogy az adóját a kolostornak kellett fizetnie. (323)

Az erdélyi ezüst és sóbányák vidékén korán kellett kialakulniuk a városoknak: Radnának (Rodna), Besztercének (Bistritz), Máramarosszigetnek (Siget), Désnek (Desch), Nagyszebennek (Hermanstadt), minden bizonnyal már a X. században. (324) Trencsént 1069-ben említik, mint nagy és erős várat, civitas-ként 1111-ben szerepel, később villa-nak mondják. (324/a) A nagyszombati (Tyrnau) plébániáról 1211-ben hallunk, de németek lakják a várost (hospites Theutonici) a városi kiváltságokat 1238-ban IV. Béla király adta a városnak. Az 1202-ben szereplő Kassa (Kaschau) lakói is németek (hospites nostri de Kassa), a tatárjárás után két

kassai település jön létre (Superior és Inferior Cassa). Szatmárt is németek lakják, akik Gizella királynével jöttek be az országba (hospitibus Teutonis de Zathmar iuxta fluvium Zamos residentibus qui se dicebant in fide domine regine Keysle ad Hungariam convenisse). A bányavidék városa Nagybánya (Neustadt) és Dés (Desch). Ez utóbbi (Désakna) híres volt sóbányáiról és hatalmas sópiacáról, sókereskedelméről. Nagyszében (Hermanstadt, Chybinensis) 1223-ban villa Hermani néven említődik, amelynek komoly templomerődje van. Az Árpádok utolsó idejében a város területe 50 hektár volt. Hasonlóan nagy város volt Brassó (Kronstadt), a Barcaság (Burzenland) székvárosa (43 ha), korai építményei közül csak a Szűz Mária (Fekete) templomot ismerjük. Az óvárosban állt a Szent Bertalan plébánia már a XII. században.

Beszterce (Bistriz) Segesvár (Schäßburg) és Kolozsvár (Klausenburg) múltja is ismeretlen, a városalaprajzok csak sejtetik a kezdeteket. Kolozsvár városmagja 5 ha területen feküdt és biztosan állt már a X-XI. században (castrenses de Clus), amit bizonyít a közelében található Doboka vára.

A mongol pusztítást elkerülte a felvidéki Lőcse (Leutschau, civitas Leucha), ahol a szepesi szász főbíró, mint szepesi gróf lakott (comes de Scepus). Késmárkot (Käsmark) is szászok lakták (villa Saxonica), amiképpen Eperjest (Preschau) is. A magyar nevű Medgyes (Mediasch) korai lakossága csakis magyar lehetett, pontos adatunk azonban nincs” (324)

Nem kétséges, hogy a felsorolt adatok ellenére, az Árpádok országában nagyszámú magyar népesség településeivel, városaival, falvaival kell számolnunk, aminthogy az iparos osztály és a céh-polgárság sem idegen testként született Magyarországon. (325) Voltak kirívó, durva esetek, mint például Torockón és Szatmár-Németiben, ahol nemcsak a teljes lakosság volt német (a torockóiak Eisenwurzeltől vándoroltak be), de magyart előljárónak meg sem választhattak, mert ugyanúgy járhattak el nálunk, mint egykor a saját hazájukban. Biztosan város volt már a tatárjárás előtt a székvárosokon kívül Győr, Sopron, Pécs, Veszprém, Eger, Komár, Verőce, Zamobor, Pest, Varasd, Nagyszombat, Kassa, Zólyom, Dés, Torda, Karakó, Nyitra, Várad, Tamáshida, Csanád, Gyulafehérvár, noha sok esetben hiányoznak a korai dokumentumok, mivel igen sok elpusztult a tatárjárás viharában és az azt követő évszázadokban.

Az Árpád-kori városaink gazdasági erejét sokáig nem a kézművesség adta, hanem a földművelés, a szőlőtermesztés és az állattenyésztés. A bor és marha kereskedelem alapvető jelentőségű volt. Csak a XV. századtól változik meg élesen a kép s kerül előtérbe az ipar és a kereskedelem. Ekkortól a városi lakosság élelmiszer-szükségleteinek zömét már a piacról kénytelen beszerezni. (325/a)

Nos milyen házakban és hogyan éltek eleink az Árpádok országának városaiban?

Freisingi Ottó püspök a XII. században azt jegyezte fel, hogy „a falvakban s helységekben igen silány, azaz csak nádból, ritkán fából és még ritkábban kőből való lakásaik vannak, azért az egész nyári és őszi idő alatt sátrakban laknak.” (326) Ottó püspök azonban tárgyilagos forrásként aligha vehető számba, mivelhogy irántunk tanúsított gyűlölete ilyesfajta jellemzésre sarkallta: „a magyarok rút ábrázatúak (!), szemük beesett, alacsony természetűek, szokásaikat és nyelvüket (!) illetően egyaránt barbárok és vadak, úgyhogy joggal hibáztatható a végzet, vagy inkább csodálandó az isteni elnézés, amely - nem tudom mondani, hogy embereknek (!) - hanem inkább ily emberi szörnyetegeknek oly gyönyörűséges országot adott.” (327)

Legelső városainkban bizonyosan zömmel faépületek, fapaloták állottak, hiszen ez volt jellemző még a XVI. században is!" (328) A faépítkezés magas színvonalát már Atilla palotájának leírása is egyértelműen bizonyítja. Természetesen, amint láttuk Esztergom esetében is, voltak kőházak is se tekintetben sem volt lényeges különbség Nyugat- és Közép-Európa között. (329)

A városi élet magyar sajátossága volt a viszonylag teljes demokrácia, azaz egyenlőség, amely korántsem jellemezte a nyugati városokat. (330) Az itáliai, a német és a francia polgárok sem a jogban sem a teherviselésben nem voltak egyenlőek. A magyar városi jog szerint a polgár oda temetkezett, ahová akart, arra hagyta a vagyonát, akire akarta, börtönbe csak a saját városában csukhatták, másutt le sem tartóztathatták, teljes joggal vehetett részt a népgyűlésen (communitas tota), ahol közvetlenül választották meg a városbíró és a tanácsnokokat (universi cives et hospites), mégpedig azt, akit ők akartak!

A városbíró (iudex, consul, major villae, villicus, Richter), akit falunagynak hívtak a kisebb településeken, az esküdtek (senatores, assessores, furati cives, Rathsherm), tehát a tanácsnokok, általában 12-en voltak (a falvakban azonban kevesebben: villicus cum duobus senioribus ville, amint Kálmán király egyik törvénye kimondja (331) s őket olykor senioroknak is nevezték. Mind a városbíró, mind a tanácsnokokat csakis egy esztendőre választották és semmiféle fizetést nem kaptak. Igen nagy hatalmat birtokoltak, mert ők adták ki a városok statutumait, ők végezték a pénzbeváltást (lucrum camerae), a kamaraispán pénzváltó (monetarü) embereivel, ők hoztak ítéleteket. Érthetően őket mindenki dominusnak, vagy herr-nek, tehát úrnak szólította. Amíg az úr megszólítás a közembert nem illette meg, a polgárasszonyokat általában egyetemlegesen domina-nak: úrnőnek szólították! De nagy befolyása volt a városi jegyzőnek (notarius, Stadtschreiber) és a praeco-nak (pristaldus) is, akit billogos embernek neveztek, mert ő kézbesítette az ítéleteket és az idézéseket. Nagy hatalmú ember volt a szabadon választott plebanus (ius patronatus), aki az egyházi tizedet is beszédte és élvezte, s kizárólag a püspöknek volt alárendelve. Az egyház emberei voltak a rectorok, a conrektorok és a tanítók. A városi vezetőknek közösen kellett templomba menniük s a szentmise ideje alatt

be kellett zárnia a városkapukat, nem mérhettek ki szeszest, elhallgatott a muzsika, szünetelt a vigasság és a mulatozás és természetesen tilos volt dolgozni! A városi vezetőknek hivatalos ruhában kellett megjelenniük a városházán és a templomban, sőt kezet sem foghattak akárkivel. Aki a keresztény vallásról méltatlanul beszélt vagy káromolta az Istent, azt övig lemeztelenítve megvesszőzték, aki lopott a templomból, keréket törtek vagy megégették, aki más vallásra tért át, tehát hitehagyott lett, azt keréket törtek vagy nyársba húzták, vagy ha nő volt, vízbe fojtották. Aki káromkodott, kitépték a nyelvét. Persze csak a keresztényeknek voltak valódi jogai, a zsidóknak és a mohamedánoknak nem. Ezek ügyeit külön zsidóbírók intézték. (332)

A városi polgárt számos szabály és törvény igazgatta, amelyeket átlépnie nem szabadott, mert azonnal megbüntették. A gyilkosságért és a nemi erőszakért halálbüntetés járt. Ha a gyilkosság mellett rabolt is, végigvonszolták a város utcáin és kerékbe törtek. Ha valaki egy másik polgárt megnyomorított, levágták a kezét, ha pofoncsapta a másikat, vagy a hajánál fogva rángatta, pénzbírságot fizetett. Ha egy férfi leányt rabolt, akkor (Selmecebányán) a piacon ki kellett a leánynak állnia. Egyik oldalon álltak a lány szülei, a másikon a leányrabló férfi. Ha a lány a legényhez ment, akkor jól van, ha a szüleihez, a leányrablót elítélték. Aki lopott, felakasztották, aki hamisan játszott kockával, a kockát átverték a tenyerén. Aki rágalmozta városi vezetőket pellengérré állított és hangosan többször el kellett ismételnie a vétkét. Ezt az eljárást nyilvános vezeklésnek nevezték. Harmadjára azonban száműzték a városból.

A városoknak kiváltságaik fejében adókat kellett fizetniük. A legfontosabb volt a földbér (terragium vagy census), amelyet elvileg telkenként vetettek ki. Súlyos összegek voltak a vám-adók, az élelemadó, a nyestadó (mardurina) és az un. collecta (exactio), amelyet rendkívüli helyzetekben szedtek be. Ezen kívül volt az ajándékok tömege a királynak és a főembereknek, a megszállási kötelezettség (descensus). S ezek komoly terhet jelentettek, hiszen például Zágráb városának, ha a király csak egyetlen napra oda látogatott 12 ökröt, 1000 kenyert és 4 tunella bort kellett adnia. Minden bevételről és kiadásról a városok számadáskönyveket, vezettek s igen nagy veszteség, hogy ezek zöme elveszett. (333)

A bevételek között a legfontosabb volt a vám és rév-díj, a végrendelet vagy örökös nélkül elhaltak vagyona. A középkori vámtételek általában igen magasak voltak, ezért különleges városi jognak számított a vámmentesség, amelyet a szabad királyi városok csaknem mindegyike élvezett. A városban élő kézművesek, akár céhekbe tömörültek, akár nem, vagy adót vagy általányt kellett fizetniük. Halászni azonban szabadon lehetett.

299. A vízvédelmi rendszerek jelentőségére hívta fel a figyelmet Kralovánszky Alán Székesfehérvár kapcsán. A várostörténeti kutatások kérdéséhez. In:

Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. Budapest, 1985, 314.

300. Witold Hensel, L'étude des villes du haut moyen age en Pologne au moyen la méthode archéologique. Dacia 5 (1961) 463-484. - M. C. Rabinovics 1975. - Wludzimierz Blaszczyk, Die Anfänge der polnischen Städte im Lichte der Bodenforschung. Poznan, 1974. - Ksztahowanie sie kultury wezesnopulskiej na Opolszezyinie. Opole, 1979.

301. Jó leírásuk olvasható: Ivan Borkovsky, Die Prager Burg zur Zeit der Piemyslidenfürsten. Praha, Academia Verlag. 1972, 106-109.

302. Engel Pál id. mű (1990) 174: „földbe mélyített és náddal fedett ablaktalan, földpadlós kunyhók”. - Legújabbán lásd erre: Lázár Sarolta, Kora-Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. Opuscula Hungarica I. Szerkeszti: Garam Éva és Révész László. Budapest. MNM. 1998.

303. Neitzschitz Kristóf utazása, 1634. és báró Born Inigno utazása 1770-ben. Lásd: Szamosa István id. mű (1891) 255. és 462. A faházak uralmát hangsúlyozza Demkó Kálmán, A felső-magyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Budapest, MTA. 1890, 72-72. A későközépkori források számos leírását is említhetjük, például: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Török- magyar-kori történelmi emlékek. Második osztály: írók. Budapest, MTA. 1904, 9-10, 12, 13, 288, 507 (a pasa kanizsai 80 szobás palotája is „egészen fából épült!), 512.

304. Horváth Béla, Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen. Folia Archaeologica 19 (1968) I 13-143. - uő Az Árpád-kori falusi ház a korabeli törvények tükrében. Folia Archaeologica 17 (1965) 127-133.

305. Bakay Kornél id. mű (1998) 94.

306. Bongars J_ utazása, 1585. In; Szamosa István id mű (1891) 176_

307. Napkelet felfedezése. Budapest, 1965, 59, 70, 77, 99, 111, 121, 122, 144, 153. 154, 160, 210. Marco Polo utazásai. Budapest, 1962, 112.

308. Mumfard Lewis id. mű (1985) 266-270.

309. Magyarország története. Budapest, 1984. 1121.

310. Szalay József, Városaink a XIII. században. Budapest, 1878, 7. Ezt ugyan napjainkban határozottan kétségbe vonják, lásd Ladányi Erzsébet id, mű (1992) 280., 38.jegyzet

- 310/a. Demkó Kálmán id. mű (1890) 14-15., 33 skk.
311. Magyar középkor. Forrásgyűjtemény. Budapest, 1995, 210.
312. Rogerius mester Siralmas éneke. In: A tatárjárás emlékezete. Szerkesztette és válogatta: Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Helikon. 1981, II I-148. Fordította: Horváth János.
313. Pleidell Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete. Századok 99 (1934) 160 skk.
314. Szamota István id. mű (1891) 501.
315. Kubinyi András id. mű (1999) 305.
316. Ezt mutatja a nevezetes Budai Jogkönyv is: Relkovié Néda, Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht). Budapest, Stephaneum. 1905. - Das Ofener Stadtrecht. Ed. Károly Mollay. Budapest, 1959.
317. Bakay Kornél, A középkori Kőszeg. Kőszeg ezer éve I. Kőszeg, 2001. Sajtó alatt. A magyar városfejlődés egészére jó összefoglalás: Györffy György, Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie. Cahiers 12 (1969) 127-146, 253-266.
318. Szalay József id. mű (1878) 134. - vö. Szabó István, A középkori magyar falu. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969, 26-44.
319. Holl Imre, id. mű (1968)
320. Kubinyi András, Einige Fragen zur Entwicklung des Städteneetzes Ungarns im 14-15. Jahrhundert. In: Stadteforschung. Die mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa. Hrsg. Heinz Stoob. Köln- Wien, Böhlau Verlag. 1977, 164 skk. - Szalay József id. mű (1900) 79 várost említ.
321. Csernyey István Antal, A magyar szabad királyi városok plébános-választási joga. Jogtörténeti tanulmány. Nyitra, 1904, 12. -Csizmadia Andor id. mű (1937).
322. A külföldi szerzők a magyar várostörténetet tárgyalva alig említik meg a magyar városneveket sőt az Árpádkorban és a középkorban is kizárólagosan Szlovákiáról
323. Tributum salinarum loco qui dicitur Hungarice Aranas (Aranyos latine autem aureus). 1075.

324. Heinz Stoob, Die mittelalterliche Städtebildung im Karpatenbogen. In: Städteforschung. id. mű (1977) 194-195.

324. Ján Vavru, Hradisko a hrad v Trencine, jeho význam a postavenie v dejinnom vyvoji. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, 385-395.

324/a A szepesi városok, kivált Lőcse és Késmárk örök ellenségeskedésére lásd: Domanovszky Sándor alább idézett munkáját.

325. Léderer Emma, A legrégebbi iparososztály kialakulása. Századok 62 (1928) 492-528., 633645. - Szücs Jenő, Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, Művelt Nép. 1955,

325/a. Domanovszky Sándor, A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért. 1358-1570. Budapest, MTA 1922, 2-29. - Miskolczy István, A középkori kereskedelem története. Budapest, Szent István Társulat. 1926, 188-198.

326. Magyar középkor id. mű (1995) 159.

327. Magyar középkor id. mű (1995) 159. -Engel Pál, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja, erről a gonosz jellemzésről azt írta: „lehetett ebben némi (!) elfogultság Vö. Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, Háttér Kiadó. 1990, 174.

328. Demkó Kálmán id. mű (1890) 72-79 - Domanovszky György, Magyarország egyházi faépítészete. Bereg megye. Budapest, Sárkány Nyomda. 1936. Karl Brandi, Werla. Königspfalz, Volksburgen und Städte. Deutsches Archiv 4 (1941) 53-75.

329. Szalay József id. mű (1878) 52.

331. Árpádkori törvények. Budapest, 1957, 54.

332. Demkó Kálmán, Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI-ik században. Századok 21 (1887) 685-699.

333. Grószmann Malvina, Bártfa város 1418-1444. évi számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból. Művelődéstörténeti Értekezések 46. Budapest, Minerva. 191 I. - Iványi Béla, Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. I-II. Szeged, 1933.

A mindennapi élet

Általános vélekedés szerint a magyar államot I. Szent István király „hozta létre”, mivel addig legfeljebb törzsi nomád államok léteztek a Kárpát-medencében. E képtelen nézet már a XIX. század végén is felmerült, ami ellen Salamon Ferenc határozottan fellépett, hangoztatván: törzsi rendszer már nem létezett a Kárpát-medencében, ha létezett volna, semmiféle államiság nem alakulhatott volna ki és az országnak önálló uralmi területekre kellett volna szétbomlania, aminek semmiféle nyoma nincs! Ez az állapot később, az Árpádok utolsó évszázadában valóban bekövetkezett, amikor II. András uralkodása idején, 1224-től Béla herceg társuralkodó (juvenis rex vagy rex junior (334) lett, majd király korában (IV Béla) 1262-től az ő fia, István lett olyan ifjabb király, akinek éppen úgy, mint az öreg királynak, saját nádora és udvara volt, mindenfajta méltósággal.” Ekkor valóban két Magyarország volt, azaz kettészakadt az ország, de a X-XI. században soha! (336) Hibásan fordítják tehát a bizánci görög források archon szavát, mert az nem fejedelmet, hanem egyszerűen főurat jelentett:

A Kárpát-medence IX-XI. században lakható területe, becslésünk szerint, megközelítően 220 000 négyzetkilométernyi lehetett, ám ez a táj sem volt azonos a maival. Pauler Gyula óta, lényegében mindmostanáig, úgy képzelik a történészek, hogy a IX. század végén ide érkezett néhány tízezernyi (alig százezer) (338) magyarság teljes mértékben nomád volt, azaz a középkorban állatait terelgette, városaik nem voltak, sátrakban lakott télen-nyáron, mindannyian katonáskodó pásztorok voltak, ugyanakkor szabad emberek, akik nem fizettek adót, ám dolgozni sem szerettek, (339) ellenben nagyon is szerettek rabolni, fosztogatni, gyűjtogatni, nőket megerőszakolni, rabokat ejteni és barbárkodni. Ezért 895-től 970-ig lényegében egy évszázadon keresztül rablóhadjáratok révén „tartották el magukat”. Természetesen nem ismerték magántulajdont sem, tolvajkodtak, loptak.

Ez a jellemzés súlyosan torz, noha első törvényeink valóban szigorú büntetéseket tartalmaznak, de ez nem azt jelenti, hogy általános volt a keleti népeknél a tolvajkodás és a rablás. Sőt, ellenkezőleg! A Mongolok titkos története is kiemeli, hogy súlyosan büntették a tolvajlást (340) P. Carpini elmondja: a mongolok, ha valakit lopáson vagy rabláson érnek, irgalom nélkül megölik. Wilhelm Rubruk ugyanezt jegyezte fel: kisebb lopásért kegyetlenül elverik a tolvajt, nagy lopásért halál jár. A mongol kán udvarában csak a keresztény foglyok kényszerültek kisebb lopásokra, sanyarú helyzetük miatt. (341)

A kérdés az: a rendelkezésünkre álló írott és tárgyi források megerősítik-e a fenti képet, avagy egészen más eredményre jutunk?

Kezdjük először a megtelepedés kérdésével. A Kárpát-medence területén nomadizáló állattartás sem a hunokra, sem az avarokra, sem a magyarokra nem volt jellemző. A nagy területeken mozgó pásztorkodás nem tévesztendő össze a rideg állattartással.

Hiába gyűjtögetik össze az idegenek által készített írott források elszórt jellemzéseit, a legelőváltó, sátorozó életmódra sem a XI. századi törvényeink, sem a fennmaradt okleveleink egyetlen egy adatot sem szolgáltatnak! (342) A régészeti adatok is azt mutatják, hogy mind az avarok, (343) mind a magyarok állandó településeken élő, földet művelő és állatokat tenyésztő nép volt. Hogyan is lehetne például egy avar település egykori népességének négy-öt ezer síros temetője (például Zamárdi-Rétiföldek), ha nem ugyanott élt volna a nép évszázadokon át? S hogyan lakhattak volna eleink

Kárpát-medence éghajlati viszonyai közepette a téli mínusz 15.-20 fokos hidegekben, hatalmas havazások és jeges esők kísérte viharokban nemezsátrokban vagy 6-8 négyzetméteres földbeásott, nyomorult putrikban, (344) amelyeknek természetesen sem ajtaja, sem kéménye, sem padlója, sem mennyezete nem volt? (345)

Az évszázadok óta elterjedt nézet kialakulásában, kétségtelenül, sokat nyomott a latban az, hogy eleinket teljességgel azonosították a XIII. századi mongolokkal, akik évszázadokon át valóban állandóan jurtákban laktak, (346) még a nagyon hideg, zord időkben is, (347) noha határozottan meg kell különböztetni a hadi sátorozást és a nyári szállásokat, akár a főemberek palota-sátrairól, akár a kánok reprezentatív sátrairól van szó. Ugyanakkor az utazók világosan leírják, hogy még a mongolok is megkedvelték a városokat, építettek is nem egy „vertfallal körülvett várost”, (348) Ögödej kán például Ömilt, Batu Szarajt, de szép városuk volt Jangikent, Barcsin, Talasz, Iki-ügüz s az ősi ujjur város, Karakorum lett a fővárosuk, (349) ahonnan Kubiláj nagykán 1260-ban Pekingbe (Kambaluk) tette át a székhelyét (350)

A sátrakra vonatkozó adatok zöme hadi állapotokra vonatkozik (Bölcs Leó, Ibn Hayyan, orosz őskronika, Spalatói Tamás, Kézai krónikája, Képes Krónika, (351) Plano Carpini, Wilhelm Rubruk, Marco Polo, (352 etc.), tehát nem irányadó a mindennapi életre. (353) Sátor volt egyébként a királyoknak, a főpapoknak, a katonáknak, sőt a szőlődézmát szedő decimatoroknak is! (354) Még a valóban nomád mongolok főembereinél is azt látjuk, hogy a kerektáborok és a palotasátrak tulajdonképpen úti sátrak (koslik), amelyek különböztek a jurtáktól (ger). Volt olyan, amely fehér bársonyból készült és kétezer ember el fért alatta, de a kán feleségei is igen nagyok voltak. (355) Batu kán sátrai például eredetileg - N. Béla magyar királyé voltak, lenvászomból készültek, hatalmasak és nagyon szépek. (356)

Nagyon jellemző, hogy 1566-ban, amikor Szulejmán szultán előtt díszfelvonulást tartottak a magyarok János Zsigmond vezetésével, mind a szultán, mind a magyar király, mind a főemberek sátrokban laktak, de ettől nem gondoljuk, hogy télen is sátraztak volna! (357) A sátrak megléte tehát egyáltalán nem azt jelenti, hogy

ezekben is laktak. A sátrak, amint még ma is, az utazás és a hadjáratok tartozékai voltak. Ezeket olykor tábori templomként is használták. Batu kán sátorpalotája előtt is egy kápolna állt. De az is jellemző, hogy a Rákos mezején még a XVIII. században sem volt ritka, hogy olykor 80 ezer sátrat is felállítottak (358)

Szabó István kitűnően elemzi a magyarság megtelepedési viszonyait és lakóházait, forrásadatokat tömegét vonultatva fel annak igazolására, hogy eleink felmenő falú, elsősorban fából vagy szárított téglából (vályogból), vagy kőből épített rendes házakban (domus, domus muracula) laktak, amelyek két vagy három osztatúak voltak, min. 60-120 négyzetméternyi területtel. (359)

Régészetileg is ismert Árpád- és Anjou-kori falu, 17 házzal, hat hozzáépített és két különálló pincével, három gazdasági épülettel és egy műhellyel, mégpedig a Sümeg melletti Sarvalyról, templommal, rendes utcákkal. (360) A többosztatú, felmenő síkfalú kőalapozású faházak és pincék keltezése hibás és torz, mivel a kerámia alapján - XIV századnál korábbi időt nem vettek számításba az ásatók, holott a X-XIII. században általánosak voltak a faépületek egész Európában. (361) Ma már egészen más képünk van a közép-ázsiai területekről is, ahol hatalmas városok virágoztak 1500-1000 évvel ezelőtt. Tarthatatlan tehát a parányi putrik („ízük (362') elmélete, hiába kerül napvilágra az ún. lakógödrök egész sora. Ezek ugyanis, általában, nem lakóházak részei voltak, hanem - amint ezt például

Visegrád-Várkert anyaga mutatja - a 2,5 x 3-4 m-es földbevált putrik műhelyek lehettek: vasfeldolgozó, színesfémöntő műhelyek, (363) vagy - mint Ipolytölgyes-Szentmártondűlőben - gabona-szárítók, őrlő malmok, gazdasági tároló vermek. Plano Carpini írja, hogy a tatárok miatt a lakosok a földbe vermeket váltak s ebbe rejtették termésüket és egyéb holmijukat (364) Erre a felhasználási módra az egykori utazók is rávilágítottak, például Eduard Brown, aki ezt írta: „A lakosok a gabonát nem csűrökbe, hanem földbeásott vermekbe teszik, miáltal a tolvajok és ellenségek elél elrejtik. (365)

Természetesen tarthatatlan a sátorral barangoló magyar pásztornép képzete is! Érdekességként megemlíthető, hogy Magyarországon még a XVIII. században is sátor-formájú házakat szerettek építeni. Montagu Mária útinaplójában azt jegyezte fel, hogy a magyarok házai szép sorban állanak s messziről úgy néznek ki, mint a régi divatú sátrak. (366)

Elfogult és túlfűtött kutatók szenvedélyesen magyarázzák, hogy Szent István, Szent László és Kálmán király törvényei nem az egykori valós helyzetet tükrözik, ezekben ugyanis soha, egyetlen egyszer sem fordul elő a sátorozás vagy a nomadizálás kifejezés vagy az erre való utalás. Földbe épített hajlékokról, épületekről is egyedül a kunok kapcsán esik szó IV. László 1279. évi törvényében (367) Másutt sehhol!

Ellenkezőleg: várakról (civitas), elővárak-béli istállókról (in suburbio stabulum tornyokról (turris), rendezett falvokról (villa), templomokról (ecclesia);), felgyújtható épületekről (edificia), udvarházakról (curtis) esik szó már a XI. század legelejétől, valamint házakról (domus) és kisebb házakról (mansiuuncula). A király követe faluról falura megy (de villa in vittam), a királynak várai (civitas) vannak, az országot szántók (terra) és szőlők (vinea) borítják (368) A királyságot (regnum) a királyi vármegyék (mega regalis vagy mega comitis, comitatus) emberei igazgatják, élén a királyi ispánnal, (369) az ország területe királyi vármegyékre (25-30, 39, 45 vagy több megye volt, talán 60-65 (370), várispánságokra és püspökségekre (8 vagy 10?) oszlott, amelyek két érsekség alá tartoztak (Esztergom, Kalocsa, később Bács).

Mindezek a szervezeti keretek semmiképpen sem alakulhattak ki néhány esztendő alatt, hiszen 1002-ben létezett már Somogy vármegye, 1009-ben Fejér, Kolon, Veszprém és Visegrád vármegye.

Teljesen történetietlen az a feltételezés, hogy Szent István koráig a magyarság nem ismerte a magántulajdont, közigazgatása nem volt, termelő munkát alig végzett és csak fegyveres kalandokban (rablásokban) vett részt. (371)

Az kétségtelen, hogy hatalmas változások következtek be a magyarok életében 950 után, de korántsem az augsburgi csatavesztés miatt, amely- állítólag” egyenesen társadalmi krízist idézett elő”. (372)

A nemzetségi (géneia, genus, generatio), nagycsaládi, családi (família) kötelékekben élő magyarok, besenyők, alánok és más csatlakozott néprészek zöme szabad emberként érkezett a Kárpát-medencébe s bár gazdaságilag korántsem voltak egyenlők, éles határvonal csak a szabadok és a rabszolgák között volt, mert a szolgákkal, cselédekkel (servus és ancilla) lényegében még a XIII. században is úgy bántak, mint a barmokkal. Darabonként, fejenként számították őket, s megvolt a piaci áruk (3 márka ezüst). (373) Mivel a szolgák korántsem csak idegenek voltak, a magyar lakosság szolgáskorba süllyesztése volt a valódi társadalmi krízis, a valódi változás, amelynek bekövetkezésében igen jelentős szerepet játszott a királyaink által kiemelten támogatott római keresztény egyház zsarnoki egyedurialma. (374) Ugyanakkor rendkívül komoly változásokat eredményezett az is, hogy a korábban szokásos, fejedelmek vagy nagyurak által fizetett, szabad jogállású katonák járandóságait a X. század végétől már nem pénzben vagy kincsekben adták meg, hanem földet adtak a katonáknak s ezzel - akaratlanul is - előbb csak meggyöngyítették, majd később felszámolták a magyar haderő rendkívüli ütőképességét. Márki Sándor minderről így irt: „A magyarok csillaga is akkor kezdett hanyatlani, amikor a tulajdon utáni vágy jelentkezett”. (375)

A Magyar Nagyfejedelemségnek igenis volt határa (meghatározott területe), voltak védelmi rendszerei (gyepük: indagine), (376) kapukkal (porta, clusa), olykor kőkapukkal vagy vaskapunak nevezett erődítménnyel (porta ferrea), torlaszokkal (obstaculum, strues lignorum) és kijáratokkal (exitus regni), amelyeket őrök (speculator), lövők (saggittarius), kémlelők (explorator) és vámosok (telonearius) vigyáztak (377) Jól kiépített hírszolgálat működött. (378) Gyakoriak voltak a gátak (clausura aquae), amelyek segítségével elárastottak egyes területeket. A határispánságok (marchia) léteztek kezdettől, bár az egyáltalán nem igazolható, hogy a végeken hatalmas lakatlan területeket hagytak védelmi célokból az pedig végképp nem, hogy a hatalmas országon belül léteztek volna ún. védővonalak (pl. a vasvári sáncok). Belső gyepűvonalakról semmiféle írott adatunk nincs, sőt magukról a gyepűkről is csak 1043 urántól vannak utalásaink. Voltak már a X-XI. században kőváraink, palotáink (palatium). A fejedelmeknek hatalmas birtokaik voltak, amelyek alapját képezték a királyi uradalmaknak. (379)

A lakosság megtelepedett, állandó falvakban élt, amelyekben magának rendes házakat (domus) épített, elsősorban fából és szárított vályogtéglából, amint keleten tanulta. (380) A falvak és városok területén létesültek a temetők. Az eddigi adatok szerint a falvak lélekszáma nem volt nagy. Az ország népe a településeken a IX. századtól elsősorban földközösségekben élt s ez azt jelenti, hogy a nemzetségek, nagycsaládok alkottak olyan faluközösségeket, amelyeknek tagjai lényegében egyenlően szabadok voltak. Aligha hihető, hogy a IX-X. században a szabad magyarok semmiféle adót, vámot ne fizettek volna a fejedelmeknek, amikor Kálmán király uralkodásáig 8 dénárt írtak elő mindazoknak, akik nem a saját földjükön éltek. Az is tévhit, hogy az ún. lovas népeknél nem dívott az adó. A mongolok is szigorúan megadóztatták a népeket. Már Dzsingisz kán elrendelte, hogy a meghódoltak mindenből adjanak tizedet és fizessenek prémadót. (381)

A fejedelemség korában valószínűsíthető, hogy a nép zöme valóban szabad ember volt, akikkel szemben álltak a nem-szabadok, a szolgák. A szabadság (libertas) születési állapot s erre Szent István törvényei is határozottan utalnak. Társadalmi, vagyoni különbségek természetesen voltak közöttük, ám minden szabad ember megöléséért egyformán 110 arany pensat kellett fizetni, akár ispán volt, akár vitéz, akár közsabad. A szolga ellenben vagyontárgy (proprius), ahogyan a római jogban is szerepelt kezdettől: serei res sunt, a rabszolgák dolgok, éppen olyanok, mint az igásbarmok. (382)

A szabad magyarok közösségei ellen fordult az új római kereszténységű királyi hatalom s ezért robbant ki lázadás (seditio), ezért került sor polgárháborúkra (civilia Bella) 1046-ban és 1061-ben. (383) A teljes szabadság (plena libertas) rövid időn belül valóban már csak az egyenlőség illúziójának maradványaira zsugorodott, hiába íratta le István király: „Mivel tehát Istenhez méltó és az embereknek legjobb, hogy kiki életének futását a szabadság serénységével végezze, a királyi végzés

szerint elhatároztuk, hogy ezután az ispánok vagy a katonák közül senki ne merészeljen szabad személyt szolgaságba hajtani.” (1/22.) Voltak olyan szabadok, akik a szabadságukat magukkal hozták s voltak olyanok, akiknek a király adta a szabadságot. A magyar társadalomban is voltak előkelők (maiores natu et dignitate, primates, nobiles, optimates, comites, principes, seniores) és gazdagok (valentes, divites), és voltak közrendűek (vulgares) és szegények (pauperes). Az előbbieket bő-nek, az utóbbiakat in-nek hívták.

A X. század második felétől bekövetkezett sorsfordító változás lényegében abból állott, hogy ha az isteni eredetűnek tartott és rendkívüli hatalmú uralkodók (384) a szó legszorosabb értelmében rákényszeríték a római-latin kereszténység egyházi szervezetét és zsarnoki törvényeit a magyar társadalom egészére, tekintet nélkül arra, hogy szabadokról (liber) vagy rabszolgákról, cselédekről (servus et ancilla) volt-e szó. (385) A királyok tehát az egész államterület felett, mint magántulajdonuk felett rendelkeztek s ez kétségtelenül korlátlan parancsuralmat jelentett. Nem kétséges az sem, hogy Magyarország Európa legegységesebb és legcentralizáltabb állama volt. (386)

Maga a kereszténység ismert volt a magyarok előtt, és ismert volt a keresztény értékrend is (különösen a manicheus és nesztorianus (387) tanítások formájában), ám évszázadokon át sem Kazáriában, sem korábban az arab hódítás időszakáig, a keleti kereszténység területén, a kaukázusi örmények és grúzok földjén vagy Közép-Ázsiában, nem fordult elő tömegesen és rendszeresen a durva erőszak, nem fordult elő, hogy a keresztvíz alá tereltek, ellenkezésük miatt tömegesen megvakítsák, a templomok és papok megtámadóit felakasszák, minden vétségért megcsonkítsák az embereket (orrlevágás, fül-levágás, kézlevágás, nyelvkitépés, szemkitolás, a végtagok leégetése), vagy enyhébb esetben nyilvánosan megkorbácsolják, megkötözzék, lekopaszítsák, félholtra verjék. S nem fordult elő, hogy a papoknak, akik ráadásul csaknem teljes mértékben idegenek voltak, tizedet kelljen fizetniük s akik ellen világiak nem tanúskodhattak, nem léphettek fel, bármiféle hatalmaskodást követtek is el. Az egyház ugyanis csak az isteni törvények földi végrehajtója. Minden büntetés csupán az Isten kiengesztelése. (388)

Korábban a magyarokat is a nagyfokú tolerancia jellemezte vallási téren s erre jó példa Piligrim püspök - jóllehet hamis - levele a pápának: „/A magyar fejedelmek/ nem tiltják alattvalóiknak a keresztelkedést és a papoknak megengedik közöttük a szabad járást-kelest. Annyira egyetértének a pogányok és a keresztények, oly benső közöttük a barátság, hogy teljesebben látszik Ézsaiás jóslata: együtt legelnek a farkas és a bárány, az oroszlán és az ökör szénát esznek. (389) Éppen így volt a többi keleti népnél, mint például a mongoloknál is, „akik senkit sem kényszerítettek hite vagy vallása megtagadására”, ugyanakkor szabadon gyakorolhatták hitüket a mohamedánok, a keresztények, a buddhisták és maguknak még a kán udvarában is templomokat építhettek. (390)

Így az új helyzetben a magyarok valóban megdöbbenhettek az új törvények szigora és türelmetlensége miatt, amelyhez még a nyugatiak évszázadokon át tartó magyargyűlölete is társult. Elég ha Aba Sámuel vagy II. András királyunkra gondolunk, akiket a pápa - népükkel egyetemben - átok alá helyezve kiközösített, sőt azt sem engedték meg II. Andrásnak, hogy leánya, Erzsébet szentté avatási szertartásán (1235) megjelenhessen. (391)

Mivel a király egyben főpap is volt, szabadon rendelkezett a püspökségekkel és az egész egyházi szervezettel. De csak a római egyházat uralta, a keleti (a később módosult értelmet kapott ortodox) kereszténységet nem.

388. Makk Ferenc (id. mű /2000/ 400.) említi a „fekete magyarok” tömeges megvakítását. -A budai zsinat (1279) lesújtó képet festett a papokról, akik részegeskedtek, gyilkoltak, ágyasokat tartottak, raboltak, gyújtogattak, harácsoltak. A büntető jogra nézve lásd: Hegedüs Géza, Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából. 4. Budapest, 1935.

[--- 5. rész ---](#)

BAKAY KORNÉL: AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGA 5/5

Ezért, véleményem szerint, a Géza nagyfejedelem és István király által vezetett katonai fellépések egyáltalán nem különböző „törzsi államok” ellen irányultak, hanem a római katolikus hegemonia megteremtéséért folytak mind Koppány, mind az erdélyi Gyula, mind pedig Ajtony esetében. Kizártnak lehet tekinteni, hogy például Ajtony az 1020-as években is „törzsfő”, illetve „szeparatista törzsi vezér” lett volna. A keleti kereszténység érdekövezetének határai a X. században még a Dunántúlig értek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a keleti, görög rítusú kolostorok működését meggátolták volna, csak azt nem engedték meg, hogy fékezzék az ország egységes katolikuságát. Némelykor azonban maguk a magyar királyok is nyíltan szembefordultak a latin egyházzal, mint például IV. Béla (393) és unokája, IV. László király, aki indulatában kijelentette: „ezt az egész papi fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani mind egész Rómáig!” 1278-ban László király megparancsolta, hogy Fülöp fermói püspöknek, a pápa legátusának ne adjanak enni és ne engedjék be Budára, a városba. (394)

Így jött létre 1030-ra nyolc egyházmegye, majd Kálmán király korára tíz, később tizenkettő. A római egyház a birtokait és kiváltságait a királytól kapta, alapvető érdeke fűződött tehát a királyi hatalom (monarchia) állandó erősítéséhez. A papok ugyanis nem fizettek adót, nem tartoztak világi bíróságok hatáskörébe, mentesültek mindenfajta terhek alól, ugyanakkor maguk bírászkodhattak mind a házaselet, mind a leányszöktetés, mind a bűbájosság (malefices, venefices) eseteiben. A varázslók

nem azonosak a boszorkányokkal, de 1233 óta (IX. Gergely bullája) „hivatalosan létező” volt az ördöghit. (395) Ha a király eladományozott egy birtokot, a birtokkal új gazdához kerültek a szolgák, ám a szabadok vagy elvesztették szabadságukat, vagy el kellett távozzanak földjükről. Irgalom nélkül el is üzték őket „kedvük és akaratuk ellenére A századi bencés kolostor alapítólevelében olvasható 1067-ben: „távozzanak az egyház népén kívül mindazok, akik a szabadság nevére áhítoznak.” Teljesen egyforma volt a helyzet a királyi és az egyházi birtokon. A szolgák minden munkára kötelezhetőek voltak, számarányuk eléggé jelentős volt. Ottó comes 327 családnyi szolgáltatója közül 25 servus, viszont Péter comes 200 családnyi szolgáltatója között már 14 szolga. (396) A rendkívül szigorú törvények miatt hamarosan a szolgák között találta magát, aki a rabszolgájával fajtalanodott, aki szolgálóját feleségül vette, aki férjes asszonyként lopott, aki szabad emberként lopott, (397) aki hajadon-lányként lopott, aki a más házát megtámadta, aki határőrként lovakat és ökröket engedett ki a határon, etc. Felmerülhet a kérdés: miért volt súlyosabb bűn a lopás (furtum), mint az emberölés az Árpádok országában amikor például Szent László király II. decretumának 18 fejezete közül 11 csak erről szól? Nyilvánvalóan nem azért, mert a magyarság a XI. századig nem ismerte a magántulajdont, hanem azért, mert a szabadok szolgává süllyedése teljesen felkavarta az ősi társadalmi szokásokat és anarchikus állapotok keletkeztek az országban.

E rettenetes elnyomás és kegyetlen megtorlás következtében menekült, aki tudott és mert.

A menekülő közsabadokat és a szökött szolgákat (üzbégeket) a királyi hatalom összefogdosta, a várakban összegyűjtötte („fiókszedők”) s ezeket az üzbégeket királyi ellenőrzés alá vonták. De a királyok és a főemberek már nem az ősi keleti szokások szerint uralkodtak, „az ősi hagyományokból már nagyrészt kivetkőzött az ország”, (398) a magyar királyság társadalma valóban betagolódott a nyugat-európai feudális rendszerbe, valóban katolikus lett. Úgy tűnik, Szent István király után egy ideig élt még a nemzeti királyeszmé (Aba Sámuel, I. Béla, Szent László, II. András), de inkább az ország függetlenségéért küzdöttek, semmint a kialakult társadalmi rend módosításáért. Különösen látványos IV Béla király szembefordulása az ősi örökséggel, ugyanakkor szembefordulása a pápasággal is! A nemzeti szervezeti falusi földközösségei az Árpád- kor végére eltűnnek. A királyi, egyházi és földesúri birtokon élő szabadok is legfeljebb félszabadok /kötött szabadok/ akik személyükben ugyan még szabadok, van ingó és ingatlan vagyonuk, de szolgáltatásokkal tartoznak, eleinte katonáskodnak is, majd később adót fizetnek. (399)

A kötelezettségek eléggé súlyosak: a servusok, „akikkel szinte tele van Magyarország” (Kézai Simon), például egy héten három napon át szénát vágnak, aratáskor három napon át aratnak, lovat tartanak az úrnak, kocsit hajtanak, szénát

hordanak, fát vágnak, fűtenek. Nem sokban térnek el a szolgálótól a felszabadítottak (libertinus). Zömükben már földet művelnek, igaz a szántóvető emberek aránya még nem túlnyomó. Az 1055-ben kelt tihanyi alapítólevélben 140 szolga családból csak 60 a szántóvető, a XIII. századi Albeus-féle összeírásban (1237-1240) viszont 2700 mansióból mindösszesen csak 79 (400) Egyes egyházi birtokon tízezernél is több ember szolgált, például a Szent Márton-hegyi (Pannonhalma) bencés apátságnak a XIII. századra 2243 háznépe volt. Az egyház udvarnokainak a terhei is igen súlyosak voltak. Az aratás után hat hónapig minden hónapban be kellett szolgáltatniuk 130 akó búza, 40 akó rozs lisztet és 170 akó zabot. A többi hat hónapban pedig kötelesek voltak 170 akó gabonát a malomba vinni megőrletni. Havonként tíz holdat kellett robotban felszántaniuk és bevetniük. Minden udvarnok köteles volt szekeret és marhát adni a fuvarokhoz. A havi „ügyeletesnek” három taliga fát kellett adnia és vizet hordania, kaput őriznie, kertet gondoznia. Minden év Szent Márton napján házanként adniuk kellett 100 tojást, 4 tyúkot, 2 ludat, húsvétra újabb 100 tojást és egy bárányt, valamint egy öl fát, 30 kenyeret és még számos más szolgáltatást (401)

Nyilvánvaló, hogy a köznép mesterségek szerinti tagolódása előzményeken alapult, hiszen a X. században is kellett legyenek a legkülönbözőbb kézművesek.

Bizonyítékunk van arra, hogy a X. században vasolvasztók működtek az országban (Vasvár, Somogyfajszt, Sopron, Bodrog-Bü), s az újabban előkerült rovásírásos emlék alapján bizonyos, hogy a vasasok (tributarius feni) magyarok voltak, tehát nem idegenek. (402)

De voltak természetesen vasverők (faber), pajzsgyártó csatárok (scutifer), ötvösök (aurifaber), fazekasok (figulus), ácsok (carpentarius), esztergályosok (tornator), molnárok (molendinarius), szakácsok (coquus), fonók és szövők (textor), szücsök (pelliparius), tímárok (sutot), halászok (piscator), vadászok (venator), solymászok (auceps), kutyapécérek (canifer), erdőővők (custos silvarum), csőszök (praeco), szekeresek (currifer), lovas-kísérők (eques). (403) A szappanfőzést, a sörfőzést, a kenyérsütést házilagosan ki-ki maga végezte.

A X-XI. századi nemzetségi társadalom közszabadjainak tömegei két-háromszáz esztendő alatt jelentősen átalakultak. Egy részükből nobilis (nemes) lett, ők a Szent király és az egyház jobbágjai, a várjobbágyok (403/a). Hasonló jogaik voltak a hospeseknek (vendégek) is. Belőlük alakult ki a XIII. század második felére a köznemesség, bár nem kevesen paraszti sorba süllyedtek, noha a szabad költözés jogát meg tudták őrizni maguknak. A tisztségviselők jogállása is megváltozott. A XI. században az ispánok a királytól csak tisztségként kapták a várakat (ad officia), nem rendelkezettek velük, mint sajátjukkal. Hasonlóképpen voltak a várkatonák, akik a kapott birtokot nem hagyhatták utódaikra. Később ez is megváltozott.

A fából, vályogtéglából épített rendes lakóházakhoz (curia-helyek) udvarok, kertek, belsőségek tartoztak, amelyek a telket (sessio, mansio (404), alkották. A curiahelyért (area curiae) kellett telekadót (terragium vagy census) fizetni még a városokban is, sőt még akkor is, ha a házhelyhez föld nem is tartozott. Ezekben a padlós, mennyezetes házakban olajos mécsessel vagy viaszgyertyákkal világítottak, ágyakban aludtak, ládákban tárolták a ruháikat, asztal mellett költötték el az étkeiket, (405) voltak edényeik, szőnyegek, ékszereik. (406)

334. Szentpétery Imre, V. István ifjabb királysága. Századok 55 (1921) 79.

335 Az ifjabb király cím megkülönböztetendő a királyfi megnevezéstől: primogenitus regis.

336. Wertner Mór id. mű (1893) 20., 151. -Almási Tibor, Az Árpád-kor alkonya. (Magyarország a 13. században.) In: Árpád előtt és után. Szeged, 1996, 151.

337. Salamon Ferencz, A magyar hadi történethez a vezérek korában. (Kútfőtanulmány a IX. századbéli byzanti taktikai művekről.) Budapest, Atheneum. 1877, 17., 45., 55., 57. és 64.

338 Zsoldos Attila, Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig). Történelmi kézikönyvtár. Sorozatszerkesztő: Simándi Irén, ifj. Bartha János. Budapest, Csokonai. 1997, 193-196. Itt jegyzem meg, hogy Zsoldos könyvének szerkezetét „vette át”: Kristó Gyula, A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó. 1999, 141. - uő Honfoglalás és társadalom. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 16. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest MTA Történettudományi Intézete. 1996, 117.-uő id. mű (2000)

339. Bölcs Leó, Taktika című munkájában azt írta: /a magyarok/ munkát és fáradságot serényen és íziben elvégeznek és elviselnek. (labores atque aerumnas omnes strenue perfert). A magyar honfoglalás kútfői. Szerkesztette: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Reprint. Budapest, Nap Kiadó. 1995, 33-34. - Leonis Imperatoris Tactica. Patrologia Graeca CVII. 958. hasáb. /ugyanitt a görög szöveg is! /-Bóna István, A magyarok és Európa a 9-10. században. História Könyvtár. Monográfiák 12. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA TI. 2000, 50.-on új véleménynel!

340. A mongolok titkos története. Budapest, Gondolat. 1962, 57.

341. A Napkelet felfedezése. Budapest, Gondolat. 1965, 66, 68, 131, 188.

342. Sajátságos Takács Miklós nézete (Korai magyar történeti lexikon. 1994, 207.), mely szerint az írott forrásaink szerzőinek nyugat-európai származása és szemlélete

„ebbe egy kissé belejátszhatott”. Honnan veszi vajon ezt? Legalább ennyire meglepő és csodálkozásra okot adó Kristó Gyula nézete, aki szerint: „Sátrat nem említ a törvény, ami érthető, hiszen az állam a maga társadalom-szervező tevékenységében nem kívánt foglalkozni (??) a sátrakkal. E hiány nem jelenti azt, hogy sátrak nem álltak szerte az István-kori Magyarországon.” Vajon akkor ugyan mit jelenthetett a törvény? Nem létező állapotokra hozott szabályokat? Vö. Kristó Gyula, Termelés és önfenntartás a Kárpát-medencében. *História* 21 (1999) 9-10. szám, 49.

343. Más kérdés, hogy a kutatók egy része az avar falvakat is földbevált putrik halmazában képzelel el. Vö. Bóna István, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Redigit: Holt Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973.

344. Bihari János, Putra, putri. *Magyar Nyelv* 27 (1931) 48-49. A putra árnyékszékét jelent, a putritupri-törpe eredeti jelentése kicsiny, törpe.

345. Györffy György. István király és műve. Budapest, Gondolat. 1977, 397-526. oldalakon lényegében ezt a kitalált állapotot ecseteli, hangoztatva az egy méter mélyen a földbeásott kis putrik létezését, a gyűjtögetést (1?). Később változott a helyzet, a társadalom a 68 -a jobbágy- az ín és a rabcseléd rétegekre oszlott. A szabadok és szolgák aránya szerinte: 1: 4. Vannak, akik „komfortosabb veremlakásokat” emlegetnek.

346. A mongolok titkos története. Mongolból fordította: Ligeti Lajos. A verseket fordította: Képes Géza. Budapest, Gondolat. 1962, 11, 24, 41, 68, 70, 74, 78, 105, 106, 108, 134. -Plano Carpini útijelentése 1247-ből. In: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései. Közreadja: Györffy György. Nemzeti Könyvtár Művelődéstörténet. Budapest, Gondolat Kiadó. 1965, 61.- Rubruk útleírása 1255-ből. Uott 122, 133, 147. 167.-Marco Polo utazásai. Világjárók. Klasszikus útleírások III. Fordította, bevezette és Jegyzetekkel ellátta: Vajda Endre. Budapest, Gondolat. 1963. 54, 118. - vö. Schütz Ödön, A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok* 93 (1959) 214.

347. Wilhelmus Rubruk írta: Olyan hideg van arrafelé, hogy a kövek és a fák megrepedeznek a fagytól. -E tájakon metsző hideg uralkodik. és attól fogva, hogy elkezd fagyni nem hagy alább májusig, sőt május havában is fagy. Vö. Rubruk id. mű (1965) 150,162, 166, 173, 204.

348. A mongolok titkos története. Id, mű (1962) 92, 117.

349. Plano Carpini id. mű (1965) 70, 77, 99. -Rubruk id. mű (1965) 153-154. 167. 169, 185 skk.

350. Marco Polo id. mű (1963) 147-148. 154-159. 462

351. A tabernaculum szó fordítása is vitatható, hiszen a taberna házat jelent. a tabernaculum, elsősorban hajlékot s csak másodjára sátrat, de a tabernaculum militare katonai sátorjelentésű!

352. A mongol katonák mindegyike magával hord egy kis sátrat, hogy megoltalmazza az eső ellen. Id. mű (1963) 122. - Spalatói Tamás leírta, hogy Muhinál a magyarok sátrai úgy össze voltak zsúfolva, hogy a táborban jární-kelni sem lehetett. Vö. Lederer Emma, A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok 86 (1952) 334.

353. Nagyon jellemző, hogy Kristó így fogalmaz (id. mű /1996/ 45): „A bármiféle hitványnak minősíthető, de immár szilárd al- vagy felépítményeket természetesen a magyarok maguktól is feltalálhattak „

354. A sátor állandó kísérője a középkori életnek: Szamosa István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717, Olcsó Könyvtár sorozat. Szerkeszti: Gyulay Pál. Budapest, Franklin. 1891, 57: Bertrandon de la Brocquiere utazása, 1433: a török Nagyúr az utána hordozott sátor alatt táborozott. - 101-102.o. Eschenloer Péter, Nápolyi Beatrix utazása Pettauból Budára, 1476: Mátyás király fényes sátraiban fűteni lehetett 135.o. Bretagnei Anna Candale-i Anna utazása Zenggről Budára, 1502.: Ulászló király szebbnél szebb sátrakban táborozott

355. A mongolok titkos története. Budapest, 1962, 146, 151,176, 179. - Plano Carpini id. mű (1965) 95, 100, 103, 112. -vö. Rubruk id, mű (1965) 147, 167.

356 Plano Carpini id. mű (1965) 97. - vö. Friedrich Risch, Johann de Plano Carpini. Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245-1247. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionsgeschichte ara der Universität Leipzig. Hrsg. Hans Haas. 11/11. Leipzig. Pfeiffer Verlag. 1930. 227-228: Seine Zelte sind groß und recht schön und aus Leinwand gemacht, früher gehörten sie dem König von Ungarn.

357. Kassai József id. mű (1821) 63 skk. -A téli sátorozás borzalmaait leírja Evlia Cselebi (id. mű /1904/ 392-395.) az 1664. évi hadjárat kapcsán.

358. Robert Townson utazása, 1793. In: Szamota István id. mű (1891) 482. - Wertner Mór id. mű (1893) 159.

359. Szabó István, A falurendszer kialakulása Magyarországon. X-XV század. Budapest Akadémiai Kiadó. 1966, 7-35. - uő A középkori magyar falu. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969, 26-44. Egyszerűen elképesztő, hogy a Korai magyar történeti lexikonban a falu címszó szerzője (Takács Miklós) az álhasábos leírásában

a fa és vályogtéglá házakról egyetlen szót sem ejt, csak az „egysejtű veremházat” ismételteti! - Parádi Nándor, A későközépkori faluásatások újabb eredményei. In: Középkori régészetünk és időszerű kérdései. Szerkesztette: Fodor István és Selmeczi László. Budapest, 1985, 71-76.

360. Holl Imre-Parádi Nándor, Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Matolcsi János, Tierknochenfunde von Sarvaly aus dem 15-16. Jahrhundert. Fontes archaeologici Hungariae. Redigit Holl Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1982. A régész szerzők általában túl késői keltezést használnak! Nemcsak a templom XI. századi (s nem XII-XIII. századi!), hanem a házak egy része is Árpádkori.

361. Lásd a 442, oldaltól.

362. Sinkovics István, A magyarság magánélete. In: Magyar Művelődéstörténet I. Szerkeszti: Domanovszky Sándor. Budapest, é.n. 298. Náddal fedett viskókban elsősorban a cigányok laktak. Harff Arnold utazása 1496-tól 1499-ig. In: Szamota István id. mű (1891) 119.

363. Kovalovszki Júlia, Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei. In: Középkori régészetünk eredményei és időszerű feladatai. Budapest 1985, 41-47.

364. Plano Carpini id. mű (1965) 91.

365. Eduard Brown utazása, 1669-1670. In: Szamota István id. mű (1891)

366. Szamota István id. mű (1891) 450.

367. Váczy Péter, A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok 92 (1958) 289.

368. Szent István törvényei. XII. századi kézírata az admonti kódexben. Hasonmás kiadás. A bevezetést, a magyar fordítást és a jegyzeteket készítette: Bartoniek Emma, a kísérő tanulmányt készítette: Györffy György. Budapest, Helikon. 1988.- Árpádkori törvényeink. Fordította: Szilágyi Loránd. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Budapest, Felsőoktatási Jegyzetellátó. 1957. vö. Jánosi Mónika Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9. Sorozatszerkesztő: Kristó Gyula, Szeged, 1996.

369. Sem a megye, sem az ispán szavunk nem szláv eredetű, amint a király szavunk sem. Az a közhely is téves, hogy a király szavunk a Carolus- Károly-ból ered. A Várad Regestrumba egyértelműen különbséget tesznek villa Kiral és villa Karil (Károly) között! Vö. Regestrum Varadiense examinum feni candentis. Ordine cronologico digestum, descripta effige editionis a. 1550 illustratum. Kiadta: Karácsonyi János és Borovszky Samu. Budapest, Hornyánszky. 1903, 171, 173.

Vö. Kristó Gyula, A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Budapest, Magvető, 1988, 30-53.

370. Zsoldos Attila id. mű (1999) 122. - Kristó Gyula, Magyarország népei Szent István korában. Századok 134 (2000) 8. -Zsoldos Attila, Szent István vármegyéi. História 2000/4, 16-18.

371. Kristó Gyula id. mű (1999) 22. A dologtalan férfinépség torz meséjére lásd Rubruk leírását, aki elmondja, hogy a mongoloknál „a férfiak csinálják az íjakat és a nyilakat, a kengyelvasakat és zablákat, készítik a nyergeket, valamint a jurtákat és a taligákat. Őrzik és fejkik a lovakat, köpülnek a kumiszt, azaz a kancatejet, csinálják a tároláshoz szükséges tömlőket, őrzik és megrakják a tevéket. A juhokat és kecskéket egy nyájban legeltetik „ Rubruk id. mű (1965) 129.

372. Kristó Gyula id. mű (1999) 17.

373. Kandra Kabos, A Váradi Regestrum. Budapest, Szent István Társulat. 1898. 73. -Bolla Ilona id. mű (1998) 77-98.

374. A Váradi Regestrumban a szolganevek zöme magyar. Vö. Kandra Kabos id. mű (1898) 52-69.

375. Márki Sándor. A középkor kezdetei Magyarországon. Századok 24 (1890) 406.

376. Tagányi Károly, Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv 9 (1913) 97-104., 145-152., 201-206., 254-266.

377. Vö. Zsoldos Attila, Confinium és marchia (Az Árpád-kori határvédelem néhány kérdéséről). Századok 134 (2000) 99-116

378. Semjén Béla, Az Árpád-kori magyar hírszolgalat. Magyar Történelmi Szemle 4 (1973) 252-2115

379. Egy francia domonkos szerzetes 1308-ban a Descriptio Europae Orientalis c. leírásában jegyezte fel: „a magyar királyságban sok város, vár és erődítmény, számtalan falu van, ám mindezzel együtt ez az ország üresnek tűnik nagysága miatt.” Idézi: Szűcs Jenő, Az utolsó Árpádok. História Könyvtár. Monográfiák I. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 1993, I 55. -vö. Zsoldos Attila id. mű (1997) 25.

380. Zsoldos Attila id. mű (1977) 58.

381. Plano Carpini id. mű (1965) 83-84.

382. Földi András- Hamza Gábor, A római jog története és intézicúiói. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996, 162., 194., 204-213.

383. Bakay Kornél, A nemzeti királyeszme az Árpádkorban. Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 75-76. Legújabbán Kristó Gyula vehemens támadást indított Kniezsa István ellen is, mondván Magyarország népei között a legjelentősebb a szláv volt (44-45 %), csak azután következtek a magyarok (36-37 %), majd a törökök (15 %) és végül a németek (2 %). Helynevek, személynevek és közszavak alapján jutott erre a következtetésre. Id. mű (2000) 3-42. Nézete szerint a X-XI. században a szlávság 250 ezer főnyi. a magyarság mindössze max. 100 ezer főnyi lehetett (korábban 70 ezerről beszélt!) s valószínűnek tartja kétnyelvűségét is?! Csak az a kérdés maradt nyitva, miért nem beszélünk akkor mi is szlávul, mint a bolgárok? Indoklásul, mint a tanulmány 156 hivatkozásából 32 esetben, most is önmagára utal.

384. Korábban önkényuralmi államkormányzásnak nevezeték, vö. Deér József, Pogány magyarság - keresztény magyarság. Budapest. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 1938. Az uralkodók rendkívüli hatalmára lásd Plano Carpini leírását a kánról. aki”Isten ereje, minden ember kánja”, „Isten ereje a földön”, id. mű (1965) 87. -vö. Kocsis István, A szakrális fejedelem. Budapest, Püski. 1999.

385. A legegyértelműbben Bárczay Oszkár fogalmazott: A hadügy fejlődésének története. II. Budapest, MTA. 1895, 448-449:., A hittérítés örve alatt az országba tódult számtalan német és szláv szerzetes leginkább csak a fiatal magyar állam iga alá való hajtásának útját egyengette Első királyunk, minden érdeme mellett, készséges végrehajtója volt a német érdeket szolgáló feleségének s a jövevények, nem különben a pápa érdekében működő papoknak ezt mindenki ismeri, aki a magyarok történetével foglalkozik Csak az a szerencse, hogy ezt a káros nyugati befolyást ellensúlyozta a régi hagyományokhoz hű coservatív elem, amelyet teljesen megtömi a legborzasztóbb kegyetlenség sem volt képes.” -Acsády Ignác id. mű (1903) I. 223.: a görög papság irtózott a katolikus egyház szigorú fegyelmétől.

386. Márki Sándor id. mű (1890) 410. - Kristó Gyula, A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3. Szerkeszti: Kristó Gyula. Szeged, 1994, 179.

387. Erről számol be Marco Polo a mongol kán udvarában is. Id. mű (1963) 157, 159.

389. Idézi: Magyar Adorján, A Nibelung-ének. Warren, Ohio. 1963, I4. - vö. Balogh József, A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok 74 (1932) évfolyamból különnyomat, 74. oldal.

390. Carpini és Rubruk id. mű (1965) 63. 165, 173.

391. Fehér Mátyás Jenő. A középkori inkvizíció. Buenos Aires, Transsylvania Kiadó. 1968 27., 78. Kiemelhető a karácsony-ünnepkör, a Napisten-kultusz, az új kenyér ünnepe (id. mű 41., 66., 209.)

392. Téves nézet, hogy az ortodoxia csak 1054 után jelentkezett. A VIII, század után állandó volt a feszültség a római és a konstantinápolyi egyház között)

393. Lásd a VI. fejezetet

394. Nec aliquos in ipsum castrum permetterent introire, quodque eis et familiae eorundem victualia et venalia prohiberent. Fejér, Codex Diplomaticus. V/3. 29.

395. Kálmán király decretumaiban (mert nem törvények ezek, nem lex-ek) szereplő stríga tehát nem boszorkányt jelentett, hanem, kurvát (meretrix), akikről azt terjesztették, hogy éjszaka baglyok-ként (strix!) röpködtek és így csábították el áldozataikat. Hegedűs Géza id. mű (1935) 28-31.

396. Bolla Ilona, A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100. Szerkeszti. Szücs Jenő és Vörös Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1983.-Reprintben: Budapest. Nap Kiadó. 1998, 80.

397. Jellemző példa, hogy még a XIII. század elején is lopás (furtum) miatt nemcsak a családfőt, Masát, hanem a feleségét, Felicitast, továbbá a fiait, Tomát Tanált, Gyónom és leányait Magedet és Ilegát is eladták rabszolgának! Karácson János-Borovszky Samu id. mű (1903) 174.

398. Kálmán király 1. törvénykönyve 1100 tájáról: paternis traditíonibusjam magva ex parte solutis.

399. Bolla Ilona, A közszabadság a XI-XII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) Történelmi Szemle 16 (1973) J-29.-u8. id. mű (1998) 126.

400. Györffy György, A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. Az MTA II. Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közleményei 3 (1953) 69-104.

401 Pauler Gyula id. mű 451-452

402. Hegedűs J.-Nováki Gyula, Újabb adatok a vasvári vaskohóról és Vasvár vaskohászati múltjáról. Vasi Szemle 2 (1961) 44-60. -Gömöri János, Kora császárkori és Árpádkori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban.

Arrabona IS (1973) 69-122.-Nováki Gyula, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland 35 (1966) 163-198.-Gömöri János, Előzetes jelentés a somogyfajsi és a soproni X. századi vasolvasztó műhelyek ásatásairól. In: Hagyományok és újítások a kora középkori vaskohászatban. Edited by János Gömöri. Danaferri-Soproni Múzeum. Sopron-Somogyfajsz. 1999, 181-196. - Ágh József-Gömöri János, A somogyfajsi műhely anyagainak vizsgálata. Uott 196-198. - Magyar Kálmán, Előzetes jelentés a Bodrog-Bü-i X. századi vasolvasztó műhely régészeti kutatásáról. Uott 209-211. - Gömöri János-Magyar Kálmán, Az 1999. évi ásatás Bodrog-Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfűvő. Uott 212-224. - Vékony Gábor, Székely írás legrégebb emléke Bodrog-Alsóbü vaskohászati műhelyéből. Uott 226-229. - Berkesi Gyula, A búbodrogi rovásfelirat. Ősi Gyökér 27 (1999) 3-4. szám, 64-66.- Magyar Kálmán, A legkorábbi magyar nyelvemlékünk került elő Bodrog-Alsóbün. (Beszámoló a Bodrog-Alsó-Bün 1979-1999 között végzett régészeti kutatásokról. Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága Múzeumi Tájékoztató, 1999/3-4. Kaposvár, 2000, 6-12.-Költő László, Korai vaskohászati lelőhelyek kutatása. Uott 18-21.

403. Magyarország története tíz kötetben. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 974.

403/a Zsoldos Attila, A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 26. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, MTA. TI. 1999.

404. Bolla Ilona id. mű (1998) 223.: a mansio azonban családot is jelentett!

405. Igaz, az étkezés módja hagyott maga után némi kívánnivalót. Elég ha idézünk a XV. századi Tannhäuserből: Van, aki a tál fölé hajol s mint disznó, úgy zabál, hozzá csámcsog, nyelvel. Van olyan modortalan, ki a csontot lerágván, azt a tálba hajítja vissza bátran Ki krákog evés közben, taknyát fújja az asztalkendőbe

406. Erre utal a Gellért legenda adata is, mely szerint a püspöknek lovat, ökröt, juhot, sok szőnyeget, aranygyűrűket és láncokat adtak. Magyar legendák és geszták. Fordította: Bíró Bertalan. Budapest, Argumntum. 1997, 98. -A veszprémi templomban 24 nagy görög szőnyeg volt és a kárpitok sokasága. Monumenta Ecclesiae Veszpremiensis I. XCIX.

Az állatokat télen istállókban, ólakban tartották, a tenyésztett állatokat bélyegekkal látták el, (407) a jelentős nagyságú szántóföldeket (egy aratrum - 150 holddal, egy hold /jugerum/ - 72 királyi öl hosszúság és 12 öl szélesség, azaz 864 négyszögöllel, egy királyi öl /ulna regalis/ - 172 hüvelykkel) vas ekével szántották, boronálták, a

barmokra és a lovakra jármot és vállhámot raktak, a termelékenység azonban a X-XV. században rendkívül alacsony volt a három nyomásos gazdálkodás ellenére is. Egy 16 hektáros, közepes minőségű szántóföldön a földet háromnyomásos rendszerben megművelve a földterület egyharmadáról évente 27 q rozst, a másik egyharmadról 20 q zabot és árpát arathatott le a paraszt. Ebből a mennyiségből egyharmadnyi mennyiséget el kellett raktározni vetőmagnak, maradt tehát 18 q rozs és 13 q árpa és zab. Ha volt négy lova, azoknak kellett 8q abrak. A 47 q gabonájából kellett egyházi tizedet és földesúri terragiumot beszoigáltatnia, kerekítve 12 q-t, maradt tehát az 5-6 főnyi családnak összesen 11 q gabonája s ez személyenként 180 kg gabona „fejadagot”, azaz csaknem éhezést jelentet (408) Nyilván a kert, a háziállatok, a halászat és vadászat révén mentették meg magukat az emberek. Az Árpádok korában Európában egyébként a fő étkezési idő délelőtt 11 óra tájban volt, illetve estefelé az ún. estebéd. Volt cipó és lepény-alakú kenyér, amelyet gyakran kanálként is használtak, kivájva a bélét. Általában csak kést és az ujjukat használták, a villa csak a XIV. század után terjedt el az étkezésben. Fontos kellék volt hát a mosdótál, amelyet a főembereknél többször is körbehordtak. A középkorban mindenütt eluralkodott az erőszak, a rablás, a lopás. A váradi Szent László sír (409) mellett lezajlott 389 istenítélet (1208-1235 közötti időszakban) közül 119 rablás volt, 104 tolvajlás, csalás, 34 a személyes szabadság megsértése, 32 gyilkosság vagy csonkítás, 11 mérgezés, 5 leányrablás és csak egy házasságtörés. (410) Ugyanakkor tovább éltek az ősi szokások is, amelyeket a római (latin vagy judeo) keresztény egyház egyértelműen pogányságnak bélyegzett és tűzzel-vassal üldözött. (411)

Az alkalmazott módszerek egy része keleti eredetű volt, mint például az istenítéletek (ordalia), amelyek megtalálhatók az ószövetségben is (az átkozott víz próbája, a tüzes kemencébe vetés, etc.), de éppen így fellelhetők voltak Keleten, például Indiában. A magyarok közé egyértelműen a nyugati katolikus papok hozták el mind a tüzesvas, mind a vízpróbákat, hasonlóképpen ők vezették be a tüzes vassal végzett megbélyegzést, (412) az elevenen megégetést, (413) amelyet különösen a varázsló mágusok és bűbajosok ellen alkalmaztak egészen a XVIII. század derekáig! Sajátságos esete a tüzes vassal való megbélyegzésnek a moldvai fejedelmi udvar szokása, ahol ugyanis a trónörököst még a XVI. században is tüzes vassal megbélyegezték (414) Keleti eredetű a bajvívás (judicium pugnae), amely szintén életben volt a XIX. századig, és a sorsvetés (sors, sortitio sacra), amelyet a katolikus egyház „megkeresztelt” azáltal, hogy a kiválasztott két kis vessző egyikére egy kis keresztet faragott s aki ezt húzta ki, ártatlannak ítéltetett.

A tűzpróbák (judicium ignis, probatio per ignem) (415) fajtái: a meztelen kezét tűzben kell tartani, égő máglyarakások között át kell menni s aki sértetlen marad, az ártatlan. Meztelen kézzel kell egy fél vagy másfél kg súlyú felizzított vasdarabot 9-12 lépésnyire elvinni. A szertartás teljesen templomi volt. A vádlott három napig böjtölt, misét hallgatott, gyónt, áldozott, esküt tett, majd a kitűzött napon a

templom előterében felizzították a vasdarabot, amelyet a beöltözött pap megszentelt. A vashordozás után a kezét bekötötték, lepecsételték s három nap elteltével megnézték a kezét. Ha gyógyult, ártatlan volt. A váradi regestrumból is tudjuk, számos esetben bizonyultak a vádlottak ártatlannak (portato ferro iustificatus est), ami szinte felfoghatatlan, mert természetellenes. Még kegyetlenebb volt a tüzes szántóvasak próbája (judicium vomerum ignitorum, examen pedale). Hat, sőt nem ritkán 12-17 feltüzesített szántóvasat raktak le egymás mellé és ezeken kellett végigmenni mezítelen lábbal. A feljegyzések szerint II. Henrik német császár felesége Kunigunda és Edward angol király asszonya, Emma is kiállta ezt a próbát.

A vízpróbáknak (judicium aquae) két fajtája volt: a hideg és a forróvíz próba. A hidegvíz-próba (judicium aquae frigidae) abból állt, hogy a vádlottnak összekötötték kezét-lábát, majd a derekára erősítettek egy hosszú kötelet és bedobták a mély vizű folyóba vagy tóba. Ha fennmaradt a víz színén, bűnös volt, ha elmerült, ártatlan. A forróvíz-próba (judicium aquae calidae) esetében is természetesen a pap ceremóniája előírás volt. Az üstben felforralt vizet megszentelte, majd három napi böjtölés után, a fehérbe öltöztetett vádlottnak szentelt vizet kellett innia, a fészületet megcsókolnia, majd az üstbe dobott gyűrűt ki kellett vennie. Ezután bekötötték a kezét és harmadnapra mondták ki az ítéletet.

Sajátságos istenítelet volt a fészület próbájának (judicium crucis) nevezett, amikor a vádlónak és a vádlottnak szét kellett tárnia két karját s aki előbb leengedte a karját, mert már nem bírta, az volt a vesztes. (416) De különös szokásként terjedt el a tetemrehívás vagy halálújítás, amelyet akkor végeztek, ha felmerült a gyilkosság gyanúja. Ekkor az áldozatot nem temették el hosszabb ideig és a faluból mindenkinek meg kellett jelennie a holttest ravatalánál, kezét a halott fejére téve kellett esküdni ártatlanságáról. Ha nem esküdött meg vagy ha a halott nedvei megindultak, az illetőt azonnal halálra ítélték, mint gyilkost (417)

A magyar keresztény királyság népessége lényegében kötelezően kapta a latin kereszténységet, mint államvallást. Nem maguk választották az emberek a megtérést, muszáj volt a római egyházat és papjait választaniuk.

Sokuk számára nem sokat jelentett a pápa vagy a püspökök, általában az egyes ember csak a saját falujának, városának papjával találkozott, az volt számára a katolikus egyház. A plébános szedte az egyházi tizedet, ő rendelte el és vezette (a kijelölt helyeken!) az isteníteleteket, ő esketett (de csak a XII. századtól!), ő keresztelt, ő temetett. Az ő templomába kellett járni misére, neki kellett a bűnöket meggyónni. Ő ismerte a latin írást, ő tudott olvasni.

De túl sok volt a híve, akik túlságosan messze éltek a templomoktól, a plébániáktól, a püspöki székhelyektől, a kolostoroktól. Így vált lehetővé, hogy az ősi hitvilágunk

annyi maradványa, emléke, jelképe mégis megmaradhatott, annak ellenére, hogy a középkori magyar ember számára is fizikai valóság volt Jézus Krisztus, a szentek serege, az angyalok és ördögök világa. Őszintén imádkozott Istenhez, hitte az örök üdvösséget, hitt az isteni gondviselésben, hitt a feltámadásban, hitt a csodákban, sőt várta azokat. A középkor ugyanis a papok világa és uralma volt, ám általában még sem tudtak teljesen uralkodni a lelkeken. Túl sok volt a papság sorai közt a gyarló, a hitvány, a bűnös, a kéjsóvár, a harácsoló, a gonoszlelkű, különösen a XIII. század derekáig. 1200 után a kathárok és valdensek mozgalmi megrázták az egyházat és a kolduló rendek révén új korszak kezdődött. A XIV-XV. századtól elmélyült a hitélet, ezért is robbant ki oly nagy erővel a XVI. század elején a reformáció.

Az Árpádok országában szinte mindenütt jelen voltak a fekete csuhások (a bencések), a szürke barátok (a ciszterek), a fehér papok (a premontreiek), a fehér szegélyű fekete köpenyben, zöld kereszttel járó Szent Lázár lovagok, a fehér köpenyükön rikító vörös keresztet viselő templomos lovagok, a fekete köpenyben fehér keresztet hordó johanniták (Szent János lovagok vagy ispotályosok), a fehér öves, barna csuhás ferencesek, a barna öves fehér ruhás pálosok.

A plébánosok, esperesek, apátok, püspökök azonban általában nagyon is kedvelték a női nemet, a hatalmat és a világi hívságokat, a cifra ruhákat, ezért rendelkezett már Kálmán király (I.70.) úgy, hogy „senki, aki az egyházi rendhez tartozik, ne használjon világi ruhákat, úgymint hasított bőrmentét vagy tarkaszínű ruhát, sárga kesztyűt, vörös nyeregtakarót vagy zöld köpenyt, bocskort vagy süveget, festett vagy selyemmel díszített sarut, úgyszintén selyemből készített inget vagy ruhát.”

Az ősi szokások és hagyományok azonban napjainkig megőrződtek, bár a legtöbben nyilván már az Árpád-korban sem tudták, mit adott a kereszténység és mi minden maradt az ősök örökségéből.

AZ UTOLSÓ ÉVSZÁZAD

A XII. században Magyarország végérvényesen katolikus ország lett, ugyanakkor európai nagyhatalom. (1) III. Béla király országát Magyar Birodalomnak nevezték, (2) teljes joggal. A magyar király rendelkezett a térségben az egyik leggazdagabb országgal (3) és a legerősebb központi hatalommal, noha a XII. század utolsó harmadáig Bizánc is őrizte pozícióit s ezért gyakoriak voltak az összeütközések Magyarország és Bizánc között. A bizánci császár, a német király, a velencei dózse és a halicsi fejedelem egy hatalmi tömböt alkotott, szemben az egyre nagyobb világi hatalomra szert tevő pápasággal, a francia királlyal, a szicíliai normann királlyal, a bolgár és szerb uralkodókkal és néhány orosz fejedelemmel. (4) A fiatal II. Géza (1141-1162) a pápa vezette koalícióhoz csatlakozott, mivel a horvát és dalmát területek miatt állandó érdekellentétei voltak a bizánci császársággal. A

pápa és a római katolikus egyház iránti elkötelezettségének azáltal is kifejezést adott, hogy templomot és vendégházat építtetett Jeruzsálemben, ám a templomot Szent István király tiszteletére szenteltette. Fiait sem véletlenül kereszteltette István, Béla, Géza és Árpád (!) névre. (5)

A magyar király ekkor még az ország területének 70 %-a felett közvetlenül rendelkezett, ám a magyar társadalom már nem a szabadok országa volt, mint a XI. században, hanem a „szolgák társadalma”, a 10 %-nyi szabad emberrel szemben állt a 90 %-ot kitevő szolganép. (6) De nemcsak ez hordozta magában a következő évszázad nagy változásainak csíráit, hanem a királyi hatalom kárára történt lépések, így mindenekelőtt az, hogy Kálmán király 1106. évi pápai egyezménye után mind II. Géza (1161-ben), mind III. István (1169-ben), mind III. Béla (1172-ben) ismételen és újra lemondott a főpapok kinevezési jogától, (7) s ezzel megteremtette a lehetőségét az „álnok főpapok” előretörésének és a világi főurak hatalmi igényeinek, amely kezdetben még „csak” az ellenkirályok állításában öltött testet, majd egyre gyakoribbak lettek a királygyilkosságok, hiszen - az utalások alapján feltehető -, hogy II. Istvánt, III. Istvánt, IV. Istvánt, sőt III. Bélát, V. Istvánt és III. Andrást is megmérgezték, majd a XIII. században már Jákó fia, András a kiskorú IV. László királyt buzogányával megverte s oda vetemedett Kőszegi Henrik, hogy 1272-ben a Margit-szigeten a nyilvánosság előtt, egyszerűen megölte Béla herceget, mindenfajta következmény nélkül! (8) 1292- ben pedig fogságba vetették a koronás magyar királyt, III. Andrást. A XII. század harmadik évtizedében egyszerre hat (!) trónkövetelő állt szemben a törvényes magyar királlyal.

III. Béla volt az első magyar uralkodó, aki esélyes volt arra, hogy egy világhatalmi trónt foglaljon el, mivel Mánuel bizánci császár őt jelölte utódjául. A magyar király e korabeli nagy rangját jelzi, hogy a fia, II. András is jelöltje volt az un. latin császári koronának.

A magyar királyok mind a XII., mind a XIII. században megmaradtak a pápai hatalmi érdekszövetségben, szoros francia és norman kapcsolatokkal s így elvárható lett volna, hogy a „keresztény nyugat” tisztességes szövetségese lesz Magyarországnak, amikor bajba jut, a mongol invázió következtében. De, amint látni fogjuk, ez egyáltalán nem így történt. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a történelemben rendkívül nagy szerepe volt és van ma is, a személyiségeknek, akiknek egy-egy döntése hosszú időre meghatározhatja egy nép, egy ország sorsát. Nem pusztán az európai általános fejlődési tendenciák okozták a Magyar Királyság erejének megroppanását, a belső viszályok elmélyülését, hanem egy-egy királyunk rendkívül rossz lépései is, amint ez a jelenkorban is számos esetben megfigyelhető volt vezetőink részéről.

Mindenekelőtt III. Béla király kisebbik fiára, II. Andrásra utalhatunk, aki tudatosan vezette be az általa „új berendezkedés”-nek nevezett (nova institutio) rendet, amelynek a lényege az volt, hogy a királyi birtokokat el kell adományozni, mert a regálé jövedelmek (így elsősorban a csöböradó, a disznótized, a szabadok dénárjaként ismert füstpénz, a nehezékadó vagy pondus, etc.) bőven kárpótolni fogják az uralkodót. Ezt azáltal is hatékonyabbá kívánta tenni, hogy a királyi jövedelmek behajtását bérbeadta, elsősorban zsidó és izmaelita személyeknek. 1208-ban kijelentette: „a királyi bőkezűséget semmi sem szoríthatja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség. (9)

A változás, az ország újjáalakítása (reformatio regni) lépésről-lépésre következett be, hiszen Imre király még oly nagyúr volt, hogy fegyvertelenül elfogta lázadó öccsét, András herceget 1203-ban, András nagyravágyó, magyargyűlölő feleségét, Gertrudot pedig elzavarta az országból. (10) Ugyanő megtette, hogy az ellene összeesküvő Boleszló váci püspököt, aki a királyát rablónak nevezte (nos latronem vocavit), goromba szavakkal lehorodta, felpofozta, földre rántotta és katonáival kidobatta a templomából. (11)

IV. Béla király elégettette a királyi tanács tagjainak a székeit, mert a jelenlétében, a püspökök kivételével, senki sem ülhet le, húsz év múltán pedig egy idegen lovag elrabolhatja V. István megkoronázott kisfiát, IV. Béla unokáját, László herceget.

A magyar királyok „isten-i uralkodási jogát” (12) elsősorban a római pápák csorbították és igyekeztek azt semmissé tenni. Lassan átvették a magyar belügyek irányítását, olyannyira, hogy egyszerűen utasították a királyokat és szakadatlan kiközösítéssel fenyegették az országot és uralkodóját. (13) S nemcsak fenyegették, meg is tették, így Aba Sámuel után közel kétszáz évvel erre a sorsa jutott II. András (1232), majd 1287-ben IV. László is. Az országban a tékozló birtokadományozások kiterjedtek az udvarnok- és a várföldekre is, azaz: megrendült alapjaiban a királyi hatalom szervezete. Ezt csak tetézte az idegenek mértéktelen ajnározása, kivált a német merániak egyre növekvő túlhatalma (Bertold, Henrik, Eckbert). Ez váltotta ki az 1213. évi királyné elleni merényletet is a pilisi erdőben.

Az új berendezkedés politikájával a király 1220 táján felhagyott ugyan, sőt az 1217. évi keresztes hadjáratról hazatérve még a pápával is szembefordult András király, hivatkozván „egy elgyötört, feldúlt és minden kincstári jövedelméből kifosztott országra”, a dinasztian belül dúló hatalmi harcnak azonban nem vetett véget. Fia, Béla herceg egyre határozottabban fordult szembe apjával. Az Aranybulla híven tükrözi a kialakult helyzetet.

A királyi hatalom meggyengülésében súlyos szerepe volt az idegeneknek, ezért nagyon is szembetűnő a XIII. századi magyar királyság népei körében tapasztalható idegengyűlölet felerősödése. Ezt az Aranybulla is jelzi, de mutatja III. Honorius

pápa egyik levele is: „Magyarországon újabban elhatározták, hogy az egész nép évente kétszer összejöjjön, amikor Krisztusban kedves fiunk, Magyarország felséges királya személyesen tartozik jelen lenni, és az ilyen roppant sokaságú tömeg, az ésszerű mérsékletet félretéve, a királytól súlyos és igazságtalan dolgokat szokott követelni, azt tudniillik, hogy az ország mágnásai és nemesei, akiket a túlkapásokban bűnösöknek találnak, méltóságuktól és tisztségüktől megfosztva űzessenek ki az országból és javaikat osszák fel a nép között.” (14) II. András a barcasági Német Lovagrenddel is szembefordult, amikor a pápa s nem a magyar király alattvalóinak vallották magukat s kiűzte őket az országból. Az érdekeiben súlyosan sértett pápaság 1232-ben (ekkor már IX. Gergely) ismét durván fellép Magyarország ellen: az egész magyar népet egyházi tilalom (interdictum) alá veti, eltiltja a harangszót, a keresztelést, temetést, misehallgatást, esküvőt. De eljárását zsidóellenességbe csomagolja, amint ezt az 1233. évi beregi egyezmény szövegében olvashatjuk. Úgy tűnik, a nyugat nem tud és nem is kíván változtatni a magyarság, mint átkozott nép (gens detestanda) felfogásán! IV. Béla király korában (1235-1270), a mongol invázió kapcsán mutatkozott meg legerőteljesebben az Álmos- Árpád- dinasztia félezer esztendő uralmának (819-1301) legfontosabb alapkérdésében bekövetkezett változás, vagyis annak az évezredes dilemmának az eldöntése, hogy Kelet vagy Nyugat része-e Magyarország! Klaniczay Gábor mindezt így fogalmazta meg: „A tatárjárás, a kun viszályok, a belső háborúskodás traumáin túljutó 14. századi kereszténység összefüggéseit kell tekintetbe venni s ezek keretében kereshetjük a választ arra, miről is szól e történet: a külső pogány elleni védekezésről! a saját pogány múlttal történő leszámolásról! a konfliktusos keleti eredet újra feltámadásának tudomásulvételéről!” (15)

Azt a legújabban felmerült vélekedést, hogy tudniillik a középkori Magyarország félezer éves késéssel „tudta csak követni a nyugati mintákat”, azaz az első királyaink az V-VI. századi (!) Merovingok, a XII-XIII. századi uralkodóink pedig a VIII-IX. századi Karolingok hatalmi berendezkedését követték és másolták, (16) a leghatározottabban el kell utasítanunk. Az a tény, hogy a középkori magyar intézményekre általában nem találhatunk korabeli megfelelő párhuzamot Nyugat-Európában, nem tehető kérdésessé gúnyolódásokkal s még kevésbé egy száz évvel ezelőtti (!), magyar-gyűlölő német historikusra való hivatkozásokkal. Az nem kétséges, hogy a katolikus magyar királyság a XIII. századra igyekezett belesimulni az európai hatalmi struktúrákba, de sajátosságait mindvégig megtartotta, még a szentek vonatkozásában is. A magyar uralkodói szent dinasztíának (beati stirps) ugyanis tíz szentje van: Szent István, Szent Imre (1083), Szent László (1192) Szent Piroška. Szent Erzsébet (1235), Szent Kinga, Szent Jolánta és Szent Margit (1943), Árpádházi Boldog Erzsébet és tössi Boldog Ilona, míg például Spanyolországnak mindössze egy (III. Ferdinándot 1671ben avatták szentté) és a VI-XIII. századi Európában az összes szentté avatott király száma csupán 28. (17) Magyarország szent királyai (sancti reges Hungariae) mind az alapító dinasztia tagjai voltak. ezért fogalmazott úgy már Anonymus is Álmos nagyfejedelem kapcsán: „az ő születését

alom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak - ami latinul annyi, mint szent - mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.” (18)

A mongol invázió és az azt követő időszak súlyos válságot okozott. Egyrészt azáltal, hogy a magyar államot a X. század óta 1241-ig soha nem foglalta el idegen hadsereg. Azok a támadások, amelyek érték az országot, kivétel nélkül - kisebb átmeneti sikerek után - kudarcba fulladtak és nem jelentettek súlyos emberveszteséget. Másrészt megrendült a királyi hatalom legyőzhetetlenségébe vetett hit és felerősödött az idegenek gazdasági és politikai súlya. Noha ma már tudjuk, hogy a tatárjárás nem irtotta ki a lakosság felét, a veszteség talán 300-400 ezer fő lehetett a két és fél milliós országban, (19) a betelepített 2-300 ezer ember, noha lassan beleolvadt a magyarságba, mégis megváltoztatta a Kárpát-medence etnikai képét, s ami ennél is lényegesebb a hospes-réteget kivették a királyi ispánok joghatósága alól (exemptio) és sok esetben kiváltságokat is kaptak. A korábbi időszakhoz képest a XIII. század második felétől jelentősen megnőtt az erődített városok és várak száma, jóllehet számos esetben meglévő erősségek újjáépítéséről volt szó, olyanokról tehát, amelyek álltak már évszázadok óta, de hadászati jelentőségüket nem őrizték meg. Az 1260-as években 11 régi és 26 új vár volt a király kezén, az ország összes várának száma 89 volt. (20) A mongol birodalomról, amiként számos más esetben is, igen sok hamis közhely terjedt el, különösen a barbárságukat és vadságukat illetően. (21) A középkorban élt egy legenda János pap távol-keleti országáról, akinek utóda, Dávid király majd felszabadítja a pogányok uralmától Jeruzsálemet. Dávid király azonos volt Temüdzsin-Dzsingisz kánnal (1165-1227), aki valóban világhódítóként lépett fel s ezt hagyta örökül utódainak is. A mongolok és a meghódított többi nép hatalmas birodalma kiválóan szervezett, hatalmas ország volt, óriási (150-200 ezer főse (22) igen fegyelmezett hadsereggel, amely meghódította Közép-Ázsiát (Korezm), Észak-Kínát, majd az Urálon túli területeket is. Kitűnő utak hálózta be a birodalmat, elsőrangú postaszolgálattal, gondoskodtak a kereskedők biztonságáról, közigazgatásuk kiterjedt mindenhová, adókat szedtek, pontos számadások készültek, kínai mintára papírpénzt készítettek, (23) városaik és váraik voltak, értettek az ostromgépekhez, ismerték a görög tüzet, a lőporos bombát. Mindaz, amit manapság az újkori Mongóliáról tudunk és képeken látunk, egyáltalán nem azonosítható a régmúlttal. (24)

Nem lehetetlen, hogy a mongol nagykánok és előkelőik komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy - amiként hajdan a szkíták, később a hunok, majd a kazárok és az avarok - birodalmuk nyugati határait a Bécsi-medencénél szabják meg. Béla király IV. Ince pápának 1250. november 11-én kelt levelében nem véletlenül példálódzott Atillával: „Álljon itt például Atilla, aki keletről jöve a Nyugat leigázására, Magyarország közepén állította fel fejedelmi székét „ (25)

Mindenesetre erre utalhat a mongolok azon igyekezete, hogy a magyar királlyal szövetséget kössenek. Batu kán már 1237-ben levelet intézett IV. Bélához: „Én a Kán, az Égi Király követe, kitől hatalmat kaptam a földön a magukat megalázókat felmagasztalni s az ellenkezőket eltiporni, csodállak téged, magyarok királya, hogy mikor már harmincszor küldtem hozzád követeket, miért nem adsz semmi választ? „. (26) De IV. Béla király is világosan utalt erre a lehetőségre fentebb idézett levelében: „ amennyiben a Szentatya nem nyújt segítséget, és a szükség rákényszerít, akarunk ellenére ugyan, de megegyezünk a tatárokkal. „ Majd 1263-ban a mongolok ismét felkeresik a magyar királyt, mégpedig házassági ajánlattal, aminek hírére IV. Orbán pápa 1264. január 28-án kétségbeesve fordul Béla öreg királyhoz és István ifjabb királyhoz, valamint a főpapokhoz, hogy a tatárokkal semmiféle házassági szerződést ne kössenek. (27) Az Aranyhorda kipcsak kánjának, Berkének a szövetségi ajánlatát azért sem fogadhatta el a magyar királyi udvar, mivel ők 1261 után áttértek az iszlám hitre. (28)

IV. Béla, annak ellenére, hogy a nyugattól semmiféle segítséget nem kapott, Nyugat mellé állt és bár befogadta a keleti rokon kunokat, megtagadta a mongol szövetséget: „/A tatárok/ az egész kereszténység ellen is összevonták erőiket, és mint igen sokaktól, hitelt érdemlően, bizonyosra hallani, szilárdul elhatározták, hogy rövidesen egész Európa ellen megindítják számlálhatatlan sokaságú hadseregüket. Tartunk attól is, hogy ez a nép esetleg elérkezik, a mieink nem lesznek képesek, sőt talán hajlandók sem a tatár vadság tombolásával harcban szembeszegülni, és akarunk ellenére félelemből behódolnak nekik Az egész kereszténység három legfőbb udvarához fordultunk, tudniillik a Tiétekhez, továbbá a császárhoz, és a franciák udvarát szintén megkerestük, de egyiküktől sem kaptunk semmi bátorítást vagy segítséget, csak szavakat (de quibus omnibus nihil consolationis vel subsidium recepimus, nisi verba)! (29)

A nyugati szövetséges erők, a pápa, a francia király, IX. Lajos, a szicíliai király, semmiféle segítséget nem adtak a magyar népnek, a magyar királynak, sőt: ellenkezőleg! Kereskedelmi érdekeikre hivatkozva, szövetséget kötöttek a mongol uralkodókkal, hiszen ezért küldték követeiket: Plano Carpinit, Wilhelmus Rubrukot, Benedictus Polonust a nagykán udvarába. Eldzsigidej mongol vezér már 1244-ben szövetséget ajánlott IX. Lajosnak. 1255-ben Mengü kán küldte el követét a későbbi Szent IX. Lajos francia királyhoz: „Elmész a franciák királyához Ha szövetséget akar velünk, mi elfoglaljuk a mohamedánoktól a területet egészen az ő földjéig „ (30)

Tanulságos Sőregi János régész 1927-ben leírt véleménye: „A XIII. század első felében az ázsiai tatárság véletlen körülmények folytán rövid európai szereplése ugyanolyan szellemű történelmi vállalkozás volt, mint pl. a magyarságé, azonban a sors úgy hozta magával, hogy a harcias mongol tömeg a magyar népben a reá erőszakolt idegen mentalitás révén bajtárs helyett ellenséget talált és ezáltal

lejátszódott Nyugat védelmének jegyében az első végzetes történelmi botlás, mely keserves eredménnyel ismétlődött meg a hatalmas török áramlattal szemben. Hogy mindezek tényleg végzetes tévedésekből származó tragédiák voltak, bizonyítja a mai Magyarország, mely mint a Nyugat egykori védbástyája, hálaképpen éppen azoktól romboltatott le, akiknek védelmére önerejéből felépült. Igaz, hogy a múltat könnyű elbírálni, de nehéz a jövő mély távlataiba betekinteni. Az bizonyos, hogy Eurázia hatalmi túlsúlya ma a nyugati félen van, az Atlanti óceán partján. Az is közismert tény, hogy ez a hatalmi túlsúly nem mindig itt volt, hanem a nagy népvándorlásokkal Eurázia keleti feléről, Ázsiából tolódott át ide és íme az újabb helycsere lehetősége már régen nyomakodik az európai köztudatra. Természetesen megközelítőleg sem lehet sejteni, hogy a magyarságnak milyen történelmi szerepe lesz az új évezredben,” de bárminő lesz, az elmúlt évezred tanulságait módjában állhat mindenkor hasznára fordítani. (32)

A mongolok fekete-fehér és sárga-vörös hadi lobogói nem diadalmaskodtak Magyarország felett, emléküket azonban mindmáig őrzik az akkoriban betelepített kánok, akik részben főszereplői lettek az Árpádok országglása utolsó évtizedeinek és tanúbizonyságai annak, hogy Európában Kelet népei csakis a Nyugat törvényei szerint maradhatnak életben, holott a betelepült kunok is keresztények voltak. Ám a Kárpátokon túli tatárok már mohamedánok s így amikor IV. László behívta 1285-ben Nogáj és Telebuga csapatait saját alattvalóinak megfékezésére, az ország népe is ellene fordult. (33)

Megőrizhetjük ősi hagyományainkat, vigyázhatunk keleti örökségünkre, de csakis a nyugati (római) kereszténység törvényei szerint maradhatunk életben, mert a hatalmat birtokló csoportok érdekei régen is megelőzték a nemzeti érdekeket. S amikor a félezer éves dinasztia kihalni látszik IV. László király kunok általi meggyilkolásakor, 1290-ben, nyomban érvényesül a pápa akarata, aki hű emberét, Anjou Károly Róbertet „jelöli” a magyar trónra. De a magyar főpapok és urak III. Andrást választják, aki II. András király véréből való (Utószülött István leszármazottja).

A szent dinasztia ismét fontossá válik. És egyáltalán nem véletlen, hogy az Árpádok utolsó századában lett annyira népszerű Szent István és Szent László kultusza s kivált ekkortól az 1280-as évektől terjedt el a Szent László-történet, amelyben a hős lovag legyőzi a kun vitézt. (34) Az Anjou Károly Róbert, akinek atyai nagybátyja IX. Szent Lajos francia király, nagy tisztelettel övezi magyarföldi szent király-elődeit, különösen Szent Lászlót, mert azt kívánja kinyilvánítani, hogy ő, bár idegen földön született, az Árpádok szent törzsének hajtása. Ezért írta róla az Ákos nembéli Ernye bán fia, István nádor: „miután meghalt András, Magyarország jeles királya, az utolsó aranyágacska, mely atyai ágon Szent István királynak, a magyarok első királyának a nemzetségéből, törzséből és véréből sarjadt, a főpapok, főurak, a nemesség és Magyarország minden népe érezte, hogy elvesztette született

urát s azon gondolkodtak, hogyan és miképpen találhatnának maguknak az isteni kegyelem gondoskodása folytán a szent király véreből származó új uralkodót (35).

1301. január 14-én a budai vár minorita templomában ravatalon feküdt a Turul-nemzetség, Emese fia, Álmos fejedelem 28. ivadéka, akit - egyesek szerint - egy olasz udvaronc mérgezett meg. Az ősi dinasztia lehanyatlott, az ország azonban felemelkedett és Magyarország Európa erős és nagy birodalma maradt a XVI. századig.

407. Ezért említi a Várad regestrum 36. száma esete, hogy equum singi signo, azaz bélyegtelen ló! Kandra Kabos id. mű (1898) 142-143.

408. Hartmut Boockmann id. mű (1978) 55.

409. Váradon még 1304-ben is a Szent László koporsójánál tett eskü volt a legszentebb. Bartal György, Egy XVII. századbeli záloglevél. Új Magyar Múzeum 9 (1859) 55.

410. Kandra Kabos id. mű (1898) 39-40.

411. Fehér Mátyás Jenő, A középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires, Transsylvania Kiadó. 1968. Reprint kiadása Bakay Kornél előszavával: Budapest Gede Testvérek. 1999

412. Erről rendelkezik Szent István (I.33): a boszorkány mellére, homlokára és vállai közé az egyház kulcsát süssék rá kereszt alakban - Kálmán (I.83) a hamisan tanúskodó két arcára keresztalakú jelet süssenek. - 1268: a hamisan vádlót is megbélyegezték vassal. Az önégetés is divatozott a szentéletű megszállottak között. V ö. Klaniczky Gábor id. mű (2000) 79.

413. Mátyás király is így büntette a templomrablókat, a hamis pénzverőket, sőt nemcsak a tettest égették meg, de elhamvasztották a házat is.

414. Reycherssdorf György, Moldva leírása, In: Szamosa István id. mű (1891

415. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, MTA. 1893, 430.

416. Révész Imre, Az ordáliák vagy istenítéletek. Új Magyar Múzeum 8 (1858) 425-457. -Kandra Kabos id. mű (1898) 7-33.

417. Balássy Ferencz, Székely tanulmányok. III. Tetemre hívás vagy halálújítás. (Régi büntető szokás vagy bűnvádi eljárás.) Új Magyar Múzeum 8 (1858) 189-194.

AZ UTOLSÓ ÉVSZÁZAD

1. Jellemző, hogy 1945 után milyen heves ellenkezést váltott ki ennek akárcsak megemlézése is. Vö. Elekes Lajos, A középkori magyar állam születésétől a mohácsi bukásáig. Budapest, Kossuth Kiadó. 1964, 92.

2. Hóman Bálint, Magyar történet. I. 2. kiadás. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1935, 387., 416.

3. Magyarország gazdagságát a külföldiek is váltig hangoztatták, kivált a gabonafélék és állatállomány bőségét s ez érthető, hiszen Európában a X. századtól hosszú s súlyos éhínségek voltak! A magyar király gazdagságát a III. Béla-féle jövedelemjegyzék egyértelműen mutatja. Az 1185-ben készített kimutatás szerint a magyar király készpénzjövedelme 166 000 márka ezüst volt, a terményjövedelmét 75.000 márka ezüstre becsülték, mert a papi tized címén kifizetett összeg 241.000 márkának felelt meg. Ez utóbbi 44.990 kg ezüstrrel egyenlő. Vö. Hóman Bálint id. mű (1935) 403-404. - Makk Ferenc id. mű (1996) 141.: III.. Béla éves bevétele 23 ezer /az ezer szó kimaradt a szövegből!/ tonna ezüstnek felelt meg, míg a francia királynak 17 ezer tonnát, az angol királynak pedig csak 9 ezer tonnát tett ki az éves jövedelme. A magyar uralkodó gazdagsága tehát jelentősen felülmúlta az angol és a francia királyok gazdagságát. Makk Ferenc adatai zavarosak. - Kristó Gyula id. mű (1981) 21-23., követve Elekes Lajost, a jövedelem összeírás adatait kétségbe vonja, mondván, a magyar király nem lehetett gazdagabb a nyugatiaknál!

4. Kristó Gyula, Bevezetés. In: III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a Bevezetést és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Budapest. Magyar Helikon. 1981, 6 skk. - vö. Makk Ferenc, Egy érdekes évszázad. In: Árpád előtt és Árpád után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged-könyvek 2. Sorozatszerkesztő: Tandi Lajos. Szeged, 1996, 139.

5. Álmos keresztnév is csak egyetlen egyszer fordul elő: I. Géza király adta kisebbik fiának, majd II. Géza kereszteltette, ugyancsak egyetlen egy kivételként, a legkisebb fiát Árpádnak. A dinasztia 500 esztendejében e két név többször nem fordul elő!

6. Makk Ferenc id. mű (1966) 134.

7. Acsády Ignác, A magyar birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára. I. (996-1490). Budapest, Atheneum. 1903, 229. A Kánonjog szerint a püspököt a székeskáptalan választotta és a pápa erősítette meg. A királynak ekkoriban már csak ajánlási joga (propositio) volt, noha élhetett a beleegyezési jogaival (consensus) is. Vö. Szűcs Jenő, A kereszténység belső

politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 1978/1, 167.

8. Szabó Károly, Kun László (1272-1290). Magyar Történelmi Életrajzok. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Budapest, Franklin T. 1886, 21. - Szücs Jenő, Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993, 281.

9. Almási Tibor id. mű 1996, 145.

10. Hóman Bálint id. mű (1935) 432.

11. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 11. Főszerkesztő: Székely György, Szerkesztő: Bartha Antal, Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 1260.

12. Kocsis István, A szakrális fejedelem. Budapest, Püski. 1999. E kérdés nemzetközi összefüggéseivel foglalkozik legújabban Klaniczay Gábor, Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, Balassi Kiadó. 2000.

13. Lederer Emma, Az egyház szerepe az Árpádkori Magyarországon. Századok 83 (1950) 87-88.

14. Lederer Emma id. mű (1950) 92. - Magyarország története. 1984, 1330-1331.

15. Klaniczay Gábor id. mű (2000) 168.

16. Engel Pál, A vasi ispánság (Vas vármegye) a XIV. században. Vasi Szemle 54 (2000) 47-54. Külön megjegyzést érdemel, hogy a magyar szerző nem adta át az eredeti magyar szövegét közlésre, hanem -külön költséggel-visszafordította a német szöveget.

17. Klaniczay Gábor id. mű (2000) 26.

18. Anonymus, Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedetéről. Pais Dezső fordításában. Budapest, Magyar Helikon. 1977, 81.

19. Szücs Jenő, Az utolsó Árpádok. História Könyvtár, Monográfiák 1. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Sajtó alá rendezte: Engel Pál. Budapest, MTA Történettudományi Intézete. 1993, 4-6.. 164-167.

20. Szücs Jenő id. mű (1993) 30-31.

21. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Budapest, MTA. 1893, 187-189. - Hóman Bálint, Magyar történet. I. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1935, 522-533. -A tatárjárás emlékezete. A bevezetőt írta: Györffy György. Válogatta és szerkesztette Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, Magyar Helikon. 1981, 7-31. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő: Székely György. Szerkesztő: Bartha Antal. II. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1984, 1417-1440.
22. Rogerius ötszázezer főről beszélt, de mások is közöltek túlzó adatokat: Olchváry Ödön, A muhi csata. Századok 36 (1902) 309.
23. Gr. Zichy Ladomér, A tatárjárás Magyarországon. Buenos Aires, Magyar Kultúra 1977, 14.
24. Benkő Mihály, Nomád világ Belső-Ázsiában. (Látogatóban őseinknél.) Budapest
1998. Timp Kiadó.
25. Wertner Mór, Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 55. kötet. Kiadja: Szabó Ferenc. Temesvár, 1893, 123. -A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981, 343.
26. Hóman Bálint id. mű (1935) 535.
27. Wertner Mór id. mű (1893) 153.
28. Hóman Bálint id. mű (1935) 578.
29. A tatárjárás emlékezete. Id mű 342.-Léderer Emma id. mű (1950) 96.-Szűcs Jenő. A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 1978/1,. 161.
30. Rabuk útleírása 1255-ből. In. Napkelet felfedezése. Közreadta: Györffy György. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet. Budapest Gondolat Kiadó. 1965, 172.
31. A III. évezred Jézus születésének 2000. évfordulójával, 2000. január 1-jével kezdődött el, bármit is sulykoljanak a médiumok a nagyközönség tudatába. Ezért szent év a 2000. esztendő. A történeti időszámítás nem matematikai számsor alapján működik! Sajnálatos, hogy régészeti szakkönyvben is megjelent, hogy 0. év nincs: C. Renfrew-P.Bahn, Régészet. Bp. Osiris. 1999.

32. Sőregi János, A szkíta-magyar kontinuitás elméletének jogosultsága a turáni szellem keretében. Karcag, Kertész József könyvnyomdája. 1927, 13. 1. jegyzet.

33. Hóman Bálint id. mű (1935) 605.

34. Klaniczay Gábor id. mű (2000) 244-245.

35. Pauler Gyula id. mű (t 893) II. 606-607.

--- 1. rész ---

<http://hmult21.275mb.com/konyv2/arporszaa.htm>

<http://hmult21.275mb.com/konyv2/arporszab.htm>

<http://hmult21.275mb.com/konyv2/arporszac.htm>

<http://hmult21.275mb.com/konyv2/arporszad.htm>

<http://hmult21.275mb.com/konyv2/arporszae.htm>